

PROLETÁŘI
VŠECH ZEMÍ,
SPOJTE SE!

LENIN
SEBRANÉ
SPISY

5

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

V L A D I M Í R
I L J I Č

LENIN

S E B R A N É

S P I S Y

S V A Z E K

5

Květen-prosinec 1901

NAKLADATELSTVÍ SVOBODA

PRAHA 1981

Podle 5. ruského vydání
V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij,
tom 5, Politizdat Moskva 1976,
připraveného
Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS,
přeložil kolektiv překladatelů

© Politizdat, Moskva 1976
Translation © Nakladatelství Svoboda, Praha 1981

PŘEDMLUVA

Do pátého svazku Sebraných spisů V. I. Lenina byly zařazeny práce napsané od května do prosince 1901.

Pro tehdejší Rusko bylo charakteristické sílící revoluční hnutí proti carismu a všem pozůstatkům nevolnictví, které brzdily ekonomický a politický rozvoj země. Světová hospodářská krize zasáhla v té době i Rusko. Protože ekonomika Ruska měla své specifické zvláštnosti, rychlý vývoj kapitalismu se tu totiž snoubil s nesčetnými pozůstatky nevolnictví, a protože krize zachvátila Rusko v době, kdy řadu gubernií postihla neúroda a hlad, byly následky krize zvláště citelné. Malé a střední podniky přicházely na mizinu, nebo byly vytlačovány velkými. Průmysl se stále více koncentroval, začaly vznikat kapitalistické monopoly. Kapitalismus v Rusku se stával imperialistickým.

Krize přispěla k posílení revolučních nálad mezi lidem a k zostření třídního boje. Dělnické akce byly stále masovější a nabývaly politického charakteru. Dělníci začali přecházet od hospodářských stávek a boje za zlepšení pracovních a životních podmínek k otevřenému politickému boji proti carismu — k politickým stávkám a demonstracím. Dělnické hnutí se dostávalo na vyšší stupeň.

Pod vlivem revolučního boje dělníků se zostřoval třídní boj na vesnici. Stále častěji a ve stále širším měřítku vypukaly rolnické nepokoje proti statkářům. Zesílilo studentské hnutí, oživilo se hnutí liberálů v zemstvech. V Rusku dozrávala revoluce.

Široce se v té době rozrostlo sociálně demokratické hnutí. V řadě velkých měst (Petrohrad, Moskva, Tula, Ivano-

vo-Vozněsensku, Oděsa, Charkov, Baku, Tiflis a další) pracovaly výbory a skupiny. Tyto organizace však neměly mezi sebou spojenj a zaostávaly za živelným hnutím mas. Bylo nutné sjednotit všechny revoluční sociálně demokratické síly, vypovědět boj přšštipkaření, ideovému kolísání a ekonomismu. Před sociální demokracií stále naléhavěji vyvstával úkol vytvořit proletářskou stranu schopnou postavit se do čela dělnické třídy v nastávající revoluci.

Hlavní náplň svazku tvoří díla, v nichž Lenin dále rozvíjí svou myšlenku vytvořit v Rusku bojovou, centralizovanou marxistickou dělnickou stranu, vypracovává zásady její organizační výstavby, její program, politiku a taktiku v podmínkách blížící se revoluce. V těchto pracích se obrází Leninův boj proti ekonomistům a revizionistům spojený s vytvářením marxistické revoluční teorie, jeho činnost zaměřená na semknutí revoluční sociální demokracie a vedení revolučního hnutí v Rusku.

Svazek začíná článkem Čím začít?, uveřejněným ve 4. čísle Jiskry v květnu 1901. Lenin v něm objasňuje nejdůležitější úkoly sociální demokracie a vykládá plán vytvoření celoruské marxistické strany. Lenin soudil, že hlavním článkem výstavby strany v podmínkách absolutistického režimu a policejního pronásledování je celoruský ilegální marxistický list. Píše: „Máme za to, že východiskem činnosti, prvním praktickým krokem k vytvoření žádoucí organizace a konečně hlavní myšlenkou, na jejímž základě bychom mohli tuto organizaci dále rozvíjet, prohlubovat a rozšiřovat, musí být založení celoruského politického listu“ (tento svazek, s. 24).

V článku se poukazuje na to, jak důležité jsou noviny pro sociální demokracii, pro její soustavnou, zásadovou a všestrannou propagandu a agitaci, pro sociálně demokratické politické uvědomování, ideovou výchovu a organizování mas. Lenin poukazoval na to, že noviny se musí stát nejen kolektivním propagátorem a agitátorem, ale i kolektivním organizátorem. Zejména zdůrazňoval úlohu no-

vin jako hlavního prostředku ideového a organizačního semknutí všech sociálně demokratických výborů. Síť místních důvěrníků, jejichž úkolem bude posílat do novin příspěvky a kolportovat je ve svém okruhu, „bude páteří právě takové organizace, jakou potřebujeme,“ psal Lenin, „organizace tak velké, aby obsáhla celou zemi, tak široké a všestranné, aby byla s to přesně a podrobně rozdělit práci; tak pevné, aby za všech okolností, za jakýchkoli ‚zvrátů‘ a nepředvídaných událostí stále pokračovala ve své práci; tak pružné, aby se dokázala vyhnout střetnutí na otevřeném bitevním poli s mnohem silnějším nepřítelem, soustředí-li všechny síly na jednom místě, ale zároveň dovedla využít jeho těžkopádnosti a zaútočit na něj tam a tehdy, kde a kdy to nejméně očekává“ (s. 27).

V článku Diskuse s obhájci ekonomismu odhaluje Lenin oportunistické názory ekonomistů a jejich neschopnost orientovat se ve vzájemných vztazích mezi živelnými „materiálními“ a uvědomělými ideologickými prvky hnutí. Zejména zdůrazňuje obrovský význam revoluční marxistické ideologie pro stranu dělnické třídy, úlohu strany jakožto politického vůdce v dělnickém hnutí, ideologa, avantgardy vyzbrojené pokrokovou teorií a schopné vést hnutí. Ekonomisté „nechápu“, psal Lenin, „že ‚ideolog‘ může být nazván ideologem jen tehdy, jestliže jde před živelným hnutím a ukazuje mu cestu, jestliže dovede dříve než ostatní vyřešit všechny teoretické, politické, taktické a organizační otázky, na něž ‚materiální prvky‘ hnutí živelně narážejí“ (s. 369—370).

Lenin odhalil oportunistické kořeny ekonomismu. Dokázal, že ekonomismus jako směr má tyto charakteristické znaky: zásadně vulgarizuje marxismus a je bezmocný vůči soudobé „kritice“, této odrůdě oportunismu; po stránce politické se snaží zúžit politickou agitaci a politický boj, nechápe, že sociální demokracie nemůže svrhnout samodržaví, dokud se sama neujme vedení všeobecně demokratického hnutí; po stránce taktické je naprosto nepevný;

po stránce organizační nechápe, že má-li hnutí masový charakter, tím větší je povinnost sociální demokracie „vybudovat pevnou a centralizovanou organizaci revolucionářů, která by byla schopna řídit jak přípravný boj, tak každý neočekávaný výbuch a nakonec i poslední, rozhodný útok“ (s. 371).

Leninovy projevy na „sjednocovacím“ sjezdu zahraničních organizací SDDSR, předmluva k brožuře Dokumenty „sjednocovacího“ sjezdu a Odpověď petrohradskému výboru aj. osvětlují boj V. I. Lenina a revolučních sociálních demokratů za jiskrovské ideje a taktiku proti Svazu ruských sociálních demokratů, který hlásá názory ekonomistů. Lenin v nich objasňuje, že sjednocení se Svazem je možné jedině tehdy, jestliže Svaz s konečnou platností přestane koketovat s ekonomismem a bernsteinismem a uzná zásady a taktiku revoluční sociální demokracie. Noticka Zahraniční záležitosti informuje o sloučení zahraničních organizací Jiskry a Zarje a revoluční organizace Sociální demokrat v Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie.

Značné místo ve svazku zaujímá práce Agrární otázka a „kritikové Marxe“, ve které Lenin odhaluje a dále propracovává marxistickou teorii agrární otázky. V tomto díle Lenin podrobil všestranné kritice ruské revizionisty Bulgakova a Černova a německé Davida, Hertze a další, kteří „kritizovali“ revoluční marxistické učení, snažili se dokázat, že marxistickou teorii nelze aplikovat na zemědělství, a popírali jeho kapitalistický vývoj.

Lenin dokázal, že módní „kritika marxismu“ je vědecky neopodstatněná a že podstatou teoretických názorů revizionistů je bezradné opakování otřepaných argumentů reakčních buržoazních ekonomů. Vyvrátil nepravdivé výmysly revizionistů o stabilitě malých a středních zemědělských hospodářství, odhalil jejich pokusy vyhnout se nejdůležitějším sociálním problémům, které tvoří podstatu agrární otázky, zastříť skutečné příčiny zaostávání zemědělství a zbídačování rolnictva, které má své kořeny v pozůstatcích

nevolnictví, v soukromém vlastnictví půdy a v systému kapitalistických vztahů. Napsal: „Buržoazní apologeta se přirozeně snaží ignorovat společenské a historické příčiny zaostalosti zemědělství a svaluje vinu na ‚konzervativnost přírodních sil‘ a na ‚zákon klesající úrodnosti půdy‘. Tento pověstný zákon neobsahuje nic jiného než apologetiku a duševní omezenost“ (s. 241—242).

Důkladnou marxistickou analýzou ekonomických údajů o ruském, německém a dánském zemědělství Lenin přesvědčivě dokázal, že Marxem odhalené ekonomické zákonitosti kapitalismu působí i v zemědělství. I v něm probíhá proces kapitalistického vývoje se všemi svými protiklady. Sílí koncentrace výroby, diferenciací rolnictva, vytlačování a úpadek středních rolnických hospodářství, růst nevelkého počtu zámožných, proletarizace většiny vesnického obyvatelstva, zosíření třídního boje na vesnici. „Statistika *veskerého* zemědělského obyvatelstva nám takto zcela názorně dokládá,“ píše Lenin, „právě dva procesy proletarizace, na které vždy poukazovali ortodoxní marxisté a které se takovými banálními frázemi snaží odbýt oportunističtí kritikové: na jedné straně se stupňuje vyhánění rolnictva z půdy a vyvlastňování zemědělského obyvatelstva, které odchází do měst nebo se přeměňuje z dělníků s půdou v dělníky bez půdy; na druhé straně přibývá ‚vedlejších výdělků‘ rolnictva, tj. onoho spojení zemědělství s průmyslem, které je prvním stupněm proletarizace a vždy znamená rychlé zbídačení (prodlužování pracovního dne, zhoršení výživy apod.)“ (s. 230). Lenin dokazoval, že zosíření všech protikladů na vesnici nevyhnutelně způsobuje rostoucí nespokojenost převážné většiny rolnictva a že pracující rolnictvo se může stát spolehlivým spojencem proletariátu v nadcházející revoluci.

Lenin dále rozvinul revoluční marxistické učení o agrární otázce. Vypracoval teze o konkurenci a o dvou monopolech v zemědělství, monopolu soukromého vlastnictví půdy a monopolu kapitalistického hospodaření na půdě. Obnovil

marxistické učení o diferenční a absolutní rentě a dále je rozvinul. Práce Agrární otázka a „kritikové Marxe“, v níž Lenin rozvinul myšlenky a teze zformulované v díle Vývoj kapitalismu v Rusku, se stala základem k vypracování agrárního programu SDDSR a taktiky strany vůči rolnictvu.

V tezích Anarchismus a socialismus odhalil Lenin sociální podstatu a politický obsah anarchismu. Dokazoval, že anarchismus, který usiluje o to být mluvčím zájmů dělnické třídy, je ve skutečnosti maloburžoazní směr, „buržoazní *individualismus* naruby“ a vyjadřuje psychologii „vyšinutého inteligenta nebo tuláka“. Anarchistické názory vyplývají z nepochopení příčin vykořisťování, úlohy velkovýroby ve vývoji společnosti a nutnosti nahradit kapitalismus socialismem; z nepochopení třídního boje proletariátu a úlohy státu. Anarchismus hájí zájmy drobného vlastníka a malého rolníka, odmítá nutnost organizovat a vychovávat dělníky a vede k „podřizování dělnické třídy *buržoazní* politice pod rouškou zavrhování politiky“.

Ve stati Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu propracoval Lenin taktiku marxistické strany vůči liberální buržoazii. Na materiálech obsažených v Důvěrném memorandu ministra financí Vitteho a na předmluvě k tomuto memorandu od R. N. S. (Struveho) ukazuje Lenin úsilí carské vlády omezit úlohu zemstva, v němž spatřovala ústupek revolučnímu hnutí 60. let. Stať odhaluje iluze liberálů, kteří ignorovali reálnou skutečnost a nechápali podstatu zemstva, a proto v něm viděli zárodek konstituční samosprávy. Lenin odhalil politickou podstatu liberalismu, domnělou revolučnost ruských liberálů a jejich nechuť a neschopnost hájit minimální demokratické požadavky. Lenin dokazoval, že ruský liberalismus usiluje pouze o to, aby využil revolučních nálad mas k zastrasování carismu revolucí a vynutil si na něm ubohé reformy prospívající buržoazii a zburžoaznělým statkářům. Lenin se domníval, že sociální demokracie má podporovat každé

hnutí proti samoděržaví, je však povinna odhalovat iluze ruského liberalismu, jeho „politiku nabubřelých frází a hanebného slabošství“, vysvětlovat, do jaké míry poškozují liberální iluze revoluční hnutí.

V noticce O časopise Svoboda poukazuje Lenin na oportunismus jeho vydavatelů — skupiny Svoboda. Kritizuje časopis za to, že překrucuje a vulgarizuje socialistické ideje. Učí, jak se má skutečně populárně a přístupně psát pro dělníky, jak je třeba jim pomáhat, aby na základě nejprostších příkladů ze života společnosti pochopili celou hloubku složitých závěrů a pouček marxistické teorie.

Řada článků v tomto svazku je ukázkou Leninovy revoluční publicistiky. Lenin v nich usvědčuje carismus z policejního útlaku, odhaluje sociálně ekonomické a politické příčiny toho, že nevyhnutelně slíjí revoluční nálady, nastiňuje perspektivy revolučního hnutí v Rusku. V článku Poučení z krize Lenin ukazuje, jak se s vývojem kapitalismu prohlubuje základní rozpor kapitalistického systému, a to rozpor mezi zespolečněním výroby a mezi stále ještě trvajícím soukromým přivlastňováním, a nutně vede k cyklicky se opakujícím hospodářským krizím, které otřásají celým kapitalistickým systémem. „Obrovské krachy jsou možné a nevyhnutelné právě proto,“ říká Lenin, „že banda boháčů ženoucích se jen za ziskem si podrobila mohutné *společenské výrobní síly*“ (s. 96). Krize, tento nevyhnutelný průvodní jev kapitalistického výrobního způsobu, připravuje půdu pro nové, daleko těžší krize, které vrhají kapitalismus do záhuby.

Lenin odhaluje pokusy buržoazních apologetů a revizionistů vylíčit krizi jako náhodný jev kapitalismu. Dokažuje, že argumenty revizionistů nejsou opodstatněné. Píše: „Krize ukazuje, jak krátkozrací byli ti socialisté (kteří si říkají ‚kritikové‘ snad proto, že nekriticky přejímají učení buržoazních ekonomů), kteří ještě před dvěma roky halasně prohlašovali, že krachy jsou v dnešní době již méně pravděpodobné“ (s. 97).

Lenin ve svém článku zdůrazňuje, že krize budou existovat dotud, dokud armáda socialistického proletariátu nesvrhne panství kapitálu a soukromého vlastnictví. Na příkladu Ruska dokazuje, jak ničivé účinky krize, které se tu projevují zvláště silně a ostře, učí dělníky uvědomovat si své třídní zájmy, učí je stmelovat se a organizovat k rozhodným akcím proti kapitalismu.

V článcích *Nové krveprolití, Začátek demonstrací, Cenné přiznání* a dalších Lenin charakterizuje vzestup revolučního dělnického hnutí, přechod dělníků od hospodářských stávek k politickým stávkám a demonstracím, k otevřeným akcím proti carskému absolutismu. Lenin zaznamenává růst politické uvědomělosti a revoluční aktivity dělnické třídy, zdůrazňuje úkol sociální demokracie postavit se do čela dělnického hnutí, bojovat za hegemonii proletariátu a vysvětlovat nevyhnutelnost boje „za svobodu všeho lidu“.

V řadě článků líčí Lenin žalostné postavení ruského rolnictva, které hlad a krize odsuzují k zbídačování a vymírání; ukazuje, jak se rolnické masy probouzejí z odvěké pokory a otupělosti k revolučnímu boji proti statkářům. V článcích *Hlad a Stanovisko ke krizi a hladu*, které vyšly v časopise *Zarja* pod společným názvem *Vnitropolitický přehled*, jakož i v článcích *Boj proti hladovějícím* aj. pranalyzuje feudalistickou politiku carské vlády, která hájí zájmy statkářů, snaží se zatajit těžký úděl hladovějících rolníků a trestá soukromé dobrodince za pomoc hladovějícím. Lenin ukazuje, jak se carská vláda bojí rolnického povstání, jak se je snaží silou potlačit nebo různými úskoky odvrátit revoluční akce rolnictva. Vysvětluje, že vládní oběžník o pomoci hladovějícím je ve skutečnosti vyhlášením „boje proti hladovějícím“ a těm, kdo jim pomáhají; že prozatímní nařízení o organizování prací pro hladovějící jsou „galejnické předpisy“ šikanující a zotročující rolníky. V článku *Feudálové se činí* odhaluje Lenin feudální reakční podstatu vládního zákona o přidělování státních pozemků

na Sibiři soukromým osobám, který měl uspokojit požadavky feudálů a vytvořit na Sibiři spolehlivou oporu samodržaví. V těchto pracích Lenin poukazuje na sílící odpor rolnictva, zdůrazňuje společné zájmy dělníků a rolníků v blízkí se revoluci, které nesbližuje „pouze nezaměstnanost a hlad, ale i policejní útlak, který znemožňuje dělníkům sjednotit se a bránit se a rolníky připravuje i o pomoc dobrovolných dárců. Pro milióny lidí, kteří přišli o všechny životní prostředky, je těžká policejní bota stokrát těžší“ (s. 98).

V oddílu Přípravné materiály jsou uveřejněny osnovy, konspekty, první varianty a další přípravné materiály k článkům Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu (otištěno poprvé), Feudálové se činí, Nové krveprolití a k dalším.

Pozměňovací návrhy a připomínky k návrhu stanov Zahraniční organizace ruské revoluční sociální demokracie (otištěno poprvé) se svým charakterem řadí k noticce Zahraniční záležitosti. Jsou důkazem Leninova úsilí o sjednocení zahraničních organizací ruské revoluční sociální demokracie, jeho boje o to, aby Jiskra sehrála vedoucí roli v tomto sjednocování, jeho boje za prosazení jiskrovských zásad a taktiky.

Připomínky k Rjazanovovu článku Dvě pravdy (otištěno poprvé), které Lenin napsal pro Jiskru, charakterizují jeho redakční práci v Jiskře. Lenin kritizuje autorovy subjektivistické názory, jeho neschopnost orientovat se v situaci a přeceňování úlohy N. K. Michajlovského v osvobozenecském hnutí.

Rozsáhlé přípravné materiály k práci Agrární otázka a „kritikové Marxe“ jsou otištěny ve zvláštním svazku. (V. I. Lenin, Tětradi po agrarnomu voprosu, Moskva 1969; česky Spisy 40, Praha 1970. Čes. red.)

ČÍM ZAČÍT? ¹

---

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...

Napsáno v květnu 1901

Otištěno v květnu 1901

ve 4. čísle Jiskry

Podle textu Jiskry

С ЧЕГО НАЧАТЬ?

Вопрос: что делать? волеизъявилась бы пообщая класс... выдвигает проект организации социализма. Этих вещей не...

важный вопрос не может быть «или и нет», а до... «Другие говорят: коммунистический лозунг не надо...

революционный лозунг. Эти вещи не могут быть... чтобы сделать свои шаги?...

Или мы должны продолжать по старому... что же делать? Эти вопросы должны выдвигаться...

необходимо продолжать по старому... что же делать? Эти вопросы должны выдвигаться...

Самостоятельные и финансы... Плунин предложил, переписать уставы рабочих...

Или мы должны продолжать по старому... что же делать? Эти вопросы должны выдвигаться...

необходимо продолжать по старому... что же делать? Эти вопросы должны выдвигаться...

Самостоятельные и финансы... Плунин предложил, переписать уставы рабочих...

První stránka 4. čísla Jiskry z roku 1901 s šláklém V. I. Lenina Čím začít?

Zmenšeno

Otázka „co dělat?“ je pro ruské sociální demokraty v posledních letech zvláště aktuální. Nejde o to, jakou cestu zvolit (jak tomu bylo koncem osmdesátých a začátkem devadesátých let), ale o to, jaké praktické kroky máme udělat na známé cestě a jak je vlastně udělat. Jde o systém a plán praktické činnosti. A je třeba přiznat, že tuto otázku, která je pro čínorodou stranu otázkou zásadní, otázkou charakteru a způsobu boje, jsme dosud nevyřešili a že je dodnes příčinou vážných neshod, které odhalují žalostnou ideovou nepevnost a kolísavost. Na jedné straně ještě stále přežívá „ekonomický“ směr², který se snaží oklestit a zúžit práci politické organizace a agitaci. Na druhé straně ještě stále hrdě zvedá hlavu směr bezzásadového eklekticismu, který se přizpůsobuje každému novému „závanu“ a nedovede rozeznat momentální požadavky od hlavních úkolů a trvalých potřeb celého hnutí. Tento směr se, jak známo, zahnízdil v časopise Rabočeje dělo³. Jeho poslední „programové“ prohlášení — bombastický článek s honosným názvem Historický zvrat^[66] (Listok Rabočego děla⁴, č. 6) — uvedenou charakteristiku zvláště názorně potvrzuje. Ještě včera jsme koketovali s „ekonomismem“, rozhořčovali se nad nesmlouvavým odsouzením listu Rabočaja mysl⁵ a „zmírňovali“ Plechanovovu formulaci boje proti samoděržaví, ale dnes už citujeme Liebnechtova slova: „Změní-li se během 24 hodin okolnosti, je nutné změnit během 24 hodin i taktiku,“ mluvíme už o „pevné bojové organizaci“ pro přímý útok, pro zteč samoděržaví, o „široké revoluční politické“ (jak to zní energicky — i revoluční, i politické!)

„agitaci mezi masami“, o „ustavičných výzvách k pouličnímu protestu“, o „pořádání pouličních demonstrací vyloženě (sic!) politického rázu“ atd. atd.

Mohli bychom snad být rádi, že si Rabočeje dělo tak rychle osvojilo program^[91], který jsme předložili již v prvním čísle Jiskry⁶, — vytvořit pevnou, organizovanou stranu, jejímž cílem je vybojovat nejen některé ústupky, ale ztéci i samu baštu samoděržaví; avšak skutečnost, že ti, kteří se k tomuto programu přihlásili, nemají žádné pevné stanovisko, může každou radost pokazit.

Liebknechta se ovšem Rabočeje dělo dovolává neprávem. Během 24 hodin se může změnit taktika agitace v nějaké speciální otázce, taktika při uskutečňování nějakého dílčího úkolu stranické organizace, ale změnit během 24 hodin nebo i během 24 měsíců své názory na to, zda je vůbec, vždy a bezpodmínečně nutná bojová organizace a politická agitace mezi masami, mohou jen bezzásadoví lidé. Je směšné odvolávat se na to, že se mění situace a střídají období: vytvářet bojovou organizaci a politicky agitovat je nutné v každé „všední, klidné“ situaci, v období jakéhokoli „poklesu revolučního ducha“ — a nejen to, zejména v takové situaci a v takových obdobích je tato činnost zvláště nezbytná, protože po propuknutí nepokojů a bouří je již pozdě vytvářet organizaci; ta musí být připravena okamžitě rozvinout svou činnost. „Změnit taktiku během 24 hodin“! Ale máme-li změnit taktiku, musíme nejdříve nějakou mít, a bez pevné organizace prověřené v politickém boji za každé situace a v každé době nemůže být ani řeči o systematickém, pevnými zásadami prodchnutém a důsledně uskutečňovaném plánu činnosti, který jediný může být nazván taktikou. Jen se podívejte: už nám říkají, že „historický okamžik“ postavil před naši stranu „zcela novou“ otázku — otázku teroru. Včera byla „zcela nová“ otázka politické organizace a agitace, dnes je to otázka teroru. Není to divné, když o zásadní změně taktiky uvažují lidé, kteří mají tak krátkou paměť?

Naštěstí nemá Rabočeje dělo pravdu. Otázka teroru není vůbec nová a nám stačí stručně připomenout názory ruské sociální demokracie.

Teroru jsme se nikdy zásadně nezříkali a nemůžeme se ho zříkat. Je to jedna z bojových akcí, která může být v určité fázi boje, za určitého stavu vojska a za určitých podmínek zcela vhodná, a dokonce nezbytná. Ale podstatné je právě to, že terorem se dnes vůbec nemyslí jedna z operací bojující armády, operace úzce spojená a zkoordinovaná s celým systémem boje, nýbrž samostatný a na jakékoli armádě nezávislý prostředek individuálního útoku. Vždyť neexistuje-li ústřední organizace a jsou-li místní revoluční organizace slabé, teror ani ničím jiným být nemůže. Proto tedy jednoznačně prohlašujeme, že tento prostředek boje je za daných okolností nevhodný a neúčelný, protože odvádí nejaktivnější bojovníky od jejich skutečného a pro celé hnutí nejdůležitějšího úkolu, že je to prostředek, který dezorganizuje nikoli vládní, ale revoluční síly. Připomeňme si poslední události: byli jsme svědky toho, jak se široké masy městského dělnictva a městského „prostého lidu“ vrhaly do boje, ale revolucionáři neměli štáb vůdců a organizátorů. Nehrozí za takových podmínek nebezpečí, že se nejenergičtější revolucionáři uchýlí k teroru a tak oslabí bojové oddíly, na které lze jediné opravdu spoléhat? Nehrozí nebezpečí, že bude přerušeno spojení mezi revolučními organizacemi a oněmi nesjednocenými masami nespokojených, protestujících a k boji odhodlaných lidí, kteří jsou slabí právě proto, že nejsou sjednoceni? Vždyť v tomto spojení je jediná záruka našeho úspěchu. Rozhodně nechceme říci, že jednotlivé odvážné údery nemají žádný význam, ale naší povinností je co nejenergičtěji varovat před nadšením pro teror, před tím, aby byl uznáván za hlavní a základní prostředek boje, k čemuž dnes tak silně inklinuje až příliš mnoho lidí. Teror se nikdy nemůže stát běžnou formou bojové činnosti: v nejlepším případě je vhodný jen jako jeden ze způsobů rozhodného útoku. Mů-

žeme však v daném okamžiku *vyzývat* k takovému útoku? Rabočeje dělo patrně soudí, že ano. Přinejmenším volá: „Tvořte úderné oddíly!“ Ale to je zase jen nadšení místo rozumu. Většinu našich bojových sil tvoří dobrovolníci a povstalci. Máme jen několik malých oddílů pravidelného vojska a ani ty nejsou zmobilizovány, nemají mezi sebou spojení a nedovedou se zformovat do bojových oddílů, tím méně pak k útoku. Za takových podmínek musí být jasné každému, kdo je s to zvážit všeobecné podmínky našeho boje a mít je na paměti při každém „zvratu“ historického vývoje událostí, že v daném okamžiku nemůže být naším heslem „do útoku“, ale heslo „organizujte pravidelné obléhání nepřátelské pevnosti“. Jinými slovy: naše strana nemůže nyní vyzývat všechny síly k útoku, nýbrž k vytvoření revoluční organizace schopné sjednotit všechny síly a vést hnutí nejen fiktivně, ale i skutečně, tj. takové organizace, která by byla vždy připravena podpořit každý protest a každý výbuch a využít jich k znásobení a posílení bojových sil schopných vést rozhodný boj.

Poučení z únorových a březnových událostí⁷ je tak přesvědčivé, že se dnes sotva najde někdo, kdo by měl zásadní námitky proti tomuto závěru. Od nás se však dnes požaduje, abychom neřešili otázku zásadně, ale prakticky. Abychom si nejen ujasnili, jaká vlastně organizace je nutná a pro jakou práci, ale i vypracovali určitý *plán* na vytvoření organizace, aby se mohlo přikročit k jejímu všestrannému budování. Protože je tato otázka tak naléhavá a závažná, dovolujeme si soudruhy upozornit na koncept plánu, který podrobněji rozvádíme v připravované brožuře⁸.

Máme za to, že východiskem činnosti, prvním praktickým krokem k vytvoření žádoucí organizace a konečně hlavní myšlenkou, na jejímž základě bychom mohli tuto organizaci dále rozvíjet, prohlubovat a rozšiřovat, musí být založení celoruského politického listu. Potřebujeme především noviny, protože bez nich nelze soustavně provádět důsledně zásadovou a všestrannou propagandu a agi-

taci, která je nejen stálým a základním úkolem sociální demokracie vůbec, ale zvláště naléhavým úkolem nyní, kdy se nejširší vrstvy obyvatelstva začaly zajímat o politiku a o otázky socialismu. Nikdy předtím nebylo tak naléhavě třeba posílit roztržštěnou agitaci osobním přesvědčováním, vydáváním letáků pro místní potřeby, brožur apod., takovou všeobecnou a pravidelnou agitací, kterou lze provádět jedině prostřednictvím periodického tisku. Jistě nepřeháníme, řekneme-li, že podle toho, jak často a jak pravidelně bude list vycházet (a jak bude rozšiřován), bude možné nanejvýš přesně posoudit, jak důkladně je u nás zorganizována tato prvořadá a nanejvýš aktuální oblast naší bojové činnosti. Dále, potřebujeme právě celoruský list. Jestliže nedokážeme a dokud nedokážeme jednotně působit na lid a na vládu prostřednictvím tištěného slova, pak myšlenka sjednotit jiné, složitější a obtížnější, zato však energičtější formy působení, zůstane utopií. Největší bolestí našeho hnutí po stránce ideové, praktické a organizační je jeho roztržštěnost, to, že převážná většina sociálních demokratů je téměř úplně pohlcena prací v místech, která zužuje jejich rozhled i jejich činnost, jejich schopnost a připravenost pracovat konspirativně. Právě v této roztržštěnosti musíme hledat nejhlubší kořeny oné nepevnosti a kolísání, o nichž jsme se již zmiňovali. A *prvním* krokem k odstranění tohoto nedostatku, k tomu, abychom několik lokálních hnutí přeměnili v jednotné celoruské hnutí, musí být založení celoruského listu. A konečně, potřebujeme bezpodmínečně *politický* list. Bez politického tiskového orgánu není v současné Evropě myslitelné hnutí, které by se mohlo nazývat politickým. Bez něho absolutně nemůžeme splnit náš úkol — soustředit všechny politicky nespokojené a protestující sly a obohatit o ně revoluční hnutí proletariátu. Udělali jsme první krok, probudili jsme v dělnické třídě touhu odhalovat „hospodářské“ nešvary a nešvary v továrnách. Musíme udělat další krok: probudit ve všech trochu uvědomělých vrstvách lidu touhu po *politickém* od-

halování nešvarů. Nesmíme se dát zmást tím, že jsou dnes hlasy odhalující politické nešvary ještě tak slabé, vzácné a nesmělé. Příčina rozhodně netkví v tom, že se široká veřejnost smířila s policejní zvěl. Příčina tkví v tom, že lidé schopní a odhodlaní odhalovat nešvary nemají tribunu, z níž by mohli mluvit, nemají posluchače, kteří by řečnicky se zájmem poslouchali a povzbuzovali je, příčina tkví v tom, že nevidí nikde mezi lidem sílu, na niž by se mohli obracet se stížnostmi na „všemocnou“ ruskou vládu. Ale to všechno se teď nesmírně rychle mění. Taková síla existuje. Je to revoluční proletariát, který už dokázal, že je připraven nejen vyslechnout a podpořit výzvu k politickému boji, ale i směle se do něho vrhnout. Dnes už můžeme a musíme vytvořit tribunu, která by odhalovala zlořády carské vlády před vším lidem; takovou tribunu se musí stát sociálně demokratický list. Na rozdíl od ostatních tříd a vrstev ruské společnosti má ruská dělnická třída trvalý zájem o politické znalosti a požaduje neustále (a ne jen v obdobích mimořádných nepokojů) velké množství ilegální literatury. Jestliže se tolik lidí dožaduje literatury, jestliže již začali vyrůstat zkušení revoluční vůdcové, jestliže je dělnická třída natolik zkoncentrovaná, že je fakticky pánem situace v dělnických čtvrtích velkých měst, v dělnických koloniích a v průmyslových osadách, pak je proletariát dost silný, aby si založil politický list. Prostřednictvím proletariátu pronikne list mezi městskou maloburžoazii, vesnické domácí výrobce a rolníky a stane se skutečným politickým listem lidu.

Úlohou novin však není jen pouhé šíření idejí, pouhá politická výchova a získávání politických spojenců. Noviny nejsou jen kolektivním propagátorem a kolektivním agitátorem, ale i kolektivním organizátorem. Jako kolektivního organizátora je můžeme srovnat s lešením, které se staví kolem novostavby, vyznačuje její obrysy, usnadňuje styk mezi jednotlivými stavebními dělníky, pomáhá jim rozdělovat si práci a posoudit celkové výsledky dosažené orga-

nizovanou prací. Za pomoci listu a ve spojení s ním bude sama od sebe vznikat stálá organizace, která se bude zabývat nejen prací v místech, ale i pravidelnou prací obecného dosahu, která naučí své členy pozorně sledovat politické události, hodnotit jejich význam, posuzovat jejich vliv na různé vrstvy obyvatelstva a hledat způsoby, jak by mohla na tyto události účelně působit revoluční strana. Už jen technická stránka věci — pravidelně zásobovat list příspěvky a pravidelně ho rozšiřovat — vyžaduje, aby byla vytvořena síť místních důvěrníků jednotné strany, kteří by byli v čilém osobním styku, znali celkovou situaci, zvykali si soustavně plnit drobné funkce v rámci celoruské činnosti a zkoušeli své síly na organizování těch či oněch revolučních akcí. Tato síť důvěrníků* bude páteří právě takové organizace, jakou potřebujeme: organizace tak velké, aby obsáhla celou zemi; tak široké a všestranné, aby byla s to přesně a podrobně rozdělit práci; tak pevné, aby za všech okolností, za jakýchkoli „zvrátů“ a nepředvídaných událostí stále pokračovala ve své práci; tak pružné, aby se dokázala vyhnout střetnutí na otevřeném bitevním poli s mnohem silnějším nepřítelem, soustředí-li všechny síly na jednom místě, ale zároveň dovedla využít jeho těžkopádnosti a zaútočit na něj tam a tehdy, kde a kdy to nejméně očekává. Dnešní náš úkol je poměrně lehký — podpořit studenty demonstrující v ulicích velkých měst. Zítřejší úkol bude možná obtížnější, například podpořit hnutí nezaměstnaných v určitém kraji. Pozítří budeme muset být připraveni zapojit se revolučním způsobem do rolnické vzpoury. Dnes musíme využít zostřené politické situace, kterou způsobila vláda svým tažením proti zemstvům.

* Tito důvěrníci budou moci pochopitelně úspěšně pracovat jen tehdy, budou-li v úzkém spojení s místními výbory (skupinami, kroužky) naší strany. A tak celý tento plán lze samozřejmě uskutečnit jen za nejaktivnější podpory výborů, které se nejednou pokoušely sjednotit stranu a které ji, o tom jsme přesvědčeni, když ne dnes, tedy zítra, a když ne v této, tedy v jiné formě sjednotí.

Zítřka budeme muset podpořit obyvatelstvo, které se bouří proti tomu nebo onomu rozběsněnému carskému bašibozukovi*, a pomocí bojkotu, usvědčováním, demonstrací apod. mu dát co proto, aby byl nucen otevřeně ustoupit. Takového stupně bojové pohotovosti lze dosáhnout jen soustavnou činností pravidelného vojska. Spojíme-li své síly k vydávání společného listu, vyškolí se a vyniknou přitom nejen velmi schopní propagandisté, ale i skvělí organizátoři a mimořádně nadaní političtí vůdcové strany, kteří budou s to v příhodné chvíli vydat heslo k rozhodnému boji a řídit jej.

Závěrem několik slov, abychom se vyvarovali možného nedorozumění. Mluvili jsme stále jen o soustavné, plánovité přípravě, ale rozhodně jsme tím nechtěli říci, že samoděržaví může být svrženo jen v důsledku pravidelného obléhání nebo organizovaného útoku. To by bylo nesmyslné doktrinářství. Naopak, je zcela možné a historicky mnohem pravděpodobnější, že samoděržaví padne pod tlakem jednoho z živelných výbuchů nebo jedné z nepředvídaných politických komplikací, které neustále hrozí ze všech stran. Ale žádná politická strana, která nechce propadnout авантурismu, nemůže zakládat svou činnost na takových výbuších a komplikacích. Musíme jít svou cestou, neochvějně a systematicky pracovat, a čím méně budeme počítat s překvapeními, tím je pravděpodobnější, že nás nepřekvapí žádné „historické zvraty“.

* Bašibozuk — příslušník tureckých nepravdělných jednotek, které prosluly svou ukrutností. *Čes. red.*

NOVÉ KRVEPROLITÍ

Zdá se, že prožíváme dobu, kdy naše dělnické hnutí opět s nezadržitelnou silou spěje k oněm vyhroceným srážkám, které nahánějí takový strach vládě a majetným třídám a naplňují takovou odvahou a radostí socialisty. Ano, i když si vojenský masakr vyžádal nesmírný počet obětí, naplňují nás tyto srážky odvahou a radostí, protože dělnická třída svým odporem dokazuje, že se nesmířila se svým postavením, že nechce zůstat otrokem, že se mlčky nepodřizuje násilí a zvůli. Za současného řádu, a dokonce i v době největšího klidu musí dělnická třída vždy a nevyhnutelně přinášet nesčetné oběti. Tisíce a desetitisíce lidí, z jejichž celoživotní práce bohatnou jiní, hynou hladem a trvalou podvýživou, umírají předčasně na nemoci způsobené nesnesitelnými pracovními podmínkami, nuznými bytovými poměry a nedostatečným odpočinkem. A vskutku si zasluhuje být nazván hrdinou ten, kdo dává přednost smrti v otevřeném boji proti ochráncům a strážcům tohoto odporného řádu před pomalým umíráním ustrašené, ztrhané a pokorné herky. Tím rozhodně nechceme říci, že rvačka s policií je nejlepší formou boje. Naopak, vždy jsme dělníky upozorňovali na to, že ve svém vlastním zájmu musí bojovat klidněji a ukázněněji, že se musí snažit, aby každý projev nespokojenosti podpořil organizovaný boj revoluční strany. Ale hlavním zdrojem síly revoluční sociální demokracie je právě onen duch protestu v dělnických masách, ze všech stran utlačovaných a znásilňovaných, který musí čas od času nutně vyústit v zoufalé výbuchy. Tyto výbuchy probouzejí uvědomění nejširších vrstev dělníků

zdeptaných nouzí a nevzdělaností a šíří mezi nimi ušlechtilou nenávist k utlačovatelům a nepřítelům svobody. A proto nás zpráva o takovém krveprolití, k jakému došlo například 7. května v Obuchovově závodě^[189], nutí zvolat: „Dělnické povstání bylo potlačeno, ať žije dělnické povstání!“

Byly doby, a není to ještě tak dávno, kdy dělnická povstání byla vzácnou výjimkou a byla vyvolávána zcela výjimečnými okolnostmi. Teď je tomu jinak. Před několika lety jsme prožívali období rozkvětu průmyslu, čilého obchodu a velké poptávky po dělnících. A přesto dělníci organizovali řadu stávek za lepší pracovní podmínky: pochopili, že nesmějí propást vhodný okamžik, že musí využít právě období, kdy mají továrníci mimořádně vysoké zisky a kdy je mohou snadněji přinutit k ústupkům. Ale období rozkvětu vystřídala krize: továrníkům nejde zboží na odbyt, jejich zisky klesají, přibývá bankrotů, továrny omezují výrobu, propouštějí dělníky, kteří se houfně ocitají na dlažbě bez kousku chleba. Dělníci jsou nuceni zoufale bojovat ne už za zlepšení, ale za udržení svého původního postavení, za ulehčení břemen, která na ně továrník uvaluje. Dělnické hnutí se tak prohlubuje a rozšiřuje: zpočátku boj ve výjimečných ojedinělých případech, pak úporný a nepřetržitý boj v období oživení průmyslové výroby a čilého obchodu a konečně — stejně nepřetržitý a úporný boj v období krize. Dnes již můžeme říci, že dělnické hnutí se stalo trvalým jevem našeho života, že poroste za každých podmínek.

Ale krize, která vystřídala oživení průmyslu, nepoučí dělníky jen o tom, že společný boj je pro ně trvalou nutností. Tato změna vykoření i ony škodlivé iluze, které začaly vznikat už v období rozkvětu průmyslu. Tu a tam se dělníkům podařilo poměrně snadno stávkami přinutit zaměstnavatele k ústupkům a význam tohoto „hospodářského boje“ se začal zveličovat, zapomínalo se na to, že dělnické odborové (cechovní) spolky a stávky mohou v nejlepším

případě pouze uhájit poněkud výhodnější podmínky prodeje zboží: pracovní síly. Jakmile přijde krize a po tomto „zboží“ není poptávka, jsou spolky a stávky bezmocné, nejsou s to změnit podmínky, které mění pracovní sílu ve zboží a odsuzují masy pracujících k nejhorší bídě a nezaměstnanosti. Tyto podmínky může změnit jedině revoluční boj proti celému soudobému společenskému a politickému zřízení a průmyslová krize přinutí mnoho a mnoho dělníků, aby se o správnosti této pravdy přesvědčili.

Vraťme se ke krveprolití 7. května. Níže uvádíme zprávy, které máme o květnových stávkách a nepokojích petrohradských dělníků.⁹ Teď však rozebereme policejní zprávu o krveprolití 7. května. V poslední době jsme si už poněkud zvykli na vládní (a policejní) zprávy o stávkách, demonstracích a srážkách s vojskem; dnes již máme dost materiálu, abychom mohli posoudit věrohodnost takových zpráv, a někdy můžeme podle toho, jak notně policie lže, odhadnout, jak silné je pobouření lidu.

„Dne 7. května tohoto roku,“ zní úřední zpráva, „po polední přestávce přerušilo práci v Obuchovově slévárně ve vesnici Alexandrovskoje ležící na Šlisselburské silnici asi 200 dělníků z různých dílen a při jednání se zástupcem vedení závodu podplukovníkem Ivanovem předložili různé neodůvodněné požadavky.“

Jestliže dělníci zastaví práci a neupozorní na to dva týdny předem — za předpokladu, že práce nebyla přerušena pro nezákonný postup zaměstnavatelů, jak se často stává —, je to i podle ruského zákonodárství (které bylo v poslední době soustavně doplňováno a zpříšňováno vůči dělníkům) pouhý policejní přestupek, který patří před smírčího soudce. Ruská vláda se však svými přísnými opatřeními stále více zesměšňuje: na jedné straně jsou vydávány zákony, které stanoví nové trestné činy (například svévolné přerušení práce nebo účast na srocování, které poškozuje cizí majetek nebo se násilně protiví ozbrojené moci), zvyšují se tresty za stávky apod., a na druhé straně je už jak fyzicky, tak

i politicky téměř nemožné uplatňovat tyto zákony a ukládat zákonem stanovené tresty. Fyzicky není možné volat k odpovědnosti tisíce a desetitisíce lidí za přerušeni práce, za stávkou nebo za „srocování“. Politicky není možné zavádět v každém takovém případě soudní řízení, protože ať vybereme jakékoli složení soudu, ať sebevíc vyloučíme veřejnost, přece tu zůstane alespoň stín soudu, a samozřejmě — ne „soudu“ nad dělníky, ale nad vládou. A tak jsou trestní zákony, které mají vládě přímo usnadnit *politický* boj proti proletariátu (a zároveň *zamaskovat* jeho politický charakter pomocí „státních“ důvodů pro zachování „veřejného pořádku“ apod.), neúprosně zatlačovány do pozadí *přímým* politickým bojem, otevřenými pouličními srážkami. „Justice“ odhazuje masku nestrannosti a povznesečnosti, dává se na útěk a přenechává pole působnosti policii, četníkům a kozákům, kteří jsou častováni kamením. Jenom si vzpomeňte, jak se vláda odvolává na „požadavky“ dělníků. Podle zákona je přerušeni práce přestupkem bez ohledu na to, jaké byly požadavky dělníků. Ale vláda už vlastně nemá možnost opřít se o nedávno vydaný zákon a snaží se zákrok, při němž použila „svých prostředků“, ospravedlnit prohlášením, že požadavky dělníků byly neodůvodněné. A kdo byl soudcem v tomto sporu? Podplukovník Ivanov, zástupce vedení závodu, tj. téhož vedení, na které si dělníci stěžovali! Není divu, že na takové vysvětlování mocipánů odpovídají dělníci kamením!

A tak když všichni dělníci vyšli do ulic a zastavili provoz koňské dráhy, propukla skutečná řež. Dělníci se zřejmě bili jako lvi, protože se jim podařilo *dvakrát* odrazit útok policie, četníků, jízdní hlídky a ozbrojeného závodního oddílu* —

* Mimochodem. Podle vládní zprávy „ozbrojený závodní oddíl“ „stál už v pohotovosti na dvoře závodu“, zatímco četníci, jízdní hlídka a policie byli přivoláni až později. Odkdy a proč měli na dvoře závodu *v pohotovosti ozbrojený* oddíl? Snad od Prvního máje? Čekali snad dělnickou demonstraci? To nevíme, ale je nesporné, že vláda úmyslně zatajuje jí známá fakta o tom, čím byla vyvolána a jak rostla nespokojenost a pobouření dělníků.

a to i přesto, že jejich jedinou zbraní bylo kamení. Pravda, „několik výstřelů“ padlo i z davu — máme-li věřit policejní zprávě —, ale nikdo nebyl zraněn. Zato se strhlo pravé kamenné „*krupobití*“, přičemž dělníci kladli nejen tvrdošjný odpor, ale byli i vynalézaví, rychle se přizpůsobovali situaci a volili nejlepší formu boje. Obsadili sousední dvory a *přes ploty* zasypávali carské bašibozuky kamením, takže dokonce i *po* třech salvách, při nichž byl jeden (že by jen jeden?) dělník zabit a osm (?) zraněno (jeden z nich příštího dne zemřel), a dokonce i když se dav dal na útěk, srážka ještě pokračovala a přivolané roty omského pěšího pluku musely „očistovat od dělníků“ sousední dvory.

Vláda zvítězila. Avšak každé takové vítězství bude neodvratně přibližovat její konečnou porážku. Každá srážka s lidem zvýší počet rozhořčených a k boji odhodlaných dělníků, postaví do čela zkušenější, lépe vyzbrojené a smělejší vůdce. Podle jakého akčního plánu by měli vůdcové postupovat, k tomu jsme se už přece vyslovili. Už nejednou jsme poukazovali na to, že je bezpodmínečně nutné mít pevnou revoluční organizaci. Pokud však jde o takové události, jako byl 7. květen, musíme mít na paměti také toto.

V poslední době se hodně mluvilo o tom, že pouliční boj proti soudobému vojsku je nemožný a beznadějný; toto stanovisko prosazovali zejména ti „kritičtí“ mudrcové, kteří vydávali staré haraburdí buržoazní učenosti za nové závěry nestranné vědy a překrucovali přitom slova Engelse, který mluvil, a to s výhradami, pouze o dočasné taktice německých sociálních demokratů.¹⁰ I na příkladu jediné srážky vidíme, že všechny tyto řeči jsou zcela nesmyslné. Pouliční boj je možný a v beznadějném postavení nebudou bojující, ale vláda, jestliže nebude mít proti sobě jen osazenstvo jednoho závodu. Při srážce 7. května neměli dělníci nic než kamení — ale napříště jim zákaz městského náčelníka sotva zabrání, aby si neopatřili jiné zbraně. Dělníci nebyli připraveni, bylo jich pouze tři a půl tisíce, a přesto odráželi několik setnin jízdních hlídek, četnictva,

policie a pěchoty. Jen si vzpomeňte, kolik práce měla policie s dobytím *jediného* domu č. 63 na Šlisselburské silnici!¹¹ Uvažujte, zda bude lehké „očistit od dělníků“ ne pouze dva tři dvory a domy, ale celé dělnické čtvrti Petrohradu! A nebude rovněž nutné, až dojde k rozhodnému boji, „očistovat“ domy a dvory hlavního města nejen od dělníků, ale i od všech těch, kteří nezapomněli na odporný masakr 4. března¹², kteří se nesmířili s policejní vládou, ale byli jí pouze zastrašeni a zatím ještě nevěří ve své síly?

Soudruzi! Snažte se zjistit jména všech zabitých a raněných ze 7. května! Nechť všichni dělníci hlavního města ctí jejich památku a připravují se k novému rozhodnému boji proti policejní vládě za svobodu lidu!

Jiskra, č. 5
červen 1901

Podle textu Jiskry

T A J N Ý D O K U M E N T

Upozorňujeme čtenáře, že u Dietze ve Stuttgartu bylo vydáno Vitteho memorandum^[17], které otiskla Zarja¹³. Memorandum je namířeno proti návrhu bývalého ministra vnitra Goremykina na zřízení zemstev v těch guberniích, kde dosud zemstva nejsou. Je to zajímavý dokument, který bezostyšně odhaluje nejskrytější tužby našich vládců. Doufáme, že se nám podaří v nejbližším čísle našeho listu podrobně si pohovořit o tomto pozoruhodném dokumentu, jakož i o předmluvě k němu od pana R. N. S.^[196]. Tato předmluva prozrazuje, že autor sice chápe politický význam ruského dělnického hnutí, avšak ve všech ostatních aspektech se jeho politické myšlení vyznačuje obvyklou nezralostí, tak příznačnou pro naše liberály.

*Jiskra, č. 5
červen 1901*

Podle textu Jiskry

PRONÁSLEDVATELÉ
ZEMSTVA
A HANNIBALOVÉ
LIBERALISMU ¹⁴

Napsáno v červnu 1901
Poprvé otištěno
v prosinci 1901
v 2/3 čísle časopisu Žarja
Podepsán T. P.

Podle textu časopisu
porovnaného s textem sborníku
Vl. Iljin, Ža 12 let, 1907

№ 2-3

Декабрь
1901-го г.

Die

Morgenröthe

Heft 2-3

Dezember 1901

ЗАРЯ

Соціаль-демократическій
научно-политическій журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 3 руб.

Stuttgart

J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)

1901

Obálka 2/3 čísla časopisu Zarja z roku 1901,
v němž byly otištěny práce V. I. Lenina
Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu,
první čtyři kapitoly práce Agrární otázka a „kritikové Marxů“
(s názvem Páni „kritikové“ v agrární otázce)
a Vnitropolitický přehled

Bylo-li o ruském rolníkovi řečeno, že jeho největší bídou je to, že si neuvědomuje svou ubohost, pak o ruském maloměšťákovi nebo ruském státním příslušníku, který má ubohá občanská práva, lze říci, že jeho největší bídou je, že si neuvědomuje své bezpráví. Tak jako si mužik zvykl na svou beznadějnou bídu, jako si zvykl žít a nepřemýšlet o jejích příčinách a možnosti jejího odstranění, tak si běžný ruský maloměšťák zvykl na všemocnost vlády, zvykl si žít a nepřemýšlet o tom, může-li tato všemocnost dále trvat a neexistuje-li vedle ní něco, co podryvá zastaralé politické zřízení. Zvláště účinným „protijedem“ proti této politické neuvědomělosti a letargii jsou obvykle „tajné dokumenty“, * které dokazují, že nejenom nějakí zoufalí ztřeštěnci nebo zavilí nepřátelé vlády, ale sami její členové, včetně ministrů a cara, si uvědomují vratkost absolutistické formy vlády a hledají všemožné způsoby, jak zlepšit své postavení, které je naprosto neuspokojuje. K takovým dokumentům patří memorandum ministra Vitteho, který se nepohodl s ministrem vnitra Goremykinem o zřizování zemstevních institucí v okrajových územích a rozhodl se proto, že se blýskne svou prozíravostí a oddaností samoděržaví tím, že sestaví obžalovací spis proti zemstvu.**

* Mluvím pochopitelně pouze o onom — zdaleka ne jediném a zdaleka ne zvláště „účinném“ — druhu „protijedů“, kterým je tištěné slovo.

** *Samoděržaví a zemstvo* [17]. Důvěrné memorandum ministra financí S. J. Vitteho s předmluvou a poznámkami R. N. S. [190]. Vytiskla Zarja, Stuttgart, Verlag von J. H. W. Dietz Nachf., 1901, s. XLIV a 212.

Zemstvu se klade za vinu, že je neslučitelné se samodě-
řavím, že již svým charakterem je konstituční, že svou exist-
tencí nutně vyvolává třenicе a konflikty mezi představiteli
společnosti a vlády. Obžalovací spis je sestaven na základě
(poměrně) velmi rozsáhlého a velmi dobře zpracovaného
materiálu, a protože je to obžalovací spis týkající se poli-
tické (a přitom dosti svérázné) záležitosti, můžeme si být
jistí, že se bude číst s nemenším zájmem a přinese nemenší
užitek než obžalovací spisy z politických procesů, které
kdysi otiskovaly naše noviny.

I

Podívejme se tedy, zda se tvrzení, že naše zemstva jsou
konstituční, zakládá na faktech, a jestliže ano, tedy do jaké
míry a v jakém vlastně smyslu.

Pro tuto otázku je zvlášť významné období, ve kterém
byla zemstva zřízena. Zrušení nevolnictví bylo tak velkým
historickým přelomem, že nutně muselo způsobit trhliny
i v policejní zástěně zakrývající třídní protiklady. Šlechta
jako nejsemknutější a nejuzdělanější třída, která si nejvíce
zvykla na politickou moc, se naprosto jasně snažila omezit
absolutistickou moc prostřednictvím zastupitelských insti-
tucí. O tomto faktu je ve Vitteho memorandu neobyčejně
poučná zmínka. „Již na shromážděních šlechty v letech
1859—1860 se prohlašovalo, že je nutné zřídit společný
,zastupitelský orgán' šlechty, že ,ruská země má právo mít
vlastní volené zástupce, kteří by radili nejvyšší moci'.“
„Zaznělo dokonce i slovo ,ústava'.“* „I některé guberniální
výbory pro rolnické záležitosti a členové výborů povolání
do redakčních komisí poukazovali na to, že je nutné při-

* Dragomanov, Zemstevní liberalismus v Rusku^[48], s. 4. Autor
memoranda pan Vitte velmi často neupozorňuje, že opisuje určité
pasáže z Dragomanova (srov. např. memorandum, s. 36—37, a uve-
dený článek, s. 55—56), ačkoli se na jiných místech na něho odvolává.

zvat veřejnost k účasti na správě země. V roce 1859 napsal Nikitenko ve svém deníku^[116]: „Zástupci zjevně usilují o ústavu.“

„Když se po zveřejnění Nařízení z 19. února 1861^[41] ukázalo, že tyto naděje vkládané do samodržaví nebyly ani zdaleka splněny, a nadto byly přímo z administrativy uskutečňující toto nařízení odstraněny poměrně ‚rudé‘ živly (jako N. Miljutin), stalo se hnutí za zřízení ‚zastupitelských orgánů‘ jednomyslnějším. Projevilo se to v návrzích a peticích předkládaných na četných shromážděních šlechty v roce 1862 v Novgorodě, Tule, Smolensku, Moskvě, Petrohradě a Tveri. Z petic je nejpozoruhodnější moskevská, požadující místní samosprávu, veřejné soudní řízení, povinný výkup rolnické půdy, zveřejňování rozpočtu, svobodu tisku a svolání Zemstevní dумы v Moskvě, v které by byly zastoupeny všechny třídy a která by připravila ucelený návrh reforem. Nejradikálnější byla usnesení a petice tverské šlechty z 2. února^[42], v nichž se mluvilo o nutnosti uskutečnit řadu občanských a hospodářských reforem (například zrovnoprávnění stavů, povinný výkup rolnické půdy) a ‚svolat volené zástupce z celé ruské země jako jediný prostředek k uspokojivému vyřešení otázek, jež Nařízení z 19. února vyvolalo, ale nevyřešilo‘.*

Přestože iniciátoři tverské petice^{***}, pokračuje Dragomanov, „byli

* Dragomanov, 5. Zkráceně reprodukováno v memorandu na s. 64, s odvoláním nikoli na Dragomanova, ale na časopisy Kolokol¹⁵, č. 126, a Revue des deux Mondes¹⁶ z 15. června 1862, které Dragomanov cituje.

** Mímochodem. Nedávno (19. dubna tohoto roku, tj. roku 1901) zemřel na svém rodném statku v Tverské gubernii jeden z iniciátorů petice, Nikolaj Alexandrovič Bakunin, mladší bratr známého M. A. Bakunina. Nikolaj Alexandrovič Bakunin spolu se svým mladším bratrem Alexejem a dalšími smířčími zprostředkovateli podepsal petici z roku 1862. Autor článku o N. A. Bakuninovi, uveřejněného v jednom z našich listů, píše, že ti, kdo tuto petici podepsali, byli potrestáni. Po ročním věznění v Petropavlovské pevnosti byli propuštěni, avšak Nikolaj Alexandrovič a jeho bratr Alexej nebyli omilostněni (nepodepsali žádost o milost), a proto nesměli nadále zastávat veřejné funkce. Nikolaj Alexandrovič již nikdy na veřejnosti nevystupoval a ani nemohl vystupovat... Tak krutě se vypořádala naše vláda v období „největších reforem“ s legálně jednajícími šlechtickými statkáři! A to bylo v roce 1862, před polským povstáním¹⁷, kdy dokonce i Katkov navrhoval, aby byl svolán celoruský Zemský sněm.

administrativně i soudně potrestání (vlastně ne přímo za petici, ale za to, že ostře zformulovali své zdůvodnění, proč se kolektivně vzdávají své hodnosti smírčího zprostředkovatele), byla v jejím duchu vydávána prohlášení na různých shromážděních šlechty v roce 1862 a začátkem roku 1863, na nichž byly zároveň vypracovány i návrhy na zřízení místní samosprávy.

V této době vzniklo konstituční hnutí také mezi „raznočinci“ a projevilo se zakládáním tajných spolků a vydáváním více nebo méně revolučních provolání: Velikoruss (od srpna do listopadu 1861; na jeho vydávání se podíleli důstojníci jako Obručev aj.), Zemskaja дума (1862), Zemlja i volja (1862—1863) ... Kromě provolání Velikoruss byl vydán také návrh petice^[157], která měla být předložena panovníkovi, jak mnozí tvrdili, při oslavách tisíciletého výročí vzniku Ruska v srpnu 1862. „V návrhu petice se mimo jiné pravilo: „Nechť ráčí, Vaše Veličenstvo, milostivě svolat v jednom ze sídelních měst naší ruské vlasti, v Moskvě nebo Petrohradě, zástupce ruského národa, kteří by pro Rusko vypracovali ústavu...“*

Připomeneme-li ještě provolání Mladé Rusko¹⁸, četná zatýkání a drastická potrestání „politických“ zločinců (Obručeva, Michajlova aj.), korunovaná nezákonným odsouzením Černyševského k nuceným pracím na základě falešných důkazů, bude nám jasná společenská situace, z níž se zrodila správná reforma. Právě-li se ve Vitteho memorandu, že „myšlenka vytvořit zemstevní instituce byla nepochybně politická“, že vládnoucí kruhy „nepochybně přihlížely“ k liberálním a konstitučním náladám ve společnosti, pak se říká jen *půl* pravdy. I v memorandu pozorujeme onen byrokratický, úřednický pohled na společenské jevy, který se u jeho autora neustále projevuje; autor memoranda ignoruje *revoluční* hnutí, zastírá ona drastická represivní opatření, jimiž se vláda *bránila* před náporem revolučního „tábora“. Je pravda, že z našeho dnešního hlediska se zdá být podivné mluvit o revolučním „tábore“ a o jeho náporu na začátku šedesátých let. Čtyřicetileté historické zkušenosti značně zvýšily naše nároky na to, co lze nazvat revolučním hnutím a revolučním náporem. Ne-

* Srov. Za sto let V. Burceva^[18], s. 39.

smíme však zapomínat, že tehdy, po třiceti letech mikulášovského režimu, nemohl ještě nikdo předvídat další běh událostí, nikdo nemohl určit skutečnou sílu odporu ze strany vlády a skutečnou sílu pobouření lidu. Oživení demokratického hnutí v Evropě, polské bouře, nespokojenost ve Finsku, skutečnost, že veškerý tisk a veškerá šlechta požadovaly politické reformy, rozšíření časopisu Kolokol po celém Rusku, mocně působící slovo Černyševského, který dokázal i cenzurovanými články vychovávat opravdové *revolucionáře*, vydávání proklamací, pobouření rolníků, kteří museli být „velmi často“* vojenskou silou a krveprolévá-

* *L. Pantělejev, Ze vzpomínek na šedesátá léta*^[139], s. 315 sborníku *Na čestném místě*¹⁹. V tomto článku jsou shrnuta některá velmi zajímavá fakta o revolučním oživení v letech 1861—1862 a o reakci policie... „Začátkem roku 1862 byly společenské poměry krajně napjaté; sebenepatrnější událost mohla prudce zvrátit běh života v tu či onu stranu. Touto událostí byly právě květnové požáry v Petrohradě roku 1862.“ Vypukly 16. května a zvláště velké byly 22. a 23. května. Dne 23. května vypuklo pět požárů, 28. května vzplanul Apraksin dvůr a vyhořelo obrovské okolí. Lidé začali obviňovat ze žhářství studenty a tyto pověsti opakovaly noviny. Provolání Mladé Rusko, které vyhlášovalo krvavý boj celému tehdejšímu zřízení a schvalovalo jakékoli prostředky boje, bylo považováno za potvrzení pověstí o záměrném žhářství. „Hned po 28. květnu bylo v Petrohradě vyhlášeno něco jako válečný stav.“ Zvláště ustavenému výboru bylo nařízeno, aby použil *mimořádných* opatření k ochraně sídelního města. Město bylo rozděleno na tři okrsky, v jejichž čele stáli vojenští gubernátoři. Pro vyšetřování žhářství byl zřízen vojenský polní soud. Na osm měsíců bylo zastaveno vydávání časopisů *Sovremennik*²⁰ a *Russkoje slovo*²¹, Aksakovův časopis *Děň*²² a byly vydány dočasné přísné předpisy o tisku (schválené již 12. května, *tj. před vypuknutím požárů*. „*Běh života*“ se tedy prudce obrátil na stranu reakce, a to nezávisle na požárech, navzdory mínění pana Pantělejeva), předpisy o dozoru nad tiskárnami, následovalo rozsáhlé zatýkání politického rázu (Černyševskij, N. Serno-Solovjovič, Rymarenko aj.), byly zavřeny nedělní školy a veřejné čítárny, ztíženo povolování veřejných přednášek v Petrohradě, byla uzavřena druhá sekce Literárního fondu²³, a dokonce i Klub šachistů²⁴.

Vyšetřovací komise nezjistila žádnou souvislost mezi požáry a politikou. Člen komise Stolbovskij vypravoval panu Pantělejevovi, „jak se mu v komisi podařilo usvědčit hlavní falešné svědky, kteří, jak se

ním *domucování*, aby přijali Nařízení²⁵, které z nich dřelo kůži, skutečnost, že šlechtičtí smírcí zprostředkovatelé²⁶ hromadně odmítali uplatňovat *takové* Nařízení, studentské nepokoje — v takové situaci by i nejopatrnější a nejtřízlivější politik musel uznat, že revoluční výbuch je zcela možný a že rolnické povstání je velmi vážným nebezpečím. Absolutistická vláda, jež za své nejvyšší poslání považovala na jedné straně stůj co stůj obhájit neomezenou moc a neodpovědnost dvorní kamarily a armády úřednických pijavic a na druhé straně podporovat nejhorší představitele vykořisťovatelských tříd — za takových podmínek *nemohla* takováto vláda *postupovat jinak* než nemilosrdně likvidovat jednotlivce, uvědomělé a nesmiřitelné nepřátele tyranie a vykořisťování (tj. „předáky“ „revolučního tábora“) a zstrašovat a nepatrnými ústupky podplácet široké vrstvy nespokojenců. Nucené práce těm, kdo raději mlčeli, než aby pěli slabomyslné nebo pokrytecké chvály na „velké osvobození“; reformy (*neškodné pro samoděržaví a vykořisťovatelské třídy*) těm, kdo se zalykali chválou nad liberalismem vlády a byli u vytržení nad érou pokroku.

Nechceme tvrdit, že tuto promyšlenou policejní reakční taktiku si jasně uvědomovali a soustavně prosazovali všichni nebo třeba jen někteří členové vládnoucí kliky. Někteří členové této kliky se přirozeně pro svou omezenost nemohli zamýšlet nad celou touto taktikou, mohli být naivně nadšeni „liberalismem“ a přitom nevidět jeho policejní ráz. Vcelku je však nesporné, že kolektivní zkušenosti a kolektivní rozum vládců je nutil k tomu, aby tuto taktiku neochvějně uskutečňovali. Vždyť ne nadarmo má většina pohlavárů a hodnostářů za sebou dlouhou školu služby za cara Mikuláše a policejního výcviku, jsou, jak se říká,

zdá, byli pouhým nástrojem policejních agentů“ (325—326). Máme proto velmi pádný důvod domnívat se, že *pověsti o žhářích z řad studentů rozšiřovala policie*. I když vrcholilo „období velkých reforem“, využívalo se tedy neuvědomělosti lidu k odpornému pomlouvání revolucionářů a protestujících.

všemi mastmi mazaní. Zapamatovali si, jak panovníci hned koketovali s liberalismem, hned zase byli katy Radiščevů a na své věrné poddané „pouštěli“ Arakčejevy; zapamatovali si 14. prosínek 1825²⁷ a měli za sebou onu funkci evropského četníka, kterou vykonávala ruská vláda v letech 1848—1849²⁸. Zkušenosti z dějin samoděržaví nejen nutily vládu k taktice zastrašování a demoralizace, ale povzbuzovaly i mnohé nezávislé liberály, aby vládě tuto taktiku doporučovali. Na důkaz správnosti tohoto názoru uvedeme úvahy Košeljova a Kavelina. Ve své brožuře Ústava, samoděržaví a Zemstevní дума^[77] (Lipsko 1862) se A. Košeljov vyslovuje *proti* ústavě, je pro poradní Zemstevní dumu a předvídá tuto námitku:

„Svolávat Zemstevní dumu znamená vést Rusko k revoluci, tj. k tomu, že se u nás budou opakovat États généraux*, které se přeměnily v Konvent a završily svou činnost událostmi roku 1792, proskripcemi, gilotinou, noyades** apod.“ „Nikoli, pánové,“ odpovídá Košeljov, „svolání Zemstevní dumy nevede k revoluci, nepřipravuje půdu k revoluci, jak vy ji chápete, ale spíše ji urychluje vláda svými činy, které jsou nerozhodné a protichůdné, krok vpřed a krok vzad, svými těžko splnitelnými nařízeními a zákony, okovy, které spoutávají myšlenku i slovo; policejním (veřejným, a což je ještě horší, tajným) sledováním činnosti stavů a jednotlivců, malicherným pronásledováním některých osob, rozkrádáním státního majetku, nadměrným a nerozumným plýtváním státními prostředky, vysokými odměnami, neschopností státních činitelů a jejich odcizeností Rusku aj. aj. V zemi, která se sotva vzpamatovala z dlouholetého útlatku, mohou ještě spolehlivěji vyvolat revoluci (opět ve vašem smyslu) vojenské trestné výpravy, kasematy a vyhnanství: zjitřené rány jsou totiž mnohem citlivější a bolestivější než rány nové. Ale nebojte se: k takové revoluci, kterou, jak vy se domníváte, uskutečnili ve Francii novináři a jiní lidé od pera, u nás nedojde. Doufáme také, že se v Rusku nevytvoří (což je ovšem těžší zaručit) spolek horkých, odvážných hlav, které si zvolí vraždu jako prostředek k dosažení svých cílů. Je však mnohem pravděpodobnější a nebezpečnější, že za zády provinciální, městské či tajné policie dojde pod vlivem rozkolu k dohodě mezi rolníky a městskými vrstvami, k nimž se přidají mladí i staří, autoři i stoupenci pro-

* — generální stavy. *Red.*

** — hromadné topení lidí. *Red.*

ním *donucování*, aby přijali Nařízení²⁵, které z nich dělalo kůži, skutečnost, že šlechtičtí smírčí zprostředkovatelé²⁶ hromadně odmítali uplatňovat *takové* Nařízení, studentské nepokoje — v takové situaci by i nejopatrnější a nejstřízlivější politik musel uznat, že revoluční výbuch je zcela možný a že rolnické povstání je velmi vážným nebezpečím. Absolutistická vláda, jež za své nejvyšší poslání považovala na jedné straně stůj co stůj obhájit neomezenou moc a neodpovědnost dvorní kamarily a armády úřednických pijavic a na druhé straně podporovat nejhorší představitele vykořisťovatelských tříd — za takových podmínek *nemohla* takováto vláda *postupovat jinak* než nemilosrdně likvidovat jednotlivce, uvědomělé a nesmiřitelné nepřátele tyranie a vykořisťování (tj. „předáky“ „revolučního tábora“) a zstrašovat a nepatrnými ústupky podplácet široké vrstvy nespokojenců. Nucené práce těm, kdo raději mlčeli, než aby pěli slabomyslné nebo pokrytecké chvály na „velké osvobození“; reformy (*neškodné pro samoděržaví a vykořisťovatelské třídy*) těm, kdo se zalykali chválou nad liberalismem vlády a byli u vytržení nad érou pokroku.

Nechceme tvrdit, že tuto promyšlenou policejní reakční taktiku si jasně uvědomovali a soustavně prosazovali všichni nebo třeba jen někteří členové vládnoucí kliky. Někteří členové této kliky se přirozeně pro svou omezenost nemohli zamýšlet nad celou touto taktikou, mohli být naivně nadšeni „liberalismem“ a přitom nevidět jeho policejní ráz. Vcelku je však nesporné, že kolektivní zkušenosti a kolektivní rozum vládců je nutil k tomu, aby tuto taktiku neochvějně uskutečňovali. Vždyť ne nadarmo má většina pohlavářů a hodnostářů za sebou dlouhou školu služby za cara Mikuláše a policejního výcviku, jsou, jak se říká,

zdá, byli pouhým nástrojem policejních agentů“ (325—326). Máme proto velmi pádný důvod domnívat se, že *pověsti o žhářích z řad studentů rozšiřovala policie*. I když vrcholilo „období velkých reforem“, využívalo se tedy neuvědomělosti lidu k odpornému pomlouvání revolucionářů a protestujících.

všemi mastmi mazaní. Zapamatovali si, jak panovníci hned koketovali s liberalismem, hned zase byli katy Radiščevů a na své věrné poddané „pouštěli“ Arakčejevy; zapamatovali si 14. prosinec 1825²⁷ a měli za sebou onu funkci evropského četníka, kterou vykonávala ruská vláda v letech 1848—1849²⁸. Zkušenosti z dějin samoděržaví nejen nutily vládu k taktice zastrašování a demoralizace, ale povzbuzovaly i mnohé nezávislé liberály, aby vládě tuto taktiku doporučovali. Na důkaz správnosti tohoto názoru uvedeme úvahy Košeljova a Kavelina. Ve své brožuře *Ústava, samoděržaví a Zemstevní дума*[⁷⁷] (Lipsko 1862) se A. Košeljov vyslovuje *proti* ústavě, je pro poradní Zemstevní dumu a předvídá tuto námitku:

„Svolávat Zemstevní dumu znamená vést Rusko k revoluci, tj. k tomu, že se u nás budou opakovat *États généraux**, které se přeměnily v Konvent a završily svou činnost událostmi roku 1792, proskripcemi, gilotinou, *noyades*** apod.“ „Nikoli, pánové,“ odpovídá Košeljov, „svolání Zemstevní dumy nevede k revoluci, nepřipravuje půdu k revoluci, jak vy ji chápete, ale spíše ji urychluje vláda svými činy, které jsou nerozhodné a protichůdné, krok vpřed a krok vzad, svými těžko splnitelnými nařízeními a zákony, okovy, které spoutávají myšlenku i slovo; policejním (veřejným, a což je ještě horší, tajným) sledováním činnosti stavů a jednotlivců, malicherným pronásledováním některých osob, rozkrádáním státního majetku, nadměrným a nerozumným plýtváním státními prostředky, vysokými odměnami, neschopností státních činitelů a jejich odcizeností Rusku aj. aj. V zemi, která se sotva vzpamatovala z dlouholetého útlaku, mohou ještě spolehlivěji vyvolat revoluci (opět ve vašem smyslu) vojenské trestné výpravy, kasematy a vyhnanství: zjitřené rány jsou totiž mnohem citlivější a bolestivější než rány nové. Ale nebojte se: k takové revoluci, kterou, jak vy se domníváte, uskutečnili ve Francii novináři a jiní lidé od pera, u nás nedojde. Doufáme také, že se v Rusku nevytvoří (což je ovšem těžší zaručit) spolek horkých, odvážných hlav, které si zvolí vraždu jako prostředek k dosažení svých cílů. Je však mnohem pravděpodobnější a nebezpečnější, že za zády provinciální, městské či tajné policie dojde pod vlivem rozkolu k dohodě mezi rolníky a městskými vrstvami, k nimž se přidají mladí i staří, autoři i stoupenci pro-

* — generální stavy. *Red.*

** — hromadné topení lidí. *Red.*

volání Velikoruss, Mladé Rusko aj. Taková dohoda, která všechno boří a hlásá rovnost nikoli před zákonem, ale proti němu (Jaký neslýchaný liberalismus! My jsme samozřejmě pro rovnost, ale rovnost *nikoli proti* zákonu — zákonu porušujícímu rovnost!), nikoli lidovou, historicky vzniklou občinu, ale její nedochůdce, nikoli vládu rozumu, jíž se tolik bojí někteří státní činitelé, ale vládu hrubé síly, ke které se sami tak ochotně uchylují — říkám, že k takové dohodě může u nás daleko snáze dojít a že může být daleko silnější než umírněná, loajální a nezávislá opozice vůči vládě, která se tak protíví našim byrokratům, a proto ji všemožně potlačují a snaží se ji zardousit. Nemyslete si, že strana domácího, tajného a anonymního tisku je málo početná a slabá, a nepředstavujte si, že jste zasáhli větve i kořeny; nikoli! Tím, že mládeži zakazujete dostudovat, tím, že z uličnictví děláte protistátní čin, že pro každou maličkost kdekoho pronásledujete a hlídáte, zdesateronásobili jste sílu této strany, rozmnožili její řady a rozšířili ji po celé říši. Co podniknou naši státní činitelé, jestliže dojde k takové dohodě? Použijí vojenskou sílu? A budou se moci na ni opravdu spolehnout?“ (S. 49—51.)

Není snad z nabubřelých frází této tirády zřejmá taktika vyhubit „horké hlavy“ a přívržence „dohody mezi rolníky a městskými vrstvami“, kdežto „loajální, umírněnou opozici“ uspokojit a rozštěpit ústupky? Ukázalo se však, že vláda je chytřejší a obratnější, než si představovali páni Košeljevové, a vyřídila věc menšími ústupky, než je „po-radní“ Zemstevní duma.

Zde je soukromý dopis K. D. Kavelina Gercenovi z 6. srpna 1862: „Podle mého názoru nejsou zprávy z Ruska tak špatné. Nebyl zatčen Nikolaj, ale Alexandr Solovjovič. Zatýkání mě neudivuje a přiznám se, že mi nepřipadá pobuřující. Revoluční tábor považuje všechny prostředky za vhodné ke svržení vlády a vláda se všemi prostředky brání. Něco jiného bylo zatýkání a vypovídání do vyhnanství za podlého Mikuláše. Lidé umírali za své myšlenky, přesvědčení, víru i slova. Chtěl bych vidět na místě vlády Tebe, a pak bych se podíval, jak bys postupoval proti stranám, které by tajně i otevřeně pracovaly proti Tobě. Mám rád Černyševského, mám ho velmi, velmi rád, ale ještě nikdy jsem nepotkal takového brouillona“ (rebelanta, nesnášen-

livého a hašteřivého člověka rozsévajícího nesváry), „takového netaktního a sebevědomého člověka. Umírat pro nic, doslova pro nic! Dnes už nelze pochybovat o tom, že požáry souvisí s provoláními.“* Tady máte ukázkou profesorsky lokajského ostrovtipu! Za všechno mohou revolucionáři, kteří jsou tak sebevědomí, že řezou do užvaněných liberálů, tak odvážní, že tajně i veřejně pracují proti vládě, tak netaktní, že končí v Petropavlovské pevnosti. S takovými lidmi by se i on, liberální profesor, vypořádal „všemi prostředky“, kdyby byl u moci.

II

Správná reforma byla tedy jedním z oněch ústupků, které si na absolutistické vládě vydobyla vlna veřejného pobouření a revolučního náporu. Charakterizovali jsme tento nápor zvlášť podrobně, abychom doplnili a poopravili výklad memoranda, neboť jeho byrokratický autor zastřel boj, z něhož se tento ústupek zrodil. Ale i z memoranda dost jasně vyplývá, jak byl tento ústupek polovičatý a zbabělý:

„Jakmile se přikročilo ke správné reformě, byla tu hned na počátku nepochybně snaha učinit první krok na cestě vedoucí ke zřízení zastupitelských institucí**; ale později, když na místo hraběte Lanského a N. A. Miljutina přišel hrabě Valujev, projevil se velmi jasně přání, proti němuž nebyl ani sám bývalý ministr vnitra, jednat v duchu „smířlivosti“, „umírněně a vyhýbavě“. Vláda si sama neujasnila své

* Citujeme podle německého překladu Dragomanovova vydání korespondence K. D. Kavelina a I. S. Turgeněva^[252] s A. I. Gerce-nem^[251]: Bibliothek russischer Denkwürdigkeiten, herausgegeben von Th. Schiemann [Knihovna ruských literárních památek vydávaná T. Schiemannem], Bd. 4, S. 65–66, Stuttgart 1894.

** „Je nepochybné“, že autor mluvící slovy Leroye-Beaulieua jako obvykle každý byrokrat přehání. „Je nepochybné“, že ani Lanskoj, ani Miljutin neměli na mysli nic skutečně určitého, a je směšné považovat Miljutinovy vyhýbavé fráze za „první krok“ („v zásadě je to stoupenec ústavy, ale považuje její přijetí za předčasné“).

záměry,‘ pravil tehdy. Byl zkrátka učiněn pokus, který bohužel státní činitelé velmi často opakují a který má vždy pro všechny neblahé důsledky — pokus balancovat mezi dvěma protikladnými názory, tj. uspokojovat liberální snahy a zachovat stávající řád...“

Zde je směšné ono farizejské „bohužel“! Ministr policejní vlády tu prohlašuje za náhodu taktiku, kterou tato vláda *nemůže neuskutečňovat*, kterou se řídila při vydávání zákonů o tovární inspekci, zákona o zkrácení pracovní doby (z 2. června 1897) a kterou uskutečňuje i nyní (roku 1901), kdy generál Vannovskij koketuje s „veřejností“.²⁹

„Na jedné straně se v důvodové zprávě k nařízení o zemstevních institucích pravilo, že úkolem navrhovaného zákona je pokud možno co nejúplněji a nejdůsledněji rozvinout zásady místní samosprávy, že „zemstevní správa je pouze zvláštní orgán jedné a téže státní moci“... Tehdejší tiskový orgán ministerstva vnitra Severnaja počta ve svých článcích velmi jasně naznačoval, že zřizované instituce budou školou pro instituce zastupitelské.

Na druhé straně... jsou zemstevní instituce v důvodové zprávě nazývány neoficiálními, veřejnými institucemi, které podléhají obecným zákonům podle stejné zásady jako jednotlivé spolky a soukromé osoby...

Jak sama ustanovení Nařízení z roku 1864, tak zejména všechna další opatření ministerstva vnitra týkající se zemstevních institucí dosti jasně dosvědčují, že vláda měla velký strach z „nezávislého“ postavení zemstev, že se obávala poskytnout těmto institucím možnost náležitého rozvoje, *protože si plně uvědomovala, k čemu to povede*.“ (Všechno podtrženo námi.)... „Je nesporné, že ti, kdo měli dokončit správní reformu, uskutečňovali ji *jen jako ústupek veřejnému mínění*, aby, jak se pravilo v důvodové zprávě, *se skoncovalo s neuskutečnitelnými nadějemi a vidinami svobody různých stavů*, jež vznikly při vytváření zemstev“; přitom jí (?reformě?) tyto osoby dobře rozuměly a *snažily se o to, aby se zemstva nemohla náležitě rozvinout*, aby měla charakter neoficiální instituce, aby měla omezenou kompetenci apod. Hrabě Valujev sice liberály uklidňoval sliby, že první krok nebude poslední, prohlašoval nebo lépe řečeno opakoval po stoupencích liberálního směru, že zemstevním institucím je nutno poskytnout skutečnou a nezávislou moc, *ale již při vypracování Nařízení z roku 1864 se všemožně snažil tuto moc omezit a postavit zemstevní instituce pod přísný administrativní dohled*...

Protože zemstevní instituce neměly jednotnou vůdčí myšlenku — vznikly totiž na základě kompromisu dvou protikladných směrů —

neodpovídaly v té formě, jakou jim dalo Nařízení z roku 1864, kdy se začaly ustavovat, ani základní myšlenky samosprávy, na které byly založeny, ani administrativnímu uspořádání, jehož součástí se automaticky staly a které navíc nebylo ani reformováno, ani přizpůsobeno novým životním podmínkám. Nařízení z roku 1864 se pokoušelo sloučit neslučitelné věci a tím zároveň uspokojit stoupence i odpůrce zemstevní samosprávy. *Stoupencům zemstevní samosprávy byl nabízen vnější efekt a naděje do budoucnosti, a k uspokojení odpůrců byla pravomoc zemstevních institucí vymezena velmi pružně.*“

Jak výstižná slova někdy bezděky prohodí naši ministři, když chtějí některému svému kolegovi podrazit nohy a blýsknout se svým ostrovtipem, a jak užitečné by bylo, kdyby si všichni veleušlechtilí ruští maloměšťáci a všichni ctitelé „velkých“ reforem pověsili na zeď ve zlatém rámečku veliký odkaz policejní moudrosti: „uklidňovat liberály sliby, že první krok nebude poslední“, „nabízet“ jim „vnější efekt a naděje do budoucnosti“! Zejména dnes by bylo užitečné porovnat s těmito příkázáními každý novinový článek nebo noticku o „dojemné péči“ generála Vannovského^[22].

Tak byla zemstva hned od začátku odsouzena k tomu, aby byla pátým kolem u vozu ruské státní správy, kolem, které byrokracie *trpěla* jen potud, pokud nebyla dotčena její neomezená moc, a zástupcům obyvatelstva zbyla pouhá praxe, pouze praktické plnění okruhu úkolů, které jim vymezila tatáž byrokracie. Zemstva neměla své výkonné orgány, byla nucena vyvíjet činnost prostřednictvím policie, neměla mezi sebou spojení a byla hned od začátku postavena pod kontrolu administrativy. A když vláda udělala tento neškodný ústupek, začala je hned druhý den po jejich zřízení soustavně šikanovat a omezovat: všemocná byrokratická klika *nemohla* strpět vedle sebe volené zástupce všech stavů a začala je všemožně pronásledovat. Výčet fakt týkajících se údajů o tomto pronásledování, i když zřejmě neúplný, je velmi zajímavou součástí memoranda.

Viděli jsme, jak zbaběle a nerozumně si liberálové počínali vůči revolučnímu hnutí na počátku šedesátých let.

Místo toho, aby podporovali „dohodu městských vrstev a rolníků s přívrženci provolání Velikoruss“, báli se této „dohody“ a strašili jí vládu. Místo toho, aby pozvedli hlas na obranu vládou pronásledovaných vůdců demokratického hnutí, myli si farizejsky ruce a ospravedlňovali vládu. A za tuto zrádcovskou politiku nabubřelé žvanivosti a habebného slabošství si vysloužili spravedlivý trest. Když se vláda vypořádala s lidmi, kteří byli s to o svobodě nejen řečnit, ale i *bojovat* za ni, cítila se dost silná, aby vytlačila liberály i z těch skromných a druhořadých pozic, které zaujali „s dovolením vrchnosti“. Dokud vážně hrozila „dohoda městských vrstev a rolníků“ s revolucionáři, mlelo samo ministerstvo vnitra cosi o „škole zastupitelských institucí“, když však byli odstraněni „netaktní a sebevědomí“ lehkomyšlníci a „nesnášenlivci“, přitáhli „školákům“ bez okolků uzdu. Začíná tragikomická epopěj: zemstva podávající žádosti o rozšíření svých práv jsou vzápětí *zbovována* jednoho práva za druhým a na žádosti se jim odpovídá „otcovskými“ ponaučeními. Ať však promluví historická fakta, třeba jen ta z memoranda.

Podle oběžníku ministerstva vnitra z 12. října 1866 se musí zaměstnanci zemstev ve všem úplně podřídit vládním institucím. Dne 21. listopadu 1866 je vydán zákon, který omezuje právo zemstev zdaňovat obchodní a průmyslové podniky^[127]. Shromáždění petrohradského zemstva roku 1867 tento zákon ostře kritizuje a dospívá k rozhodnutí (na návrh hraběte A. P. Šuvalova) požádat vládu, aby záležitosti, jichž se tento zákon týká, byly projednány „společnými silami a za spolupráce ústředních úřadů a zemstev“. Na tuto žádost odpovídá vláda rozpuštěním petrohradských zemstevních institucí^[123] a represáliemi: předseda petrohradské zemstevní správy Kruze je vypovězen do Orenburgu, hrabě Šuvalov do Paříže, senátor Ljuboščinskij dostal příkaz podat demisi. Tiskový orgán ministerstva vnitra Severnaja počta³⁰ uveřejňuje článek, který „toto přísné kárné opatření vysvětluje tím, že i zemstevní

shromáždění hned od svých prvních zasedání jednala v rozporu se zákonem“ (s jakým zákonem? A proč nestáhli porušovatele zákona *soudně*? Vždyť byl právě zřízen rychlý, spravedlivý a milosrdný soud?) „a místo aby podporovala zemstevní shromáždění v jiných guberniích a využívala nejmilostivěji poskytnutých práv ke skutečné péči o svěřené místní hospodářské zájmy zemstev“ (tj. místo aby pokorně poslouchala a jednala „v intencích“ byrokracie), „měla neustále tendenci nepřesným vysvětlováním věci a nesprávným výkladem zákonů *vzbuzovat pocit nedůvěry a neúcty k vládě*“. Není divu, že po takové výstraze „ostatní zemstva petrohradské zemstvo nepodpořila, i když zákon z 21. listopadu 1866^[5] vyvolal všude velkou nespokojenost; mnozí o něm na shromážděních prohlásili, že znamená zrušení zemstev“.

Dne 16. prosince 1866 se objevuje „výklad“ senátu^[162], podle něhož mají gubernátoři právo odmítnout schválení každé osoby zvolené shromážděním zemstva, když ji oni — gubernátoři — uznají za nespolehlivou. Dne 4. května 1867 je vydán další výklad senátu: je nezákonné seznamovat s návrhy zemstev všechny ostatní gubernie, protože zemstevní instituce mají spravovat místní záležitosti. Dne 13. června 1867 byl nejmilostivěji potvrzen názor^[108] Státní rady, který zakazuje otiskovat bez povolení místních guberniálních úřadů usnesení, zprávy ze zasedání a z rozprav na zasedáních zemstevních, městských a stavovských shromáždění apod. Týmž zákon dále rozšiřuje pravomoc předsedů zemstevních shromáždění, opravňuje je rozpouštět shromáždění a *hrozí jim trestem*, jestliže nerozpustí shromáždění navrhuující k projednání otázky, které jsou v rozporu se zákonem. Veřejnost přijala toto opatření velmi nevraživě a viděla v něm vážné omezení činnosti zemstev. „Každý ví,“ napsal ve svém deníku^[116] Nikitěnko, „že zemstva jsou nesmírně spoutána novým zákonem, neboť předsedové shromáždění a gubernátoři mají nad nimi neomezenou moc.“ Podle oběžníku^[209] z 8. října 1868 musí gubernátor schvalovat dokonce i otiskování zemstevních zpráv a ome-

zuje se vzájemný styk mezi zemstvy. Roku 1869 byla zřízena instituce inspektorů základních škol, aby zemstva nemohla prakticky řídit vzdělání lidu. Nejmilostivěji schválené nařízení vládního výboru z 19. září 1869 přiznává, že „zemstevní instituce nejsou ani svým složením, ani svými hlavními zásadami vládními orgány“. Zákon ze 4. července 1870 a oběžník z 22. října 1870^[212] potvrzují a zesilují závislost zaměstnanců zemstev na gubernátorech. Instrukce z roku 1871 opravňuje inspektory základních škol propouštět učitele, kteří budou uznáni za nespolehlivé, pozastavit jakékoli rozhodnutí školní rady a předat záležitost k vyřešení kurátorovi. V reskriptu zaslaném 25. prosince 1873^[21] ministru školství a lidové osvěty vyslovuje Alexandr II. obavu, že *při nedostatečném kurátorském dohledu lze základní školy přeměnit „v nástroj mravního rozkladu lidu, protože jisté pokusy o to již byly odhaleny“*, a ukládá maršálkům šlechty, aby svou přímou účastí pomáhali zabezpečit morální vliv těchto škol. Hned nato, roku 1874, vychází nové nařízení o základních školách, kterým je řízení škol předáno do rukou ředitelů základních škol. Zemstvo „protestuje“, není-li ironií nazvat protestem žádost, aby byl zákon revidován za účasti zástupců zemstev (žádost kazaňského zemstva roku 1874). Žádost byla samozřejmě zamítnuta. Atd. atd.

III

To byly první lekce, které dostali občané Ruska ve „škole zastupitelských institucí“ zřízené ministerstvem vnitra. Kromě politických nedochůdcat, kteří o konstitučních prohlášeních šedesátých let psali, že „je načase zanechat hloupostí a začít vážně pracovat, a to v zemstevních institucích a nikde jinde“*, byli naštěstí v Rusku i „nesnášenlivci“, kteří

* Kavelinův dopis příbuzným^[68] z roku 1865 o petici moskevské šlechty, v které se požadovalo „svolání všeobecného shromáždění zástupců lidu ruské země k projednání potřeb společných celému státu“.

se nespokojili s takovou „taktností“ a šli hlásat revoluční myšlenky mezi lid. I když se řídili teorií, která v podstatě nebyla revoluční, vyvolalo jejich působení přece jen nespokojenost a protesty v širokých vrstvách vzdělané mládeže. Přes utopickou teorii odmítající politický boj vyústilo hnutí v odvážné střetnutí hrstky hrdinů s vládou, v boj za politickou svobodu. Jen a jen díky tomuto boji se situace opět změnila, vláda byla znovu nucena učinit ústupky a liberální společnost znovu dokázala, že je politicky nezralá, že není schopna podpořit bojovníky a vyvinout skutečný nátlak na vládu. Konstituční úsilí zemstev se sice zřetelně projevilo, ale bylo to jen bezmocné „vzplanutí“. A to navzdory tomu, že liberalismus zemstev sám o sobě učinil v politickém smyslu značný krok vpřed. Zvláště pozoruhodný je pokus vytvořit ilegální stranu a zřídit vlastní politický orgán. Vitteho memorandum shrnuje údaje několika ilegálních publikací (od Kennana^[72], Dragomanova^[48, 49], Tichomirova^[279]) a chce jimi charakterizovat onu „kluzkou cestu“ (s. 98), kterou se dala zemstva. Koncem sedmdesátých let se konalo několik sjezdů liberálů ze zemstev. Liberálové se rozhodli „alespoň dočasně zastavit podvratnou činnost extremistické revoluční strany, protože byli přesvědčeni, že nepřestanou-li teroristé dráždit a znepokojovat vládu hrozbami a násilím, pokojnými prostředky se ničeho nedosáhne“ (s. 99). A tak místo aby se snažili boj rozšířit, dosáhnout, aby jednotlivé revolucionáře podporovala více nebo méně široká společenská vrstva, aby byl zorganizován vůbec nějaký všeobecný nátlak (jako demonstrace, odmítnutí zemstev uhrazovat povinné výdaje apod.), začínají liberálové opět se známou „taktností“: „Nedráždit“ vládu! Používat „pokojných prostředků“^[9], jež v šedesátých letech tak skvěle dokázaly, že jsou k ničemu!*

* Správně řekl Dragomanov: „Liberalismus v Rusku vlastně ani nemůže používat jen „pokojných prostředků“, protože zákon nepřipouští žádné dožadování se změny nejvyšších orgánů státní správy. Liberálové ze zemstev měli tento zákaz rozhodně porušit a alespoň tím doká-

Revolucionáři pochopitelně nepřistoupili na žádné — ani dočasné — zastavení bojových akcí. Zemstevní činitelé tehdy utvořili „ligu opozičních živlů“, z které později vznikla Společnost svazu zemstev a samosprávy čili Svaz zemstev. Program Svazu zemstev požadoval: 1. svobodu slova a tisku; 2. záruky osobní svobody a 3. svolání ústavodárného shromáždění. Pokus vydávat ilegální brožury v Haliči se nezdařil (rakouská policie rukopisy zabavila a pozatýkala osoby, které je chtěly tisknout) a tiskovým orgánem Svazu zemstev se od srpna 1881 stal časopis *Volnoje slovo*³¹, který vycházel za redakce Dragomanova (bývalého profesora kyjevské univerzity) v Ženevě. Sám Dragomanov o tom v roce 1888 napsal: „Pokus vydávat časopis *Volnoje slovo* jako orgán zemstev nelze koneckonců hodnotit jako zdařilý už jen z toho důvodu, že vlastní materiály zemstev začaly v podstatě pravidelně docházet do redakce teprve koncem roku 1882 a v květnu 1883 bylo již vydávání zastaveno“ (cit. spis, s. 40). Neúspěch liberálního orgánu byl přirozeným důsledkem slabosti liberálního hnutí. Dne 20. listopadu 1878 promluvil Alexandr II.^[4] v Moskvě k zástupcům stavů a vyjádřil naději, že stavy „pomohou zbloudilé mládeži vyvarovat se zhoubné cesty, na kterou se ji snaží zavléci nespolehliví lidé“. *Pravitelstvennyj věstník*³² (1878, č. 186) vyzval poté veřejnost k pomoci^[156]. Na to pět zemstev (charkovské, poltavské, černigovské^[41], samarské a tverské) na svých shromážděních prohlásilo, že je třeba svolat *Zemský sněm*. Autor memoranda Vitte podrobně vyložil obsah těchto peticí, z nichž se pouze tři dostaly do tisku v nezkráceném znění, a dále píše: „Je zcela možné, že by žádostí o svolání *Zemského sněmu* bylo mnohem víc, kdyby bylo ministerstvo vnitra neučinilo včas opatření, aby se takové žádosti nepřijímaly: maršálkům šlechty, kteří předsedali guberniálním shromážděním zemstev, byl roze-

zat jak vládě, tak teroristům svou sílu. Protože takovou sílu neprokázali, dočkali se toho, že se vláda rozhodla zrušit už beztak okleštěné zemstevní instituce“ (cit. spis, s. 41–42).

slán oběžník, jímž byli vyzváni, aby nedovolili podobné petice na shromážděních ani číst. V některých místech byli zemstevní činitelé zatčeni a vypovězeni a v Černigově byli do sálu, kde shromáždění zasedalo, posláni dokonce četníci a násilím jej vyklidili“ [17].

Liberální časopisy a noviny podporovaly toto hnutí; petice „dvaceti pěti vážených moskevských občanů“ adresovaná Lorisovi-Melikovovi^[55] upozorňovala na nutnost svolat nezávislé shromáždění zástupců zemstev a umožnit mu, aby se podílelo na spravování záležitostí národa³³. Jmenováním Loris-Melikova ministrem vnitra učinila vláda *zdánlivý* ústupek. Ale právě jen *zdánlivý*, protože nebyly podniknuty ani žádné rozhodné kroky, ani nebyla učiněna žádná pozitivní jednoznačná prohlášení. Loris-Melikov svolal redaktory petrohradského periodického tisku a vysvětlil jim „program“: zjistit přání, potřeby obyvatelstva apod., umožnit zemstvům a jiným orgánům využívat zákonných práv (liberální program zaručuje zemstvům „práva“, která zákon soustavně okleštuje!) apod. Autor memoranda píše:

„S ministrovým programem bylo prostřednictvím účastníků této porady seznámeno celé Rusko, proto také byli pozváni. Tento program v podstatě nesliboval nic určitého. Každý z něho mohl vyčíst, co chtěl, tj. všechno nebo nic. Svým způsobem měl pravdu“ (jen „svým způsobem“, a ne bezpodmínečně „v každém případě“?) „jeden tehdejší ilegální leták, který se o tomto programu vyjádřil, že se v něm vrtí ‚liščí ohon‘ a současně cvakají ‚vlčí zuby‘³⁴. Tento útok proti programu a jeho autorovi bude pochopitelnější, uvědomíme-li si, že když s ním hrabě seznamoval zástupce tisku, důrazně jim doporučoval, aby ‚svými blouznivými iluzemi zbytečně nemátli a nevzrušovali veřejné mínění‘.“ Liberální členové zemstev však nedbali této *pravdy* z ilegálního letáku a považovali občasné zavrtění „liščího ohonu“ za „nový kurs“, kterému je možné důvěřovat. „Zemstva věřila vládě a sympatizovala s ní,“ opakuje Vittho

memorandum slova ilegálně vydávané brožury *Názory zemstevních shromáždění na současnou situaci v Rusku*^[109], „jako by se bála zacházet příliš daleko, obracet se na ni s přehnanými žádostmi.“ Charakteristické je přiznání, které svobodně vyslovili stoupenci zemstev: Svaz zemstev se na sjezdu roku 1880 právě usnesl „domoci se ústředního lidového zastupitelského orgánu s nezbytnou podmínkou, že bude ustavena jen jedna sněmovna a zavedeno všeobecné hlasování“, a toto jeho usnesení *domáhat se* toho je uskutečňováno taktikou „*nezacházet daleko*“, „*věřit a sympatizovat*“ s dvojznačnými a k ničemu nezavazujícími prohlášeními! S jakousi neodpuštělnou naivitou si zemstevníci představovali, že „domáhat se“ znamená podávat petice — a petice „zemstev se jen hrnuly“. Loris-Melikov poslal 28. ledna 1881 nejpokornější zprávu, v níž navrhoval ustavit z volených zástupců zemstev komisi, která by připravovala návrhy zákonů z rozhodnutí „nejvyšší vůle“ a měla by pouze poradní hlas. Zvláštní poradní sbor jmenovaný Alexandrem II. s tímto návrhem souhlasil. Usnesení poradního sboru ze 17. února 1881 potvrdil car a schválil i text vládního prohlášení navržený Lorisem-Melikovem.

„Je nesporné,“ píše autor memoranda Vitte, „že ustavení takové čistě poradní komise neznamenal ještě přijetí ústavy.“ Ale, pokračuje, sotva lze popírat, že to byl další (po reformách šedesátých let) krok k ústavě a k ničemu jinému než k ústavě. A autor opakuje zprávu zahraničního tisku, podle níž Alexandr II. prohlásil o referátu Lorise-Melikova: „Ale vždyť to jsou *États généraux*“³⁵... „Nenavrhují nám nic jiného než shromáždění notáblů Ludvíka XVI.“³⁶

Pokud jde o nás, soudíme, že kdyby se návrh Lorise-Melikova uskutečnil, *mohl by* to být za určitých podmínek krok k ústavě, ale také by jím být nemusel, všechno záviselo na tom, co bude silnější — zda tlak revolučního tábora a liberální veřejnosti, nebo protiakce velmi mocného, semknutého a v prostředcích nevybíravého tábora oddaných stou-

penců samoděržaví. Nemáme-li mluvit o tom, co by mohlo být, ale o tom, co bylo, musíme konstatovat nesporný fakt, že vláda *kolísala*. Jedni byli pro rozhodný boj proti liberalismu, druzí pro ústupky. Ale — a to je zvláště důležité — i tito druzí kolísali, protože neměli žádný jasně vyhraněný program a nepřevyšovali úroveň zbyrokratizovaných rutinérů.

„Hrabě Loris-Melikov,“ říká autor memoranda Vitte, „jako by se bál jednat zpříma, jako by se bál zcela přesně vymezit svůj program, a pokračoval — ovšem v jiném směru — v dřívější vyhýbavé politice, kterou vůči zemstevním institucím uplatňoval již hrabě Valujev.

I tehdejší legální tisk správně zaznamenal, že samotný program vyhlášený Lorisem-Melikovem byl velmi neurčitý. Tato neurčitost je patrná i ve všech dalších činech a slovech tohoto hraběte. Na jedné straně prohlašuje, že samoděržaví je ‚odtrženo od obyvatelstva‘, že ‚on pohlíží na podporu veřejnosti jako na hlavní sílu...‘; navrhovanou reformu ‚nepovažoval za něco definitivního, ale viděl v ní teprve první krok‘ atd. Na druhé straně hrabě před zástupci tisku zároveň prohlašoval, že ‚...naděje, jimiž se opájí veřejnost, nejsou ničím jiným než blouznivou iluzí...‘, a v nejpokornější zprávě panovníkovi kategoricky prohlašoval, že Zemský sněm by byl ‚nebezpečným pokusem o návrat do minulosti...‘ a že opatření, které navrhuje, rozhodně neznamená omezení samoděržaví, protože nemá nic společného se západními ústavními formami. Tato zpráva, jak správně poznamenal L. Tichomirov, je až pozoruhodně zmatená“ (s. 117).

Pokud však jde o *bojovníky* za svobodu, dospěl Loris-Melikov, tento smutně proslulý hrdina „diktatury srdce“³⁷, „k dosud nebývalé krutosti, když dal popraviti sedmnáctiletého chlapce za to, že u něho našli tištěný leták. Loris-Melikov nezapomněl ani na nejuvzdálenější kouty Sibíře, i tam zhoršil postavení lidí, kteří trpěli za propagandu“ (V. Zasluchová^[57], Social-demokrat³⁸, č. 1, s. 84). Na tak kolísající vládě by byla mohla vydobýt ústavu jedině síla schopná opravdového boje, ale taková síla neexistovala: revolucionáři své síly vyčerpali 1. březnem³⁹, dělnická třída neměla ani mohutné hnutí, ani pevnou organizaci, liberální veřejnost i tentokrát projevila ještě takovou politickou nevyspě-

lost, že i po zavraždění Alexandra II. se omezila na pouhé žádosti. Žádosti podávala zemstva i města, podával je liberální tisk (listy Porjadok⁴⁰, Strana⁴¹ a Golos⁴²), podávali je — zvláště opatrnou, rafinovanou a zastřenou formou — liberální autoři písemných zpráv (markýz Wielepolski^[14], prof. Čičerin^[217] a prof. Gradovskij^[31]). Vitteho memorandum reprodukuje jejich obsah podle londýnské brožury* Ústava hraběte Lorise-Melikova^[74], vydané fondem svobodného ruského tisku, Londýn 1893), kteří si vymýšleli „důmyslné pokusy převést panovníka přes Rubikon tak, aby to on sám nezpozoroval“. Všechny tyto opatrné petice a rafinované výmysly neměly ovšem žádnou revoluční sílu, rovnaly se nule, a tak tábor carského absolutismu zvítězil, zvítězil, přestože v radě ministrů 8. března 1881 se vyslovila většina (7 proti 5) *pro* návrh Lorise-Melikova. (Tak je to v brožuře, ale autor memoranda Vitte, který z ní tak horlivě opisuje, tu z nějakého důvodu prohlašuje: „Co se dalo na poradě 8. března a k jakému závěru došla, není spolehlivě známo; bylo by neopatrné spoléhat na pověsti, které pronikly do zahraničního tisku“^[17].) Dne 29. dubna 1881 byl vydán manifest^[20] o upevnění a ochraně samoděržaví,⁴³ který Katkov nazval „nebeskou manou“.

Podruhé od osvobození rolníků byla vlna revolučního příboje odražena a liberální hnutí vzápětí a v důsledku těchto okolností podruhé vystřídala *reakce*, nad kterou začala ruská pokroková veřejnost pochopitelně hořce naříkat. V tom jsme mistři: naříkáme nad netaktností a sebevědomím revolucionářů, když popouzejí vládu; naříkáme nad nerozhodností vlády, když nevidí před sebou skutečnou sílu, a proto dělá zdánlivé ústupky, takže jednou rukou dává

* Jak jsme viděli, autor memoranda vůbec velmi pečlivě opisuje ilegální brožury a uznává, že „ilegální tisk i zahraniční literatura ze svého hlediska poměrně správně hodnotily situaci“ (s. 91). Učený ruský „státovědec“ má vlastní jen jakýsi surový materiál a všechna základní hlediska na politické otázky v Rusku je nucen přebírat z ilegální literatury.

a druhou bere; nařkáme, že žijeme v „době bez idejí a bez ideálů“, když se vláda po tvrdém zúctování s revolucionáři, které lid nepodpořil, snaží získat zpět ztracené pozice a sbírá síly k novému boji.

IV

Období „diktatury srdce“, jak bylo nazváno období, kdy funkci ministra vykonával Loris-Melikov, ukázalo našim liberálům, že ani „konstitucionalismus“ jednoho ministra, dokonce ministerského předsedy, když vláda beznadějně kolísá a většina členů rady ministrů schvaluje „první krok k reformě“, naprosto nic nezaručuje, neexistuje-li významná společenská síla, která by byla s to donutit vládu ke kapitulaci. Je rovněž zajímavé, že ani vláda Alexandra III., dokonce ani po vydání manifestu o upevnění samoděržaví, nevystřčila hned všechny své drápy, ale považovala za nutné pokusit se ještě nějakou dobu vodit „veřejnost“ za nos. Říkáme-li „vodit za nos“, nemíníme tím přičítat vládní politiku na vrub nějakého machiavelistického plánu⁴⁴ některého ministra, hodnostáře apod. Nelze ani dost zdůrazňovat, že systém zdánlivých ústupků a některých zdánlivě důležitých kroků „vstříc“ veřejnému mínění přešel už do krve každé současné vládě včetně ruské, protože i ruská vláda se během mnoha generací přesvědčila, že musí tak či onak brát v úvahu veřejné mínění, a již po několik generací vychovávala státníky ovládající umění vnitřní diplomacie. Takovým diplomatem, jehož posláním bylo zastřít přechod vlády k přímé reakci, byl ministr vnitra hrabě Ignatjev, který vystřídal Lorise-Melikova. Ignatjev nejednou vystupoval jako vyložený demagog a podvodník, takže autor memoranda Vitte projevuje značnou dávku „policejní shovívavosti“, když nazývá období jeho ministrování „nezdařeným pokusem vytvořit stát s místní samosprávou a s absolutistickým carem v čele“. Je pravda, že takovou „formulaci“razil v té době I. S. Aksakov^[2], že jí pro své

koketování používala vláda a že ji odsuzoval Katkov, který oprávněně dokazoval nezbytnou souvislost mezi místní samosprávou a ústavou. Bylo by však krátkozraké *vysvětlovat* známou taktiku policejní vlády (taktiku, která nezbytně vyplývá ze samé podstaty takové vlády) tím, že v dané chvíli převládá ten či onen politický názor.

Ignatjev vydal oběžník^[210], v kterém sliboval, že vláda „se okamžitě postará o zavedení správných metod, které zajistí velký úspěch aktivní účasti místních činitelů při plnění nejvyšších pokynů“. Zemstva odpověděla na tuto „výzvu“ peticemi o „svolání zástupců lidu“ (z memoranda člena čerepoveckého zemstva; názor člena kirillovského zemstva nedovolil gubernátor ani otisknout). Vláda vyzvala gubernátory, aby se takovými peticemi „dále nezábývali“, „a zároveň byla zřejmě učiněna opatření, aby podobné petice nebyly předkládány na dalších shromážděních“. Byl učiněn smutně proslulý pokus svolávat ministry vybrané „znalce“ (aby posoudili snížení výkupních plateb, úpravu přesídlování, reformy místní správy aj.). „Veřejnost neměla pro práci znaleckých komisí porozumění a zemstva *přes všechna preventivní opatření* dokonce proti nim otevřeně protestovala. Dvanáct zemstevních shromáždění podalo žádost, aby zástupci zemstev nebyli přizváni k zákonodárné činnosti v ojedinělých případech a v intencích vlády, ale nastalo a podle uvážení zemstev.“ Předseda samarského zemstva podobný návrh odmítl, „poté se shromáždění na znamení protestu rozešlo“ (Dragomanov, cit. spis, s. 29; memorandum, s. 131). Že hrabě Ignatjev *klamal* činitele zemstev, je zřejmé například z tohoto faktu: „Poltavský maršálek šlechty pan Ustimovič, autor návrhu konstituční petice z roku 1879, prohlásil veřejně na guberniálním shromáždění šlechty, že ho hrabě Ignatjev *ujistil* (sic!), že vláda přizve představitele země k účasti na zákonodárné činnosti“ (Dragomanov, tamtéž).

Těmito Ignatjevovými úskoky skončilo zastírání skutečnosti, že se vláda dala zcela novou cestou, a D. A. Tolstoj,

který byl 30. května 1882 jmenován ministrem vnitra, si zcela právem vysloužil přezdívku „ministr boje“. Žádosti zemstev, dokonce i o svolání jakýchkoli neoficiálních shromáždění, se bez okolků zamítaly a po stížnosti gubernátora na „soustavnou opozici“ (čerepoveckého) zemstva byla městská zemstevní správa dokonce nahrazena vládní komisí a její členové byli administrativně cestou vypovězeni. D. A. Tolstoj, věrný žák a stoupenec Katkova, se rozhodl prosadit již přímo „reformu“ zemstevních institucí, neboť vycházel z té základní myšlenky (jak jsme viděli, dějinami skutečně potvrzené), že „opozice proti vládě se pevně zahnízdila v zemstvech“ (memorandum, s. 139: z původního návrhu zemstevní reformy). D. A. Tolstoj navrhoval, aby zemstevní správy byly nahrazeny úřady podřízenými gubernátorovi a aby všechna usnesení zemstevních shromáždění schvaloval gubernátor. To by byla skutečně „radikální“ reforma, je však nanejvýš zajímavé, že ani tento Katkovův žák, „ministr boje“, „neupustil“ — podle vyjádření samotného autora memoranda — „od obvyklé politiky ministerstva vnitra vůči zemstevním institucím. Svůj záměr — zemstva v podstatě zrušit — ve svém návrhu přímo nevyslovil; pod pláštíkem správného rozvíjení zásad samosprávy chtěl ponechat vnější formu samosprávy, ale zbavit ji jakéhokoli vnitřního obsahu“. Ve Státní radě byla tato moudrá státní politika „liščího ohonu“ ještě doplněna a rozvinuta, takže nařízení o zemstvech z roku 1890 nakonec „bylo novým polovičatým opatřením v dějinách zemstev. Nezrušilo zemstva, ale učinilo z nich bezmocné a bezvýznamné instituce; neodstranilo stavovský princip, ale dodalo jim stavovský ráz; ...neučinilo ze zemstevních institucí skutečné mocenské orgány, ...ale zesílilo kuratelů gubernátorů nad nimi, ...poskytlo gubernátorovi větší právo veta“. „V souladu se záměrem autora bylo Nařízení z 12. července 1890^[147] krokem ke zrušení zemstevních institucí, ale rozhodně ne zásadní reformou zemstevní samosprávy.“

Jak dále vysvětluje memorandum, nové „polovičaté opatření“ neodstranilo opozici proti vládě (opozici proti reakční vládě by samozřejmě ani nebylo možné odstranit zesílením této reakčnosti), ale pouze zastřelo *některé* její projevy. Opozice se projevovala za prvé v tom, že některé protizemstevní, lze-li to tak říci, zákony narážely na odpor a de facto se ne realizovaly; za druhé se opozice projevovala znovu v konstitučních (nebo majících alespoň příchutí konstitucionalismu) peticích. První forma opozice se například projevila v souvislosti se zákonem z 10. června 1893^[144], který přinesl podrobné předpisy pro lékařskou službu zřízenou zemstvy. „Zemstevní instituce svorně protestovaly u ministerstva vnitra a to ustoupilo. Zavedení již připraveného statutu^[204] bylo nutno odložit až do vydání celého souboru zákonů a vypracovat nový návrh založený na zcela opačných zásadách (tj. výhodnějších pro zemstva).“ Zákon z 8. června 1893^[152] o odhadu nemovitostí, který také zavedl předpisy a omezoval práva zemstev při zdaňování, byl rovněž přijat s nevolí a ve většině případů „se v praxi vůbec neuplatňuje“. Lékařské a statistické instituce vytvořené zemstvy, jež přinesly obyvatelstvu značný (ovšem ve srovnání s byrokracií) prospěch, jsou dostatečně silné, aby paralyzovaly předpisy vyrobené v petrohradských kancelářích.

Druhá forma opozice se projevila i v nových zemstvech v roce 1894; v peticích zemstev adresovaných Mikuláši II. se opět objevily zcela určité narážky na požadavky zemstev rozšířit jejich samosprávu a vyvolaly „proslulá“ slova o nensmyslných tužbách^[106].

K úžasu pánů ministrů „politické tendence“ zemstev nevymizely. Autor memoranda uvádí trpké stížnosti tverského gubernátora (z jeho zprávy za rok 1898) na „pevně semknutý kroužek lidí liberálního zaměření“, v jejichž rukou se soustřeďuje veškeré řízení guberniálního zemstva. „Ze zprávy téhož gubernátora za rok 1895 je zřejmé, že boj proti opozici zemstev je pro místní úřady obtížný úkol a že

maršálkové šlechty předsedající shromážděním zemstev musí někdy projevit dokonce „občanskou odvahu“ (hledme!), aby mohli plnit instrukce důvěrných oběžníků ministerstva vnitra o záležitostech, do kterých zemstevní shromáždění nemají zasahovat.“ A následuje líčení, jak guberniální maršálek šlechty předal před zahájením shromáždění svou funkci maršálkovi újezdnímu (tverskému), tverský — novotoržskému, novotoržský také onemocněl a předal funkci předsedy starickému maršálkovi. Tedy i maršálkové šlechty dezertují, protože nechtějí plnit policejní povinnosti! „Zákon z roku 1890,“ nařká autor memoranda, „dodal zemstvům stavovský ráz, posílil vládní prvek ve shromážděních, členy zemstevních guberniálních shromáždění se stali všichni újezdní maršálkové šlechty a obvodní náčelníci; a jestliže se takové stavovsko-byrokratické bezmocné zemstvo přesto dále politicky projevuje, bylo by třeba se nad tím zamyslet...“ „Odpor nebyl překonán: utajená nespokojenost a tichá opozice nepochybně trvají a budou trvat dotud, dokud nezanikne zemstvo, v němž jsou zastoupeny všechny stavy.“ To je poslední slovo byrokratické moudrosti: jestliže okleštění zastupitelského orgánu vyvolává nespokojenost, pak po zrušení jakéhokoli zastoupení — podle prosté lidské logiky — nespokojenost a opozice ještě vzroste. Pan Vitte si představuje, že zruší-li se jedna z institucí, které projevují byť jen nepatrnou nespokojenost, pak nespokojenost zmizí! Myslíte si snad, že Vitte proto navrhuje nějaké rázné opatření, třeba zrušení zemstev? Kdepak, ani nápad! Vitte sice odsuzuje vyhýbavou politiku, neboť to zní pěkně, ale sám nenavrhuje nic jiného, než právě tutéž politiku — ani nic jiného navrhopvat nemůže, dokud nosí frak ministra absolutistické vlády. Vitte blábolí cosi o „třetí cestě“: ani panství byrokracie, ani samospráva, ale správní reforma, „která by vhodně upravila“ „účast zástupců veřejnosti ve vládních institucích“. Je snadné mluvit nesmysly, jenže po všech těch zkušenostech se „znalci“ se už na takový výmysl nikdo nenachytá: je příliš zřejmé, že *bez ústavy* bude

každá „účast zástupců veřejnosti“ fiktivní, bude podřízením veřejnosti (nebo těch či oněch „povolaných“ z řad veřejnosti) byrokracii. Vitte sice kritizuje dlíčl opatření ministerstva vnitra — zřízení zemstev v okrajových územích — ale k celkové otázce, kterou sám nadhodil, nemůže říci vůbec nic nového, ohřívá jen staré metody, jako jsou polovičatá opatření, zdánlivé ústupky, slibování všeho možného a neplnění žádných slibů. Nelze ani říci dost důrazně, že pokud jde o celkové „zaměření vnitřní politiky“, jsou Vitte a Goremykin zajedno a jejich spor je spor lidí stejného smýšlení, rodinná hádka jedné bandy. Na jedné straně i Vitte honem prohlašuje, že „ani zrušení zemstevních institucí, ani nějakou změnu stávajícího pořádku jsem nenavrhol a nenavrhuji..., o jejich zrušení (zemstev) se za dnešní situace může sotva mluvit“. Vitte „sám soudí, že bude-li vytvořena silná místní vládní moc, bude možno zemstvům daleko více důvěřovat“ atd. Až bude vytvořena silná byrokratická protiváha samosprávě (tj. bude-li samospráva oslabena), bude jí možno více „důvěřovat“. To je stará písnička! Pan Vitte se obává pouze „stavovských institucí“, „vůbec ho nenapadlo, že by činnost různých korporací, sdružení, stavovských spolků nebo odborových svazů mohla být pro samoděržaví nebezpečná“. Pokud jde například o „vesnické občiny“, pan Vitte vůbec nepochybuje, že svou „lhostejností“ nejsou pro samoděržaví nebezpečné. „Především vztah k půdě a s ním spjaté zájmy vtiskují vesnickému obyvatelstvu takové duševní vlastnosti, že je lhostejné ke všemu, co přesahuje rámec politiky jejich vesnice... Náš rolník se na obecních shromážděních zabývá rozpisem daní..., rozdělováním pozemků apod. Ale jinak je negramotný, nebo pologramotný — *jakápak tu tedy může být řeč o politice?*“ Pan Vitte uvažuje, jak vidět, velmi střízlivě. Když mluví o stavovských spolcích a o nebezpečí, které z nich plyne pro ústřední moc, prohlašuje, že zde „mají podstatnou úlohu jejich různorodé zájmy. Využije-li vláda této různorodosti, může proti politickým ambicím jednoho

stavu vždy najít oporu a protiváhu u ostatních“. Vitteho „program“ „správně organizované účasti zástupců veřejnosti ve vládních institucích“ není nic jiného než jeden z nekonečných pokusů policejního státu „rozštěpit“ obyvatelstvo.

Ale i pan Goremykin, s nímž pan Vitte tak vášnivě polemizuje, prosazuje tutéž soustavnou politiku rozbíjení jednoty a pronásledování. Dokazuje (ve svém memorandu, na něž Vitte odpovídá), že je nutné zavést nové funkce úředníků, kteří by dozírali na zemstva; je proti tomu, aby se povolovaly dokonce i pouhé místní sjezdy činitelů zemstev; je tělem i duší pro nařízení z roku 1890, které je krokem ke zrušení zemstev; obává se, že zemstva zahrnou do programu odhadních prací „tendenční otázky“, obává se zemstevní statistiky vůbec; je pro to, aby základní školy nespravovala nadále zemstva, ale vládní instituce; dokazuje, že zemstva nejsou s to řídit zásobování (činitelé zemstev vyvolávají — představte si — „přehnané představy o útrapách a potřebách obyvatelstva postiženého neúrodou“!!), hájí předpisy o maximální hranici zemstevního zdanění „v zájmu ochrany pozemkového majetku před nadměrným zvýšením zemstevních dávek“. Vitte má tedy úplnou pravdu, když prohlašuje: „Celá politika ministerstva vnitra vůči zemstvům tkví v pozvolném, ale vytrvalém nahlodávání jejich orgánů, v postupném oslabování jejich významu a posléze v postupném soustředování jejich funkcí v rukou vládních institucí. Bez veškeré nadsázky lze říci, že budou-li zdárně uskutečněna opatření, uváděná v (Goremykinově) memorandu, „jež byla v poslední době přijata k zavedení pořádku na jednotlivých úsecích hospodaření zemstev a v jejich správních činnosti“, nebudeme mít ve skutečnosti žádnou samosprávu — ze zemstevních institucí zůstane pouhá idea, vnější slupka bez jakéhokoli věcného obsahu.“ Goremykinova (a ještě více Sipjaginova) a Vitteho politika směřuje tedy k jednomu a témuž cíli a jejich rozepře o zemstvech a konstitucionalismu není — opakuje-

me — nic více než rodinná hádka. Co se rádo má, to se škádlívá. Takový je závěr „boje“ pánů Vitteho a Goremykina. Pokud jde o naše závěry, týkající se celkového problému samoděržaví a zemstev, bude lépe, když je uvedeme zároveň s rozbořem předmluvy pana R. N. S.*

V

Předmluva pana R. N. S.^[196] je velmi zajímavá. Dotýká se nejširšího okruhu otázek kolem politických reforem Ruska, různých způsobů provedení těchto reforem, významu těch i oněch sil, které k nim vedou. Naproti tomu sám pan R. N. S., který má zřejmě velmi blízko k liberálním kruhům vůbec a k zemstevním liberálním kruhům zvláště, je nesporně čímsi novým v naší „ilegální“ literatuře. Proto máme-li si objasnit zásadní otázku politického významu zemstev a seznámit se s proudy a... nechci říci: směry, ale s náladami v kruzích blízkých liberálům, pak opravdu stojí za to zabývat se touto předmluvou podrobněji, rozebrat, zda toto nové znamená plus nebo minus, nakolik znamená plus a nakolik a v čem minus.

V čem zejména jsou názory pana R. N. S. specifické? Z četných úryvků z jeho článku, které citujeme dále, je patrné, že pan R. N. S. je vyznavačem pokojného, postupného a přísně legálního vývoje. Naproti tomu je z celé duše proti absolutismu a prahne po politické svobodě. Ale absolutismus je právě proto absolutismem, že zakazuje a stíhá *jakýkoli* „vývoj“ ke svobodě. Tento rozpor prolíná celý článek pana R. N. S., proto jsou jeho úvahy krajně nedůsledné, nepřesvědčivé a vratké. Sloučit konstitucionalismus se snahou o přísně legální vývoj absolutistického Ruska je možné pouze tehdy, když se předpokládá nebo alespoň připouští, že absolutistická vláda to *sama* pochopí, unaví se,

* Tohoto pseudonymu používal pan Struve. (Autorova poznámka k vydání z roku 1907. *Red.*)

ustoupí atd. A panu R. N. S. se skutečně stává, že klesá z výšin svého občanského rozhořčení až k vulgárnímu hledisku nejzaostalejšího liberalismu. Uvedeme příklad. Pan R. N. S. o sobě říká: „...my, kteří považujeme boj za politickou svobodu vedený uvědomělými lidmi soudobého Ruska za jejich Hannibalovu přísahu, stejně posvátnou, jako byl kdysi pro lidi čtyřicátých let boj za osvobození rolníků...“ a dále: „...ať je nám sebevíc těžko, nám, kteří jsme složili ‚Hannibalovu přísahu‘ bojovat proti samoděržaví“ atd. Dobře, působivě řečeno! Tato působivá slova by byla ozdobou článku, kdyby byl celý prodchnut stejným duchem neochvějného, nesmiřitelného boje („Hannibalova přísaha“!). Tato působivá slova — právě proto, že jsou tak působivá — vyzní nějak falešně, zazní-li zároveň s nimi místy afektovaný tón smiřování a uklidňování, pokus prosadit, třeba i různými úskoky, koncepci pokojného, přísně legálního vývoje. A takových tónů a takových pokusů je u pana R. N. S. bohužel až příliš mnoho. Například na celé půldruhé stránce podrobně „zdůvodňuje“ myšlenku, že „státní politika za panování Mikuláše II. musí být z mravního a politického hlediska *ještě přísněji* (podtrženo námi) odsouzena než hanebná revize reforem Alexandra II. za Alexandra III.“. Proč *přísněji* odsouzena? Ukazuje se, že proto, že Alexandr III. bojoval proti revoluci, kdežto Mikuláš II. proti „legálním snahám ruské společnosti“, Alexandr III. proti politicky uvědomělým, kdežto Mikuláš II. proti „docela pokojným společenským silám, které někdy dokonce postupovaly bez jakékoli jasné politické ideje“ („které si dokonce nejsou dostatečně vědomy toho, že jejich uvědomělá kulturní činnost podkopává základy státního zřízení“). Fakticky je to do značné míry nesprávné, ale o tom budeme mluvit dále. Přesto však nemůžeme nechat bez povšimnutí prapodivný sled autorových úvah. Autor odsuzuje samoděržaví a ze dvou samovládců *více* odsuzuje jednoho, a to ne pro charakter politiky, která se nezměnila, ale proto, že (prý) nemá co činit „s rebely“ vyvolávajícími

„přirozeně“ prudký odpor, a nemá tedy důvod někoho perzekvovat. Nečísí už jen z použití takového argumentu zjevný ústupek nejponížšímu argumentu, že prý se náš báťuška car nemusí bát svolat oblíbence, protože všichni tito oblíbenci nikdy ani nepomysleli na něco, co by překračovalo rámec pokojných snah a přísné legálnosti? Nemůžeme se divit takovému „sledu myšlenek“ (či takovému sledu lží) u pana Vitteho, který ve svém memorandu píše: „Zdálo by se, že tam, kde nejsou ani politické strany, ani revoluce, kde nikdo neupírá práva nejvyšší moci, že tam nelze stavět úřad proti lidu nebo veřejnosti...“* atd. Nedivíme se takové úvaze pana Čičerina, který v memorandu předaném hraběti Miljutinovi po 1. březnu 1881 prohlášoval, že „nejvyšší moc musí především ukázat svou energii, dokázat, že nekapitulovala před hrozbou“, že „monarchistické zřízení je slučitelné se svobodnými institucemi jen tehdy, jsou-li plodem pokojného vývoje a mírumilovné iniciativy nejvyšší moci samé“, a radil vytvořit „silnou a liberální“ vládu, která by vyvíjela činnost za pomoci „zákonodárného orgánu posíleného a obrozeného voleným elementem“**. Takový pan Čičerin by mohl zcela přirozeně souhlasit s tím, že politiku Mikuláše II. je třeba příkřeji odsoudit *proto*, že pokojný vývoj a mírumilovná iniciativa nejvyšší moci *by mohly* vést za jeho panování k vytvoření svobodných institucí. Je však přirozená a je na místě taková úvaha u člověka, který složil Hannibalovu bojovou přísahu?

Pan R. N. S. nemá pravdu ani fakticky. „Dnes,“ říká, když porovnává vládu nynějšího cara s předchozím „...nikdo vážně nepomýšlí na násilný převrat, jak si ho představovali činitelé organizace Narodnaja volja.“ Parlez pour

* S. 205. „To je přímo pošetilé,“ podotýká pan R. N. S. v poznámce k tomuto místu. Zcela právem. Ale nejsou snad výše uvedené úvahy pana R. N. S. na s. XI—XII jeho předmluvy uhněteny ze stejného těsta?

** Vitteho memorandum, s. 122—123. — Ústava hraběte Lorise-Melikova, s. 24.

vous, monsieur! Mluvte pouze za sebe! My přece bezpečně víme, že revoluční hnutí v Rusku za vlády posledního cara nejen neodumřelo a nezesláblo ve srovnání s vládou předcházejícího cara, ale naopak, obrodilo se a mnohonásobně zesílilo. A jaké by to také bylo „revoluční“ hnutí, kdyby žádný z jeho účastníků vážně nepomýšlel na násilný převrat? Někdo snad může namítnout, že v uvedených řádcích nemá pan R. N. S. na mysli jakýkoli násilný převrat, ale převrat specificky „narodovoljovský“, tj. převrat politický a zároveň i sociální, převrat nesměřující jen ke svržení samoděržaví, ale i k uchopení moci. Taková námitka by nebyla opodstatněná, protože za prvé, pro samoděržaví jako takové (tj. pro absolutistickou vládu, a nikoli pro „buržoazii“ nebo „společnost“) není vůbec důležité, proč má být svrženo, ale *to*, že má být svrženo. A za druhé, i činitelé organizace Narodnaja volja hned na počátku panování Alexandra III. „obšťastnili“ vládu právě takovou alternativou, jakou předkládá Mikuláš II. sociální demokracie: buď revoluční boj, nebo se zřeknout samoděržaví. (Viz dopis výkonného výboru^[65] organizace Narodnaja volja Alexandru III. z 10. března 1881, kde se kladou dvě podmínky: 1. vyhlásit všeobecnou amnestii pro všechny politické delikty a 2. svolat zástupce všeho ruského lidu na základě všeobecného volebního práva, svobody tisku, slova a shromažďování.) Ale vždyť pan R. N. S. sám velmi dobře ví, že na násilný převrat „vážně pomýšlejí“ mnozí lidé nejen z řad inteligence, ale i z řad dělnické třídy: podívejte se na XXXIX. a další stránky jeho článku, kde se mluví o „revoluční sociální demokracii“, která má zajištění jak „masovou základnu, tak intelektuální síly“ a spěje k „rozhodnému politickému boji“, ke „krvavému boji revolučního Ruska proti absolutisticko-byrokratickému režimu“ (XLI). Je tedy zcela nesporné, že „loajální řeči“^[172] pana R. N. S. jsou pouze zvláštní metodou, pokusem zapůsobit na vládu (nebo na „veřejné mínění“) ujišťováním o své (nebo cizí) skromnosti.

Pan R. N. S. se ostatně domnívá, že pojem boje se může vykládat velmi široce. Píše: „Zrušení zemstev bude obrovským trumfem pro revoluční propagandu — říkáme to zcela objektivně (sic!) a bez jakéhokoli odporu k tomu, co se obvykle nazývá revoluční činností, ale i bez obdivu a nadšení právě pro tuto formu (sic!) boje za politický a společenský pokrok.“ Tato tiráda je velmi příznačná. Odmyslíme-li si kvazivědeckou formulaci, vystavující naprosto nevhodně na odiv „objektivitu“ (mluvit o objektivním stanovisku autora, který sám uvažuje o tom, které formě činnosti nebo které formě boje dávat přednost, je totéž jako říkat, že dvakrát dvě je stearínová svíčka⁴⁶), dospějeme ke staré, prastaré argumentaci: Mně, páni vládcové, můžete věřit, jestliže vás straším revolucí, protože mně vůbec k srdci nepřiřostla. Ohánění se objektivitou není nic jiného než fíkový list zastírající subjektivní antipatii k revoluci a k revoluční činnosti. A pan R. N. S. má co zastírat, protože taková antipatie je absolutně neslučitelná s Hannibalovou bojovou přísahou.

Nemýlíme se ostatně, pokud jde o samotného Hannibala? Přisahal opravdu, že bude bojovat proti Římanům, nebo přísahal, že bude bojovat pouze za rozkvět Kartága, a to za rozkvět, který by samozřejmě nakonec uškodil Římu? Nemělo by se slovo boj chápat trochu „širěji“? Pan R. N. S. myslí, že ano. Jak vyplývá z porovnání Hannibalovy přísahy s uvedenou tirádou, projevuje se boj proti samoděržaví v různých „formách“: jednou jeho formou je boj revoluční, ilegální a druhou formou je všeobecný „boj za politický a společenský pokrok“, tedy jinak řečeno, pokojná, legální činnost šířící kulturu v rámci povoleném samoděržavím. Vůbec nepochybujeme o tom, že i za samoděržaví je možná legální činnost urychlující pokrok Ruska: v některých případech poměrně zrychluje pokrok technický, v několika málo případech zcela nepatrně pokrok společenský, ve zcela výjimečných případech a jen v nepatrném rozsahu — pokrok politický. Bylo by možné diskutovat o tom, jak vlastně

velký a nakolik možný je tento nepatrný pokrok, nakolik mohou výjimečné případy takového pokroku paralyzovat masovou politickou demoralizaci obyvatelstva, kterou samoděržaví všude a stále šíří. Ale zahrnovat, byť i nepřímou, pokojnou legální činnost pod pojem boje proti samoděržaví znamená napomáhat této demoralizaci, oslabovat u ruského maloměšťáka i beztak už nesmírně oslabené vědomí občanské odpovědnosti za *všechno*, co dělá vláda.

Pan R. N. S. není bohužel žádnou výjimkou mezi ilegálními publicisty, kteří se pokoušejí setřít rozdíl mezi revolučním bojem a pokojným šířením kultury. Má svého předchůdce, pana R. M., autora článku Naše skutečnost^[159], který vyšel v proslulé Zvláštní příloze listu Rabočaja mysl¹⁴⁶ (září 1899). Ten ve své polemice proti revolučním sociálním demokratům napsal: „Vždyť i boj za zemstevní a městskou veřejnou samosprávu, i boj za veřejnou školu, boj za veřejný soud, i boj za pomoc společnosti hladovějícímu obyvatelstvu atd., i to je boj proti samoděržaví... Tento boj, kterému z jakéhosi podivného nedorozumění nevěnují mnozí ruští revoluční publicisté svou laskavou pozornost, jak jsme viděli, už ruská společnost vede, a ne od včerejška... Nyní jde o to, jak by měly tyto jednotlivé společenské vrstvy... vést tento boj proti samoděržaví co nejúspěšněji... A pro nás je nejdůležitější to, jak mají tento společenský boj proti samoděržaví vést naši dělníci, v jejichž hnutí vidí naši revolucionáři nejlepší prostředek ke svržení samoděržaví“ (s. 8—9). Jak vidíte, pan R. M. ani nepovažuje za nutné zastírat své antipatie k revolucionářům; legální opozici a pokojnou činnost prohlašuje přímo za boj proti samoděržaví a hlavní problém vidí dokonce v tom, jak mají vést „*tento*“ boj dělníci. Pan R. N. S. není zdaleka tak primitivní a tak otevřený, ale příbuznost politických tendencí našeho liberála a radikálního stoupence čistě dělnického hnutí je tu zcela zjevná.*

* „Hospodářské organizace dělníků,“ říká pan R. N. S. na jiném místě, „budou školou reálné politické výchovy dělnických mas.“ Ra-

K „objektivismu“ pana R. N. S. musíme poznamenat, že se ho někdy dokonce přímo zřká. Zůstává „objektivní“, když mluví o dělnickém hnutí, o jeho organickém růstu, o nastávajícím neodvratném boji revoluční sociální demokracie proti samoděržaví, o tom, že zrušení zemstev nevyhnutelně povede k vytvoření ilegální liberální strany. To všechno vykládá docela věcně a velmi střízlivě, tak střízlivě, že bychom mohli mít radost z toho, jak široké liberální kruhy správně chápou dělnické hnutí v Rusku. Ale když pan R. N. S. přestane mluvit o boji proti nepříteli a začne o možném „přízpůsobení“ nepříteli, okamžitě ztrácí svůj „objektivismus“, říká to, co cítí, a přechází dokonce od oznamovacího způsobu k rozkazovacímu.

„Jedině tehdy nedojde ke konečnému a krvavému boji revolučního Ruska proti absolutisticko-byrokratickému režimu, vyskytnou-li se mezi mocnými tohoto světa lidé, kteří budou mít odvahu přizpůsobit se dějinám a donutit samovládcе, aby se jim přizpůsobil... Mezi vysokou byrokracií jsou nesporně osobnosti, které nesympatizují s reakční politikou... Tito jednotlivci, kteří mají přístup k trůnu, se nikdy neodvažují vyslovit své názory nahlas... Může se však stát, že obrovský přízrak nevyhnutelného historického zúčtování, přízrak velkých událostí rozklídí vládní kruhy a v pravý čas rozbije železné obruče reakční politiky. Teď k tomu není ani tak mnoho zapotřebí... Snad nepochopí (vláda) příliš pozdě, jak osudově nebezpečná je snaha chránit absolutistický režim všemi prostředky. Snad ještě dříve, než se střetne s revolucí, sama se unaví vlastním bojem proti přirozenému, historicky nevyhnutelnému vývoji svobody a zakolísá ve své „nesmířitelné“ politice. Jakmile vláda přestane bojovat důsledně proti svobodě, bude jí muset stále šít otevírat dveře. Možná... ne, ne pouze možná, ale *budiž tomu tak!*“ (Podtrženo autorem.)

dili bychom autorovi, aby opatrněji používal slůvka „reálný“, tolik omílaného rytíři oportunistu. Nelze popírat, že za určitých podmínek mohou i hospodářské organizace dělníků značně přispět k jejich politické výchově (jako nelze popírat, že za jiných podmínek mohou leccíms přispět i k jejich politické demoralizaci). Avšak *reálnou* politickou výchovu může dělnickým masám dát jen jejich všestranná účast v revolučním hnutí, vystupňovaném až k otevřenému pouličnímu boji, až k občanské válce proti obhájčům politického a hospodářského otroctví.

K tomuto loajálnímu a vzletnému monologu můžeme dodat pouze: Amen! Náš Hannibal dělá tak rychlé pokroky, že se nám představuje už ve třetí podobě: první podoba — boj proti samoděržaví, druhá — šíření kultury, třetí — vyzývání nepřítele, aby se přizpůsobil, a pokusy zastrašit ho „přízrakem“. Jaká hrůza! Úplně souhlasíme s váženým panem R. N. S. v tom, že svatouškové ruské vlády se ze všeho na světě nejvíce polekají právě „přízraků“. Bezprostředně před tím, než nás autor začal strašit přízraky, poukázal na růst revolučních sil, na blížící se revoluční výbuch a volal: „S hlubokým zármutkem očekáváme strašné oběti na lidech i kulturních hodnotách, které si vyžádá tato šílená agresivní, konzervativní politika, která nemá ani politický smysl, ani nějaké mravní opodstatnění.“ Do jaké bezedné propasti doktrinářství a farizejství nám dává nahlédnout tento závěr úvahy o revolučním výbuchu! Autor ani v nejmenším nechápe, jak obrovský historický význam by mělo, kdyby lid v Rusku dal aspoň jedinkrát pořádnou lekci vládě. Místo toho, abyste poukazovali na „strašné oběti“, které lid přinášel a přináší absolutismu, a probouzeli tak nenávist a pobouření, podněcovali odhodlání a nadšení k boji — místo toho poukazujete na *budoucí* oběti, abyste lid od boje odradili. Ach pánové! Bylo by lepší nepouštět se vůbec do žádných úvah o „revolučním výbuchu“, než je kazit takovým závěrem. *Dělat* „velké události“ zřejmě nechcete, chcete pouze diskutovat o „přízraku velkých událostí“, a i to jen s „osobami majícími přístup k trůnu“.

Podobnými diskusemi s přízraky a o přízracích se jak známo hemží i náš legální tisk. A aby přízraky vypadaly reálně, uvádějí se obyčejně jako příklad „velké reformy“ a pějí se na ně chvalozpěvy plné konvenčních lží. Autorovi podléhajícimu cenzuře se musí někdy tyto lži prominout, protože jinak by nemohl vyjádřit své úsilí o politické přeměny. Ale pana R. N. S. nikdo necenzuroval. „Velké reformy,“ píše, „nebyly vymyšleny pro větší triumf byrokracie.“ Všimněte si, jak je tato apologetická fráze

vyhýbavá. *Kdo* je „vymyslíl“? Gercen, Černyševskij, Unkovskij a ti, kdo šli s nimi? Ale ti přece požadovali něco nesrovnatelně většího, než je to, co přinesly „reformy“, a byli za své požadavky perzekvováni vládou, která „velké“ reformy uskutečňovala. Vláda a ti, kdo šli s vládou, slepě jí blahorečili a vztekle štekali na „rebely“? Vláda však udělala všechno možné i nemožné, aby ustoupila co nejméně, aby oklestila demokratické požadavky a oklestila je *právě* „pro větší triumf byrokracie“. Pan R. N. S. velmi dobře zná všechna tato historická fakta a zastírá je pouze proto, že absolutně vyvracejí jeho loajální teorii o možném „přízpůsobení se“ samovládce. V politice není místa pro přizpůsobování, a pouze bezmezná prostota (jak svatá, tak rafinovaná prostota) může považovat za přízpůsobení odvěkou policejní metodu: *divide et impera*, rozděl a panuj, ustup ve věci málo významné, abys zachoval to podstatné, levou rukou dej, a pravou vezmi zpět. „Když vláda Alexandra II. vymýšlela a uskutečňovala ‚velké‘ reformy, nekladla si vědomě za svůj cíl odříznout ruskému lidu stůj co stůj každou legální cestu k politické svobodě, neuvažovala z tohoto hlediska o každém svém kroku a o každém článku zákona.“ To *není pravda*. Když vláda Alexandra II. „vymýšlela“ reformy a když je uskutečňovala, kladla si hned od samého začátku zcela vědomě za svůj cíl: nevyhovět tehdejšímu požadavku politické svobody. Od samého začátku až do konce odřezávala každou legální cestu ke svobodě, neboť odpovídala represáliemi i na obyčejné petice a nikdy nedovolila ani otevřeně mluvit o svobodě. Abychom vyvrátili chvalozpěvy pana R. N. S., stačí poukázat třeba jen na výše uvedená fakta z Vitteho memoranda. O lidech ve vládě Alexandra II. sám Vitte například praví: „Je třeba poznamenat, že význační státní činitelé šedesátých let, jejichž slavná jména si uchová v paměti i vděčné potomstvo, uskutečnili ve své době tak velké činy, jaké asi sotva vykonali jejich nástupci, a pracovali na obrození našeho státního a společenského zřízení

z upřímného přesvědčení, s bezmeznou oddaností k svému panovníkovi, a nikoli proti jeho snahám“ (memorandum, s. 67). Jen co je pravda: z upřímného přesvědčení, s bezmeznou oddaností k panovníkovi stojícímu v čele policejní smečky...

Po tom všem, co jsme uvedli, se už nesmíme divit, že pan R. N. S. věnuje tak málo pozornosti nejdůležitější otázce, a to úloze zemstev v boji za politickou svobodu. Kromě běžného poukazování na „praktickou“ a „kulturní“ činnost zemstev dotýká se letmo jejich „výchovně politického významu“, říká, že „zemstva mají politický význam“, že zemstva, jak si pan Vitte jasně uvědomuje, „jsou nebezpečná (pro dnešní zřízení) už jen vzhledem k historické tendenci svého vývoje, jako zárodek ústavy“. A v závěru těchto poznámek, utroušených jakoby náhodou, napadá revolucionáře: „Vážíme si díla pana Vitteho nejen proto, že říká pravdu o samoděržaví, ale i jako cenného politického vysvědčení, které zemstvu vystavila sama byrokracie. Toto vysvědčení je skvělou odpovědí všem, kdo pro nedostatečné politické vzdělání nebo z nadměrné záliby v revolučních frázích (sic!) nechtěli a nechtějí vidět obrovský politický význam ruského zemstva a jeho legální kulturní činnosti.“ Kdopak to projevil nedostatek vzdělání nebo se dal strhnout frázemi? Kde a kdy? S kým nesouhlasí pan R. N. S. a proč? Na to se neodpovídá a autorova narážka neříká nic, snad kromě toho, že vyjadřuje jeho antipatii k revolucionářům, kterou známe také z jiných míst článku. Problém nikterak neobjasňuje ani ještě podivnější poznámka: „Těmito slovy se vůbec nechceme (?!) dotknout revolucionářů, u nichž si musíme vážít především mravní statečnosti v boji proti zvlí.“ Proč to říká? Za jakým účelem? Co má mravní statečnost společného s neschopností ocenit zemstva? Pan R. N. S. se opravdu dostal z bláta do louže: nejprve „se dotkl“ revolucionářů bezdůvodným a „anonymním“ (tj. namířeným neznámo proti komu) obviněním z nevzdělanosti a frazérství a teď se jich znovu

„dotýká“, protože předpokládá, že klidně spolknou pilulku obvinění z nevzdělanosti, když jim ji pocukruje uznalými slovy o jejich mravní statečnosti. A k dovršení nejasnosti si pan R. N. S. sám sobě odporuje, když prohlašuje — jakoby jedním dechem s „těmi, kdo si nadměrně libují v revolučních frázích“ —, že „dnešní ruské zemstvo ... není politická veličina, která by svou bezprostřední silou mohla někomu imponovat, která by mohla někomu nahnat strach... Ruské zemstvo jen tak tak hájí svou skromnou pozici“... „Takové instituce (jako zemstvo)... mohou samy o sobě ohrozit toto (absolutistické) zřízení pouze v daleké budoucnosti a jedině v souvislosti s rozvojem veškeré kultury země.“

VI

Pokusme se tedy ujasnit si to, o čem pan R. N. S. mluví tak rozhořčeně a tak bezobsažně. Uvedená fakta ukazují, že „politický význam“ zemstev, tj. jejich význam jakožto činitele v boji za politickou svobodu, spočívá hlavně v tom, že za prvé, tato organizace představitelů našich majetných tříd (zejména pozemkové šlechty) neustále staví volené instituce proti byrokracii, vyvolává mezi nimi věčné konflikty, dokazuje na každém kroku reakčnost neodpovědného carského úřednictva, podporuje nespokojenost a živí opozici proti absolutistické vládě.* Za druhé se zemstva, přilepená jako páté kolo k byrokratické káře, snaží upevnit své postavení, zvýšit svůj význam, usilují — a podle Vitteho slov dokonce „bezděčně spějí“ — k ústavě, dožadujíce se jí ve svých peticích. Jsou proto špatným spojencem vlády v jejím boji proti revolucionářům, vůči nimž zachovávají blahovolnou neutralitu a prokazují jim sice nepřímou, ale

* Viz brožuru P. B. Axelroda, Historické místo a vzájemný vztah liberální a socialistické demokracie v Rusku (Ženeva 1898), zejména s. 5, 8, 11—12 a 17—19, která tuto stránku problému neobyčejně důkladně objasňuje^[3].

nespornou službu, protože v kritických okamžicích zpochybňují represivní opatření vlády. Je samozřejmé, že v instituci, která byla dosud v nejlepším případě schopna předkládat pouze liberální petice a zachovávat blahovolnou neutralitu, nelze vidět ani „významného“, ani žádného alespoň poněkud samostatného činitele v politickém boji, ale úlohu jednoho z *pomocných* činitelů zemstvům upírat nelze. V tomto smyslu jsme dokonce ochotni uznat, je-li libo, že zemstvo je kousíček ústavy. Čtenář může říci: To tedy znamená, že souhlasíte s panem R. N. S., který netvrdí nic jiného. Rozhodně ne. Právě tady se začínáme rozcházet.

Zemstvo je kousíček ústavy. Budiž. Je to však právě ten kousíček, jímž byla ruská „veřejnost“ *odlákávána* od ústavy. Je to právě ta poměrně bezvýznamná pozice, kterou samodržaví postoupilo vzrnávajícímu se demokratismu, aby zachránilo hlavní pozice, aby rozdělilo a rozštěpilo ty, kteří požadovali politické přeměny. Viděli jsme, že na základě „důvěry“ k zemstvu („zárodku ústavy“) se takové štěpení dařilo jak v letech šedesátých, tak v letech 1880 až 1881. Otázka vztahu zemstva k politické svobodě je dílčí vzhledem k všeobecné otázce vztahu reformem k revoluci. A na tomto dílčím problému můžeme vidět celou omezenost a nesmyslnost módní Bernsteinovy teorie⁴⁷, která nahrazuje revoluční boj bojem ze reformy, která prohlašuje (například ústy pana Berďajeva[?]), že „zásadou pokroku je — čím líp, tím líp“. Obecně je tato zásada stejně nesprávná jako opačná zásada čím hůř, tím líp. Revolucionáři se samozřejmě nikdy nevzdají boje za reformy a budou se snažit dobýt i méně významnou a dílčí nepřátelskou pozici, *jestliže* tato pozice posílí jejich nápor a usnadní konečné vítězství. Ale také nikdy nezapomenou, že v jistých případech nepřítel sám vyklidí určitou pozici, aby útočníky rozdělil a snáze je porazil. Revolucionáři mají stále na paměti, že uchrání hnutí před nesprávnými kroky a ostudnými chybami jedině tehdy, budou-li mít vždy na zřeteli

„konečný cíl“, budou-li hodnotit každý krok „hnutí“ a každou jednotlivou reformu z hlediska všeobecného revolučního boje.

A právě tuto stránku věci — jaký význam mají zemstva jako nástroj k *upevnění* samoděržaví pomocí polovičatého ústupku, jako nástroj k získání určité části liberální společnosti pro samoděržaví — pan R. N. S. vůbec nepochopil. Raději si vymyslel doktrinářské schéma, které přímočaře spojuje zemstva a ústavu podle „formule“: čím líp, tím líp. „Zrušíte-li v Rusku napřed zemstva,“ říká panu Vittemu, „a pak rozšíříte práva osobnosti, necháte si ujit nejlepší příležitost dát zemi umírněnou ústavu, historicky vzniklou na podkladě místní samosprávy mající stavovský ráz. V každém případě tím prokážete velmi špatné služby konzervatismu.“ Jaká to logická a krásná koncepce! Místní samospráva mající stavovský ráz — moudrý konzervativec, který má přístup k trůnu —, umírněná ústava. Škoda jen, že moudří konzervativci se ve skutečnosti díky zemstvům nejednou chopili „nejlepší příležitosti“ zemi žádnou ústavu „*nedat*“.

Mírumilovná „koncepce“ pana R. N. S. se projevila i ve formulaci hesla, kterým uzavírá svůj článek a které je vytištěno — výslovně jako heslo — na zvláštní řádce a tučným písmem: Práva a mocensky silné celoruské zemstvo! Musíme otevřeně konstatovat, že je to stejně nedůstojné koketování s politickými předsudky široké vrstvy ruských liberálů, jakého se dopouští Rabočaja mysl s politickými předsudky širokých dělnických mas. Jsme povinni postavit se v obou případech proti tomuto koketování. Je to předsudek myslet si, že vláda Alexandra II. neodřezávala legální cestu ke svobodě, že zemstva jsou nejlepší příležitostí dát zemi umírněnou ústavu, že praporem — nechci říci revolučního, ale aspoň konstitučního hnutí — může být heslo „Práva a mocensky silné zemstvo“. To není prapor, který pomáhá odlišovat nepřátele od spojenců, podle kterého se hnutí může usměrňovat a řídit, to je onuce, která jen

umožní těm nejméně spolehlivým lidem vetřít se do hnutí a usnadní vládě nový pokus vykroutit se ze všeho honosnými sliby a polovičatými reformami. Není ani třeba být prorokem, aby bylo možné předpovědět, že až naše revoluční hnutí dosáhne vrcholu, liberální vření ve společnosti se zesateronásobí a ve vládě se objeví noví Lorisové-Melikovové a Ignatjevové, kteří si napíší na svůj prapor „Práva a mocensky silné zemstvo“. To by bylo pro Rusko přinejmenším nejnevýhodnější, ale pro vládu nejvýhodnější východisko. Uvěří-li tomuto praporu alespoň poněkud významnější část liberálů, nadchne-li se jím a vpadne-li do zad „pobuřujícím“ revolucionářům, ocitnou se tito revolucionáři v izolaci a vláda se pokusí zajistit si minimální ústupky, které se omezí na jakousi poradní a statkářsko-aristokratickou ústavu. Zda se takový pokus podaří, to bude záležet na výsledku rozhodné srážky mezi revolučním proletariátem a vládou, ale že liberálové budou oklamáni, to můžeme stoprocentně zaručit. Podobným heslem, jaké vyhlásil pan R. N. S. („mocensky silné zemstvo“ neboli „zemstevní zřízení“ apod.), je vláda odláká od revolucionářů jako štěňata a potom je popadne za límec a spráská důtkami takzvané reakce. A my, pánové, si pak nedáme ujít příležitost říci: *To vám patří!*

Proč je místo požadavku odstranění absolutismu vytyčováno jako konečné heslo takovéto umírněné a korektní přání? Za prvé z šosáckého doktrinářství, které chce prokázat „službu konzervatismu“ a věří, že vláda se takovou umírněností obměkčí a „přizpůsobí se“ jí. Za druhé proto, aby „se sjednotili liberálové“. Skutečně, heslo „Práva a mocensky silné zemstvo“ pravděpodobně sjednotí *všechny* liberály — právě tak jako heslo „kopějku z každého rublu“ sjednotí (podle názoru „ekonomistů“) *všechny* dělníky. Jenže nebude *takové* sjednocení spíše prohrou než výhrou? Sjednocování znamená plus, když pozvedá sjednocované na úroveň uvědomělého a rozhodného programu sjednocovatele. Sjednocování znamená minus, když sni-

žuje sjednocované na úroveň předsudků masy. A velké množství ruských liberálů je nesporně v zajetí předsudku, že zemstvo je skutečně „zárodek konstituce“*, jehož „přirozený“ pokojný a postupný vývoj náhodně zdržují svými pletichami jacísi nemorální dočasní oblíbenci, že stačí několik petic k „přizpůsobení“ samovládce, že každá legální kulturní činnost a zejména činnost zemstev má „velký politický význam“, protože zbavuje ty, kdo jsou slovy proti samoděržaví, povinnosti v té či oné formě aktivně podporovat revoluční boj proti samoděržaví aj. apod. atd. Sjednocení liberálů je věc rozhodně prospěšná a žádoucí, ale pouze takové sjednocení, jehož cílem je bojovat proti zastaralým předsudkům, a ne s nimi koketovat, pozvedat průměrnou úroveň naší politické vyspělosti (správněji nevyspělosti), a ne ji sankcionovat — krátce řečeno, sjednocení na podporu ilegálního boje, a ne k pronášení oportunistických frází o velkém politickém významu legální činnosti. Jestliže nelze uznat za správné politické heslo pro

* V souvislosti s tím, co můžeme čekat od zemstev, nejsou nezajímavé úvahy knížete P. V. Dolgorukova [44-47] z jeho novin Listok⁴⁸, vydávaných v šedesátých letech (Burcev, citovaný spis^[13], s. 64-67): „Když zkoumáme hlavní zásady zemstevních institucí, narážíme opět na stále tentýž skrytý, ale ustavičně se deroucí na povrch úmysl vlády — ohromovat svou velkomyslností a halasně prohlašovat: ‚Vidíte, co všechno vám dávám!‘ V podstatě však dát co nejméně, a i to málo, co dává, pokud možno omezit, aby se nemohlo plně využít ani to, co už bylo dáno... V současné době, za absolutistických poměrů, nepřinesou a nemohou přinést zemstevní instituce užitek, nebudou mít význam a nemohou jej mít, obsahují však četné zárodky plodného vývoje v budoucnu... Nové zemstevní instituce jsou patrně osudem předurčeny k tomu, aby se staly základem budoucího konstitučního zřízení v Rusku... Dokud však v Rusku nebude zavedena konstituční forma vlády, dokud existuje samoděržaví, dokud není svoboda tisku, je zemstevním institucím souzeno zůstat politickou iluzí, bezvýznamnými schůzkami členů zemstev.“ Jak vidíme, Dolgorukov se ani tehdy, ve věku šedesátých let, neoddával přílišnému optimismu. Příštích čtyřicet let nás pak mnohému naučilo a ukázalo nám, že zemstva byla „osudem“ (a částečně i vládou) předurčena být základem celé řady opatření *ohromujících* konstitucionalisty.

dělníky „svoboda stávek“ apod., pak nelze uznat ani heslo pro liberály „mocensky silné zemstvo“. *Za samoděržaví* bude každé zemstvo, ať je „mocensky sebesilnější“, nevyhnutelně mrzáčkem neschopným vývoje a *za ústavy* zemstva rázem ztratí svůj nynější „politický“ význam.

Sjednocení liberálů může mít dvě formy: buď vytvoří samostatnou liberální (pochopitelně ilegální) stranu, nebo budou organizovaně pomáhat revolucionářům. Na první možnost upozorňuje sám pan R. N. S., ale... budeme-li pokládat tato slova za skutečný výraz perspektiv a šancí liberalismu, nevzbuzují v nás zvláštní optimismus. „Když nebudou zemstva,“ píše pan R. N. S., „budou muset liberálové ze zemstev vytvořit liberální stranu, nebo odejít z jeviště dějin jako organizovaná síla. Jsme přesvědčeni, že nevyhnutelným důsledkem zrušení zemstev bude vytvoření liberální ilegální strany, byť i velmi umírněné svým programem a metodami.“ Má-li se s tím čekat až po jejich „zrušení“, bude to ještě dlouho trvat, protože dokonce ani Vitte nechce zemstva zrušit, a ruská vláda má vůbec velké starosti s tím, aby zachovala aspoň jejich vnější formu, když už je zbavila veškerého obsahu. Je zcela přirozené, že liberální strana bude velmi umírněná, a od hnutí uvnitř buržoazie (liberální strana se může udržovat pouze takovým hnutím) se ani nedá nic jiného očekávat. Jaká by ale přece jen měla být činnost této strany, její „metody“? Pan R. N. S. to nevysvětluje. Říká: „Ilegální liberální strana jako organizace složená z nejmírnějších a nejméně aktivních opozičních živlů nemůže sama vyvíjet ani zvlášť rozsáhlou, ani zvlášť intenzívní činnost...“ Soudíme, že liberální strana by mohla v určité sféře, i když omezené rámcem místních a zejména zemstevních zájmů, vyvíjet rozsáhlou a intenzívní činnost — například organizovat odhalování politických zlořádů... „Budou-li se však touto činností zabývat jiné strany, zejména strana sociálně demokratická čili dělnická, může se liberální strana — i když neuzavře přímou dohodu se sociálními demokraty —

stát velmi významným činitelem...“ To je úplně správné a čtenář přirozeně očekává, že autor alespoň zhruba nastíní činnost tohoto „činitele“. Pan R. N. S. však místo toho naznačuje, jak se bude vyvíjet revoluční sociální demokracie, a uzavírá: „Bude-li politické hnutí výrazné..., může alespoň poněkud organizovaná liberální opozice sehrát významnou politickou úlohu: použijí-li umírněné strany vhodné taktiky, budou mít vždy prospěch ze zostřujícího se boje mezi radikálními společenskými silami...“ A to je všechno! „Úloha“ „činitele“ (který se už stačil změnit ze strany v „opozici“) spočívá v tom, aby „měl prospěch“ ze zostřování boje. O účasti liberálů v boji se neříká ani slovo, ale o jejich prospěchu tu zmínka je. To je přeréknutí takřka prorocké...

Ruští sociální demokraté si byli vždycky vědomi toho, že z politické svobody, za kterou především bojují, bude mít prospěch *především* buržoazie. Odmítat z tohoto důvodu boj proti samoděržaví by mohl pouze socialista zaslepený nejhoršími utopickými předsudky nebo reakčním nacionalismem. Buržoazie využije svobody k tomu, aby spočinula na vavřínech, kdežto proletariát nutně potřebuje svobodu k tomu, aby co nejdříve rozvinul svůj boj za socialismus. Ať je tedy postoj těch či oněch vrstev buržoazie k osvobozovacímu boji jakýkoli, sociální demokracie ho povede důsledně. V zájmu politického boje musíme podporovat každou opozici proti útlaku samoděržaví, ať se projevuje při jakékoli příležitosti a v jakékoli společenské vrstvě. Proto nám není zdaleka lhostejná opozice veškeré naší liberální buržoazie a zejména pak opozice našich zemstevních činitelů. Bude dobře, dokážou-li se liberálové zorganizovat v ilegální stranu; uvítáme růst politického sebeuvědomování majetných tříd, podpoříme jejich požadavky a vynasnažíme se, aby se činnost liberálů a sociálních demokratů navzájem doplňovala.* Jestliže to nedokážou,

* Pisatel těchto řádků poukazoval již před čtyřmi lety na užitečnost liberální strany, když psal o straně Narodnoje pravo⁴⁹. Viz Úkoly

pak ani v tomto (pravděpodobnějším) případě „neuděláme kříž“ nad liberály, ale vynasnažíme se upevnit spojení s jednotlivci, seznámit je s naším hnutím, podporovat je odhalováním nejrůznějších hanebností vlády a zlořádů místních úřadů v dělnickém tisku a získat je pro podporu revolucionářů. Podobné vzájemné úsluhy si liberálové a sociální demokraté prokazují i dnes, musíme je však prohlubovat a posilovat. I když jsme vždy ochotni k vzájemným úsluhám, nikdy a v žádném případě nepřestaneme rozhodně bojovat proti iluzím, kterými oplývá celá politicky nevypělá ruská společnost a zejména ruská liberální společnost. Chceme-li parafrázovat známý Marxův výrok o revoluci roku 1848, můžeme v podstatě i o ruském revolučním hnutí říci, že jeho pokrok nespočívá v tom, že si vybojuje určité vymoženosti, ale v tom, že se zbaví škodlivých iluzí.⁵⁰ Zbavili jsme se iluzí anarchismu a narodnického socialismu, přestali jsme podceňovat politiku a věřit ve svérázný vývoj Ruska, nejsme už přesvědčeni, že lid je připraven k revoluci, zavrhlí jsme teorii, podle níž má uchopit moc a bojovat proti samoděržaví jedině hrdinná inteligence.

Bylo by načase, aby se i naši liberálové zbavili iluze, zdánlivě teoreticky naprosto neudržitelné a přitom prakticky velmi houževnaté, že je snad ještě možné s ruským absolutismem vyjednávat, že nějaké zemstvo je snad zárodek ústavy, že upřímní stoupenci této ústavy mohou plnit svou Hannibalovu přísahu trpělivou legální činností a trpělivým vyzýváním nepřítelů, aby se přizpůsobil.

ruských sociálních demokratů^[50] (Ženeva 1898): „Jsou-li však v této straně (Narodnoje pravo) i nemaskovaní, skuteční nesocialističtí politikové, nesocialističtí demokraté, může být tato strana dost užitečná, pokusí-li se sblížit s politicky opozičními silami naší buržoazie...“ (s. 26). (Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 456. *Red.*)

CENNÉ PŘIZNÁNÍ

V poslední době se zase začalo živě diskutovat o dělnických nepokojích. I vládnoucí kruhy jsou znepokojeny, a docela vážně: je to vidět z toho, že uznaly za nutné „potrestat“ dokonce takový navýsost loajální a vrchnosti neustále pochlebující list, jako je *Novoje vremja*⁵¹, za článek O dělnických nepokojích^[143], uveřejněný v 9051. čísle (z 11. května), a na týden ho zastavily. List nebyl ovšem potrestán za obsah článku, který překypuje nejlepšími city k vládě a nejpřímnější starostlivostí o její zájmy. Vláda uznala, že je nebezpečná každá úvaha o těchto událostech „pobuřujících veřejnost“ a jakákoli zmínka o jejich šíření a závažnosti. Tajný oběžník^[207] — zmiňujeme se o něm dále — (také z 11. května) o tom, že články o nepokojích v našich továrnách a závodech a o vztahu dělníků vůči zaměstnavatelům lze uveřejňovat *pouze se svolením policejního departmentu*⁵², dokazuje lépe než všechny úvahy, jak dalece je sama vláda ochotna považovat dělnické nepokoje za událost státního významu. A článek v listu *Novoje vremja* je nesmírně zajímavý právě proto, že je v něm nastíněn celý státní program, který v podstatě neobsahuje nic jiného než snahu potlačit nespokojenost několika drobnými a dosti pokryteckými almužnami, které mají budit zdání kdovíjaké starostlivosti, srdečnosti apod., ale ve skutečnosti budou záminkou k zesílenému úřednickému doзору. Můžeme však říci, že tento staronový program ztělesňuje „nejvyšší“ moudrost dnešních státníků, a dokonce nejen v Rusku, ale i na Západě: ve společnosti

založené na soukromém vlastnictví, v níž hrstka boháčů zotročuje milióny nemajetných a pracujících, musí být vláda nejvěrnějším přítelem a spojencem vykořisťovatelů, nejvěrnějším strážcem jejich moci. Má-li však být spolehlivým strážcem, k tomu jí dnes už nestačí děla, bodáky a karabáče: vykořisťované je třeba přesvědčit, že vláda stojí nad třídami, že neslouží zájmům šlechty a buržoazie, ale zájmům spravedlnosti, že chrání slabé a chudé proti bohatým a silným apod. Napoleon III. ve Francii, Bismarck a Vilém II. v Německu vynaložili na takové balamucení dělníků nemálo úsilí. Avšak v Evropě, kde existuje víceméně svobodný tisk, lidové zastupitelské orgány a volební boj a kde vznikly politické strany, byly všechny tyto pokrytecké praktiky velice rychle odhaleny. V Asii, a tedy i v Rusku, je lid tak zdeptaný a nevědomý a má tak silně zakořeněnou odvěkou víru v báťušku cara, že tyto praktiky tu mají velký úspěch. Ale velmi charakteristickým příznakem toho, že i do Ruska proniká evropský duch, je *neúspěch* této politiky v posledních deseti dvaceti letech. Bylo jí použito mnohokrát, ale vždy se ukázalo, že za několik let po vydání nějakého zákona „pečujícího“ (zdánlivě pečujícího) o dělníky se všechno zase vrátilo do původního stavu — nespokojených dělníků přibývalo, vření sílilo, rostly nepokoje — a znovu se s velkým humbukem objevuje politika „péče“, hřímají vzletné fráze o dojemné péči o dělníky, vydá se nějaký ten zákon, v němž je za krejcar výhod pro dělníky a za zlatku prázdných a lživých slov, a po několika letech se stará historie opakuje. Vláda se činí, div že se nepřetrhne, jak se snaží hned tu a hned zas tam zacpat ústa nespokojeným dělníkům nějakým cárem papíru, ale nespokojenost propuká na jiném místě a ještě silněji.

Jen si vzpomeňte na nejdůležitější mezníky v dějinách „dělnického zákonodárství“ v Rusku. Koncem sedmdesátých let probíhají v Petrohradě zvlášť velké stávkové a socialistické pokoušky využít k zesílení agitace. Alexandr III. zahrnuje do své takzvané „lidové“ (ve skutečnosti však

šlechticko-policejní) politiky tovární zákonodárství. Roku 1882 je zřízena tovární inspekce, která zpočátku své zprávy dokonce zveřejňovala. Vládě se samozřejmě zprávy nelíbily, a tak *jejich otiskování zastavila*. Ukázalo se, že zákony o továrním dozoru jsou právě takovým cárem papíru. Přicházejí léta 1884—1885. Průmyslová krize vyvolává rozsáhlé hnutí dělníků a řadu velmi bouřlivých stávek ve středním Rusku (zvláště pozoruhodná je stávka v Morozovově továrně⁵³). Znovu se objevuje politika „péče“, tentokrát ji velmi důrazně prosazuje Katkov^[71] v listu Moskovskije vědomosti⁵⁴. Katkov dští oheň a síru, protože stávkující z Morozovovy továrny byli postaveni před porotu, a nazývá sto a jednu otázku, kterou soud předložil porotě, „sto a jednou salvou na počest dělnické otázky, která se objevila v Rusku“, ale zároveň požaduje, aby se „stát“ zastal dělníků, zakázal neslýchané pokuty, které nakonec dohnaly morozovovské tkalce k odporu. Roku 1886 vychází zákon^[124], který mnohonásobně zesiluje tovární dozor a zakazuje svévolné pokutování ve prospěch továrníka. Uplyne deset let a propuká nová vlna dělnických bouří. Stávky v roce 1895 a zejména obrovská stávka v roce 1896⁵⁵ nahánějí strach vládě (hlavně proto, že s dělníky jdou teď již důsledně ruku v ruce sociální demokraté), takže v zájmu „péče“ o dělníky vydává s dosud nevídanou rychlostí zákon^[126] o zkrácení pracovní doby (2. června 1897). V komisi projednávající tento zákon volají zplna hrdla úředníci ministerstva vnitra a s nimi i ředitel policejního departmentu: tovární dělníci musí vidět ve vládě stálého ochránce, spravedlivého a laskavého příznivce (viz brožuru *Tajné dokumenty*^[198] k zákonu ze dne 2. června 1897). Zákon na „ochranu“ dělníků je však mezitím potichoučku a pomaloučku všemožně oklešťován a rušen oběžníky téže vlády. Propuká nová průmyslová krize a dělníci se postě přesvědčují, že žádná „péče“ policejní vlády nemůže podstatně ulehčit jejich postavení a umožnit jim, aby se starali sami o sebe — a zase tu jsou

nové nepokoje a pouliční boje, vláda je zase znepokojena, zase se pronášejí policejní proslovy o „péči státu“, tentokrát v listu Novoje vremja. Že vás to, pánové, neomrzí nabírat vodu sítím!

Ne, vládu to samozřejmě nikdy neomrzí, bude se stále pokoušet zastrašit nesmiřitelné dělníky a lákat na svou stranu nějakou almužnou ty slabší, hloupější a zbabělejší. Ale ani nás nikdy neomrzí odhalovat skutečný smysl těchto pokusů, odhalovat „státníky“, kteří mají dnes plná ústa péče, ačkoli včera rozkazovali vojákům střílet do dělníků, kteří včera ujišťovali, že jsou k dělníkům spravedliví a že jsou jim příznivě nakloněni, ale dnes zas a zas zatýkají nejlepší lidi jak z řad dělníků, tak inteligence, aby se s nimi policie bez soudu krutě vypořádala. A proto se domníváme, že je třeba zabývat se „státním programem“ listu Novoje vremja ještě dříve, než se zase objeví nějaký nový „pečovatelský“ zákon. Vždyť i to, k čemu se při této příležitosti přiznává náš tak „autoritativní“ vnitropolitický orgán, zasluhuje pozornost.

Novoje vremja bylo nuceno přiznat, že „politovánímhodné jevy v dělnické otázce“ nejsou náhodné. Vinni jsou pochopitelně i socialisté (list se tomuto strašnému slovu vyhýbá, mluví raději mlhavě o „škodlivých pavědách“, o „propagování protistátních a protispolečenských názorů“), ale... ale proč pak právě socialisté mají mezi dělníky úspěch? Novoje vremja si ovšem nedá ujt příležitost urážet dělníky: jsou tak „zaostalí a nevzdělaní“, že raději poslouchají kázání socialistů, které ruší blažený klid policie. Vinni jsou tedy jak socialisté, tak dělníci, a právě proti těmto viníkům četníci už odedávna ze všech sil bojují a posílají je do žalářů a do vyhnanství. Nepomáhá to. *Tovární dělníci žijí zřejmě v takových poměrech*, které „v nich vyvolávají a živí nespokojenost se současným postavením“ a tak „přispívají k úspěchu“ socialismu. „Těžká práce továrního dělníka v naprosto nevyhovujících životních podmínkách mu neposkytuje nic než obživu, dokud je schopen pracovat, ale

když z nějakého důvodu zůstane kratší nebo delší dobu bez práce, ocitne se ve stejně bezvýhodné situaci, jako například dělníci na naftových polích v Baku, o nichž v těchto dnech psaly noviny.“ Přívrženci vlády jsou tedy nuceni přiznat, že úspěch socialismu se skutečně dá vysvětlit špatnými poměry dělníků. Ale přiznávají to velmi neurčitě a vyhýbavě, s takovými výhradami, které jasně dokazují, že tito lidé nemají ani v nejmenším úmysl dotknout se „posvátného vlastnictví“ kapitalistů utlačujícího dělníky. „U nás v Rusku,“ píše Novoje vremja, „známe bohužel příliš málo skutečný stav dělnické otázky.“ Ano, bohužel! A známe ho „u nás“ tak málo právě proto, že dovolujeme policejní vládě, aby potlačovala všechen tisk a umlčovala veškeré pravdivé odhalování našich zlořádů. Zato se však „u nás“ snažíme obrátit nenávist pracujícího člověka ne proti asiatské vládě, ale proti „jinorodcům“: Novoje vremja svaluje vinu na „neruskou správu továren“, nazývá ji „brutální a hrabivou“. Na něco takového se nacytají jen nejneuvědomělejší a nejzaostalejší dělníci, kteří si myslí, že původcem všeho neštěstí je „Němec“ nebo „žid“, a kteří nevědí, že i němečtí a židovští dělníci se sjednocují k boji proti svým německým a židovským vykořisťovatelům. Ale i ti dělníci, kteří to nevědí, vidí na tisících případech, že „nejhrabivější“ a nejbezohlednější jsou kapitalisté ruští a že „nejbrutálnější“ je ruská policie a ruská vláda.

Zajímavé je také, jak list Novoje vremja lituje, že dělník vůbec není tak zaostalý a pokorný jako rolník. Novoje vremja naříká nad tím, že dělník „se odpoutává od svého vesnického hnízda“, že „v místech, kde jsou továrny a závody, se shromažďují nejrůznější lidé ze všech končin“, že „vesničan se odpoutává od vesnice s jejími nenáročnými“ (v tom to tedy vězí), „ale samostatnými společenskými a ekonomickými zájmy a vztahy“. Není to opravdu k pláči? „Vesničan“ je připoután ke svému hnízdu a z obavy, aby je neztratil, neodvážá se klást požadavky svému statkáři, postrašit ho stávkou apod.; vesničan neví, jaké poměry jsou

jinde, zajímá ho pouze jeho vesnička (a právě tomu říkají přívrženci vlády „samostatné zájmy“ vesničana; švec se drží svého kopyta, nestrká nos do politiky — může si vrchnost přát něco lepšího?), a v této vesničce je místní pijavice, statkář nebo kulak, který ví o všech všechno, všichni se už od svých otců a dědů naučili, jak hrbit hřbet, a nenajde se nikdo, kdo by v nich probudil uvědomění. V továrně se však sešli „nejrůznější“ lidé, nepřipoutaní k svému hnízdu (je jim jedno, kde pracují), protřelí světem, odvážní, zajímající se o všechno na světě.

Přestože došlo k této žalostné přeměně skromného mužíka v uvědomělého dělníka, doufají naši policejní mudrcové, že ještě mohou balamutit dělnické masy „péčí státu o blaho dělníků“. Novoje vremja posiluje tuto naději otřepanou úvahou: „Kapitalismus, na Západě hrdý a všemocný, je u nás zatím ještě slabým dítětem, které může chodit jen s cizí pomocí, a za ručičku jej vodí vláda...“ Ale této staré písničce o všemocnosti vlády uvěří snad jedině skromný rolník! Dělník však příliš často vidí, jak kapitalisté „vodí za ručičku“ policii a duchovenstvo, vojenské a civilní hodnostáře. A tak záleží jen na tom, pokračuje Novoje vremja, aby vláda „trvala“ na zlepšení životních podmínek dělníků, tj. aby vyžadovala toto zlepšení od továrníků. Vidíte, jak je to prosté — stačí nařídít a už je to. Ale jednoduše se to jen řekne, ve skutečnosti však i ta „nejskromnější“ nařízení úřadů, jako například o zřizování nemocnic při továrnách, neplní kapitalisté po celá desetiletí. A vláda se ani neodvažuje požadovat od kapitalistů něco podstatnějšího, aby neporušila „posvátné“ soukromé vlastnictví. Vždyť vláda si ani nepřeje nějak podstatně zlepšit životní podmínky dělníků, protože sama je v nespočetných případech zaměstnavatelem, okrádá a utiskuje jak dělníky v Obuchovově závodě, tak i ve stovkách dalších závodů i desetitisíce poštovních, železničních aj. aj. zaměstnanců. I samo Novoje vremja cítí, že k nařízením naší vlády nebude mít nikdo důvěru, a proto se snaží nalézt oporu ve velkolepých příkladech

z dějin. Musí se to udělat — říká o zlepšení životních podmínek dělníků — „tak jak to před půl stoletím udělala vláda s rolnickou otázkou, vedena moudrým přesvědčením, že je lépe nečekat na vymáhání reformy zdola a předejít ho reformami shora“.

To je skutečně cenné přiznání! Před osvobozením rolníků naznačoval car šlechtě, že se lid může vzbouřit. Říkal: lépe je osvobodit shora než čekat, až začnou osvobozovat sami sebe zdola. A teď se list přísluhující vládě přiznává, že smýšlení dělníků mu nahání stejný strach jako smýšlení rolníků „před osvobozením“. „Raději shora než zdola!“ Novinářští lokajové samoděržaví se převelice mylí, vidí-li „podobnost“ mezi tehdejšími a dnešními požadavky reform. Rolníci požadovali zrušení nevolnictví, ale neměli nic proti carské moci a věřili carovi. Dělníci jsou popuzeni především a hlavně proti vládě, dělníci vidí, že za policejního absolutismu nemají žádná práva, že jsou spoutáni na ruku i nohu a nemohou bojovat proti kapitalistům, a proto se chtějí zbavit neomezené moci a zvěle vlády. Dělníci se bouří také „před osvobozením“ — ale to bude osvobození všeho lidu, který si vymůže politickou svobodu na despotismu.

Víte, jakou velkolepou reformou má být potlačena nespokojenost dělníků a jaká „péče státu“ jim má být poskytnuta? Máme-li věřit poměrně vytrvale rozšiřovaným pověstem, probíhá boj mezi ministerstvem financí a ministerstvem vnitra, které požaduje, aby mu byla podřízena tovární inspekce, a ujišťuje, že inspekce pak bude méně nadržovat kapitalistům a více se starat o dělníky, takže se předejde nepokojům. Ať se dělníci připravují na nové carské dobrodiní: tovární inspektoři si navléknou nové uniformy a budou převedeni k jinému resortu (pravděpodobně s vyšším platem), a to právě k tomu resortu, který

již tak dlouho a s takovou láskou (zejména policejní de-
partment) pečuje o dělníky.

Jiskra, č. 6
červenec 1901

Podle textu Jiskry

POUČENÍ Z KRIZE

Již téměř dva roky se vleče obchodní a průmyslová krize. A podle všeho se stále rozrůstá, zachvacuje další průmyslová odvětví, šíří se do dalších oblastí a zostřuje se krachem dalších bank. Náš list zaznamenával od prosince minulého roku v každém čísle tak či onak vývoj krize a její zhoubné účinky. Je načase položit si povšechnou otázku, jaké jsou příčiny a význam tohoto jevu. Pro Rusko je to jev poměrně nový, jako je nový i celý náš kapitalismus. Avšak ve starých kapitalistických zemích, v těch, v nichž se většina produkce vyrábí na prodej, v nichž většina dělníků nemá ani půdu, ani pracovní nástroje a prodává svou pracovní sílu, dává se najímat do cizích podniků, dává se najímat vlastníky půdy, továren, strojů apod. — v kapitalistických zemích je krize jev starý, který se čas od času opakuje jako záchvat chronické nemoci. Krize je proto možné předpovídat, a když se kapitalismus v Rusku začal zvláště rychle rozvíjet, předpověděla sociálně demokratická literatura i nynější krizi. V brožuře Úkoly ruských sociálních demokratů^[89], napsané koncem roku 1897, se pravilo: „V nynější době zřejmě prožíváme to období kapitalistického cyklu“ (kolo-běhu, v němž se opakují jedny a tytéž události, tak jako se opakuje zima a léto), „kdy průmysl ‚zkvétá‘, obchod se čile rozvíjí, továrny pracují naplno a jako houby po dešti se objevují nesčetné nové závody, nové podniky, akciové společnosti, železniční stavby atd. atd. Člověk nemusí být ani prorokem, aby mohl předpovědět nutný (více nebo méně rychlý) krach, který bude po tomto ‚rozkvětu‘ průmyslu nevyhnutelně následovat. Tento krach přivede na mizinu

spousty drobných podnikatelů, přemění masy dělníků v řady nezaměstnaných...“* A krach nastal, a to tak rychlý, jaký Rusko ještě nezažilo. Na čem tedy závisí tato hrozná chronická nemoc kapitalistické společnosti, která se opakuje tak pravidelně, že ji lze předvídat?

Kapitalistická výroba se nemůže rozvíjet jinak než ve skocích, dva kroky vpřed a jeden (ale někdy dokonce i dva) zpět. Jak jsme již poznamenali, kapitalistická výroba vyrábí na prodej, je to výroba zboží pro trh. Výrobu však řídí jednotliví kapitalisté, každý samostatně, a nikdo nemůže přesně vědět, po jakém množství výrobků a po jakých výrobcích je na trhu poptávka. Kapitalisté vyrábějí nazdařbůh a starají se jen o to, aby se navzájem předhonili. Je zcela přirozené, že množství vyrobeného zboží nemusí odpovídat potřebám trhu. A to se může stát zejména tehdy, když se obrovský trh náhle rozšíří o nové, neprozkoumané a rozlehlé oblasti. Právě tak tomu bylo, když jsme nedávno prožívali začínající „rozkvět“ průmyslu. Kapitalisté celé Evropy vztáhli své pařáty na Asii, na světadíl se stamilióny obyvatel, v němž až dosud byla se světovým trhem úzce spjata pouze Indie a nevelká část okrajových území. Zakaspická dráha začala „otvírat“ kapitálu Střední Asii, „Velká sibiřská dráha“ (velká nejen pro svou délku, ale i proto, že podnikatelé, kteří ji stavěli, rozkradli obrovské sumy státních peněz a nesmírně vykořisťovali dělníky, kteří na ní pracovali) otevřela Sibiř, Japonsko se začalo měnit v průmyslový národ a pokusilo se o průlom čínské zdi, přičemž odhalilo tak tučné sousto, že se na ně hned vrhli angličtí, němečtí, francouzští, ruští, a dokonce i italští kapitalisté. Stavba obrovských železnic, rozšíření světového trhu a růst obchodu, to vše vyvolalo neočekávané oživení průmyslu, rostly nové podniky, nastala zběsilá honba za odbytišti, honba za ziskem, zakládaly se nové společnosti, do výroby se investovalo velké množství nových kapitálů,

* Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 458. *Red.*

které zčásti pocházely i z drobných úspor malých kapitalistů. Není divu, že tato zběsilá světová honba za novými neznámými trhy skončila obrovským krachem.

Abychom měli o této honbě jasnou představu, musíme si povšimnout, jací obři se jí účastnili. Když se říká „jednotlivé podniky“, „individuální kapitalisté“, často se zapomíná, že tyto výrazy jsou v podstatě nepřesné. Ve skutečnosti se jednotlivě a individuálně pouze přivlastňuje zisk, kdežto výroba sama je už společenská. Obrovské krachy jsou možné a nevyhnutelné právě proto, že banda boháčů ženoucích se jen za ziskem si podrobila mohutné *společenské* výrobní síly. Objasníme si to na příkladu z ruského průmyslu. V poslední době zasáhla krize i těžbu a zpracování ropy. V tomto průmyslu zauímají vedoucí postavení například takové podniky, jako je Společnost bratří Nobelů pro těžbu a zpracování ropy. V roce 1899 prodala společnost 163 milióny pudů výrobků z ropy za 53,5 miliónu rublů a v roce 1900 již 192 milióny pudů za 72 milióny rublů. Za jeden rok vzrostla výroba v jediném podniku o 18,5 miliónu rublů! Takový „jeden podnik“ drží jen společná práce desetitisíců a statisíců dělníků, kteří ropu těží, zpracovávají, přepravují potrubími, po železnicích, mořích a řekách, vyrábějí potřebné stroje, materiál, stavějí skladiště, vlečné nákladní lodi, parníky apod. Všechny tyto desetitisíce dělníků pracují pro celou společnost, ale s jejich prací disponuje hrstka milionářů, která si přivlastňuje veškerý zisk plynoucí z této organizované práce mas. (Nobelova společnost měla v roce 1899 4 milióny rublů čistého zisku a v roce 1900 6 miliónů rublů, z nichž akcionáři dostali 1300 rublů za každou akcii v hodnotě 5000 rublů, a pět členů správní rady obdrželo *odměnu* ve výši 528 000 rublů!) Pustí-li se několik takových podniků do zběsilé honby za uchvácení místa na neznámém trhu, můžeme se potom divit, že vypukne krize?

A nejen to. Aby z podniku plynul zisk, musí se zboží prodat, musí se najít kupující. A kupovat musí veškeré oby-

vatelstvo, protože obrovské podniky vyrábějí celé hory výrobků. Jenže ve všech kapitalistických zemích tvoří desetinu obyvatelstva chudina: dělníci s nejobožejšími mzdami a rolníci, kteří většinou živoří ještě více než dělníci. Když se tedy v době rozkvětu snaží velký průmysl vyrobit co nejvíce, vrhá na trh takové množství výrobků, že je nemajetná většina lidu nemůže zaplatit. Množství strojů, náradí, skladišť, železnic aj. neustále narůstá, ale tento růst je čas od času přerušován, protože většina lidu, kterému jsou vlastně všechny tyto zdokonalené způsoby výroby určeny, žije dál v bídě hraničící se žebrotou. Krize ukazuje, že dnešní společnost by mohla vyrábět daleko více výrobků sloužících ke zlepšení života všeho pracujícího lidu, kdyby půda, továrny, stroje apod. nebyly v rukou hrstky soukromých vlastníků, kteří těží milióny z bídy lidu. Krize ukazuje, že dělníci se nemohou omezit jen na vymáhání jednotlivých ústupků na kapitalistech: když průmysl vzkvétá, mohou takových ústupků dosáhnout (a ruští dělníci si v letech 1894—1898 svým energickým bojem ústupky nejednou vydobyli), ale přijde krach a kapitalisté si nejenom berou zpět to, co dali, ale využívají navíc bezmocnosti dělníků a dále jim snižují mzdy. A tak to bude nevyhnutelně pokračovat dotud, dokud armády socialistického proletariátu nesvrhnou panství kapitálu a soukromého vlastnictví. Krize ukazuje, jak krátkozrací byli ti socialisté (kteří si říkají „kritikové“ snad proto, že nekriticky přejímají učení buržoazních ekonomů), kteří ještě před dvěma roky halasně prohlašovali, že krachy jsou v dnešní době již méně pravděpodobné.

Poučení z krize, která odhaluje celou nesmyslnost podřízení společenské výroby soukromému vlastnictví, je tak názorné, že dnes už i buržoazní tisk požaduje větší kontrolu — například nad bankami. Avšak žádná kontrola nezabrání kapitalistům, aby v době konjunktury nezakládali takové podniky, které se později neodvratně zhroutí. Alčevskij, zakladatel zkrachované pozemkové a obchodní

banky v Charkově, si nevybíravými prostředky opatroval milióny rublů na zakládání a podporu důlních podniků slibujících pohádkové zisky. Ale stagnace průmyslu zničila jak banky, tak důlní podniky (Doněcko-jurjevská společnost). Co však znamená „zánik“ podniků v kapitalistické společnosti? Znamená to, že slabí kapitalisté, kapitalisté „druhého řádu“, jsou vytlačováni zazobanějšími miliónáři. Na místo charkovského miliónáře Alčevského nastoupil moskevský miliónář Rjabušinskij, který má větší kapitál, a proto bude dělníky ještě více utiskovat. Na místa menších boháčů nastupují větší boháči, moc kapitálu sílí, obrovské spousty drobných vlastníků jsou ožebračovány (například drobní vkladatelé ztrácejí při úpadku banky veškerý majetek), dělníci jsou nesmírně zbídačováni — tohle všechno přináší krize. Připomeňme si ještě případy vylíčené v Jiskře [6. 61], jak kapitalisté prodlužují pracovní dobu a snaží se při propouštění nahradit uvědomělé dělníky poddajnějšími chudáky z vesnic.

V Rusku jsou účinky krize vůbec nesrovnatelně silnější než v kterékoli jiné zemi. K průmyslové stagnaci se u nás přidružuje hladovění rolníků. Nezaměstnaní dělníci jsou vypovídáni z měst na venkov, ale kam budou vypovídáni nezaměstnaní rolníci? Vypovídáním dělníků se mají města zbavit nepokojného lidu, ale může se stát, že vypovězeným se podaří probudit alespoň část rolníků z jejich odvěké pokory a přimět je k tomu, aby předkládali nejen prosby, ale i *požadavky*. Dělníky a rolníky dnes už nesbližuje pouze nezaměstnanost a hlad, ale i policejní útlak, který znemožňuje dělníkům sjednotit se a bránit se a rolníky připravuje i o pomoc dobrovolných dárců. Pro milióny lidí, kteří přišli o všechny životní prostředky, je těžká policejní bota stokrát těžší. Četníci a policie ve městech, obvodní náčelníci a strážmistři na vesnici si jasně uvědomují, že nenávisť vůči nim vzrůstá, a začínají se bát nejen vesnických vyvařoven, ale i novinových zpráv o sbírkách milodarů. Strach z milodarů! Pravdivé je přísloví — na zloději čapka hoří!

Když zloděj vidí, jak člověku, kterého okradl, podává kolemjdoucí almužnu, zdá se mu, že ti dva si podávají ruce, aby se s ním spojenými silami vypořádali.

Jiskra, č. 7
srpen 1901

Podle textu Jiskry

FEUDÁLOVÉ SE ČINÍ

Dne 8. června 1901 vyšel nový zákon o přidělování státních pozemků na Sibiři soukromým osobám^[128]. Budoucnost ukáže, jak se bude nový zákon uplatňovat. Ale už sám charakter tohoto zákona je natolik poučný, natolik názorně ukazuje nepřikrášlenou tvář a skutečné snahy carské vlády, že se vyplatí jej důkladně rozebrat a postarat se o to, aby se s ním seznámilo co nejvíce dělníků a rolníků.

Naše vláda již odedávna rozdává dary urozeným, šlechtickým statkářům: zřídila pro ně šlechtickou banku, tisíckrát je zvýhodnila při poskytování půjček a odročování daňových nedoplatků, pomohla jim organizovat stávkou cukrovarnických milionářů za zvýšení cen a zisků, postarala se šlechtickým synkům, kteří prohýřili svůj majetek, o teplá místa obvodních náčelníků a teď opatřuje urozeným majitelům lihovarů výhodný odbyt vodky pro erár. Avšak přidělováním pozemků už nejen rozdává dary nejbohatším a nejurozenějším vykořisťovatelům, ale vytváří *novou* třídu vykořisťovatelů a odsuzuje milióny rolníků a dělníků do trvalého područí nových statkářů.

Rozebereme si hlavní zásady nového zákona. Především je třeba poznamenat, že ještě předtím, než jej ministr zemědělství a státního majetku předložil Státní radě, byl tento zákon projednáván *zvláštním poradním sborem pro záležitosti šlechtického stavu*. Všichni vědí, že dnes se v Rusku nedaří nejhůř dělníkům ani rolníkům, ale šlechtickým statkářům, a tak si „zvláštní poradní sbor“ pospíší najít způsob, jak jim pomoci z bídy. Státní půda na Sibiři se bude prodávat a propachtovávat „soukromým osobám“

pro „statkářská hospodářství“, přičemž cizím státním příslušníkům a jinorodcům (mezi jinorodce patří i židé) se *navždy* zakazuje jakékoli nabývání těchto pozemků, zatímco propachtování této půdy (což je, jak uvidíme, pro budoucí statkáře nejméně výhodnější operace) se povoluje výhradně šlechticům, „kteří jsou“, jak praví zákon, „po hospodářské stránce spolehliví, a proto jsou pro vládu a její zájmy žádoucími vlastnsky půdy na Sibiři“. Vláda má tedy zájem na tom, aby se pracující obyvatelstvo dostalo do područí šlechtických velkostatkářů. Jak velkých, je patrné z toho, že výměra odprodávaných pozemků nesmí podle zákona převyšovat *tři tisíce děsjatin*, výměra pronajímaných pozemků není nijak vymezena a doba pronájmu je stanovena *na 99 let!* Vláda předpokládá, že strádající statkář potřebuje *dvěstěkrát* více půdy než rolník, kterému na Sibiři přidělují 15 děsjatin na rodinu.

A na kolik úlev a výjimek pro statkáře tu ještě zákon pamatuje! Prvních pět let neplatí nájemce žádné poplatky. A jestliže si propachtovanou půdu kupuje (a na to má podle nového zákona *právo*), může splácet částku za koupenou půdu 37 let. Na základě zvláštního povolení lze odprodat i více než tři tisíce děsjatin půdy, a to i za volnou cenu, a ne ve veřejné dražbě, placení daňových nedoplatků se odročuje o jeden, ba i o tři roky. Nesmí se zapomínat, že z nového zákona budou mít vcelku prospěch pouze vysocí hodnostáři a osoby, které mají konexe u dvora apod. Tito lidé hravě dosáhnou všech těchto výhod a výjimek, stačí prohodit pár přátelských slov s gubernátorem nebo ministrem.

Ale v tom je ta potíž! Jaký užitek budou mít všichni tito vlastníci s generálskou hodností z tohoto kousíčku půdy, byť měřil i tři tisíce děsjatin, nenajde-li se „mužik“, který bude nucen pro tyto generály pracovat? Ať sebevíc roste bída lidu na Sibiři, přece je tamější rolník daleko samostatnější než rolník „ruský“ a není nijak zvyklý pracovat pod karabáčem. Nový zákon se ho snaží tomu naučit. „Po-

zemky určené pro statkářská hospodářství *se přidělují pokud možno tak, aby sousedily* s pozemky přidělenými rolníkům,“ hlásá čtvrtý článek zákona. Carská vláda se stará chudým rolníkům o „výdělek“. Před deseti lety tentýž pan Jermolov, který nyní jako ministr zemědělství a státního majetku předložil Státní radě zákon o přidělování státních pozemků na Sibiři soukromým osobám, vydal (anonymně) knihu Neúroda a bída lidu [51]. V této knize otevřeně hlásal, že není důvod povolovat přesídlení na Sibiř těm rolníkům, kteří si mohou „vydělat“ u místních statkářů. Ruští státníci se neostýchají hlásat čistě feudální názory: rolníci jsou stvořeni k tomu, aby pracovali na statkáře, a proto se jim ani nemá „dovolit“ stěhovat se, kam by chtěli, jestliže by tím statkáři měli ztratit levné dělníky. Když se ale statisíce rolníků přes všechny překážky, průtahy a dokonce přímé zákazy nepřestaly stěhovat na Sibiř, tu se carská vláda, přesně jako šafář dřívějšího pána, pustila za nimi, aby je udolala i na novém místě. Jestliže však ubohé přiděly a rolnické pozemky (z nichž nejlepší jsou již zabrány) „budou sousedit“ s pozemky urozených statkářů o výměře tří tisíc děsjatin, pak pravděpodobně brzo přestane Sibiř lákat k přesídlení. Ceny pozemků nových statkářů budou tím rychleji stoupat, čím těžší bude život okolních rolníků: budou se muset dávat levně najímat na práci a zároveň si za přehnanou cenu propachtovávat statkářskou půdu — docela jako v „Rusku“. Nový zákon se přímo stará o to, aby co nejdříve vytvořil nový ráj pro statkáře a nové peklo pro rolníky: právě u propachtování půdy na *jedno* osetí je zde zvláštní výhrada. Všeobecně řečeno, k dalšímu pronajímání už pronajaté státní půdy je nutné zvláštní povolení, ale pronajímání půdy na jedno osetí není nijak omezeno. Statkáři stačí, když si prostě najme správce, který bude po děsjatinách pronajímat půdu rolníkům, jejichž pozemek „sousedí“ s pozemky panského statku — a vrchnosti bude posílat jen čistý zisk.

Šlechticům se ostatně nebude vždy chtít ani takto „hos-

podatit“. Mohou si rázem přijít na své, odprodají-li státní půdu skutečným hospodářům. Nový zákon přece nevychází náhodou právě v době, kdy byla na Sibiř postavena železnice⁵⁶, kdy Sibiř přestala být místem vyhnanství⁵⁷ a kdy přistěhovalectví na Sibiř nesmírně pokročilo: to vše nevyhnutelně povede (a již vede) k tomu, že ceny pozemků budou stoupat. Proto přidělování státních pozemků soukromým osobám není dnes v podstatě nic jiného než okrádání státní pokladny šlechtici: cena státních pozemků stoupá, ale stát je za zvlášť výhodných podmínek pronajímá a prodává všemožným generálům, a ti také stoupajících cen využívají. Například v jednom újezdu Ufské gubernie provedli šlechtici a úředníci s pozemky, které jim byly prodány (na základě podobného zákona), takovouto transakci: zaplatili státu za půdu 60 000 rublů a za dva roky prodali tytéž pozemky za 580 000 rublů, tj. vydělali pouhým dalším prodejem *přes půl miliónu rublů!* Z tohoto příkladu je vidět, kolik miliónů naplní kapsy strádajících statkářů díky tomu, že se přidělují pozemky na celé Sibiři.

Vláda a její stoupenci se snaží zastřít toto drzé rozkrádání nejrůznějšími argumenty. Mluví o rozvoji kultury na Sibiři a o velkém významu vzorných hospodářství. Ve skutečnosti mohou dnes velkostatky přivádějící okolní rolníky do beznaděného postavení pouze zesílit nejbarbaršější způsoby vykořisťování. Okrádáním státní pokladny vzorná hospodářství nevzniknou a přidělování pozemků povede jen k tomu, že šlechtici a úředníci budou prostě spekulovat s půdou nebo budou bujet zotročující a lichvářské metody hospodaření. Velkodušní šlechtici ve spolku s vládou zneвозмоžnili proto přístup k sibiřským státním pozemkům židům a dalším jinorodcům (které se snaží nevzdělanému lidu vylíčit jako zvlášť bezohledné vykořisťovatele), aby mohli *sami* bez překážek vykořisťovat nejhorším způsobem.

Mluví se ještě o politickém významu statkářů ze šlechtického stavu na Sibiři: mezi inteligencí je tam zvlášť mnoho

bývalých vyhnanců a nespolehlivých lidí, a proto prý je třeba jako protiváhu vytvořit spolehlivou oporu státní moci, spolehlivý „místní“ živel. V těchto řečech je mnohem více a daleko hlubší pravdy, než si myslí časopis *Graždanin*⁵⁸ a list *Moskovskije vědomosti*. Policejní stát tolik popuzuje proti sobě obyvatelstvo, že musí uměle vytvářet skupiny osob schopných stát se oporou vlasti. Musí nutně vytvořit třídu velkovykořisťovatelů, kteří by za všechno vdělili vládě a byli závislí na její milosti, kteří by nejhanebnějším způsobem (spekulace, lichvářství) dosahovali horentních zisků, a byli by proto vždy spolehlivými stoupenci každé zvůle a útlaku. Barbarská vláda potřebuje oporu v barbarském velkém pozemkovém vlastnictví, ve feudálním systému „rozdávání statků“. A není-li dnes možné rozdávat „osídlené statky“, je možné rozdávat statky *sousedící* s pozemky ožebračovaných rolníků; jestliže je trapné přímo rozdat tisíce děsjatín dvorním patolízalům, lze toto rozdávání zamaskovat tisíci výhod při prodeji i při „pachtu“ (na 99 let). Je možné nazvat tuto pozemkovou politiku jinak než feudální ve srovnání s pozemkovou politikou soudobých vyspělých zemí, například Ameriky? Tam si nikdo *nedovolí* uvažovat, zda povolit či nepovolit přesídlení, protože každý občan má právo se přestěhovat, kam libo. Tam má každý, kdo se chce zabývat zemědělstvím, *zákonně* právo zabrat si volnou půdu v okrajových oblastech státu. Tam nevzniká třída asiatských satrapů, ale třída podnikavých farmářů, kteří rozvinuli všechny výrobní síly země. Protože je tam hojnost volné půdy, dosáhla tam dělnická třída nejvyšší životní úrovně.

V jaké době přišla naše vláda se svým nevolnickým zákonem! V době největší průmyslové krize, kdy jsou desítky a statisíce lidí bez zaměstnání a milióny rolníků znovu hladovějí. Vláda má jedinou starost, aby se s bídou „nedělal povyk“. Proto poslala nezaměstnané dělníky do domovských obcí, proto předala péči o zásobování z rukou zeměstev do rukou policejních úředníků, proto zakázala soukro-

mým osobám zřizovat vyvažovny pro hladovějící, proto zacpala ústa novinám. Když „povyk“ o hladu, sytým tak nepříjemný, utichl, jal se báťuška car pomáhat, pomáhat strádajícím statkářům a nešťastným generálům u dvora. Opakujeme: naším úkolem teď je pouze široce informovat o novém zákoně. A až se s ním seznámí masy, pak i nejnevědomější vrstvy dělníků a nejnevzdělanější a nejzdeptanější rolníci pochopí, komu slouží vláda a jakou vládu lid potřebuje.

Jiskra, č. 8
10. září 1901

Podle textu Jiskry

S J E Z D Z E M S T E V

Vlna veřejného vzrušení, která se převalila zemí po událostech z jara tohoto roku, neopadá: projevuje se v různých formách ve všech vrstvách ruské společnosti, která se ještě v lednu letošního roku zdála být hluchá a netečná k uvědomělé práci ruské sociální demokracie. Vláda se ze všech sil snaží, aby co nejdříve utišila zburcované svědomí veřejnosti obvyklými mýdlovými bublinami, jako byl manifest z 25. března^[22] o „dojemné péči“, jako byly takzvané reformy Vannovského nebo komediantské triumfální tažení Sipjagina a Šachovského po Rusku... Některé naivní ruské maloměšťáky tato opatření skutečně uklidní, ale zdaleka ne všechny. Dokonce i dnešní zemstevníci, z nichž polovinu tvoří ustrašení úředníci, se zřejmě začínají dostávat z onoho stavu neustálého strachu, do něhož upadli v už dožívajícím období všeobecné deprese za „cara-mírotvorce“.

I u těchto nesmělých lidí s takřka atrofickou občanskou odvahou a občanskou mravností vzbuzuje její veličenstvo byrokracie, která odvrhla veškerý stud, pocity nevole a odporu.

Dovídáme se, že koncem června byl v městě X (jméno města neuvádíme z opatrnosti) uspořádán sjezd zemstev. Zúčastnilo se ho prý asi 40—50 představitelů zemstev z několika gubernií.

Zemstevníci se jistě nesešli proto, aby rokovali o politických otázkách, ale aby řešili běžné, čistě zemstevní úkoly, shromáždili se, jak se obrazně vyjadřuje nařízení o zemstvech^[147] (čl. 87), „aniž překročili okruh své působnosti a meze své pravomoci“; nicméně bylo toto shromáždění

svoláno bez povolení a vědomí správních orgánů a konalo se tedy, řečeno slovy téhož nařízení, „v rozporu s jednacím řádem zemstevních institucí“ a shromáždění zemstevníci zcela nevědomky přešli od běžných a nevinných otázek k posuzování celkové situace. Taková je logika života: ať se svědomití zemstevníci čas od času sebevíc odříkají radikalismu a ilegální práce, poměry je přivádějí k nezákonnému organizování a energičtějšmu způsobu jednání. Jsme samozřejmě poslední, kdo by chtěl tuto přirozenou a úplně správnou cestu odsuzovat. Je načase, aby se zemstevní činitelé konečně energicky a organizovaně postavili na odpor svévolné vládě, která ubila vesnickou samosprávu, zmrzčila městskou a zemstevní samosprávu a s tupou tvrdošijností napřáhla svou sekeru na poslední zbytky zemstevních institucí. Při projednávání otázky, jak bojovat proti zákonu o horní hranici zemstevního zdanění, jeden starý a ctihodný zemstevník prý na sjezdu zvolal: „Představitelé zemstev musí konečně říci své slovo, nebo je už nikdy neřeknou!“ Ztotožňujeme se s tímto výkřikem liberálního činitele odhodlaného vyzvat byrokratické samoděržaví k otevřenému boji. Zemstva jsou na pokraji vnitřního zhroucení. Jestliže teď nejlepší zemstevníci neučiní rozhodný krok, neskončí se svou obvyklou manilovovštinou⁵⁹, se svými malichernými, druhořadými problémy — s „příštípkařením“, jak se vyjádřil jeden ze zkušených zemstevníků — zemstva zpustnou a stane se z nich obyčejný „úřad“. Tento neslavný konec je nevyhnutelný, protože nelze celá desítiletí beztrestně nedělat nic jiného než se chvět strachy, děkovat a poníženež prosit; je třeba hrozit, požadovat, přestat se zabývat hloupostmi a začít skutečně pracovat.

AGRÁRNÍ OTÁZKA
A „KRITIKOVÉ MARXE“ 60

---

*Napsáno: kapitoly I—IX v červnu až září 1901;
kapitoly X—XII v září 1907*

*Poprvé otištěno: kapitoly I—IV v prosinci 1901 v 2/3 čísle
časopisu Žarja;
kapitoly V—IX v únoru 1906 v 2. čísle časopisu Obrazovanije;
kapitoly X—XI ve sborníku Vl. Iljin, Agrarnyj vopros. Část I.
Petrohrad 1908;
kapitola XII ve sborníku Těkuščaja žizň, Petrohrad 1908*

*Otištěno: kapitoly I—IX podle textu časopisů porovnaného
s textem sborníku Agrarnyj vopros;
kapitoly X—XI podle textu sborníku Agrarnyj vopros;
kapitola XII podle textu sborníku Těkuščaja žizň*

XV.

1906.

БРАЗОВАНИЕ.

ЖУРНАЛЪ

Литературный

и

общественно-политический.

№ 2.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-литографія В. М. Вольфа. Разъѣзжая, 15.

1906.

Titulní strana 2. čísla

časopisu Obrazovanie z roku 1906,

v kterém byla otištěna V.—IX. kapitola Leninovy práce

Agrární otázka a „kritikové Marx“

„Dokazovat, ... že v agrárních otázkách byl dogmatický marxismus překonán, by znamenalo nosit dříví do lesa ...“ Prohlásilo to loni Russkoje bogatstvo⁶¹ ústy pana V. Černova (r. 1900, č. 8, s. 204). Jak podivnou vlastnost má ten „dogmatický marxismus“! Již po mnoho let menší nebo větší vědátoři v Evropě zcela vážně prohlašují (a novináři a žurnalisté to po nich opakují a omílají), že „kritika“ už dávno vyvrátila stanoviska marxismu — a přesto se každý další kritik znovu namáhá, aby tato prý vyvrácená stanoviska sprovedil ze světa. Například pan Černov^[215] jak v časopise Russkoje bogatstvo, tak ve sborníku Na čestném místě^[113] *na celých 240 stránkách* „nosí dříví do lesa“, když se čtenáři „diskutuje“ o Hertzově knize^[245]. Tento tak důkladně reprodukováný Hertzův spis, věnovaný opět knize Kautského^[247], byl již přeložen do ruštiny^[24]. Ve snaze splnit svůj slib, že potře téhož Kautského, vydal pan Bulgakov^[12] celé dvousvazkové pojednání. Pod těmito horami papíru potišťeného kritikou se teď už asi nikdo nedopátrá ani posledních zbytků definitivně rozdrčeného „dogmatického marxismu“.

I

„Z Á K O N“ K L E S A J Í C Í Ú R O D N O S T I P Ů D Y

Podívejme se nejdříve na celkový teoretický profil kritiků. Pan Bulgakov uveřejnil již v časopise Načalo⁶² článek^[11] proti Kautského Agrární otázce a naráz odhalil všechny

své „kritické“ metody. Neobyčejně jízlivě a nevázaně jako pravý nedouk „tepal“ Kautského, podkládal mu to, co neřekl, vytýkal mu, že ignoruje okolnosti a argumenty, které právě Kautsky přesně vyložil, a předložil čtenáři Kautského kritické závěry jako *své vlastní*. S tváří znalce obviňoval Kautského, že si plete techniku s ekonomikou, ale sám přitom všechno nejen neuvěřitelně popletl, ale projevil i nechuť dočíst až do konce citované stránky z odpůrcovy knihy. Není divu, že se článek budoucího profesora hemžil otrěpanými útoky proti socialistům, proti „teorii krachu“, utopismu, víře v zázraky apod.* Teď se pan Bulgakov ve své doktorské disertaci (*Kapitalismus a zemědělství*^[12], Petrohrad 1900) definitivně vypořádal s marxismem a dovedl svoji „kritickou“ evoluci k logickému konci.

Za základ své „teorie agrárního vývoje“ vzal pan Bulgakov „zákon klesající úrodnosti půdy“. Cituje nám úryvky z děl klasiků, kteří tento „zákon“ zformulovali (podle tohoto zákona všechny dodatečné vklady práce a kapitálu do půdy nepřinášejí proporcionální, ale klesající množství získávaného produktu). Předkládá nám seznam anglických ekonomů, kteří tento zákon uznávají. Ubezpečuje nás, že „zákon je obecně platný“, že je to „zcela očividná pravda, kterou nelze ani v nejmenším popírat“, „kterou stačí pouze jasně konstatovat“, atd. atd. Čím kategoričtěji se pan Bulgakov vyjadřuje, tím je zřejmější, že *se vrací zpět*, k buržoazní politické ekonomii, která zastírá společenské vztahy vymyšlenými „věčně platnými zákony“. V čem vlastně spočívá „průkaznost“ pověstného „zákona klesající úrodnosti půdy“? V tvrzení, že kdyby postupné vklady práce a kapitálu do půdy nepřinášely klesající, ale

* Na Bulgakovův článek v časopise *Načalo* jsem ihned odpověděl článkem *Kapitalismus v zemědělství*^[90]. Protože *Načalo* bylo zastaveno, vyšel můj článek v 1. a 2. čísle časopisu *Žizň*⁹⁹, 1900. (Viz *Sebrané spisy* 4, Praha 1980, s. 109–164. *Red.*) (Leninova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

stejně množství produktů, nebylo by vůbec třeba rozšiřovat plochu orné půdy a další obilí by se mohlo vyprodukovat na dřívější i sebemenší osevň ploše; „zemědělství by pak na celé zeměkouli zabíralo jednu děsjatinu“. To je obvyklý (a jediný) argument ve prospěch „univerzálního“ zákona. Kdo se však nad tím jen trochu zamyslí, pozná, že je to naprosto bezobsažná abstrakce, která opomíjí to hlavní: úroveň techniky a stav výrobních sil. Vždyť v podstatě už sám pojem „dodatečné (nebo postupné) vklady práce a kapitálu“ předpokládá změněné způsoby výroby, zdokonalení techniky. Aby se podstatně zvýšilo množství kapitálu vkládaného do půdy, je nutno vynalézt nové stroje, zavést nové soustavy polního hospodářství, nové způsoby chovu dobytka, přepravy výrobků apod. apod. Je pravda, že v poměrně nevelkém rozsahu se mohou „dodatečné vklady práce a kapitálu“ realizovat (a realizují se) i na základě dané, nezměněné úrovně techniky: v takovém případě do určité míry platí i „zákon klesající úrodnosti půdy“, a sice v tom smyslu, že nezměněný stav techniky poskytuje dodatečným vkladům práce a kapitálu poměrně omezený prostor. Místo univerzálního zákona máme tudíž „zákon“ nanejvýš relativní, natolik relativní, že o žádném „zákoně“, a dokonce o žádné kardinální zvláštnosti zemědělství nemůže být ani řeči. Předpokládejme tyto podmínky: je zavedena trojhonná soustava, sejí se tradiční obiloviny, chov ustájeného dobytka poskytuje hnůj, nekultivují se louky a nepoužívá se zdokonalené nářadí. Je jasné, že pokud se tyto podmínky nezmění, budou mít dodatečné vklady práce a kapitálu do půdy velmi úzký prostor. Ale ani za takového omezení, při němž jsou dodatečné vklady práce a kapitálu přece jen možné, nebude zdaleka vždy a bezpodmínečně klesat produktivita každého takového dodatečného vkladu. Vezměme například průmysl. Představme si mletí obilí nebo zpracování železa před vznikem světového trhu a vynálezem parního stroje. Za tehdejšího stavu techniky byl prostor pro dodatečné vklady práce

a kapitálu do rukodělných kováren a větrných a vodních mlýnů velmi úzký. Dokud se radikálně nezměnily způsoby výroby a nevytvořily základnu pro nové formy průmyslu, muselo nutně vznikat obrovské množství malých kováren a mlýnů.

Z toho plyne, že „zákon klesající úrodnosti půdy“ vůbec neplatí, jestliže se rozvíjí technika, jestliže se mění způsoby výroby; tento zákon má jen velmi relativní a podmíněnou platnost v těch případech, kdy se technika nemění. Proto ani Marx, ani marxisté o tomto „zákoně“ vůbec nemluví, zato jej halasně propagují představitelé buržoazní vědy, jako Brentano, protože se nemohou zbavit předsudků staré politické ekonomie s jejími abstraktními, věčnými a přírodními zákony.

Pan Bulgakov uvádí na obranu „univerzálního zákona“ směšné argumenty.

„Co bylo dříve volným darem přírody, musí teď udělat člověk: vítr a déšť kypřily půdu plnou živných látek a člověk jen s nepatrnou námahou získával, co potřeboval. Postupem času musí stále větší část produktivní práce vykonávat člověk; jako všude, i v zemědělství se stále více uplatňují umělé procesy místo přirozených. Je-li to však v průmyslu výraz vítězství člověka nad přírodou, pak v zemědělství to znamená, že se životní podmínky za situace, kdy příroda omezuje své dary, postupně zhoršují.

V daném případě je lhostejné, zda se při narůstání lidské práce nebo jejích produktů, například výrobních nástrojů nebo hnojiv apod., obtížněji vyrábějí potraviny“ (pan Bulgakov chce říci, že je lhostejné, zda se obtížněji vyrábějí potraviny vlivem narůstání lidské práce nebo jejích produktů); „důležité je pouze to, že je člověk získává stále dražší. Právě v tomto nahrazování přírodních sil lidskou prací, přirozených výrobních činitelů umělými spočívá zákon klesající úrodnosti půdy“ (16).

Panu Bulgakovovi zřejmě nedávají spát vavříny pánů Struveho a Tugana-Baranovského, kteří přišli na to, že

člověk nepracuje s pomocí stroje, ale stroj s pomocí člověka. Stejně jako tito kritikové zabředá i on do vulgární ekonomie, když vysvětluje *nahrazování* přírodních sil lidskou prací apod. Nahradit přírodní síly lidskou prací je — obecně vzato — stejně nemožné jako nahradit aršíny pudy*. Jestliže člověk poznal účinnost přírodních sil, může je v průmyslu i v zemědělství pouze využívat a *usnadnit* si jejich využívání pomocí strojů, náradí apod. Tvrdit, že prvobytný člověk dostával všechno, co potřeboval, od přírody darem, je hloupá báchorka, za kterou mohou pana Bulgakova vypískat i novopečení studenti. Žádný zlatý věk před námi neexistoval: prvobytný člověk byl úplně vydán napospas těžkým životním podmínkám, zdeptán těžkým bojem s přírodou. Zavedení strojů a zdokonalených výrobních způsobů mu tento boj a zejména výrobu potravin nesmírně ulehčilo. Výroba potravin není obtížnější, obtížněji je však získává dělník, protože vývoj kapitalismu neúměrně zvýšil pozemkovou rentu a cenu půdy, soustředil zemědělskou výrobu v rukou velkých i malých kapitalistů a vedl k ještě větší koncentraci strojů, náradí a peněz, bez nichž není možné úspěšně vyrábět. Vysvětlovat tyto narůstající existenční potíže dělníků tím, že příroda omezuje své dary, znamená být buržoazním apologetou.

„Uznáváme-li tento zákon,“ pokračuje pan Bulgakov, „naprosto netvrdíme, že je čím dál obtížnější vyrábět potraviny, ani nepopíráme pokrok v zemědělství: tvrdit prvé a popírat druhé by znamenalo stavět se proti zjevným faktům. Je samozřejmé, že obtížnost neroste nepřetržitě, že vývoj neprobíhá přímočaře. Nové agronomické poznatky a zdokonalená technika mění neúrodnou půdu v úrodnou a dočasně ruší tendenci zachycenou v zákoně klesající úrodnosti půdy“ (ibid.).

Jak duchaplné!

Technický pokrok je „dočasná“ tendence, ale zákon

* Aršíň — 0,71 m; pud — 16,38 kg. *Čes. red.*

klesající úrodnosti půdy, tj. snižující se (a ani to ne vždy) produktivnosti dodatečných vkladů kapitálu na základě neměnicí se techniky, „má univerzální platnost“! To je totéž, jako kdybychom řekli, že zastavování vlaků ve stanicích je univerzální zákon parní dopravy, kdežto pohyb vlaků mezi stanicemi je dočasná tendence, která paralyzuje působení univerzálního zákona stání.

Existují konečně i hromadné údaje, které názorně vyvracejí univerzální platnost zákona klesající úrodnosti půdy: údaje o zemědělském a nezemědělském obyvatelstvu. Sám pan Bulgakov konstatuje, že „kdyby byla každá země odkázána na vlastní přirozené zdroje, vyžadovalo by získávání potravy relativně“ (toho si povšimněte!) „stále větší množství práce, a tedy i zemědělského obyvatelstva“ (19). Úbytek zemědělského obyvatelstva v západní Evropě se vysvětluje tím, že dovozem obilí se podařilo odvrátit působení zákona klesající úrodnosti půdy. To je skutečně krásné vysvětlení! Náš vědátor zapomněl na jednu maličkost, že totiž k relativnímu poklesu zemědělského obyvatelstva dochází ve všech kapitalistických zemích, jak v zemědělských, tak v těch, které obilí dovážejí. Počet zemědělského obyvatelstva relativně klesá v Americe i v Rusku a od konce 18. století i ve Francii (viz údaje v témže spise pana Bulgakova, II, s. 168). Přitom tento relativní pokles přechází někdy až v absolutní, zatímco ještě ve 30. a 40. letech dovoz obilí jen nepatrně převyšoval vývoz a *teprve od roku 1878* nebyl vývoz ani v jediném roce větší než dovoz.* V Prusku poklesl relativně počet zemědělského obyvatelstva ze 73,5 % v roce 1816 na 71,7 % v roce 1849 a 67,5 % v roce 1871, zatímco žito se začalo dovážet až na počátku 60. let a pšenice počátkem 70. let (tamtéž, II, 70 a 88). Vezmeme-li konečně evropské země dovážející obilí, např. Francii a Německo, pozorujeme za posledních 10 let

* Statistique agricole de la France [Zemědělská statistika Francie] (Enquête de 1892) [Šetření z roku 1892]. Paris 1897, p. 113.

v zemědělství *nesporný pokrok* provázený *absolutním poklesem počtu* pracovníků v zemědělství: ve Francii klesl tento počet v letech 1882—1892 ze 6 913 504 na 6 663 135 (Statist. agric., část II, s. 248—251), v Německu v letech 1882—1895 z 8 064 000 na 8 045 000*. Můžeme tedy říci, že *celé* dějiny 19. století na základě nesčíslných údajů z nejrůznějších zemí nezvratně dokazují, že „univerzální“ zákon klesající úrodnosti půdy je *zcela paralyzován* „dočasnou“ tendencí technického pokroku, který umožňuje relativně (a někdy dokonce absolutně) ubývajícímu zemědělskému obyvatelstvu vyrábět stále více zemědělských produktů pro stále větší počet obyvatelstva.

Tyto hromadné statistické údaje mimochodem od základu vyvracejí také další dva stěžejní body Bulgakovovy „teorie“: za prvé, jeho tvrzení, že „pro zemědělství absolutně neplatí“ teorie rychlejšího růstu konstantního kapitálu (výrobních nástrojů a materiálů) ve srovnání s kapitálem variabilním (pracovní síla). Pan Bulgakov nanejvýš domýšlivě prohlašuje, že tato teorie je nesprávná, a na potvrzení svého názoru se odvolává: a) na „prof. A. Skvorcova“ (proslaveného především tím, že Marxovu teorii průměrné

* Statistik des Deutschen Reichs, Neue Folge [Statistika Německé říše, nová série], Bd. 112: Die Landwirtschaft im Deutschen Reich [Zemědělství v Německé říši], Berlin 1898, S. 6. Pana Bulgakova samozřejmě velmi pohoršuje, že se technika rozvíjí i při klesajícím počtu zemědělského obyvatelstva, neboť tento fakt podryvá celé jeho malthuziánství⁶⁴. Náš „přísný vědec“ se proto uchyluje k úskoku: místo toho, aby mluvil o zemědělství v pravém smyslu slova (obdělávání půdy, chov dobytka apod.), operuje (hned za údaji o zvyšování množství *zemědělských* produktů z 1 ha) se slovem „zemědělství v širokém smyslu“, do kterého německá statistika zahrnuje i skleníkové a tržní zahradnictví, i *lesní hospodářství a rybolov*! Počet osob skutečně zaměstnaných v „zemědělství“ se tím zvyšuje!! (Bulgakov, II, 133.) Číselné údaje v textu se týkají osob, pro které bylo zemědělství *hlavním* zaměstnáním. Počet osob, pro něž bylo zemědělství jen vedlejším zaměstnáním, vzrostl ze 3 144 000 na 3 578 000. Není úplně správné sčítat tato čísla s předcházejícími, ale i při součtu dostaneme jen docela nepatrné zvýšení z 11 208 000 na 11 623 000.

míry zisku připisoval zlovolným agitátorským záměrům); b) na fakt, že při intenzifikaci hospodaření vzrůstá počet pracovníků na jednotku plochy. Je to opět jeden z oněch případů záměrného nepochopení Marxova učení, s čímž se neustále setkáváme u módních kritiků. Jen si představte: teorii rychlejšího růstu konstantního kapitálu ve srovnání s kapitálem variabilním vyvracejí tím, že se zvětšil *variabilní kapitál* na jednotku plochy! Pan Bulgakov *nepozoruje*, že statistické údaje, které sám hojně uvádí, Marxovu teorii potvrzují. Jestliže v celém německém zemědělství klesl počet pracovníků v letech 1882—1895 z 8 064 000 na 8 045 000 (ale s osobami, pro které je zemědělství vedlejším zaměstnáním, se počet zvýšil z 11 208 000 na 11 623 000, tj. celkem o 3,7 %), zatímco počet kusů dobytka za tu dobu vzrostl z 23 miliónů na 25,4 miliónu (přepočteno na hovězí dobytek), tj. více než o 10 %, počet případů použití pěti hlavních strojů vzrostl z 458 000 na 922 000, tj. více než dvakrát, množství dovezených hnojiv stouplu z 636 000 tun (roku 1883) na 1 961 000 tun (roku 1892) a množství draselných solí z 304 000 q na 2 400 000 q* — není to snad jasný důkaz, že se konstantní kapitál v poměru ke kapitálu variabilnímu zvětšuje? A to už nemluvíme o tom, že tyto obecné údaje nesmírně zkreslují pokrok velkovýroby. O tom však až později.

Za druhé, pokrok v zemědělství při snížení nebo nepatrném absolutním zvýšení počtu zemědělského obyvatelstva úplně vyvrací nejapný pokus pana Bulgakova vzkřísit malthuziánství. Z ruských „bývalých marxistů“ se o totéž pokusil snad jako první pan Struve ve svých Kritických poznámkách^[195], ale jako vždy se nedostal dál než k nesmělým, nejasným a dvojsmyslným poznámkám, které nedomyslíl až do konce a neshrnul v názorový systém. Pan Bulgakov je smělejší a důslednější: nerozpakuje se přeměnit „zákon klesající úrodnosti půdy v jeden z nejdů-

* Statistik des Deutschen Reichs, 112, S. 36; Bulgakov, II, 135.

ležitějších zákonů v dějinách civilizace“ (sic! s. 18). „Celé dějiny 19. století... s jeho protikladem bohatství a bídy by byly bez tohoto zákona nepochopitelné.“ „Pro mě je zcela nesporné, že sociální otázka v dnešním pojetí s tímto zákonem velmi úzce souvisí“ (náš přísný vědátor to prohlašuje už na 18. stránce své „studie“)!... „Je nesporné,“ konstatuje na konci svého spisu, „že se při přelidnění musí určitá část bídy připsat na účet *absolutní bídy*, bídy výroby, nikoli na účet rozdělování“ (II, 221). „V problému populace, jehož specifika je určována podmínkami zemědělské výroby, vidím hlavní obtíž, která — alespoň dnes — brání poněkud výraznějšímu uplatňování zásad kolektivismu nebo družstevních zásad v zemědělském podniku“ (II, 265). „Minulost odkazuje budoucnosti obilní otázku, otázku strašnější a obtížnější, než je otázka sociální, otázku výroby, a ne rozdělování“ (II, 455) atd. apod. aj. Je zbytečné mluvit o vědeckém významu této „teorie“ nerozlučně spjaté s univerzálním zákonem klesající úrodnosti půdy, protože jsme tento zákon už rozebrali. A že koketování kritiků s malthuziánstvím muselo nutně a logicky dospět k zcela vulgární buržoazní apologetice, o tom zcela jasně svědčí závěry pana Bulgakova, které jsme citovali a které pronesl s takovou otevřeností, že si ani nic lepšího nelze přát.

V další části našeho pojednání rozebereme údaje z některých nových pramenů uváděných našimi kritiky (kteří do omrzení omílali, že ortodoxní marxisté se pečlivě vyhýbají podrobnostem) a ukážeme, že pan Bulgakov dělá ze slůvka „přelidnění“ šablonu, která ho zachraňuje před jakýmkoliv rozborem, zejména rozborem třídních rozporů uvnitř „rolnictva“. Protože se však chceme omezit na obecně teoretickou stránku agrární otázky, musíme se ještě zmínit o teorii renty. Pan Bulgakov píše: „Pokud jde o Marxe, nedodává v III. díle Kapitálu, jak jej dnes známe, k Ricardově teorii diferenční renty nic pozoruhodného“ (87). Zapamatujme si tento výrok „nic pozoruhodného“

a srovnajme ho s dřívějším Bulgakovovým prohlášením: „Přes vyloženě odmítavý postoj k tomuto zákonu (zákonu klesající úrodnosti půdy) přejímá Marx v hlavních principech Ricardovu teorii renty, která je na tomto zákoně založena“ (13). Podle pana Bulgakova Marx tedy nepostřehl spojitost Ricardovy teorie renty se zákonem klesající úrodnosti půdy, a ocitl se proto ve slepé uličce! K takovému výkladu můžeme poznamenat jen jedno: nikdo tak nepřekrucuje Marxe jako bývalí marxisté, nikdo tak bezohledně, tak nesmírně bezohledně nesvádí na kritizovaného autora všechny smrtelné hříchy.

Bulgakovovo tvrzení je nehorázné překrucování pravdy. Marx nejenže postřehl spojitost Ricardovy teorie renty s jeho nesprávným učením o klesající úrodnosti půdy, ale zároveň Ricardův omyl naprosto přesně odhalil. Kdo jen poněkud „pozorněji“ přečetl III. díl Kapitálu, musel si povšimnout té nanejvýš „pozoruhodné“ okolnosti, že právě Marx *oprostil* teorii diferenční renty od *jakékoli spojitosti* s nechvalně proslulým „zákonem klesající úrodnosti půdy“. Marx ukázal, že pro vznik diferenční renty je nezbytným a dostatečným faktem různá produktivita různých vkladů kapitálu do půdy. Přitom není vůbec podstatné, přechází-li se od lepší půdy k horší nebo zda naopak klesá či stoupá produktivita dodatečných vkladů kapitálu do půdy. Ve skutečnosti se tyto rozličné případy všemožně kombinují a tyto kombinace nelze podříditi jednomu obecnému pravidlu. Marx například zpočátku popisuje diferenční rentu prvního typu, která vzniká z různé produktivity vkladů kapitálu do odlišných pozemků, a osvětluje svůj výklad tabulkami (za které ho pan Bulgakov přísně kárá; shledává totiž, že Marx „má přílišnou zálibu vyjadřovat své — často velmi prosté — myšlenky složitou matematickou formou“. Tato složitá matematická forma sestává ze čtyř základních aritmetických úkonů, takže, jak je vidět, učený profesor ani tyto velmi jednoduché myšlenky vůbec nepochopil). Po rozboru tabulek

Marx shrnuje: „Tím padá první nesprávný předpoklad diferenční renty, který ještě převládá u Westa, Malthuse a Ricarda, že je totiž diferenční renta podmíněna přechodem ke stále horší půdě, čili neustále klesající produktivitou zemědělství. Jak jsme viděli, diferenční renta se může tvořit při přechodu ke stále lepší půdě; může se tvořit i tehdy, bude-li dřívější horší půda nahrazena lepší; může být spojena s progresivním vývojem zemědělství. Podmínkou vzniku renty jsou jen různé druhy půdy.“ (Marx zde nemluví o různé produktivitě postupných vkladů kapitálu do půdy, protože tím se vytváří diferenční renta *druhého* typu, zatímco tato kapitola pojednává o diferenční rentě *prvého* typu.) „Pokud jde o vývoj produktivity, diferenční renta předpokládá, že zvyšování absolutní úrodnosti celkové zemědělské plochy tyto rozdíly neodstraňuje, nýbrž je buď zesiluje, nebo ponechává beze změny, anebo jen zmenšuje“ (Das Kapital, III, 2, S. 199).⁶⁵ Tento zásadní rozdíl mezi Marxovou teorií diferenční renty a Ricardovou teorií renty pan Bulgakov *nepostřehl*. Raději vyhledal ve III. dílu Kapitálu „úryvek, který spíše připouští domněnku, že Marx neměl ani zdaleka tak záporný postoj k zákonu klesající úrodnosti půdy“ (s. 13, pozn.). Omlouváme se čtenáři, že jsme nuceni věnovat příliš mnoho místa zcela nepodstatnému úryvku (vzhledem k otázce, která nás i pana Bulgakova zajímá). Ale co dělat, jestliže hrdinové soudobé kritiky (kteří se ještě opovažují obviňovat ortodoxní marxisty z rabulistiky) překrucují naprosto jasný smysl učení svých odpůrců tím, že vytrhávají z kontextu citáty a nesprávně je překládají? Pan Bulgakov cituje vybraný úryvek takto: „Z hlediska kapitalistického výrobního způsobu dochází stále k poměrnému zdražování (*zemědělských*) produktů, *protože*“ (prosíme čtenáře, aby si dobře všiml slov, která *jsme podtrhli*) „k získání téhož výrobku je potřebný určitý náklad, musí se platit za něco, za co se dříve neplatilo.“ A dále Marx říká, že přírodní prvky, které vstupují do výroby jako její činitelé a nic

nestojí, jsou bezplatnou přírodní produktivní silou práce. Musí-li se však tento dodatečný produkt vyrábět bez pomoci této přírodní síly, je nutno vynaložit nový kapitál, čímž se výroba zdražuje.

K takovému způsobu „citování“ musíme přičinit tři poznámky. Za prvé, slůvko „protože“, které dodává celé tirádě absolutní smysl formulace jakéhosi „zákona“, *vsunul pan Bulgakov do textu sám. V originále* (Das Kapital, III, 2, S. 277—278) *není řečeno „protože“, ale „jestliže“*.⁶⁶ *Jestliže* se musí platit za něco, za co se dříve neplatilo, vždycky se výrobky relativně zdraží; chápete, jak se *tato* teze podobá uznání „zákona“ klesající úrodnosti půdy? Za druhé, rovněž slovo „zemědělských“ i se závorkami připojil pan Bulgakov. *V originále takové slovo není.* Pan Bulgakov pravděpodobně s lehkomyšlností typickou pro pány kritiky usoudil, že Marx tu může mluvit pouze o zemědělských výrobcích, a pospíšil si podat čtenáři zcela opačný „výklad“. Ve skutečnosti zde Marx mluví obecně o veškerých výrobcích; úryvku, který cituje Bulgakov, předcházejí Marxova slova: „Všeobecně je však třeba poznamenat toto.“ Bezplatné přírodní síly mohou vstupovat i do průmyslové výroby — jako příklad uvádí Marx v témž oddílu o rentě vodní spád, který v jedné továrně nahrazuje sílu páry — a jestliže se má vyrobit dodatečné množství produktu bez pomoci těchto bezplatných sil, *vždycky* se produkty relativně zdražují. Za třetí, je nutno uvážit, z jakého kontextu je citovaný úryvek vytržen. Marx mluví v této kapitole o diferenční rentě z nejhorší obdělávané půdy a zkoumá, *tak jako vždy*, dva pro něho naprosto rovnocenné, *naprosto stejně možné* případy: první případ — stoupající produktivitu postupných vkladů kapitálu (S. 274—276) — a druhý případ — jejich klesající produktivitu (S. 276 až 278).⁶⁷ K tomuto druhému z možných případů Marx dodává: „O klesající produktivitě půdy při postupných vkladech kapitálu viz u Liebiga... *Všeobecně je však třeba poznamenat toto:*“ (podtrženo námi). Následuje úryvek

„přeložený“ Bulgakovem, v němž se praví, že se produkty *vždycky* relativně zdražují, jestliže se platí za něco, za co se dříve neplatilo.

Ponecháváme čtenáři, aby sám posoudil vědeckou svědomitost kritika, který Marxovu poznámku o jednom z možných případů zkresleně vyložil v tom smyslu, že Marx uznává tento případ za jakýsi obecný „zákon“.

A co nakonec sám pan Bulgakov soudí o úryvku, který vybral:

„Tento úryvek je ovšem nejasný“... Bodejť by nebyl! Po Bulgakovově záměně slov ztratil dokonce smysl... „Ale nemůže být chápán jinak než jako nepřímé nebo dokonce přímé uznání“ (slyšte!) „zákona klesající úrodnosti půdy. Není mi známo, že by se Marx ještě někde jinde přímo vyjádřil o tomto zákoně“ (I, 14). Panu Bulgakovovi jako bývalému marxistovi „není známo“, že Marx výslovně prohlásil za úplně nesprávný Westův, Malthusův a Ricardův předpoklad, že snad diferenční renta předpokládá přechod k horším půdám nebo klesající úrodnost půdy.* „Není mu známo“, že Marx v celém svém obšírném rozboru renty *nesčetněkrát* poukazuje na to, že pokládá klesající i stoupající produktivitu dodatečných vkladů kapitálu za naprosto stejně možné případy!

II

TEORIE RENTY

Marxovu teorii renty pan Bulgakov vůbec nepochopil. Je přesvědčen, že ji vyvrací těmito dvěma námitkami:

* Tento nesprávný předpoklad klasické ekonomie, který Marx vyvrátil, převzal od svého učitele Brentana samozřejmě nekriticky i náš „kritik“ pan Bulgakov. Píše: „Podmínkou vzniku renty je zákon klesající úrodnosti půdy...“ (I, 90). „Anglická renta... fakticky rozlišuje postupné vklady kapitálu o různé, celkově klesající produktivitě“ (I, 130).

1. Podle Marxe se zemědělský kapitál podílí na vyrovnávání míry zisku, takže rentu vytváří mimořádný zisk, který převyšuje průměrnou míru zisku. Podle pana Bulgakova je to nesprávné, protože monopol pozemkového vlastnictví odstraňuje volnou konkurenci, nezbytnou pro vyrovnávání míry zisku. Zemědělský kapitál se procesu vyrovnávání míry zisku neúčastní. 2. Absolutní renta je pouze zvláštní případ diferenční renty a není správné je rozlišovat. Toto rozlišování se zakládá na zcela svévolném dvojím výkladu jednoho a téhož faktu — monopolního ovládnutí jednoho z výrobních faktorů. Pan Bulgakov je tak přesvědčen o pádnosti svých argumentů, že si nemůže odpustit záplavu silných slov proti Marxovi: *petitio principii**, nemarxistické názory, logický fetišismus, Marxovi chybí duševní rozlet apod. A zatím jsou oba jeho argumenty založeny na poměrně hrubé chybě. Totéž jednostranné zjednodušování předmětu, které pana Bulgakova podnítilo, aby povýšil jeden z možných případů (snížení produktivity dodatečných vkladů kapitálu) na univerzální zákon klesající úrodnosti půdy, přivádí ho v dané otázce k tomu, že nekriticky operuje pojmem „monopol“, povyšuje tento pojem na něco, co je svým způsobem také univerzální, a směšuje přitom důsledky, které za kapitalistické organizace zemědělství vyplývají jednak z *omezeného množství půdy*, jednak ze *soukromého vlastnictví půdy*. To jsou přece dvě různé věci. Musíme si je vysvětlit.

Pan Bulgakov píše: „*Podmínkou vzniku pozemkové renty — i když ne jejím zdrojem — je totéž, co umožnilo monopolizaci půdy: omezenost produktivních sil půdy a neomezeně vzrůstající potřeba těchto sil pro člověka*“ (I, 90). Místo slov „omezenost produktivních sil půdy“ mělo být řečeno „*omezené množství půdy*“. (Omezenost produktivních sil půdy znamená, jak jsme už podotkli, jen „omezenost“ dané úrovně techniky, daného stavu výrobních sil.) Za

* — argument vyvozený z teze, kterou je teprve třeba dokázat. *Red.*

kapitalistického společenského zřízení omezené množství půdy skutečně předpokládá monopolizaci půdy, *ale půdy jakožto objektu hospodaření, a ne jakožto objektu vlastnického práva*. Vycházíme-li z kapitalistické organizace zemědělství, musíme nutně předpokládat, že veškerou půdu obhospodařují jednotlivá soukromá hospodářství, *v žádném případě se však nemůžeme domnívat, že veškerá půda je soukromým vlastnictvím těchto hospodářů nebo jiných osob, nebo soukromým vlastnictvím vůbec*. Monopol pozemkové držby na podkladě vlastnického práva a monopol hospodaření na půdě jsou nejen logicky, ale i historicky naprosto rozdílné věci. Logicky si můžeme docela dobře představit čistě kapitalistickou organizaci zemědělství, i kdyby soukromé vlastnictví půdy vůbec neexistovalo, i kdyby půdu vlastnil stát nebo obce apod. Ve všech vyspělých kapitalistických zemích si však ve skutečnosti veškerou půdu zabrala jednotlivá soukromá hospodářství, která obdělávají nejen své vlastní pozemky, ale i propachtovanou půdu soukromých vlastníků a státní i obecní pozemky (např. v Rusku, kde vedoucí postavení mezi soukromými hospodářstvími na rolnické občinové půdě⁶⁸ mají, jak známo, kapitalistická rolnická hospodářství). Marx proto zbytečně neuvádí hned na začátku svého rozboru renty, že kapitalistický způsob výroby dědí (a podřizuje si) nejrůznější formy pozemkového vlastnictví — od klanového⁶⁹ a feudálního vlastnictví až po vlastnictví rolnických občin.

Omezené množství půdy tudíž nutně předpokládá jen monopolizaci hospodaření na půdě (za kapitalismu). Vystává otázka, jaké zákonité důsledky má *tato* monopolizace, pokud jde o rentu. Omezené množství půdy vede k tomu, že cenu obilí neurčují výrobní podmínky na půdě průměrné jakosti, ale na nejhorší obdělávané půdě. Taková cena obilí kryje farmáři (= kapitalistickému zemědělskému podnikateli) výrobní náklady a přináší průměrný zisk z jeho kapitálu. Farmář hospodařící na lepší půdě získává mimořádný zisk, a právě ten tvoří *diferenční rentu*. Otázka,

zda existuje soukromé vlastnictví půdy, vůbec nijak nesouvisí s vytvářením diferenční renty, která je v kapitalistickém zemědělství nezbytná, ať jde o pozemky obecní, státní nebo o půdu bez majitele. Jediným důsledkem omezeného množství půdy je za kapitalismu vznik diferenční renty vyplývající z různé produktivity různých vkladů kapitálu. Pan Bulgakov spatřuje druhý důsledek této skutečnosti v odstranění volné konkurence v zemědělství a říká, že zemědělský kapitál se bez volné konkurence nemůže podílet na vytváření průměrného zisku. Pan Bulgakov zjevně směřuje hospodaření na půdě s vlastnickým právem na půdu. Logickým důsledkem omezeného množství půdy (nezávisle na soukromém vlastnictví půdy) je pouze to, že veškeré půdy se za kapitalismu zmocní farmáři, v žádném případě však z toho neplyne nutnost jakéhokoliv omezení volné konkurence mezi nimi. Omezené množství půdy je všeobecný jev, který nutně zanechává stopy v každém kapitalistickém zemědělství. I dějiny názorně potvrzují, že směšování těchto rozdílných věcí je logicky neudržitelné. O Anglii už vůbec nemluvíme: tam je oddělení pozemkového vlastnictví od hospodaření na půdě zřejmé, volná konkurence mezi farmáři není téměř omezena a obchodní a průmyslový kapitál se mohutným proudem přelévá a přelévá do zemědělství. Ale i ve všech ostatních kapitalistických zemích probíhá (navzdory mínění pana Bulgakova, který se ve šlépějích pana Struveho nadarmo pokouší udělat z „anglické renty“ něco zcela výjimečného) *stejný proces* oddělování pozemkového vlastnictví od hospodaření na půdě — jenže v nejrůznějších formách (pacht, hypotéka⁷⁰). Jestliže panu Bulgakovovi uniká tento proces (který Marx obzvlášť zdůrazňuje), můžeme říci, že mu uniká to nejdůležitější. Ve všech evropských zemích pozorujeme, že se po zrušení nevolnictví hroutí stavovský charakter pozemkového vlastnictví, pozemkové vlastnictví se mobilizuje, obchodní a průmyslový kapitál se přelévá do zemědělství, vzrůstá pacht a stoupá hypotekární zadluže-

nost. I v Rusku, kde je nejvíc pozůstatků nevolnictví, jsme svědky toho, že po reformě rolníci, raznočinci a kupci hořečně skupují půdu, že se množí případy propachtování statkářských, státních i *občinnových* pozemků atd. atd. O čem všechny tyto jevy svědčí? O tom, že v *zemědělství* vzniká volná konkurence — i *přes* monopol *pozemkového vlastnictví* a nekonečně rozmanité formy tohoto vlastnictví. Dnes může ve všech kapitalistických zemích každý vlastník kapitálu stejně snadno nebo téměř tak snadno vložit tento kapitál do zemědělství (koupí nebo zpachtováním půdy) jako do kteréhokoli odvětví obchodu nebo průmyslu.

Pan Bulgakov uvádí jako námitku proti Marxově teorii diferenční renty, že „všechny tyto rozdíly (rozdíly v podmínkách výroby zemědělských produktů) si odporují a *mohou se*“ (podtrženo námi) „navzájem rušit. Vzdálenost od trhu, jak poukázal již Rodbertus, může být paralyzována úrodností a rozdíly v úrodnosti může zase vyrovnávat intenzivnější výroba na úrodnějších pozemcích“ (I, 81). Náš přísný vědátor zbytečně zapomíná, že Marx již dávno tento fakt zaznamenal a nehodnotil ho tak jednostranně. Marx říká: „Je jasné, že tyto dvě rozdílné příčiny diferenční renty, úrodnost a poloha“ (pozemků), „mohou působit v protichůdném směru. Pozemek může mít velmi dobrou polohu a být velmi málo úrodný, a naopak. Tato okolnost je důležitá, neboť nám vysvětluje, proč se při obdělávání půdy v dané zemi může postupovat jak od lepší půdy k horší, tak i obráceně. Konečně je jasné, že pokrok společenské výroby vůbec má na jedné straně nivelizující vliv na polohu“ (pozemků) „jakožto příčinu diferenční renty tím, že vytváří místní trhy a vybudováním komunikačních a dopravních prostředků vytváří polohu (pozemků); a že na druhé straně prohlubuje rozdíly mezi místními polohami pozemků jak tím, že odděluje zemědělství od průmyslu, tak také tím, že vytváří velká střediska výroby a zároveň i opačnou stranu tohoto jevu: zvyšuje relativní osamocenost venkova“ (relative Vereinsamung des Landes) (Das Kapi-

tal, III, 2, 190)⁷¹. A tak zatímco pan Bulgakov vítězoslavně opakuje dávno známou tezi o *možnosti* vzájemného rušení rozdílů, klade si *Marx* další otázku, jak přeměnit tuto možnost ve skutečnost, a ukazuje, že vedle nivelizujících vlivů působí i vlivy diferencující. Konečným výsledkem této vzájemné protikladnosti vlivů je obecně známý fakt, že všude a ve všech zemích *existují* obrovské rozdíly mezi úrodností a polohou pozemků. Námitka pana Bulgakova svědčí pouze o tom, že si své připomínky důkladně nepromyslel.

Pojmu poslední, nejméně produktivní vklad práce a kapitálu — pokračuje ve svých námitkách pan Bulgakov — „používá stejně nekriticky jak Ricardo, tak Marx. Není těžké zjistit, jaký prvek libovůle sem vnáší tento pojem. Předpokládejme, že se do půdy vloží *10 a* kapitálu, přičemž každé další *a* se vyznačuje klesající produktivitou; celkový produkt půdy bude *A*. Průměrná produktivita každého *a* bude tedy rovna $A/10$, a budeme-li všechny kapitál považovat za jediný celek, bude cena určována právě touto jeho průměrnou produktivitou“ (I, 82). Na to odpovídáme, že pan Bulgakov pro své bombastické fráze o „omezenosti produktivních sil půdy“ zřejmě přehlédl *malíčkost*: omezené množství půdy. Tato omezenost — zcela nezávisle na jakémkoli pozemkovém *vlastnictví* — vytváří určitý druh monopolu, a to: protože všechnu půdu zabrali farmáři a poptávka je po veškerém obilí produkovaném na veškeré půdě, včetně nejhorších a od trhu nejvzdálenějších pozemků, je pochopitelné, že cenu obilí určuje výrobní cena na nejhorší půdě (nebo výrobní cena při posledním, nejméně produktivním vkladu kapitálu). „Průměrná produktivita“ pana Bulgakova je bezduchá hra s čísly, protože skutečnému vytvoření tohoto průměru brání omezené množství půdy. Aby se taková „průměrná produktivita“ vytvořila a aby určovala cenu, musel by mít každý kapitalista nejenom možnost vložit kapitál do zemědělství (protože, jak jsme se už zmínili, v zemědělství volná konkurence

existuje), ale každý kapitalista by musel mít také možnost kdykoli založit *nový* zemědělský podnik — mimo již existující zemědělské podniky. Kdyby tomu tak bylo, nebyl by mezi zemědělstvím a průmyslem žádný rozdíl a nemohla by vzniknout žádná renta. Avšak právě pro omezené množství půdy tomu tak není.

A dále. Naše dosavadní úvahy se vůbec nedotkly pozemkového vlastnictví; přesvědčili jsme se, že takový postup je nutný jak z logických důvodů, tak i vzhledem k historickým skutečnostem, které dokazují, že kapitalistické zemědělství vzniká a vyvíjí se za všech forem pozemkového vlastnictví. Přihlédněme nyní k této nové podmínce. Budeme předpokládat, že veškerá půda je v soukromém vlastnictví. Jak se to projeví na rentě? Diferenční rentu odejme farmáři majitel pozemku na základě svého vlastnického práva; protože diferenční renta je mimořádný zisk převyšující normální, průměrný zisk z kapitálu a protože v zemědělství existuje volná konkurence jakožto svobodné vkládání kapitálu do zemědělského hospodářství (respektive je vytvářena kapitalistickým vývojem), najde vlastník půdy vždycky farmáře, který se spokojí s průměrným ziskem a jemu, vlastníku, odvede mimořádný zisk. Soukromé vlastnictví půdy diferenční rentu nevytváří, pouze ji převádí z rukou farmáře do rukou pozemkového vlastníka. Omezuje se vliv soukromého pozemkového vlastnictví pouze na to? Dovolí vlastník pozemku farmáři *zdarma* obdělávat nejhorší a nejhůře položenou půdu, která poskytuje pouze průměrný zisk z kapitálu? Samozřejmě že ne. Pozemkové vlastnictví je monopol a na základě tohoto monopolu bude vlastník půdy požadovat od farmáře úplatu i za tuto půdu. Tato úplata bude představovat *absolutní rentu*, která nijak nesouvisí s rozdílnou produktivitou různých vkladů kapitálu, ale *vyplývá ze soukromého pozemkového vlastnictví*. Pan Bulgakov obvinil Marxe ze svévolného dvojího výkladu jednoho a téhož monopolu a vůbec se nezatežoval myšlenkou, že tu jde skutečně o dvojí monopol; za prvé je to monopol

hospodaření (kapitalistického) na půdě, který vyplývá z omezeného množství půdy a je proto nezbytný v každé kapitalistické společnosti. *Tento* monopol způsobuje, že cenu obilí určují výrobní podmínky na nejhorší půdě, a mimořádný zisk, který plyne z vkládání kapitálu do lepší půdy nebo z produktivnějšího vkladu kapitálu, vytváří diferenční rentu. Tato renta vzniká zcela nezávisle na soukromém pozemkovém vlastnictví, které pozemkovému vlastníku pouze umožňuje, aby ji farmáři odebral. Za druhé monopol soukromého pozemkového vlastnictví. Ani logicky, ani historicky není tento monopol nerozlučně* spjat s monopolem předešlým. Pro kapitalistickou společnost a pro kapitalistickou organizaci zemědělství není tento monopol *nevyhnutelný*. Na jedné straně si můžeme dobře představit kapitalistické zemědělství bez soukromého vlastnictví půdy — mnozí důslední buržoazní ekonomové znárodnění půdy opravdu požadovali. Na druhé straně se i ve skutečnosti setkáváme s kapitalistickou organizací zemědělství tam, kde neexistuje soukromé pozemkové vlastnictví, například na státních a obecních pozemcích. Proto je bezpodmínečně nutné rozlišovat tento dvojí druh monopolu a uznat, že vedle diferenční renty existuje i absolutní renta, *vyplývající* ze soukromého pozemkového vlastnictví.**

* Čtenáři není jistě třeba připomínat, že máme na mysli obecnou teorii renty a kapitalistickou organizaci zemědělství; nedotýkáme se proto toho, že soukromé pozemkové vlastnictví je jev starodávný a rozšířený, že druhou formu monopolu a částečně i obě jeho formy narušuje zaoceánská konkurence apod.

** V druhé části druhého dílu Teorií o nadhodnotě [265] (Theorien über den Mehrwert, II. Band, II. Teil), vydané v roce 1905, vysvětluje Marx otázku absolutní renty a jeho vysvětlení potvrzuje správnost mého výkladu (zejména dvou druhů monopolu). Cituji příslušné pasáže z Marxe: „Kdyby byla půda — nejen relativně ke kapitálu a obyvatelstvu, nýbrž *fakticky* neomezeným prvkem, „neomezeným jako vzduch a voda“, „v neomezeném množství“ (citáty z Ricarda), pak by přivlastnění půdy jedním člověkem skutečně nemohlo vylučovat

Možnost vzniku absolutní renty z nadhodnoty zemědělského kapitálu vysvětluje Marx tím, že v zemědělství je podíl variabilního kapitálu na celkovém složení kapitálu vyšší než průměrný (což je při nesporné zaostalosti zemědělské techniky ve srovnání s průmyslovou zcela přirozený předpoklad). Je-li tomu tak, pak je hodnota zemědělských produktů všeobecně vyšší než jejich výrobní cena a nadhodnota vyšší než zisk. Zatím však monopol soukromého pozemkového vlastnictví brání tomuto přebytku, aby vstoupil do procesu vyrovnávání zisku, a absolutní renta se bere z tohoto přebytku.*

její přivlastnění jiným člověkem. Nemohlo by existovat žádné soukromé (ale ani „veřejné“ nebo státní) vlastnictví půdy. V tomto případě — kdyby ještě k tomu byla veškerá půda *stejně* jakosti — nemohla by se za ni platit žádná renta... Vtip je tedy v tom: existuje-li půda ve vztahu ke kapitálu jako elementární prvek přírody, pohybuje se kapitál v zemědělství stejně jako v každém jiném průmyslovém odvětví. Pak neexistuje žádné pozemkové vlastnictví a žádná renta... Naproti tomu je-li půda 1. omezená, 2. přivlastněná, nachází-li kapitál pozemkové vlastnictví jako předpoklad svého působení — a v zemích, kde se kapitalistická výroba rozvíjí, tomu tak je; v zemích, kde tento předpoklad neexistuje (v té podobě, jako existoval ve staré Evropě), kapitalistická výroba si jej vytvoří sama, jako například ve Spojených státech — pak půda není od samého začátku elementárním polem působnosti kapitálu. Proto existuje absolutní pozemková renta nezávisle na diferenční rentě“ (s. 80, 81).⁷² Marx zde naprosto přesně rozlišuje omezené množství půdy a soukromé vlastnictví půdy. (Autorka poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

* Jen tak mimochodem. Pokládali jsme za nutné zvlášť podrobně se zabývat Marxovou teorií renty, protože jsme se s jejím nesprávným chápáním setkali také u pana P. Maslova^[105] (Žizň, r. 1901, č. 3 a 4, K agrární otázce). Pan Maslov pokládá klesající produktivitu dodatečných kapitálových vkladů ne-li za zákon, tak za „obvyklý“ a do jisté míry normální jev, spojuje s ním diferenční rentu a odmítá teorii absolutní renty. Jeho zajímavý článek obsahuje mnoho správných připomínek na adresu kritiků, ale má i slabá místa. Je to jednak už vzpomínaná chybná teorie autora (který se při obhajobě marxismu nenamáhal přesně odlišit „svou“ teorii od teorie Marxovy), jednak řada unáhlených a zcela nesprávných tvrzení, například, že pan Berdajev „se úplně vymaňuje z vlivu buržoazních autorů“ a že vyniká

Pan Bulgakov je s tímto vysvětlením velmi nespokojen a volá: „Co to je vůbec ta nadhodnota, že může jako sukno nebo bavlna nebo nějaké jiné zboží postačit nebo nepostačit ke krytí možné poptávky. Především to není hmotná věc, je to pojem, jímž se vyjadřuje určitý společenský výrobní vztah“ (I, 105). Toto stavění „hmotné věci“ proti „pojmu“ je názorný příklad scholastiky, kterou dnes téměř každý s takovou oblibou vydává za „kritiku“. Jaký význam by mohl mít „pojem“ části společenského produktu, kdyby tomuto pojmu neodpovídaly určité „hmotné věci“? Nadhodnota je peněžní ekvivalent nadproduktu, který se skládá z určitého množství sukna, bavlny, obilí a všeho ostatního zboží. („Určitost“ nesmíme ovšem chápat tak, že věda může konkrétně určit toto množství, ale tak, že jsou známy podmínky, které v obecných rysech určují velikost tohoto množství.) V zemědělství je nadprodukt větší (v proporci ke kapitálu) než v jiných průmyslových odvětvích a tento přebytek (který se v důsledku monopolu pozemkového vlastnictví nepodílí na vyrovnávání zisku) může přirozeně „postačit nebo nepostačit ke krytí poptávky“ monopolního vlastníka půdy.

Můžeme čtenáře ušetřit podrobného výkladu teorie renty, kterou vytvořil pan Bulgakov, jak sám skromně poznamenal, „vlastními silami“, „kráčeje vlastní cestou“ (I, 111). K charakteristice tohoto produktu „posledního, nejméně produktivního vkladu“ profesorské „práce“ stačí několik poznámek. „Nová“ teorie renty je vypracována podle prastarého receptu: „Kdo se dá na vojnu, musí bojovat.“ Když volná konkurence, pak absolutně žádné omezování (ačkoli taková absolutně volná konkurence nikdy a nikde neexistovala). Když monopol, tak nic jiného. To znamená, že renta vůbec neplyne z nadhodnoty, a dokonce ani ze ze-
„důsledným třídním hlediskem, aniž by tím utrpěla objektivnost“, že „v mnohých aspektech je Kautského rozbor místy... tendenční“, že Kautsky „vůbec neurčil, jakým směrem se vyvíjejí výrobní síly v zemědělství“ apod.

mědělského produktu; plyne z produktu nezemědělské práce, je to prostě poplatek, daň, srážka z veškeré společenské produkce, směnka pozemkového vlastníka. „Zemědělský kapitál se svým ziskem a zemědělská práce, zemědělství vůbec jako oblast vynakládání práce a kapitálu představují tak v kapitalistické říši status in statu* ... všechny (sic!) definice kapitálu, nadhodnoty, mzdy a hodnoty vůbec se nám jeví, aplikujeme-li je na zemědělství, jako imaginární veličiny“ (I, 99).

Tak vida. Teď je všechno jasné: jak kapitalisté, tak námezdní dělníci v zemědělství — to všechno jsou imaginární veličiny. I když pan Bulgakov občas mluví z cesty, uvažuje zas jindy docela moudře. O čtrnáct stránek dále čteme: „Výroba zemědělských produktů stojí společnost určité množství práce; to je jejich hodnota.“ Výborně. To znamená, že alespoň „definice“ hodnoty nejsou veličiny úplně imaginární. Dále: „Je-li výroba organizována kapitalisticky a v čele výroby stojí kapitál, stanoví se cena obilí podle výrobních cen, tj. se zřetelem k produktivitě daného vynaložení práce a kapitálu ve srovnání s průměrnou společenskou produktivitou.“ Znamenitě. Tedy ani „definice“ kapitálu, nadhodnoty a mzdy nejsou tak docela imaginární veličiny. To znamená, že existuje i volná konkurence (i když ne absolutní), protože bez přelévání kapitálu ze zemědělství do průmyslu a obráceně by nebylo možné „přihlídnout k produktivitě ve srovnání s průměrnou společenskou produktivitou“. Dále: „Právě vlivem pozemkového monopolu stoupá cena nad hodnotu a přitom až do výše, kterou připouštějí podmínky trhu.“ Výtečně. Jenže kde to pan Bulgakov viděl, že by poplatek, daň, směnka aj. závisely na podmínkách trhu? Jestliže vlivem monopolu stoupá cena do výše, kterou připouštějí podmínky trhu, pak rozdíl mezi „novou“ a „starou“ teorií renty spočívá jen v tom, že autor, který kráčel „vlastní cestou“, nepochopil

* — stát ve státě. *Red.*

za prvé rozdíl mezi vlivem omezeného množství půdy a vlivem soukromého pozemkového vlastnictví a za druhé souvislost mezi pojmem „monopol“ a pojmem „poslední, nejméně produktivní vklad práce a kapitálu“. Můžete se potom divit, že už po sedmi stránkách (I, 120) pan Bulgakov úplně zapomněl na „vlastní“ teorii a uvažuje o „způsobu rozdělování tohoto“ (zemědělského) „produktu mezi vlastníkem půdy, kapitalistickým farmářem a zemědělským dělníkem“? Skvělé zakončení skvělé kritiky! Pozoruhodný výsledek nové *Bulgakovovy teorie renty*, která právě teď obohatala politickou ekonomii!

I I I

S T R O J E V Z E M Ě Ď Ě L S T V Í

Přejdeme nyní k „pozoruhodné“ — podle úsudku pana Bulgakova — Hertzově práci (*Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus* [Agrární otázky ve vztahu k socialismu], Wien 1899^[245]). Ruský překlad A. Iljinského, Petrohrad 1900). Po určitou dobu budeme ovšem muset rozebírat stejné argumenty obou těchto autorů zároveň.

Otázka strojů v zemědělství a s ní úzce související otázka velkovýroby a malovýroby v zemědělství je pro „kritiky“ zvlášť často podnětem k „vyvracení“ marxismu. Později důkladně rozebereme některé jejich podrobné údaje, nyní si však povšimneme všeobecných úvah o této problematice. Kritikové věnují celé stránky velmi zevrubným úvahám o tom, že používání strojů v zemědělství naráží na daleko větší překážky než v průmyslu; proto se jich v zemědělství používá méně a mají tu i menší význam. Na to všechno bezesporu opravdu přesně poukázal například i týž Kautsky, jehož pouhé jméno přivádí pány Bulgakova, Hertze a Černova téměř do nepřičetnosti. Ale tento nesporný fakt nikterak neodporuje tomu, že používání strojů se i v zemědělství rychle šíří a účinně je přetváří. Tomuto závěru se

mohou kritikové pouze „vyhýbat“, například takovými to duchaplnými úvahami: „Pro zemědělství je příznačná nadvláda přírody ve výrobním procesu a nesvoboda lidské vůle“ (Bulgakov, I, 43)... „místo nejisté a nepřesné lidské práce vykonává“ (stroj v průmyslu) „s matematickou přesností jak mikrometrické operace, tak i kolosální práce. Nic podobného (?) nemůže stroj vykonávat při výrobě zemědělských produktů, protože doposud nemá tento pracovní nástroj v rukou člověk, ale matka příroda. To není metafora“ (tamtéž). To skutečně není metafora, ale jen prázdná fráze, protože každý ví, že parní pluh, řádkový secí stroj, mlátička apod. *činí* práci *mnohem* „jistější a přesnější“. Říkat proto „nic podobného“ znamená říkat nesmysl! Je to totéž jako říkat, že stroj v zemědělství „nemůže ani v nejmenším (sic!) revolucionizovat *výrobu*“ (Bulgakov, I, 43 až 44; přitom se citují odborníci v zemědělském strojírenství, kteří však mluví pouze o relativním rozdílu mezi zemědělskými a průmyslovými stroji), nebo že „stroj v zemědělství nejen nemůže udělat z pracovníka svůj doplněk (?), ale tento pracovník musí stejně jako dříve řídit pracovní proces“ (44), například přidavač u mlátičky.

Přednosti parního pluhu se pan Bulgakov snaží oslabit tím, že staví závěry Stumpfeho a Kutzleba (kteří psali o schopnosti malého hospodářství konkurovat velkému) proti závěrům odborníků v zemědělském strojírenství a zemědělské ekonomii (Fühlinga, Perelse). Přitom uvádí asi takové argumenty, jako že parním pluhem lze orat jen zvláštní půdu* na „mimořádně velkých statcích“ (podle pana Bulgakova to není argument proti malému hospodářství, ale proti parnímu pluhu!), že při hloubce brázdy *12 palců* je práce tažného dobytka *levnější* než práce páry apod. Podobnými argumenty můžeme popsat celé svazky,

* Toho se zvláště „vítězoslavně“ přidržuje Hertz a dokazuje nesprávnost „absolutního“ názoru (S. 65, ruský překlad 156), že parní pluh „za všech okolností“ předčí pluh s potahem. Právě tomu se říká nosit dříví do lesa!

ale nevyvrátíme tím fakt, že parní pluh umožnil mimořádně hlubokou orbu (i hlubší než 12 palců), ani fakt, že se jeho použití rychle rozšířilo: v Anglii se v roce 1867 používal pouze na 135 statcích, kdežto v roce 1871 bylo již v provozu přes 2000 parních pluhů (Kautsky); v Německu vzrostl počet hospodářství používajících parní pluh od roku 1882 do roku 1895 z 836 na 1696.

Pokud jde o zemědělské stroje, cituje pan Bulgakov nejednou F. Bensinga^[227], kterého kvalifikuje jako „autora speciální monografie o zemědělských strojích“ (I, 44). Bylo by velmi nespravedlivé, kdybychom i v tomto případě neukázali, *jak* pan Bulgakov cituje a *jak* jej potírají jeho vlastní svědkové.

Pan Bulgakov tvrdí, že Marxovu „konstrukci“ o rychlejším růstu konstantního kapitálu ve srovnání s kapitálem variabilním nelze aplikovat na zemědělství, a odvolává se na to, že při stoupající produktivitě zemědělství je nutno vynakládat větší množství pracovní síly; přitom cituje mimo jiné i Bensingův propočít: „Celková potřeba lidské práce na výměře 60 ha se při různých soustavách hospodaření projevuje takto: při trojhonném osevním postupu 712 pracovních dní; při norfolckém střídavém osevním postupu 1615 pracovních dní; při střídavém osevním postupu s velkou produkcí cukrové řepy 3179 pracovních dní.“ (*Franz Bensing, Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft [Vliv zemědělských strojů na národní a soukromé hospodářství]*, Breslau 1897, S. 42. Bulgakov, I, 32.) Závada je pouze v tom, že Bensing chce tímto výpočtem dokázat právě vzrůstající úlohu strojů: aplikuje tato čísla na celé německé zemědělství a vypočítává, že nynější počet zemědělských dělníků by stačil pouze k obdělávání půdy při trojhonném osevním postupu a že by tudíž zavedení střídavého osevního postupu *nebylo* bez použití strojů vůbec *možné*. Protože je známo, že při staré trojhonné soustavě hospodaření se strojů téměř vůbec nepoužívalo, dokazuje Bensingův výpočet právě *opak* toho,

co chce dokázat pan Bulgakov; tento propoččet totiž dokazuje, že růst produktivity zemědělství byl nutně spjat s rychlejším růstem kapitálu konstantního než variabilního.

Jindy pan Bulgakov tvrdí, že „je zásadní (sic!) rozdíl mezi úlohou stroje ve zpracovatelském průmyslu a v zemědělství“, a cituje Bensingova slova: „Zemědělské stroje nejsou schopny zvyšovat výrobu tak neomezeně jako stroje průmyslové...“ (I, 44). A opět má pan Bulgakov smůlu. Bensing věnoval pozornost tomuto zdaleka ne „zásadnímu“ rozdílu mezi zemědělskými a průmyslovými stroji na počátku VI. kapitoly, která má název Vliv zemědělských strojů na hrubý důchod. Důkladně tu rozebral údaje o jednotlivých druzích strojů uvedené v odborné zemědělské literatuře i ve své vlastní anketě a dospěl k tomuto obecnému závěru: hrubý výnos se zvyšuje při použití parního pluhu o 10 %, při použití řádkového secího stroje o 10 %, mlátičky o 15 %; kromě toho uspoří řádkový secí stroj 20 % osiva. Jen při použití vyorávače brambor se hrubý výnos o 5 % snižuje. Tvrzení pana Bulgakova, že „parní pluh je v každém případě jediný zemědělský stroj, v jehož prospěch mohou být uvedeny určité technické důvody“ (I, 47—48), vyvrací *v každém případě* též Bensing, na kterého se právě zde neopatrný pan Bulgakov odvolává.

Ve snaze podat co nejpřesnější a nejúplnější představu o významu strojů v zemědělství uvádí Bensing řadu velmi podrobných výpočtů o výsledcích hospodaření bez strojů, s jedním strojem, se dvěma atd. a nakonec se všemi nejdůležitějšími stroji včetně parního pluhu a zemědělských polních drah (Feldbahnen). Ukazuje se, že při hospodaření bez strojů činí hrubý výnos 69 040 marek, vydání 68 615 marek, čistý důchod činí 425 marek, čili 1,37 marky z hektaru, kdežto při použití všech nejdůležitějších strojů činí hrubý důchod 81 078 marek, vydání 62 551,5 marky, čistý důchod činí 18 526,5 marky, tj. 59,76 marky z hektaru, tedy *více než čtyřicetkrát tolik*. A to je pouze vliv strojů, protože se předpokládá, že soustava hospodaření se nezměnila!

Je evidentní, jak ukazují tytéž Bensingovy výpočty, že používání strojů provází obrovský růst konstantního kapitálu a *snižování* kapitálu variabilního (tj. kapitálu vynakládaného na pracovní sílu i na snižování počtu dělníků). Zkrátka, Bensingova práce od základu vyvrací teze pana Bulgakova a dokazuje jak přednosti zemědělské velkovýroby, tak i možnost aplikovat na zemědělství zákon růstu konstantního kapitálu na úkor kapitálu variabilního.

Jen jedno mají pan Bulgakov a Bensing společné: Bensing zastává čistě buržoazní stanovisko, absolutně nechápe rozpory kapitalismu a docela klidně zavírá oči před skutečností, že stroje vytlačují dělníky apod. O Marxovi mluví tento umírněný a pedantský žák německých profesorů se stejnou nenávistí jako pan Bulgakov. Jenže Bensing je důslednější: nazývá Marxe „nepřítel strojů“ vůbec, jak v zemědělství, tak i v průmyslu, neboť Marx prý „překrucuje fakta“, když mluví o škodlivém vlivu strojů na dělníky a když na stroje svaluje všemožné pohromy (Bensing, 1. c., S. 4, 5 a 11). Postoj pana Bulgakova k Bensingovi nám znovu a znovu dokazuje, co páni „kritikové“ od buržoazních vědců přejímají a co je jim proti myslí.

Jakého druhu je Hertzova „kritika“, je dostatečně zřejmé z tohoto příkladu: na s. 149 (rus. překladu) vytýká Kautskému „fejetonové metody“ a na s. 150 „vyvrací“ tvrzení o přednostech velkovýroby při používání strojů těmito argumenty: 1. prostřednictvím družstev je koupě strojů *dostupná* i malým hospodářstvím. A to, jak ráčíte vidět, má vyvrátit *fakt*, že stroje jsou početněji zastoupeny ve velkých hospodářstvích! Komu jsou *dostupnější* výhody družstevního spolčování, o tom si zvlášť pohovoříme s Hertzem v druhé studii. 2. David poukázal v časopise Sozialistische Monatshefte⁷³ (V, 2) na to, že používání strojů v malých hospodářstvích „je velmi rozšířeno a rychle vzrůstá...“, že s řádkovým secím strojem se často (sic!) setkáváme dokonce ve velmi malých hospodářstvích. Totéž platí o žacích a ostatních strojích“ (S. 63, rus. překl. s. 151). Po přečtení

Davidova článku* však čtenář zjistí, že David neudává počet hospodářství používajících stroje v procentním poměru k celkovému počtu hospodářství dané skupiny (jak to samozřejmě dělá Kautsky), ale *v absolutních číslech*.

Porovnejme tato čísla vztahující se na celé Německo v roce 1895.**

Skupiny hospodářství	Celkový počet hospodářství	Z toho používalo stroje					
		sečí	%	řádkové sečí	%	sekcací a žací	%
Do 2 ha	3 236 367	214	0,01	14 735	0,46	245	0,01
2—5 ha	1 016 318	551	0,05	13 088	1,29	600	0,06
5—20 ha	998 804	3 252	0,33	48 751	4,88	6 746	0,68
20—100 ha	281 767	12 091	4,29	49 852	17,69	19 535	6,93
100 a více ha	25 061	12 565	50,14	14 366	57,32	7 958	31,75
<i>Celkem</i>	5 558 317	28 673	0,52	140 792	2,54	35 084	0,63

Jak skvěle se tím potvrzují Davidova a Hertzova slova, že sečí a žací stroje „často“ najdeme „dokonce ve velmi malých hospodářstvích“! A jestliže Hertz dospívá k závěru, že „tvrzení Kautského je podle statistiky naprosto neudržitelné“, u koho potom skutečně pozorujeme vysloveně fejetonové metody?

A ještě jedna kuriozita. Tím, že „kritikové“ popírají přednosti velkých hospodářství používajících strojů a z toho vyplývající fakt, že pro malá hospodářství je typická nadměrná práce a nedostatečná spotřeba, potírají nelítostně sami sebe, jakmile se dotknou skutečného stavu věcí (a jakmile zapomenou na svůj „hlavní úkol“ — vyvracet „ortodoxní“ marxismus). „Velké hospodářství,“ říká například pan Bulgakov v II. svazku své knihy (s. 115), „pracuje vždy kapitálově intenzivněji než hospodářství malé, a dává proto samozřejmě přednost mechanickým výrobním činitelům před živou pracovní silou.“ Je vskutku zcela „přirozené“,

* V Davidově knize *Socialismus a zemědělství*^[35] (Petrohrad 1906) se tato chybná metoda opakuje (s. 179). (Autorova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

** Statistik des Deutschen Reichs, 112. Bd., S. 36.

že se pan Bulgakov jako „kritik“ podle vzoru pánů Struveho a Tugana-Baranovského přiklání k vulgární ekonomii a dává přednost mechanickým „výrobním činitelům“ před činiteli živými. Bylo to však přirozené, že tak neobe-
zřetně popíral přednosti velkého hospodářství?

O koncentraci v zemědělské výrobě se pan Bulgakov nevyjadřuje jinak než jako o „mystickém zákonu koncentrace“ apod. Najednou je však nucen zabývat se anglickými údaji, a tu se ukáže, že tendence ke koncentraci farem trvala od padesátých až do konce sedmdesátých let. Pan Bulgakov píše: „Malá spotřební hospodářství se spojovala ve větší. *Toto* scelování pozemků rozhodně není výsledkem boje mezi velkovýrobou a malovýrobou (?), ale uvědomě-
lé (!?) snahy landlordů zvýšit svou rentu spojením několika malých hospodářství, která platí velmi nízkou rentu, v hospodářství velké, schopné platit větší rentu“ (I, 239). Rozumíte: **nikoli** boj mezi malým a velkým hospodářstvím, **ale** vytlačení nepříliš výnosné malovýroby velkovýrobou? „Je-li jednou hospodářství vybudováno na kapitalistických základech, je nesporné, že v určitých mezích má velké kapitalistické hospodářství nepopíratelné přednosti před malým kapitalistickým hospodářstvím“ (I, 239—240). Je-li to nesporné, proč potom pan Bulgakov tak soptí a soptil (v časopise Načalo) proti Kautskému, který *začíná* svou kapitolu o velkovýrobě a malovýrobě (v Agrární otázce) prohlášením: „Čím více se zemědělství stává kapitalistickým, tím více se prohlubuje kvalitativní rozdíl v technice mezi malovýrobou a velkovýrobou.“

Ale nejen období rozkvětu zemědělství v Anglii, nýbrž i období krize má nepříznivé důsledky pro malé hospodářství. Zprávy komisi v posledních letech „s překvapující důrazností dokazují, že krize dolehla nejtíže právě na malé hospodáře“ (I, 311). V jedné zprávě se o malých vlastních uvádí: „Jejich domy jsou horší než běžné domky dělníků... Všichni pracují neobvykle těžce a značně déle než dělníci a přitom mnozí z nich říkají, že nemají tak výhodné

materiální postavení jako dělníci, že nežijí tak dobře jako oni a že jen málokdy jedí čerstvé maso“... „Yeomani*, zatížení hypotékami, padli první“ (I, 316)... „Šetří na všem jako jen málokterí dělníci“... „Malí farmáři se drží jen dotud, dokud používají neplacenou práci členů rodiny.“... „Sotva je třeba dodávat, že život malého farmáře je daleko těžší než život dělníka“ (I, 320—321). Uvedli jsme tyto citáty, aby čtenář mohl posoudit správnost následujícího závěru pana Bulgakova: „Nesmírně zbídačená hospodářství, která se udržela až do agrární krize, pouze dokazují (!!), že v podobných případech přicházejí malovýrobci na mizinu dříve než velkovýrobci — a nic víc (sic!!). Z toho nemůžeme vyvozovat vůbec žádný obecný závěr o jejich celkové hospodářské životaschopnosti, protože tehdy bylo v kritickém stavu celé anglické zemědělství“ (I, 333). Pěkné, že? Tento pozoruhodný způsob argumentace pan Bulgakov v kapitole o všeobecných podmínkách vývoje rolnického hospodářství dokonce zobecňuje: „Náhlý pokles cen se citelně odráží na všechny formy (ve všech formách?) výroby, avšak zemědělská malovýroba, jako kapitálově nejslabší, je přirozeně méně odolná než velkovýroba (což se vůbec netýká její celkové životaschopnosti)“ (II, 247). V kapitalistické společnosti jsou tedy kapitálově slabá hospodářství méně odolná, ale to se netýká jejich „celkové“ životaschopnosti!

S logickým vyvozováním důsledků to není lepší ani u Hertze. „Vyvrací“ Kautského (již dříve charakterizovanými metodami), když však přijde řeč na Ameriku, přiznává přednosti jejích větších hospodářství, ve kterých je možno „v daleko větší míře využívat stroje, což naše parcelové hospodářství nedovoluje“ (S. 36, rus. překl. 93). Přiznává, že „evropský rolník často lpí na zastaralých, konzervativních způsobech výroby, nadře se (robotend) na ten

* *Yeomani* — angličtí zemědělci hospodařící na vlastní půdě; pozůstatek kategorie svobodných zemědělců (též pachtýřů na trvale děděných pozemcích) z dob feudalismu. *Čes. red.*

svůj kousek chleba jako nádeník, a neusiluje o nic lepšího“ (tamtéž). Celkově Hertz přiznává, že „malovýroba vyžaduje poměrně více práce než velkovýroba“ (S. 74, rus. překl. 177), a mohl by si s panem Bulgakovem docela dobře vyměnit údaje o stoupajících výnosech po zavedení parního pluhu (S. 67—68, rus. překl. 162—163) atd.

Přirozeným průvodním znakem vratkosti teoretických názorů těchto našich kritiků na význam zemědělských strojů je jejich bezradné omílání vysloveně reakčních argumentů statkářů zaujatých proti strojům. Musíme přiznat, že Hertz je v tomto choulostivém bodě ještě velmi nerozhodný. Když mluví o „obtížích“, které znesnadňují zavádění strojů v zemědělství, konstatuje: „Můžete slyšet názor, že v zimě je tolik volného času, že mlácení cepy bývá výhodnější“ (S. 65, rus. překl. 156—157). Hertz je zřejmě ochoten s jemu vlastní logikou z toho vyvozovat, že tento fakt nemluví ani proti malovýrobě, ani proti kapitalistickým zábránám při zavádění strojů, ale proti strojům! Nadarmo pan Bulgakov Hertzovi nevytýká, že je „příliš spoután názory své strany“ (II, 287). Ruský profesor je samozřejmě povznesen nad taková ponižující „pouta“ a hrdě prohlašuje: „Nejsem vůbec zatížen předsudkem, rozšířeným zejména v marxistické literatuře, že je nutno vidět pokrok v kdejakém stroji“ (I, 48). Jeho konkrétní závěry bohužel vůbec neodpovídají myšlenkovému bohatství této skvělé úvahy. Pan Bulgakov píše: „Parní mlátička připravila velmi mnohé dělníky o práci v zimě a stala se pro ně tudíž nepochybně obrovským zlem, které nemohly vyvážit technické výhody.* Poukazuje na to ostatně Goltz a vyslovuje přitom dokonce utopické přání“ (II, 103), totiž přání *omezit* používání mlátičky, zejména parní, a dodává, „aby se zlepšilo postavení zemědělských dělníků a aby se snížila

* Srovnej I. díl, s. 51: „...parní mlátička... je v provozu hlavně v zimním období, které je i tak skoupé na práci [užitečnost tohoto stroje pro celé (sic!) zemědělství je proto víc než pochybná; s tímto faktem se ještě setkáme]“.

emigrace — i migrace“ (a já dodávám, že migrací Goltz patrně myslí přesídlování do měst).

Připomeňme čtenáři, že právě tuto Goltzovu myšlenku uvedl ve své Agrární otázce také Kautsky. Bude proto zajímavé porovnat, jaké stanovisko ke konkrétní ekonomické (význam strojů) a politické otázce (omezit či neomezit?) má úzkoprsý ortodoxní marxista, utápějící se v marxistických předsudcích, a soudobý kritik, který si skvěle osvojil ducha „kriticizmu“.

Kautsky říká (Agrarfrage, S. 41), že Goltz připisuje mlátičce zvláště „škodlivý vliv“: bere zemědělským dělníkům jejich hlavní zimní zaměstnání, vyhání je do měst a zvětšuje vyliďňování vesnice. Goltz navrhuje omezit používání mlátičky, navrhuje to, dodává Kautsky, „zdánlivě v zájmu zemědělských dělníků, ale ve skutečnosti v zájmu statkářů, jimž“, jak praví sám Goltz, „bude ztráta plynoucí z takového omezení bohatě nahrazena — když ne hned, tak v budoucnu — zvýšeným počtem pracovních sil v letním období“. „Naštěstí,“ pokračuje Kautsky, „není tento konzervativní přátelský vztah k dělníkům nic jiného než reakční utopie. Mlátička se příliš vyplácí, teď hned, než aby se jí statkáři zřekli pro nějaký zisk, v budoucnu“. A proto bude mlátička pokračovat ve své revoluční činnosti: bude vyhánět zemědělské dělníky do měst a stane se tak mocným prostředkem jednak ke zvyšování mezd na vesnici, jednak k dalšímu rozvoji zemědělského strojírenství.“

Postoj pana Bulgakova k tomu, jak tuto otázku chápe sociální demokrat a jak ji chápe statkář, je nanejvýš charakteristický: je to docela malá ukázka pozice, kterou zaujala veškerá soudobá „kritika“ mezi stranou proletariátu a stranou buržoazie. Kritik není samozřejmě tak omezený a tak stereotypní, aby se postavil na stanovisko třídního boje a revolucionování všech společenských vztahů kapitalismem. Na druhé straně však, i když náš kritik „přišel k rozumu“, přece jen mu vzpomínky na dobu, kdy byl „mladý a hloupý“ a sdílel předsudky marxismu, nedovolují přijmout beze

zbytku program nového druhu, statkáře, který docela správně a důsledně vyvozuje ze škodlivosti strojů „pro celé zemědělství“ přání: zakázat je! A tak se náš dobromyslný kritik dostává do situace Buridanova osla mezi dvěma otýpkami sena⁷⁴: na jedné straně už vůbec není s to chápat třídní boj a je teď schopen mluvit o škodlivosti strojů pro „celé zemědělství“, ale přitom ovšem zapomíná, že celé zemědělství ovládají dnes především podnikatelé, kteří myslí pouze na svůj zisk. Pan Bulgakov už tak dalece zapomněl na „léta mládí“, kdy byl marxistou, že se nanejvýš nezapně ptá, zda technické přednosti strojů „vyváží“ jejich škodlivé působení na dělníky (a škodlivě působí nejen parní mlátička, ale i parní pluh, žací stroj, stroj na čištění zrna aj.). Dokonce si ani neuvědomuje, že statkář chce v podstatě jenom důkladněji zotročit zemědělského dělníka jak v zimě, tak v létě. Na druhé straně si však matně vzpomíná na onen zastaralý „dogmatický“ předsudek, že zákaz strojů je utopie. Dostane se chudák pan Bulgakov z této nepřijemné situace?

Je zajímavé, že naši kritikové ve snaze jakkoli snížit význam zemědělských strojů zdůrazňují dokonce „zákon klesající úrodnosti půdy“, přitom se však zapomněli (nebo úmyslně nechtěli) zmínit o novém technickém převratu v zemědělství, který připravuje elektrotechnika. Naproti tomu Kautsky, který se podle víc než neoprávněného úsudku pana P. Maslova^[105] „dopustil podstatné chyby, když neurčil, jakým směrem se vyvíjejí produktivní síly v zemědělství“ (Žizň, 1901, č. 3, s. 171), tento Kautsky poukázal na význam elektriny v zemědělství již v roce 1899 (Agrarfrage). Dnes se již příznaky nastupujícího technického převratu rýsují jasněji. Jsou tu už pokusy teoreticky objasnit význam elektrotechniky v zemědělství (viz dr. Otto Pringsheim, Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft [Zemědělská manufaktura a elektrifikované zemědělství], Brauns Archiv, XV, 1900, S. 406 až 418^[268] a článek K. Kautského v Neue Zeit⁷⁵, XIX, 1,

1900—1901, č. 18, Die Elektrizität in der Landwirtschaft [Elektrina v zemědělství]^[248]); ozývají se hlasy praktiků z řad statkářů, kteří popisují své zkušenosti s využitím elektriny (Pringsheim cituje knihu Adolfa Seufferhelda o jeho zkušenostech v hospodářství) a vidí v elektrině prostředek, který učiní zemědělství opět výnosným. Vyzývají proto vládu a statkáře, aby stavěli centrální elektrárny a vyráběli elektrinu pro zemědělce ve velkém měřítku (v minulém roce vyšla v Královci kniha východopruského statkáře P. Macka Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten. Eine Untersuchung über den Dienst, den Maschinentechnik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten^[259]*).

Podle našeho názoru Pringsheim velmi správně poznamenává, že současné zemědělství svou celkovou technickou a snad i ekonomickou úrovní má blíž k onomu vývojovému stadiu průmyslu, které Marx nazval „manufakturou“. V zemědělství dosud převládá ruční práce a prostá kooperace, sporadicky se používá strojů, výroba má poměrně malý rozsah (soudíme-li například podle množství produktů, které ročně prodá jeden podnik), trh není většinou příliš rozsáhlý; velkovýroba je spjata s malovýrobou (přitom malovýroba dodává velkovýrobě pracovní síly — podobně jako domácí výrobci manufakturnímu velkopodnikateli — nebo velkovýroba vykupuje od malovýroby „polovýrobky“, například velcí hospodáři vykupují od malých řepu, dobytek apod.). Všechny tyto znaky fakticky dosvědčují, že zemědělství ještě nedosáhlo stupně skutečného „strojového velkopřůmyslu“ v Marxově pojetí. V zemědělství zatím neexistuje „soustava strojů“, kde stroje vytvářejí ucelený výrobní mechanismus.

Toto srovnání nemůžeme samozřejmě přehánět: na jedné straně má zemědělství své zvláštnosti, které absolutně

* P. Mack, Povznesení naší zemědělské výroby snižováním výrobních nákladů. Pojednání o službách prokazovaných zemědělství strojovou technikou a elektrinou. *Red.*

nelze odstranit (ponecháme-li stranou ještě příliš vzdálenou a příliš problematickou možnost laboratorní výroby bílkovin a potravin). V důsledku těchto zvláštností nebude mít strojová průmyslová velkovýroba v zemědělství nikdy *všechny* rysy, které má v průmyslu. Na druhé straně má již průmyslová velkovýroba převahu nad malovýrobou i v manu-faktuře a má i značné technické přednosti. Tuto převahu se malovýrobce ještě dlouho snažil paralyzovat prodloužováním pracovního dne a omezováním svých potřeb, což je charakteristické jak pro domácího výrobce, tak pro současného drobného rolníka. Protože v manu-faktuře převažovala ruční práce, držela se malovýroba ještě poněkud nad vodou podobnými „hrdinskými“ prostředky, ale lidé, kteří se tím dali oklamat a mluvili o životaschopnosti domácího výrobce (tak jako dnešní kritikové mluví o životaschopnosti rolníka), byli velmi rychle usvědčeni z omylu onou „dočasnou tendencí“, která paralyzuje „univerzální zákon“ stagnace techniky. Připomeňme si například ruské odborníky, kteří při průzkumu domácího tkalcovství v Moskevské gubernii v 70. letech prohlašovali: ručním tkalcům bavlny už odzvonilo, stroje zvítězily; domácí tkalci se však mohou i nadále udržet tkaním hedvábí, protože stroje nejsou ještě zdaleka dokonalé. Uplynula dvě desetiletí a technika připravila malovýrobu o další z jejích posledních útočišť, jako by říkala — těm, kdo mají uši, aby slyšeli, a oči, aby viděli — že ekonom musí vždy hledět vpřed, ve směru technického pokroku, jinak rychle zaostane, protože kdo nechce hledět vpřed, obrací se zády k dějinám: střední cesty není a nemůže být.

„Autoři, kteří podobně jako Hertz psali o konkurenci malovýroby a velkovýroby v zemědělství a ignorovali úlohu elektrotechniky, budou nuceni začít se svým výzkumem znovu,“ výstižně poznamenal Pringsheim a jeho připomínka dvojnásobně platí pro dvousvazkové dílo pana Bulgakova.

Elektrická energie je levnější než pára, lze ji daleko lépe

dělit, snadněji se rozvádí na velké vzdálenosti, chod strojů je přitom pravidelnější a klidnější, a proto je mnohem vhodnější jak k mlácení, tak k orbě, dojení, řezání krmiva pro dobytek* apod. Kautsky popisuje jedno maďarské latifundium**, kde se elektrický proud rozvádí z ústřední elektrárny všemi směry do odlehlých částí statku a tam se jím pohánějí zemědělské stroje, krouhá řepa, čerpá voda, svítí apod. „Denně přečerpá 300 hl vody ze studně hluboké 29 m do nádrže ve výši 10 m, připravuje krmivo pro 240 krav, 200 telat a 60 tažných volů a koní, tj. připravuje řezanku, krouhá řepu apod.; v zimě to byla práce pro dva páry koní, v létě pro jeden pár, což stálo 1500 zlatých. Místo koní pracují teď dva motory o výkonu 3 a 5 koní, jejichž práce stojí včetně veškerých výloh 700 zlatých, čili o 800 zlatých méně“ (Kautsky, l. c.). Mack odhaduje náklady na pracovní den koně na 3 marky, nahradíme-li však koně elektřinou, přijde tatáž práce na 40—75 feniků, tj. o 400—700 % levněji. Mack říká: kdyby za 50 nebo více let nahradila v německém zemědělství elektrická energie $1\frac{3}{4}$ miliónu koní (v roce 1895 pracovalo v německém zemědělství při polních pracích 2,6 miliónu koní + 1 milión volů + 2,3 miliónu krav, z toho v hospodářstvích nad 20 ha 1,4 miliónu koní a 0,4 miliónu volů), poklesly by výdaje z 1003 miliónů marek na 261 miliónů, tj. o 742 miliónů marek. Na obrovské výměře půdy produkující krmivo pro dobytek by se mohly pěstovat plodiny pro lidi ke zlepšení výživy dělníků, které pan Bulgakov tak straší „omezováním darů přírody“, „nedostatkem obilí“ apod. Mack naléhavě doporučuje, aby se zemědělství spojilo s průmyslem k trvalému využívání elektrické energie; doporučuje prokopat mazurský kanál, který by zásoboval energií 5 ústředních

* Na vědomí odvážnému panu Bulgakovovi, který má odvahu bez jakýchkoli argumentů mluvit o „takových odvětvích zemědělské výroby, kde se strojů vůbec nedá použít, například chov dobytka“ (I, 49).

** Ještě jednou na vědomí panu Bulgakovovi, který mluví o „latifundální degeneraci velkých hospodářství“!

elektráren a ty by pak dodávaly elektřinu zemědělcům v okruhu 20—25 km; doporučuje využít k témuž účelu rašelinu. Požaduje, aby se zemědělci sdružili: „jen v družném svazku s průmyslem a velkokapitálem je možné učinit naše průmyslové odvětví opět výnosným“ (Mack, S. 48). Použití nových výrobních způsobů se jistě neobejde bez obtíží a nepůjde přímou, ale křivolakou cestou, stěží ovšem můžeme pochybovat o tom, že půjde kupředu, že se zemědělství bude stůj co stůj revolucionizovat. Správně říká Pringsheim: „Nahradí-li většinu potahů elektromotory, bude soustava strojů v zemědělství možná... Co nemohla dokázat síla páry, to určitě dokáže elektrotechnika, totiž přeměnu zemědělství ze staré manufaktury v moderní velkovýrobu“ (1. c., p. 414).

Nebudeme se šířit o tom, jaké obrovské vítězství velkovýroby bude znamenat (a částečně už znamená) zavedení elektrotechniky do zemědělství — to je tak zřejmý fakt, že je zbytečné ho zdůrazňovat. Raději se podíváme, v které skupině současných hospodářství existují zárodky oné „soustavy strojů“, jež bude uvedena do chodu ústřední elektrárnou. Vždyť soustava strojů vyžaduje, aby se různé stroje nejdříve vyzkoušely v praxi jak jednotlivě, tak i společně. Tuto otázku objasňují údaje německého soupisu zemědělských hospodářství ze 14. června 1895. Jsou v něm zachyceny údaje o tom, kolik hospodářství každé skupiny používá vlastní nebo cizí stroje (pan Bulgakov se mylí, když na 114. straně druhého dílu uvádí část těchto údajů v domnění, že se týkají počtu *strojů*). Ještě k tomu: údaje o počtu hospodářství používajících vlastní nebo cizí stroje neukazují pochopitelně tak výrazně faktickou převahu velkovýroby. Velcí hospodáři mají k dispozici více vlastních strojů než malí, kteří musí za jejich používání draze platit). Tyto údaje se týkají buď používání strojů vůbec, nebo každého druhu stroje zvlášť, takže nemůžeme stanovit, *kolik* strojů používala hospodářství různých skupin. Sečteme-li však v každé skupině všechna hospodářství, která používala

každý jednotlivý druh stroje, dostaneme *počet případů použití* všech zemědělských strojů. Uvádíme takto zpracované údaje, které nám dokazují, jak se v zemědělství začíná uplatňovat „soustava strojů“:

Výměra hospodářství	Na 100 hospodářství připadá	
	počet hospodářství používajících všechny zemědělské stroje	počet případů použití určitého druhu zemědělských strojů
	(1895)	(1895)
Do 2 ha	2,03	2,30
2—5 ha	13,81	15,46
5—20 ha	45,80	56,04
20—100 ha	78,79	128,46
100 a více ha	94,16	352,34
<i>Celkem</i>	16,36	22,36

V malých hospodářstvích do 5 ha (je jich víc než $\frac{3}{4}$ celkového počtu, 4,1 miliónu z 5,5 miliónu, tj. 75,5 %; mají však pouze 5 miliónů hektarů půdy z 32,5 miliónu, tj. 15,6 %) je tedy počet *případů* použití jakýchkoli zemědělských strojů (zahrnuli jsme sem i stroje v mléčném hospodářství) minimální. Méně než polovina středních hospodářství (5—20 ha) vůbec používá stroje; na 100 hospodářství připadá pouze 56 případů použití zemědělských strojů. Jedině v kapitalistické velkovýrobě* vidíme, že *většina* hospodářství ($\frac{3}{4}$ — $\frac{9}{10}$) používá strojů a že se tu *začíná vytvářet soustava strojů*: každé hospodářství použilo stroje více než jedenkrát. V jednom hospodářství se tudíž používá několika strojů: například každé hospodářství s výměrou nad 100 ha používalo *asi 4 stroje* (352 % proti 94 % hospodářství, která vůbec používala stroje). Z 572 latifundií (hospodářství s 1000 a více ha) jich 555 používalo stroje —

* Přes 20 ha má pouze 0,3 miliónu hospodářství z 5,5 miliónu, tj. pouze 5,5 % z celkového počtu, ale připadá na ně 17,7 miliónu hektarů půdy z 32,5, tj. 54,4 % veškeré zemědělské půdy.

použilo se jich v 2800 případech, to znamená, že každé hospodářství používalo *po pěti strojích*. Z toho je zřejmé, která hospodářství připravují „elektrickou“ revoluci a která z ní budou mít největší prospěch.

I V
ODSTRANĚNÍ PROTIKLADU
MEZI MĚSTEM A VESNICÍ.
JEDNOTLIVÉ OTÁZKY
„KRITIKŮ“

Přejdeme od Hertze k panu Černovovi. Protože Černov o Hertzovi pouze „diskutuje“, omezíme se na stručnou charakteristiku Hertzových způsobů argumentace (a parafrazování Hertze panem Černovem), abychom mohli přejít (v další části našeho pojednání) k rozboru některých nových věcných údajů, které předkládají „kritikové“.

K poznání Hertze jako teoretika nám stačí *jeden* příklad. Hned na začátku jeho knihy je oddíl s náročným titulem: Pojem národního kapitalismu. Hertz nechce nic víc a nic méně než definovat kapitalismus. Píše: „Můžeme jej samozřejmě charakterizovat jako takový národohospodářský systém, který *právně* spočívá na důsledně uskutečněných principech svobody osobnosti a vlastnictví, *technicky* na širokém“ (velkém?) „rozsahu* výroby, *sociálně* na oddělení výrobních prostředků od přímých výrobců, *politicky* na tom, že v důsledku rozdělení vlastnictví na pouhém ekonomickém základě mají kapitalisté v rukou ústřední politickou moc“ (koncentrovanou politickou sílu státu?) (rus. překl. s. 37). Tyto definice jsou neúplné, je třeba je zpřesnit, říká

* Pan V. Černov^[215] překládá (Russkoje bogatstvo, č. 4, 132) „na výrobě, která dosáhla vysokého stupně rozvoje“. Tak se panu Černovovi podařilo „pochopit“ německý výraz „auf grosser Stufenleiter“! !

Hertz, vedle velkovýroby se například všude ještě udržuje domácí práce a drobný pacht. „Nevyhovuje dost dobře ani *reálná* (sic!) definice kapitalismu jako systému, v němž je výroba pod kontrolou“ (nadvládou a kontrolou) „kapitalistů“ (vlastníků kapitálu). Není snad skvělá tato „reálná“ definice kapitalismu jako nadvlády kapitalistů? A jak charakteristická je dnes tak módní kvazirealistická, ve skutečnosti však eklektická honba za přesným výčtem všech jednotlivých znaků a jednotlivých „faktorů“! Tento nesmyslný pokus zahrnout do obecného pojmu všechny specifické znaky jednotlivých jevů nebo naopak „nedostat se do konfliktu s krajní rozmanitostí jevů“ svědčí prostě o elementárním nepochopení toho, co je věda, a nakonec ovšem zavádí „teoretika“ až tak daleko, že pro stromy nevidí les. Hertz například zapomněl na takovou maličkost, jako je zbožní výroba a přeměna pracovní síly ve zboží! Zato zformuloval tuto *genetickou* definici, kterou — abychom potrestali jejího tvůrce — je třeba uvést doslova: Kapitalismus je „takový stav národního hospodářství, kdy uskutečňování zásad volné směny, svobody osobnosti a vlastnictví dosáhlo (relativně) maxima, určovaného ekonomickým vývojem a empirickými podmínkami jednotlivých národních ekonomik“ (S. 10, rus. překl. 38—39 není úplně přesný). Pan V. Černov samozřejmě tyto nicotnosti se zbožnou úctou přepracovává a přikrašluje a kromě toho na celých třiceti stránkách časopisu *Ruskoje bogatstvo* častuje čtenáře „rozborem“ typů národního kapitalismu. Z tohoto vysoce poučného rozboru lze vyvodit řadu neobyčejně cenných a vůbec nešablonovitých tezí, například tezi o „nezávislé, hrdé a energické povaze Brita“, o „solidnosti“ anglické buržoazie a její „nesympatické“ zahraniční politice, o „vášnivém a vznětlivém temperamentu románské rasy“ a o „německém pedantství“ (*Ruskoje bogatstvo*, č. 4, s. 152). „Dogmatický“ marxismus je pochopitelně tímto rozбором definitivně pohřben.

Neméně zdrcující je Hertzův rozbor údajů o hypotékách.

Alespoň pan Černov je jím nadšen. Píše: „Je pravda, že... Hertzovy údaje ještě nikdo nevyvrátil. Kautsky se ve svém hodnocení Hertzovy knihy přespříliš věnuje některým jednotlivostem“ (jako je důkaz o Hertzových *falzifikacích!* Pěkné „jednotlivosti“!), „ale ani jediným slovem nereaguje na Hertzovu argumentaci o hypotékách“ (Ruskoje bogatstvo, č. 10, s. 217, podtrženo panem Černovem). Jak je vidět z odkazu na straně 238 téhož čísla časopisu Ruskoje bogatstvo, pan Černov zná Kautského polemický článek (Zwei Kritiker meiner Agrarfrage* v Neue Zeit, 18, 1; 1899—1900) a musel rovněž vědět, že časopis, v němž byl tento článek uveřejněn, je v Rusku cenzurou zakázán. Pro charakteristiku podstaty současné „kritiky“ je tím závažnější, že slova, která sám pan Černov podtrhl, jsou *vyložene nepřavdivá*, protože Kautsky *odpověděl* ve věci hypoték „Hertzovi, Davidovi, Bernsteinovi, Schippelovi, Bulgakovovi e tutti quanti“** na straně 472—477 *téhož článku, který pan Černov cituje*. Je to nudná povinnost vyprošťovat z takto překroucených výroků ryzí pravdu, ale máme-li jednou co činit s pány Černovy, pak se té povinnosti nevyhneme.

Kautsky odpověděl Hertzovi samozřejmě ironicky, protože Hertz i v této otázce prokázal neschopnost nebo i nechuť pochopit souvislosti a prozradil na sebe, že rád opakuje otřepané argumenty buržoazních ekonomů. V Kautského Agrarfrage^[247] se mluvilo (S. 88—89) o koncentraci hypoték. Kautsky napsal: „Četní drobní vesničtí lichváři jsou stále více zatlačováni do pozadí a jejich funkci přejímají centralizované kapitalistické nebo družstevní instituce, které monopolizují hypotekární úvěr.“ Kautsky jmenuje některé tyto kapitalistické i družstevní instituce, hovoří o svépomocných zemědělských úvěrových ústavech (genossenschaftliche Bodenkreditinstitute) a poukazuje na to, že do hypoték vkládají své fondy jak *spořitelny*, tak po-

* Dva kritikové mé Agrární otázky. *Red.*

** Slova Kautského: s. 472, Neue Zeit (E tutti quanti — a všem podobným. *Red.*)

jištovací společnosti a mnohé korporace (S. 89) apod. V Prusku například vydalo 17 svépomocných úvěrových ústavů do roku 1887 zástavní listy⁷⁶ na 1650 miliónů marek. „Již tato čísla jsou dokladem obrovské koncentrace pozemkové renty v několika málo ústředních institucích“ (podtrženo námi), „ale koncentrace se rychle stupňuje. V roce 1875 vydaly německé hypoteční banky za 900 miliónů marek zástavních listů, v roce 1888 za 2,5 miliardy, v roce 1892 dosáhla tato částka již 3400 miliónů zkoncentrovaných v 31 (roku 1875 v 27) bankách“ (S. 89). Tato koncentrace pozemkové renty je výrazem koncentrace *pozemkového vlastnictví*.

Nikoli — odpovídají Hertz, Bulgakov, Černov a spol. — „jsme svědky nepochybné tendence k decentralizaci, k tříštění vlastnictví“ (Russkoje bogatstvo, č. 10, s. 216), protože „více než čtvrtina hypotekárního úvěru je soustředěna v rukou demokratických (sic!) úvěrových institucí s velkým počtem drobných vkladatelů“ (tamtéž). Hertz neobyčejně horlivě dokazuje řadou tabulek, že *drobní střádalové* tvoří hlavní masu vkladatelů ve spořitelnách apod. Ptáme se jen, k čemu to všechno je? Vždyť na svépomocné úvěrové ústavy a spořitelny poukázal sám Kautsky (přitom se ovšem na rozdíl od pana Černova nedomníval, že jsou to vrcholně „demokratické“ instituce). Kautsky hovoří o centralizaci renty v několika málo ústředních ústavech, kdežto oni mu oponují počtem drobných střádalů ve spořitelnách!! A říkají tomu „tříštění vlastnictví“! Co však má společného se zemědělstvím (jde o koncentraci renty) počet střádalů v hypotečních bankách? Cožpak velká továrna nebude znamenat centralizaci výroby proto, že její akcie vlastní větší počet malých kapitalistů? Kautsky odpovídá Hertzo- vi: „Dokud mě David a Hertz nepoučili, neměl jsem ani potuchy o tom, odkud berou spořitelny své peníze. Domníval jsem se, že provádějí transakce s úsporami Rothschildů a Vanderbiltů.“

O převedení hypoték do vlastnictví státu Hertz říká:

„Byl by to velmi špatný prostředek boje proti velkokapitálu, ale zaručeně skvělý prostředek k tomu, a by proti původcům takové reformy poštal obrovskou a stále se zvětšující armádu drobných vlastníků, především zemědělské dělníky“ (S. 29, rus. překl. 78. Pan Černov to s požitkem opakuje v časopise Russkoje bogatstvo na s. 217—218).

Tak to jsou ti „vlastníci“, s jejichž vzrůstajícím počtem nadělal Bernstein a spol. tolik křiku! odpovídá Kautsky. — Jsou to služby s 20 markami ve spořitelně! A jak starý a otřepaný je tento argument proti socialistům, kteří prý by tím svým „vyvlastněním“ oloupili obrovskou armádu pracujících. Nebyl to nikdo jiný než Eugen Richter, kdo zvláště horlivě zdůrazňoval tento argument ve své brožuře vydané po zrušení výjimečného zákona proti socialistům⁷⁷ (kterou továrníci po tisících skupovali a rozdávali dělníkům). V této brožuře vyrukoval Eugen Richter se svou proslulou „šetrnou Anežkou“ — chudou švadlenou, která měla ve spořitelně několik desítek marek; o ty ji však okradli zlí socialisté, když uchopili státní moc a převedli banky do státního vlastnictví. Z takového pramene tedy čerpají své „kritické“ argumenty Bulgakovové*, Hertzové a Černovové!

Kautsky říká o „proslulé“ brožuře Eugena Richtera^[272]: „Tehdy se za to E. Richterovi všichni sociální demokraté svorně vysmáli. A teď se mezi nimi našli lidé, kteří v našem ústředním orgánu“ (má pravděpodobně na mysli Davidovy články v listu Vorwärts⁷⁸) „pějí chvalozpěvy na spis, který opakuje tytéž myšlenky: Ó Herti, jak velebíme tvé hrdinské činy!

Pro ubohého Eugena je to na sklonku života skutečný triumf a já jsem nucen pro jeho potěšení ocitovat z téže stránky Hertzovy knihy ještě toto: „Vidíme, že drobného rolníka, majitele domu ve městě a zejména velkostatkáře

* V otázce hypoték použil pan Bulgakov proti Kautskému stejné argumenty v časopise Načalo a v němčině též v Braunově Archivu.

vyvlastňují právě nižší a střední třídy, které se bezesporu rekrutují ponejvíce z vesnického obyvatelstva“ (Hertz, S. 29, rus. překl. 77. — S nadšením přetištěno v časopise Russkoje bogatstvo, č. 10, s. 216—217). „Davidova teorie o ‚nahlodání‘ (Aushöhlung) kapitalismu prostřednictvím kolektivních mzdových smluv (Tarifgemeinschaften) a spotřebních družstev je dnes překonána. Bledne před Hertzo-
vým vyvlastněním vyvlastňovatelů prostřednictvím spořitel-
teln. Šetrná Anežka, kterou už všichni pokládali za mrtvou, se probouzí k novému životu“ (Kautsky, l. c., S. 475) — a ruští „kritikové“ ruku v ruce s publicisty z časopisu Russkoje bogatstvo spěchají přesadit tuto vzkříšenou „šetrnou Anežku“ do ruské půdy, aby zostudili „ortodoxní“ sociální demokracii.

A právě tento pan V. Černov, celý bez sebe nad argumenty Eugena Richtera přemílanými Hertzem, „peskuje“ Kautského na stránkách časopisu Russkoje bogatstvo a ve sborníku Na čestném místě^[113], vydaném na počest pana N. Michajlovského. Nebylo by spravedlivé, kdybychom z této zdrcující kritiky nevybrali některé perličky. „Kautsky vzápětí po Marxovi přiznává,“ píše pan Černov v 8. čísle časopisu Russkoje bogatstvo na s. 229, „že pokrok kapitalistického zemědělství vede k ochuzování půdy o živné látky: v podobě různých produktů se z půdy stále něco odebírá, posílá se do měst a nevrací se půdě zpět... V otázce zákonů úrodnosti půdy Kautsky tedy bezmocně (sic!) opakuje Marxe, který se opíral o Liebigovu teorii. Avšak v době, kdy Marx psal svůj první díl, byl Liebigův ‚zákon obnovy‘ nejnovějším objevem agronomie. Od tohoto objevu uplynulo více než půl století. Naše poznatky o zákonech úrodnosti půdy prodělaly úplnou revoluci. A co se nestalo? Celé poliebigovské období, všechny další objevy Pasteurovy a Villeovy, pokusy Solariovy se zaváděním dusíku, Berthelotovy, Hellriegelovy, Wilfahrtovy a Vinogradského objevy v oboru bakteriologie půdy — to všechno prošlo mimo Kautského bez jakékoli odezvy“... Milý pan Černov! Jak

úžasně se podobá Turgeněvovu Vorošilovovi⁷⁹: vzpomínáte si na mladého ruského soukromého docenta z Dýmu, který se vydal na cesty do ciziny? Byl to velmi mlčenlivý pán, ale občas se hráze jeho mlčení protrhly a pak začal chrlit desítky a stovky jmen učených a veleučených, významných i nejvýznamnějších vědců. Přesně tak si počíná náš učenec pan Černov, který úplně rozdrtil toho nevzdělance Kautského. Jenomže... jenomže neměli bychom přece jen nahlédnout do Kautského knihy? Neměli bychom se podívat alespoň na její obsah? Zastavme se u IV. kapitoly: Současné zemědělství, bod d) Hnojiva, *bakterie*. Najdeme bod d) a čteme:

„V druhé polovině minulého desetiletí bylo objeveno, že luštěniny na rozdíl od ostatních kulturních plodin berou téměř všechn potřebný dusík nikoli z půdy, ale ze vzduchu, že půdu o dusík neochuzují, ale naopak obohacují. Tuto vlastnost mají však jen tehdy, jsou-li v půdě určité mikroorganismy, které se zachycují na jejich kořenech. Tam, kde tyto mikroorganismy nejsou, lze naočkováním vhodných látek dodat luštěninám schopnost přeměňovat půdu chudou na dusík v půdu na dusík bohatou, a tak do jisté míry tuto půdu pro jiné kulturní plodiny přihnojovat. Naočkují-li se luštěninám bakterie a přidají příslušná minerální hnojiva (fosfátová a draselná), dosahuje se zpravidla vysokých výnosů i bez hnojení chlévskou mrvou. Teprve tímto objevem získalo ‚svobodné hospodářství‘ zcela pevnou základnu“ (Kautsky, 51—52). A kdo vědecky zdůvodnil tento velkolepý objev bakterií, které vážou dusík? Hellriegel...

Kautského vina spočívá v jeho zlovyku (který můžeme pozorovat i u mnoha úzkoprsých ortodoxních marxistů) nikdy nezapomínat, že členové bojovné socialistické strany mají i ve svých vědeckých pracích myslet na dělnické čtenáře, mají se snažit psát *prostě*, bez zbytečných slovních obrátů, bez zevních znaků „učenosti“, které tak okouzlují dekadenty a představitele oficiální vědy s akademickými

tituly. Kautsky i v tomto případě raději zřetelně a jasně vyloužil podstatu nejnovějších agronomických objevů a vynesl jména učenců, která devíti desetinám čtenářů nic neříkají. Vorošilovové si počínají opačně: raději vychrlí nekonečný proud učených slov z oblasti agronomie, politické ekonomie, kritické filozofie apod. a tímto vědeckým balastem zastírají podstatu věci.

Tak například Vorošilov-Černov svým lživým osočováním Kautského, že nezná učená slova a vědecké objevy, zastřel a utajil krajně zajímavou a poučnou epizodu módní kritiky, totiž útok buržoazní ekonomie na socialistickou myšlenku odstranění protikladu mezi městem a vesnicí. Profesor Lujo Brentano například tvrdí, že přesídlování z vesnic do měst není vyvoláváno danými sociálními podmínkami, ale *přirozenou nutností*, zákonem klesající úrodnosti půdy.* V duchu svého učitele prohlašoval pan Bulga-

* Viz Kautského článek v *Neue Zeit*, XIX, 2, 1900—1901, č. 27: Tolstoj und Brentano^[249]. Kautsky srovnává se současným vědeckým socialismem učení L. Tolstého, který je navzdory reakční naivitě své teorie vnímavým pozorovatelem a kritikem buržoazního zřízení, a buržoazní ekonomii, jejíž „hvězda“ Brentano (známý učitel pánů Struveho, Bulgakova, Hertze a tutti quanti) má v hlavě ten nejneuvěřitelnější zmatek, plete si přírodní jevy se společenskými, směšuje pojmy produktivita a rentabilita, hodnota a cena atd. Správně říká Kautsky: „Není to tak typické pro Brentana samého, jako pro školu, ke které patří. *Historická škola* buržoazní ekonomie ve své dnešní podobě považuje úsilí o jednotné pojetí společenského mechanismu za překonané stanovisko (überwundener Standpunkt). Podle jejího názoru nemá ekonomická věda zkoumat sociální zákony a vytvářet z nich jednotný systém, ale má se omezovat na protokolární popis jednotlivých sociálních faktů z minulosti a přítomnosti. Tím se také učí dotýkat se pouze vnější stránky jevů. Když však některý představitel této školy přece jen podlehe pokušení prozkoumat základy jevů hlouběji, ukáže se, že vůbec není schopen orientovat se a bezradně tápe. Také v naší straně se od určité doby neprojevuje snaha nahradit Marxovu teorii nějakou jinou teorií, ale tato teorie se nahrazuje teoretickým vakuem (Theorielosigkeit), kterým se vyznačuje historická škola, a šíří se snahy degradovat teoretika na reportéra. Kdo nechce pouze bez jakéhokoli cíle přecházet (Fortwurschteln) od případu k případu, ale soustředěně

kov již v časopise Načalo (r. 1899, březen, s. 29), že myšlenka odstranit protiklad mezi městem a vesnicí je „čirá fantazie“, které se „agronom zasměje“. Hertz píše ve své knize: „Odstranění rozdílu mezi městem a vesnicí je sice hlavní tužbou starých utopistů (a dokonce Manifestu), ale nám se přece jen nechce věřit, že by společenský řád, který má všechny podmínky usměřňovat lidskou kulturu k nejvyšším dosažitelným metám, skutečně zničil tak významná střediska energie a kultury, jakými jsou velká města, a vzdal se kvůli uraženému estetickému citu těchto bohatých pokladnic umění a vědy, bez nichž je pokrok nemožný“ (S. 76. Ruský překladatel na straně 182 chytrácky přeložil slovo „potenziert“* jako „potenciální“. Je to bída s těmi ruskými překlady! Týž překladatel na s. 270 překládá: „Wer isst zuletzt das Schwein?“** — „Kdo je nakonec prase?“). Před socialistickými „fantaziemi“ chrání tedy pan Hertz buržoazní řád frázemi, ve kterých není o nic méně „boje za idealismus“ než u pánů Struveho a Berdajeva! Tímto nabubřelým idealistickým frazérstvím však sama obrana nic nezíská.

Sociální demokraté dovedou ocenit historické zásluhy velkých středisek energie a kultury; dokazují to svým nesmiřitelným bojem proti všemu, co připoutává obyvatelstvo, zejména rolníky a zemědělské dělníky, k jednomu místu. Proto na rozdíl od kritiků nesednou na lep ani jednomu statkáři, který se snaží zajistit „mužikovi“ „výdělky“ v zimě. I když jednoznačně uznáváme pokrokovou úlohu velkých měst v kapitalistické společnosti, rozhodně nám to nebrání, abychom do svých ideálů (a do svého akčního programu, protože neuskutečnitelné ideály přenecháváme

a energicky postupovat vpřed k velkému cíli, tomu nechť je Brentanův zmatek, který jsme odhalili, výstrahou před dnešními metodami historické školy“ (S. 25).

* — umocněný, bohatý. *Red.*

** „Kdo jí nakonec vepřové?“ *Red.*

pánům Struvům a Berďajevům) nezahrnuli odstranění protikladu mezi městem a vesnicí. Není pravda, že se tím zříkáme pokladů vědy a umění. Právě naopak: je to nezbytné, mají-li být tyto poklady *zpřístupněny všemu lidu*, má-li se zlikvidovat odcizenost miliónů vesnického obyvatelstva kultuře, má-li se překonat stav, který Marx tak výstižně nazval „tupostí venkovského života“⁸⁰. A dnes, kdy lze rozvádět elektrickou energii na dálku, kdy se dopravní technika natolik zdokonalila, že je možné při menších (než dnešních) nákladech dopravovat cestující rychlostí přes 200 verst za hodinu*, nemohou žádné technické překážky zabránit, aby pokladů vědy a umění, nahromaděných za staletí v několika málo střediscích, využívalo všechno obyvatelstvo usídlené víceméně rovnoměrně po celé zemi.

A jestliže nic nebrání odstranění protikladu mezi městem a vesnicí (nemůžeme ovšem toto odstranění chápat jako jednorázovou akci, ale jako řadu opatření), pak si je už vůbec nevyžaduje pouhé „estetické cítění“. Podle Engelsových slov se lidé ve velkých městech dusí ve vlastní špíně a všichni, jak jen mohou, pravidelně utíkají z města za čerstvým vzduchem a čistou vodou.⁸¹ I průmysl se rozmisťuje po celé zemi, protože také potřebuje čistou vodu. Využívání vodních spádů, průplavů a řek pro výrobu elektrické energie bude novým impulsem pro toto „rozptýlení průmyslu“. A konečně — last but not least** — racionální zužitkování městských odpadků a především lidských exkrementů, tak důležité pro zemědělství, rovněž vyžaduje odstranění protikladu mezi městem a vesnicí. A tu si páni kritikové usmyslili, že zaměří své námitky týkající se agronomie právě proti tomuto bodu Marxovy a Engelsovy teorie (vyhnuli se úplnému rozboru teorie, kterou

* Projekt takové dráhy mezi Manchesterem a Liverpoolem neschválil parlament jen pro zistný odpor železničních magnátů, kteří se obávali zruinování starých společností.

** — poslední v pořadí, nikoli však významem. *Red.*

Engels zvláště podrobně vyložil v Anti-Dühringu⁸²; raději se odmlčeli a jako vždy se spokojili s pouhým parafrázováním útržků myšlenek nějakého Brentana). Uvažují takto: Liebig dokázal, že půdě se musí vracet právě tolik, kolik se jí vezme. Pokládal proto odklizení městských odpadků do moře a do řek za nesmyslné a barbarské plýtvání látkami nezbytnými pro zemědělství. Kautsky souhlasí s Liebigovou teorií. Ale nejnovější agronomie dokázala, že je docela možné obnovit produktivní síly půdy bez chlévské mrvy, dodat půdě umělá hnojiva, naočkovat luštěninám určité bakterie, které vážou dusík, apod. Kautsky a všichni ti „ortodoxní“ jsou *tudíž* prostě zaostalí lidé.

Na to odpovídáme, že i v tomto případě se páni kritikové dopouštějí jedné ze svých nesčetných a nekonečných *falzifikací*. Kautsky po výkladu Liebigovy teorie *okamžitě* připomenul soudobou agronomii, která dokázala, že je opravdu možné „úplně se obejít bez chlévské mrvy“ (S. 50, Agrarfrage; srov. dříve citovaný úryvek), ale dodal, že je to jen *paliativum*, uvážíme-li, jak se při dnešním systému čištění měst mrhá lidskými exkrementy. A právě tento bod by museli páni kritikové vyvrátit, kdyby byli vůbec schopni věcně diskutovat; museli by dokázat, že to není paliativum. To je však ani nenapadlo. Přirozená hnojiva je jistě možné (*částečně*) nahradit umělými, ale tím se nikterak nevyvrací tvrzení, že je nevhodné vyhazovat přirozená hnojiva a zamořovat přitom řeky a vzduch v okolí měst a továren. I dnes existují poblíž velkých měst zavlažované pozemky, kde se městský odpad velmi úspěšně zužitkovává pro zemědělství, tímto způsobem se však zužitkuje pouze jeho nepatrná část. Na 211. straně své knihy reaguje Kautsky na tutéž námitku — kterou mu předkládají páni kritikové jako něco nového —, že prý nejnovější agronomie vyvrací tezi o agronomickém vykořisťování vesnice městem, a říká: umělá hnojiva „mohou sice odvrátit pokles úrodnosti půdy, bude-li však nutné používat je ve stále větším množství, budou pro zemědělství jen dalším z četných břemen, která

nejdou přirozenou nutností, ale vyplývají ze současných společenských poměrů“*.

Podtržená slova obsahují vlastní „jádro“ problému, který kritikové tak snaživě zamotávají. Autoři, kteří podobně jako pan Bulgakov straší proletariát „obilní otázkou“, otázkou hroznější a důležitější, než je otázka sociální, horují pro umělé omezování porodnosti a prohlašují, že „regulování přírůstku obyvatelstva“ se stává „základní (sic!) ekonomickou podmínkou“ blahobytu rolnictva (II, 261), že toto regulování si zaslouhuje „pozornosti“ a „že přírůstek rolnického obyvatelstva vyvolává často u sentimentálních (!?) moralistů pokrytecké rozhořčení“ (jen pokrytecké? a ne oprávněné rozhořčení nad dnešním společenským zřízením?), „jakoby bezuzdná smyslnost (sic!) byla sama o sobě ctností“ (tamtéž). Podobní autoři musí přirozeně a nevyhnutelně usilovat o to, aby *kapitalistické* překážky pokroku zemědělství zůstaly zastřeny, aby se všechno svádělo na přirozený „zákon klesající úrodnosti půdy“, aby se odstranění protikladu mezi městem a vesnicí považovalo za „pouhou fantazii“. Avšak jak bezmezně lehkomyšní musí být páni Černovové, když mohou souhlasit s takovými úvahami a zároveň vytýkat kritikům marxismu „nedostatek zásadovosti, eklekticismus a oportunistus“ (Ruskoje bogatstvo, č. 11, s. 246)?! Může být něco komičtějšího než pan Černov^[213] vytýkající jiným nedostatek zásadovosti a oportunistus?

Tomuto směšnému způsobu uvažování, který jsme právě rozebrali, se jako vejce vejci podobají všechny ostatní bohatýrské kritické činy našeho Vorošilova.

Jestliže vás Vorošilov ujišťuje, že si Kautsky neuvědomuje rozdíl mezi kapitalistickým úvěrem a lichvou, že do-

* Kautsky k tomu dodává, že s pádem kapitalismu umělá hnojiva pochopitelně nevymizí, budou sice obohacovat půdu specifickými látkami, ale nebudou *jediným* prostředkem k obnovování úrodnosti půdy.

konce není schopen nebo nechce pochopit Marxe, když mluví o rolníkovi, který plní funkci podnikatele a v této roli zaujímá vůči proletariátu podobnou pozici jako továrník, jestliže se přitom Vorošilov bije v prsa a volá „říkám to směle, protože cítím (sic!) pevnou půdu pod nohama“ (Na čestném místě, s. 169), můžete být klidní: Vorošilov jen znovu beznadějně plete páté přes deváté a stejně beznadějně se chvástá. „Nevšiml si“ v Kautského knize míst věnovaných lichvě jako takové (Agrarfrage, S. 11, 102 až 104, zejména 118 a 290—292), a tak nosí dříví do lesa, a jak už to bývá, nadělá přitom mnoho povyku o Kautského „doktrinářském formalismu“, „mravní otupělosti“, o „zlomyslném výsměchu lidskému utrpení“ apod. Pochopit něco tak záhadného, jako že rolník plní funkce podnikatele, to je zřejmě nad Vorošilovovy síly. Přesto se mu to pokusíme v následující pasáži na nejkonkrétnějších příkladech vysvětlit.

Jestliže chce Vorošilov dokázat, že je skutečným představitelem „zájmů práce“, a vyčítá Kautskému, že „vyhnal z řad proletariátu početné vrstvy opravdového dělného lidu“ (tamtéž, s. 167), jako je lumpenproletariát, služebnictvo, domácí výrobce apod., pak vězte, že si to Vorošilov plete. Kautsky rozebírá charakteristické znaky „moderního proletariátu“, jehož produktem je současné „sociálně demokratické proletářské hnutí“ (Agrarfrage, S. 306), ale Vorošilovům se ještě dodnes nepodařilo objevit, že by sociálně demokratické hnutí vytvořili tuláci, domácí výrobci nebo služebnictvo. Proto výčitka, že Kautsky je s to „vyhnat“ z řad proletariátu služebnictvo (které teď v Německu začíná sympatizovat s hnutím), domácí výrobce aj., jen zcela jasně odhaluje bezmeznou drzost Vorošilovů, kteří projevují své přátelství k „opravdovému dělnému lidu“ tím ochotněji, čím bezvýznamnější jsou tyto fráze a čím beztrestněji mohou napadat *druhou část* Agrární otázky, kterou ruská cenzura nepropustila. Ostatně pokud jde o drzost, najdeme ještě další perličky: Když pan Černov

vychvaluje pány N. -ona a Kablukova, nezmiňuje se ani slovem o tom, že je marxisté kritizovali, a zároveň se s předstíranou naivitou ptá: Koho to vlastně mají na mysli němečtí sociální demokraté, když říkají: naši ruští „soudruzi“? Nevěříte-li, že se v časopise Russkoje bogatstvo kladou takové otázky, nahlédněte do 7. čísla, s. 166.

Tvrdí-li Vorošilov, že Engelsovy „předpovědi“ o bezvýslednosti belgického dělnického hnutí ovlivněného proudhonismem⁸³ „ztroskotaly“, pak vězte, že Vorošilov zase všechno překrucuje, protože si je příliš jist, že za nic, abych tak řekl, „neodpovídá“. Poslechněme si jeho vlastní slova: „Nadarmo nebyla Belgie nikdy ortodoxně marxistická, nadarmo s ní nebyl Engels nespokojen a předpověděl, že belgické hnutí půjde pod vlivem ‚Proudhonových principů‘, ‚von nichts durch nichts zu nichts‘*. Ale ouvej! Jeho předpovědi ztroskotaly a belgické hnutí může být dnes svým rozsahem a všestranností četným ‚pravověrným‘ zemím v mnohém vzorem“ (Russkoje bogatstvo, č. 10, s. 234). Skutečnost je taková: v roce 1872 (sedmdesát dva!) Engels polemizoval v sociálně demokratickém listě Volksstaat⁸⁴ s německým proudhonovcem Mülbergerem, kterému vytýkal zveličování významu proudhonismu, a napsal: „Jediná země, kde se dělnické hnutí rozvíjí pod přímým vlivem Proudhonových ‚principů‘, je Belgie, a právě proto postupuje belgické dělnické hnutí, jak říká Hegel, ‚od ničeho ničím k ničemu‘.“**

Je tedy *vyložená nepravda*, že by Engels něco „předpovídal“ nebo „prorokoval“. Mluvil pouze o tom, co je, tj. o tom, co bylo v roce 1872. Historicky je doloženo, že v té době belgické hnutí přešlapovalo na místě právě proto, že v něm

* — od ničeho ničím k ničemu. *Red.*

** Viz brožuru Zur Wohnungsfrage^[239] [K bytové otázce], Zürich 1887, ve které jsou přetištěny Engelsovy články proti Mülbergerovi z roku 1872 a jeho předmluva datovaná 10. lednem 1887. Citované místo je na s. 56.⁸⁶

převládá proudhonismus, jehož předáci brojili proti kolektivismu a zahrnovali samostatnou politickou činnost proletariátu. „Belgická socialistická strana“ byla založena až v roce 1879 a eprve tehdy byla zahájena agitace za všeobecné volební právo, která znamenala vítězství marxismu nad proudhonismem (uznání politického boje proletariátu organizovaného v samostatné třídní straně) a počátek významných úspěchů hnutí. Tehdejší program „belgické dělnické strany“ převzal (až na jednotlivé méně závažné body) *všechny* základní ideje marxismu. Proto tedy Engels v roce 1887, v předmluvě k druhému vydání článků o bytové otázce, zvláště zdůrazňuje, „jaké obrovské pokroky udělalo mezinárodní dělnické hnutí za posledních čtrnáct let“. Říká, že tento pokrok úzce souvisí s vytačením proudhonismu, který *tehdy* v hnutí převládal, ale *dnes* je takřka zapomenut. Engels poznamenává: „V Belgii vytlačili Vlámové Valony z vedení hnutí, sesadili (abgesetzt) proudhonismus a značně pozvedli hnutí“ (tamtéž, s. 4, předmluva)⁸⁶. Není snad pozoruhodné, jak pravdivě to vylíčil časopis Russkoje bogatstvo?

Jestliže Vorošilov... ale už dost! Nestačíme přece vyvracet lži, měsíc co měsíc šířené legálním časopisem o „ortodoxním“ marxismu, který se nemůže bránit.

„PROSPERITA POKROČILÝCH
MODERNÍCH
MALÝCH HOSPODÁŘSTVÍ“.
PŘÍKLAD BÁDENSKA*

Zkoumejte podrobnosti, zkoumejte podrobnosti! — volal pan Bulgakov v časopise Načalo (č. 1, s. 7 a 13) a toto heslo v tisícerych obměnách opakují všichni „kritikové“.

Dobře, pánové, budeme zkoumat podrobnosti.

Nemělo vůbec žádný smysl, že jste vyrukovali s takovým heslem proti Kautskému, neboť hlavním úkolem vědeckého zkoumání agrární otázky, zanikající v průměře nijak spolu nesouvisejících podrobností, bylo právě vytvořit celistvý obraz vývoje současného agrárního zřízení. Vaše heslo jen zastíralo vaši vědeckou bezzásadovost, váš oportunistický strach z jakéhokoli uceleného a promyšleného světového názoru. Kdybyste nepřistupovali ke Kautského knize jako Vorošilovové, mohli byste z ní vytěžit nejedno poučení, jak s podrobnými údaji zacházet a jak je zpracovávat. Že vy však tyto podrobné údaje využívat nedovedete, to teď dokážeme na celé řadě *vašich vlastních* příkladů.

V článku Selští barbari^[230], otištěném v časopise pánů Vorošilovů Sozialistische (??) Monatshefte (III. Jahrg., 1899, Heft 2) a namířeném proti Kautskému, se E. David zvláště vítězoslavně odvolal na „jednu z *nejdůkladnějších a nejzajímavějších monografií*“ o rolnickém hospodářství, které v poslední době vyšly, totiž na Drei Dörfer der badischen Hard [Tři vesnice bádenského Hardu] (Leipzig 1895)

* Kapitoly V—IX byly uveřejněny v časopise *Образование* s touto autorovou poznámkou: „Tyto studie byly napsány v roce 1901. Jejich první část vyšla jako brožura v minulém roce v Oděse (v nakladatelství Burevěstnik), druhá část vychází poprvé. Každá studie tvoří víceméně samostatný celek. Jejich společným tématem je rozbor kritiky namířené v ruské literatuře proti marxismu.“ *Red.*

od Moritze Hechta^[243]. Hertz se chopil této příležitosti, stejně jako David zopakoval několik čísel z této „skvělé práce“ (S. 68, rus. překl. 164) a „rezolutně doporučoval“ (S. 79, rus. překl. 188) seznámit se s ní buď v originále, nebo v Davidově výtahu. Pan Černov nelenil a reprodukoval v časopise Russkoje bogatstvo jak Davida, tak Hertze a proti Kautskému uvedl „výstižné obrazy prosperujících pokročilých moderních malých hospodářství“, jak je vylíčil Hecht (č. 8, 206—209).

Podívejme se však na Hechta.

Hecht popisuje tři bádenské vesnice vzdálené 4—14 km od Karlsruhe: Hagsfeld, Blankenloch a Friedrichsthal. Rolnická hospodářství vlastní malé pozemky — 1 až 3 ha na hospodáře — a přesto se tu rolníci mají velmi dobře a žijí tu kulturně, protože sklízají mimořádně vysokou úrodu. David (a po něm i Černov) srovnává zdejší výnosy s průměrnými výnosy v celém Německu (v q z 1 ha: brambory 150—160 proti 87,8; žito a pšenice 20—23 proti 10 až 13; seno 50—60 proti 28,6) a volá: To jsou mi věci! Tady máte ty „zaostalé malé rolníky“! My mu odpovídáme: za prvé je směšné považovat tyto údaje za argument proti Kautskému, protože tu chybí srovnání malého a velkého hospodářství ve stejných podmínkách. Ještě směšnější je, když tentýž pan Černov v 8. čísle časopisu Russkoje bogatstvo na s. 229 tvrdí, že v „rudimentárním názoru Kautského“ (na agronomické vykořisťování vesnice městem) „jsou stinné stránky kapitalismu dokonce zveličovány“, ale na s. 209 v polemice *proti* Kautskému uvádí právě takový příklad, kde je tato kapitalistická překážka pokroku zemědělství *odstraněna* vzhledem k tomu, že vesnice, které si vybral, jsou blízko města. Zatímco obrovská většina vesnického obyvatelstva ztrácí vinou kapitalismu, který vyliďňuje vesnice a koncentruje obyvatelstvo ve městech, značná kvanta organického hnojiva, získává nepatrná menšina rolníků v okolí měst zvláštní výhody z polohy vesnic a obohacuje se na úkor ochuzování většiny. Není divu, že v uvedených

vesnicích jsou tak vysoké výnosy, jestliže rolníci nakupují ročně za 41 000 marek mrvu z vojenských stájí tří sousedních posádkových měst (Karlsruhe, Bruchsal a Durlach) a fekálie z městských asanačních zařízení (Hecht, S. 65); umělých hnojiv přikupují pouze za 7000 marek.* Vyvracet technickou převahu velkého hospodářství příkladem malých hospodářství s přibližně stejnými podmínkami znamená dokazovat pouze svou bezmocnost. A za druhé, kolik je v tomto příkladě skutečně „opravdových malých rolníků“, echte und rechte Kleinbauern, jak říká David a jak to po něm opakuje Hertz a Černov? Přitom se odvolávají *pouze* na rozsah pozemkové držby a tím právě dokazují, že s podrobnými údaji zacházet nedovedou. Jak každý ví, má pro rolníka v blízkosti města děsjatina půdy stejnou cenu jako deset děsjatín pro rolníka v zapadlé vesnici a navíc se v blízkosti města radikálně mění také *typ* hospodářství. Například půda ve Friedrichsthalu, který má z těchto tří vesnic v blízkosti města nejméně půdy a je nejbohatší, stojí 9000—10 000 marek, tj. *pětinásobek* průměrné ceny půdy v Bádensku (1938 marek) a *asi dvacetinásobek* ceny půdy v odlehlých oblastech Východního Pruska. Podle rozsahu výroby (jediného přesného ukazatele velikosti hospodářství) to tedy vůbec nejsou „malí“ rolníci. Pokud jde o *typ* jejich hospodářství, dosáhly tu neobyčejně vysokého stupně rozvoje *peněžní* hospodářství a *specializace* zemědělství, kterou Hecht obzvlášť vyzvedává. Pěstuje se tabák (na 45 %

* Pan Černov ostatně ujišťuje čtenáře časopisu Ruskoje bogatstvo, že v těchto vesnicích není „nějak zvlášť patrná diferenciacie“ *v rozsahu pozemkové držby*. Kdyby však požadavek zkoumat podrobnosti nebyl pro pana Černova prázdnou frází, nemohl by zapomenout, že pro tyto rolníky z okolí měst nemá výměra půdy takový význam jako množství hnojiva. A po této stránce je diferenciacie značná. Ve vesnici Friedrichsthal, ačkoli má nejméně půdy, jsou nejvyšší výnosy a nejbohatší rolníci; avšak ze 48 000 marek vydaných na hnojivo připadá na jejich 258 ha půdy 28 000 marek, tj. 108 marek na hektar. Hagsfeld vydá pouze 30 marek na hektar (12 000 : 397 ha) a Blankenloch dokonce jen 11 (8000 : 736 ha).

půdy ve Friedrichsthalu) a vysoce kvalitní druhy brambor (určené částečně na sadbu, částečně na stůl „vznešených pánů“ — Hecht, 17 — v Karlsruhe). Tamější rolníci prodávají ve městě mléko a máslo, selata a prasata, ale sami kupují jak obilí, tak seno. Zemědělství tu má zcela obchodní ráz a rolník žijící v blízkosti města je ryzí *maloburžo*a: kdyby si tedy pan Černov podrobné údaje, které přebírá z druhé ruky, skutečně prostudoval, snad by trochu lépe porozuměl pro něho tak záhadnému pojmu „maloburžoaznost“ rolníka (srov. časopis Russkoje bogatstvo, č. 7, s. 163). Je vskutku komické, když Hertz i Černov o sobě prohlašují, že nemohou pochopit, jak může rolník plnit funkci podnikatele, jak může figurovat zároveň jako dělník i jako podnikatel, a přitom se odvolávají na podrobné šetření, jehož autor přímo konstatuje: „Rolník 18. století se svými 8—10 hektary půdy byl rolníkem“ („byl rolníkem“, pane Černove!) „a fyzicky pracujícím; rolníček 19. století se svými 1—2 hektary je duševně pracující, podnikatel, obchodník“ (Hecht, S. 69, srov. s. 12: „Zemědělec se stal *obchodníkem a podnikatelem*.“ Podtrženo Hechtem). Co říkáte, není to vorošílovovské, jak Hertz a Černov „dali co proto“ Kautskému za to, že si plete rolníka s podnikatelem?

Nejvýraznějším znakem „podnikání“ je používání námezdní práce. A je skutečně charakteristické, že nikdo z těchto kvazisocialistů, kteří se odvolávali na Hechtovu práci, se o podnikání *ani slůvkem nezmněl*. Sám Hecht, tento nejtypičtější Kleinbürger nejloajálnějšího ražení, který je u vytržení nad nábožností rolníků a „otcovskou péčí“ velkovodské vrchnosti o své ovečky, ale zejména nad takovým „důležitým“ opatřením, jako jsou kuchařské kursy, se přirozeně snaží zатуšovat daná fakta a dokázat, že neexistuje žádná „sociální propast“ ani mezi bohatými a chudými, ani mezi rolníkem a zemědělským dělníkem, ani mezi rolníkem a továrním dělníkem. Hecht píše: „Stav zemědělských *nádentků* neexistuje. Rolníci dokážou většinou obdělávat svůj pozemek sami se svou rodinou; jen málokterí

jsou v těchto třech vesnicích nuceni používat ve žních nebo při výmlatu cizí pracovní síly; takové rodiny si „zvou na pomoc“ („bitten“), jak se zde říká, určité muže nebo ženy (které ani nenapadne říkat si „nádeníci“)⁴ (31). Není divu, že v těchto třech vesnicích jen málokdo najímá dělníky, protože, a to uvidíme později, četní „hospodáři“ jsou tovární dělníci. Hecht však neříká, jaká část ryzích zemědělců používá námezdní práce, místo přesných statistických údajů o různých kategoriích rolnictva se raději ve své kandidátské (německy doktorské) disertaci, věnované pouze třem vesnicím (z jedné Hecht pochází), ustavičně zabývá úvahami o vysoce mravním významu píle a šetrnosti. (Přesto — nebo snad právě proto — Hertz a David jeho práci tolik vychvalují.) Dovídáme se pouze, že ve Friedrichsthalu, v nejbohatší a čistě zemědělské vesnici, která leží nejdále od Karlsruhe (14 km), mají nádeníci nejnižší mzdu. Ve Friedrichsthalu dostává nádeník denně 2 marky bez stravy, v Hagsfeldu (vzdáleném 4 km od Karlsruhe a obývaném továrními dělníky) 3 marky. Taková je tedy jedna z podmínek „prosperity“ „skutečných malých rolníků“, jimiž jsou kritikové tak nadšeni. Hecht nám sděluje: „Mezi hospodáři a *čeledí* (Gesinde = jak čeled, tak nádeníci) se v těchto třech vesnicích dosud zachovaly ryze patriarchální vztahy. „Hospodář“, tj. rolník se 3—4 hektary, „tyká“ čeledínovi i děvečce a oslovuje je prostě křesťním jménem a ti zase nazývají hospodáře „strýcem“ (Vetter) a hospodyně „tetou“ (Base) a „vykají“ jim... Čeledín nebo děvečka jedí společně s rodinou a jsou pokládáni téměř za její členy“ (S. 93). O významu námezdní práce při pěstování tabáku, které je v tomto kraji tak rozšířeno a vyžaduje zvláště mnoho pracovních sil, „veledůkladný“ Hecht mlčí; ale protože utrousil přece jen pár slov o námezdní práci, musíme dokonce i tomuto loajálnímu měšťáckovi přiznat, že v umění „podrobně“ zkoumat se vyzná lépe než Vorošilovové „kritického“ socialismu.

Za třetí. Na Hechtovu studii se odvolávali ti, kteří chtěli

dokázat, že rolníci nejsou přetěžováni nadměrnou prací a netrpí podvýživou. I tu se však ukazuje, že příslušná fakta *uvedená* Hechtem kritikové raději *zamlčeli*. Vypomohli si pojmem „průměrný“ rolník, kterým tak často idealizovali „rolnictvo“ jak ruští narodníci, tak západoevropští buržoazní ekonomové. „Celkem“ je rolnictvo těchto tří vesnic velmi zámožné, ale i z Hechtovy povrchní monografie je zřejmé, že také z tohoto hlediska musíme mezi rolnictvem rozlišovat tři velké skupiny. Asi čtvrtina (nebo 30 %) hospodářů (většina z Friedrichsthalu, méně z Blankenlochu) jsou zámožní příslušníci maloburžoazie, kteří zbohatli díky blízkosti velkého města, mají výnosné mlékařské hospodářství (prodávají 10—20 litrů mléka denně) a pěstují tabák (jeden příklad: z 1,05 ha půdy oseté tabákem činí hrubá tržba 1825 marek), vykrmují prasata na prodej (z 1140 obyvatel Friedrichsthalu chová prasata 497 obyvatel, v Blankenlochu z 1684 445, v Hagsfeldu z 1273 220) apod. Tato menšina (na niž jedinou lze v podstatě vztahovat znaky „prosperity“, jimiž jsou kritikové tak nadšeni) používá nepochybně námezdní práci dosti často. Další skupina, do níž patří většina hospodářů z Blankenlochu, je na tom už daleko hůř; mají méně hnojiv, nižší výnosy, chovají menší počet dobytka (ve Friedrichsthalu připadá na 258 ha v přepočtu na hovězí dobytek celkem 599 kusů, v Blankenlochu na 736 ha 842 kusů a v Hagsfeldu na 397 ha 324 kusů), v domech se řidčeji setkáváme s „parádními světnicemi“, maso se už zdaleka nejí každý den a v mnoha rodinách můžeme pozorovat (nám Rusům dobře známý) jev, že pro nedostatek peněz se na podzim obilí prodává a na jaře opět kupuje*. Charakter této sku-

* Hospodářskou zaostalost Blankenlochu vysvětluje Hecht mimochodem tím, že zde převládá naturální hospodářství a *existuje obecní společenství*, které přiděluje každému, kdo dosáhne 32 let, kousek půdy (Allmendgut, 36 arů), „ať je líný nebo pilný, ať je či není šetrný“ (S. 30). Přesto je Hecht proti rozdělování obecní půdy: je to prý svého druhu sociální zařízení (Altersversorgung) pro přestárlé tovární dělníky, kterých v Blankenlochu přibývá.

piny se postupně výrazně mění: *ze zemědělců se stávají průmysloví dělníci*, a tak již 103 rolníci z Blankenlochu pracují v Karlsruhe jako tovární dělníci. S téměř veškerým obyvatelstvem Hagsfeldu tvoří tito dělníci třetí skupinu (40 až 50 % všech usedlostí). V té je zemědělství již vedlejším zaměstnáním a věnují se mu převážně ženy. I když je tu životní úroveň vyšší než v Blankenlochu (vliv velkého města), hlásí se už o slovo nouze. Mléko prodávají a sami si částečně kupují „levnější margarín“ (24). Začíná se chovat mnohem více koz: 93 v roce 1893 proti 9 v roce 1855. Hecht píše: „Tento růst lze vysvětlit pouze tím, že mizí ryze rolnická hospodářství a rolnický stav se rozkládá (Auflösung), vzniká v něm vrstva vesnických továrních dělníků se silně rozparcelovaným pozemkovým vlastnictvím“ (27). Mimochodem je třeba podotknout, že v letech 1882—1895 počet koz v celém Německu nesmírně vzrostl: z 2,4 miliónu na 3,1 miliónu, což jasně dokazuje rub onoho pokroku „hospodářsky silného rolnictva“, který tak opěvují páni Bulgakovové a maloburžoazní socialističtí „kritikové“. Většina dělníků chodí do továrny ve městě 3,5 km pěšky, protože se bojí překročit rozpočet byť i o jedinou marku (48 kopějek) týdně za železniční jízdenku. Asi pro 150 ze 300 hagsfeldských dělníků je dokonce drahý i oběd v „lidové jídelně“ za 40—50 feniků a tak si dávají nosit obědy z domova. Hecht říká: „Přesně v 11 hodin dají nebohé ženy oběd do kastrůlků a nesou ho do továrny“ (79). Rovněž dělnice pracují v továrně 10 hodin denně a dostávají pouze 1,10—1,50 marky (muži 2,50—2,70 marky) a při mzdě od kusu 1,70—2 marky. „Některé dělnice se snaží zvýšit svou ubohou mzdu vedlejším zaměstnáním; 4 děvčata z Blankenlochu si přivydělávají v karlsruhské papírně, odkud si berou papír domů a po večerech lepí sáčky; za večer od 8 do 11 hodin (sic!) vyrobí asi 300 sáčků a dostanou za to 45—50 feniků — přídavek k nízkému dennímu výdělku, který kryje výdaje za jízdu vlakem. Některé ženy z Hagsfeldu, které za svobodna pracovaly v továrnách, si

trochu přivydělávají tím, že v zimě po večerech leští stříbrné předměty“ (36). Hecht dojatě poznamenává: „Hagsfeldský dělník má svou střechu nad hlavou nikoli zásluhou říšského zákona, ale díky své vlastní energii; má domek, o který se nemusí dělit s cizími lidmi, a má ždíbec půdy; ale mnohem důležitější než tento skutečný majetek je vědomí, že to všechno získal vlastní pílí. Hagsfeldský dělník — to je tovární dělník a rolník v jedné osobě. Kdo nemá vlastní půdu, propachtuje si alespoň několik parcel, aby *využil volný čas* a zvětšil tak své příjmy. Protože se v létě začíná v továrně pracovat „až“ („až“!) „v 7 hodin, vstává dělník ve čtyři a okopává brambory na svém poli nebo nakrmí dobytek. A večer, přichází-li domů v 7 hodin, co má dělat, zejména v létě? Ještě hodinu nebo půldruhé pracuje na vlastním poli: vždyť přece nepotřebuje získat z půdy vysokou rentu, stačí mu, když plně (sic!) zužitkuje svou pracovní sílu...“ A ještě mnoho podobných farizejských slov najdete v Hechtově knize, která končí slovy: „Rolník s minimální výměrou půdy a tovární dělník — oba (sic!) se pozvedli do středního stavu, ne však umělými, donucovacími opatřeními, ale vlastní přičinlivostí, vlastní energií, tím, že v sobě vypěstovali vyšší mravnost.“*

„Tři vesnice bádenského Hardu tvoří dnes *jeden veliký, rozsáhlý střední stav*“ (podtrženo Hechtem).

Neudivuje nás, že to píše Hecht, protože je to nejtuctovější buržoazní apologeta. Ale jak nazvat lidi, kteří obelhávají druhé, nazývajíce se socialisty, kteří příkrášlují sku-

* O té „vyšší mravnosti“ toho říká Hecht ještě velmi mnoho, je u vytržení nad „střízlivou sňatkovou politikou“, „železnou pílí“, „šetrností“ a „střídmostí“ přinejmenším jako pan Bulgakov a cituje dokonce „známé selské přísloví“: „Man sieht nicht auf die Goschen (d. h. Mund), sondern auf die Groschen“ — volně přeloženo: „Ani ne tak do pusy, jako do kapsy.“ Doporučujeme čtenáři, aby toto přísloví porovnal s „učením“ kyjevského profesora pana Bulgakova, podle něhož rolnické hospodářství (jako hospodářství, které nepotřebuje ani rentu, ani zisk) je „pro společnost (sic!) nejuvhodnější zemědělskou organizací“ (Bulgakov, I, 154).

tečnost ještě horlivěji než sám Hecht, když vydávají prosperitu buržoazní menšiny za všeobecný pokrok a zastírají proletarizaci většiny starým strašákem: „spojení zemědělství s průmyslem“?

VI

PRODUKTIVITA MALÉHO

A VELKÉHO HOSPODÁŘSTVÍ.

PŘÍKLAD Z VÝCHODNÍHO PRUSKA

Přeneseme se pro změnu z dalekého jižního Německa blíže k Rusku, do Východního Pruska. Máme zde jednu neobyčejně poučnou *podrobnou* studii, kterou pan Bulgakov, volající po zkoumání podrobností, vůbec nedovedl využít. Pan Bulgakov píše: „Srovnáním údajů o skutečné produktivitě malého a velkého hospodářství nemůžeme vyřešit otázku jejich technických předností, protože srovnávaná hospodářství mohou mít různé ekonomické podmínky. V nejlepším případě mohou takové údaje fakticky potvrdit onen negativní závěr, že velkovýroba nejen teoreticky, ale za určitých podmínek ani v praxi malovýrobu technicky nepřevyšuje. Taková srovnání nejsou v ekonomické literatuře vzácná; v každém případě úplně stačí k tomu, aby u nestranného a nepředpojatého čtenáře otřásla vírou v přednosti velkovýroby vůbec“ (I, 57—58). V poznámce jsou uvedeny dva příklady. První je z Auhagenovy práce^[225], kterou cituje jak Kautsky v *Agrarfrage* (S. 111), tak Hertz (S. 69, rus. překl. 166) a v níž se srovnávají pouze dvě hospodářství v Hannoversku o výměře 4,6 a 26,5 ha. Malé hospodářství vykazuje v tomto případě vyšší výnosy a Auhagen zjišťuje, že je výnosnější než velké, ale Kautsky už dokázal, že tato vyšší výnosnost je dána *podspotřebou*. Hertz se to pokoušel vyvrátit, avšak jako obvykle bez úspěchu. Protože je teď Hertz^[245] přeložen do ruštiny, kdežto

odpověď Kautského Hertzovi v Rusku známa není, podáme stručný obsah této odpovědi (z výše citovaného článku v *Neue Zeit*). Hertz ze zvyku překroutil argument Kautského, který se prý odvolává jedině na to, že majitel velkého hospodářství může dát syna studovat na gymnázium. Ve skutečnosti tím Kautsky pouze ilustroval životní úroveň, a kdyby Hertz uvedl *celý rozpočet* srovnávaných rodin (obě jsou pětičlenné), dostal by tato čísla: pro malé hospodářství 1158,40 marky, pro velké 2739,25 marky. Kdyby mělo malé hospodářství *stejnou* životní úroveň jako velké, bylo by *méně* výnosné; podle Auhagena činí důchod z malého hospodářství 1806 marek, tj. 5,45 % z kapitálu (33 651 marek), a z velkého 2720 marek, tj. 1,82 % z kapitálu (149 559 marek). Odečtete, co malé hospodářství v porovnání s velkým nespotřebovalo, a jeho důchod bude činit 258 marek — 0,80 %! A to při neúměrně velkém množství práce: v malém hospodářství 3 pracovníci na 4,6 ha, tj. 1 pracovník na 1,5 ha, a ve velkém 11 (srov. Hertz, S. 75, rus. překl. 179) na 26,5 ha, tj. 1 pracovník na 2,4 ha. A to ani nemluvíme o okolnosti, které se Kautsky právem vysmívá, že rádoby-socialista Hertz srovnává práci dětí dnešního rolníka s kláskováním Ruth!⁸⁷ Pan Bulgakov se zase omezil pouze na údaje o úrodnosti a životní úrovni malých a velkých rolníků *se ani nedotkl*.

„Druhý příklad,“ pokračuje náš zastánce zkoumání podrobností, „můžeme najít v nejnovější studii *Karla Klawkiho*, *Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs* (in *Thiel's Landwirtschaftlichen Jahrbüchern*, 1899, Heft 3—4)*. Jeho srovnání se týká Východního Pruska. Autor srovnává vždy 4 velká, střední a malá hospodářství. Zvláštností tohoto srovnání je, za prvé, že příjmy a výdaje jsou vyjádřeny v penězích, a dále, že autor přepočítává na peníze a zahrnuje do vydání hodnotu

* *Karl Klawki*, O konkurenční schopnosti zemědělské malovýroby (v *Thielových zemědělských ročenkách*). *Red.*

pracovní síly v malém hospodářství, kde se tato pracovní síla nekupuje; pro naše účely bude takový postup sotva správný (sic! Pan Bulgakov zapomíná dodat, že Klawki přepočítává na peníze hodnotu práce ve *všech* hospodářstvích, přičemž práci v malém hospodářství oceňuje už předem níže!); „nicméně i tak vychází...“ Následuje tabulka, ze které teď uvedeme pouze závěr: průměrný čistý zisk z 1 jitra (= $\frac{1}{4}$ ha) ve velkém hospodářství je 10 marek, ve středním 18 a v malém 12. Pan Bulgakov uzavírá: „Nejvýnosnější je zde střední hospodářství, za ním následuje malé a nakonec, tedy na posledním místě, velké.“

Úmyslně jsme citovali *doslova* všechno, co pan Bulgakov říká o srovnání velkých a malých hospodářství. Teď se podíváme, co dokazuje Klawkiho zajímavá práce, v níž se na celých 120 stránkách popisuje 12 typických hospodářství se stejnými podmínkami. Nejdříve uvedeme všeobecné údaje o hospodářstvích a přitom se pro úsporu místa a názornost závěrů omezíme na *průměrné* údaje o velkých, středních a malých hospodářstvích (průměrná výměra je 358, 50 a 5 ha).

Na 1 jitra ($\frac{1}{4}$ ha) připadá v markách:

Hospodářství	Celkový příjem			Příjem z prodeje výrobků			Spotřeba vlastních výrobků			Celkem			Výdaje na výrobek v hodnotě 100 marek*		Na 100 jiter	
	ze zemědělství	z chovu dobytka	celkem	ze zemědělství	z chovu dobytka	celkem	ze zemědělství	z chovu dobytka	celkem	příjem	výdání	čistý zisk	a	b	pracovních dní námezdních sil	pracovních dní celkem
Velké	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Střední	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Malé	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* a = jestliže se hodnota pracovní síly hospodáře a členů jeho rodiny nepřepočítává na peníze,

b = jestliže se přepočítává.

Zdálo by se, že Klawkiho práce plně potvrzuje *všechny* závěry pana Bulgakova: čím menší hospodářství, tím vyšší jak hrubý důchod, tak i příjem z prodeje v přepočtu na jedno jitro! Jsme toho názoru, že při Klawkiho metodách — a tyto metody jsou velmi rozšířené a v podstatě společné všem buržoazním a maloburžoazním ekonomům — bude mít ve všech nebo téměř ve všech případech převahu zemědělská malovýroba. Proto *celá podstata otázky*, kterou Vorošilovové vůbec nepostřehli, záleží *v rozboru těchto metod*, a právě proto má Klawkiho dílčí studie obrovský všeobecný dosah.

Začneme s výnosy. Ukazuje se, že výnosy převážné většiny plodin pravidelně a podstatně *klesají* směrem od velkých hospodářství k malým. Sklízí se (v centech* z 1 jitra) pšenice: 8,7—7,3—6,4; žita: 9,9—8,7—7,7; ječmene: 9,4—7,1—6,5; ovsa: 8,5—8,7—8,0; hrachu: 8,0—7,7 až 9,2**; brambor: 63—55—42; krmné řepy: 190—156 až 117. Pouze lnu, který velká hospodářství vůbec nepěstují, sklízí malá hospodářství (3 ze 4) více než střední (2 ze 4), a sice 6,2 „Steinu“ (= 18,5 funtu) proti 5,5.

Proč mají velká hospodářství vyšší výnosy? Klawki považuje za rozhodující tyto čtyři příčiny: 1. malí rolníci téměř nedrenážují pozemky, a pokud ano, kladou trubky sami a kladou je špatně; 2. malí rolníci neorají dost hluboko, protože mají slabé koně; 3. hovězí dobytek malých rolníků nemá většinou dostatek krmiva; 4. v malých hospodářstvích se produkuje méně chlévské mrvy a přitom horší kvality; sláma z jejich obilí je kratší, velká část slámy se zkrmuje (opět tedy zhoršení jakosti krmiva) a na podestýlku dobytka se s ní šetří.

Dobytěk malých hospodářů je tedy slabší, horší jakosti a hůře ošetřován. Tato okolnost nám vysvětluje onen podivný a přímo zarážející jev, že podle Klawkiho výpočtů

* V Německu cent (Zentner) = 50 kg. *Čes. red.*

** Pěstují ho pouze ve dvou hospodářstvích ze čtyř; ve skupině velkých a středních hospodářství sejí hrách tři ze čtyř.

mají velká hospodářství při vyšších výnosech příjem ze zemědělské produkce na jedno jitro menší než hospodářství střední a malá. Je to tím, že Klawki *vylučuje krmivo pro dobytek* a nezahrnuje je ani do příjmů, ani do výdajů. Takto se uměle a zkresleně srovnává to, co ve skutečnosti tvoří podstatný rozdíl mezi velkým a malým hospodářstvím, a to rozdíl v neprospěch malého hospodářství. Při takovém způsobu výpočtu se velké hospodářství zdá být méně výnosné *proto*, že na větší části zemědělské půdy pěstuje krmivo pro dobytek (ačkoli na jednotku plochy se ve velkém hospodářství chová mnohem méně dobytka než v malém), zatímco malé hospodářství „vystačí“ při krmení se slámou. „Přednost“ zemědělské malovýroby spočívá tudíž v tom, že *vymrskává* půdu (horší hnojení) a plundruje *dobytek* (horší krmení). Takové srovnávání výnosnosti různých hospodářství je pochopitelně vědecky zcela bezvýznamné.*

Další příčinou vyšší úrodnosti půdy ve velkých hospodářstvích je okolnost, že častěji (a dokonce asi téměř výhradně) slňují půdu⁸⁸, více používají umělých hnojiv (na jedno jitro jich spotřebují za 0,81—0,38—0,43 marky) a Kraftfuttermittel** (ve velkých hospodářstvích za 2 marky na jitro, v ostatních 0). Klawki, který zahrnuje mezi velká rolnická hospodářství i hospodářství střední, tvrdí: „Naše rolnická hospodářství nevydávají nic na Kraftfuttermittel. Neochotně se přizpůsobují pokroku a zvláště skrbli, když mají vydávat hotové peníze“ (461). Velká hospodář-

* Je třeba poznamenat, že toto zkreslené srovnávání zjevně ne-
stejných veličin v malém a velkém hospodářství nalézáme nejen v jed-
notlivých monografiích, ale také v globálních údajích současné agrární
statistiky. Jak francouzská, tak německá statistika operuje s „průměr-
nou“ živou váhou a s „průměrnou“ cenou kusu dobytka ve všech
hospodářstvích bez rozdílu. Německá statistika dokonce podobnou
metodou určuje celkovou hodnotu veškerého dobytka v různých sku-
pinách hospodářství (podle výměry pozemků), ovšem s výhradou, že
předpokládána stejná hodnota kusu dobytka v různých skupinách
hospodářství „neodpovídá skutečnosti“ (S. 35).

** — koncentrované krmivo. *Red.*

ství mají rovněž modernější polní hospodářství: zdokonalený osevni postup je zaveden ve všech čtyřech velkých hospodářstvích, ve třech středních (v jednom stará trojhonná soustava) a pouze v jednom malém (ve třech trojhonná soustava). Konečně mají velká hospodářství i daleko více strojů. Sám Klawki je ovšem toho názoru, že stroje nemají zvlášť velký význam. My se však s jeho „názorem“ nespokojíme a vezmeme namátkou některé údaje. Těchto osm druhů strojů — parní mlátičky, žentourové mlátičky, stroje na čištění zrní, triéry, řádkové secí stroje, stroje na rozmetávání hnoje, pohrabovače tažené koňmi a drticí válce⁸⁹ — je zastoupeno v popisovaných hospodářstvích takto: ve 4 velkých hospodářstvích je 29 strojů (mezi nimi i 1 parní mlátička), ve 4 středních 11 strojů (ani jeden parní), ve 4 malých 1 stroj (žentourová mlátička). Žádný „názor“ žádného obdivovatele rolnického hospodářství nás ovšem nemůže přesvědčit, že stroje na čištění zrní, řádkové secí stroje, válce apod. nemají vliv na úrodnost půdy. Máme ostatně k dispozici údaje o počtu strojů, jež jsou majetkem určitých hospodářů, kdežto hromadné údaje německé statistiky registrují jen počet případů použití strojů, ať vlastních, nebo cizích. Taková registrace zřejmě také snižuje převahu velkého hospodářství a zastírá formy „půjčování“ strojů, jak je popisuje Klawki: „Velký rolník ochotně půjčí malému svůj válec, svůj pohrabovač nebo stroj na čištění zrní, jestliže mu malý rolník slíbí, že mu za to ve žních dodá žence“ (443). Z toho vyplývá, že určitý počet — jak jste viděli, i tak krajně vzácných — případů použití strojů v malém hospodářství je vlastně pozmeněnou formou získávání pracovní síly.

Pojďme dále! Jiný příklad toho, že Klawki nesprávně staví na roveň evidentně nestejně veličiny, je jeho metoda považovat prodejní cenu výrobku za stejnou ve všech kategoriích hospodářství. Místo skutečných případů prodeje vychází autor ve svých výpočtech z předpokladu, na jehož

nesprávnost sám upozorňuje. Rolníci prodávají obilí převážně v blízkém okolí a obchodníci v malých městech značně snižují ceny. „Velké usedlosti jsou na tom po této stránce lépe, poněvadž mohou dodávat najednou velké množství obilí do hlavního města provincie a utrží přitom zpravidla o 20—30 feniků za cent (= 50 kg) více než při prodeji v malých městech“ (373). Velcí hospodáři dovedou lépe ocenit své obilí (451), prodávají je na váhu, a ne na měřice, jak to ke své škodě dělají rolníci. Na váhu prodávají velcí hospodáři i dobytek, zatímco ostatní rolníci ho prodávají prostě podle odhadu. Velcí hospodáři jsou na tom lépe i s prodejem mléčných výrobků, protože mohou dovážet mléko do města, utrží tedy více než střední rolníci, kteří z mléka vyrábějí máslo a to prodávají obchodníkům. Střední rolníci mají zase lepší máslo než malí (používají odstředivky, stloukají máslo denně apod.), ti dostávají za funt o 5—10 feniků méně. Dobytek vykrmovaný na prodej musí malí hospodáři prodávat pro nedostatek krmiva dříve (méně vyzrálý) než střední hospodáři (444). Všechny tyto výhody velkého hospodářství, při prodeji na trhu jako celek naprosto nebezvýznamné, Klawki ve své monografii prostě ignoruje, podobně jako tento *fakt* pomíjejí teoretici obdivující malé hospodářství, poukazující na to, že v tomto případě *může* pomoci družstevnictví. Nemáme v úmyslu zaměňovat kapitalistickou skutečnost za možnosti maloměšťáckého družstevního ráje: níže uvedeme *fakta* o tom, kdo má ve skutečnosti z družstevnictví největší prospěch.

Připomeňme, že u malých a středních hospodářství Klawki „nepočítá“ práci samotných hospodářů při drenážování půdy a při nejrůznějších opravách („rolníci pracují sami“) apod. Tuto „výhodu“ malého hospodáře nazývá socialista Überarbeit, nadměrnou prací, prací navíc, kdežto buržoazní ekonom jednou z prospěšných („pro *společnost*“!) stránek rolnického hospodářství. Všimněte si, že podle údajů Klawkiho dostávají ve středních hospodářstvích námezdní dělníci lepší mzdu a stravu než ve velkých,

ale pracují také intenzivněji: hospodářův „příklad“ je podněcuje k „větší pšli a pečlivosti“ (465). Klawki se však nepokouší stanovit, kdo z těchto dvou kapitalistických hospodářů, zda statkář nebo „pantáta“ rolník, dostane z dělníka za příslušnou mzdu více práce. Omezíme se proto jednak na připomínku, že výdaje na úrazové a starobní pojištění činí u statkáře 0,29 marky na jitro, u středního rolníka 0,13 marky (malý zemědělec má i zde tu výhodu, že si neplatí žádné pojištění — samozřejmě k nemalému „prospěchu společnosti“ kapitalistů a statkářů), jednak na uvedení příkladu ruského zemědělského kapitalismu. Čtenář, který zná Šachovského knihu *Odcházení na zemědělské práce* [218], si možná vzpomene na tento charakteristický poznatek: rolníci z chutorů a němečtí kolonisté (na jihu) si sami „vyhledávají“ dělníky, platí jim o 15—20 % více než velcí zaměstnavatelé a vyždímají z nich o 50 % více práce. Šachovskoj o tom psal v roce 1896. Letos čteme například v listu *Torgovo-promyšlennaja gazeta*⁹⁰ tuto zprávu z Kachovky^[206]: „Jako obvykle platili rolníci z vesnic a z chutorů lépe (než platily velkostatky námezdním dělníkům), protože se snaží získat lepší a zdatnější dělníky“ (č. 109 ze 16. května 1901). Sotva se lze domnívat, že tento jev je charakteristický jen pro Rusko.

V uvedené tabulce si čtenář povšiml dvou způsobů výpočtů: jeden zahrnoval peněžní zhodnocení pracovní síly hospodáře a druhý nikoli. Pan Bulgakov považuje první způsob za „sotva správný“. Bylo by jistě správnější, kdybychom měli k dispozici přesný rozpočet naturálních i peněžních výdajů jak hospodářů, tak zemědělských dělníků, když však takové údaje nemáme, nezbyvá než stanovit peněžní výdaje rodiny *přibližně*. A je neobyčejně zajímavé, *jak* takový přibližný rozpočet sestavuje Klawki. Velcí hospodáři pochopitelně sami nepracují: mají dokonce zvláštní správce, kteří vykonávají za plat všechny práce spojené s řízením a dozorem (ze čtyř statků tři mají správce, jeden je bez správce; tento statek s výměrou 125 ha by bylo

podle Klawkiho správnější nazvat velkostatkem). Každému majiteli dvou velkostatků „kalkuluje“ Klawki ročně 2000 marek „za práci“ (která například u prvního statku spočívá v tom, že majitel přijede ze svého hlavního statku jednou měsíčně na několik dní, aby dohlédl na správce). U statku o výměře 125 ha (první má 513 ha) už „kalkuluje“ za práci majitele a jeho tří synů pouze 1900 marek. Cožpak není „přirozené“, že při menší výměře půdy se musí hospodář „obejít“ s nižším rozpočtem? Středním hospodářům už Klawki započítává 1200—1716 marek za veškerou práci muže a ženy a ve třech případech i dětí. Malým hospodářům po 800—1000 markách za práci 4—5 (sic!) lidí, tj. o něco více (je-li tomu vůbec tak), než dostává zemědělský dělník, podruh, který i s rodinou vydělává asi 800—900 marek. Tak to už je velký pokrok: nejdříve se stavějí na roveň zjevně nestejně veličiny, teď se zase prohlašuje, že životní úroveň *musí* klesat směrem od velkého hospodářství k malému. To ale přece znamená uznat předem skutečnost, že kapitalismus ubíjí malého rolníka, skutečnost, kterou zdánlivě vyvracejí výpočty o výši „čistého zisku“!

Jestliže se podle autorova *předpokladu* peněžní důchod snižuje v souladu se snižováním výměry hospodářství, pak omezování spotřeby dokazují přímo údaje. Množství zemědělských výrobků spotřebovaných v hospodářství na jednu osobu (dvě děti se počítají za jednu dospělou osobu) má u velkého hospodáře hodnotu 227 marek (průměr ze dvou číselných údajů), u středního 218 marek (průměr ze čtyř číselných údajů) a u malého 135 (sic!) marek (průměr ze čtyř číselných údajů). Čím je přitom hospodářství větší, tím více potravin se přikupuje (S. 453). Sám Klawki si uvědomil, že je tu třeba vzít v úvahu onu Unterkonsumption (podspotřebu), kterou pan Bulgakov popíral a o které zde raději *pomlčel*; tak se ukázalo, že pan Bulgakov je ještě větší apologeta než Klawki. Klawki se však snaží tento fakt oslabit a říká: „Nemůžeme tvrdit, že malí hospodáři trpí určitou podspotřebou, ale u malého hospodářství IV“

(97 marek na osobu) „je to pravděpodobné.“ „Je pravda, že malí hospodáři žijí velmi šetrně(!) a často prodají i to, co si takřikajíc utrhnou od úst“ (sich sozusagen vom Munde absparen).^{*} Pokouší se dokázat, že tento fakt nic nemění na vyšší „produktivité“ malého hospodářství: zvýšíme-li spotřebu na 170 marek — což je obnos zcela postačující (pro „drobný lid“, nikoli však, jak jsme viděli, pro zemědělského kapitalistu), zjistíme, že by bylo třeba zvýšit spotřebu a snížit příjmy z prodeje o 6—7 marek na 1 jitro. Po jejich odečtení (viz uvedenou tabulku) dostaneme 29—30 marek, tj. přece jen více než ve velkém hospodářství (S. 453). Zvýšíme-li však spotřebu nikoli o tuto zběžně odhadnutou sumu (a přitom odhadnutou trochu nízko, protože „jemu to přece stačí“), ale na 218 marek (= skutečný stav středního hospodářství), uvidíme, že příjem z odbytu produkce klesne v malém hospodářství na 20 marek z jitra proti 29 ve středním a 25 markám ve velkém hospodářství. To tedy znamená, že opraví-li se *pouze tyto* (z mnoha výše uvedených) chyby v Klawkiho srovnání, zmizí *jakákoli* „přednost“ malého rolníka.

Ale Klawki je ve vyhledávání předností neúnavný. Malí rolníci „spojují zemědělství s výdělečnou činností“: tři (ze čtyř) „chodí pilně nádeničit a kromě mzdy dostávají i stravu“ (435). Zvláště velké přednosti má však zemědělská malovýroba v době krize (což ruský čtenář už dávno zná z četných narodnických slohových cvičení na toto téma,

^{*} Je například zajímavé, že velké hospodářství utrží za mléko a máslo 7 marek na jitro, střední 3 a malá 7. Je to tím, že malí rolníci ve svém hospodářství „spotřebují velmi málo másla a plnotučného mléka... a malá hospodářství IV (výdaje za produkty vyrobené v hospodářství pro vlastní spotřebu činí 97 marek na osobu) je sami vůbec nekonzumují“ (450). Ať čtenář porovná s tímto faktem (kromě „kritiků“ ostatně všem dávno známým) hlubokomyslné úvahy Hertzovy (S. 113, rus. překl. 270): „Cožpak rolník nedostává nic za mléko?“ „Není to snad rolník, kdo jí vepřové?“ (vykrmené z mléka). Tyto výroky je třeba častěji připomínat jako nepřekonanou ukázkou nejuvulgárnějšího příkrášlování bíd.

kteřá teď páni Černovové oživují): „V době zemědělské krize, ale i jindy, budou právě malá hospodářství nejdolnější, budou s to odprodávat poměrně víc výrobků než hospodářství jiných kategorií, protože výdaje na domácnost omezí na minimum; to ovšem musí vést k určité podpořbě“ (479 — poslední Klawkiho závěry, srov. S. 464). „K takovým opatřením jsou bohužel mnohá malá hospodářství donucována vysokými úroky z dluhů, ale jen tak se mohou, i když s obtížemi, udržet a nějak protlouct. Zdá se, že právě velkým omezením spotřeby lze především vysvětlit stoupající počet malých rolnických hospodářství v našem kraji, jak to konstatuje říšská statistika.“ Klawki uvádí údaje z královeckého Regierungsbezirku*, ve kterém v letech 1882—1895 vzrostl počet hospodářství do 2 ha z 56 000 na 79 000, od 2 do 5 ha z 12 000 na 14 000 a od 5 do 20 ha z 16 000 na 19 000. Je to totéž Východní Prusko, v němž páni Bulgakovové zjišťují „vytlačování“ velkovýroby malovýrobou. A takovíto pánové, kteří tak primitivně komentují suchá statistická data o výměře půdy, ještě volají po „zkoumání podrobnosti“! Je zcela přirozené, že Klawki pokládá za „nejdůležitější úkol současné agrární politiky při řešení otázky zemědělských dělníků na východě podnítit nejpřičinlivější dělníky k trvalému usídlení tím, že se jim umožní, aby, ne-li v první generaci, tedy alespoň v druhé (sic!) získali kousek půdy do svého vlastnictví“ (476). Nevadí, že podruzi, kteří si za úspory koupí kousek půdy, „se většinou ocitnou v horší finanční situaci; sami si to uvědomují, ale láká je svobodnější postavení“. Jediným úkolem buržoazní ekonomie (a jak se zdá i dnešních „kritiků“) je udržovat tyto iluze mezi nejzaostalejší částí proletariátu.

Klawkiho studie tak ve všech bodech vyvrací pana Bulgakova, který se na ni odvolává. Dokazuje technickou převahu velkého rolnického hospodářství, nadměrnou

* — správní okres. *Red.*

práci a podvýživu drobného rolnictva, jeho přeměnu v zemědělské dělníky a nádeníky u statkářů, dokazuje, že zvyšování počtu malých rolnických hospodářství souvisí se stupňováním bídy a s proletarizací. Zvláště důležitý a zásadní význam mají dva závěry z této studie. Za prvé nápadně vidíme, co ztěžuje zavádění strojů do zemědělství: je to bezmezná zdeptanost drobného zemědělce, který je ochoten „nepočítat“ svou prací, a proto je jeho ruční práce pro kapitalistu levnější než strojová. Navzdory tvrzením pana Bulgakova fakta nezvratně dokazují, že za kapitalistického zřízení je postavení drobného rolníka v zemědělství a domácího výrobce v průmyslu *naprosto analogické*. Navzdory tvrzením pana Bulgakova jsme v zemědělství svědky mnohem výraznějšího snižování potřeb a zintenzívnování práce jako nástroje konkurenčního boje s velkovýrobou. Za druhé jsme nuceni po všech těch různých srovnávaních výnosnosti malých a velkých rolnických hospodářství jednou provždy uznat za absolutně nevhodné a vulgárně apologetické takové závěry, které ignorují tři okolnosti: 1. Co jí, jak žije a jak pracuje *zemědělec*? 2. Jak je postaráno o *dobytěk* a jak pracuje? 3. Jak se hnojí *půda* a zda se jí racionálně využívá? Zemědělská malovýroba se udržuje všemožným drancováním: plýtváním prací a vyčerpáváním životních sil zemědělce, vysilováním dobytka a znehodnocováním jeho kvality, vymrskáváním produktivních sil půdy. Je proto každý výzkum, který všestranně nepřihlíží ke všem těmto okolnostem, pouze hromaděním buržoazních sofizmat.*

* Leo Huschke ve své práci *Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb*, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthuringens [Výpočty čistého důchodu ze zemědělské výroby v malých, středních a velkých hospodářstvích doložené typickými příklady ze středního Durynska] (Jena 1902, Gustav Fischer) správně poukazuje na to, že „lze pouhým snížením“ ceny pracovní síly malého zemědělce dospět k takovým výpočtům, které dokáží jeho přednosti před středním a velkým hospodářstvím a jeho schopnost s nimi konkurovat (S. 126). Autor bohužel tuto myšlenku

Není proto divu, že páni kritikové zvláště rozhořčeně zaútočili právě na „teorii“ nadměrné práce a nedostatečné spotřeby drobných rolníků v dnešní společnosti. Pan Bulgakov „byl ochoten“ již v časopise Načalo (č. 1, s. 10) uvést jakékoli množství „citátů“ dokazujících opak toho, co tvrdil Kautsky. Ze studie Spolku pro sociální politiku⁹¹ Bäuerliche Zustände^[226] (Postavení rolníků) — opakuje pan Bulgakov ve své knize — „vybral Kautsky ve snaze galvanizovat mrtvolu (sic!) zastaralého dogmatu několik fakt, která svědčí o zdeptanosti rolnického hospodářství v daném okamžiku zcela pochopitelné; možno se přesvědčit, že tam lze najít svědectví i poněkud jiného charakteru“ (II, 282). Zkusme se tedy „přesvědčit“ a prověřme „citáty“ přísného vědce, který jednoduše opakuje některé Hertzovy citáty (S. 77, rus. překl. 183).

„Z Eisenachu máme důkazy, že se zlepšil chov dobytka, hnojení, používání strojů a že vůbec došlo k pokroku v zemědělské výrobě...“ Listujeme v článku o Eisenachu (Bäuerliche Zustände, Bd. I). Postavení rolníků s méně než 5 ha (a takových je v popisovaném kraji 887 z 1116) je „vcelku málo příznivé“ (66). Pokud si přivydělávají u velkých hospodářů jako ženci, nádeníci apod., daří se jim poměrně dobře“ (67)... Všeobecně lze zaznamenat za

nedomyšlil až do konce, a proto ve své knize neuvedl systematické údaje o chovu dobytka, o hnojení půdy a o stravování a bydlení rolníků v různých hospodářstvích. Doufáme, že se k Huschkově zajímavé knize ještě vrátíme. Zatím se zmíníme jen o jeho upozornění, že malé hospodářství ve srovnání s velkým dostává za své produkty nižší ceny (S. 146 a 155), a o jeho závěru: „malé a střední hospodářství se snažilo překonat krizi, která vypukla po roce 1892 (pokles cen zemědělských produktů), co největším omezením peněžních výdajů, kdežto velké hospodářství tím, že zvýšenými náklady na hospodářství dosahovalo větších výnosů“ (S. 144). Výdaje na osivo, krmivo a hnojiva se od let 1887—1891 do let 1893—1897 v malém a středním hospodářství snížily, zatímco ve velkém hospodářství vzrostly. V malém hospodářství činí tyto výdaje 17 marek na hektar, ve velkém 44 marky. (Autorova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

posledních 20 let podstatný technický pokrok, ale „zbývá ještě mnohé si přát, zejména pokud jde o menší hospodářství“ (72)... „v menších hospodářstvích se částečně používá k polním pracím slabých krav...“ Zdrojem vedlejších výdělků jsou práce v lese a svážení dřeva; svážení dřeva má za následek „zanedbávání hospodářství“ a „snižování blahobytu“ (69). „Lesní práce rovněž neposkytují dostatečný výdělek. V některých krajích se drobní pozemkoví vlastníci (Grundstücksbesitzer) zabývají tkalcovstvím, které je špatně (leidlich) placeno. Ojedinele se podomácku vyrábějí doutníky. Všeobecně není dost příležitostí k vedlejším výdělkům“ (73)... A autor, Ökonomie-Commissar Dittenberger, končí poznámkou, že rolníci jsou při svém „prostém životě“ a „skromných potřebách“ zdraví a silní, což dokonce „překvapuje při málo výživné stravě nejchudší třídy, která se živí hlavně bramborami“ (74)...

Takhle tedy „učení“ Vorošilovové vyvracejí „zastaralý marxistický předsudek, že prý není rolnické hospodářství schopné technického pokroku“!

„O Saském království říká generální tajemník Langsdorff, že v celých krajích, zejména v úrodnějších, již téměř neexistuje rozdíl v intenzivnosti hospodaření mezi velkými a malými usedlostmi.“ Kautského tak vyvrací rakouský Vorošilov (Hertz, S. 77, rus. překl. 182—183) a hned po něm to opakuje Vorošilov ruský (Bulgakov, II, 282, s odkazem na Bäuerliche Zustände, II, 222). Otvíráme pramen citovaný kritiky a na straně 222 hned za uvedenými Hertzovými slovy čteme: „Tento rozdíl je patrnější v horských oblastech, kde větší statky hospodaří s poměrně větším oběžným kapitálem; avšak ani zde rolnické hospodářství často nemá nižší čistý zisk, protože menší důchod se vyrovnává větší šetrností, která při dosavadních minimálních potřebách (bei der vorhandenen grossen Bedürfnislosigkeit) vede často k tomu, že majitel rolnické usedlosti žije hůř než průmyslový dělník, který poznal daleko širší okruh potřeb“ (Bäuerliche Zustände, II, 222). Dále se konstatuje,

že u středních rolníků již převládá střídavý osevní postup; „s trojhonným hospodařením se setkáváme takřka jen u majitelů malých rolnických usedlostí“. Také v chovu dobytka lze všude pozorovat pokrok. „Pouze v chovu hovězího dobytka a zužitkování mléčných výrobků zůstává rolník obvykle pozadu za velkostatkářem“ (223).

Pan Bulgakov pokračuje: „Profesor Ranke^[270] podává svědectví o technickém pokroku rolnického hospodářství z okolí Mnichova, které je podle jeho slov typické pro celé horní Bavorsko.“ Nahlédněme do Rankova článku: tři obce *Grossbauerů* hospodařících za pomoci námezdních dělníků; 69 rolníků ze 119 obhospodařuje přes 20 hektarů a vlastní $\frac{3}{4}$ veškeré půdy, přičemž každý z 38 „rolníků“ má přes 40 ha, průměrně po 59 ha, a všem patří kolem 60 % veškeré půdy...

Zdá se, že to k charakteristice „citátů“ pánů Bulgakova a Hertze postačí.

VII

BÁDENSKÁ ANKETA O ROLNICKÉM HOSPODÁŘSTVÍ

Hertz píše: „Pro nedostatek místa nemůžeme uvést podrobné a zajímavé odpovědi z bádenské ankety o 37 obcích. Většinou jsou však analogické s těmi, které jsme uvedli dříve: vedle příznivých ohlasů obsahují i nepříznivé a bezvýznamné, *ale v celých třech svazcích ankety nenajdeme nikde podrobné rozpočty vydání, které by nás opravňovaly k závěrům o ‚podvýživě‘* (Unterkonsumption), o ‚ostudné a nejvíce ponižující bídě‘ apod.“ (S. 79, rus. překl. 188). Hertzova slova, která jsme podtrhli, jsou jako obvykle *vyložene nepřavdivá*: právě bádenská anketa, na kterou se Hertz odvolává, co nejprůkazněji *dokázala* „podspotřebu“ právě u *drobného rolnictva*. Hertzovo zkreslování skutečnosti úzce

souvisí s metodou, kterou pěstovali zejména ruští narodníci a kterou nyní přejímají všemožní „kritikové“ v agrární otázce — tj. s povšechnými výroky o „rolnictvu“. A protože na Západě je pojem „rolnictvo“ ještě neurčitější než u nás (chybí tu výrazný stavovský znak) a protože z „průměru“ vycházející soudy a závěry zastírají poměrný „blahobyt“ (nebo alespoň nehladovění) menšiny a zbídačování většiny, naskýtá se zde široké pole působnosti pro nejrůznější apologety. Vždyť právě bádenská anketa umožňuje rozlišit jednotlivé skupiny rolnictva, což Hertz jako přívrženec „zkoumání podrobností“ raději přehlédl. V 37 typických obcích byla vybrána typická hospodářství velkých (Grossbauer), středních a malých rolníků, jakož i nádeníků; celkem 70 rolnických hospodářství (31 velkých, 21 středních a 18 malých) a 17 hospodářství nádeníků. Rozpočty těchto hospodářství byly velice podrobně prozkoumány. Neměli jsme možnost zpracovat *všechny* tyto údaje, ale i níže uvedené *hlavní výsledky* postačí, abychom dospěli k naprosto jednoznačným závěrům.

Nejprve uvedeme údaje o obecném hospodářském typu velkých (a), středních (b) a malých (c) rolnických hospodářství (z Anlage VI: Übersichtliche Darstellung der Ergebnisse der in den Erhebungsgemeinden angestellten Ertragsberechnungen*. Údaje z této tabulky jsme roztrídili podle Grossbauerů, Mittelbauerů a Kleinbauerů). Rozsah pozemkové držby — průměrně podle skupin (a) 33,34 hektaru, (b) 13,5 ha a (c) 6,96 ha — je na Bádensko jako zemi drobného pozemkového vlastnictví poměrně značný; vyloučíme-li však 10 hospodářství z obcí č. 20, 22 a 30, jež mají mimořádně velký rozsah pozemkové držby (Kleinbauer až 43 ha a Grossbauer až 170!), dostaneme čísla, která jsou pro Bádensko přijatelnější: a) 17,8 ha, b) 10,0 ha a c) 4,25 ha. Počet členů rodiny: a) 6,4, b) 5,8 a c) 5,9 osoby

* Příloha VI: Stručný přehled výsledků z výpočtů výnosnosti ve zkoumaných obcích. *Red.*

(tyto a všechny další údaje se týkají, není-li to zvlášť poznamenáno, všech 70 hospodářství). Velcí rolníci mají tedy mnohem početnější rodiny, ale přesto u nich hraje námezdní práce nepoměrně větší úlohu. Celkem si pracovní síly najímá 54 rolníků ze 70, tj. více než tři čtvrtiny z celkového počtu, a to 29 velkých rolníků (z 31), 15 středních (z 21) a 10 malých (z 18). Bez námezdní práce se tudíž neobejde 93 % velkých a 55 % malých rolníků. Tato čísla jsou velmi poučná pro ověření běžného (a „kritiky“ nekriticky převzatého) názoru, že námezdní práce v současném rolnickém hospodářství nemá zvlášť velký význam. Velcí rolníci (s 18 ha půdy patří podle rozsahu pozemkové držby do skupiny hospodářství o 5—20 ha; tato skupina je ve všech povšechných úvahách pokládána za pravé rolnické hospodářství) hospodaří čistě kapitalisticky: 24 hospodářství najímá 71 námezdních dělníků, téměř 3 dělníky na jedno hospodářství; 27 hospodářů najímá nádeníky celkem na 4347 dní (161 pracovních dní na jednoho hospodáře). A teď si s tím porovnejte rozsah pozemkového vlastnictví velkých rolníků z okolí Mnichova, jejichž „pokrokem“ vyvracel chrabrý pan Bulgakov „marxistický předsudek“ o zdeptání rolníků kapitalismem!

U středních rolníků zjišťujeme tuto situaci: u 8 pracovalo 12 zemědělských dělníků, u 14 odpracovali nádeníci 956 pracovních dní. U malých: u 2 pracovali 2 zemědělské dělníky, u 9 odpracovali nádeníci 543 pracovních dní. Polovina *malých* rolníků se celé dva měsíce ($543 : 9 = 60$ dní), tj. pro zemědělce v nejdůležitějším období, neobejde bez námezdní práce (a tito malí rolníci, i když vlastní větší množství půdy, vyrábějí nesrovnatelně méně než rolníci z Friedrichsthalu, kteří tak dojímali pány Černovy, Davidy a Hertze).

Výsledky hospodaření jsou takové: 31 velkých hospodářů má 21 329 marek čistého zisku a 2113 marek schodku, tj. celkem 19 216 marek zisku, čili na jedno hospodářství 619,9 marky (a po vyloučení 5 hospodářství z obcí č. 20,

22 a 30 523,5 marky), příslušná částka pro střední hospodářství činí 243,3 marky (272,2 po odečtení 3 obcí), pro malé 35,3 marky (po odečtení tří obcí 37,1 marky). Malý rolník se tudíž v pravém smyslu slova *jen tak tak drží nad vodou, a to pouze omezením spotřeby*. Anketa obsahuje (Ergebnisse [240] etc. ve IV. svazku Erhebungen [241], S. 138*) údaje o množství nejdůležitějších produktů spotřebovávaných v každém hospodářství. Uvádíme údaje, které jsme získali vypočítáním průměru pro každou uvedenou skupinu rolnictva:

Kategorie rolníků	Spotřeba na 1 osobu za den				Výdaje na 1 osobu	
	chleba a obiloviny	brambory	maso	mléko	na koloniální zboží, otop, osvětlení apod. denně	ošacení ročně
	funtů	gramů	litrů	feniků	marek	
Velcí	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Střední	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Malí	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Nádeníci	1,69	2,14	56	0,85	51	32

A v takových údajích čacký Hertz „nezpozoroval“ ani podvýživu, ani bídu! Vidíme, že malý rolník ve srovnání se středním a velkým poměrně značně omezuje svou spotřebu, nejí a neobléká se téměř o nic lépe než nádeník. Zkonzumuje například o třetinu méně masa než střední rolník a téměř o polovinu méně než velký. Tyto údaje jen znovu potvrzují, jak bezcenné jsou všeobecné soudy a jak nepravdivé jsou všechny výpočty o výnosnosti, jestliže ignorují rozdíly v životní úrovni. Vezmeme-li například *pouze* dvě poslední rubriky naší tabulky (abychom se vyhnuli složitému pře-

* Výsledky atd. ve IV. svazku Šetření. Red.

počítávání potravin na peníze), zjistíme, že „čistý zisk“ nejen malého, ale dokonce i středního rolníka je *vyložená fikce*, s kterou si mohou pohrávat jen nejryzejší měšťáci, jako Hecht a Klawki, nebo nejryzejší Vorošilovové, jako jsou naši kritici. Skutečnost je jiná. Budeme-li předpokládat, že malý rolník vydává v penězích za výrobky tolik jako střední, stoupnou jeho výdaje o *sto* marek a vznikne nám obrovský *schodek*. Kdyby střední rolník vydával tolik jako velký, stouply by jeho výdaje o 220 marek, a pokud by se „nenskrovoval“ v jídle, měl by také schodek.* Nepotvrzuje snad toto snižování spotřeby malého rolníka, pochopitelně nerozlučně spjaté se zhoršeným krmením dobytka a s nedostatečným obnovováním (někdy i přímým vymrskáváním) produktivních sil půdy — nepotvrzuje snad cele Marxova slova, nad nimiž tak povýšenecky krčí rameny současní kritikové: „Nekonečné tříštění výrobních prostředků a osamocenost výrobců samých. Ohromné mrhání lidskou silou. Progresivní zhoršování výrobních podmínek a zdražování výrobních prostředků — nutný zákon parcelového vlastnictví“ (Das Kapital, III, 2, 342).⁹²

V souvislosti s touto bádenskou anketou si všimněme ještě jedné falzifikace pana Bulgakova (kritikové se vzájemně

* Pan Černov „namítá“: A neomezuje snad velký hospodář ještě více stravu a ostatní výdaje svého nádeníka? (Ruskoje bogatstvo, r. 1900, č. 8, s. 212). Tato námitka je opakováním staré krivenkovskovoroncovovské, dá-li se to tak nazvat, metody *podkládání* liberálně buržoazní argumentace marxistovi. Námitka by byla namísto proti tomu, kdo by tvrdil, že velkovýroba stojí výš nejen po technické stránce, ale i proto, že zlepšuje (nebo alespoň celkově ulehčuje) postavení dělníka. Marxisté to netvrdí. Odhalují pouze nesprávné metody, které *přikrášlují* postavení drobného zemědělce buď obecnými úvahami o prosperitě (pan Černov o Hechtovi), nebo vypočítáváním „výnosnosti“, ale omezování spotřeby přitom *zamlčují*. Buržoazie musí idealizovat skutečnost, musí podporovat dělníkovy iluze o možnosti stát se „hospodářem“ a iluze malého „hospodáře“ o vysoké výnosnosti svého hospodářství. Povinností socialistů je odhalovat tuto lež a vysvětlovat malým rolníkům, že ani pro ně není jiné záchrany než připojit se k revolučnímu hnutí proletariátu.

doplňují, a když jeden zkomolí v určitém pramenu jednu stránku věci, zkomolí druhý jinou). Pan Bulgakov nejednou cituje bádenskou anketu, *zdá se* tedy, že ji zná, a přesto je schopen napsat toto: „Mimořádné a zdánlivě osudové zadlužení rolníka,“ tak zní ouvertura (II, 271), „vytvořilo jedno z nejnezvratnějších dogmat mytologie, která vznikla v literatuře o rolnickém hospodářství“ ... „Studie, které máme k dispozici, zaznamenávají vysokou zadluženost pouze nejmenší, ne dost pevné držby (Tagelöhnerstellen). Tak Sprenger vyjadřuje celkový dojem z údajů rozsáhlé bádenské ankety (v poznámce je odkaz na anketu) takto: „...jen zadluženost pozemků nádeníků a maloročníků je ve velkém počtu zkoumaných míst poměrně značná, ale ani tam ve většině případů nedosahuje výše, která by vzbuzovala obavy...“ (272). To je zvláštní! Na jedné straně odkaz na anketu, na druhé straně pouze „celkový dojem“ jakéhosi Sprengera, který píše o anketě. A jako z udělení nemá Sprenger [276] pravdu (alespoň ne v pasáži, kterou pan Bulgakov cituje, protože Sprengerovu knihu neznáme). Autoři ankety tvrdí, že ve většině případů *dosahuje* zadluženost právě drobného pozemkového vlastnictví takové výše, že to budí obavy. To za prvé. Za druhé autoři tvrdí, že pokud jde o zadlužení, je postavení malých rolníků nejen horší než postavení středních a velkých rolníků (to Sprenger postihl), *ale i horší než postavení nádeníků*.

Vůbec je nutno poznamenat, že autoři bádenské ankety konstatují neobyčejně závažný fakt: u velkých hospodářství je *hranice přípustného zadlužení* (tj. přípustného bez nebezpečí ožebračení) *vyšší než u hospodářství malých*. Po výše uvedených statistických údajích o výsledcích hospodaření velkých, středních a malých rolníků není třeba tuto okolnost zvlášť vysvětlovat. Pokud jde o velké hospodářství, a stejně tak o střední, pokládají autoři ankety za přípustné a únosné (unbedenklich) zadlužení do 40—70 % hodnoty půdy, průměrně do 55 %. Pokud jde o malé hospodářství (jehož výměru stanoví v obilnářství na 4—7 ha, při pěstování vinné

révy a tržních plodin na 2—4 ha), zjišťují, že „hranice zadluženosti... nesmí převyšovat 30 % hodnoty majetku za předpokladu, že je *skutečně* zajištěno *pravidelné* placení úroků a umořování dluhu“ (S. 66, Bd. IV). Ve zkoumaných obcích (s výjimkou těch, kde platí Anerbenrecht*, např. v Unadingenu a Neukirchu) postupně klesá procento (z odhadní ceny usedlosti) zadluženosti směrem od malých hospodářství k velkým. Například v obci Dittwar činí procento zadluženosti v hospodářstvích do $\frac{1}{4}$ ha 180,65 %; s 1—2 ha 73,07 %; se 2—5 ha 45,73 %; s 5—10 ha 25,34 % a s 10—20 ha 3,02 %. (S. 89—90 *ibid.*) Avšak pouhá čísla o výši zadluženosti ještě neříkají všechno a autoři ankety docházejí k tomuto závěru:

„Předcházející číselné údaje tak potvrdily velmi rozšířený názor, že vlastníci rolnických usedlostí, kteří se pohybují na hranici (uprostřed) mezi nádeníky a středními rolníky (na vesnici se těmito hospodářům obvykle říká ‚střední stav‘ — Mittelstand), jsou často v horší situaci než vyšší a nižší (sic!) skupiny pozemkových vlastníků, a to z těchto důvodů: i když se dobře vypořádávají s *mírným* zadlužením, dosahuje-li jen určité, nepřilíš vysoké hranice, mohou pouze s velkým úsilím plnit své závazky, jelikož nemohou mít *pravidelné* vedlejší výdělky (nádenická práce apod.) a zvyšovat si tak svůj důchod...“ Nádeníci, „pokud mají alespoň poněkud pravidelné vedlejší výdělky, jsou často v podstatně lepší situaci než příslušníci ‚středního stavu‘, neboť jak v četných případech ukázaly výpočty, plynou jim z vedlejších výdělků velmi často tak vysoké čisté (tj. peněžní) důchody, že jim umožňují umořovat dokonce i *vysoké* dluhy“ (67 l. c.)*. Nakonec autoři znovu opakují, že za-

* — dědické právo, podle něhož se rolnická usedlost nedělí a přechází na jediného dědice. *Red.*

** Autoři ankety právem poznamenávají, že malý rolník poměrně málo prodává za hotové peníze, ačkoli je zvláště potřebuje, a protože nemá dostatečný kapitál, je pro něj každé uhynutí dobytka, krupobití apod. obzvláště citelné.

dlužnost malých rolnických hospodářství s ohledem na přístupnou hranici zadlužení „je do určité míry riskantní“, a proto „především právě *malorolnické* obyvatelstvo a jemu blízko stojící nádeníci by měli být velmi opatrní při nákupu půdy“ (98).

Takový je tedy buržoazní rádce malého rolníka! Na jedné straně udržuje v proletářích a poloproletářích naději, že by si mohli „ne-li v první, tedy v druhé generaci“ koupit kousek půdy, ze které budou při své píli a skromnosti dosahovat vysokého procenta „čistého důchodu“; na druhé straně doporučuje právě vesnické chudině „zvlášť velkou opatrnost“ při koupi půdy, jestliže nemá „pravidelné výdělky“, tj. jestliže páni kapitalisté nepotřebují usídlené dělníky. A přitom se najdou takoví „kritičtí“ omezenci, kteří považují tuto prospěchářskou lež a tyto otřepané banality za poslední slovo nejmodernější vědy!

Zdálo by se, že uvedené podrobné údaje o velkých, středních a malých rolnících by mohly dokonce i panu V. Černovovi objasnit, co vlastně tvoří obsah oné kategorie „maloburžoaznosti“ aplikované na rolníka, která pana Černova tak děsí. Vývoj kapitalismu již natolik sblížil *celkové* ekonomické zřízení nejen jednotlivých západoevropských států, ale i Ruska se Západem, že *základní rysy* ekonomiky rolnického hospodářství v Německu jsou stejné jako v Rusku. Pouze proces rozkladu rolnictva, o němž podala zevrubné důkazy ruská marxistická literatura, je v Rusku teprve v počátečním stadiu vývoje — nevykrystalizoval tu ještě ve více nebo méně konečné formy, nevytvořil např. specifický a na první pohled zřejmý a jasný typ velkých rolníků (Grossbauerů), masové vyvlastňování a vymírání obrovské části rolnictva je tu ještě příliš zakrýváno „prvními kroky“ naší rolnické buržoazie. Na Západě začal tento proces již před zrušením nevolnictví (srov. Kautsky, *Agrarfrage*, S. 27) a vedl už dávno

na jedné straně k odstranění stavovských přehrad mezi rolnickým a „soukromovlastnickým“ (v našem pojetí) hospodářstvím, na druhé straně k vytvoření poměrně vyhraněné třídy zemědělských námezdních dělníků.* Bylo by však neodpustitelné domnívat se, že se tento proces zastavil, jakmile se vytvořily víceméně vyhraněné formy nových typů vesnického obyvatelstva. Naopak, tento proces neustále probíhá, pochopitelně jednou rychleji, jednou pomaleji v závislosti na nejrůznějších okolnostech, a nabývá nejrozmanitějších forem podle rozdílných agronomických podmínek atd. To, že proletarizace rolnictva pokračuje, dokážeme později na globálních údajích německé statistiky a je to rovněž zcela zřejmé z uvedených údajů o drobném rolnictvu. Již pouhý fakt, že stále více zemědělských dělníků, ba i rolníků utíká z vesnic do měst, názorně dosvědčuje růst proletarizace. Ale útěku rolníka do města nevyhnutelně předchází jeho zbídačení a tomu zase zoufalý boj za hospodářskou samostatnost. A právě tento boj názorně dokazují údaje o používání námezdní práce, o výši „čistých důchodů“, o rozsahu spotřeby rolníků různých typů. Hlavním prostředkem boje je „mravenčí pšle“ a šetrnost a zase šetrnost: „Ani ne tak do pusy, jako do kapsy“. Nevyhnutelným důsledkem boje je vznik menšiny zámožných, majetných hospodářů (menšiny převážně nepatrné, zejména tam, kde nejsou nějaké zvlášť výhodné podmínky, jako blízkost velkého města, stavba železnice, vznik nějakého nového výnosného odvětví tržního zemědělství apod.) a vzrůstající ožebračování většiny, které chronickým hladověním a nadměrnou prací vyčerpává pracovní síly a zhoršuje jakost půdy i dobytka. Nevyhnutelným důsledkem boje je vznik menšiny *kapitalistických* hospodářství založených na námezdní práci a pro většinu stále naléhavější

* Pan Bulgakov píše o Francii 19. století: „Rolnictvo se rozpadlo na dvě části, které se už navzájem značně liší: proletariát a drobné vlastníky“ (II, 176). Mylně však autor předpokládá, že tím „rozpad“ skončil: je to nezadržitelně postupující proces.

nutnost hledat „vedlejší výdělků“, tj. stát se průmyslovými a zemědělskými námezdními dělníky. Údaje o námezdní práci nad slunce jasněji odrážejí vnitřní, za současného společenského řádu neodvratnou, imanentní tendenci každého malovýrobce stát se malým kapitalistou.

Plně chápeme, proč se jak buržoazní ekonomové, tak všemožní oportunisté vyhýbají a musí se vyhýbat této stránce problému. Rozklad rolnictva nám ukazuje *nejhlubší* rozpory kapitalismu přímo v procesu jejich *vzniku* a dalšího prohlubování; zhodnotíme-li důkladně tyto rozpory, musíme nutně uznat, že situace drobného rolnictva je bezvýhodná a beznadějná (beznadějná, pokud bude stát stranou revolučního boje proletariátu proti celému kapitalistickému zřízení). Nepřekvapuje nás, že se právě tyto nejhlubší a nejméně vyhraněné rozpory zamlčují: setkáváme se s pokusy ignorovat vysilující práci a nedostatečnou spotřebu drobného rolnictva, ačkoliv tuto skutečnost mohou popírat jen nesvědomití lidé nebo ignoranti; zůstává bez povšimnutí otázka námezdních dělníků pracujících u rolnické buržoazie a námezdní práce rolnické chudiny. Pan Bulgakov například předložil dokonce „pokus o teorii agrárního vývoje“, ve kterém oba tyto problémy přešel výmluvným mlčením*. Říká: „Za rolnické hospodářství je

* Nebo neméně výmluvnými vytáčkami tohoto druhu: „...ty četné případy, kdy je průmysl spojen se zemědělstvím, kdy námezdní průmysloví dělníci vlastní kousíček půdy...“, jsou vlastně „v národohospodářském systému pouze detailem (!?); zatím nemáme žádné důvody (!?) vidět v tom nový projev industrializace zemědělství, konec jeho samostatného vývoje, protože tento jev je svým rozsahem příliš bezvýznamný (v Německu například připadá na osoby zaměstnané v průmyslu pouze 4,09 % výměry zemědělské půdy)“ (sic! — II, 254—255). Za prvé z toho, že statisíce dělníků vlastní jen nepatrnou část půdy, nevyplývá, že je to „svým rozsahem bezvýznamný jev“, ale že kapitalismus deptá a proletarizuje drobného zemědělce. Vždyť všichni zemědělci s méně než 2 ha půdy (i když je jich velmi mnoho: 3,2 miliónu z 5,5 miliónu, tj. 58,2 %, téměř *tři pětiny* z celkového počtu) vlastní „celkem“ 5,6 % zemědělské půdy! Nevyvodí z toho snad důvtip-

možné považovat hospodářství, které úplně nebo převážně vystačí s prací vlastní rolnické rodiny; bez cizí práce — sousedské výpomoci nebo krátkodobého najímání — obejde se málokdy i rolnické hospodářství, ale to nemění“ (no ovšem!) „jeho ekonomický profil“ (I, 141). Ještě naivněji předesílá Hertz hned na samém počátku své knihy: „Za malé nebo rolnické hospodářství budu v dalším výkladu vždy považovat takové hospodářství, ve kterém pracuje pouze hospodář, jeho rodina a nanejvýš 1—2 dělníci“ (S. 6, rus. překl. 29). Jakmile jde o najímání „dělníka“, tu naši Kleinbürgerové rychle zapomínají na ony „zvláštnosti“ zemědělství, kterými se při každé vhodné či nevhodné příležitosti tak ohánějí. V zemědělství nejsou 1—2 dělníci, i kdyby pracovali pouze v létě, nijak málo. Hlavní však není to, zda je to mnoho nebo málo, ale to, že dělníky najímají právě nejbohatší, nejzámožnější hospodáři, jejichž „pokrok“ a „prosperitu“ s oblibou vydávají rytíři maloměstáctva za blahobyt masy obyvatelstva. A aby tito rytíři přijatelněji zdůvodnili takové falzifikace, prohlašují velkomyslně: „Rolník je právě tak pracující člověk jako proletář“ (Bulgakov, II, 288). Autor dává najevo své uspokojení nad tím, že „dělnické strany stále více ztrácejí dřívější typický“ (dřívější typický!) „protirolnický ráz“ (289). A vidíte, při tomto „dřívějším“ nazírání „se pouštělo

ný pan Bulgakov, že celý „jev“ drobného pozemkového vlastnictví a drobného rolnického hospodářství je „svým rozsahem příliš bezvýznamný“ „detail“?? Z 5,5 miliónu německých zemědělců je 791 000, tj. 14,4 %, námezdních průmyslových dělníků, přičemž obrovská většina vlastní méně než 2 ha půdy, totiž 743 000, což je 22,9 % z celkového počtu zemědělců s méně než 2 ha. Za druhé pan Bulgakov opět jako obvykle *sám překroutil citovanou statistiku*. Omylem vzal z citované stránky německé ankety (Statistik des Deutschen Reichs^[277], 112. Bd., S. 49) údaj o zemědělské půdě *samostatných* průmyslových výrobců. Avšak nesamostatní průmysloví výrobci (tj. námezdní průmysloví dělníci) mají *pouze* 1,84 % zemědělské půdy. 791 000 námezdních dělníků vlastní 1,84 % plochy a 25 000 statkářů má 24 % zemědělské plochy. Nepatrný „detail“, jen co je pravda!

ze zřetele, že rolnické vlastnictví není nástrojem vykořisťování, ale podmínkou pro vynakládání práce“. Vida, jak se pší dějiny! Skutečně, nemůžeme se zdržet, abychom neřekli: falšujte, pánové, ale s mírou! Vždyť týž pan Bulgakov napsal dvoudílné osmisetstránkové „pojednání“ přeplněné „citáty“ (na jejichž přesnost jsme už nejednou poukazovali) ze všemožných anket, soupisů, monografií apod., ale ani jednou, *doslova ani jednou* se nepokusil vyzkoumat, v jakém vztahu jsou rolníci, jejichž vlastnictví je nástrojem vykořisťování, k rolníkům, jejichž vlastnictví je „pouze“ podmínkou pro vynakládání práce. *Ani jednou* neuvedl systematické údaje (které, jak jsme viděli, jsou i v pramenech citovaných jím osobně) o typu hospodářství, životní úrovni apod. rolníků, kteří najímají dělníky, rolníků, kteří je nenajímají a ani sami se nedávají najímat, a rolníků, kteří se dávají najímat jako dělníci. Nejen to. Viděli jsme, jak dokazoval „pokrok rolnického hospodářství“ (rolnického hospodářství *vůbec!*) takovými fakty, jež se týkají Grossbauerů, a takovými úvahami, v nichž se konstatuje jak pokrok jedněch, tak ožebračování, proletarizace druhých. Ve vytváření „ekonomicky silných rolnických hospodářství“ vidí dokonce všeobecné „sociální ozdravění“ (sic!) (II, 138; srov. s obecným závěrem na s. 456), jako kdyby ekonomicky silné rolnické hospodářství nebylo synonymem buržoazního, podnikatelského rolnického hospodářství! Jeho jediným pokusem, jak se dostat z takové změti protikladů, je tato ještě zmatenější úvaha: „Rolnictvo není pochopitelně stejnorodá masa; na to jsme ukázali už dříve“ (pravděpodobně v úvaze o tak bezvýznamném detailu, jako je námezdní práce zemědělců v průmyslu?); „neustále se v něm střetávají diferencující a nivelizující tendence; ale cožpak jsou tyto rozdíly nebo dokonce protiklady mezi jednotlivými zájmy v rolnictvu větší než mezi jednotlivými vrstvami dělnické třídy, mezi městskými a vesnickými dělníky, mezi kvalifikovanou a nekvalifikovanou prací, tradeunionisty a odborově neorgani-

zovanými pracovníky? Vždyť jedině úplné ignorování těchto rozdílů uvnitř dělnického stavu (které dávají některým badatelům podnět k tomu, aby vedle čtvrtého stavu rozeznávali už i pátý) dovolilo stavět proti různorodému rolnictvu domněle stejnorodou dělnickou třídu“ (288). Jak pozoruhodně hluboký rozbor! Rozdíly v povolání směřovat s rozdíly mezi třídami; rozdíly ve způsobu života směřovat s rozdílným postavením tříd v celém systému společenské výroby — jak názorně to ilustruje naprostou vědeckou bezzásadovost módní „kritiky“* a její praktickou tendenci vymazat sám pojem „třídy“, odstranit samu myšlenku třídního boje. Zemědělský dělník vydělává 50 kopějek za den; menší rolník, který si hledí hospodářství a najímá nádeníky, 1 rubl denně; tovární dělník v hlavním městě 2 rubly za den; drobný vesnický řemeslník 1,5 rublu za den. Každý jen poněkud uvědomělejší dělník bez nejmenší námahy pozná, k jakým třídám patří představitelé těchto různých „vrstev“ a na co se zaměřuje společenská aktivita těchto „vrstev“. Ale pro univerzitního vědce nebo pro soudobého „kritika“ je to tak velká záhada, že ji vůbec není s to pochopit.

* Připomeňme si, že *domnělou* homogenitou dělnické třídy běžně argumentuje E. Bernstein a všichni jeho stoupenci. A pokud jde o „diferenciaci“, již pan Struve v Kritických poznámkách^[195] hlubokomyslně uvažoval: dochází k diferenciaci, dochází i k nivelizaci; pro objektivního badatele jsou to procesy stejně důležité (jako bylo Šchedrinovu objektivnímu historikovi jedno, zda porazil Izjaslav Jaroslava nebo Jaroslav Izjaslava⁹³). Vyvíjí se peněžní hospodářství, dochází však i k změnám v naturálním hospodářství. Rozvíjí se tovární velkovýroba, ale i kapitalistická domácí práce (Bulgakov, II, 88: „Hausindustrie... v Německu ještě nechce vymírat“). „Objektivní“ vědec musí pečlivě shromažďovat i podružná fakta, konstatovat „na jedné straně“ a „na druhé straně“, „postupovat“ (jako Goethův Wagner⁹⁴) „od knihy ke knize, od stránky ke stránce“, ale vůbec se nemusí snažit utvořit si konsekventní názory a obecnou představu o celém procesu.

VIII.

GLOBÁLNÍ ÚDAJE NĚMECKÉ ZEMĚDĚLSKÉ STATISTIKY ZA LÉTA 1882 A 1895. OTÁZKA STŘEDNÍCH HOSPODÁŘSTVÍ

Prozkoumali jsme podrobné údaje o rolnickém hospodářství — pro nás zvláště důležité, protože právě v rolnickém hospodářství je těžiště současné agrární otázky — a nyní přejdeme ke globálním údajům německé zemědělské statistiky a ověříme si závěry „kritiků“, které s těmito údaji souvisí. Uvedeme stručně hlavní výsledky soupisů z let 1882 a 1895:

Skupiny hospodářství	Počet hospodářství (v tis.)		Výměra zemědělské půdy (v tis. ha)		Relativní údaje				Absolutní přírůstek nebo úbytek	
			1882	1895	Hospodářství		Výměra		Hosp.	Vým.
	1882	1895	1882	1895	1882	1895	1882	1895		
Do 2 ha	3062	3236	1 826	1 808	58,2	58,0	5,7	5,6	+174	- 18
2—5 ha	981	1016	3 190	3 286	18,6	18,3	10,0	10,1	+ 35	+ 96
5—20 ha	927	999	9 158	9 722	17,6	18,0	28,7	29,9	+ 72	+564
20—100 ha	281	282	9 908	9 870	5,3	5,1	31,1	30,3	+ 1	- 38
100 a více ha	25	25	7 787	7 832	0,5	0,4	24,5	24,1	± 0	+ 45
<i>Celkem</i>	5276	5558	31 869	32 518	100	100	100	100	+282	+649

V souvislosti s tímto obrazem změn, který jinak interpretují marxisté a jinak „kritikové“, musíme rozebrat tři okolnosti: zvyšování počtu nejmenších hospodářství a přibývání latifundií, tj. hospodářství s 1000 a více ha, jež jsou v naší stručné tabulce zahrnuta mezi všechna hospodářství nad 100 ha, a konečně růst počtu středních rolnických hospodářství (5—20 ha), který je nejnápadnější a vyvolává nejvíce sporů.

Rostoucí počet nejmenších hospodářství svědčí o obrovském růstu bídy a proletarizace, neboť převážná většina vlastníků s méně než 2 ha nemůže být živa pouze ze zemědělství a žije z výdělků, tj. z námezdní práce. Jsou ovšem výjimky; pěstuje-li někdo speciální plodiny, vinnou révu, zeleninu, tržní průmyslové plodiny, nebo hospodaří-li v blízkosti města apod., může se uživit jako samostatný (a někdy dokonce nemusí být malý) zemědělec i při výměře 1½ ha. V celkovém počtu 3 miliónů *hospodářství* jsou však tyto výjimky zcela bezvýznamné. Že většina těchto malých „zemědělců“ (představující téměř 3/5 veškerého počtu hospodářů) jsou *námezdní dělníci*, názorně ukazují údaje německé statistiky o hlavním zaměstnání zemědělců různých skupin. Tyto údaje uvádíme zkráceně:

Zemědělci podle svého hlavního zaměstnání
(v %)

Skupiny zemědělců	Samostatní		Nesamostatná práce	Ostatní zaměstnání	Celkem	Ze samostatných zemědělců má vedlejší zaměstnání (%)
	zemědělství	obchod apod.				
Do 2 ha	17,4	22,5	50,3	9,8	100	26,1
2–5 ha	72,7	16,3	8,6	2,9	100	25,5
5–20 ha	90,8	7,0	1,1	1,1	100	15,5
20–100 ha	96,2	2,5	0,2	1,1	100	8,8
100 a více ha	93,9	1,5	0,4	4,2	100	23,5
<i>Celkem</i>	45,0	17,5	31,1	6,4	100	20,1

Z tabulky vidíme, že jen 45 % německých zemědělců, tj. *méně než polovina*, jsou samostatní zemědělci i podle svého *hlavního* zaměstnání. A z těchto samostatných zemědělců má dokonce ještě *pětina* (20,1 %) vedlejší zaměstnání. 17,5 % zemědělců jsou podle svého hlavního zaměstnání obchodníci, živnostníci, zahradníci apod. („samostatní“, tj. v příslušné živnosti zaujmají postavení podnikatele, nikoli dělníka). *Téměř třetina* (31,1 %) jsou námezdní dělníci („nesamostatní“ ve všech zemědělských i průmyslových odvětvích). 6,4 % zemědělců jsou podle svého povolání hlav-

ně státní zaměstnanci (vojáci z povolání, úředníci apod.), mají svobodná povolání atd. Naproti tomu *polovina* zemědělců s méně než 2 ha jsou námezdní dělníci. Pouze nepatrná menšina z těchto 3,2 miliónu „hospodářů“, celkem 17,4 %, jsou „samostatní“ zemědělci. Ale i z těchto 17 % má *čtvrtina* (26,1 %) *vedlejší* zaměstnání, jsou tedy námezdními dělníky nikoli podle svého hlavního (jako uvedených 50,3 %), ale podle svého vedlejšího zaměstnání. Dokonce jen o něco málo více než polovina (546 000 z 1 016 000) zemědělců se 2—5 ha jsou samostatní zemědělci bez jakéhokoli vedlejšího zaměstnání.

Z toho vidíme, jak pan Bulgakov danou otázku neuvěřitelně zkresluje, když tvrdí (a jak jsme již ukázali — nesprávně), že celkový počet osob skutečně se zabývajících zemědělstvím vzrostl, a vysvětluje to „růstem samostatných hospodářství — jak již víme, především středních rolnických hospodářství na úkor velkých“ (II, 133). Jestliže z celkového počtu hospodářství přibylo nejvíce středních rolnických hospodářství (ze 17,6 % na 18 %, tj. + 0,4 %), rozhodně to ještě neznamena, že růst počtu zemědělského obyvatelstva lze vysvětlit především přibýváním středních rolnických hospodářství. Pro odpověď na otázku, které kategorie přispěly největší měrou k celkovému zvýšení počtu hospodářů, máme k dispozici přímé a jednoznačné údaje: celkový počet hospodářství vzrostl o 282 000, z toho počet hospodářství do 2 ha o 174 000. Růst zemědělského obyvatelstva (je-li patrný a nakolik je patrný) se tudíž vysvětluje přibýváním právě nesamostatných hospodářství (protože hospodářství s výměrou menší než 2 ha nejsou převážně samostatná). Stoupá především počet parcelových hospodářství, což znamená další *proletarizaci*. Dokonce ani zvýšení počtu (o 35 000) hospodářství se 2—5 ha nás neopravňuje k tomu, abychom je připisovali jen růstu *samostatných* hospodářství, protože z těchto 1 016 000 hospodářů nemá vedlejší výdělek pouze 546 000 samostatných zemědělců.

Když přecházíme k rozboru velkých hospodářství, musíme se zmínit především o tomto charakteristickém (a pro vyvrácení jakékoli apologetiky velmi důležitém) faktu: spojování zemědělství s jiným zaměstnáním má v různých skupinách zemědělců rozdílný a protichůdný význam. Pro malé zemědělce znamená proletarizaci, omezení jejich samostatnosti, protože se u nich se zemědělstvím spojují taková zaměstnání, jako námezdní práce, drobné řemeslo, drobný obchod apod. Pro velké zemědělce to znamená buď zesílení politického významu velkého pozemkového vlastnictví v souvislosti s jejich vstupem do státní nebo vojenské služby apod., nebo spojení zemědělství s lesním hospodářstvím a s technickým zpracováváním zemědělských produktů. Tento jev patří, jak známo, k nejcharakterističtějším znakům *kapitalistického* rozvoje zemědělství. Proto jsme svědky toho, že procento zemědělců, kteří pokládají „samostatné“ hospodaření za své hlavní zaměstnání (tj. figurují v něm jako hospodáři, ne jako dělníci), v souvislosti se vzrůstající výměrou půdy rychle stoupá (17—72—90—96 %), ale ve skupině hospodářství se 100 a více ha klesá na 93 %: 4,2 % hospodářů této skupiny považují za své hlavní zaměstnání státní nebo vojenskou službu (rubrika „ostatní zaměstnání“), 0,4 % hospodářů „nesamostatnou“ práci (nejde o námezdní dělníky, ale o správce, inspektory apod.; srov. Statistik des Deutschen Reichs, 112. Bd., S. 49). Zároveň zjišťujeme, že procento samostatných zemědělců s vedlejším zaměstnáním rychle klesá s rostoucí výměrou hospodářství (26—25—15—9 %), ale prudce stoupá u hospodářů se 100 a více ha (23 %).

Pokud jde o počet velkých hospodářství (100 a více ha) a o jejich výměru, výše uvedené údaje dokazují, že se jejich podíl jak na celkovém počtu hospodářství, tak na celkové výměře *zmenšuje*. Můžeme však z toho vyvozovat, že malá a střední rolnická hospodářství vytlačují velká hospodářství, jak se o to ukvapeně pokouší pan Bulgakov? Myslíme, že ne a že pan Bulgakov svými rozhořčenými výpady proti

Kautskému v tomto bodě pouze dokázal svou neschopnost vyvrátit Kautského názor věcně. Za prvé podíl velkých hospodářství se zmenšuje velmi nepatrně (podle počtu hospodářství z 0,47 % na 0,45 %, tj. o dvě setiny procenta, a podle výměry půdy z 24,43 % na 24,088 %, tj. o 35 setin procenta). Je přece všeobecně známo, že při intenzifikaci hospodaření je někdy *nutné* poněkud zmenšovat výměru půdy a že velcí hospodáři pronajímají jednotlivé kousky půdy vzdálené od hlavního statku, aby tak získali dělníky. Výše jsme ukázali, jak autor podrobného popisu velkých a malých hospodářství ve Východním Prusku otevřeně přiznává, že drobné pozemkové vlastnictví je podřízeno velkému. Zároveň důrazně radí, že je třeba přimět dělníky k trvalému usídlování. Za druhé nelze mluvit o vytlačování velkých hospodářství malými už proto, že pouhé údaje o *výměře* hospodářství ještě nestačí k posouzení *rozsahu výroby*. A že v tomto směru velká hospodářství značně pokročila vpřed, to nezvratně dokazují údaje o používání strojů (viz výše) a o technickém zpracovávání zemědělských produktů (příslušné údaje německé statistiky pan Bulgakov tak neuvěřitelně zkresluje, že jsme nuceni rozebrat je později samostatně). Za třetí ve skupině hospodářství se 100 a více ha se zvláště uvádějí *latifundie*, tj. hospodářství s 1000 a < ha, jejichž počet vzrostl dokonce o více procent než počet středních rolnických hospodářství, a to z 515 na 572, tj. o 11 %, kdežto počet středních rolnických hospodářství se zvýšil z 926 000 na 998 000, tj. o 7,8 %. Výměra latifundií *se zvětšila* ze 708 000 ha na 802 000 ha, tj. o 94 000 ha: v roce 1882 zabíraly latifundie 2,22 % veškeré zemědělské půdy, v roce 1895 již 2,46 %. Své neopodstatněné námitky proti Kautskému v tomto bodě, uveřejněné v časopise Načalo, doplňuje teď pan Bulgakov ve své knize ještě méně opodstatněným zobecněním: „Důkazem úpadku velkých hospodářství je... růst latifundií, i když pokrok v zemědělství a postupující intenzifikace hospodaření by měly být provázeny parcelací“ (II, 126) — a pan Bulgakov

zcela bez rozpaků mluví už přímo o „latifundiální (!) degeneraci“ velkého hospodářství (II, 190, 363). Jen se podívejte, jak pozoruhodně logicky uvažuje náš „vědator“: *Protože někdy* při intenzivnějším hospodaření může být zmenšení výměry hospodářství známkou růstu výroby, musí být *proto* růst počtu a výměry latifundií *vždy* známkou úpadku! Jestliže však neobstojí logika, proč nevzít na pomoc statistiku? Vždyť v pramenu, ze kterého pan Bulgakov cituje, máme nespočet údajů o hospodářství těchto latifundií. Uvedeme některé z nich: v roce 1895 mělo 572 největších hospodářství 1 159 674 ha, z toho 802 000 ha zemědělské půdy a 298 000 ha lesů (část těchto majitelů latifundií jsou převážně dřevařští podnikatelé a nikoli zemědělci). Z nich 97,9 % chová dobytek vůbec a 97,7 % tažný dobytek; 555 jich používá stroje: jak jsme viděli, připadá na jedno hospodářství *maximální počet* případů použití různých strojů; parní pluh používalo 81 hospodářství, tj. 14 % všech latifundií. Pokud jde o dobytek, chovalo se v nich 148 678 kusů hovězího dobytka, 55 591 koní, 703 813 ovcí a 53 543 prasat. Z těchto hospodářství je 16 spojeno s cukrovarny, 228 s lihovary, 6 s pivovary, 16 se škrobárnami a 64 s mlýny. O intenzifikaci hospodaření lze soudit z toho, že 211 hospodářství pěstuje řepu (na 26 000 hektarů) a 302 brambory pro průmyslové zpracování. Mléko do měst prodává 21 hospodářství (od 1822 krav, tj. po 87 kravách na 1 hospodářství) a 204 hospodářství jsou v mlékařských družstvech (s 18 273 kravami — 89 krav na 1 hospodářství). Pěkná „latifundiální degenerace“, vidíte?

Přejděme ke středním rolnickým hospodářstvím (5 až 20 ha). Jejich podíl na celkovém počtu hospodářství vzrostl ze 17,6 % na 18,0 % (+ 0,4 %) a na celkové výměře z 28,7 % na 29,9 % (+ 1,2 %). Tyto údaje pokládají všichni ti „vyhlazovatelé marxismu“ zcela přirozeně za svůj hlavní trumf. Pan Bulgakov z nich vyvozuje jak „vytlačování velkého hospodářství malým“, tak „tendenci

k decentralizaci“ aj. aj. Už dříve jsme si řekli, že právě ve vztahu k „rolnictvu“ jsou povšechné údaje zvláště neupotřebitelné a navýsost klamné: právě zde mohou procesy vytváření malých podnikatelských hospodářství a „pokrok“ rolnické buržoazie nejnázve zastřít proletarizaci a zbídačování většiny. A jestliže v celém německém zemědělství pozorujeme na jedné straně nesporný rozvoj velkého kapitalistického hospodářství (rostou latifundie, více se používá strojů, rozvíjejí se průmyslová odvětví na zpracování zemědělské produkce) a na druhé straně ještě nespornější růst proletarizace a zbídačování (zemědělci utíkají do měst, půda se stále více drobí, roste počet parcelových hospodářství, přibývá vedlejší námezdní práce, zhoršuje se výživa drobných rolníků apod.), bylo by přímo nepravděpodobné a nemožné, aby tytéž procesy neprobíhaly i mezi „rolnictvem“. Nadto podrobné údaje tyto procesy zcela konkrétně dokazují a potvrzují, že v tomto případě pouhá statistická čísla o výměře půdy rozhodně nepostačují. Proto měl Kautsky úplnou pravdu, když na základě celkového obrazu kapitalistického rozvoje německého zemědělství dospěl k závěru, že je neodůvodněné vyvozovat z těchto údajů vítězství malovýroby nad velkovýrobou.

Máme však i přímé a přitom hromadné údaje, které dokazují, že růst „středních rolnických hospodářství“ znamená *růst bídy*, a ne růst spokojenosti a blahobytu. Jsou to tytéž údaje o tažném dobytku, které pan Bulgakov tak nešťastně využil jak v časopise Načalo, tak ve své knize. Vlastní tvrzení o prosperitě středního a úpadku velkého hospodářství sám zhodnotil takto: „Kdyby to bylo nutné ještě nějak dokazovat, pak lze údaje o počtu pracovních sil doplnit údaji o počtu kusů tažného dobytka. Zde je výmluvná tabulka“*:

* Přetiskujeme nezkrácenou Bulgakovovu tabulku a připojujeme pouze chybějící výsledná čísla.

	Počet hospodářství s dobytčím používaným k polním pracím		Rozdíl
	1882	1895	
	0—2 ha	325 005	
2—5 ha	733 967	725 584	— 8 383
5—20 ha	894 696	925 103	+ 30 407
20—100 ha	279 284	275 220	— 4 064
100 a více ha	24 845	24 485	— 360
<i>Celkem</i>	2 257 797	2 256 732	— 1 065

„Počet hospodářství s tažným dobytčím klesl stejně jak ve skupině velkých, tak malých hospodářství a vzrostl pouze ve skupině středních hospodářství“ (Načalo, č. 1, s. 20).

Mohli bychom ještě omluvit, kdyby pan Bulgakov přehlédl chybu v narychlo napsaném novinovém článku, chybu, která ho přiměla k tomu, že z údajů o tažném dobytku vyvodil *pravý opak* toho, než co z údajů vyplývá, ale náš „přísný vědec“ se téže chyby dopouští i ve svém „pojedenání“ (sv. II, s. 127, kde navíc čísla + 30 407 a — 360 označují počet kusů dobytka, přestože se ve skutečnosti vztahují k počtu hospodářství používajících tažný dobytek; ale to je ovšem maličkost).

Zeptáme se našeho „přísného vědce“, který tak odvážně mluví o „úpadku velkého hospodářství“ (II, 127): Jaký to má význam, že počet středních rolnických hospodářství chovajících tažný dobytek stoupl o 30 000, když jejich *celkový počet* vzrostl o 72 000 (II, 124)? Není z toho snad zřejmé, že *procento* středních rolnických hospodářství s tažným dobytčím *pokleslo*? A je-li to pravda, neměli bychom se raději podívat, *jaké procento* hospodářství různých skupin chovalo tažný dobytek v roce 1882 a 1895, a to tím spíše, že takové údaje najdeme na téže stránce a v téže tabulce, ze které pan Bulgakov čerpal svá absolutní čísla (Statistik des Deutschen Reichs, 112. Bd., S. 31)?

Jsou to tyto údaje:

	Procento hospodářství s tažným dobytkem		Rozdíl
	1882	1895	
0—2 ha	10,61	9,46	—1,15
2—5 ha	74,79	71,39	—3,40
5—20 ha	96,56	92,62	—3,94
20—100 ha	99,21	97,68	—1,53
100 a více ha	99,42	97,70	—1,72
<i>Celkem</i>	42,79	40,60	—2,19

Procento hospodářství s tažným dobytkem tedy *celkově* pokleslo o něco více než o 2 %, přitom ve skupině malých a středních rolnických hospodářství je tento pokles *vyšší než průměr* a ve skupině velkých hospodářství *nižší než průměr*.* Kromě toho nesmíme zapomínat, že „právě ve velkých hospodářstvích se často místo síly tažného dobytka používá mechanické síly, tj. různých druhů strojů, zejména parních (parní pluhy apod.)“ (Statistik des Deutschen Reichs, 112. Bd., S. 32). Jestliže tedy ve skupině velkých hospodářství (100 a více ha) ubylo 360 hospodářství s tažným dobytkem a zároveň *přibýlo 615* hospodářství používajících parní pluhy (710 v roce 1882 a 1325 v roce 1895), je jasné, že velká hospodářství celkově nejen nic neztratila, ale dokonce získala. Dospíváme tedy k závěru, že jedinou skupinou německých zemědělců, v níž *se* podmínky hospodaření nesporně *zlepšily* (pokud jde o používání dobytka k polním pracím nebo o nahrazení dobytka párou), jsou *velcí* hospodáři se 100 a více ha. Ve všech ostatních skupinách

* Nejmírnější pokles je patrný v nejmenších hospodářstvích, z nichž jen nepatrná část chová tažný dobytek; později uvidíme, že právě v těchto hospodářstvích (a *pouze* v nich) se zlepšilo i složení tažného dobytka, tzn. začalo se chovat více koní a volů a poměrně méně krav. Z toho jasně vyplývá, jak správně postřehli autoři německé ankety (S. 32), že vlastníci nejmenších pozemků nechovají tažný dobytek jen pro zemědělské práce, ale i pro „vedlejší výdělky“. Nebylo by proto vůbec správné přihlížet, pokud jde o tažný dobytek, k parcelovým hospodářstvím, neboť mají zcela výjimečné podmínky.

se podmínky hospodaření zhoršily a nejvíce právě u skupiny středních rolnických hospodářství, kde procento hospodářství s tažným dobytkem pokleslo nejvíce. Dříve činil rozdíl mezi velkými (100 a více ha) a středními (5—20 ha) hospodářstvími, pokud jde o procento hospodářství s tažným dobytkem, necelá tři procenta (99,42—96,56), kdežto nyní již přes pět procent (97,70—92,62).

Tento závěr ještě víc zvýrazňují údaje o složení tažného dobytka. Čím menší hospodářství, tím horší složení tažného dobytka: tím poměrně méně se k polním pracím používá volů a koní a tím více mnohem slabších krav. Tuto situaci v letech 1882 a 1895 znázorňují následující údaje:

Ze sto hospodářství chovajících dobytek pro polní práce používalo:

	Pouze krav			Krav, koní nebo volů		
	1882	1895		1882	1895	
0—2 ha	83,74	82,10	—1,64	85,21	83,95	—1,26
2—5 ha	68,29	69,42	+1,13	72,95	74,93	+1,98
5—20 ha	18,49	20,30	+1,81	29,71	34,75	+5,04
20—100 ha	0,25	0,28	+0,03	3,42	6,02	+2,60
100 a více ha	0,00	0,03	+0,03	0,25	1,40	+1,15
<i>Celkem</i>	41,61	41,82	+0,21	48,18	50,48	+2,30

Vidíme, že složení tažného dobytka se všeobecně zhoršilo (z výše uvedené příčiny sem nebyla zařazena parcelová hospodářství) a nejvíce právě ve skupině středních rolnických hospodářství. Z počtu hospodářství s tažným dobytkem stoupl v této skupině nejvíce procento těch, která jsou nucena používat k polním pracím i krav, jakož i těch, která mohou používat k polním pracím pouze krav. Dnes už více než třetina středních rolnických hospodářství s tažným dobytkem musí používat k polním pracím krav (což pochopitelně znamená horší orbu, a tedy i nižší výnosy a sníženou doživost krav) a více než pětina může používat k polním pracím jedine krav.

Vezmeme-li množství dobytka používaného k polním

pracím, vidíme, že ve všech skupinách (s výjimkou parcelových hospodářství) stoupl počet krav. Počet koní a volů se změnil takto:

*Počet koní a volů používaných k polním pracím
(v tisících)*

	1882	1895	Rozdíl
0—2 ha	62,9	69,4	+ 6,5
2—5 ha	308,3	302,3	— 6,0
5—20 ha	1437,4	1430,5	— 6,9
20—100 ha	1168,5	1 155,4	—13,1
100 a více ha	650,5	695,2	+44,7
<i>Celkem</i>	3627,6	3652,8	+25,2

S výjimkou parcelových hospodářství pozorujeme přírůstek skutečného tažného dobytka *pouze* u velkých hospodářů.

Všeobecně lze říci, že pokud jde o používání tažných zvířat nebo mechanické síly pro polní práce, změnil se podmínky hospodaření takto: *zlepšení* situace pozorujeme pouze u velkých hospodářů, u ostatních zhoršení a *největší* zhoršení pozorujeme *u středních rolnických hospodářství*.

Na základě údajů z roku 1895 můžeme dále rozdělit celou skupinu středních rolnických hospodářství na dvě podskupiny: s 5—10 ha a s 10—20 ha. Jak se také dalo čekat, jsou v první podskupině (podle počtu hospodářství daleko větší) podmínky hospodaření vzhledem k používání tažného dobytka nesrovnatelně horší. Z 606 000 vlastníků 5—10 ha chová tažný dobytek 90,5 % (z 393 000 hospodářů s 10—20 ha ho chová 95,8 %) a 46,3 % těchto hospodářů používá k polním pracím krav (ve skupině s 10—20 ha 17,9 %); 41,3 % (ve skupině s 10—20 ha 4,2 %) hospodářů používá pouze krav. A tu se ukazuje, že právě ve skupině rolníků s 5—10 ha, která je na tom s používáním tažného dobytka zvláště špatně, *nejvíce stoupl* od roku 1882 do roku 1895 jak počet hospodářství, tak jejich plocha. Zde jsou příslušné údaje:

Procentuální poměr k celkovému množství

	hospodářství			veškeré plochy			zemědělské plochy		
	1882	1895		1882	1895		1882	1895	
5—10 ha	10,50	10,90	+0,40	11,90	12,37	+0,47	12,26	13,02	+0,76
10—20 ha	7,06	7,07	+0,01	16,70	16,59	-0,11	16,48	16,88	+0,40

Ve skupině hospodářství s 10—20 ha došlo jen k zcela nepatrnému přírůstku; podíl celkové plochy se dokonce zmenšil a podíl zemědělské plochy stoupl daleko méně než u hospodářství s 5—10 ha. Přírůstek středních rolnických hospodářství připadá tedy hlavně (zčásti dokonce výlučně) na skupinu s 5—10 ha, tj. skupinu, v níž jsou podmínky hospodaření, pokud jde o používání tažného dobytka, obzvlášť špatné.

Vidíme tedy, že statistika jednoznačně odhaluje pravou podstatu onoho vychvalovaného růstu středních rolnických hospodářství: není to růst blahobytu, ale *růst bídy*, není to pokrok v zemědělské malovýrobě, ale *její pokles*. Jestliže se ve středních hospodářstvích *nejvíce* zhoršily podmínky hospodaření, jestliže tato hospodářství musela nejvíce ze všech používat k polním pracím krav, pak jsme již jen na základě této stránky hospodaření (a to jedné z těch nejdůležitějších) nejen oprávněni, ale i povinni vyvodit závěr o všech jeho ostatních stránkách. Jestliže stoupl počet rolníků bez koně (používám termín ruskému čtenáři známý a v daném případě zcela vhodný), jestliže se zhoršilo složení tažného dobytka, pak nikdo nemůže pochybovat o tom, že se zhoršilo i ošetřování dobytka, že je hůře obdělávána půda a že se zhoršila výživa i životní podmínky zemědělce, neboť všichni víme, že čím hůře je postaráno o dobytek a čím těžší práci vykonává, tím hůř žije a namáhavěji pracuje také člověk a naopak. Závěry, které jsme vyvodili z Klawkiho podrobného výzkumu, plně potvrzují hromadné údaje o všech drobných rolnických hospodářstvích v Německu.

IX
MLÉČNÉ HOSPODÁŘSTVÍ
A ZEMĚDĚLSKÁ DRUŽSTVA
V NĚMECKU.
VESNICKÉ OBYVATELSTVO
V NĚMECKU
PODLE JEHO POSTAVENÍ
V HOSPODÁŘSTVÍ

Údaje o tažném dobytku jsme podrobně zkoumali proto, že jsou to jediné údaje (kromě výše analyzovaných údajů o strojích), které nám umožňují nahlédnout takřkajíc do vnitřního ústrojí hospodářství, podívat se na jeho vybavení a organizaci. Všechny ostatní údaje — o množství půdy (které jsme již uvedli) a počtu dobytka (které hned uvedeme) — si všímají jen vnější stránky hospodářství; přitom se srovnávají zřejmě nestejně věci, neboť obdělávání půdy, a tedy i její úrodnost, kvalita dobytka a jeho užitkovost jsou v různých hospodářstvích různé. I když jsou tyto rozdíly všeobecně známy, při globálních statistických výpočtech se na ně obvykle zapomíná, jen údaje o strojích a tažném dobytku alespoň umožňují do jisté míry k nim přihlédnout, neboť ukazují, které hospodářství je na tom lépe (celkově). Jestliže velká hospodářství používají hojněji obzvláště složitých a drahých strojů, a jen takové stroje statistika eviduje, je jasné, že i všechno ostatní náradí, o němž se statistika nezmiňuje (pluhy, brány, vozy aj.), je ve velkých hospodářstvích kvalitnější, každé jednotlivé hospodářství ho má více a je lépe využito (protože hospodářství je větší). Totéž platí o živém inventáři. Malý hospodář musí nutně nahradit tyto přednosti velkých hospodářství pílí a šetrností (jiné zbraně pro existenční boj nemá), a proto nejsou tyto vlastnosti náhodné, ale pro malého rolníka v kapitalistické

společnosti nutné a typické. Buržoazní ekonom (a současný „kritik“, který je i v této otázce stejně jako ve všech ostatních v jeho vleku) vidí v šetrnosti, houževnatosti apod. ctnost (srov. Hecht a Bulgakov) a považuje to za rolníkovu přednost. Socialista to nazývá nadměrnou prací (Überarbeit) a nedostatečnou spotřebou (Unterkonsumption) a viní z toho kapitalismus. Přitom se snaží odhalit rolníkovi celou prolhanost manilovovských řečí [27], které povyšují sociální krivdy na ctnost a chtěly by tento stav zachovat na věčné časy.

Přejdeme k údajům o rozdělení dobytka mezi různými skupinami německých zemědělců v letech 1882 a 1895. Zde jsou hlavní výsledné údaje:

Relativní čísla:

	Všechn dobytek (podle hodnoty)			Hovězí dobytek			Prasata		
	1882	1895	±	1882	1895	±	1882	1895	±
0—2 ha	9,3	9,4	+0,1	10,5	8,3	-2,2	24,7	25,6	+0,9
2—5 ha	13,1	13,5	+0,4	16,9	16,4	-0,5	17,6	17,2	-0,4
5—20 ha	33,3	34,2	+0,9	35,7	36,5	+0,8	31,4	31,1	-0,3
20—100 ha	29,5	28,8	-0,7	27,0	27,3	+0,3	20,6	19,6	-1,0
100 a více ha	14,8	14,1	-0,7	9,9	11,5	+1,6	5,7	6,5	+0,8
<i>Celkem</i>	100	100	—	100	100	—	100	100	—

Podíl velkého hospodářství na celkovém množství dobytka tedy poklesl, podíl středních rolnických hospodářství vzrostl nejvíce. I když se údaje týkají hodnoty, mluvíme o množství veškerého dobytka, protože předpoklad statistiků, že každý kus dobytka má v různých skupinách tutéž hodnotu, je evidentně nesprávný. A protože na základě hodnotových údajů můžeme sčítat různé druhy dobytka (stejných výsledků bychom dosáhli, kdybychom převedli všechn dobytek na hovězí, ale to by znamenalo další výpočty, které by nakonec nemohly nijak podstatně výsledky změnit), ukazují tyto údaje, jak je rozdělen veškerý živý inventář podle množství, a nikoli podle skutečné hodnoty.

Jelikož velcí hospodáři mají lepší dobytek než malí a kvalita jejich dobytka se pravděpodobně také výrazněji zlepšuje než u malých hospodářů (soudě podle zdokonalování mrtvého inventáře), tyto údaje vesměs značně snižují skutečnou převahu velkého hospodářství.

Pokud jde o jednotlivé druhy dobytka, je třeba poznamenat, že snížení podílu velkého hospodářství souvisí jedině s úpadkem tržního chovu ovcí: počet ovcí klesl od roku 1882 do roku 1895 z 21,1 miliónu na 12,6 miliónu, tj. o 8,5 miliónu; z tohoto celkového úbytku připadá 7 miliónů na hospodářství s 20 a více ha. Jak je známo, patří v Německu k rozvíjejícím se odvětvím tržního chovu dobytka zejména chov dojnic a jatečného dobytka. Zvolili jsme proto údaje o hovězím dobytku a prasatech, a tu se ukázalo, že v obou těchto odvětvích velké hospodářství (100 a více ha) pokročilo *nejvíce*: z celkového počtu hovězího dobytka a prasat připadá na ně největší podíl. Je to tím pozoruhodnější, že výměra půdy dobytkařských hospodářství bývá obvykle nižší než výměra půdy hospodářství pěstitelských, a proto se nemohou rychleji rozvíjet velká kapitalistická hospodářství, ale střední. Obecný závěr (pokud jde o množství, nikoli však o kvalitu dobytka) musí být takový: velcí hospodáři byli nejvíce postiženi značným úpadkem tržního chovu ovcí a tuto ztrátu nenahradili, pouze ji zmírnili podstatným (ve srovnání s malými a středními hospodářstvími) zvýšením chovu hovězího dobytka a prasat.

Když mluvíme o chovu dojnic, nemůžeme pominout neobyčejně poučné — a pokud je nám známo dosud nepoužité — údaje německé statistiky o této otázce. Avšak to už se týká obecné otázky spojení zemědělství s technickým zpracováním zemědělských produktů, ale my se musíme touto problematikou zabývat, protože pan Bulgakov zase obdivuhodně překroutil fakta. Je známo, že spojení technického zpracování zemědělských produktů se zemědělstvím je jednou z nejvýraznějších známek specificky kapitalistického pokroku v zemědělství. Již v časopise Načalo pan Bulgakov

prohlašoval: „Podle mého názoru Kautsky význam tohoto spojení krajně zveličil; podle statistických údajů je tímto způsobem spojeno s průmyslem jen zcela nepatrné množství půdy“ (č. 3, s. 32). Je to velmi slabý argument, protože pan Bulgakov se neodvažuje popírat progresivnost tohoto spojení po technické stránce, ale toho nejdůležitějšího. — kdo je hlavním nositelem tohoto pokroku, zda malovýroba nebo velkovýroba — si prostě nevšimá. A protože statistika tuto věc velmi přesně objasňuje, začíná pan Bulgakov ve své knize... *sit venia verbo!** ... chytračit. Uvádí procento hospodářství (všech dohromady, a ne podle skupin!) spojených s tím či oním zpracovatelským průmyslovým odvětvím a poznamenává: „Nesmíme si myslet, že jsou spojena hlavně s velkými hospodářstvími“ (II, 116). Právě naopak, velevážený pane profesore: právě to si musíme myslet a vaše tabulka (*neuvádějící* procento hospodářství spojených s technickým zpracováním zemědělských produktů z celkového počtu hospodářství *příslušné* skupiny) pouze odvádí pozornost nezasvěceného nebo nepozorného čtenáře. Uvádíme (abychom nezatěžovali text čísly) souhrnný počet hospodářství spojených s cukrovary, lihovary, škrobárnami, pivovary a mlýny (tím zjistíme počet všech *případů* spojení zemědělských hospodářství s technickým zpracováním zemědělských produktů) a dostaneme tento obraz: [viz tabulku na s. 218. *Red.*]

Vidíme tedy, že procento malých hospodářství spojených s technickým zpracováním zemědělských produktů je zcela nepatrné a že je o něco vyšší pouze u velkých hospodářství (a velmi vysoké u latifundií, z nichž *více než polovina* využívá výhod tohoto spojení). Porovnáváme-li s touto skutečností předchozí údaje o strojích a o tažném dobytku, pak čtenář pochopí, jak domýšlivé a stupidní jsou Bulgakovovy výroky o „iluzi konzervativních“ marxistů, „že velké hospodářství je nositelem hospodářského pokroku, kdežto malé — úpadku“ (II, 260).

* — s prominutím. *Red.*

	Celkový počet hospodářství	Počet případů spojení s technic- kým zpracováním zemědělských produktů	% ⁸⁶
0—2 ha	3 236 367	11 364	0,35
2—5 ha	1 016 318	13 542	1,33
5—20 ha	998 804	25 879	2,59
20—100 ha	281 767	8 273	2,97
100 a více ha	25 061	4 006	15,98
<i>Celkem</i>	5 558 317	63 064	1,14
Hospodářství s 1000 a více ha	572	330	57,69

Pan Bulgakov pokračuje: „Převážné množství“ (cukrové řepy a brambor pro lihovary) „vyprodukovala malá hospodářství.“

Přesně naopak! *právě velká:*

	Počet hospodářství pěstujících cukrovku	% z celkového počtu hospodářství	Plocha osetá cukrovkou (ha)	%	Počet hospodářství pěstujících brambory pro průmyslové zpracování	% z celkového počtu hospo- dářství
0—2 ha	10 781	0,33	3 781	1,0	565	0,01
2—5 ha	21 413	2,10	12 693	3,2	947	0,09
5—20 ha	47 145	4,72	48 213	12,1	3 023	0,30
20—100 ha	26 643	9,45	97 782	24,7	4 293	1,52
100 a více ha	7 262	28,98	233 820	59,0	5 195	20,72
<i>Celkem</i>	113 244	2,03	396 289	100	14 023	0,25
Hospodářství s 1000 a více ha	211	36,88	26 127	—	302	52,79

Cukrovku a brambory pro průmyslové zpracování pěstuje tedy opět jen zcela nepatrné procento malých hospodářství, zato však značné procento velkých hospodářství a velmi vysoké procento latifundií. Soudíme-li

podle plochy oseté cukrovkou, produkují její převážnou většinu — 83,7 % — velká hospodářství.*

Stejně tak si pan Bulgakov naprosto neujasní „podíl velkého hospodářství“ na mléčném hospodářství (II, 117), ačkoli toto odvětví tržního dobytkařství patří k těm, která se zvláště rychle rozvíjejí v celé Evropě, a je zároveň jedním ze znaků zemědělského pokroku. Zde jsou údaje o hospodářstvích prodávajících mléko a mléčné výrobky do měst:

	Počet takových hospodářství	% z celkového počtu**	% z celkového počtu hospodářství ve skupině	Počet krav	% z cel- kového počtu krav	Na 1 hospodářství krav
0—2 ha	8 998	21,46	0,3	25 028	11,59	2,8
2—5 ha	11 049	26,35	1,1	30 275	14,03	2,7
5—20 ha	15 344	36,59	1,5	70 916	32,85	4,6
20—100 ha	5 676	13,54	2,0	58 439	27,07	10,3
100 a více ha	863	2,06	3,4	31 213	14,46	36,1
<i>Celkem</i>	41 930	100,0	0,8	215 871	100	5,1
Hospodářství s 1000 a více ha	21	—	3,7	1 822	—	87,0

Tedy i zde stojí v popředí velká hospodářství: procento zemědělců prodávajících mléko je tím vyšší, čím větší je hospodářství, a nejvyšší je u latifundií („latifundiální degenerace“). Například ve srovnání se středními rolnickými

* Vyložení... trapná tvrzení pana Bulgakova o technickém zpracování zemědělských plodin jsou tak podivná, že nás mimoděk napadá otázka: Není to snad proto, že pan Bulgakov opsal tabulky z německé ankety a *nevšiml si*, že uvedené procento hospodářství spojených s technickým zpracováním zemědělských produktů *se vůbec nevztahuje na celkový počet hospodářství příslušné skupiny*? Na jedné straně lze těžko připustit v „šetření“ přísného vědce takové množství nedopatření (se spoustou domyšlivých závěrů). Na druhé straně jsou však tabulky pana Bulgakova nesporně totožné s tabulkami ankety (S. 40 a 41). Ó ti „přísní vědátoři“!

** Uvádíme daný sloupec proto, aby si čtenář učinil jasnou představu o metodách pana Bulgakova, který na dotvrzení svých závěrů uvádí pouze tento sloupec (převzatý z ankety)!

hospodářstvími (5—20 ha) prodávají velká hospodářství (100 a více ha) více než dvakrát častěji (3,4 % a 1,5 %) mléko do měst.

Že velká hospodářství (podle výměry půdy) mají i velká mléčná hospodářství, je zřejmé z údajů o počtu krav připadajících na 1 hospodáře: u hospodářů se 100 a více ha je to 36 krav, v latifundích dokonce 87. Ve vysloveně kapitalistických hospodářstvích (20 a více ha) je celkem soustředěno 41,5 % všech krav, jejichž mléko se prodává do měst, ačkoli tito hospodáři tvoří nepatrnou část celkového počtu hospodářů (5,52 %) a jejich hospodářství představují jen nevelkou část hospodářství prodávajících mléko do měst (15,6 %). Je tedy nesporné, že se progresivně rozvíjí právě kapitalistické hospodářství a že probíhá kapitalistická koncentrace tohoto odvětví tržního chovu dobytka.

Údaje o skupinách hospodářství podle výměry půdy však ani zdaleka plně nevystihují koncentraci mléčného hospodářství. Již a priori je pochopitelné, že mohou a musí existovat hospodářství se stejnou výměrou půdy, ale nestejným počtem dobytka vůbec a zvláště dojníc. Srovnejme především, kolik mají jednotlivá hospodářství *celkem* hovězího dobytka a kolik krav, jejichž mléko se prodává do měst.

	Podíl v procentech		
	z celkového počtu hovězího dobytka	z počtu krav, jejichž mléko se prodává do měst	Rozdíl
0— 2 ha	8,3	11,6	+3,3
2— 5 ha	16,4	14,0	-2,4
5— 20 ha	36,5	32,8	-3,7
20—100 ha	27,3	27,1	-0,2
100 a více ha	11,5	14,5	+3,0
<i>Celkem</i>	100	100	

Znovu tedy vidíme, že *nejhůře* jsou na tom právě *střední rolnická* hospodářství: z celkového počtu hovězího dobytka

této skupiny je k prodeji mléka do měst využita jeho nejmenší část (tj. pro nejvýnosnější odvětví mléčného hospodářství). Naproti tomu jsou velká hospodářství v obrovské výhodě, protože prodávají mléko do měst od poměrně značné části svého hovězího dobytka.* Avšak ještě výhodnější postavení mají nejmenší hospodáři, kteří prodávají mléko do měst od *největší* části svého hovězího dobytka. V těchto hospodářstvích se tedy již rozvíjejí speciální „mléčné“ farmy, v nichž obdělávání půdy ustupuje do pozadí nebo se půda vůbec neobdělává (z 8998 hospodářství této skupiny prodávajících mléko do měst nemá 471 hospodářství žádnou zemědělskou půdu, ale tito hospodáři chovají 5344 krav, tj. 11,3 krávy na 1 hospodáře). Vyloučíme-li za pomoci údajů německé statistiky hospodářství s 1–2 kravami, dostaneme zajímavé údaje o koncentraci mléčného hospodářství v jedné a téže skupině podle výměry zemědělské půdy.

Hospodářství prodávající mléčné výrobky do měst

	Počet hospodářství	Z toho		Hospodářství se 3 a více kravami		Celkem krav	
		s 1 krávou	se 2 kravami	počet hospodářství	počet krav na 1 hospodářství		
0–50 arů	1 944	722	372	850	9 789	11,5	11 255
50 arů–2 ha	7 054	3 302	2 552	1 200	5 367	4,5	13 773
0–2 ha	8 998	4 024	2 924	2 050	15 156	7,4	25 028
2–5 ha	11 049	1 862	4 497	4 690	19 419	4,3	30 275

V hospodářstvích se zcela nepatrnou výměrou zemědělské půdy (0– $\frac{1}{2}$ ha) dochází k obrovské koncentraci mléčného hospodářství: méně než polovina (850 z 1944) hospodářů této skupiny chová téměř $\frac{9}{10}$ celkového počtu krav (9789 z 11 255), tj. průměrně 11,5 krávy. To už rozhodně nejsou „malí“ hospodáři; jsou to hospodáři, jejichž roční

* Tento rozdíl nemůžeme vysvětlit tím, že mezi hovězí dobytek nejsou ve stejném poměru zahrnuti volí, protože ve velkém hospodářství je procento volů (alespoň volů používaných k polním pracím) z celkového počtu hovězího dobytka vyšší než ve středním.

obrat dosahuje pravděpodobně (hlavně v okolí velkých měst) několika tisíc marek, takže se sotva obejdou bez námezdních dělníků. Rychlý růst měst počet takových „mlékařských farmářů“ neustále zvětšuje a vždycky se pochopitelně najdou nějací Hechtové, Davidové, Hertzové a Černovové, kteří budou masu živořících drobných rolníků utěšovat tím, že poukáží na ty jednotlivce, kteří „se vyšvihli“ díky mléčnému hospodářství, pěstování tabáku apod.

Ve skupině hospodářství s $1/2$ —2 ha jsou u necelé pětiny hospodářů (1200 ze 7054) soustředěny více než dvě pětiny krav (5367 ze 13 773); ve skupině hospodářství se 2—5 ha chová necelá polovina hospodářů (4690 z 11 049) více než tři pětiny všech krav (19 419 ze 30 275) atd. Německá statistika nám bohužel neumožňuje vyčlenit skupiny s větším počtem krav.* Ale i uvedené údaje plně potvrzují

* Měli bychom spíše říci, že to neumožňuje *zpracování* údajů německé statistiky, protože autoři ankety měli k dispozici údaje o každém hospodářství zvlášť (v odpovědích zemědělců na rozeslané dotazníky). Mimochodem je třeba poznamenat, že sbírání údajů o každém hospodářství zvlášť je předností německé zemědělské statistiky ve srovnání se statistikou francouzskou a zřejmě i anglickou a jinými. Tento systém dává možnost odlišit různé typy hospodářství nejenom podle výměry půdy, ale například i podle produkce mléka a mléčných výrobků, podle množství používaných strojů, podle stupně rozvoje technického zpracování zemědělských produktů apod. Je třeba pouze důkladněji zpracovat statistické údaje, a to: za prvé nezařazovat hospodářství do skupin podle jednoho znaku (výměra půdy), ale podle několika znaků (množství strojů, dobytka, půdy oseté speciálními plodinami apod.), a za druhé kombinovat různé skupiny, tj. rozdělit každou skupinu například podle výměry půdy na podskupiny podle množství dobytka atd. Po této stránce by mohla a měla být vzorem ruská zemstevní statistika rolnického hospodářství⁹⁸. Oč je německá vládní statistika lepší než ruská *vládní* statistika svým rozsahem a úplností, jednotností a přesností údajů i rychlostí, s níž jsou údaje zpracovávány a uveřejňovány, o to je naše *zemstevní* statistika lepší než evropské dílčí ankety a šetření, protože uvádí pozoruhodně úplné konkrétní údaje a velmi podrobně je zpracovává. Ruská zemstevní statistika již dávno zavedla jak soupisy jednotlivých hospodářství, tak rozmanité skupinové i kombinované

obecný závěr, že *koncentrace kapitalistického zemědělství je ve skutečnosti daleko intenzivnější*, než by se dalo soudit jen podle statistických údajů o výměře půdy. Taková statistika slučuje hospodářství, která mají malou výměru půdy a nevelkou obilní produkci, a velká hospodářství, která chovají velký počet jatečného dobytka nebo dojnic, pěstují vinnou révu, tabák, zeleninu apod. Je jasné, že ve srovnání s produkcí obilí ustupují všechna tato odvětví daleko do pozadí, a určité *obecné závěry* platí i pro údaje o výměře půdy. Ale za prvé některá speciální odvětví tržního zemědělství se zvláště rychle rozvíjejí, zejména v Evropě, a jsou zvláště příznačná pro jeho *kapitalistický* vývoj; za druhé se na tuto okolnost stále zapomíná, jestliže se autoři odvolávají na jednotlivé příklady nebo kraje; zde se otevírá neomezené pole působnosti pro maloměšťáckou apologetiku, jejíž ukázky nám podali Hecht, David, Hertz a Černov. Odvolávali se na pěstitele tabáku, kteří jsou podle celkové výměry půdy „echte und rechte Kleinbauern“, ale podle rozsahu pěstování tabáku to vůbec nejsou „malí“ hospodáři, a prozkoumáme-li speciálně údaje o pěstování tabáku, pak i zde vidíme kapitalistickou koncentraci. Například v roce 1898 bylo v celém Německu 139 000 pěstitelů tabáku se 17 600 ha půdy oseté tabákem, ale z těchto 139 000 pěstitelů jich 88 000, tj. 63 %, vlastní dohromady nejvýše 3300 ha, tj. pouze pětinu veškeré půdy oseté tabákem; ostatní čtyři pětiny obdělává 37 % hospodářů.*

tabulky, o kterých jsme hovořili. Kdyby se Evropané blíže seznámili s naší zemstevní statistikou, jistě by to významně přispělo k pokroku sociální statistiky vůbec.

* Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts^[232] [Německé národní hospodářství na konci 19. století], Berlin 1900, S. 60; podle přibližných údajů berní statistiky. Pro Rusko máme takové údaje o pěstování tabáku ze tří újezdů Poltavské gubernie: ve všech 25 089 rolnických hospodářstvích pěstujících tabák je v 3015 hospodářstvích (tj. méně než v osmině) ze 146 774 děsjatin půdy oseto obilím 74 565, tj. více než polovina, a tabákem 3239 děsjatin z 6844, tj. asi polovina. Rozdělíme-li tato hospodářství do skupin podle velikosti

Stejně je tomu i s vinařstvím. Výměra „průměrné“ vinice je vůbec, například v Německu, velmi malá: 0,36 hektaru (344 850 hospodářů má 126 109 ha vinic). Vinaři jsou však rozděleni do skupin takto: 49 % vinařů (s vinicemi do 20 arů) vlastní pouze 13 % všech vinic, 30 % „středních“ vinařů (20—50 arů) má 26 % vinic a 20 % velkých ($1/2$ ha a více) vlastní 61 % vinic, tj. více než tři pětiny.* Ještě mnohem intenzivnější je koncentrace tržního zahradnictví (Kunst- und Handelsgärtnerei), které se tak rychle rozvíjí ve všech kapitalistických zemích, protože bezprostředně souvisí s růstem velkých měst, velkých železničních stanic, průmyslových sídlišť apod. V Německu bylo roku 1895 evidováno 32 540 hospodářství pěstujících zeleninu pro trh s výměrou 23 570 ha půdy, tj. v průměru méně než s 1 ha. Ale více než polovinu této půdy (51,39 %) vlastní 1932 hospodářů, tj. 5,94 % všech zahradníků. Jak velká je výměra zahrad a ostatní zemědělské půdy velkých hospodářů, je vidět z těchto čísel: 1441 zahradníků se zahradou o výměře 2—5 ha má průměrně 2,76 ha užitkové zahrady a 109,6 ha půdy celkem; 491 zahradníků se zahradou o 5 a více ha má průměrně 16,54 ha užitkové zahrady a 134,7 ha půdy celkem.

tabákových plantáží, zjistíme, že v 324 hospodářstvích (z 25 089) jsou 2 i více děsjatin půdy osety tabákem, celkem 2360 děsjatin z 6844. Jsou to ti kapitalističtí velkopěstitelé tabáku, o jejichž bezpříkladném vykořisťování dělníků se tak často píše. Více než půl děsjatiny oseté tabákem mělo celkem 2773 hospodářství (něco více než $1/10$); tj. z 6844 děsjatin mělo oseto tabákem 4145 děsjatin půdy. Viz Obzor tabakovodstva v Rusii [Přehled o pěstování tabáku v Rusku], sešit II a III, Petrohrad 1894 [210].

* Je zajímavé, že ve Francii, kde je vinařství nesrovnatelně hojněji rozšířeno (1 800 500 ha vinic), je také mnohem větší i koncentrace vinic. Abychom ji však mohli posoudit, musíme se spokojit údaji statistiky o celkové výměře půdy, protože ve Francii se údaje o jednotlivých hospodářstvích neshromažďují a počet majitelů vinic tu není znám. Hospodářům, kteří mají 10 a více ha veškeré půdy, patří v Německu 12,83 % všech vinic, ve Francii však 57,02 %.

Vraťme se k mléčnému hospodářství; údaje o něm nám pomohou odpovědět na otázku, jaký význam mají družstva, z nichž Hertz udělal zázračný všelék proti kapitalismu. Hertz vidí „hlavní úkol socialismu“ v jejich podpoře (S. 21, rus. překl. 62; S. 89, rus. překl. 214), kdežto pan Černov, který si div nerozbije čelo, jak se už ze zvyku hluboce klaní novým modlám, přišel na teorii „nekapitalistického vývoje zemědělství“ pomocí družstev. O teoretickém významu tohoto skvělého objevu budeme mít ostatně příležitost říci několik slov později. Teď si povšimneme, že obdivovatelé družstev rádi poukazují na to, čeho „lze“ s jejich pomocí dosáhnout (viz výše uvedený příklad). My však raději ukážeme, čeho se v současném kapitalistickém zřízení s pomocí družstev skutečně dosahuje. Německá statistika zaregistrovala v roce 1895 při soupisu hospodářských usedlostí a zaměstnání všechna zemědělská hospodářství, která byla členy družstev pro odbyt mléčných výrobků (Molkereigenossenschaften und Sammelmolkeereien), jakož i počet dojnic, z jejichž mléka každý takový hospodář prodává mléčné výrobky. Jsou to, pokud víme, snad jediné *celkové* údaje, které nejen přesně určují, do jaké míry jsou hospodáři různých kategorií zapojeni v družstvech, ale také — a to je zvláště důležité — hospodářský, aby se tak řeklo, rozsah účasti, tj. jaký je podíl (počet krav) každého hospodáře na produkci tohoto odvětví (jejíž odbyt družstvo organizuje). Následující tabulka obsahuje údaje rozdělené do pěti hlavních skupin podle výměry půdy: [viz tabulku na s. 226. *Red.*]

Do družstev je tedy zapojena zcela nepatrná menšina malých rolníků — 3 až 5 %, tj. snad dokonce méně, než činí podíl kapitalistických hospodářství i v nižších skupinách. Naproti tomu procento velkých, zjevně kapitalistických hospodářství zapojených do družstev je třikrát až sedmkrát vyšší než u středních rolnických hospodářství. Nejvíce jsou do družstev zapojeny latifundie. Z toho si můžeme udělat představu o bezmezně naivitě rakouského Vorošilova,

Hospodářství členů družstev pro odbyt mléčných výrobků

	Z celkového			Počet		Počet krav na 1 hospodáře
	Počet hospodářství	počtu hospodářství %	Z úhrnu %*	krav	Z úhrnu %	
0—2 ha	10 300	0,3	6,95	18 556	1,71	1,8
2—5 ha	31 819	3,1	21,49	73 156	6,76	2,3
5—20 ha	53 597	5,4	36,19	211 236	19,51	3,9
20—100 ha	43 561	15,4	29,42	418 563	38,65	9,6
100 a více ha	8 805	35,1	5,95	361 435	33,37	41,0
<i>Celkem</i>	148 082	2,7	100,00	1 082 946	100,00	7,3
Hospodářství s 1000 a více ha	204	35,6	—	18 273	—	89,0

Hertze, který chce oponovat Kautskému tím, že v „německém zemědělském nákupním svazu (Bezugsvereini-gung), jehož členy jsou největší družstva, je zastoupeno 1 050 000 zemědělců“ (S. 112, rus. překl. 267, podtrženo Hertzem), a dochází k závěru, že *tudíž* členy družstev nejsou jen velcí hospodáři (celkem 306 000 hospodářů s více než 20 ha), ale i rolníci! Kdyby se byl Hertz trochu zamyslel nad svým předpokladem (účast *všech* velkých hospodářů v družstvech,) poznal by, že jsou-li členy družstev všichni velcí hospodáři, *znamená to*, že *podíl* ostatních je *menší*, což jen potvrzuje závěr Kautského, že *i v družstvech mají převahu velká hospodářství nad malými*.

Ještě zajímavější jsou však údaje o počtu krav, jejichž produkci družstva prodávají: *převážná většina* těchto krav, *téměř tři čtvrtiny* (72 %), patří velkým hospodářům, kteří zavedli *kapitalistické mléčné hospodářství* a chovají deset, čtyřicet, dokonce i osmdesát (v latifundiích) krav na jedno hospodářství. A teď si poslechněte Hertze: „Tvrdíme, že *družstva přinášejí největší prospěch právě drobným a nejmenším vlastníkům...*“ (S. 112, rus. překl. 269, podtrženo Hertzem).

* Pan Bulgakov prohlásil: „Podíl velkého hospodářství jasně vy- plyne z těchto čísel“ (II, 117) a uvedl *jen* ta čísla, která „podíl velkého hospodářství“ nevysvětlují, ale spíš (bez srovnání s jinými čísly) *za- stírají*.

Vorošilovové jsou všude stejní: jakmile se Vorošilov ať v Rusku, či v Rakousku začne bít do prsou a prohlašovat „tvrdíme“, můžete si být jisti, že tvrdí právě to, co neexistuje.

Na závěr našeho přehledu údajů německé agrární statistiky si všimneme celkového rozdělení obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství podle jeho postavení v hospodářství. Máme samozřejmě na mysli jen zemědělství ve vlastním slova smyslu (A 1, ne A 1—6 podle německého označení, tj. nepočítáme mezi zemědělce rybáře, dřevaře a lovce) a přihlížíme dále k údajům o osobách, pro něž bylo zemědělství *hlavním zaměstnáním*. Německá statistika rozděluje toto obyvatelstvo do tří hlavních skupin: a) samostatní (tj. hospodáři vlastníci půdy, pachtýři apod.), b) zaměstnanci (správcové, šafáři, dozorcí, úředníci apod.) a c) dělníci; tato poslední skupina se dělí na čtyři podskupiny: c¹) „členové rodiny pracující v hospodářství hlavy rodiny, otce, bratra apod.“. Jinak řečeno, jsou to pracující členové rodiny na rozdíl od námezdních dělníků, kteří jsou zahrnuti do ostatních podskupin skupiny c. Je tedy jasné, že máme-li prozkoumat sociální složení obyvatelstva (a jeho kapitalistický vývoj), nemůžeme tyto pracující členy rodiny zařadit do jedné skupiny s námezdními dělníky, jak se to obvykle dělá, ale do skupiny s hospodáři (a), protože tito pracující členové rodiny jsou v podstatě také spolumajiteli a mají jako členové hospodářovy rodiny dědické právo apod. Dále následuje podskupina c²) čeledíni a děvečky (Knechte und Mägde) a c³) „zemědělstí nádeníci a jiní dělníci (ovčáci, pastýři) s vlastní nebo zpachtovanou půdou“. Je to tedy skupina osob, které jsou zároveň jak hospodáři, tak námezdními dělníky, tj. meziskupina, přechodná skupina, kterou je nutno zvlášť vyčlenit. A nakonec c⁴) „stejná kategorie jako předchozí, ale bez vlastní nebo zpachtované půdy“. Dostaneme tak tři hlavní skupiny: I. Hospodáři vlastníci půdy a členové jejich rodin; II. Hospodáři vlastníci půdy a zároveň námezdní dělníci; III. Ná-

mezdní dělníci bez půdy (zaměstnanci, čeleď a nádeníci). Vesnické obyvatelstvo* v Německu bylo v letech 1882 a 1895 zastoupeno v těchto skupinách takto:

Aktivní (výdělečně činné) obyvatelstvo, které pokládá zemědělství za své hlavní zaměstnání (v tisících)

	1882	1895		
a) hospodáři vlastníci půdy	2253	2522	+269	
c ¹⁾ členové rodin hospodářů	1935	1899	- 36	
I	4188	4421	+233	+ 5,6 %
c ²⁾ dělníci s půdou				
(II)	866	383	-483	-55,8 %
I + II	5054	4804	-250	
b) zaměstnanci	47	77	+ 30	
c ³⁾ čeleď	1589	1719	+130	
c ⁴⁾ dělníci bez půdy	1374	1445	+ 71	
III	3010	3241	+231	+ 7,7 %
<i>Celkem</i>	<i>8064</i>	<i>8045</i>	<i>- 19</i>	<i>- 0,2 %</i>

* Mluvíme pouze o „aktivním“ obyvatelstvu (podle francouzského označení; německy — „erwerbstätigen“), tj. obyvatelstvu skutečně zaměstnaném v zemědělství, bez služebnictva a členů rodiny, kteří se pravidelně a soustavně zemědělskými pracemi nezabývají. Ruská sociální statistika je tak nerozvinutá, že nemá ani zvláštní termín pro tento pojem „active“, „erwerbstätig“, „occupied“. Janson ve svém zpracování údajů o zaměstnání petrohradského obyvatelstva (Petrohrad podle sčítání lidu v roce 1890)^[182] používá termínu „samostatní“, ale tento termín není vhodný, protože „samostatnými“ se obvykle myslí hospodáři, takže třídění podle účasti nebo neúčasti na výdělečné činnosti (v širokém smyslu slova) tedy splývá s tříděním podle postavení osoby ve výrobě (individuální samostatný výrobce). Bylo by možné použít termín „produktivní obyvatelstvo“, ale ani ten není přesný, protože například vojáci, rentiéři a jiné kategorie vůbec nejsou „produktivní“. Snad by byl vhodnější termín „výdělečně činné“ obyvatelstvo, tj. účastníci se jakékoli „výdělečné“ (= poskytující důchod) činnosti, na rozdíl od těch, kteří žijí z práce „výdělečně činných“.

Aktivního obyvatelstva tedy celkově ubylo, i když nepatrně. Vidíme, že v jeho řadách poklesl počet obyvatelstva vlastnického půdu (I + II) a vzrostl počet bezzemků (III). To jasně dokazuje, že *pokračuje vyvlastňování zemědělského obyvatelstva*, a to právě malých pozemkových vlastníků, protože jsme již poznali, že námezdní dělníci s kouskem půdy patří k nejmenším hospodářům. Dále, mezi vlastníky půdy ubývá dělníků s půdou a přibývá hospodářů. Pozorujeme tudíž, že *mizí střední skupiny a početně vzrůstají krajní*: meziskupina zaniká a *zostřují se kapitalistické rozpory*. Ve skupině námezdních dělníků roste počet už úplně vyvlastněných a klesá počet vlastníků půdy; mezi hospodáři vzrůstá počet přímých vlastníků hospodářství a snižuje se počet těch, kteří pracují v hospodářství hlavy rodiny. (Tento poslední jev souvisí pravděpodobně s tím, že pracující členové rolnických rodin nedostávají většinou od hlavy rodiny žádnou mzdu, a proto obzvláště rádi odcházejí do měst.)

Vezmeme-li údaje o obyvatelstvu, pro něž je zemědělství *vedlejším* zaměstnáním, uvidíme, že celkový počet tohoto obyvatelstva (aktivního neboli výdělečně činného) vzrostl z 3 144 000 na 3 578 000, tj. o 434 000, přitom téměř celý přírůstek připadá na skupinu pracujících členů rodin hospodářů, která vzrostla o 397 000 (z 664 000 na 1 061 000). Počet hospodářů stoupl o 40 000 (z 2 120 000 na 2 160 000), počet dělníků s půdou o 51 000 (z 9000 na 60 000); počet dělníků bez půdy klesl o 54 000 (z 351 000 na 297 000). Tento obrovský přírůstek — za 13 let z 664 000 na 1 061 000, tj. o 59,8 %, rovněž svědčí o postupující proletarizaci; zvyšuje se počet *rolníků* a členů rolnických rodin, kteří již pokládají zemědělství pouze za své *vedlejší* zaměstnání. Víme, že hlavním zaměstnáním je v těchto případech především námezdní práce (a potom teprve drobný obchod, řemeslo apod.). Sečteme-li všechny pracující členy rolnických rodin, jak ty, pro něž je zemědělství hlavním zaměstnáním, tak ty, pro něž je pouze zaměstnáním ved-

lejším, dostaneme tato čísla: v roce 1882 — 2 559 000, v roce 1895 — 2 960 000. Tento přírůstek může snadno vést k nesprávnému výkladu a apologetickým závěrům, zejména při srovnání s všeobecně klesajícím počtem námezdních dělníků. Ve skutečnosti však tento celkový přírůstek znamená, že *se snížil* počet členů rolnických rodin, pro které je zemědělství hlavním zaměstnáním, a *zvýšil* počet těch, pro něž je vedlejším zaměstnáním, takže v roce 1882 tvořili 21,7 % celkového počtu pracujících členů rolnických rodin, ale v roce 1895 již 35,8 %. Statistika *veškerého* zemědělského obyvatelstva nám takto zcela názorně dokládá právě dva procesy proletarizace, na které vždy poukazovali ortodoxní marxisté a které se takovými banálními frázemi snaží odbýt oportunističtí kritikové: na jedné straně se stupňuje vyhánění rolnictva z půdy a vyvlastňování zemědělského obyvatelstva, které odchází do měst nebo se přeměňuje z dělníků s půdou v dělníky bez půdy; na druhé straně přibývá „vedlejších výdělků“ rolnictva, tj. onoho spojení zemědělství s průmyslem, které je prvním stupněm proletarizace a vždy znamená rychlé zblácknutí (prodlužování pracovního dne, zhoršení výživy apod.). Hodnotíme-li pouze vnější stránku obou těchto procesů, jsou do určité míry dokonce protichůdné: rostoucí počet dělníků bez půdy a naproti tomu rostoucí počet pracujících členů rodin rolníků vlastnících půdu. Jestliže proto někdo tyto procesy směřuje nebo jeden z nich ignoruje, snadno se dopustí nejhrubších chyb, jimiž se hemží Bulgakovova kniha⁹⁷. Statistika zaměstnanosti nám koneckonců rovněž dokazuje mimořádný přírůstek zaměstnanců*: ze 47 000 na 77 000, tj. o 63,8 %. Vedle stupňující se proletarizace roste kapitalistická velkovýroba, která potřebuje zaměstnance, a to tím více, čím více se používá strojů a rozvíjí se technické zpracování zemědělských produktů.

* O této skutečnosti velmi uboze vtipkuje pan Bulgakov v časopise Načalo: „roste počet důstojníků při snižování stavu vojsk“. Jak zjednodušený názor na organizaci práce ve velkovýrobě!

A tak pan Bulgakov přes všechno své vychloubání, že „zkoumá podrobnosti“, nebyl vůbec s to vyznat se v údajích německé statistiky. Ve statistice zaměstnání postřehl pouze růst počtu dělníků bez půdy a pokles počtu dělníků s půdou jako ukazatele „změn, které proběhly v organizaci zemědělské práce“ (II, 106). Ale tato změna organizace práce v celém německém zemědělství je pro něj zcela náhodnou a nepochopitelnou skutečností, která nesouvisí s celkovou strukturou a s celkovým vývojem zemědělského kapitalismu. Ve skutečnosti je to však pouze jedna ze stránek rozvoje kapitalismu. I když je pan Bulgakov jiného názoru, je technický pokrok německého zemědělství hlavně pokrokem velkovýroby, jak to nezvratně dokazují údaje o používání strojů, o procentu hospodářství s tažným dobytkem i o složení tažného dobytka, o rozvoji technického zpracování zemědělských produktů, o růstu mléčného hospodářství aj. S tímto pokrokem velkovýroby je nerozlučně spjat růst proletarizace a vyvlastňování venkovského obyvatelstva, zvětšení počtu parcelových hospodářství a počtu rolníků, pro které se hlavním zdrojem obživy stávají vedlejší výdělky, stále větší bída mezi středními rolníky, jejichž podmínky hospodaření se nejvíce zhoršily (nejvíce se zvýšilo procento rolníků bez koní a rolníků používajících k polním pracím krav), a tím se pochopitelně zhoršily i podmínky celého jejich života a kvalita obdělávání půdy.

X

„DÍLO“ NĚMECKÉHO BULGAKOVA EDUARDA DAVIDA

Kniha Eduarda Davida Socialismus a zemědělství^[35] je zvlášť neobratný a těžkopádný souhrn oněch chybných metod a úvah, jež jsme objevili u pánů Bulgakova^[12], Hertze a Černova^[215]. Mohli bychom proto o Davidovi zcela

pomlčet. Protože však je dnes jeho „dílo“ nepochybně stěžejní revizionistickou prací o agrární otázce, považujeme za nezbytné osvětlit ještě jednou, jak páni revizionisté pší vědecké práce.

Otázce strojů v zemědělství věnuje David — kromě četných dílčích poznámek v ostatních kapitolách — celou IV. kapitolu své knihy (rus. překl. s. 115—193). Autor se velmi podrobně zabývá stovkami *technických* podrobností a utápí v nich politickoekonomickou podstatu věci. Tvrdí, že v zemědělství nehrají stroje takovou úlohu jako v průmyslu; v zemědělství neexistuje hlavní hnací síla; většina strojů je v činnosti pouze po určitou dobu; část strojů nepřináší úspory na výrobních nákladech atd. Podle Davida vyvracejí takové závěry (srov. s. 190—193, resumé o otázce strojů) marxistickou teorii! Ale to je přece zatemňování, a ne vyjasňování otázky. Nikdo ani v nejmenším nepochybuje, že zemědělství zaostává za zpracovatelským průmyslem — to není třeba vůbec dokazovat. David bod za bodem vypočítává, v čem se tato zaostalost projevuje, kupí příklady na příklady a vypočítává jeden případ za druhým, ale tím pouze odsunuje skutečný předmět zkoumání: má používání strojů kapitalistický charakter a souvisí častější používání strojů s rozvojem kapitalistického zemědělství?

David naprosto nechápe, jak přistupovat k této otázce, což je pro marxistu nezbytné. V podstatě je jeho hledisko hlediskem maloměšťáka, který se utěšuje relativně pomalým rozvojem kapitalismu, a přitom se bojí posuzovat celkový společenský vývoj. Například v otázce zemědělských strojů cituje David Bensinga^[227] a cituje ho bezpočtukrát (s. 125, 135, 180, 182, 184, 186, 189, 506 aj. ruského překladu). Dá se říci, že náš David čtenáře přímo unavuje, když bez cíle, bez uvedení souvislostí, bez promyšleného pojetí otázky a zpracování materiálu přechází od jedné jednotlivosti k druhé. Proto také David nedospěl na základě Bensingových vývodů k žádnému *výsledku*. To, co jsem v roce 1901 namítal proti panu Bulgakovovi, plně platí i o Davi-

dovi. Za prvé z Bensingových závěrů vyplývá (viz výše, s. 183*), že hospodářství používající stroje mají nespornou přednost před hospodářstvími, která stroje nepoužívají. Žádné drobné „úpravy“ Bensinga, kterými David přecpal svou knihu, na tom nic nemění. *David o tomto všeobecném závěru mlčí právě tak jako pan Bulgakov!* Za druhé i když David bez ustání, beze smyslu a bez souvislosti Bensinga cituje, stejně jako pan Bulgakov *nepostřehl* Bensingovy buržoazní názory na stroje jak v průmyslu, tak v zemědělství. Zkrátka a dobře, David dokonce nechápe ani sociálně ekonomickou stránku věci. Nedokáže zobecnit a uvést v souvislost faktické údaje, které dokazují převahu velkého hospodářství nad malým. Nakonec z toho všeho zbývá jen reakční nářek šosáka, který skládá své naděje do zaostalé techniky a do pomalého vývoje kapitalismu. Pravicový kadet a „křesťanský“ renegát pan Bulgakov se teoreticky nikterak neliší od sociálně demokratického oportunisty Davida.

Ani v jiných otázkách David nechápe, a nikdy nepochopí sociálně ekonomickou stránku věci. Vezměte jeho základní tezi, jeho oblíbenou myšlenku, „jádro“ celého díla: životaschopnost *malovýroby* v zemědělství a její převaha nad velkovýrobou. Zeptejte se Davida, co je to malovýroba!

V poznámce na s. 29 najdete přesnou odpověď: „Ve všech případech, kdy mluvíme o malovýrobě, máme na mysli hospodářskou kategorii fungující bez stálé cizí pomoci a bez vedlejší výdělečné činnosti.“ Je to nemotorně řečeno a pan Grossman to negramotně přeložil, ale je to přece jen jakžtakž jasné. Teď právem očekáváte, že David prozkoumá podmínky drobných (*podle výměry půdy*) zemědělských usedlostí z toho *hlediska*, zda zemědělec používá námezdní práci nebo sám námezdně pracuje.

Nic takového.

Davidovo měšťáctví se v ničem tak výrazně neprojevuje

* Tento svazek, s. 139—140. *Red.*

jako v tom, že naprosto ignoruje otázku, jak „drobní“ zemědělci používají námezdní práci a jak se sami mění v námezdní dělníky. Ano, naprosto ignoruje, doslova tak. Příslušné údaje udává německá statistika; stručně je uvádí Kautsky ve své Agrární otázce^[247] (já jsem je uvedl podrobně — viz s. 227*). David tuto statistiku zná, ale její údaje nerozebírá. Zato se velmi často odvolává na jednotlivé monografie, ale jejich údaje o této otázce zcela ignoruje. Zkrátka maloměšťák soustavně *zamlčuje*, že příčinlivý mužik najímá „pracovní síly“.

Máme na to příklady.

Na 109. stránce čteme: „Celkově jak v zemědělství, tak v zahradnictví malovýroba vzkvétá.“

Čekáte důkazy. Předloží vám tyto a *pouze* tyto:

„Podle údajů průmyslové statistiky** z roku 1895 mělo z 32 540 sadařských a zahradnických podniků 13 247 = 40 % výměru menší než 20 arů; 8257 = 25 % výměru od 20 do 50 arů; 5707 = 14 % od 50 arů do 1 ha; 3397 = 10 % mělo výměru od 1 do 2 ha a pouze 1932 = 6 % výměru 2 hektary a více.“

To je všechno. Tím se má dokázat rozkvět malovýroby v zahradnictví. A to má být vědecká práce v agronomii zběhlého Davida. Je-li tomu tak, pak nedovedeme pochopit, čemu se ve vědě říká šarlatánství.

Pouhých 6 % zahradnictví má 2 a více ha, říká David. V téže statistice, z níž David tato čísla převzal, jsou hned vedle nich údaje o *množství veškeré půdy* u těchto 6 %. *David tyto údaje zamlčuje*; zamlčuje je proto, že jeho teorii obracejí vniveč. Já jsem napsal právě o těchto údajích (s. 220, článek v časopise *Obrazování****): „V rukou 1932 hospodářů, tj. 5,94 % všech zahradníků, je soustředěna více než polo-

* Tento svazek, s. 203. *Red.*

** To zřejmě pan Grossman, redaktor překladu, tak přeložil slovo Betriebsstatistik. Je to potíž s ruskými překlady! Správně má být: „statistiky zemědělských podniků“.

*** Tento svazek, s. 224. *Red.*

vina, 51,39 %“, veškeré půdy tržního zahradnictví. Z těchto 1932 zahradníků má 1441 zahrady o výměře 2—5 ha; průměrně má každý 2,76 ha zahradní půdy a 109,6 ha *veškeré půdy*. 491 hospodářů má 5 a více hektarů zahradní půdy a v průměru vlastní 16,54 ha zahradní půdy a 134,7 ha *veškeré půdy* (tamtéž).

V rukou *pouhých* 6 % zahradníků je tedy zkoncentrováno 51,39 % veškeré zahradní půdy. Jsou to velkokapitalisté, jimž zahrada slouží jako *doplňek* kapitalistického zemědělství (hospodářství se 100—135 ha). Tržní zahradnictví je tedy kapitalisticky nesmírně zkoncentrováno, ale David má... odvalu tvrdit, že „vzkvétá malovýroba“, tj. výroba bez námezdní práce. *Neříká však nic o tom*, při jaké výměře tržního zahradnictví je nutno používat námezdních dělníků.

Tak nakládá vědec David se statistikou. Vzorem, jak zacházet s monografiemi, je mu týž pověstný Hecht^[243], jehož se dovolávali pánové Bulgakov, Hertz a Černov (viz výše, s. 203—207*). David ve svém „díle“ reprodukuje Hechta na dvou stránkách (s. 394—395). A *jak* ho reprodukuje? *Ani slovo o námezdní práci*. Ani slovo o tom, že Hecht idealizuje „*usídlenost*“ továrního dělníka se ždíbcem půdy, když hází dělníky do jednoho pytle se zámožným rolnictvem. Ani slovo o tom, že nevelký počet zámožných rolníků „prosperuje“, zatímco mnoho rolníků musí dokonce prodávat mléko a nahrazovat je levnějším margarínem.

David o tom nejen mlčí, ale dokonce prohlašuje, že „Hecht uvádí neobyčejně zajímavé údaje o vysokých životních potřebách těchto rolníků“ (s. 395). Těžko si můžeme představit nestoudnější buržoazní apologetiku.

A ještě něco k Hechtovu výroku, že rolníci prodávají mléko, aby si mohli koupit levnější margarín. Zdálo by se, že pro ekonomu je to samozřejmý fakt. Marx již v roce 1847 v Bídě filozofie poukazoval na toto zhoršení výživy lidu,

* Tento svazek, s. 167—175. *Red.*

kteřé způsobil kapitalismus.⁹⁸ V Rusku již od dob Engeldgardtových⁹⁹ (sedmdesátá léta) na to nesčetněkrát upozorňovali všichni, kdo jen poněkud svědomitěji zkoumali vývoj kapitalismu v mléčném hospodářství. „Vědec“ David to nezpozoroval. Dokonce se takovým zjištěním socialistů pošklebuje.

Na s. 427—428 Davidovy knihy se dozvíme, jak se vysmívá Kautskému, který říká, že sběrný zprostředkovávají rolníkům prodej mléka a tím zhoršují jejich výživu. Aby čtenář mohl po zásluze ohodnotit německého narodníka Davida, uvedeme jeho vlastní slova:

„Všichni ostatní lidé si zvykli přilepšit si na jídle, jakmile mají větší příjem. Je to už, abych tak řekl, v povaze člověka, že velmi rád sní něco lepšího, když mu na to zbude. A je proto nanejvýš podivné, že pouze rolník, který dostane za své mléko a za svá prasata díky družstvu, jak se všeobecně uznává, více peněz než dříve, nejedná tak jako ostatní smrtelníci“ atd. atd. atd.

Na takové vtipy reakčního maloměšťáka by bylo samozřejmě zbytečné reagovat. Stačí představit ho čtenářské veřejnosti, stačí vytáhnout ho na boží světlo z té spousty nesouvislých agronomických citátů roztroušených na 550 stranách. Stačí poznamenat, že sám buržoazní apologeta Hecht, kterého *David cituje*, přiznává skutečné zhoršování výživy, protože se prodává mléko a konzumuje laciný margarín. Týká se to jižního Německa, kde převládají malorolnická hospodářství. Z jiné oblasti — z Východního Pruska — máme k dispozici zcela analogické zjištění Klawkiho^[253] (viz výše, s. 213 a 214*), že malí rolníci „spotřebobávají velmi málo másla a plnotučného mléka“.

Davidovu buržoazní apologetiku rozhodně najdeme doslova ve všech otázkách, kterých se dotýká. Na mlékařská družstva v Německu a v Dánsku pěje chválu například na desítkách stránek (413—435 a dalších). Uvádí i statistiku...

* Tento svazek, s. 183—185. *Red.*

ale jen o vzrůstajícím počtu družstev! Údaje německé statistiky o koncentraci „družstevního“ mlékařství ve velkých kapitalistických hospodářstvích (viz výše, s. 242*) *neuvádí*. Takové údaje nejsou s to Davidové postřehnout, když používají statistiku.

David říká: „Dánští rolníci organizovaní v družstvech předstihli dokonce soukromé farmy velkých pozemkových vlastníků.“ Následuje příklad: citát ze 46. zprávy výzkumné laboratoře o tom, že máslo z družstev je lepší jakosti než máslo ze statků. A David pokračuje:

„Takových výsledků dosáhli rolníci, kteří kdysi vyráběli ve svých malých hospodářstvích jen máslo horší jakosti, za než dostávali sotva poloviční cenu, než dostávali velcí pozemkoví vlastníci. Přitom *tu jde v podstatě o střední a malé rolníky* (podtrženo Davidem). V roce 1898 bylo v Dánsku 179 740 kravínů; avšak pouze v 7544, tj. 4 %, bylo 30 a více krav; ve 49 371, tj. 27,82 %, bylo 10 až 29 krav. Méně než 10 kusů dobytka bylo ve 122 589 kravínech, tj. 68,97 %; z toho pak více než v polovině, přesně v 70 218 kravínech, tj. 39,85 % celkového počtu, byly ustájeny pouze 1—3 kusy, čili patřily malým hospodářstvím. V roce 1900 bylo v Dánsku asi 1 110 000 dojnic a do družstevních mlékáren přicházelo mléko přibližně od 900 000 krav; dokazuje to, že převážná většina malých rolnických hospodářství je zapojena do družstevních mlékáren“ (s. 424).

Takhle tedy argumentuje vědec David. Vyhýbá se přesným údajům o počtu krav v hospodářstvích různých skupin, je mu nepříjemné je uvádět. Ale i z neúplných čísel, která uvedl, je zřejmé, že naprosto překrucuje skutečnost. Při srovnání celkového počtu krav s jejich rozdělením do jednotlivých kravínů dostaneme tento obraz — *sice přibližný***, ale vcelku nepochybně odpovídající skutečnosti:

* Tento svazek, s. 225—226. *Red.*

** Tato čísla jsou přibližná za prvé proto, že údaje o počtu krav se udávají za rok 1900, kdežto údaje o počtu hospodářství za rok 1898; za druhé nemá David přesné údaje, a proto bylo nutné počet krav v jednotlivých skupinách hospodářství stanovit přibližně. Pro velké hospodářství jsme udali menší podíl než ve skutečnosti: 7544 hospo-

Dánsko	Počet hospodářství v tisících	Počet krav v tisících	Počet krav na 1 hospodářství
Hospodářství			
s 1—3 kravami	70	100	1,43
se 4—9 kravami	52	250	4,81
s 10—29 kravami	49	550	11,22
s 30 a více kravami	8	200	25,00
<i>Celkem</i>	179	1100	6,14

Z těchto čísel je za prvé zřejmé, že v Dánsku je *velmi vysoká* koncentrace chovu dojníc. 750 000 krav z 1 100 000, tj. *více než dvě třetiny celkového počtu*, patří *velkým hospodářstvím*, 57 000 ze 179 000, tj. méně než třetině celkového počtu hospodářů. Mají-li taková hospodářství 10 a více krav, určitě se neobejdou bez námezdní práce. David tedy „nepostřehl“, že dobytkářství zde vůbec nemá malý rozsah; dánské hospodáře nelze posuzovat podle množství půdy. David „nepostřehl“, že obrovský počet drobných hospodářství se jen nepatrně, jako vždy a všude v kapitalistickém zemědělství, podílí na celkové produkci. Drobných hospodářů je 70 000, tj. téměř 40 %, ale vlastní $\frac{1}{11}$ celkového počtu krav.

Uvedená čísla za druhé dokazují, že jak v Dánsku, tak v Německu mají *výhody z družstev hlavně kapitalisté*. Jestliže se mléko od 900 000 krav z celkového počtu 1 100 000 krav odevzdává do mlékáren, znamená to, že produkce 200 000 krav zůstává *mimo* „výhody“ družstevního odbytu. Jsou to převážně krávy nejmenších hospodářů, protože z údajů o Německu jsme zjistili, že ve skupině hospodářství do 2 ha jsou pouze 0,3 % členy mlékařských družstev, kdežto ve skupině hospodářství se 100 a více ha — 35,1 %. Z toho

dářství má po 30 a více kravách. Vezmeme-li dokonce minimum, tj. 30 krav na hospodářství, dostaneme $7544 \times 30 = 226\,320$ krav. Zvolili jsme *menší* číslo, protože jinak by se rozloha malých hospodářství značně přiblížila minimálním, a nikoli maximálním hranicím skupin.

tedy jednoznačně vyplývá, že malí hospodáři (70 000 hospodářů se 100 000 krav) využívají výhod družstevního odbytů nejméně.

Příklad Dánska rozbíjí napadrt Davidovu teorii, neboť dokazuje, že v produkci mléčných výrobků nemají převahu malá a střední hospodářství, ale právě velká.

Abychom tato mrtvá čísla a tabulky poněkud oživil, abychom ukázali třídní charakter buržoazního zemědělství (omezený maloměšťák David jej úplně ignoruje), uvedeme pozoruhodnou skutečnost z dějin dělnického hnutí v Dánsku. V roce 1902 snížili dánští loďaři topičům mzdu. Ti vyhlásili stávku. Svaz všech přístavních dělníků je podpořil a také zastavil práci. Ale... stávku se nepodařilo přeměnit ve všeobecnou, rozšířit ji na všechny dánské přístavy. „Přístav Esbjerg (na západním pobřeží Dánska, důležitý pro obchod s Anglií), který má obrovský význam pro vývoz dánských zemědělských produktů, se nepodařilo do stávky zapojit, protože dánská zemědělská družstva oznámila, že ihned vyšlou potřebný počet svých členů, kteří lodě naloží; dánští rolníci nepřipustí, aby se vývoz jejich výrobků zastavil.“*

Dánská družstva se tedy postavila na stranu loďařských podnikatelů proti dělníkům a stávku zmařila. Je ovšem zcela pochopitelné, že kapitalističtí farmáři s 10 a více kravami podpořili kapitalisty proti dělníkům. Nepochopitelné je pouze to, že se takoví publicisté jako David nazývají socialisty, ale přitom zastírají třídní boj.

Pokud jde o spojení zemědělských závodů s technickým zpracováním zemědělských produktů (cukrovarnictví, lihovarnictví atd.), dělá David *přesně tutéž* chybu jako pan Bulgakov. Stejně jako ruský profesor i německý „učení“ oportunist *prostě opsal* tabulky z německé ankety a neuvážil, k čemu se tyto tabulky vztahují! Kautsky tvrdí, že výroba

* *Emil Helms*, Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark [Sociálně demokratické a odborové hnutí v Dánsku], Leipzig 1907, S. 138[344].

cukru je vzorem zemědělského *velkopřůmyslu*. K vyvrácení tohoto výroku uvádí David podobně jako Bulgakov čísla, která ukazují, že malých hospodářství spojených s podniky na zpracování zemědělské produkce je více než velkých (David, s. 406, 407 a 410). Že je malých hospodářství vůbec víc než velkých, na to učený statistik zapomněl. Místo aby z celkového počtu hospodářství dané skupiny stanovil procento hospodářství spojených se zpracovatelskými podniky, opsal tabulku udávající procento takových hospodářství podle skupin z celkového počtu hospodářství. Tuto chybu pana Bulgakova jsem již podrobně vysvětlil dříve (viz s. 237 a 238*). Zbývá jen dodat, že stejně vědecky důkladný E. David se rovněž neobtěžoval podívat na údaje o tom, *jakou část půdy oseté cukrovkou mají v rukou kapitalisté*.

Je až komické, jak spřízněné jsou duše německého oportunisty a ruského liberálního profesora: oba nejen stejně ledabyle a neodborně používají statistiky, ale také stejně ledabyle citují Marxe. David shodně s Bulgakovem uznává „zákon klesající úrodnosti půdy“. Je sice pravda, že se jej snaží vyložit s jistými výhradami a omezit jeho platnost určitými podmínkami, to však na věci nic nemění. Na s. 476 David například říká, že „tento zákon se vůbec netýká kolísání produktivity při přechodu od jednoho vědeckotechnického stupně vývoje k druhému. Zákon se vztahuje výhradně na kolísání produktivity na jednom a též vědeckotechnickém stupni vývoje“. To je právě ono *omezení známého zákona*, na které jsem poukázal v polemice proti panu Bulgakovovi (viz výše, s. 165 a 166**); přitom jsem tehdy dodal, že to bude „zákon“ „natolik relativní, že o žádném zákoně, a dokonce o žádné *typické zvláštnosti zemědělství nemůže být ani řeči*“.

David však stále vyzvedává tento zákon jako zvláštnost zemědělství. Vzniká tím nepředstavitelný zmatek, protože

* Tento svazek, s. 217—219. *Red.*

** Tento svazek, s. 113—116. *Red.*

při nezměněných „vědeckotechnických“ podmínkách jsou i v průmyslu dodatečné vklady kapitálu krajně omezeny.

„Zaostalost zemědělství,“ říká David v závěrečné kapitole, „se vysvětluje především *konzervativností organických přírodních sil*, což vyjadřuje zákon klesající úrodnosti“ (501). V tomto závěru již ztratil právě vyslovenou tezi, že „zákon“ se nevztahuje na přechod k vyššímu technickému stupni! „Konzervativnost přírodních sil“ je pouhá vytáčka reakčního maloměšťačtva, které není s to pochopit *společenské* podmínky, brzdící zejména rozvoj zemědělství. Jak se ukázalo, David nechápe, že k těmto *společenským* podmínkám patří za prvé pozůstatky feudalismu v zemědělství, nerovnoprávnost zemědělských dělníků atd. atd. a za druhé *pozemková renta*, která vyháňí ceny a *fixuje* vysoké renty *v ceně půdy*.

„Domníváme se,“ píše David, „že německé zemědělství by dnes nemohlo vyrobit veškeré nezbytné množství obilí při produktivitě, kterou můžeme díky zaoceánské produkci považovat z hlediska světového hospodářství za normální. Zákon klesající úrodnosti nedovoluje, aby se na omezené ploše půdy bez snížení produktivity neomezeně zvyšovalo množství výrobků“ (519, poslední větu David podtrhl).

Podívejme se důkladněji na toho ekonomu! Prohlašuje, že „zákon“ klesající úrodnosti se vztahuje *výhradně* na kolísání produktivity na jednom a témž vědeckotechnickém stupni (476). Ale závěr zní: „zákon nedovoluje, aby se „neomezeně“ zvyšovalo množství produktů“ (519)! Z čeho tedy vyplývá, že německé zemědělství *by se nemohlo pozvednout* na další „vědeckotechnický stupeň“, kdyby tomu nebránilo soukromé vlastnictví půdy, kdyby tomu nebránila neúměrně zvýšená renta, kdyby tomu nebránila bezprávnost, zdeptanost a ponížení zemědělského dělníka, kdyby tomu nebránily barbarské středověké výsady junkerů??

Buržoazní apologeta se přirozeně snaží ignorovat společenské a historické příčiny zaostalosti zemědělství a svaluje

vinu na „konzervativnost přírodních sil“ a na „zákon klesající úrodnosti půdy“. Tento pověstný zákon neobsahuje nic jiného než apologetiku a duševní omezenost.

Aby David zastřel svůj zahanbující návrat ke starým předsudkům buržoazní ekonomie, předkládá nám stejně jako Bulgakov nesprávný odkaz na Marxe. Cituje *tutéž stranu* III. dílu Kapitálu (III. Bd., II. Teil, S. 277), kterou uvedl i pan Bulgakov! (Viz David, s. 481 a můj rozbor pana Bulgakova, s. 171 a 172*.)

To, co jsem řekl o *vědecké poctivosti* pana Bulgakova, *plně* platí i o Davidovi. Pan Bulgakov zkomolil citát z Marxe. David uvedl pouze první slova téhož citátu: „O klesající produktivitě půdy při postupných vkladech kapitálu viz u Liebiga“ (Das Kapital, III. Bd., II. Teil, S. 277)¹⁰⁰. David stejně jako Bulgakov zkomolil Marxe, protože čtenáři předložil tento citát jako jedinou Marxovu zmínku o této otázce. Ve skutečnosti, opakujeme, se každý, kdo četl III. díl Kapitálu (a druhou část druhého dílu Theorien über den Mehrwert¹⁰¹), přesvědčil o opaku. Marx *nesčetněkrát* poukazoval na to, že považuje případ *snížení* produktivity dodatečných vkladů kapitálu za zcela rovnoprávný a stejně možný jako případ *zvyšení* produktivity dodatečných vkladů kapitálu.

V poznámce na s. 481 David slibuje, že v budoucnu prozkoumá souvislost tohoto zákona s rentou a rovněž „kriticky prozkoumá Marxův pokus rozvinout a rozšířit teorii renty a zároveň zamítne její malthusovský a ricardovský základ“.

Můžeme již předem říci, že Davidovo kritické zkoumání bude jen opakováním buržoazních předsudků à la pan Bulgakov^[12] nebo... à la soudruh Maslov^[105].

Přejdeme k rozboru ještě jedné, zásadně nesprávné Davidovy teze. Vyvracet jeho apologetiku nebo jeho překrucování statistiky je práce velmi nevděčná. K otázce,

* Tento svazek, s. 121—125. *Red.*

k níž přecházíme, máme některé nové údaje, jež nám umožňují postavit proti teoriím dnešních maloměšťáků *faktický* obraz skutečnosti.

XI

CHOV DOBYTKA V MALÉM A VELKÉM HOSPODÁŘSTVÍ

„Kritikové“ nebo bernsteinovci v agrární otázce se při obhajobě malovýroby velmi často odvolávají na následující okolnost: malí zemědělci chovají na danou jednotku plochy nepoměrně více dobytka než velcí. Říkají proto, že malí zemědělci lépe hnojí půdu. Jejich hospodářství je na vyšší technické úrovni, protože hnojení má v současném zemědělství rozhodující úlohu a chlévská mrva nesčetněkrát předčí jakákoliv umělá hnojiva.

E. David ve své knize Socialismus a zemědělství^[35] pokládá tento argument za rozhodující (rus. překlad s. 326, 526 a 527). Podtrhuje tato slova: „hnůj je základ zemědělství“ (s. 308) a především z tohoto faktu vychází při obhajobě zemědělské malovýroby. Cituje německou statistiku, podle níž se v malých hospodářstvích chová na jednotku plochy daleko více dobytka než ve velkých. David je přesvědčen, že tyto údaje s konečnou platností řeší otázku předností zemědělské velkovýroby a malovýroby v jeho prospěch.

Podívejme se blíže na tuto teorii a na základ zemědělství — hnůj.

Hlavním argumentem Davida a jeho četných přívrženců z řad buržoazních ekonomů je statistika. Srovnávají množství dobytka (na jednotku plochy) v hospodářstvích o různé výměře půdy. Přitom mlčky předpokládají, že jde o srovnávání stejnorodých veličin, tzn. že stejný počet kusů dobytka určitého druhu představuje ve velkých i malých

hospodářstvích stejnou, abych tak řekl, zemědělskou hodnotu. Předpokládá se, že stejný počet kusů dobytka dává stejné množství mrvy, že dobytek je víceméně stejně kvalitní jak ve velkých, tak v malých hospodářstvích apod.

Na správnosti tohoto běžného, nevyřčeného předpokladu bezprostředně závisí průkaznost zmíněného argumentu. Je tato teze správná? Přejdeme-li od suchých globálních statistických čísel k rozboru sociálně ekonomických podmínek zemědělské malovýroby a velkovýroby jako celku, okamžitě uvidíme, že právě to, co má být dokázáno, pokládá tato teze za dokázané. Marxismus tvrdí, že podmínky pro chov dobytka (a jak jsme viděli, rovněž podmínky pro obdělávání půdy a obživu pracujícího zemědělce) jsou v malovýrobě *horší* než ve velkém hospodářství. Buržoazní politická ekonomie a s ní bernsteinovci tvrdí opak: protože malý zemědělec je *příčinnivý*, jsou podmínky pro chov dobytka v malém hospodářství daleko lepší než ve velkém. Abychom našli statistické údaje k osvětlení *této* otázky, potřebujeme zcela jinou statistiku než tu, s kterou operuje David. Potřebujeme statisticky zjistit nikoli počet dobytka v hospodářstvích o různé výměře půdy, ale jeho kvalitu. V německé ekonomické literatuře takové šetření existuje, a možná že ne jedno. Je vskutku charakteristické, že David naplnil svou knihu spoustou nevhodných citátů z všemožných agronomických spisů, ale vůbec se nezmínil o literatuře, která se pokouší na základě podrobného šetření odhalit vnitřní podmínky malého a velkého hospodářství. Seznámíme čtenáře právě s jednou z těchto prací, které David nezaslouženě opomíná.

Známý německý publicista z oboru zemědělství Drechsler uveřejnil výsledky jednoho monografického „zemědělského statistického šetření“ [234], o kterém se právem vyjádřil, že „přesností výsledků se mu sotva něco vyrovná“. V Hannoverské provincii bylo provedeno šetření na 25 místech (22 vesnic a tři velkostatky); z každého hospodářství byly přitom shromážděny údaje nejen o množství půdy

a počtu dobytka, *ale i o kvalitě dobytka*. Kvalita dobytka byla určována zvlášť přesnými metodami: zjišťovala se *živá váha** každého kusu dobytka v kilogramech „na podkladě co nejpřesnějšího odhadu jednotlivých kusů dobytka, který prováděli odborníci“. Tak byly získány údaje o živé váze každého druhu zvířat v různě velkých hospodářstvích. Přitom se šetření provádělo dvakrát: poprvé v roce 1875, podruhé v roce 1884. Drechsler uveřejnil nezpracované údaje** o každém ze tří velkostatků a o třech skupinách vesnic; vesnická rolnická hospodářství rozdělil podle výměry půdy do sedmi skupin (více než 50 ha, 25—50, 12,5—25, 7,5—12,5, 2,5—7,5, 1,25—2,5 a do 1,25 ha). Uvážíme-li, že Drechslerovy údaje se týkají 11 různých druhů dobytka, bude moci čtenář pochopit, že všechny tyto tabulky jsou velmi složité. Abychom získali přehledné souhrnné údaje o celkových a hlavních výsledcích, rozdělíme *všechna* hospodářství do *pěti* hlavních skupin: a) velkostatky; b) rolnická hospodářství nad 25 ha; c) od 7,5 do 25 ha; d) od 2,5 do 7,5 ha; e) méně než 2,5 ha. Počet hospodářství v těchto skupinách a množství jejich půdy v letech 1875 a 1884 se uvádí v tabulce [viz s. 246. *Red.*]

Abychom tato čísla vysvětlili, všimneme si nejdříve ekonomického typu hospodářství s různou výměrou půdy. Drechsler je toho názoru, že žádné hospodářství se 7,5 a více ha půdy se neobejde bez námezdní práce. Podle

* David zná velmi dobře tuto metodu agronomů, jak určovat živou váhu jednotlivých kusů dobytka. Na s. 367 podrobně líčí, jaká je živá váha *různých plemen* jatečného dobytka, dojnic, tažného hovězího dobytka atd. Opisuje tyto údaje od agronomů. Ale ani ho nenapadne, že pro ekonomu vůbec, a pro socialistu zvlášť, je důležitý nikoli rozdíl mezi plemeny dobytka, nýbrž rozdíl mezi *podmínkami jeho chovu* v malém a velkém, v „rolnickém“ a kapitalistickém hospodářství.

** Údaje za rok 1875 v *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* [Práce Spolku pro sociální politiku], Bd. XXIV, S. 112^[273] (*Bäuerliche Zustände* [Postavení rolníků], Bd. III), a za rok 1884 v *Thiel's landwirtschaftliche Jahrbücher* [Thielových zemědělských ročenkách], Bd. XV (1886)^[255].

	V roce 1875			V roce 1884		
	Počet hospodářství	Jejich výměra	Půda na 1 hospodářství (v hektarech)	Počet hospodářství	Jejich výměra	Půda na 1 hospodářství
a) Velkostatky	3	689	229	3	766	255
b) Hospodářství s 25 a více ha	51	1949	38	58	2449	42
c) s 7,5–25 ha	274	3540	13	248	3135	12
d) s 2,5–7,5 ha	442	1895	4,3	407	1774	4,3
e) do 2,5 ha	1449	1279	0,88	1109	1027	0,92
Celkem	2219	9352	4,2	1825	9151	5,0

toho tedy (v roce 1875) 325 rolnických hospodářství najímá dělníky. Všichni hospodáři s méně než 2,5 ha jsou nuceni sami námezdně pracovat. Podle Drechslerova výpočtu se polovina hospodářství od 2,5 do 7,5 ha (průměrná výměra 4,3 ha) obejde bez námezdní práce, kdežto pracovní síly z druhé poloviny musí také námezdně pracovat. Mezi rolnickými hospodářstvími je tedy 325 kapitalistických hospodářství, 221 malých „pracovních“ (jak by řekli naši narodníci), která nenajímají pracovní síly a sama také nedodávají pracovní síly, a 1670 poloproletářských, z nichž se pracovní síly dávají najímat.

Drechslerovo třídění se bohužel odlišuje od třídění souhrnné německé statistiky, která považuje za střední rolníky hospodáře s 5–20 ha. Přesto ale není sporu, že většina těchto středních rolníků se neobejde bez najímání dělníků. „Střední“ rolníci v Německu jsou drobní kapitalisté. Jen nepatrná menšina rolníků nenajímá pracovní síly a nedává se najímat: 221 z 2216, tj. jedna desetina.

Jednotlivé skupiny hospodářství, která jsme rozdělili podle jejich ekonomického typu, lze tedy charakterizovat takto: a) velká kapitalistická hospodářství; b) střední kapitalistická hospodářství („Grossbauern“); c) malá kapitalistická; d) malorolnická a e) poloproletářská.

Celkový počet hospodářství a jejich celková výměra půdy se od roku 1875 do roku 1884 zmenšily. Ubylo hlavně malých hospodářství: počet hospodářství do 2,5 ha poklesl ze 1449 na 1109, tj. o 340 hospodářství, tedy téměř o čtvrtinu. Počet největších hospodářství (přes 25 ha) naproti tomu stoupl z 54 na 61 a jejich výměra půdy z 2638 ha na 3215 ha, tj. o 577 ha. Všeobecné zlepšení hospodářství a zvýšení jeho úrovně v tomto kraji, jímž je Drechsler tak nadšen, znamená tedy, že se zemědělství soustřeďuje v rukou *zmenšujících se* počtu vlastníků. „Pokrok“ vypudil ze zemědělství téměř 400 hospodářů z 2219 (v roce 1884 jich zůstalo 1825); u zbývajících se průměrná výměra půdy na jedno hospodářství zvýšila ze 4,2 ha na 5 ha. Kapitalismus koncentruje v jednom kraji dané odvětví zemědělství a řadu drobných hospodářů vytlačuje mezi proletariát. V jiném kraji vytváří vzrůstající se tržní zemědělství mnoho nových malých hospodářství (například mléčné hospodářství na vesnicích v okolí měst i v celých zemích, které vyvázejí výrobky do ciziny, jako Dánsko). V dalších krajích vzrůstá parcelací středních hospodářství počet malých. Úhrnná statistika zastírá všechny tyto procesy, které nelze prozkoumat bez podrobného šetření.

V Hannoversku se pokrok v zemědělství projevil zejména zlepšením chovu dobytka. Celkový počet kusů dobytka přitom poklesl. V roce 1875 bylo v tomto kraji 7208 kusů dobytka (přepočteno na hovězí), v roce 1884 6993. Z hlediska souhrnné statistiky by tento pokles znamenal úpadek dobytkářství. Ve skutečnosti se zlepšila kvalita dobytka, takže vezmeme-li nikoli počet kusů dobytka, ale jeho celkovou „živou váhu“, dostaneme 2 556 872 kg v roce 1875 a 2 696 107 kg v roce 1884.

Kapitalistický pokrok v dobytkářství se neprojevuje jen vyšším počtem dobytka, někdy dokonce ani ne tak zvyšováním jeho počtu, jako lepší kvalitou, nahrazováním horšího dobytka lepším, větším množstvím krmiva atd.

Průměrný počet kusů dobytka na jedno hospodářství

	V roce 1875			V roce 1884		
	Hovězí dobytek	Brav	Celkem	Hovězí dobytek	Brav	Celkem
	(Převedeno na hovězí)					
a) Velkostatky	105	69	174	110	41	151
b) Hospodářství s 25 a více ha	13,2	11,0	24,2	13,7	10,5	24,2
c) s 7,5—25 ha	5,4	3,8	9,2	4,9	4,2	9,1
d) s 2,5—7,5 ha	2,2	1,4	3,6	2,2	1,8	4,0
e) do 2,5 ha	0,3	0,6	0,9	0,4	0,7	1,1
<i>Celkem</i>	1,7	1,5	3,2	2,0	1,8	3,8

V největších hospodářstvích počet dobytka poklesl. V nejmenších vzrostl, a rostl tím rychleji, čím menší bylo hospodářství. Potvrzuje se tím snad Davidova teorie, že úroveň malého hospodářství se zvyšuje a velkého klesá?

Stačí ovšem vzít údaje o *průměrné váze* dobytka a je po iluzích.

Průměrná váha kusu dobytka (v kg)

	V roce 1875			V roce 1884		
	Hovězí	Brav*	Celkem	Hovězí	Brav	Celkem
a) Velkostatky	562	499	537	617	624	619
b) Hospodářství s 25 a více ha	439	300	376	486	349	427
c) s 7,5—25 ha	409	281	356	432	322	382
d) s 2,5—7,5 ha	379	270	337	404	287	352
e) do 2,5 ha	350	243	280	373	261	301
<i>Průměrně</i>	412	256	354	446	316	385

* Brav je přepočten na hovězí dobytek podle obvyklých norem. Počet kusů jednoho z 11 druhů dobytka byl v daném roce stanoven přibližně: k dispozici jsou pouze údaje o váze, nikoli o počtu kusů.

První závěr z těchto údajů zní: čím větší je výměra hospodářství, tím vyšší je kvalita dobytka. Po této stránce je mezi kapitalistickými a maloroľnickými nebo poloproletářskými hospodářstvími obrovský rozdíl. Například v roce 1884 činil tento rozdíl mezi největšími a nejmenšími hospodářstvími více než *sto procent*: průměrný kus dobytka ve velkokapitalistických hospodářstvích vážil průměrně 619 kg, kdežto v poloproletářských 301 kg, tj. méně než polovinu! Z toho můžeme usoudit, jak povrchně David a jeho přívrženci uvažují, když předpokládají stejnou kvalitu dobytka ve velkém i malém hospodářství.

Už v předešlých kapitolách jsme poukazovali na to, že v malém hospodářství se o dobytek pečuje hůře. Nyní nám to potvrzují fakta. Z údajů o živé váze dobytka si můžeme udělat velmi přesnou představu o *všech* podmínkách chovu dobytka: krmivo, ustájení, práce, ošetřování. To vše je shrnuto, abych tak řekl, ve výsledcích, které Drechsler ve své monografii vyjádřil statisticky. Ukazuje se, že veškerá „příčinnost“ malého roľníka při ošetřování dobytka — příčinnost tak vychvalovaná našim panem V. V. a německým Davidem — není s to ani přibližně vyvážit výhody velkovýroby, která poskytuje dvojnásobně kvalitnější produkt. Kapitalismus odsuzuje malého roľníka k věčné dřině, k neužitečnému mrhání prací, protože i sebevětší péče o dobytek při nedostatku prostředků, při nedostatku krmiva, při špatné kvalitě dobytka a při špatném ustájení apod. není nic jiného než neužitečné mrhání prací. Buržoazní politická ekonomie nestaví ve svém hodnocení na první místo toto ožebračování a utiskování roľníka kapitalismem, ale „příčinnost“ pracovníka (pracujícího *pro kapitál* v nejhorsích podmínkách vykořisťování).

Druhý závěr z uvedených údajů můžeme formulovat takto: kvalita dobytka se za zmíněné desetiletí zlepšila jak v průměru, tak ve všech kategoriích hospodářství. Toto všeobecné zlepšení však nevedlo k tomu, že by se rozdíl v podmínkách chovu dobytka mezi malým a velkým hospo-

dářstvím zmenšil, ale naopak *zvětšil*. Všeobecné zlepšení rozdílů mezi velkým a malým hospodářstvím nevyrovnalo, nýbrž prohloubilo, protože v tomto procesu zlepšování předhání velké hospodářství malé. Zde máme srovnání průměrné váhy průměrného kusu dobytka podle skupin v letech 1875 a 1884:

	Průměrná váha průměrného kusu dobytka v kg		Přírůstek	Přírůstek v %
	1875	1884		
a) Velkostatky	537	619	+82	+15,2
b) Hospodářství s 25 a více ha	376	427	+51	+13,6
c) s 7,5—25 ha	356	382	+26	+7,3
d) s 2,5—7,5 ha	337	352	+15	+4,4
e) do 2,5 ha	280	301	+21	+7,5
<i>Průměr</i>	354	385	+31	+8,7

Největší zlepšení pozorujeme u velkokapitalistických hospodářství, pak u středních kapitalistických, celkem nepatrné u maloroľnických a zcela bezvýznamné u ostatních hospodářství. Tak jako převážná většina agronomů, kteří píšou o problémech zemědělské ekonomiky, zaznamenal i Drechsler pouze technickou stránku věci. Ve svém pátém závěru ze srovnání let 1875 a 1884 konstatuje: „V chovu dobytka je patrný velmi značný pokrok*: klesl počet kusů dobytka a zlepšila se jeho kvalita; ve všech třech skupinách vesnic značně vzrostla průměrná živá váha kusu dobytka.**

* Drechsler zde hovoří o veškerém dobytku s výjimkou tažného (tzv. Nutzvieh). Údaje o tažném dobytku uvedeme dále samostatně. Obecný závěr zůstává ovšem stejný, ať vezmeme kterékoli druhy dobytka nebo kterékoli skupiny jeho druhů.

** Drechsler dělí 22 vesnic na tři skupiny podle zeměpisné polohy a jiných podmínek hospodaření. Vzali jsme pouze úhrnné údaje, abychom článek nepřetěžovali číselnými údaji. Závěry zůstávají stejné pro kteroukoli skupinu vesnic.

To znamená, že *více nebo méně všude* (ziemlich allgemein) nastalo podstatné zlepšení v chovu dobytka, v jeho krmení a ošetřování.“

Podtržená slova — „více nebo méně všude“ — právě dokazují, že autor ignoruje sociálně ekonomickou stránku věci; slovo „více“ se vztahuje na velká hospodářství, slovo „méně“ na malá. Drechsler si toho nevšiml, protože věnoval pozornost pouze údajům o skupinách vesnic, a ne údajům o skupinách hospodářství různého typu.

Nyní přejdeme k údajům o tažném dobytku, které osvětlují podmínky zemědělského hospodářství v úzkém smyslu slova. Pokud jde o počet kusů tažného dobytka, jsou pro zkoumaná hospodářství charakteristická tato čísla:

	Průměrný počet kusů tažného dobytka na 1 hospodářství	
	1875	1884
a) Velkostatky	27	44
b) Hospodářství		
s 25 a více ha	4,7	5,5
c) s 7,5—25 ha	2,1	2,4
d) s 2,5—7,5 ha	1,3	1,5
e) do 2,5 ha	0,07	0,16
<i>Průměr</i>	0,7	1,0

Převážná většina poloproletářských hospodářství (do 2,5 ha, v roce 1884 jich bylo 1109 z 1825) nemá tedy žádný tažný dobytek. Tato hospodářství ani nelze považovat za zemědělská v pravém smyslu slova. Pokud jde o podmínky používání tažného dobytka, nelze v žádném případě srovnávat velká hospodářství s takovými, která z 93 % nebo 84 % tažný dobytek vůbec nepoužívají. Srovnáme-li po této stránce velká kapitalistická hospodářství s malorolnickými, zjistíme, že v kapitalistických (skupina a) připadají na 766 ha půdy 132 kusy tažného dobytka a v malorolnických (skupina d) na 1774 ha (v roce 1884) 632 kusy, tj.

v první skupině připadá 1 kus tažného dobytka přibližně na šest hektarů, ve čtvrté přibližně na tři hektary. Je vidět, že malá hospodářství vydávají na chov tažného dobytka *dvojnásobek*. Malovýroba znamená tříštění technických výrobních prostředků a mrhání prací v důsledku této roztržitosti.

Příčinou této roztržitosti je částečně to, že malá hospodářství musí používat *méně kvalitního* tažného dobytka, používat totiž jako tažného dobytka krav. Z celkového počtu kusů *tažného* dobytka bylo toto procento krav:

	V roce 1875	V roce 1884
a) Velkostatky	—	—
b) Hospodářství s 25 a více ha	—	2,5 %
c) se 7,5—25 ha	6,3 %	11,4 %
d) s 2,5—7,5 ha	60,7 %	64,9 %
e) do 2,5 ha	67,7 %	77,9 %
<i>Průměr</i>	27,0 %	33,4 %

Z tabulky vysvítá, že se k polním pracím stále častěji používá krav a že v poloproletářských a maloroľnických hospodářstvích jsou krávy hlavním tažným dobyt看em. David je ochoten vidět v tom pokrok, stejně jako Drechsler, který v této věci zastává ryze buržoazní stanovisko a ve svých závěrech píše: „Velký počet malých hospodářství používá jako tažného dobytka krav, *neboť je to pro tato hospodářství účelnější.*“ Pro malé hospodáře je to „účelnější“ proto, že je to *levnější*. A levnější je to proto, že lepší tažný dobytek je nahrazován horším. Pokrok malých roľníků, jímž jsou Drechslerové a Davidové tak nadšeni, se ničím neliší od pokroku zanikajících ručních tkalců, kterým nezbyvá než zpracovávat stále horší a horší materiál, odpadky tovární výroby.

V roce 1884 byla průměrná váha tažných krav 381 kg*,

* Průměrná váha krav nepoužívaných k polním pracím činí 421 kg.

tažných koní 482 kg a tažných volů 553 kg. Vůl je nejsilnější druh tažného dobytka; v roce 1884 měli velcí kapitalističtí hospodáři z celkového počtu tažného dobytka více než polovinu volů, střední a malí kapitalisté asi čtvrtinu, malí rolníci méně než pětinu a poloproletářská hospodářství méně než desetinu. Čím větší je tedy hospodářství, tím kvalitnější má tažný dobytek. Průměrná váha průměrného kusu tažného dobytka dosáhla:

	V roce 1875	V roce 1884
a) Velkostatky	554	598
b) Hospodářství s 25 a více ha	542	537
c) s 7,5—25 ha	488	482
d) s 2,5—7,5 ha	404	409
e) do 2,5 ha	377	378
<i>Průměr</i>	464	460

Vcelku se tedy kvalita tažného dobytka *zhoršila*. Ve skutečnosti vidíme ve velkých kapitalistických hospodářstvích značné zlepšení, ve všech ostatních hospodářstvích stagnaci nebo zhoršení. Pokud jde o kvalitu tažného dobytka, byl rozdíl mezi velkovýrobou a malovýrobou v roce 1884 *větší* než v roce 1875. Přechod drobných hospodářství k používání krav jako tažného dobytka je v Německu všeobecným jevem*. A naše údaje přesně dokumentují, že tento přechod znamená zhoršení podmínek zemědělské výroby, že znamená větší bídu rolnictva.

Na závěr našeho přehledu údajů z Drechslerovy monografie uvedeme ještě výpočet množství a váhy veškerého dobytka na jednotku zemědělské plochy, tj. výpočet, ke kterému David dospěl na základě údajů německé zemědělské statistiky:

* Viz výše VIII. kapitolu: Globální údaje německé zemědělské statistiky. (Tento svazek, s. 202—213. *Red.*)

Na 1 ha půdy připadá

	kusů veškerého dobytka (převedeno na hovězí)		váhy veškerého dobytka v kg	
	1875	1884	1875	1884
a) Velkostatky	0,77	0,59	408	367
b) Hospodářství s 25 a více ha	0,63	0,57	238	244
c) s 7,5—25 ha	0,71	0,72	254	277
d) s 2,5—7,5 ha	0,85	0,94	288	328
e) do 2,5 ha	1,02	1,18	286	355
<i>Průměr</i>	0,77	0,76	273	294

Údaje o počtu kusů dobytka na 1 ha půdy, to jsou údaje, na něž se David omezuje. V našem příkladu, jakož i v celém německém zemědělství tyto údaje dokazují, že počet dobytka na jednotku plochy ve velkých hospodářstvích *poklesl*. Například v roce 1884 měla poloproletářská hospodářství na 1 ha přesně dvakrát tolik dobytka než hospodářství velkokapitalistická (1,18 proti 0,59). Nyní však už víme, že v tomto výpočtu se srovnávají nesrovnatelné veličiny. Skutečný vzájemný poměr hospodářství ukazují údaje o váze dobytka: velkovýroba je na tom i po této stránce lépe, protože dosahuje *maximální* váhy dobytka na jednotku plochy, a tedy i *maxima* chlévské mrvy. Proto Davidův závěr, že všeobecně mají více mrvy malá hospodářství, zcela odporuje skutečnosti. A přitom je nutno mít na zřeteli, že naše údaje se za prvé netýkají umělých hnojiv, která si mohou kupovat jen zámožní hospodáři, a za druhé, že při srovnávání počtu kusů dobytka podle váhy se srovnává hovězí dobytek a brav, srovnává se například 45 625 kg, což je ve velkém hospodářství váha 68 kusů, a 45 097 kg, což je v malém hospodářství váha 1786 kusů *koz* (1884). Ve skutečnosti mají velká hospodářství chlévské mrvy daleko více, než ukazují naše čísla.*

* Připomeňme si již citovaný (kap. VI) (tento svazek, s. 178. *Red.*) výrok Klawkiho: „V malých hospodářstvích se produkuje méně chlévské mrvy a přitom horší kvality; sláma z jejich obilí je kratší, velká část

Závěr: frází „hnůj je základ zemědělství“ se David vyhnul sociálně ekonomickým vztahům v ryze dobytčářském hospodářství a celou problematiku podal naprosto zkresleně.

Velkovýroba v kapitalistickém zemědělství má obrovskou převahu nad malovýrobou, pokud jde o kvalitu veškerého dobytka a tažného zvláště, o podmínky chovu dobytka, jeho zlepšování a o využití chlévské mrvy.

XII

„IDEÁLNÍ ZEMĚ“ Z HLEDISKA ODPŮRCŮ MARXISMU V AGRÁRNÍ OTÁZCE*

Pro ekonomu jsou vztahy a poměry v dánském zemědělství velmi zajímavé. Poznali jsme již**, že E. David, hlavní představitel revizionismu v soudobé literatuře o agrární otázce, horlivě využívá příkladu dánských zemědělských svazů a dánského „maloroľnického“ (zdánlivě) hospodaření. Heinrich Pudor, o jehož práci se E. David opírá, nazývá Dánsko „ideální zemí zemědělských družstev“***. I u nás

slámy se zkrmuje (opět tedy zhoršení jakosti krmiva) a na podestýlku dobytka se s ní šetří.“

* Tento článek je jednou kapitolou (XII) z autorovy práce *Agrární otázka a „kritikové Marxe“* [84], která byla pojata do nedávno vydané knihy *Agrární otázka* [83], část 1 (Petrohrad 1908). Jen zcela náhodně nebyla tato kapitola včas dodána a nemohla být do zmíněné knihy zařazena. Proto se také všechny odkazy v nyní otiskovaném úryvku vztahují k uvedené práci.

** VI. Iljin, *Agrární otázka* [83], část 1, článek *Agrární otázka a „kritikové Marxe“*, kapitola X a XI. (Viz tento svazek, s. 231–255. *Red.*)

*** Dr. Heinrich Pudor, *Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande* [Zemědělské družstevnictví v zahraničí], I. Bd., Leipzig 1904, S. V. [269]. Pudor byl zapřisáhlý odpůrce marxismu.

v Rusku používají představitelé liberálních a narodnických názorů stejně často Dánska jako „trumfu“ proti marxismu ve prospěch teorií o životaschopnosti malého zemědělského hospodářství — připomeňme třeba jen projev liberála Ger- cenštejna v I. dumě [25] a narodníka Karavajeva v II. du- mě[70].

Při srovnání s jinými evropskými zeměmi vyplyne, že v Dánsku jsou „malá rolnická“ hospodářství opravdu velmi rozšířena a že tu nejlépe prosperuje zemědělství, protože se dokázalo přizpůsobit novým požadavkům a podmínkám trhu. Je-li vůbec možné, aby v zemích se zbožní výrobou „prosperovalo“ drobné zemědělství, pak je ovšem posta- vení Dánska po této stránce ze všech evropských zemí nej- lepší. Proto je důkladnější seznámení s agrárním zřízením v Dánsku dvojnásob zajímavé. Na příkladu celé země si uvědomíme, jaké jsou metody revizionismu v agrární otázce a jaké jsou skutečné základní rysy kapitalistických agrárních poměrů v „ideální“ kapitalistické zemi.

Dánská zemědělská statistika je organizována podle vzoru ostatních evropských zemí. V některých aspektech však poskytuje podrobnější informace a lépe zpracovaná čísla, což umožňuje přihlídnout k těm stránkám problému, které se obyčejně přecházejí bez povšimnutí. Začneme všeobecnými údaji o rozdělení hospodářství do skupin podle výměry zemědělské půdy. Běžnou dánskou jednotku plošné míry „hartkorn“ budeme převádět na hektary za předpo- kladu, že se — podle údajů dánské zemědělské statistiky — 1 hartkorn rovná 10 hektarům.*

Dánská zemědělská statistika obsahuje informace o roz- vrstvení hospodářství v letech 1873, 1885 a 1895; všechna hospodářství se dělí na 11 skupin: hospodářství bez půdy, do 0,3 ha (přesněji do $\frac{1}{32}$ hartkornu), 0,3—2,5 ha,

* Danmarks Statistik[229]. Statistik Aarbog, 8-de aargang [Dán- ská statistika. Statistická ročenka, 8. ročník], 1903, p. 31, poznámka. Všechny níže uvedené údaje se týkají vlastního Dánska, tj. bez Born- holmu.

2,5—10 ha, 10—20, 20—40, 40—80, 80—120, 120—200, 200—300, 300 a více. Abychom příliš nerozptylovali pozornost čtenáře, spojíme tyto skupiny do šesti větších skupin.

Z těchto údajů především vyplývá hlavní závěr, na který buržoazní politická ekonomie a její revizionističtí následovníci neustále zapomínají: převážná většina půdy v Dánsku patří kapitalisticky hospodařícím zemědělcům. Není pochyb, že si pracovní síly najímají nejen hospodáři se 120 a více ha, ale i hospodáři se 40 a více ha půdy. Tyto dvě nejvyšší skupiny tvořily v roce 1895 pouze 11 % celkového počtu hospodářství, ale vlastnily 62 % veškeré půdy, tj. více než tři pětiny. Základem dánského zemědělství jsou velká a střední *kapitalistická* hospodářství. Řeči o „rolnické zemi“ a o „drobném pěstitelství“ nejsou nic jiného než vyložená měšťácká apologetika, překrucování faktů různými ideology kapitálu s různými tituly či bez nich.

Přitom je nutné poznamenat, že v Dánsku, stejně jako v jiných evropských zemích, v jejichž zemědělství pevně zakotvilo kapitalistické zřízení, se podíl nejvyšších, kapitalistických skupin v celém národním hospodářství mění během času jen pozvolna. V roce 1873 hospodařilo 13,2 % kapitalistických farem na 63,9 % veškeré půdy; v roce 1885 11,5 % farem na 62,3 % půdy. Tuto stabilitu zemědělské velkovýroby musíme mít neustále na zřeteli při srovnávání údajů za různá léta, protože v literatuře jsme velmi často svědky toho, že se takovým srovnáváním *jednotlivých* změn zastírají *základní* rysy daného sociálně ekonomického zřízení.

V celkové zemědělské produkci Dánska i jiných evropských zemí hrají malá hospodářství podružnou úlohu. Z celkového počtu hospodářství v roce 1895 mělo 72,2 % hospodářství výměru do 10 ha a patřilo jim celkem pouze 11,2 % půdy. Tento poměr zůstává v podstatě nezměněn jak v roce 1885, tak v roce 1873. Malá hospodářství patří ponejvíce poloproletářům. Nezvratně to dokázala,

1873

1885

1895

	1873		1885		1895							
	Počet hospo- dářství	Půda ha	Počet hospo- dářství	Půda ha	Počet hospo- dářství	Půda ha						
	%	%	%	%	%	%						
Bez půdy	31 253	13,3	—	—	35 329	13,6	—	—	32 946	12,4	—	—
Do 2,5 ha	65 490	27,9	54 340	1,5	82 487	31,8	62 260	1,7	92 656	34,8	63 490	1,8
2,5—10 ha	65 672	27,9	333 760	9,1	67 773	26,2	345 060	9,5	66 491	25,0	341 020	9,4
10—40 ha	41 671	17,7	928 310	25,5	43 740	16,9	966 850	26,5	44 557	16,8	981 070	26,8
40—120 ha	29 288	12,5	1 809 590	49,6	27 938	10,8	1 722 820	47,1	27 301	10,3	1 691 950	46,4
120 a více	1 856	0,7	522 410	14,3	1 953	0,7	551 530	15,2	2 031	0,7	568 220	15,6
Celkem	235 230	100,0	3 648 410	100,0	259 220	100,0	3 648 520	100,0	265 982	100,0	3 645 750	100,0

jak jsme viděli, německá statistika svými údaji o hospodářstvích do 2 ha a částečně o hospodářstvích do 5 ha. Z dalších údajů o množství dobytka v hospodářstvích různých skupin poznáme, že u velké části proslulých představitelů „drobného pěstitelství“ nemůže být ani řeči o skutečně samostatné a poněkud stabilní zemědělské výrobě. 47,2 % hospodářství, tj. téměř polovina, patří proletářům a polo-proletářům (bez půdy, až do výměry 2,5 ha); 25 %, tj. další čtvrtina hospodářství (2,5—10 ha), patří nuzně žijícím maloroelníkům — takový je *základ* „prosperity“ zemědělského kapitalismu v Dánsku. Z údajů o množství půdy můžeme pochopitelně jen v hrubých rysech a velmi povšechně posuzovat zemi s vyspělým tržním dobytčářstvím. Čtenář se však přesvědčí, že následující podrobně rozebírané údaje o dobytčářství platnost těchto závěrů jen *potvrzují*.

Teď se podíváme, jak se v Dánsku od roku 1873 do roku 1895 měnilo rozdělení půdy mezi velká a malá hospodářství. Na první pohled bude nápadný typicky kapitalistický jev: zesílení nejvyšší a nejnižší skupiny a oslabení středních hospodářství. *Zvýšil se* podíl nejmenších zemědělských hospodářství do 2,5 ha (nepočítaje v to hospodářství bez půdy); v roce 1873 jich bylo 27,9 %, v roce 1885 31,8 % a v roce 1895 34,8 %. Tento podíl *klesl* dále ve *všech* středních skupinách a zůstal nezměněn (0,7 %) *pouze* u nejvyšší skupiny se 120 a více ha. Procentní podíl veškeré půdy *stoupal* v průběhu zmíněných tří let u největších hospodářství se 120 a více ha (14,3 %—15,2 %—15,6 %), poněkud *pomaleji se zvyšoval* ve středním rolnickém hospodářství — od 10 do 40 ha (25,5 %—26,5 %—26,8 %), přitom se celkový počet hospodářství v této skupině *zmenšoval*; *nepřetržitě stoupal* v hospodářstvích s 2,5—10 ha (9,1 %—9,5 %—9,4 %) a *nepřetržitě rostl* v nejmenších hospodářstvích (1,5—1,7—1,8). Z toho vyplývá neobyčejně výrazná tendence k růstu největších a nejmenších hospodářství. Abychom si o tomto jevu učinili jasnější představu, musíme

vzít v úvahu průměrnou výměru hospodářství podle skupin v různých letech. Jsou to tyto údaje:

Skupiny hospodářství	Průměrná výměra hospodářství (v hektarech)		
	1873	1885	1895
Do 2,5 ha	0,83	0,75	0,68
2,5—10 ha	5,08	5,09	5,13
10—40 ha	22,28	22,08	22,01
40—120 ha	61,0	61,66	61,97
120 a více ha	281,40	282,30	279,80
<i>Průměrně</i>	15,50	14,07	13,70

Z těchto údajů vidíme, že výměra hospodářství je ve většině skupin neobyčejně stabilní. Odchyly jsou jen nepatrné: 1—2% (například 279,8—282,3 ha nebo 22,01 až 22,28 ha atd.). Výjimku tvoří *pouze* nejmenší hospodářství, která se nesporně *drobí*: od roku 1873 do roku 1885 se průměrná výměra těchto hospodářství (do 2,5 ha) zmenšila o 10% (z 0,83 na 0,75 ha), stejně tak od roku 1885 do roku 1895. Při téměř nezměněné celkové rozloze veškeré půdy v Dánsku (od roku 1885 do roku 1895 se dokonce výměra veškeré půdy poněkud zmenšila) lze pozorovat všeobecný vzrůst celkového počtu hospodářství. Přitom největší přírůstek zaznamenala nejmenší hospodářství: od roku 1873 do roku 1895 vzrostl počet všech hospodářství o 30 752, ale počet hospodářství do 2,5 ha o 27 166. Je jasné, že za takových podmínek pokles průměrné výměry všech hospodářství v Dánsku vůbec (15,5 ha v roce 1873, 14,1 v roce 1885 a 13,7 ha v roce 1895) znamená ve skutečnosti *výhradně drobení nejmenších* hospodářství.

Tento jev vynikne ještě názorněji při podrobnějším dělení do skupin. V předmluvě k dánské zemědělské statistice za rok 1895 (Danmarks Statistik etc. Danmarks Jordbrug, 4-de Raekke [Dánská statistika. Dánské zemědělství. 4. série], Nr. 9, litra C) udávají autoři tyto změny v počtu hospodářství podle skupin:

Hospodářství	Přírůstek nebo úbytek v %	
	od roku 1885 do roku 1895	od roku 1873 do roku 1885
s 300 a více ha	+ 4,2	+ 5,0
s 200—300 ha	0	+ 6,1
s 120—200 ha	+ 5,2	+ 5,1
s 80—120 ha	— 1,5	— 2,1
s 40—80 ha	— 2,4	— 5,0
s 20—40 ha	+ 1,0	+ 3,6
s 10—20 ha	+ 2,8	+ 6,5
s 2,5—10 ha	— 1,9	+ 3,2
s 0,3—2,5 ha	+ 2,1	+ 17,8
s 0—0,3 ha	+ 25,1	+ 37,9

Zvyšuje se tedy počet nejmenších hospodářství, která buď pěstují zvláštní plodiny, nebo jsou „hospodářstvími“ *námezdních dělníků*.

Tento závěr je třeba zaznamenat, protože apologetická profesorská „věda“ je s to ze zmenšení průměrné výměry všech hospodářství vyvozovat, že v zemědělství vítězí malovýroba nad velkovýrobou. Ve skutečnosti jsme svědky pokroku u největších zemědělských závodů, stabilní výměry hospodářství ve všech skupinách kromě nejmenší a *drobení* hospodářství v této poslední skupině. Toto drobení je nutno chápat jako důsledek úpadku a zbídačování drobných zemědělských hospodářství: jiné možné vysvětlení — přechod od obdělávání půdy v úzkém smyslu slova k dobytčářství — neplatí pro všechna nejmenší hospodářství, protože, jak hned uvidíme, probíhá ve všech skupinách. V zemi jako Dánsko je mnohem důležitější posuzovat rozsah hospodářství zemědělců podle údajů o chovu dobytka než o výměře půdy, protože na stejné ploše mohou existovat různě velká hospodářství, jestliže se dobytčářství a mléčné hospodářství rozvíjí zvlášť rychle.

A právě takový jev můžeme, jak známo, pozorovat v Dánsku. „Prosperita“ dánského zemědělství závisí především na úspěšném rozvoji tržního dobytčářství s jeho

vývozem mléčných výrobků, masa, vajec atd. do Anglie. V tomto ohledu je charakteristické slavnostní prohlášení Pudora, že Dánsko „vděčí za obrovský rozmach svého mléčného hospodářství právě decentralizaci chovu dobytka a dobytčářského hospodářství“ (1. c., s. 48, podtrženo Pudorem). Není divu, že si takto dovoluje překrucovat fakta Pudor, svým názorovým systémem eklektik nejčistšího zrna, který ani zbla nerozumí kapitalistickým rozporům. Je ale nanejvýš charakteristické, že za Pudorem nekriticky pokulhává i maloměšťák David, který se nedopatřením řadí k socialistům!

Ve skutečnosti nám právě Dánsko poskytuje zvláště názorný příklad *koncentrace* dobytčářství v kapitalistické zemi. Pudor mohl dospět k opačnému závěru jenom proto, že je naprosto neznalý věci a že ve své knížce překroutil údaje vytržené ze statistiky. Pudor uvádí — a David otrocky opakuje — údaje o rozdělení veškerého počtu dobytčářských hospodářství v Dánsku podle množství dobytka. Pudorovi vychází, že 39,85 % všech hospodářství *chovajících dobytek* má pouze 1—3 kusy a 29,12 % 4—9 kusů atd. Z toho Pudor vyvozuje, že převažují „malá“ hospodářství a dochází k „decentralizaci“ atd.

Za prvé uvádí Pudor *nesprávná* čísla. To je nutné zdůraznit, protože tenhle pan Pudor se chvástá, že v jeho práci můžeme najít všechny „nejnovější“ statistické údaje, kdežto revizionisté „vyvracejí marxismus“, odvolávající se na buržoazní diletanty. Za druhé — a to je hlavní — *způsob* argumentace Pudorů a Davidů až příliš často opakuje naši kadeti¹⁰² a narodníci, takže jej nemůžeme nechat bez povšimnutí. *Takový* způsob argumentace vede nezbytně k závěru, že v nejvyspělejších kapitalistických zemích probíhá „decentralizace“ *výroby*, protože *vždy a všude* je procento nejmenších a malých závodů největší, kdežto procento velkých je nepatrné. Pudorové a Davidové zapomínají na „malíčkovost“: že převážná část veškeré výroby je soustředěna v minimálním počtu velkých podniků.

Veškerý hovězí dobytek v Dánsku byl podle posledního

soupisu z 15. července 1898 fakticky rozdělen takto*:

Hospodářství	Počet		Kusů	
	hospodářství	%	hovězího dobytka	%
s 1 kusem hovězího dobytka	18 376	10,2	18 376	1,0
s 2 kusy	27 394	15,2	54 788	3,1
s 3 kusy	22 522	12,5	67 566	3,9
s 4—5 kusy	27 561	15,2	121 721	7,0
s 6—9 kusy	26 022	14,4	188 533	10,8
s 10—14 kusy	20 375	11,3	242 690	13,9
s 15—29 kusy	30 460	16,9	615 507	35,3
s 30—49 kusy	5 650	3,1	202 683	11,6
s 50—99 kusy	1 498	0,8	99 131	5,7
s 100—199 kusy	588	0,3	81 417	4,7
200 a více kusů	195	0,1	52 385	3,0
<i>Celkem</i>	180 641	100,0	1 744 797	100,0

Z tabulky vidíme, jakou úlohu mají v celém dánském dobytkařském hospodářství četná malá a nepočtená velká hospodářství a jaká je ona pověstná „decentralizace“ výroby v „ideální zemi“. Malých hospodářství s 1—3 kusy hovězího dobytka je 68 292, tj. 37,9 % celkového počtu; mají dohromady 140 730 kusů hovězího dobytka, tj. pouze 8 % z celkového počtu. Téměř stejně tolik — 133 802 kusy, tj. 7,7 %, má 783 největších hospodářů, 0,4 % ze všech hospodářů. Malí hospodáři mají průměrně o něco více než 2 kusy hovězího dobytka, tedy zjevně nedostačující množství pro vedení tržního dobytkařství; taková hospodářství mohou prodávat mléčné a masné výrobky jen při zhoršení vlastní výživy (připomeňme známá fakta: máslo prodávají a kupují si levnější margarín apod.). Velcí hospodáři mají v průměru 171 kusů hovězího dobytka. Jsou to největší kapitalističtí farmáři, „velkovýrobci“ mléka a masa, „prů-

* Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk. Femte Raekke [Dánská statistika. Statistické tabulky. 5. série]. litra C, Nr. 2. Kreaturholdet d. 15 Juli 1898 [Chov dobytka k 15. červenci 1898], København 1901

kopníci“ technického pokroku a činovníci všemožných zemědělských svazů, nad kterými jsou maloměšáctí vyznavači „sociálního smíru“ u vytržení.

Sloučíme-li malé a střední hospodáře, dostaneme celkový počet hospodářů, kteří mají nejvýše 9 kusů hovězího dobytka — 121 875 hospodářů, tj. dvě třetiny z jejich celkového počtu (67,5 %). Chovají 450 984 kusů hovězího dobytka, tj. čtvrtinu celkového počtu (25,8 %). Téměř stejný počet, a to 435 616 kusů (25 %), mají hospodáři s 30 a více kusy; těchto hospodářů je 7931, tj. 4,3 % celkového počtu. Pěkná „decentralizace“!

Shrňme-li uvedené malé skupiny dánské statistiky do tří velkých, dostaneme tato čísla:

Hospodářství	Počet	Kusů		Průměr
	hospodářství	%	hovězího dobytka	na 1 hospodáře
s 1—3 kusy hovězího dobytka	68 292	37,9	140 730	2,1
se 4—9 kusy hovězího dobytka	53 583	29,6	310 254	5,8
s 10 a více kusy hovězího dobytka	58 766	32,5	1 293 813	22,0
<i>Celkem</i>	180 641	100,0	1 744 797	9,7

Tři čtvrtiny veškerého dánského dobytkářského hospodářství jsou tedy v rukou 58 766 hospodářů, tj. méně než *třetiny* jejich celkového počtu. A právě tato třetina má lví podíl na výhodách ze všeobecného „rozkvětu“ kapitalismu v dánském zemědělství. Přitom nesmíme zapomínat, že tak vysokého procenta zámožných rolníků a bohatých kapitalistů (32,5 %, tj. skoro třetina) jsme dosáhli umělým postupem při výpočtu, tzn. vyloučením *všech hospodářů bez dobytka*. Ve skutečnosti je toto procento daleko nižší. Jak jsme viděli, je podle soupisu z roku 1895 v Dánsku 265 982 zemědělců, ale podle soupisu dobytka z 15. července 1898 je jich 278 673. Z tohoto skutečného počtu všech zemědělců

tvoří 58 766 zámožných a bohatých jen 21,1 %, tj. *pouze jednu pětinu*. Z celkového počtu dánských zemědělců je 12,4 % „hospodářů“ bez půdy (v roce 1895 32 946 z 265 982), kdežto hospodáři bez dobytka* tvoří 35,1 % *veškerého počtu dánských zemědělců, tj. více než třetinu* (v roce 1898 98 032 z 278 673). Z toho můžeme usuzovat, jakého druhu je „socialismus“ pánů Davidů, kteří nepostřehli, že kapitalistická prosperita dánského zemědělství je založena na *masové proletarizaci* vesnického obyvatelstva, na tom, že *masa „zemědělců“* je zbavována výrobních prostředků.

Přejdeme nyní k údajům, které podávají celkový obraz obdělávání půdy a chovu dobytka v Dánsku. Soupis z 15. července 1898 obsahuje podrobné údaje o počtu dobytka v různých skupinách zemědělců, kteří vlastní určité množství půdy. V dánské statistice se uvádí těchto skupin obzvláště mnoho (14 skupin: bez půdy, do $\frac{1}{32}$ hartkornu, $\frac{1}{32}$ — $\frac{1}{16}$, $\frac{1}{16}$ — $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ —1, 1—2, 2—4, 4—8, 8—12, 12—20, 20—30, 30 a více), proto shrnujeme údaje do šesti větších skupin, které jsme zvolili už dříve. [Viz tabulku na s. 266. *Red.*]

Z těchto údajů především vidíme, jak velká je koncentrace *veškerého* dobytkařství v Dánsku. Velcí kapitalističtí hospodáři s více než 40 ha půdy tvoří *pouze desetinu* celkového počtu hospodářů (10,7 %), ale vlastní *více než tři pětiny* veškeré půdy (62,6 %) a *téměř polovinu* všeho dobytka: 45,6 % všech koní, 48,4 % veškerého hovězího dobytka, 32,7 % všech ovcí a 44,6 % všech prasat.

Připočteme-li k těmto kapitalistickým hospodářům zámožné rolnictvo, tj. vlastníky 10—40 ha půdy, dostaneme o něco víc než čtvrtinu všech hospodářů (27,0 %), u nichž je soustředěno devět desetin veškeré půdy, tři čtvrtiny

* Přesněji: bez hovězího dobytka, protože dánská statistika ke své škodě neuvádí počet hospodářů, kteří nemají *žádný* dobytek. Z této statistiky se dovídáme pouze počet majitelů každého jednotlivého druhu dobytka. Hovězí dobytek je však bezesporu páteří veškerého dánského dobytkařství.

Obdělávání půdy a chov zemědělských zvířat v Dánsku podle soupisu z 15. července 1898

Skupiny hospodářství	Počet hospodářství	%	Půda v ha	%	Kontě	%	Krávy	%	Hovězí dobytek celkem	%	Ovce	%	Prasata	%	Drůbež	%
Bez půdy	13 435	4,8	—	—	1 970	0,5	3 707	0,3	4 633	0,3	8 943	0,8	8 865	0,8	220 147	2,5
S nejištěnou výměrou půdy	45 896	16,5	?	?	28 909	6,4	28 072	2,6	42 150	2,4	42 987	4,0	42 699	3,7	780 585	8,9
Do 2,5 ha	80 582	28,9	55 272	1,5	24 540	5,5	66 171	6,2	88 720	5,1	99 705	9,3	94 656	8,1	1 649 452	18,8
2,5—10 ha	63 420	22,8	323 430	8,9	54 900	12,2	175 182	16,4	247 618	14,2	187 460	17,5	191 291	16,4	1 871 242	21,4
10—40 ha	45 519	16,3	984 983	27,0	133 793	29,8	303 244	28,5	515 832	29,6	388 950	35,7	308 863	26,4	1 957 726	22,3
40—120 ha	27 620	9,9	1 692 285	46,4	168 410	37,5	361 669	33,9	639 563	36,6	310 686	28,9	409 294	35,0	1 998 595	22,8
120 a více ha	2 201	0,8	588 318	16,2	36 807	8,1	129 220	12,1	206 281	11,8	40 682	3,8	112 825	9,6	289 155	3,3
Celkem	278 673	100,0	3 644 288	100,0	449 329	100,0	1 067 265	100,0	1 744 797	100,0	1 074 413	100,0	1 168 493	100,0	8 765 902	100,0

Poznámka: Údaje z roku 1898 o rozdělení hospodářství podle výměry půdy se rozcházejí s údaji z roku 1895. Příčina může být jak ve změnách, k nimž v rozmezí těchto let došlo, tak v poněkud odlišných způsobech shromažďování informací. Celkový vzájemný poměr mezi skupinami však zůstává stejný. Soupis z roku 1895 počítá mimo 3 645 750 ha rozdělené půdy ještě se 45 860 ha půdy nerozdělené. Skupina hospodářství s „nejištěnou výměrou půdy“ (roku 1898) se převážně vztahuje na nižší skupiny, o čemž svědčí počet dobytka.

všech koní, čtyři pětiny veškerého hovězího dobytka, sedm desetin všech prasat a téměř polovina veškeré drůbeže. Obrovský počet „zemědělců“, téměř tři čtvrtiny (73 %), vlastní méně než 10 ha půdy a tvoří ve svém celku zproletarizovanou a polozproletarizovanou masu, která hraje v celém polním a dobytkářském hospodářství Dánska nepatrnou úlohu.

Sledujeme-li rozdělení různých druhů dobytka, je po této stránce zvláště zajímavý chov ovcí a prasat. Chov ovcí patří k upadajícím odvětvím dobytkářství a je v dané době pro většinu evropských zemí nevýhodný vzhledem k podmínkám trhu a konkurenci zaoceánských zemí. Podmínky na světovém trhu vyžadují, aby byl chov ovcí nahrazen chovem jiných druhů dobytka. Naproti tomu chov prasat patří v Evropě k zvláště výhodným a rychle se rozvíjejícím odvětvím jatečného dobytkářství. Statistika ukazuje, že i v Dánsku chov ovcí upadá, zatímco chov prasat se neobyčejně rychle rozvíjí. Počet ovcí v Dánsku poklesl od roku 1861 do roku 1898 z 1,7 miliónu kusů na 1,1 miliónu kusů. Počet kusů hovězího dobytka vzrostl z 1,1 miliónu na 1,7 miliónu, počet prasat z 0,3 miliónu na 1,2 miliónu, tj. zvýšil se téměř čtyřnásobně.

Srovnáme-li tedy počet ovcí a prasat v malých a velkých hospodářstvích, jasně vidíme, že malá hospodářství nejhouvernatěji lpí na přežitých tradicích, nejméně se přizpůsobují požadavkům trhu a velmi pomalu mění své hospodářství v souladu s novými podmínkami. Velká kapitalistická hospodářství (40—120 ha, 120 a více ha) omezila nevýhodný chov ovcí nejvíce (28,9 % a 3,8 % ovcí proti 33—37 % a 8—12 % jiných druhů dobytka). Malá hospodářství se tolik nepřizpůsobila: stále ještě chovají více ovcí; například hospodářství do 2,5 ha mají 9,3 % celkového počtu ovcí proti 6—5 % ostatních druhů dobytka. Prasat mají méně než ovcí — 8,1 %. Kapitalisté chovají 35 % a 9,6 %, tedy více prasat než ovcí. Kapitalistické zemědělství se může mnohem lépe přizpůsobit požadavkům světového

trhu. O rolníkovi je však třeba i dnes říci Marxovými slovy: rolník se stává obchodníkem a průmyslovým výrobcem bez podmínek, za nichž je možno stát se skutečným obchodníkem a průmyslovým výrobcem¹⁰³. Trh *vyžaduje* od každého hospodáře, aby se bezpodmínečně podřídil a rychle přizpůsobil novým podmínkám. Bez *kapitálu* se však nelze rychle přizpůsobit. Proto je malé hospodářství za kapitalismu nevyhnutelně odsouzeno k úpornému lpění na zastaralých tradicích, k zaostalosti a k minimální přizpůsobivosti trhu.

Abychom si konkrétněji představili skutečný hospodářský profil této živořící většiny a nevelké zámožné menšiny, uvedeme údaje o průměrném množství půdy a dobytka v hospodářstvích různých skupin. Pro buržoazní politickou ekonomii (a pro pány revizionisty) je přirozené, že zastírají kapitalistické rozpory; socialistická politická ekonomie musí objasňovat rozdíly mezi *typem* hospodářství a životní úroveň prosperujících kapitalistických a živořících malých hospodářů.

Na 1 hospodářství připadá průměrně
veškerého

Skupiny hospodářství	půdy v ha	koní	krav	hověžího dobytka	ovcí	prasat	drůbeže
Bez půdy	—	0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
S nezjištěnou výměrou půdy	?	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
Do 2,5 ha	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
s 2,5—10 ha	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
s 10—40 ha	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
s 40—120 ha	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
se 120 a více ha	267,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
<i>Průměrně</i>	13,1	1,6	3,8	6,3	3,9	4,2	31,5

Tyto údaje přesvědčivě dokazují, že rolníci všech tří nejnižších skupin, které tvoří polovinu všech hospodářství, patří k *chudině*. Převažují mezi nimi „hospodáři“ bez koní

a bez krav. Teprve ve skupině s výměrou do 2,5 ha vlastní v každém hospodářství jeden *celý* kus hovězího, ovčího a vepřového dobytka. U této *poloviny* všech hospodářství nelze přirozeně mluvit o nějakých výhodách z chovu dojnic a jatečného dobytka. Prosperita dánského zemědělství znamená pro tuto polovinu závislost na velkých hospodářích, nutnost hledat „vedlejší výdělky“, tj. tak nebo onak prodávat svou pracovní sílu, znamená věčnou bídu a napolo zruinované hospodářství.

Takový závěr je samozřejmě správný, vztahuje-li se pouze na celou *masu* těchto nejchudších hospodářství. Na údajích německé, francouzské a ruské zemědělské statistiky jsme již ukázali, že i mezi hospodáři s malou výměrou půdy jsou velcí chovatelé dobytka, pěstitelé tabáku apod. Diferenciace je hlubší, než si můžeme podle údajů dánské statistiky představit. Vlivem této diferenciace, vedoucí v každé skupině ke vzniku nepatrné menšiny hospodářství pěstujících speciální plodiny, *se* pouze *znásobuje* bída a nouze *většiny* hospodářů v nejchudších skupinách.

Dále je z uvedených údajů rovněž patrné, že ani skupinu malých rolníků s výměrou od 2¹/₂ do 10 ha nemůžeme považovat za relativně zajištěnou a ekonomicky dobře zabezpečenou. Připomeňme si, že v této skupině je 63 000 hospodářství, tj. 22,8 % z celkového počtu. V této skupině připadá na hospodářství průměrně 0,9 koně. Hospodáři bez koní zaprahají zřejmě krávy a zhoršují tím podmínky jak obdělávání půdy (mělká orba), tak dobytkařství (vysílení hovězího dobytka). Hospodářství má průměrně 2,7 krávy. I když se spotřeba mléčných a masných výrobků ve vlastní rodině omezuje, a toto omezování je už samo o sobě přímým důkazem nejhorší bídy, dá se od takového počtu krav prodávat jen minimální množství produktů. Hospodářství, která mají v průměru na usedlost 2,7 krávy a 3 prasata, *nemohou jinak* než se jen velmi nepatrně podílet na „prosperujícím“ vývoji „národního“ odbytu mléka a masa do Anglie. Při takové výměře hospodářství zna-

mená tržní pěstování plodin a dobytkářství zčásti ochuzování vlastní rodiny o nezbytné věci, zhoršení výživy, stupňování bídy, zčásti prodej v malém, tj. za nejnevýhodnějších podmínek; znamená to nemít žádnou peněžní rezervu pro případná nevyhnutelná mimořádná vydání. Naturální hospodářství malého rolníka v dnešních kapitalistických zemích může pouze živořit a pozvolna v bolestech umírat, ale rozhodně ne vzkvétat. Celý „trik“ buržoazní a revizionistické politické ekonomie je v tom, že nezkoumají odděleně podmínky právě takového typu malých hospodářství, která jsou horší než „průměrná“ („průměrný“ dánský hospodář má 1,6 koně a 3,8 krávy), ale tvoří *obrovskou většinu* celkového počtu hospodářů. Tento typ hospodářství se nejen nezkoumá odděleně, ale navíc se zastírá jeho existence tím, že se operuje výhradně s „průměrnými“ údaji, se všeobecným růstem „výroby“ a „odbytu“, zamlčuje se, že výhodně prodávat *mohou* jen zámožná hospodářství, jichž je nevelká menšina.

Pouze hospodáři s 10—40 ha mají takové množství dobytka, že jejich hospodářství *může* „prosperovat“. Ale takových hospodářství je pouze 16 %. A je ještě otázka, zda se zcela obejdou bez námezdní práce, hospodaří-li v průměru na 21,6 ha půdy. Při vysoké intenzitě dánského zemědělství je podnik takového rozsahu pravděpodobně nemyslitelný bez zemědělských dělníků nebo nádeníků. Je škoda, že jak dánští statistikové, tak většina autorů zabývajících se dánským zemědělstvím zastávají čistě buržoazní hledisko a nezkoumají otázku námezdní práce a rozsah hospodářství, které se bez námezdní práce neobejde, atd. Z dánského soupisu zaměstnání z roku 1901 se pouze dovidáme, že ve skupině „nádeníků“ apod. je evidováno 60 000 mužů a 56 000 žen, tj. 116 000 z 972 000 vesnických obyvatel rozdělených podle postavení ve výrobě. Nemáme však žádné zprávy o tom, zda jsou tyto desetitisíce námezdních dělníků (a kromě nich „si přivydělávají“ námezdní prací i malí rolníci) zaměstnány výhradně u 30 000 velkých

kapitalistických hospodářů (27 620 se 40—120 ha a 2201 s více než 120 ha), nebo částečně i u zámožných rolníků s výměrou od 10 do 40 ha.

O dvou nejvyšších skupinách, o horních „třiceti tisících“ v dánském zemědělství, netřeba mnoho mluvit: kapitalistický ráz jejich polního hospodářství i dobytkářství názorně vystihují číselné údaje uvedené již na počátku.

Konečně poslední, obecně důležité údaje, které jsou zachyceny a částečně zpracovány v dánské zemědělské statistice, se týkají otázky, zda s rozvojem dobytkářství, této hlavní základny „prosperity“ naší „ideální země“, dochází k jeho decentralizaci nebo koncentraci. Citovaná statistika z roku 1898 poskytuje ve srovnání se statistickým přehledem z roku 1893 neobyčejně zajímavé údaje a u jednoho druhu dobytka, sice nejdůležitějšího, tzn. u veškerého hovězího dobytka, můžeme srovnat také údaje z roku 1876 a 1898.

Ze všech odvětví dobytkářství se v Dánsku od roku 1893 do roku 1898 nejvíce rozvinul chov prasat. Počet prasat se v tomto období zvýšil z 829 000 na 1 168 000, tj. o 40 %, kdežto počet koní stoupl ze 410 000 jen na 449 000, počet kusů hovězího dobytka z 1 696 000 na 1 744 000 a počet ovcí se dokonce snížil. Kdo však měl největší prospěch z tohoto obrovského pokroku dánských hospodářů, kteří jsou členy nespočetných družstev? Odpovídají na to autoři statistiky z roku 1898 srovnáním údajů z let 1893 a 1898. Všichni chovatelé prasat se dělí do čtyř skupin: velcí chovatelé s 50 a více kusy; středně velcí s 15—49 kusy; středně malí se 4—14 kusy a malí s 1—3 kusy. O těchto čtyřech skupinách přináší statistika tyto údaje: [viz tabulku na s. 272. *Red.*]

Z těchto údajů je jasné, že rychle postupuje *koncentrace* chovu dobytka. Čím větší hospodářství, tím větší prospěch z „pokroku“ dobytkářství. Velká hospodářství zvětšila počet dobytka o 71,7 %, středně velká o 58,4 %, středně malá o 33,4 % a malá jen o 3,8 %. Obohatily se přede-

Skupiny hospodářství	1893		1898		Přírůstek nebo úbytek v %		Rozdělení prasat v %	
	Počet		Počet		hospo- dářství	pra- sat	1893	1898
	hospo- dářství	prasat	hospo- dářství	prasat				
50 a více kusů	844	79 230	1 487	135 999	76,2	71,7	9,6	11,6
15—49 kusů	20 602	350 277	30 852	554 979	48,2	58,4	42,3	47,5
4—14 kusů	38 357	211 868	50 668	282 642	32,1	33,4	25,5	24,2
1—3 kusy	108 820	187 756	108 544	194 873	0,3	3,8	22,6	16,7
<i>Celkem</i>	168 623	829 131	191 551	1 168 493	13,6	40,9	100,0	100,0

vším nepočtené „špičky“. Celkový přírůstek prasat za pět let činí 339 000; z toho připadá 261 000, tj. *více než tři čtvrtiny*, na velká a středně velká hospodářství, jichž je 32 000 (z celkového počtu 266 000—277 000 hospodářství!). V tomto odvětví dobytkařství je malovýroba *vytlačována* velkovýrobou: za pět let *vzrostl* podíl velkého hospodářství (z 9,6 % na 11,6 %) a středně velkého hospodářství (z 42,3 % na 47,5 %), *zmenšil se* podíl středně malého (z 25,5 % na 24,2 %) a malého hospodářství (z 22,6 % na 16,7 %).

Kdybychom místo hrubých statistických údajů o *výměře půdy* mohli získat statistické údaje o polním hospodářství, které by přesně vyjadřovaly rozsah samotné výroby, tak jako počet kusů dobytka vyjadřuje* rozsah dobytkařského hospodářství, zjistili bychom nepochybně i zde proces *koncentrace*, kterou buržoazní profesori a oportunisté popírají.

Ještě zajímavější jsou příslušné údaje o celkovém počtu hovězího dobytka, přičemž srovnání roku 1893 s rokem 1898, které provedli sestavovatelé statistiky z roku 1898, můžeme doplnit srovnáním s údaji soupisu ze 17. července 1876 (Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk, 4-de Raekke, litra C, Nr. 1. Kreaturholdet d. 17 juli 1876. København, 1878). Zde jsou příslušné údaje za tyto tři roky: [viz tabulku na s. 273. *Red.*].

* Na Drechslerových údajích jsme již ukázali, že ve velkých hospodářstvích je dobytek o větší váze. Tedy i zde zmenšuje úhrnná statistika rozsah koncentrace.

Tyto údaje za delší časové období a o poměrně důležitém druhu dobytka nám ukazují proces *kapitalistické koncentrace* stejně názorně jako dříve uvedené údaje. Vzestup dánského dobytkářství, růst chovu dobytka znamená *téměř výhradně* pokrok velkého kapitalistického hospodářství. Celkově vzrostl počet dobytka v letech 1876—1898 o 424 000 kusů. Z toho připadá 76 000 na hospodářství s 50 a více kusy a 303 000 na hospodářství s 15—49 kusy, tj. v horních 38 000 hospodářství přibýlo 379 000 kusů, *téměř devět desetin celkového přírůstku*. Výraznější obraz kapitalistické koncentrace si ani nemůžeme představit.

Celkový počet hospodářství s hovězím dobyt看em se zvýšil v letech 1876—1898 o 12 645 hospodářství (180 641 až 167 996), tj. o 7,5 %, avšak celkový počet obyvatelstva v Dánsku stoupl v letech 1880—1901 (tj. dokonce za poněkud kratší období) z 1 969 039 na 2 449 540 osob*, tj. o 24,4 %. Je jasné, že relativní počet „majetných“, tj. vlastníků dobytka, *se zmenšil*; vlastníci tvoří *menší* část obyvatelstva. Počet nejmenších vlastníků (1—3 kusy) se neustále absolutně snižuje. Počet středně malých (4—14 kusů) vzrůstá nanejvýš pomalu (+ 12,5 % od roku 1876 do roku 1893, + 2,5 % od roku 1893 do roku 1898) a zůstává pozadu za růstem počtu obyvatelstva. Skutečný a rychlý růst můžeme pozorovat jen ve velkém kapitalistickém dobytkářství, přitom v letech 1876—1893 rostou středně velká hospodářství rychleji než velká a v letech 1893—1898 rostou nejrychleji největší hospodářství.

Budeme-li sledovat na základě údajů z let 1876 a 1898 nejvyšší skupinu hospodářství, majitele 200 a více kusů hovězího dobytka, uvidíme, že v roce 1876 jich bylo 79 (0,05 % všech vlastníků dobytka) a že vlastnili 18 970 kusů hovězího dobytka (1,4 % veškerého hovězího dobytka), kdežto v roce 1898 jich bylo více než dvojnásobek — 195 (0,1 %) s 52 385 kusy hovězího dobytka (3,0 % celkového

* V roce 1880 bylo v Dánsku 28 % městského obyvatelstva, v roce 1901 38 %.

počtu). Počet největších hospodářů se více než zdvojnásobil a jejich produkce se téměř ztrojnásobila.

Od roku 1876 do roku 1898 nepřetržitě pokračuje vytlačování malovýroby velkovýrobou. Podíl malého hospodářství na celkovém počtu hospodářství neustále klesá: z 11,0 % v roce 1876 na 8,4 % v roce 1893 a na 8,1 % v roce 1898. Podíl středního hospodářství rovněž neustále klesá, i když poněkud pomaleji (38,2 %—31,8 %—31,7 %). Podíl středně velkých hospodářství stoupl v letech 1876—1893 z 39,0 % na 46,8 %, ale v letech 1893—1898 zůstal na stejné úrovni. Pouze největší hospodářství neustále početně rostla a vytlačovala všechny ostatní skupiny (11,8 %—13,0 %—13,4 %).

Čím příznivější jsou podmínky pro dobytkářské hospodářství, tím rychleji se rozvíjí a modernizuje tržní dobytkářství, tím silnější je také proces kapitalistické koncentrace. Například v okolí Kodaně, která měla v roce 1880 234 000 a v roce 1901 378 000 obyvatel, byl přirozeně nejlépe zajištěn odbyt mléčných a masných výrobků. V roce 1876 i v roce 1898 měli zemědělci v tomto kraji více hovězího dobytka než ostatní dánští hospodáři: v průměru 8,5 a 11,6 kusu ve srovnání s celkovým dánským průměrem 7,9 a 9,7. A v tomto kraji, kde jsou nejpříznivější podmínky pro rozvoj dobytkářství, vidíme nejintenzívnější proces koncentrace.

Předkládáme údaje z let 1876 a 1898 o tomto kraji podle výše zvolených skupin:

	1876		1898	
	Počet		Počet	
	Hospodářství	Kusů hovězího dobytka	Hospodářství	Kusů hovězího dobytka
S 50 a více kusy	44	4 488	86	9 059
S 15—49 kusy	1 045	22 119	1 545	35 579
S 4—14 kusy	2 011	16 896	1 900	14 559
S 1—3 kusy	2 514	4 468	1 890	3 767
<i>Celkem</i>	5 614	47 971	5 421	62 964

Za 22 let se zmenšil dokonce absolutní počet vlastníků! Větší počet dobytka se soustředil u menšího počtu hospodářů. Jak malých, tak středních hospodářů je po 22 letech *méně* a mají *nižší* počet kusů dobytka. Středně velcí hospodáři zvětšili svůj majetek o polovinu (22 000 a 35 000), velcí — *více než dvakrát*. Největší hospodáři s 200 a více kusy hovězího dobytka byli v roce 1876 *dva* a měli dohromady 437 kusů hovězího dobytka, kdežto v roce 1898 jich bylo 10 a měli 2896 kusů hovězího dobytka.

Veškerá péče všech těch Pudorů, Davidů a ostatních dobrovolných i nedobrovolných přísluhovačů kapitálu o zlepšení podmínek odbytu, o rozsáhlejší sdružování hospodářů ve svazy a o technický pokrok v dobytkářství a pěstování plodin může mít pouze jediný smysl: přibližovat v celé zemi a ve všech odvětvích zemědělství nastolení stejných poměrů, jaké panují v okolí Kodaně, tj. mimořádně rychle postupující koncentraci výroby v rukou kapitalistů a vyvlastňování, proletarizaci obyvatelstva, klesající podíl vlastníků na celkovém počtu obyvatelstva a vzrůstající podíl těch, které kapitalismus vytlačuje z vesnice do měst atd.

Závěr: z hlediska odpůrců marxismu v agrární otázce nám „ideální země“ naprosto jasně ukazuje (přes dosud nízkou úroveň a nepropracovanost sociálně ekonomické statistiky) kapitalistické agrární zřízení, vyhraněné kapitalistické rozpory v pěstování plodin a dobytkářství, rostoucí koncentraci zemědělské výroby, vytlačování malovýroby velkovýrobou, proletarizaci a bídu obrovské většiny vesnického obyvatelstva.

„S JEDNOCOVACÍ“ SJEZD
ZAHRANIČNÍCH
ORGANIZACÍ S D D S R

21.—22. ZÁŘÍ (4.—5. ŘÍJNA) 1901¹⁰⁴

P R O J E V D N E 2 1. Z Á Ř Í

(4. Ř Í J N A)

(P R O T O K O L Á R N Í Z Á P I S)

Soudruzi!

Začneme bodem, na jehož vyřešení závisí úspěch sjezdu.

Jako zástupce Jiskry pokládám za nutné zmínit se o historii našich vztahů k jiným organizacím. Jiskra vystupovala od samého začátku zcela samostatně, uznávala pouze ideové spojení s ruskou sociální demokracií a jednala podle pokynů četných soudruhů z Ruska. Již v prvním čísle oznámila, že se nebude zabývat organizačními neshodami ve Svazu ruských sociálních demokratů¹⁰⁵ a že za nejdůležitější věc pokládá své zásadní stanovisko^[95].*

Část členů Svazu nám navrhla, abychom svolali konferenci a dohodli se se zahraničními organizacemi. Pochopili jsme tento návrh tak, že ve Svazu je skupina lidí, která uznává naše zásady, a lze tedy doufat, že je uzná i Svaz. I když se vedle neshod v zásadních otázkách vyskytly i neshody ve věcech organizačních, revoluční organizace Sociální demokrat¹⁰⁶ souhlasila. Svaz bohužel jednání odmítl. Když se objevila nová skupina iniciátorů¹⁰⁷, Svaz na jednání přistoupil. Protože charakter Svazu byl velmi nevyhraněný a protože se v něm objevil nový směr, inklinující k revolučnímu marxismu, doufali jsme, že se o zásadních otázkách dohodneme. Jiskra a Sociální demokrat opět souhlasily, načež se konala ženevská konference. Na začátku našeho zasedání přečetl soudruh Kruglov bez jakýchkoli poznámek její rezoluci^[43]. Nikdo ze Svazu se nepřihlásil o slovo a nevyšlo se proti ní.

* Viz Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 385—386. *Red.*

Konstatujeme, že časopis Rabočeje dělo se ve svém 10. čísle definitivně rozešel s tradicemi revolučního marxismu a vyslovil se proti dohodě o zásadních otázkách vypracované na ženevské konferenci, s jejímiž tendencemi Svaz zřejmě souhlasí.

Proto bude moje kritika namířena proti redakci časopisu Rabočeje dělo, a ne proti celému Svazu.

Porovnejme ženevskou rezoluci s články uveřejněnými v 10. čísle tohoto časopisu [79, 104].

Ženevská rezoluce překvapuje tím, že je obdivuhodně podrobná a že zdůrazňuje body, jež jsou pokládány za všeobecně známé.

První bod dohody o zásadních otázkách zní: „Protože uznáváme základní principy vědeckého socialismu a jednáme v souladu s mezinárodní revoluční sociální demokracií, odmítáme veškeré pokusy zanášet oportunistus do třídního boje proletariátu, které se projevíly v takzvaném ekonomismu, bernsteinismu, millerandismu apod.“ Zde se zřejmě na něco naráží, zřejmě byl veden boj mezi oportunismem a revolučním marxismem. Ať je obsah 10. čísla časopisu Rabočeje dělo jakýkoli, v žádném případě nemůže vymazat onu historickou skutečnost, že se ženevská konference konala a že se její rezoluce může stát základem pro sjednocení. Třetí bod ženevské rezoluce například uznává, že sociální demokracie se musí stát vedoucí silou v boji za demokracii. Zřejmě i v tomto bodu byly dříve neshody. Je skoro až směšné, jak se rezoluce snaží distancovat od oportunismu (viz bod „e“, část 5). Dokonce i na takové elementární otázky zřejmě nebyl jednotný názor. Nyní porovnáme tuto rezoluci s články v 10. čísle časopisu Rabočeje dělo. Měl jsem bohužel pouze tři dny na to, abych se s nimi zběžně seznámil.

Tyto články důkladně objasňují rozdíly v našich názorech; jsou v nich některé správné připomínky k časopisu Zarja a listu Jiskra, kterých také využijeme, ale to nás nyní nezajímá. Zajímají nás principy, z nichž tyto články

vycházejí. Zásadní stanovisko 10. čísla časopisu Rabočeje dělo vyvrací stanovisko delegátů Svazu na ženevské konferenci. Kompromis mezi těmito stanovisky není možný. Je třeba odhalit neshody mezi nimi, abychom poznali platformu Svazu a abychom věděli, zda je možné jejich ideové sjednocení, bez něhož nemá organizační sjednocení smysl; takové sjednocení jsme nehledali a ani nemohli hledat. Na 32. a 33. stránce 10. čísla časopisu Rabočeje dělo vyjadřuje autor článku svou nespokojenost s tím, že v mezinárodní sociální demokracii jsou proti sobě stavěny Hora a Gironda¹⁰⁸. Podívejte se na ženevskou konferenci — není to snad srážka mezi Horou a Girondou? Nepředstavuje snad Jiskra Horu? Nemluví snad Jiskra už ve svém prvním redakčním prohlášení^[93] o tom, že si nepřeje organizační sjednocení, dokud nedojde k ideové diferenciaci? V 10. čísle časopisu Rabočeje dělo se praví, že i nejzarytější bernsteinovci stojí na platformě třídních zájmů. Rezoluce se speciálně zabývá bernsteinismem, jehož vyvrácení věnovali členové konference mnoho úsilí, ale najednou se v 10. čísle časopisu Rabočeje dělo píše postaru. Je to provokace nebo výsměch? K čemu tedy byla všechna ta námaha?! Vypadá to jako výsměch práci, kterou jsme vynaložili, abychom vypracovali teoretickou základnu. Nesmíme zapomínat, že nebudeme-li mít společnou ideovou základnu, nemůžeme se sjednotit. Pak tentýž článek prorokuje, že se naše neshody budou prohlubovat. Tak například na 33. straně autor říká: „Je možné, že naše neshody vyplývají z různého výkladu marxismu.“ Znovu opakují, k čemu byla všechna ta námaha?!

V bodu „c“ 4. části ženevské rezoluce stojí, že je nutné bojovat proti všem odpůrcům revolučního marxismu, a tady se nám říká, že snad vůbec různě chápeme marxismus.

Připomínám také, že všechna tato tvrzení doprovázejí úvahy o tom, jak je škodlivé spoutávat myšlení atd., tj. právě to, o čem mluví všichni bernsteinovci. Mluvilo se již

o tom i na lübeckém sjezdu strany¹⁰⁹, totéž tvrdí i jauresovci¹¹⁰; body dohody však vůbec o tom nemluví, protože dohoda byla uzavřena právě na podkladě revolučního marxismu. I nesmělé projevy kriticizmu by způsobily úplnou roztržku. Sešli jsme se, abychom hovořili o obsahu názorů, a ne o svobodě názorů. Odvolávat se na francouzské a německé vzory je zcela nemístné. Za co my teprve bojujeme, toho již Němci dosáhli. Mají jednotnou sociální demokracii, která je hegemonem politického boje. Naše sociální demokracie není ještě vůdcem revolučních skupin, naopak, u nás pozorujeme, jak ožívají jiné revoluční tendence. V číslech 10. čísla časopisu *Rabočeje* dělo nejenže nepozorujeme úplný a zásadní rozchod s oportunistem, ale je tu dokonce něco ještě horšího: vychvaluje se živelné hnutí. Nechci chytat za slova. My všichni, soudruzi z Jiskry a Sociálního demokrata i já, si všímáme jen základních tendencí článků, ale tato slova, jak říkají Němci, ins *Gesicht schlagen**. Pokud jde o tyto body, je přece ženevská rezoluce až příliš jasná. Nedávno vzniklá Dělnická strana pro politické osvobození Ruska¹¹¹ hraje na stejnou notu jako tento tisk.

V článku si všimněte významného rozdílu mezi taktikou jako plánem a taktikou jako procesem. Autor říká, že taktika jako plán odporuje základnímu duchu revolučního marxismu, ale je toho názoru, že lze mluvit o taktice jako „procesu“, čímž rozumí, že úkoly strany rostou podle toho, jak roste strana. Podle mého názoru je to prostě nechuť diskutovat. Vynaložili jsme tolik času a práce na formulování určitých politických úkolů, tolik se o nich mluvilo na ženevské konferenci. A najednou se tu mluví o „taktice jako plánu“ a o „taktice jako procesu“. Mám za to, že je to návrat k specificky omezenému výplodu bernsteinismu listu *Rabočaja mysl*, jenž tvrdí, že se musí vést pouze boj, který je možný, a možný je ten, který právě probíhá. My však tvrdíme, že se pouze rozmáhá překrucování marxis-

* — bijí do očí. *Red.*

mu. V ženevské rezoluci se praví, že pro přechod k politické agitaci nejsou nutná žádná stadia, a najednou se objeví článek, který staví „literaturu odhalující zlořády“ proti „proletářskému boji“. Martynov píše, že by se měli studenti a liberálové sami starat o demokratické požadavky. My si však myslíme, že ruská sociální demokracie se odlišuje od liberální demokracie pouze v tom, že liberální demokracie nepřevzala iniciativu v politickém boji. Jestliže liberálové sami nejlépe vědí, co mají dělat, a mohou to dělat sami, pak jsme my zbyteční. Autor článku dokonce předpokládá, že vláda bude sama uskutečňovat konkrétní administrativní opatření.

V názorech na teror se na ženevské konferenci vyskytly, jak všichni víme, určité neshody. Po konferenci se Bund¹¹² jako součást Svazu vyslovil na svém sjezdu rozhodně proti teroru. Ale autor na 23. stránce píše, že „nechceme vystupovat proti teroristickým náladám“. To je vyložene oportunistické prohlášení...*

*Poprvé otištěno
roku 1946 (Sočiněnija
V. I. Lenina, sv. 5, 4. vyd.)*

Podle protokolárního zápisu

* Těmito slovy protokolární zápis končí. *Red.*

OTÁZKY POLOŽENÉ
 SVAZU RUSKÝCH
 SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ
 NA „SJEDNOCO VAC Í M“
 S J E Z D U
 D N E 2 1 . Z Á Ř Í (4 . Ř Í J N A) 1 9 0 1

1. Uznávají všechny tři organizace v zásadě rezoluci červnové konference?

2. Chce a může Svaz ruských sociálních demokratů zajistit takovou publicistickou činnost, která by nepřipouštěla bezzásadové a oportunistické úchylky od revolučního marxismu, vnášející do myslí zmatek, tak nebezpečný pro naše hnutí, a která by odstranila koketování se skrytým i zjevným bernsteinismem, poklonkování před elementárními formami hnutí a před živelností, jež nevyhnutelně přeměňují dělnické hnutí v nástroj buržoazní demokracie?

*Poprvé otištěno v prosinci 1901
 v brožuře Dokumenty
 „objedinitělnogo“
 sjezda, Ženeva, vydavatelství
 Ligy ruské revoluční
 sociální demokracie*

Podle textu brožury

BOJ PROTI HLADOVĚJÍCÍM

Jak dojemnou starost o hladovějící má naše vláda! A což ten sáhodlouhý oběžník^[211] (ze 17. srpna), který zaslal ministr vnitra gubernátorům postižených gubernií! Je to celé literární dílo, rozsáhlejší než jeden tiskový arch, v němž pan Sipjagin vysvětluje celou zásobovací politiku vlády. Toto dílo mělo zřejmě udělat dojem na „veřejnost“; podívejte se, jak se staráme, jak rychle chceme pomoci, jak již předem pamatujeme na zřizování zásobovacích institucí a na to, co všechno budou dělat a jak to budou dělat. Musíme si přiznat, že oběžník ministerstva vnitra (budeme-li mít trpělivost přečíst jej až do konce) skutečně na nás zapůsobí, a to nejen svým rozsahem, ale i obsahem. Upřímný výklad vládního programu je vždycky ten nejlepší agitační prostředek proti carské vládě, a proto za něj panu Sipjagini co nejuctivěji děkujeme a dovolujeme si i ostatním pánům ministrům doporučit, aby častěji mluvili o svém programu v oběžnících určených pro nejširší veřejnost.

Řekli jsme: budeme-li mít trpělivost přečíst oběžník pana Sipjagina až do konce. K tomu je třeba notná dávka trpělivosti, protože oběžník ze tří čtvrtin... — ale kdež! z devíti desetin — obsahuje obvyklé oficiální banality. Omílají se tu věci dávno známé a stokrát opakované dokonce i v Souboru zákonů¹¹³, chodí se okolo jako kolem horké kaše, líčí se podrobně čínský mandarínský ceremoniál, všechno je psáno vybroušeným kancelářským stylem a větami o 36 řádcích a s „obraty“, že je to až k pláči, jak se tu zachází s ruskou mateřskou řečí; když se začteš do tohoto skvostu, cítíš se opravdu jako na ruském policejním komisařství, kde zdi

páchnou zatuchlinou a ze všech koutů čpí jakýsi specifický zápach, kde se pohybují úředníci, kteří pouhým svým vzestřením a jednáním zosobňují nejodpornější byrokratismus, a podíváš-li se oknem na dvůr, vidíš budovy jasně připomínající mučírny!

V novém vládním programu nás obzvláště zajímají tři hlavní body: za prvé posílení neomezené moci úředníků a péče o to, aby duch byrokratismu a služební disciplíny byl posílen a ochráněn před každým z ávanem čerstvého vzduchu; za druhé stanovení norem pro pomoc hladovějícím, tj. pokyny, jak je třeba vypočítat množství obilí pro „strádající“ rodinu a jak veliké mají být dávky; za třetí jednak panický strach z toho, že hladovějícím začínají pomáhat „nespolehliví“ lidé, schopní podněcovat lid proti vládě, jednak opatření, která mají být včas učiněna proti této „agitaci“. Rozebereme si podrobněji každý z těchto bodů.

Teprve před rokem vyjmula vláda zásobování z pravomoci zemstev a předala je do rukou obvodních náčelníků a újezdních sjezdů (zákon z 12. června 1900). To znamená, že dříve než se mohl tento zákon realizovat, ruší se pouhým oběžníkem. Stačilo několik hlášení od gubernátorů a to tam je přesvědčení, že zákon je vyhovující! To nad slunce jasněji dokazuje, jaký význam mají zákony, které se pečou jako lívance v petrohradských státních úřadech bez posouzení skutečných odborníků schopných vyslovit svůj vlastní názor a bez vážného úmyslu vytvořit co nejlépe vyhovující řád, jednoduše ze ctižádosti nějakého prohnaného ministra, který chce vyniknout a co nejdříve dokázat svou spolehlivost. Zemstva nejsou loajální, proto je nutné vyjmout zásobování z jejich pravomoci! Ale ještě se tak nestalo a už se ukazuje, že obvodní náčelníci, ba dokonce i újezdní sjezdy, složené pouze z úředníků, stále ještě nějak příliš mnoho uvažují: mezi obvodními náčelníky byli podle všeho tak hloupí lidé, že hlad nazvali hladem, a tak naivní, že považovali za nutné bojovat proti hladu, a ne proti těm,

steří chtějí hladovějícím skutečně pomoci; zdá se, že stejné nepochopení skutečných úkolů „vnitřní politiky“ projeví na újezdnicích sjezdech někteří úředníci nepodléhající ministerstvu vnitra. A tak se prostě pouhým ministerským oběžníkem vytváří nová „ústřední újezdnicí...“, ano, ano, to není chyba tisku, „ústřední újezdnicí zásobovací správa“, jejímž jediným úkolem je, aby zabránila nespolehlivým lidem, neložným myšlenkám a nerozvážným činům proniknout do zásobování potravinami. Ministr například považuje za nerozumné a zakazuje „předčasně“ (tj. dřív než přímo před rozdělováním obilí) sestavovat seznamy hladovějících: u obyvatelstva to vyvolává „přehnané naděje“! „Ústřední újezdnicí zásobovací správa“ má být v rukou *jediné osoby* a ministerstvo doporučuje, aby touto osobou byl *újezdnicí maršálek šlechty*. A má pravdu: ten je přece v tak úzkém styku s gubernátorem, má tolik policejních povinností, že určitě pochopí skutečný duch zásobovací politiky. A přitom je to místní velkostatkář požívající důvěry všech statkářů. Takový člověk jistě nejlépe pochopí hlubokou ministrovu myšlenku o „demoralizujícím“ vlivu podporovaných lidem, kteří se „mohou obejít“ i bez nich. Hned na počátku připomíná ministr pravomoc gubernátora a mnohokrát opakuje, že gubernátor je za všechno odpovědný, že gubernátora musí všichni poslouchat, že gubernátor musí umět dělat „zvláštní“ opatření atd. Byl-li až dodnes gubernátor v ruské provincii skutečným satrapou, na jehož milosti závisela existence každé instituce, a dokonce každé osoby v „jemu svěřené“ gubernii, pak se dnes v tomto ohledu vytváří skutečný „výjimečný stav“. Neobyčejně velká přísnost v souvislosti s pomocí hladovějícím! To je typicky ruské!

Ale mnohem větší přísnost a zesílený dozor vyžadují zvýšené náklady na úřednický aparát. A ministr na to nezapomněl: pánům újezdnicím maršálkům šlechty nebo jiným osobám postaveným do čela „ústřednicích újezdnicích zásobovacích správ“ bude vyplacena „zvláštní částka“ na úhra-

du jejich výdajů, „stran jejíž výše“, dodává oběžník svým „osobitým“ jazykem, „jest na Vaší Excelenci předložiti mně příslušný návrh“. Dále je pamatováno na „kancelářské výdaje“ každé újezdní rady jednorázovou částkou 1000 rublů a na kancelářské potřeby každého guberniálního úřadu částkou 1000—1500 rublů. Kanceláře budou mít nejvíc práce, bude to přece skoro samá písaršina — jak se tedy nepostarát o kancelářské potřeby? Především jde o kanceláře, a co zbude, dát hladovějícím.

Pan Sipjagin je překvapivě houževnatý a vynalézavý, když jde o to, jak *zkrátit* podpory hladovějícím. Především požaduje, aby gubernátoři projednali, které újezdy mají „špatnou úrodu“ (s konečnou platností o tom rozhodne samo ministerstvo: dokonce ani gubernátorům nelze věřit, že věc někdy „nepřeženou“!). A pak následují pokyny, kdy *nemá být* újezd uznán za postižený: 1. byla-li postižena méně než třetina volostí; 2. je-li nedostatek obilí obvyklý a obilí se každoročně získává jako naturální mzda; 3. jestliže místní prostředky nestačí na vydávání podpor. Již zde vidíme malý příklad byrokratického řešení otázky zásobování: pro všechny stejná míra! Kolik obyvatelstva žije v jedné třetině volostí, do jaké míry byly postiženy, nepoklesly-li v roce největší průmyslové krize obvyklé „výdělky“, to vše jsou po vydání kategorických „předpisů“ ministerstva zbytečné otázky! To ale není všechno, to nejlepší teprve přijde! Hlavní je to, koho považovat za potřebného a v jaké výši vydávat podpory. Pan Sipjagin doporučuje následující „přibližný výpočet“, který „lze zřídka kdy nějak podstatně přehnat“ (ze všeho nejvíce se obáváme přehánění; obáváme se přehnaných nadějí, obáváme se přehnaných půjček! Jak hlad, tak nezaměstnanost je pouze „přehánění“: takový je jasný smysl všech ministrových úvah). Za prvé, zkušebním výmlatem se určí „*průměrná* sklizeň z jedné desjatiny v každé vesnici“ a pak výměra celkové osevní plochy každého hospodáře. Proč by se neměla zjistit také výše sklizně podle zámožnosti hospodářů? Vesnická

chudina mívá horší úrodu a stanovení „průměrné“ sklizně je nevýhodné právě pro ty, kdo potřebují pomoc. Za druhé, za potřebného není považován ten, u koho připadá ročně alespoň 48 pudů obilí na rodinu (počítá se 12 pudů na tři dospělé a 6 pudů na dvě děti). Tak může počítat jen ten nejlakotnější kulak, avšak ze soupisu rolnických hospodářství je známo, že v normálním roce spotřebují i nejchudší rolníci pro pěti až šestičlennou rodinu nikoli 48, ale 80 pudů obilí ročně a střední rolník spotřebuje v normálním roce pro pětičlennou rodinu 110 pudů obilí. To znamená, že množství obilí nezbytné k výživě snižuje carská vláda o polovinu. Za třetí, hlásá oběžník, se „toto množství“ (tj. 48 pudů na rodinu) „snižuje o polovinu vzhledem k tomu, že 50 % obyvatelstva tvoří dělnický element“. Vláda neochvějně trvá na svém stanovisku, že dělnické obyvatelstvo nemá dostat podporu, protože prý si může vydělat. Ale vždyť přece ministr již jednou nařídil, že za postižené nelze považovat újezdy, kde jsou obvyklé výdělky. Proč tedy *ještě jednou* vylučovat dělnické obyvatelstvo z podpory? Všichni přece vědí, že letos nejen nejsou mimořádné výdělky, ale že za krize poklesly i všechny obvyklé výdělky. Vždyť sama vláda vystěhovala desetitisíce nezaměstnaných dělníků z měst do vesnic! Je tu přece zkušenost z dřívějších hladových let, že vyloučí-li se dělnické obyvatelstvo, vede to jen k tomu, že nedostatečné podpory se rozdělují mezi děti a dospělé! Příklad „z jednoho vola nemůžeš chtít dvě kůže“ by bylo ještě příliš lichotivé pro ministerstvo vnitra, které dvakrát vylučuje z počtu potřebných všechny práce-schopné obyvatele! Za čtvrté, i tyto již dvakrát snížené, naprosto nedostatečné podpory se dále *snižují* o $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$ až $\frac{1}{10}$ „podle toho, kolik je přibližně majetných hospodářů, kteří mají zásoby z minulého roku neboli žijí v dostatku“!! To je už třetí kůže z jednoho a téhož vola! Jaký vlastně „majetek“ nebo jaké „zásoby“ může mít rolník, který nesklidil více než 48 pudů obilí pro rodinu? Všechny ostatní výdělky jsou započítány již dvakrát a kromě toho ani

ruskému rolníkovi při veškeré jeho bídě, do níž ho uvrhla vládní politika a útlak kapitálu a statkářů, nestačí přece k životu samotný chléb. Kromě chleba potřebuje nutně také peníze na otop, na opravu domu, na oděv a na ostatní potraviny. Jak je známo z vědeckých studií o rolnickém hospodářství, vydá v normálním roce i nejchudší rolník *více než polovinu* svého důchodu na ostatní potřeby kromě chleba. Vezmeme-li to vše v úvahu, zjistíme, že ministrem stanovená podpora je *čtyřikrát až pětkrát menší*, než je skutečná potřeba. To není boj proti hladu, ale boj proti těm, kteří chtějí hladovějícím skutečně pomoci.

Oběžník končí přímým tažením proti jednotlivým dobrodincům. Pan Sipjagin hřímá: nejsou vzácné případy, kdy se někteří dobrodinci snaží vzbudit mezi obyvatelstvem „nespokojenost s dnešním zřízením a vznést neoprávněné požadavky vůči vládě“, provádějí „protivládní agitaci“ apod. Tato obvinění jsou v podstatě přímo *vyhnaná*. Je známo, že v roce 1891 byly rozesílány proklamace „příznivců rolnictva“¹¹⁴, které pravdivě ukazovaly lidu jeho skutečného nepřítele, a vyskytly se pravděpodobně i jiné pokusy využít hladu k agitaci! Ale ani jednou se nestalo, že by pod pláštíkem dobročinnosti agitovali revolucionáři. Je nesporné, že naprostá většina dobrodinců byla *pouhými* dobrodinci, a poukazuje-li pan Sipjagin na to, že mnozí z nich „neměli bezúhonnou politickou minulost“, můžeme se zeptat, kdo vlastně dnes u nás má „bezúhonnou minulost“? Dokonce i „vysoce postavené osoby“ v mládí velmi často odvedly svou daň všeobecně demokratickému hnutí! Nechceme samozřejmě říci, že by bylo nepřipustné, nebo dokonce nežádoucí využívat hladu k agitaci proti vládě. Naopak, agitovat se musí vždycky a v době hladu zejména. Chceme jen říci, že pan Sipjagin chce doložit svůj strach a obavy zkušenostmi a *vymýšlí si báchoroky*. Chceme jen říci, že slova pana Sipjagina dokazují starou pravdu: policejní vláda se bojí každého styku sebeméně nezávislé a čestné inteligence s lidem, bojí se každého pravdivého a smělého

slova adresovaného přímo lidu, podezírám — a plným právem, že již samotná péče o skutečné (a ne zdánlivé) uspokojování potřeb se bude rovnat agitaci proti vládě, protože lidé vidí, že jednotliví dobrodinci mu chtějí upřímně pomoci, ale carští úředníci tomu brání, snižují podpory a omezují potřeby, ztěžují zřizování veřejných vyvařoven atd. Teď právě nový oběžník^[211] přímo nařizuje „podříditi úřední kontrole“ všechny dary a výzvy k poslání darů i zřizování každé veřejné vyvařovny; nařizuje, aby se všichni přijíždějící dobrodinci „představili“ gubernátorovi, vybírali si pomocníky pouze s jeho souhlasem a zpravovali ho o své činnosti!! Chceš-li pomáhat, poslouchej policejní úředníky a drž se policejního systému, který pomoc všemožně omezuje a podpory nestydatě snižuje! Kdo se této ničemnosti nechce podříditi, pomáhat nesmí: taková je podstata vládní politiky. Pan Sipjagin vykřikuje, že hladu „rády využívají politicky nespolehlivé osoby, aby pod rouškou pomoci bližnímu skryly své zločinné cíle“, a tento pokřik po něm opakuje všechen reakční tisk (například Moskovskije vědomosti). Hruža! Zneužívat nouze lidu k „politice“! Ve skutečnosti je však hrozné to, že v Rusku každá činnost, dokonce i politice na hony vzdálená, filantropická (dobročinná) činnost nevyhnutelně vede ke srážce nezávislých lidí s policejní zvěř a s opatřeními, která mají něco „zamezit“, „zakázat“, „omezit“ atd. atd. Hrozné je, že důvody vysoké politiky zastírá vláda svou Jidáškovou snahu¹¹⁵ urvat skývu chleba hladovějícímu, snížit podpory na pětinu, zakázat všem, kromě policejních úředníků, aby se přibližovali k lidem, kteří umírají hladem! A my znovu opakujeme výzvu uveřejněnou v Jiskře^[102]: zahájit kampaň odhalující zásobovací politiku policejní vlády, odhalovat v necenzurovaném, svobodném tisku všechny nepřístojnosti místních satrapů, celou zjištěnou taktiku snižování podpor, odhalovat, jak nepatrná a nedostatečná je tato pomoc, jak hanebně se zkreslují představy o rozsahu hladu a jak ostudný je boj proti všem, kdo chtějí hladovějícím pomá-

hat! Radíme všem, kdo alespoň trochu upřímně cítí s lidskou bídou, aby seznamovali široké vrstvy lidu s ministerským oběžníkem a ukázali jeho skutečný smysl a dosah. Vždyť jen proto, že lid je tak nesmírně zaostalý, nevyvolávají *podobné* oběžníky ihned všeobecné pobouření. Ať se tedy uvědomělí dělníci, kteří mají nejbliže jak k rolnictvu, tak k zaostalému městskému obyvatelstvu, pustí iniciativně do odhalování nepřístojností vlády!

Jiskra, č. 9
říjen 1901

Podle textu Jiskry

O D P O V Ě Ď
P E T R O H R A D S K É M U
V Ý B O R U

Ve 12. čísle listu Rabočaja mysl otiskl petrohradský výbor (Svaz boje¹¹⁶) svůj protest^[136] proti zprávě o rozkolu v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů, uveřejněné v 1. čísle Jiskry^[95]. Škoda, že protest obezřetně *obchází* samu podstatu sporné otázky: polemika vedená takovým způsobem nikdy nic nevyjasní. Tvrdili jsme a tvrdíme, že v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů nastal vyložený *rozkol*, že poté, kdy se na sjezdu v roce 1900 od něho oddělila silná menšina členů včetně skupiny Osvo- bození práce¹¹⁷, která Svaz založila a redigovala dříve všechny jeho publikace, *se Svaz rozpadl* na dvě části. Po rozkolu nemůže ani jedna jeho část zaujímat místo, které měl starý Svaz jako celek. Petrohradský výbor *se nepokouší* tento názor vyvrátit, mluví (kdovíproč) jedině o Plechanovovi, a ne o organizaci Sociální demokrat, takže čtenář se jen mezi řádky dočte, že petrohradský Svaz boje zřejmě popírá *fakt, že došlo k rozkolu*, a dále považuje jednu z jeho částí za celý bývalý Svaz.

Proč se pouštět do polemiky, když tu není snaha věcně rozebrat odpůrcův názor a vyslovit přímo svůj vlastní?

Dále. Tvrdili jsme a tvrdíme, že hlavní příčinou (ne podnětem, ale příčinou) rozkolu byla zásadní neshoda, a to neshoda mezi revoluční a oportunistickou sociální demokracií. Už jen proto nemůžeme vlastně pohlížet na události v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů jinak než jako na rozkol starého Svazu. Je otázka, jak na to pohlíží petrohradský výbor. Chce snad popírat hluboký zásadní rozpor mezi oběma částmi bývalého Svazu? Nikdo to

neví, protože petrohradskému výboru se podařilo napsat „protest“, ve kterém není *ani slůvko* o tomto základním problému. Ptáme se tedy ještě jednou petrohradských, a nejen petrohradských soudruhů: nehrozí nebezpečí, že se polemika obcházející podstatu věci zvrhne v nejnepříjemnější hádanicí? Má vůbec smysl začínat polemiku, když někdo nechce nebo pokládá za předčasné otázku věcně rozebrat a zcela jasně a bez jakéhokoli zamlčování říci svůj názor?

Fiskra, č. 9
říjen 1901

Podle textu Fiskry

Z A H R A N I Č N Í Z Á L E Ž I T O S T I

Zahraníční sekce organizace Jiskry se sloučila se zahraniční revoluční organizací Sociální demokrat v jednu organizaci — Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie¹¹⁸. Jak je patrné z uveřejněného prohlášení, chce nová organizace vydávat řadu propagačních a agitačních brožur. Liga je zahraničním představitelem Jiskry. Tak se definitivně sloučila zahraniční organizace revolučních sociálních demokratů, vedená skupinou Osvození práce, s organizací, která se seskupila kolem našeho listu. Skupina Osvození práce se stejně jako dříve bezprostředně podílí na vydávání našich publikací.

Ruské revoluční sociálně demokratické organizace v zahraničí se sloučily po neúspěšném pokusu spojit se se Svazem ruských sociálních demokratů v zahraničí (který vydává časopis *Rabočeje dělo*). Počátkem léta byl na konferenci zástupců všech tří organizací vypracován návrh vzájemné dohody. Základem dohody se stala řada zásadních rezolucí^[43], v nichž se Svaz bezvýhradně zřekl koketování s ekonomismem a bernsteinismem a uznal zásady revoluční sociální demokracie. Zdálo se, že ke sloučení dojde, protože až dosud bránila sblížení pouze zásadová nepevnost Svazu a jeho orgánu *Rabočeje dělo*. Tyto naděje se však nesplnily: nedávno vydané 10. číslo časopisu *Rabočeje dělo* obsahovalo redakční články^[79, 104] namířené přímo proti rezolucím vypracovaným na konferenci za účasti delegátů Svazu. Svaz se zřejmě znovu přiklonil k pravému křídlu našeho hnutí. A skutečně, na sjezdu všech tří organizací podal Svaz ke zmíněným rezolucím takové „pozměňovací ná-

vrhy“, které jasně ukazovaly, že se vrací ke svým dřívějším bludům. Ostatním organizacím nezbývalo nic jiného než ze sjezdu odejít, a to také udělaly. Naši soudruzi ze Svazu si asi stále ještě dostatečně neujasnili, jaké nebezpečí plyne z toho, že jejich organizace stojí mezi revolučním socialismem a oportunistem nahrávajícím liberálům. Doufejme, že čas a trpké zkušenosti je přesvědčí o jejich nesprávné taktice. V celé straně se projevuje snaha, aby se naše hnutí rozvíjelo nejen do šířky, ale aby se pozvedla i jeho kvalitativní úroveň, a to je pro nás nejlepší záruka, že tak žádoucí sjednocení všech našich sil se uskuteční pod oním praporem revoluční sociální demokracie, jemuž slouží náš list.

Jiskra, č. 9
říjen 1901

Podle textu Jiskry

GALEJNICKÉ PŘEDPISY A GALEJNICKÉ TRESTY

Zase nové „prozatímní předpisy“!

Jenomže tentokrát nejde o studenty, kteří se provinili neposlušností, ale o rolníky, kteří se provinili tím, že mají hlad.

Dne 15. září byly nejvyššími místy schváleny a hned nato uveřejněny Prozatímní předpisy o účasti obyvatelstva z krajů postižených neúrodou na pracích, které se organizují podle nařízení ministerstva dopravy, zemědělství a státního majetku^[19]. Seznámí-li se ruský mužik s těmito předpisy (samozřejmě ne z novin, ale z vlastní zkušenosti), znovu se mu potvrdí pravda, kterou do něho vtloukalo odvěké zotročování statkáři a úředníky: když vrchnost slavnostně prohlašuje, že mužik „má právo podílet se“ na velké nebo malé věci, na výkupu statkářské půdy nebo na veřejných pracích, k nimž zavdal podnět hlad, musí očekávat nějakou novou egyptskou ránu.

A skutečně, obsah prozatímních předpisů z 15. září působí dojem nového trestního zákona, dodatků k trestnímu zákoníku. Především již samo organizování a řízení prací je spojeno s takovou zvýšenou „ostrážitostí“ a s takovými průtahy, jako kdyby šlo o nějaké povstalce nebo lidi odsouzené na nucené práce, a ne o hladovějící. Zdálo by se, že zorganizovat tyto práce je velmi jednoduché: zemstevní a další instituce dostanou prostředky a najmou dělníky na stavbu silnic, kácení lesů apod. Obvykle se to tak u podobných prací dělá. Ale teď byl zaveden zvláštní pořádek: policejní náčelník navrhne práce, gubernátor návrh posoudí a své vyjádření zašle do Petrohradu zvláštnímu „porad-

nímu sboru pro zásobování“, kterému předsedá náměstek ministra vnitra a jehož členy jsou zástupci různých ministerstev. Kromě toho je vedením celé té věci pověřen ministr, který může jmenovat též zvláštní zmocněnce. Petrohradský poradní sbor bude dokonce určovat výši maximální odměny dělníkům, což asi znamená, že bude dohlížet na to, aby mužiky „nekazili“ příliš vysokou mzdou! Prozatímní předpisy z 15. září mají zřejmě *znesnadnit* uskutečňování veřejných prací v širokém měřítku, stejně jako Sipjaginův oběžník ^[211] ze 17. srpna *znesnadnil* výplatu podpor hladovějícím.

Ještě daleko důležitější a mnohem škodlivější jsou však zvláštní ustanovení o způsobu najímání rolníků na práci.

Budou-li se práce provádět „mimo oblast jejich bydliště“ (což bude přirozeně v převážné většině případů), vytvoří dělníci zvláštní skupiny *pod dohledem policejního náčelníka*, který také schvaluje jejich vedoucího dozírajícího na pořádek. Hladovějící rolníci si nesmějí sami zvolit svého vedoucího, jak to bývá mezi dělníky zvykem. Jsou pod dozorem náčelníka, ozbrojeného karabáčem! Členové skupiny jsou zapsáni do zvláštního seznamu, který *nahrazuje* zákonem předepsané *povolení k pobytu*... Místo osobních dokladů budou tedy seznamy členů skupin. Proč tato záměna? Aby byl mužik *omezen*. S vlastním osobním dokladem by se mohl v novém místě volněji pohybovat podle toho, jak by mu to lépe vyhovovalo, a kdyby byl s prací nespokojen, mohl by snáze odejít.

Dále. „O zachovávání náležitého pořádku během cesty a při předávání dopravených skupin dělníků vedoucím pracovišť dbají úřední osoby zvláště k tomu určené ministerstvem vnitra.“ Svobodným dělníkům jsou vypláceny cestovní zálohy, nevolníci jsou „dopravováni“ „*ve skupinách*“ podle seznamu a „předávání“ zvláštním úředním osobám. Nemají tedy rolníci pravdu, když pohlížejí na „veřejné“ a státní práce jako na nové nevolnictví?

A skutečně, zákon z 15. září přibližuje hladovějící rolníky nevolníkům nejen tím, že je zbavuje svobody pohybu. Zákon dává úředníkům právo *zadržet* dělníkům *část mzdy* a poslat ji jejich rodinám, uznají-li to za nutné „guberniální úřady v místech, kde tyto rodiny zůstaly“. Vydělanými penězi budou disponovat bez souhlasu dělníků samých! Mužik je hloupý: neumí se sám postarat o svou rodinu. Vrchnost to všechno zařídí daleko lépe: cožpak jste opravdu neslyšeli, jak dobře se starala o rodiny mužiků ve vojenských osadách?¹¹⁹

Je tu ale jedna potíž: mužici přece už dnes nejsou tak poddajní jako v době vojenských osad. Mohli by přece také požadovat, aby jim vydali obvyklé osobní doklady, aby jim bez jejich souhlasu nezadržovali peníze. Pro tento případ je nutné zvýšit přísnost, a proto zákon zvláštním článkem stanoví, že „z rozhodnutí ministra vnitra dozírá na zachování náležitého pořádku v místech, kde dělníci pracují, místní náčelník, důstojníci zvláštního četnického sboru, policejní úředníci nebo zvláště k tomu ustanovené osoby“. Vláda se zřejmě už *předem* dívá na hladovějící rolníky jako na „buřiče“, když nad nimi kromě všeobecného dozoru veškeré ruské policie nad všemi ruskými dělníky ustanovuje ještě zvláštní velmi přísný dozor. Už *předem* je rozhodnuto, že mužika je třeba držet pěkně zkrátka, protože se opovážil „přehánět“ hlad a předkládal (jak se vyjádřil Sipjagin ve svém oběžníku) „neoprávněné požadavky vládě“.

Aby nebyly opletačky se soudy, kdyby dělníci projeví nějakou nespokojenost, dávají prozatímní předpisy úředníkům právo potrestat dělníky za rušení klidu, za nesvědomitou práci nebo neuposlechnutí rozkazu vězením do *tří dnů bez zvláštního soudního řízení!!* Svobodný dělník by měl být pohnán před smírčího soudce, před nímž se může hájit a odvolat proti rozsudku, ale hladovějícího mužika je možné posadit do basy bez jakéhokoli soudu! Nechce-li svobodný dělník pracovat, je možné ho pouze propustit, ale hladovějící mužik musí být podle nového zákona „za vy-

trvalé vyhýbání se práci“ *poslán postrkem domů* spolu se zloději a lupiči!

Nové prozatímní předpisy jsou vpravdě galejnické předpisy pro hladovějící, předpisy o tom, jak je poslat na práce a zbavit práv za to, že se opovážili obtěžovat vrchnost prosbami o pomoc. Vláda se nespokojila s tím, že vyjmula zásobování z pravomoci zemstev, že zakázala soukromým osobám zřizovat bez povolení policie veřejné vyvařovny, že nařídila snížit skutečné potřeby na pětinu, ale prohlašuje navíc rolníky za neplnoprávné a nařizuje trestat je bez soudu. K trvalému sužování věčným hladem a vysilující prací se teď připojuje hrozba galejnických veřejných prací.

Tak postupuje vláda proti rolníkům. A způsob, jakým se vypořádává s dělníky, nejlépe charakterizuje „obžalovací spis“^[129] ve věci květnových nepokojů v Obuchovově závodě; byl také uveřejněn v minulém čísle našeho listu. O samotných událostech psala Jiskra^[131] již v červnovém a červencovém čísle. O soudním řízení náš legální tisk mlčel, protože si zřejmě pamatuje, jak i tak vysloveně loajální list, jako je Novoje vremja, „dopltil“ na pokus psát o těchto věcech. Do novin se dostalo jen pár řádků o tom, že soud se konal koncem září, a později se v jednom z jižních listů náhodou objevil rozsudek: dvěma — *nucené práce*, osm osvobozeno, ostatním — vězení a nápravné trestné oddíly na dobu od 2 do 3¹/₂ roku.

V článku *Nové krveprolití** (Jiskra, č. 5) jsme tedy ještě nedocenili pomstyctivost ruské vlády. Domnívali jsme se, že použila vojska jako posledního prostředku boje, protože se bála soudního řízení. Ukázalo se však, že dokázala spojit jedno s druhým: po zmasakrování davu a zavraždění tří dělníků bylo z několika tisíc vybráno 37 osob a odsouzeno k drakonickým trestům.

Jak byli vybráni a jak souzeni, o tom nám podává určitou představu obžalovací spis. Do čela iniciátorů byli postaveni

* Viz tento svazek, s. 29—34. *Red.*

A. I. Jermakov, J. S. Dachin a A. I. Gavrilov. Obžalovací spis uvádí, že Jermakov měl v bytě letáky (podle slov výpomocné zaměstnankyně ve státní výčepně lihovin Michajlovové, která *nebyla předvolána k soudu* jako svědkyně), že mluvil o boji za politickou svobodu a že šel 22. dubna s rudým praporem na Něvský prospekt. Dále se zdůrazňuje, že i Gavrilov měl a rozdával letáky vyzývající k demonstraci 22. dubna. Také o obviněné Jakovlevové se říká, že chodila na nějaké tajné schůze. Prokurátor se tedy bezesporu postaral, aby za iniciátory byly označeny právě ty osoby, které tajná policie podezřívala z politické činnosti. Že celý případ měl politický ráz, je vidět z toho, že dav křičel: „My chceme svobodu!“, a z toho, že měl souvislost s 1. májem. Mimochodem, celý ten rozruch vznikl po propuštění 26 osob kvůli „zameškání práce“ na 1. máje, ale prokurátor se samozřejmě ani slůvkem nezmínil, že toto propuštění *bylo nezákonné!*

Věc je jasná. Před soud byli postaveni ti, kteří byli podezříváni z nepřátelské politické činnosti. Seznamy dodala tajná policie. Četníci samozřejmě „dosvědčili“, že tyto osoby v davu byly, házely kamením a byly aktivnější než ostatní.

Soudem zastřeli druhý (po krveprolití) akt politické msty. A provedli to hanebně: o politice se zmínili jen proto, aby obviněným přitížili, ale nedovolili vysvětlit politickou situaci, v níž události probíhaly. Obžalovaní byli souzeni jako zločinci podle § 263 trestního zákoníku, tj. pro „zjevnou vzpouru proti úřadům ustanoveným vládou“, a to vzpouru zosnovanou ozbrojenými (?) osobami. Obžaloba *byla zfalšována*: policie nařídila soudcům, aby se zabývali jen jednou stránkou věci.

Poznamenejme, že podle paragrafu 263—265 trestního zákoníku je možné poslat na nucené práce za účast na *jakékoli* demonstraci: za „zjevnou vzpouru s úmyslem zabránit uskutečňování vládou předepsaných nařízení a opatření“, i kdyby „vzbouřenci“ nebyli ozbrojeni, a dokonce

i kdyby se nedopustili zjevných násilných činů! Ruské zákony neskrblí nucenými pracemi! A my se musíme konečně postarat o to, *aby* sami obžalovaní *přeměnili* každý takový proces v politický proces, aby se vláda neodvážila zastírat svou politickou mstu soudní fraškou!

A jaký „pokrok“ vidíme v samotném soudním řízení, když je porovnáme například s rokem 1885! O Morozovových tkalcích tenkrát rozhodovali u soudu porotci, noviny uveřejňovaly zprávy v plném znění a svědci z řad dělníků odhalili před soudem všechny továrnickovy hanebnosti. A dnes — úřednický soud s nevolenými zástupci stavů, soudí se za zavřenými dveřmi, tisk je němý a hluchý, svědkové jsou falešní — správa závodu, závodní stráž, policajti, kteří mlátili lidi, vojáci, kteří stříleli do dělníků. Jaká odporná komedie!

Srovnajte tento „pokrok“ v represáliích proti dělníkům v roce 1885 a 1901 s „pokrokem“ v boji proti hladovějícím v roce 1891 a 1901 a budete mít určitou představu o tom, jak rychle se stupňuje, prohlubuje a šíří pobouření mezi lidem a v celé společnosti, jak strašlivě vláda zuří, když „přitahuje uzdu“ jednotlivým dobrodincům, i rolníkům a dělníkům nahání hrůzu nucenými pracemi. Ale dělníky, jejichž vůdcové se nebáli umírat v přímé pouliční srážce s carskou soldateskou, nucené práce nezastraší. Památka na zavražděné a v žalářích umučené statečné soudruhy zesateronásobí síly nových bojovníků a získá jim tisíce pomocníků, kteří jako osmnáctiletá Marfa Jakovlevová otevřeně prohlásí: „Jdeme se svými bratry!“ Vláda se vypořádala s demonstranty policejně i vojensky, ale kromě toho se je chystá ještě soudit pro vzpouru; odpovíme na to tím, že semkneme všechny revoluční síly, získáme na svou stranu všechny, kteří trpí carskou zvůlí, a budeme soustavně připravovat povstání všeho lidu!

VNITROPOLITICKÝ
PŘEHLED

Napsáno v říjnu 1901
Poprvé otištěno v prosinci 1901
v časopise Žarja, č. 2/3
Podepsán T. Ch.

Podle textu časopisu

I. H L A D¹²⁰

Zase hlad! Ne pouze zbídačování, ale přímo vymírání ruského rolnictva v posledních deseti letech postupuje tak úžasně rychle, že snad ani sebedelší a sebeúpornější válka by si nevyžádala tak nesmírné oběti. Proti mužikovi se spojily všechny nejmocnější síly současné doby: jak stále rychleji se rozvíjející světový kapitalismus, který vytvořil zámořskou konkurenci a poskytl nejdokonalejší způsoby výroby a náradí nepatrné menšině zemědělských podnikatelů, schopných udržet se při životě v urputném boji o existenci, tak militaristický stát, který ve svých koloniálních državách na Dálném východě a ve Střední Asii provádí dobrodružnou politiku a celou nezměrnou tíhu této šíleně drahé politiky uvaluje na pracující a k tomu ještě zřizuje za peníze lidu stále nové a nové policejní jednotky k „potlačování“ a „krocení“ rostoucí nespokojenosti a rozhořčení mas.

Když se u nás stal hlad obvyklým jevem, dalo se zcela přirozeně očekávat, že se vláda vynasnaží upravit a stabilizovat svou obvyklou zásobovací politiku. Jestliže události v letech 1891—1892 zastihly vládu nepřipravenou a ta zpočátku docela ztratila hlavu, má dnes již bohaté zkušenosti a dobře ví, kudy (a jak) na to. „V této chvíli,“ psala v červenci Jiskra (č. 6), „se nad zemí stahuje černý mrak věstící lidu pohromu a vláda se znovu připravuje sehrát svou odpornou úlohu nemilosrdné síly odpírající hladovějícímu obyvatelstvu skývu chleba a trestající každý ‚projev‘ péče o hladovějící, který se neshoduje s představami vrchnosti.“^[102]

Vláda udělala velmi rychlé a rázné přípravy. Jakého

druhu přípravy to byly, dosti jasně odhalily jelizavetgradské události. Náčelník Chersonské gubernie kníže Obolenskij vypověděl okamžitě válku všem, kteří se opovážili psát a mluvit o hladu v Jelizavetgradu, vyzývat veřejnost na pomoc hladovějícím, zřizovat neoficiální spolky a obracet se na soukromé osoby, aby tuto pomoc organizovaly. Zemstevní lékaři psali v novinách, že v újezdu je hlad, že lidé jsou nemocní a umírají a že „chléb“, který jí, je něco strašného, co se vůbec nedá nazývat chlebem. Gubernátor zahajuje proti zemstevním lékařům polemiku a uveřejňuje úřední dementi. Kdo alespoň trochu zná poměry v našem tisku a dá si tu práci, že si vzpomene na onu zuřivou, štvavou kampaň namířenou v poslední době proti docela umírněným tiskovým orgánům a ještě umírněnějším publicistům, ten pochopí, co znamenala tato „polemika“ náčelníka gubernie s nějakými zemstevními lékaři, kteří nejsou dokonce ani ve státní službě! Nebylo to nic jiného než umlčování, bylo to naprosto jasné a bezohledné prohlášení, že vláda nestrpí pravdu o hladu. A kdyby jen prohlášení! Jak komu, ale ruské vládě je sotva možné vytknout, že se spokojí s pouhým prohlášením, když má možnost „použít moci“. A kníže Obolenskij s použitím moci neotálel, osobně vstoupil na pole války — války proti hladovějícím a proti těm, kteří sice nepatří k žádnému úřadu, ale chtěli hladovějícím *skutečně* pomoci, a *zakázal* několika soukromým osobám (mezi nimi paní Uspenské), které už přijely do města, *zřizovat veřejné vyvařovny*. Kníže Obolenskij, podobně jako Julius Caesar, přišel, uviděl a zvítězil — a telegramy okamžitě zpravily o tomto vítězství celou ruskou čtenářskou veřejnost. Jen jedno je divné: proti tomuto vítězství, proti této drzé výzvě vržené ve tvář všem ruským lidem, kterým zbyla alespoň kapka slušnosti, alespoň špetka občanské statečnosti, se neozvala jediná z osob, možno-li tak říci, na věci nejvíce zainteresovaných. V Chersonské gubernii je určitě velmi mnoho lidí, kteří znali a znají celé zákulisí tohoto zatajování hladu a boje

proti pomoci hladovějícím, ale nenašel se nikdo, kdo by něco napsal o tomto poučném případě nebo uveřejnil dokumenty, které se k němu vztahují, nebo alespoň vyzval k protestu proti nelidskému zákazu zřizovat veřejné vyvařovny. Dělníci uspořádají stávkou, když vláda skutečně svou hrozbu a propustí ty, kteří „zameškali“ práci na 1. máje; ale intelligence mlčí, když se jejím představitelům zakazuje... poskytovat pomoc hladovějícím.

Vláda, jakoby povzbuzena úspěchem tohoto prvního střetnutí s „buřiči“, kteří se opovažují pomáhat hladovějícím, přešla brzo do útoku na celé čáře. Chrabrý čin knížete Obolenského byl povýšen na vůdčí zásadu, na zákon, jímž se od nynějška upravuje poměr všech správních úředníků ke všemosobám zúčastněným na vyživovací akci (slovo „zúčastněný“ je vlastně termín z oblasti trestního práva, který patří speciálně do našeho trestního zákoníku, ale už jsme poznali a ještě uvidíme dále, že v dnešní době spadá nedovolená pomoc hladovějícím plně pod pojem trestného činu). Takový zákon také neprodleně vyšel — tentokrát ve zjednodušené formě jako „oběžník^[211] ministra vnitra náčelníkům gubernií postižených neúrodou v roce 1901“ (17. srpna 1901, č. 20).

Tento oběžník bude určitě dlouho připomínat, k jakým Herkulovým sloupům¹²¹ vede strach policie ze strašné pohromy, která postihla lid, a ze sblížení hladovějících s „inteligenty“, kteří jim pomáhají; bude připomínat pevné odhodlání udusit každý „pokřik“ o hladu a omezit pomoc na nepatrné minimum. Škoda jen, že oběžník je příliš rozsáhlý a že je napsán těžkopádným stylem, takže se s ním sotva bude moci seznámit nejširší veřejnost.

Je známo, že zákon z 12. června 1900 vyjmul zásobování z pravomoci zemstev a předal je do rukou obvodních náčelníků a újezdních sjezdů. Zdálo by se, že nemůže být nic spolehlivějšího: volení zástupci jsou odstraněni, lidé nepodléhající alespoň v něčem vrchnosti nebudou rozhodovat o věci, a proto teď už nebudou dělat povyk. Po vá-

lečném tažení knížete Obolenského se však ukázalo, že to nestačí. Celá záležitost musí být přísněji podřízena ministerstvu a úředníkům, kteří jsou bezprostředními vykonavateli jeho nařízení, musí se definitivně učinit přítrž jakémukoli přehánění. Proto od nynějška bude výhradně samo ministerstvo* *rozhodovat* o tom, které újezdy byly „postiženy neúrodou“, a zřejmě v něm bude zřízen hlavní štáb válečných operací proti hladovějícím. Prostřednictvím pánů gubernátorů bude tento štáb usměrňovat činnost osob (zejména újezdních maršálků šlechty), v jejichž ruce je soustředěna „ústřední újezdní zásobovací správa“. Kníže Obolenskij, iniciátor válečných akcí proti hladovějícím, byl nucen sám osobně přímo na místě činu potlačovat, krotit a omezovat. Teď už to je „zařízeno“, stačí pouze vyměnit telegramy mezi „ústřední újezdní správou“ a petrohradskou ústřední správou (aby ne, když už každý újezd dostal tisícovku na kancelářská vydání), telegramy o tom, „co a jak zařídit“. Turgeněvův ^[201] civilizovaný statkář nejenže nešel sám do stáje, stačilo, že na půl úst poznamenal k svému lokaji ve fraku a bílých rukavicích: „S Fjodorem... to zařídit!“¹²² A tak i u nás se teď bude také „bez povyku“, se vznešeným klidem „zařizovat“ krocení přehnaných chutí hladovějícího obyvatelstva.

Pan Sipjagin je přesvědčen, že hladovějící mužik má

* Na příkladu Permské gubernie vidíme, jak ministerstvo tuto otázku řeší. Tato gubernie je podle posledních novinových zpráv stále ještě pokládána za gubernii „s dobrou úrodou“, ačkoli neúroda zde byla (podle zpráv mimořádného guberniálního zasedání zemstva konaného 10. října) *ještě horší* než v roce 1898. Sklidilo se zde pouze 58 % průměrné sklizně obilí a v šadrinském a irbitském újezdu pouze 36 % a 43 %. V roce 1898 tu vláda vydala (nepočítaje v to místní prostředky) 1,5 miliónu pudů obilí a přes $\frac{1}{4}$ miliónu rublů v penězích. Teď jsou však zemstva bez prostředků, mají omezená práva, neúroda je daleko horší než v roce 1898, ceny obilí stoupají *už od 1. července*, rolníci už *rozprodávají dobytek*, ale vláda přesto i nadále pokládá situaci v gubernii za „uspokojivou“! !

přehnané chutě. Je to zřejmé z toho, jak naléhavě oběžník nejen varuje před „zveličováním“, ale i přímo diktuje další a další předpisy, které zveličování prostě znemožňují. Nespěchejte se sestavováním seznamů postižených, vyvolává to mezi obyvatelstvem „přehnané naděje“ — říká ministr přímo a nařizuje, aby se seznamy sestavovaly až těsně před rozdělením obilí. Oběžník dále pokládá za zbytečné zmiňovat se o tom, kdy *má být* újezd považován za postižený neúrodou, zato však přesně stanoví, kdy újezd *nemá být* považován za postižený (například když nebyla postižena více než třetina volostí, když jsou zde obvyklé výdělky atd.). Konečně pokud jde o výši podpor hladovějícím, vydává ministr takové předpisy, které nad slunce jasněji ukazují, že vláda chce *stůj co stůj* snížit tyto podpory na nejmenší možnou míru a odbýt hladovějící almužnami, které rozhodně nezachrání obyvatelstvo před vymíráním. Vskutku: norma je 48 pudů obilí na rodinu (počítáno podle průměrné sklizně v dané vesnici); kdo nemá méně, netrpí nouzí. Jak se došlo k tomuto číslu, není známo. Je známo jen to, že i nejchudší rolníci spotřebují v *normálním* roce dvojnásobek obilí (viz statistická šetření zemstev o rolnických rozpočtech). Podle ministrova nařízení je tedy podvýživa pokládána za normální jev. I tato norma se však snižuje za prvé o polovinu, aby podporu nemohli dostat dělníci, kteří tvoří asi polovinu obyvatelstva, a za druhé *ještě* o $\frac{1}{3} - \frac{1}{5} - \frac{1}{10}$ „podle toho, kolik je přibližně majetných hospodářů, kteří mají zásoby z minulého roku neboli žijí“ (přesně tak: „neboli žijí“!!) „v dostatku“. Z toho můžeme usuzovat, jak nepatrným zlomkem ze skutečně nezbytného množství je nutno vyjádřit onu část obilí, kterou vláda hodlá obyvatelstvu zapůjčit! Pan Sipjagin nejprve vyložil tento neuvěřitelný systém zkracování podpor a pak, jako by se kochal svou drzostí, prohlašuje, že takový přibližný propočet „zřídka bývá nějak znatelně zveličený“. Komentář je tu snad zbytečný.

Pokud jsou v oficiálních prohlášeních ruské vlády kromě

pouhých předpisů alespoň nějaké pokusy tyto předpisy objasnit, obsahují téměř vždy — je to svého druhu zákon, daleko stabilnější než většina našich zákonů — dva hlavní motivy nebo spíše dva hlavní typy motivů. Předně tam určitě najdete několik všeobecných frází, které bombasticky mluví o péči nadřizovaných, o jejich snaze přihlížet k požadavkům doby a k přání veřejného mínění. Mluví se například o tom, „jak je důležité odvrátit nouzi venkovského obyvatelstva o potraviny“, o „mravní odpovědnosti za blaho místního obyvatelstva“ apod. Tyto všeobecné fráze pochopitelně v podstatě nic neznamenají a k ničemu pozitivnímu nezavazují; zato se však jako vejce vejci podobají nezapomenutelným promluvám nesmrtelného Jidáška Golovljova^[173], jimiž častoval rolníky, které okrádal. Mimochodem, těchto všeobecných frází vždy využívá cenzurovaný liberální tisk (částečně z naivity a částečně ze „služební povinnosti“), kdykoli chce vykonstruovat, že se vláda v zásadě shoduje s jeho stanoviskem.

Jestliže si však pozorněji všimnete jiných, ne tak bezobsažných a ne tak očividně frázovitých motivů vládního nařízení, vždy tam najdete konkrétní vysvětlení, která *doslova opakují* otřepané argumenty našeho nejreakčnějšího tisku (například listu Moskovskije vědomosti). Podle našeho názoru by bylo docela užitečné (a dokonce i pro legální pracovníky únosné) sledovat a zaznamenávat v každém jednotlivém případě tuto shodu vlády s listem Moskovskije vědomosti. Například oběžník, o němž mluvíme, opakuje nejhanebnější výtky „zdivočelých statkářů“^[174], podle nichž předčasné sestavování seznamů postižených vede k tomu, že „někteří zámožní rolníci prodávají zásoby, přebytky a inventář, aby vyvolali dojem, že jejich hospodářství se ocitlo na mizině“. Ministr říká, že to „ukázaly zkušenosti z dřívějších zásobovacích kampaní“. Co to znamená? Znamená to, že ministr čerpá své politické zkušenosti z lamentací nejzarytějších zastánců nevolnictví, kteří nadělali tolik povyku v minulých hladových letech a také dnes mají plno

řečí, že rolníci podvádějí, a kteří se tolik pohoršují nad „řečmi“ o epidemii tyfu z hladu.

Od těchto zastánců nevolnictví se pan Sipjagin také naučil mluvit o demoralizaci. Píše: „Je velmi důležité, aby... místní instituce... pomáhaly ušetřit poskytnuté prostředky, aby však hlavně (sic!!) neposkytovaly vládní podporu neoprávněně osobám, které ji nepotřebují, a zabránily tak demoralizaci.“ Tento bezostyšný pokyn pomáhat šetřit prostředky je zdůrazněn následujícím zásadním ponaučením: „...štědré rozdávání vyživovacích podpor rodinám, které se bez nich mohou obejít“ (které se mohou obejít s 24 pudy obilí na rodinu ročně?), „by mohlo mít v budoucnosti zhoubné následky a kromě neproduktivnosti(!) státních výdajů by to mohlo být z hlediska prospěchu a potřeb státu stejně škodlivé, jako kdyby skutečně postižení byli ponecháni bez náležité pomoci“. Za starých časů říkali monarchové, když se v nich hnulo svědomí: „Je lépe osvobodit deset vinných než odsoudit jednoho nevinného.“ Dnes však nejbližší carův pomocník prohlašuje: Je stejně škodlivé dát podporu rodině, která může vystačit ročně s 24 pudy obilí, jako ponechat bez podpory „skutečně“ postižené. Jaká škoda, že v tom sáhodlouhém a náramně nudném oběžníku nemůže široká veřejnost najít toto vzácně upřímné „hledisko prospěchu a potřeb státu“! Zůstává jediná naděje: snad s obsahem ministerského oběžníku blíže seznámí lid sociálně demokratický tisk a osobní agitace sociálních demokratů.

Zvláště ostře však oběžník „napadá“ dobrodince z řad soukromých osob: ze všeho je zřejmé, že správní úředníci bojující proti hladovějícím považují za nejdůležitější „nepřátelskou“ pozici soukromé podpůrné kroužky, vyvažovny aj. Pan Sipjagin s chvályhodnou otevřeností vysvětluje, proč tato soukromá dobročinnost už dávno nedává spát ministerstvu vnitra. V oběžníku se praví: „Už při špatné

úrodě v roce 1891 a 1892 a při všech pozdějších podobných pohromách se často stávalo, že někteří dobrodinci poskytující materiální pomoc obyvatelstvu postižených krajů se zároveň snažili vzbudit v něm nespokojenost se současným zřízením a klást neoprávněné požadavky vládě. Úrodnou půdou pro protivládní agitaci je nedostatečná pomoc v nouzi a v nemocích, které z ní nutně vznikají, a rozvrácené hospodářství, a toho všeho ochotně využívají politicky nespolehlivé osoby, které pod rouškou pomoci bližnímu uskutečňují své zločinné záměry. Obvykle se už při prvních zprávách o zvlášť špatné úrodě sjíždějí do postižených krajů ze všech stran osoby s pošramocenou politickou minulostí, snaží se navázat styky se zástupci dobročinných spolků a institucí přijíždějícími z hlavních měst a ti je z neznalosti považují za své místní spolupracovníky, z čehož vznikají vážné obtíže ve věci pořádku a veřejné správy.“

Ruské vládě přece jen začíná být na ruské půdě úzko. Byly doby, kdy bylo nutné zvlášť dozírat pouze na jednu vrstvu obyvatelstva, na studující mládež: ta byla pod velmi přísným dohledem, její styky s osobami, které neměly bezúhonnou politickou minulost, se pokládaly za velké provinění a různé kroužky a spolky, i když neměly jiný cíl než hmotnou podporu, byly podezřívány z protivládních úmyslů aj. Tehdy — a není tomu tak dávno — neexistovala jiná *vrstva*, tím méně třída obyvatelstva, v níž by byla vláda viděla „velmi příznivou půdu pro protivládní agitaci“. Ale od poloviny devadesátých let už začínají oficiální vládní směrnice upozorňovat na jinou, daleko početnější třídu obyvatelstva, která vyžaduje zvláštní dozor: na tovární dělníky. Rostoucí dělnické hnutí přinutilo vládu, aby vytvořila celou soustavu institucí dozírajících na nový bouřící se živel; v seznamu míst, v nichž byl zakázán pobyt politicky podezřelým osobám, se začaly objevovat vedle hlavních a univerzitních měst také tovární střediska, kolonie, újezdy i celé gubernie.* Ukázalo se, že dvě třetiny území evrop-

* Srov. např. důvěrný oběžník^[208] otištěný v 6. čísle Jiskry o oso-

ského Ruska je třeba zvlášť chránit před nespolehlivými živly, zatímco zbývající třetina je tak přeplněna „osobami s pošramocenou politickou minulostí“, že i v nejdlehlější provincii se začíná projevovat neklid.* Teď se ukazuje, že podle autoritativního názoru tak kompetentní osoby, jako je pan ministr vnitra, představuje „příznivou půdu“ pro protivládní agitaci i ta nezapadlejší *vesnice*, jestliže se v ní vyskytují případy nedostatečné pomoci v nouzi, nemoci a úpadek hospodářství. A kolik je takových ruských vesnic, kde nejsou tyto „případy“ trvalým jevem? Nemáme my, ruští sociální demokraté, okamžitě využít tohoto upozornění pana Sipjagina na „příznivou“ půdu? Právě teď, kdy se za první vesnice zajímá o čas od času náhodně proskakující pověsti o únorových a březnových srážkách městského proletariátu a studující mládeže s vládní soldateskou, a za druhé, neposkytuje snad každé takové tvrzení o „neoprávněných požadavcích“ mužika apod. nesmírně bohatý materiál pro nejširší a všestrannou agitaci?

Užitečného upozornění pana Sipjagina musíme využít, ale jeho naivita nám může být jen k smíchu! Je skutečně směšně naivní představit si, že bude-li na soukromou dobročinnost dozírat a kontrolovat ji gubernátor, nebudou moci „nespolehlivé“ osoby tak snadno ovlivňovat vesnici. Skuteční dobrodinci neměli nikdy nějaké politické cíle, takže nové zákazy a omezení postihnou převážně ty, kteří jsou vládě nejméně nebezpeční. Naproti tomu lidé, kteří budou chtít otevřít rolníkům oči, aby pochopili význam nových opatření a všeobecné stanovisko vlády k hladu,

bách vypovězených z Petrohradu, zejména literátech, z nichž mnozí nikdy neměli vůbec nic společného s politikou, a zejména ne s „dělnickou“ politikou. Přesto jim byl zakázán pobyt nejen v univerzitních městech, ale i v „místech, kde jsou továrny“, a některým dokonce *vyhradně* v místech, kde jsou továrny.

* Viz například zprávy dopisovatelů v 6. a 7. čísle Jiskry o tom, že veřejné pobouření a protivládní „incidenty“ pronikly dokonce i do takových bohabojných měst, jako Penza, Simferopol, Kursk apod.¹²³

určitě neuznají za nutné navázat styk se zástupci Červeného kříže nebo se představovat pánům gubernátorům. Když se například ukázalo, že prostředí továren a závodů je „příznivou půdou“, tak přece lidé, kteří se chtěli s tímto prostředím sblížit, nenavazovali styky s řediteli továren, aby se informovali o poměrech v továrnách, a nešli se představit pánům továrním inspektorům, aby jim dovolili pořádat schůze s dělníky. Nezapomínáme ovšem, že politická agitace mezi rolníky je nesmírně obtížná, a to tím spíše, že není možné a ani by nebylo účelné odvádět pro tuto agitaci revoluční sly z měst, ale nesmíme také zapomínat na to, že takové hrdinské činy vlády, jako je omezení soukromé dobročinnosti, odstraňují dobrou polovinu těchto obtíží a ušetří nám polovinu práce.

Nebudeme se zabývat takovou „maličkostí“, jako je — ve srovnání s posuzovaným oběžníkem — další oběžník téhož ministra o zesíleném dozoru nad dobročinnými koncerty, představeními aj. (srov. článek Nové zábrany^[120] v 9. čísle Jiskry).

Zkusíme se podívat, jak to teď vypadá s podporami obyvatelstvu, které vláda stanoví a rozděljuje podle nových předpisů, a se skutečnou nouzí. Je pravda, že k tomu máme nanejvýš skrovné údaje. Tisk je dnes spoután na ruku i nohou, hlasy soukromých organizátorů vyvařoven zmlkly současně se „zákazem“ jejich činnosti a ruskou veřejnost, zastrašenou novými přísnými opatřeními, informují pouze úřední policejní zprávy o úspěšném průběhu zásobovací kampaně a ve stejném duchu psané články v listu Moskovskije vědomosti, nebo občas reprodukováné jalové rozhovory dotěrného reportéra s nějakým pompadurem¹²⁴, který nesmírně důležitě vykládá „o jednomyslnosti starosty, jakož i o jeho nedílné pravomoci a o podobných věcech“¹²⁵. Například Novoje vremja v č. 9195 ohlašuje, že saratovský (bývalý archangelský) gubernátor A. P. Engelgardt přijal

pracovníka místního listu a mezi jiným mu řekl, že on sám osobně uspořádal v gubernii poradu maršálků šlechty, zástupců zemstevních správ, obvodních náčelníků a zástupců Červeného kříže a „rozdělil jim úkoly“.

A. P. Engelgardt řekl: „Takový druh kurdějí, jaké jsem poznal v Archangelské gubernii, se zde nevyskytuje. Tam nebylo možné přiblížit se k nemocnému na pět kroků, tam je to skutečné ‚hnutí‘, ale tady jsou to převážně následky silné chudokrevnosti, která se rozšířila jako důsledek strašlivých životních podmínek v domácnostech. Téměř jediným příznakem kurdějí u zdejších nemocných jsou bílé rty, bílé dásně... Takový nemocný je při správné výživě do týdne zdrav. Právě nyní tuto výživu zlepšujeme. Celkem se vydává 1000 porcí denně, ačkoli je zaregistrováno nejvýše 400 krajně strádajících osob.

Kromě onemocnění kurdějemi byly v celém újezdu zjištěny pouze tři případy tyfu. Doufáme, že tyf se dále šířit nebude, protože všude již byly zahájeny veřejné práce a obyvatelstvu byl zajištěn výdělek.“^[221]

Tady vidíte ten blahobyt: v celém chvalynském újezdu (o němž pan pompadur mluví) je pouze 400 krajně strádajících (ostatní asi „mohou vystačit“ podle pánů Sipjagina a Engelgardta i s 24 pudy obilí ročně na rodinu!!), obyvatelstvo je již hmotně zabezpečeno a nemocní se do týdne uzdravují. Jak potom nevěřit listu Moskovskije vědomosti, který nás ve zvláštním úvodníku (č. 258) ujišťuje, že „podle posledních zpráv z 12 gubernií postižených neúrodou v nich kypí čínorodá práce správních úřadů organizujících pomoc^[122]“. Mnohé újezdy už byly prozkoumány, aby jim mohla být přiznána špatná vyživovací situace, jsou jmenováni újezdní vedoucí pro zásobování atd. Je zřejmé, že vládní činitelé dělají všechno možné, aby byla pomoc poskytnuta včas a v dostatečné míře.“

„Kypí čínorodá práce“ a... „je zaregistrováno nejvýše 400 krajně strádajících osob“... Chvalynský újezd má 165 000 vesnických obyvatel, ale vydává se tam 1000 porcí.

V celé jihovýchodní oblasti (včetně Saratovské gubernie) bylo v tomto roce sklizeno o 34 % méně žita. V Saratovské gubernii bylo postiženo absolutní neúrodou 15 % (podle údajů guberniální zemstevní správy¹²⁶) veškeré oseté plochy rolnických pozemků (1,5 miliónu děsjatin) a špatnou úrodou 75 %, ale chvalynský újezd patří spolu s kamyšinským k nejvíce postiženým újezdům Saratovské gubernie. Rolníci chvalynského újezdu tedy sklidili celkem minimálně o 30 % obilí méně. Dejme tomu, že polovina této nedostačné sklizně připadá na zámožné rolnictvo, které tím ještě není odsouzeno k hladovění (ačkoli tento předpoklad je více než odvážný, protože zámožní rolníci mají lepší pozemky a lépe je obdělávají, takže při neúrodě jsou na tom vždy lépe než chudina). I za tohoto předpokladu zjistíme, že hladovějících musí být 15 %, tj. asi 25 000 osob. A to nás někdo chce utěšovat, že chvalynské kurděje nejsou zdaleka tak zlé jako archangelské, že se vyskytly pouze tři případy tyfu (kdyby alespoň tak hloupě nelhali!) a že se vydává tisíc porcí (zřejmě propočítaných a rozdělených podle Sipjagina systému boje... proti zveličování).

Pokud jde o „výdělky“, o nichž se pan Sipjagin ve svém oběžníku zmiňoval *tříkrát*, aby zabránil zveličování (jednou, když zakazuje považovat za postižené újezdy, v nichž má obyvatelstvo obvyklé výdělky, podruhé, když nařizuje snížit normu 48 pudů na polovinu, protože 50 % dělnického obyvatelstva „si má“ vydělat, a potřetí, když nařizuje, aby tato konečná položka byla snížena o $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{10}$ podle místních podmínek), pokud jde tedy o výdělky, pak v Saratovské gubernii poklesly jak výdělky v zemědělství, tak mimo zemědělství. „Následky neúrody,“ stojí ve výše uvedeném hlášení zemstevní správy, „se projeví i u domácích výrobců, protože poklesl odbyt jejich výrobků. Proto můžeme v újezdech s nejsilněji rozvinutou domácí výrobou *pozorovat krizi*.“ Mezi tyto újezdy patří i nejvíce postižený kamyšinský újezd, v němž se mimo jiné tisíce chudáků zabývají proslulou výrobou sarpinky. Sarpinka se vyrábí v za-

padlých vesnicích a i v normálních letech jsou tu přímo nesnesitelné poměry: děti ve věku 6—7 let zde například pracují za 7—8 kopejek denně. Můžeme si představit, jak to tam vypadá, když celý kraj postihne obrovská neúroda a domácí výrobou těžká krize.

Špatnou úrodu obilí v Saratovské gubernii provází (jako samozřejmě ve všech guberniích postižených neúrodou) nedostatek krmiva. V posledních měsících (tj. již v druhé polovině léta!) se neobyčejně šíří různá hromadná onemocnění dobytka a zvyšuje se jeho úhyn. „Podle sdělení zvěrolékaře z chvalynského újezdu“ (přejímáme tuto zprávu z téhož listu, který reprodukoval obsah výše uvedeného hlášení guberniální zemstevní správy) „byla při pitvě uhybnulých zvířat nalezena v jejich žaludku pouze hlína.“^[125]

Ve „zprávě odboru ministerstva vnitra pro zemstva“^[135] o prodloužení zásobovací kampaně se mezi jiným říká, že z újezdů uznaných za postižené „pouze ve chvalynském se od července vyskytla ve dvou vesnicích epidemická onemocnění kurdějemi. Proti dalšímu šíření epidemie bojuje místní lékařský personál, jemuž byly poslány na pomoc dvě skupiny společnosti Červeného kříže, které podle sdělení gubernátora“ (onoho A. P. Engelgardta, s nímž jsme se již seznámili) „pracují velmi úspěšně; ve všech ostatních újezdech uznaných za postižené neúrodou se podle zpráv, které došly ministerstvu do 12. září tohoto roku, nevyskytly žádné případy mimořádné nouze o potraviny, které by zůstaly bez pomoci, a nebylo zaznamenáno, že by se vzhledem k nedostatečné výživě šířily nemoci“.

Abychom ukázali, jak dalece můžeme věřit tvrzení, že se nevyskytly žádné případy *mimořádné* nouze, kdy nebyla poskytnuta pomoc (a *chronická* nouze se vyskytovala?), a že se prý nešíří nemoci, srovnáme alespoň údaje z dalších dvou gubernií.

V Ufské gubernii byl uznán za postižený menzelinský a belebejevský újezd. Odbor ministerstva vnitra pro zemstva sděluje, že „podle prohlášení gubernátora“ bude nutné

opatřit vládní půjčku na nákup 800 000 pudů obilí, a to „jen na potraviny“. Ale mimořádné shromáždění zemstev Ufské gubernie svolané na 27. srpna projednalo otázku pomoci postiženým neúrodou a stanovilo, že tyto újezdy potřebují na výživu 2,2 miliónu pudů obilí a ostatní újezdy 1 milión kromě půjčky na osivo (3,2 miliónu pudů na gubernii) a na krmivo pro dobytek (600 000 pudů). Ministerstvo tedy stanovilo *jednu čtvrtinu* toho, co stanovilo zemstvo.

Druhý příklad. Když odbor pro zemstva uveřejnil svou zprávu, nebyl ve Vjatecké gubernii žádný újezd, který by byl uznán za postižený, ale přesto jí byla přiznána půjčka ve výši 782 000 pudů. Je to totéž množství, které podle novinových zpráv vypočetl již vjatecký guberniální úřad pro zásobování na svém zasedání dne 28. srpna (a to v souladu s usneseními újezdních sjezdů konaných ve dnech 18. až 25. srpna). *Tytéž* sjezdy stanovily *kolem 12.* srpna výši půjčky jinak, a to 1,1 miliónu pudů na výživu a 1,4 miliónu pudů na osivo. Kde se vzal tento rozdíl? Co se událo v době mezi 12. a 28. srpnem? Objevil se oběžník^[211] pana Sipjagina ze 17. srpna o boji proti hladovějícím. Oběžník měl tedy okamžitou platnost a nepatrné množství 230 000 pudů obilí bylo vyškrtáno z rozpočtu, který sestavily — toho si povšimněte — újezdní sjezdy, tj. instituce, jež nahradily (podle zákona z 12. června 1900) nespolehlivé zemstvo, instituce složené ze samých úředníků a zejména z obvodních náčelníků... Cožpak se skutečně dočkáme toho, že i obvodní náčelníci budou obviněni z liberalismu? I to se může stát. V listu Moskovskije vědomosti^[116] jsme alespoň nedávno četli tuto výtku určenou jakémusi panu Om., který se odvážil v deníku Priazovskij kraj¹²⁷ navrhnout, aby noviny uveřejňovaly zápisy ze zasedání guberniálních úřadů pro záležitosti měst (není-li možné, aby na zasedáních byli přítomni zástupci tisku)^[132]:

„Cíl je příliš průhledný: *ruský úředník se často bojí, že nejedná dost liberálně*, a budou-li jednání zveřejňována, může ho to donutit, někdy dokonce proti jeho svědomí, aby pod-

pořil nějaký fantastický liberální nápad městské správy nebo zemstva. Celkem správná spekulace.“

Neměl by se snad ustanovit zvláštní dohled nad vjateckými obvodními náčelníky, kteří — zřejmě z obavy, že nedjednají dost liberálně — neodpustitelně lehkomyšlně „zveličují“ nouzi o potraviny?*

Ostatně „fantastické liberální nápady“ vjateckého zemstva při stanovení rozsahu potřeb by šly ještě mnohem dále (kdyby je moudrá ruská vláda nebyla zbavila řízení zásobovacích záležitostí). Alespoň mimořádné guberniální shromáždění konané ve dnech 30. srpna až 2. září zjistilo, že se sklídilo o 17 % méně obilí a o 15 % méně píce, než činí potřebné množství, tj. 105 miliónů pudů (obvyklá sklizeň

* A ještě jedna ukázka, jak vjatecký gubernátor bojuje proti zveličování:

Ve „vyhláše“ rozeslané volostním správám konstatuje vjatecký gubernátor, že rolníci jsou velmi opatrní, pokud jde o vyživovací půjčku poskytovanou vládou a zemstvy. „Při své cestě po gubernii,“ říká pan Klingenberg, „jsem se přesvědčil, jak jsou rolníci v dnešní situaci rozvášněni a obezřetní, bojí se zadlužit, pokud to není krajně nezbytné, a jsou pevně rozhodnuti trpělivě čekat do příštího roku na boží pomoc, a přitom se snaží dostat z obtížné situace vlastními silami.“ To stačí, aby byl vjatecký gubernátor přesvědčen o tom, že „pokojné a rozvášněné obyvatelstvo Vjatecké gubernie nevzruší žádné pověsti o bezplatné pomoci vlády a zemstev, o možnosti prominutí dluhů a daňových nedoplatků ani o zveličeném rozsahu neúrody“. Gubernátor pokládá za nutné varovat rolnické obyvatelstvo, „že zjistí-li se při revizi rozhodnutí, že hospodář sice nemá žádné zásoby, ale v letošním roce sklídl dostatečné množství obilí k výživě rodiny a k osetí polí, ale že toto obilí prodal a za utržené peníze koupil jiné potřebné věci, nemůže počítat se žádnou půjčkou. Podle nového zákona nebude pro poskytnuté půjčky platit vzájemné ručení¹²⁸, budou se vymáhat podle stejných předpisů, jako se vymáhají přímé daně. Každý hospodář, který žádal a obdržel půjčku, si proto musí uvědomit, že ji bude muset sám splatit, že mu nikdo nepomůže a že vymáhání bude přísné, takže v případě, že se nedoplatky nahromadí, může být veškerý jeho movitý majetek prodán a nemovitosti zkonfiskovány.“

Můžeme si představit, jak asi po takovém gubernátorově oznámení páni z volosti jednají s hladovějícími, kteří žádají o půjčku a mají přitom daňové nedoplatky!

je 134 milióny pudů, kdežto letos se sklídily 84 milióny pudů). Chybí tedy *21 miliónů pudů*. „Ze 310 volostí v gubernii nestačí letošní sklizeň zajistit celkem 158 volostí, v nichž žije 1 566 000 obyvatel.“ Ano, nelze pochybovat o tom, že „kypí čínorodá práce správních úřadů“ při snižování skutečného rozsahu potřeb a ve snaze zredukovat veškerou pomoc hladovějícím na jakousi komedii kopejkové dobročinnosti.

Bylo by ostatně ještě příliš lichotivé nazývat správní úředníky, kteří se semkli pod praporem Sipjaginova oběžníku^[211], „komedianty dobročinnosti“. S těmi mají společné jen to, jak ubohá je poskytovaná pomoc a jak se snaží nafouknout její obsah. Komedianti dobročinnosti^[34] však vidí v lidech, jimž prokazují dobrodiní, v nejhorším případě hračku, která příjemně šimrá jejich samolibost, kdežto Sipjaginovo úřednictvo v nich vidí nepřátele, lidi domáhající se něčeho nezákonně („kladou vládě neoprávněné požadavky“), a proto musí být zkroceni. Velmi výstižně je tento názor vyjádřen v pozoruhodných Prozatímních předpisech^[19], podepsaných carem 15. září 1901.

Je to celý zákon o 20 člancích a je v něm tolik pozoruhodného, že bychom jej bez váhání mohli zařadit mezi nejdůležitější zákonodárné akty z počátku 20. století. Začneme názvem: Prozatímní předpisy o *účasti* obyvatelstva z krajů postižených neúrodou na pracích, které se organizují podle nařízení ministerstva dopravy, zemědělství a státního majetku. Jsou snad tyto práce tak nesmírně výhodné, že „účást“ na nich je zvláštní milostí? Patrně ano, jinak by přece první článek nového zákona neopakoval: „venkovskému obyvatelstvu z krajů postižených neúrodou *se dává možnost účastnit se prací*“ atd.

Ale o těchto „výhodách“ se pojednává až ve druhé polovině zákona a na začátku se řeší *organizační* stránka celé věci. Příslušné správní úřady „předem určí nejvhodnější práce“ (článek 2), přičemž „se budou řídit řádem stanoveným zákonem“ (článek 3, který bychom mohli podle

vzoru názvů kapitol v některých Dickensových románech^[39] nazvat: „onen článek nového zákona, v němž se hovoří o nutnosti přizpůsobovat se starým zákonům“). Práce jsou financovány buď z rozpočtových prostředků, nebo ze zvláštních úvěrů; celkově je řídí ministr vnitra, který může jmenovat zvláštní zmocněnce, a při jeho ministerstvu se zřizuje zvláštní „poradní sbor pro zásobování“, jemuž předsedá náměstek ministra a jehož členy jsou zástupci různých ministerstev. Povinností tohoto poradního sboru je: a) povolovat odchylky od stanoveného řádu, b) projednávat předběžné návrhy na využití prostředků, c) „stanovit nejvyšší hranici odměn dělníkům, jakož i určovat ostatní podmínky, za nichž se může obyvatelstvo účastnit příslušných prací, d) rozmisťovat pracovní skupiny na jednotlivá pracoviště, e) řídit dopravu těchto skupin na pracoviště“. Usnesení poradního sboru schvaluje ministr vnitra a „v příslušných případech“ i ministři ostatních resortů. Dále: práci určují a stanoví pro ni potřebný počet obyvatelstva obvodní náčelníci, kteří všechny tyto skutečnosti hlásí gubernátorům, gubernátoři je pak se svým vyjádřením předávají ministerstvu vnitra „a podle pokynu tohoto ministerstva nařizují obvodním náčelníkům, jak mají dopravovat dělníky na jednotlivá pracoviště...“

Uf! Konečně jsme zvládli celou „organizaci“ této nové věci! Teď jde o to, kolik mazadla bude třeba, aby se rozjela všechna kola této těžkopádné, ryze ruské administrativní mašinerie. Jen si zkuste představit, jak to bude ve skutečnosti vypadat: do bezprostředního styku s hladovějícími přijde jen obvodní náčelník. Jemu tedy přísluší iniciativa. Pošle přípis — komu? Gubernátorovi, praví článek prozatímních předpisů z 15. září. Ale oběžníkem ze 17. srpna byla přece zřízena zvláštní „ústřední újezdní zásobovací správa“, která má „soustředit řízení *veškerého* zásobování v újezdu v rukou jediné úřední osoby“ (podle oběžníku ze 17. srpna touto osobou má být přednostně jmenován újezdní maršálek šlechty). Dojde ke „kompetenčním spo-

rům“, které se ovšem rychle vyřeší pomocí pozoruhodně jasných a prostých „zásad“ vyložených v šesti bodech 175. článku „všeobecného guberniálního řádu“, které stanoví „způsob řešení kompetenčních sporů... mezi úřady a úředníky“. Nakonec se přípis přece jen dostane do gubernátorovy kanceláře, v níž se bude sestavovat „vyjádření“. Potom se to všechno pošle do Petrohradu, kde to prozkoumá zvláštní poradní sbor. Zástupce ministerstva dopravy v tomto poradním sboru není však s to vyřešit problém, zda je účelné opravovat cesty v buguruslanském újezdu, a tak cestuje přípis z Petrohradu na venkov a zpět. Když se konečně zásadně vyřeší otázka účelnosti práce aj. apod., bude se petrohradský poradní sbor zabývat „rozdělováním pracovních skupin“ mezi buzulucký a buguruslanský újezd.

Proč vlastně byla vytvořena taková mašinérie? Proto, že jde o novou věc? Vůbec ne. Před vydáním prozatímních předpisů z 15. září se veřejné práce organizovaly daleko jednodušeji „podle platných zákonných ustanovení“ a oběžník ze 17. srpna, když mluví o veřejných pracích organizovaných zemstvy, kuratorii pracovních ústavů pro chudé a guberniálními úřady, nepočítá s vytvořením nějaké zvláštní organizace. Jak vidíte, spočívá vládní „zásobovací kampaň“ v tom, že petrohradské departementy celý měsíc (od 17. srpna do 15. září) vymýšlely a také vymyslely nekonečné komplikace. Zato však u petrohradského poradního sboru už patrně nehrozí nebezpečí, že podlehne zveličování, před nímž nejsou chráněni místní úředníci „obávající se, že nejsou dost liberální“...

Zlatým hřebem nových „prozatímních předpisů“ jsou však zákonná ustanovení o najímání „venkovského obyvatelstva“ na práce. Jsou-li pracoviště „mimo místo jejich trvalého pobytu“, vytvářejí dělníci za prvé zvláštní skupiny „pod dohledem obvodního náčelníka“, který schvaluje také vedoucího dozírajícího na pořádek; za druhé jsou dělníci po vstupu do takové skupiny zapsáni ve zvláštním seznamu „*nahrazujícím* dělníkům do něho“ („v onen“, jak

se praví v zákoně) „zapsaným povolení k pobytu předepsané zákonem při přepravě a po dobu jejich účasti na pracích; seznam má u sebe až do příjezdu na místo úředník doprovázející dělníky na cestě, nebo nejede-li s nimi úředník, vedoucí skupiny a později osoba, která řídí práce“.

Proč bylo nutné nahradit zvláštním seznamem obvyklé osobní doklady, jež má právo bezplatně obdržet každý rolník, který chce odcestovat? Pro dělníka je to nesporně omezení, protože když má vlastní osobní doklad, může si i daleko lépe vybrat ubytování, i disponovat volným časem, i přejít na jinou, výhodnější nebo vhodnější práci. Z dalšího výkladu poznáme, že to bylo uděláno zcela úmyslně, a ne pouze z lásky k úřednímu formalismu, ale právě proto, aby dělníci byli omezeni podobně jako skupiny nevolníků, kteří byli přepravováni „podle seznamu“, podle takzvaných listin trestanců¹²⁹. Ukazuje se, že například „o náležitý pořádek během cesty a při předávání (sic!) vysílaných skupin dělníků vedoucím pracovišť pečují osoby zvláště k tomu určené ministerstvem vnitra“. Čím dále, tím lépe. Osobní doklady byly nahrazeny seznamy a svoboda pohybu byla nahrazena „vysíláním a předáváním skupin“. Co to znamená? Nemluví se tu snad o trestancích deportovaných na nucené práce? Byly snad již zrušeny (možná jako trest za „zveličování“ hladu?) všechny zákony, podle nichž rolník, který si opatřil osobní doklad, může jet kam chce a jak chce? Cožpak je doprava na státní útraty dostatečným důvodem k tomu, aby byl člověk zbaven občanských práv?

Dále. Ukazuje se, že úředníci přidělující dělníky na práci a vyplácející mzdy i ostatní zaměstnanci resortu zabývajícího se těmito veřejnými pracemi „na základě zpráv guberniálních úřadů z míst, kde bydlí rodiny dělníků, zadržují podle možnosti část mzdy a odesílají ji na příslušná místa k podpoře těchto rodin“. Další zbavení práv. Jak se mohou úředníci opovážit zadržet vydělané peníze? Jak se mohou opovážit vměšovat do rodinných záležitostí dělníků a roz-

hodovat za ně, jako kdyby šlo o nevolníky, koho a jak chtějí podporovat? Je ještě otázka, zda dělníci vůbec dovolí, aby jim byly bez jejich souhlasu zadržovány vydělané peníze. Zřejmě to napadlo i autory nových „galejnických předpisů“, protože v článku zákona, který následuje hned za článkem uvedeným výše, se praví: „Podle nařízení ministra vnitra dozírají na zachování náležitého pořádku na pracovištích tamější obvodní náčelníci, důstojníci zvláštního četnického sboru, policejní úředníci nebo zvláště k tomu určené osoby.“ Skutečně se tu mluví o *potrestání* rolníků, kteří mají být zbaveni práv za „zveličování“ hladu a „neoprávněné požadavky vůči vládě“! Nestačí, že na všechny ruské dělníky dozírá jak policie veřejná, tak i tovární a tajná, zde se ještě nařizuje zřídit *zvláštní* dozor. Je možné, že vláda už opravdu ztratila hlavu ze strachu před těmito skupinami hladovějících rolníků, kamsi vysílaných, dopravovaných a předávaných za pomoci tolika bezpečnostních opatření?

Dále čteme. „V případě, že dělníci naruší veřejný klid a pořádek, že budou naprosto nesvědomitě pracovat nebo nebudou plnit zákonné požadavky osob, které řídí práce nebo dohlížejí na pořádek na pracovištích, mohou být provinilci potrestáni *bez zvláštního soudního řízení* — na rozkaz úředních osob uvedených v článku 16“ (který jsme právě citovali), „vězením do *tří* dnů; za soustavné vyhýbání se práci mohou být z rozkazu týchž úředních osob *posláni postrkem* do domovské obce.“

Cožpak lze po tom všem nazvat prozatímní předpisy z 15. září jinak než prozatímní galejnické předpisy? Trestání bez soudu, posílání postrkem... Ruský rolník je strašně, nesmírně zaostalý a zdeptaný, ale všechno má své meze. I neustálé hladovění a ustavičné vypovídání dělníků z měst muselo na nich zanechat své stopy. A naše vláda, které se tak zalíbilo vládnout pomocí „prozatímních předpisů“*, se dočká nakonec toho, že padne kosa na kámen.

* Už dávno kdosi řekl, že pomocí výjimečného stavu dokáže vládnout každý hlupák. Ano, v Evropě se musí výjimečný stav vyhlášovat,

„Prozatímních předpisů“ z 15. září musíme využít k nejširší agitaci v dělnických kroužcích a mezi rolnictvem; *rozšiřujte* samotný text těchto předpisů s letáky, které je vysvětlují, pořádejte schůze, čtete na nich tento zákon, objasňujte ho v souvislosti s celou „zásobovací“ politikou vlády. Musíme docílit toho, aby každý poněkud uvědomělý dělník, kdykoli se nějakým způsobem dostane na vesnici, měl jasnou představu o „prozatímních galejnických předpisech“ a dokázal skutečně každému říci, oč v nich jde a co je třeba dělat, abychom se zbavili hladu, zvůle a bezpráví.

Pro ruské sentimentální intelektuály, kteří na nic jiného nemyslí a o ničem jiném nemluví než o všelijakých pracovních skupinách a podobných legálních sdruženích, jež vláda trpí nebo podporuje, by měly být prozatímní předpisy o *dělnických skupinách* stálou připomínkou a vážnou výstrahou: měly by jim připomínat, jak naivně věřili vládě, že upřímně trpí nebo podporuje tato sdružení, a že pod pláštíkem „rozvíjení práce lidu“ apod. nepostřehli jeho nejpodlejší nevolnický obsah. Měly by pro ně být výstrahou, aby napříště, až budou mluvit o pracovních skupinách a jiných sdruženích, povolených pány Sipjaginy, nikdy nezapomněli říci pravdu, a to celou pravdu o dělnických pracovních skupinách vytvářených podle prozatímních předpisů z 15. září, a nemohou-li o *nich* mluvit, aby raději mlčeli.

ale u nás je výjimečný stav obvyklý jev, doprovázený tu a tam prozatímními předpisy. V Rusku se přece všechny politické záležitosti vyřizují prozatímními předpisy.

II. STANOVISKO KE KRIZI A HLADU

Znova vypukl hlad a kromě toho stále ještě trvá stará, už vleklá obchodní a průmyslová krize, která vyhodila na dlažbu desetitisíce dělníků marně hledajících práci. Tito dělníci žijí v strašlivé bídě a tím více bije do očí naprosto odlišné stanovisko vlády i vzdělané „společnosti“ k jejich bídě a k bídě rolníků. Ani veřejné instituce, ani tisk se nikterak nesnaží stanovit počet strádajících dělníků a charakterizovat jejich zbídačení alespoň tak přibližně, jak je tomu v případě rolníků. Na pomoc hladovějícím dělníkům se nedělají žádná systematická opatření.

Proč ten rozdíl? Podle nás rozhodně ne proto, že by bylo zbídačení dělníků jaksi méně zjevné, méně výrazné. Obyvatelé měst, kteří nepatří k dělnické třídě, vědí ovšem málo o tom, jak dnes živoří tovární dělníci, že jsou daleko víc stísněni ve sklepích, podkrovích a brlozích, že více než kdy jindy trpí podvýživou a odnášejí k lichvářům poslední zbytky domácího haraburdí; nikdo nevěnuje zvláštní pozornost tomu, že přibývá tuláků a žebráků, návštěvníků nocleháren, že se plní věznice a nemocnice, protože si přece „všichni“ zvykli na to, že k velkému městu patří přeplněné noclehárny a všelijaké útulky pro lidi trpící beznadějnou bídou; nezaměstnaní dělníci nejsou samozřejmě tak připoutáni k určitému místu jako rolníci a buď se sami vydávají do různých končin státu hledat práci, nebo je úřady vypovídají „domů“, protože se bojí hromadění nezaměstnaných. Ale přesto všechno vidí na vlastní oči každý, kdo přichází do styku s životem v továrnách, a každý, kdo sleduje veřejný život, ví z novin, že nezaměstnanost ustavičně roste.

V tom to však není, příčiny tohoto rozdílu tkví hlouběji: musíme je hledat v tom, že hladovění na vesnici a nezaměstnanost ve městech souvisí s naprosto rozdílnými for-

mami hospodářského života země, jsou podmíněny zcela odlišnými vztahy mezi třídou vykořisťovatelů a třídou vykořisťovaných. Na vesnici jsou vztahy mezi těmito dvěma třídami neobyčejně spletité a komplikované vlivem mnoha přechodných forem, protože zemědělské hospodářství se spojuje tu s lichvářstvím, tu s námezdní prací apod. atd. Přitom však hladovější zemědělstí námezdní dělníci, jejichž zájmy jsou v protikladu k zájmům statkářů a zámožných rolníků, což je jasné všem a do značné míry i jim samotným, ale hladovější malí rolníci, kteří bývají považováni (a sami se považují) za samostatné hospodáře, kteří jen náhodou upadají do určité „dočasné“ závislosti. V očích lidu je neúroda jako bezprostřední příčina hladu čistě živelní pohroma, trest boží. A protože tyto neúrody provázené hladověním existují už od nepaměti, muselo s nimi i zákonodárství již dávno počítat. Již dávno existují (hlavně na papíře) celé sbírky předpisů o výživě lidu, nařizující celý systém „opatření“. A i když tato opatření vůbec neodpovídají potřebám dneška, protože byla převzata většinou z doby nevolnictví, v níž převládalo patriarchální naturální hospodářství, přece se pokaždé v období hladu uvádí do pohybu celý mechanismus veřejné správy a zemstev. Tento mechanismus se navzdory všem přáním mocných tohoto světa jen těžko obejde, ba možno říci vůbec neobejde bez všestranné pomoci oněch nenáviděných „třetích osob“, bez inteligence, která se snaží dělat „povyk“. Na druhé straně souvislost hladu s neúrodou a zaostalost rolníka, který si neuvědomuje (nebo si uvědomuje jen zcela mlhavě), že ho tak zbídačil jen stále rostoucí útlak kapitálu spojený s vyděračskou politikou vlády a statkářů, má za následek, že se hladovějící cítí úplně bezmocní a nemají nejen neúměrné, ale dokonce vůbec žádné „požadavky“.

Čím méně si utlačovaná třída uvědomuje svůj útlak a právo na požadavky vůči utlačovatelům, tím více lidí se sklonem k dobročinnosti se najde v majetných třídách a tím poměrně menší odpor kladou této dobročinnosti

místní statkáři, přímo zainteresovaní na bídě rolníka. Uvážíme-li tuto nespornou skutečnost, ukáže se, že zesílený odpor statkářů, zesílený pokřik o „demoralizaci“ mužika a konečně fakt, že vláda „prodchnutá“ tímto duchem použila čistě vojenských opatření proti hladovějícím i proti dobrodincům, jasně dosvědčují naprostý úpadek a rozklad onoho odvěkého, patriarchálního, věky posvěceného a zdánlivě neotřesitelného vesnického způsobu života, kterým byli tak nadšeni nejhorlivější slavjanofilové, nejaktivnější reakcionáři a jedni z prvních, velmi naivních „narodníků“. Nás, sociální demokraty, vždycky obviňovali narodnici, že uměle zanášíme pojem třídního boje tam, kam nepatří, a reakcionáři, že roznécujeme třídní nenávisť a štveme „jednu část obyvatelstva proti druhé“. Nebudeme donekonečna opakovat svou odpověď na tato obvinění, chceme jen poznamenat, že ruská vláda *nás všechny předstihla* v hodnocení úrovně třídního boje a v ráznosti opatření, která učinila na základě tohoto hodnocení. Každý, kdo se někdy setkal s lidmi, kteří se v hladových letech vydali „nasytit“ rolníky — a kdo z nás se s nimi nesetkal? — ví, že to dělali z čistě lidského soucitu a lítosti, že jakékoliv „politické“ záměry jim byly naprosto cizí, že těchto lidí se vůbec nedotkla propagace myšlenek třídního boje a že je nepřesvědčovaly argumenty, kterých marxisté používali ve svém rozhořčeném boji proti narodnickým názorům na vesnici. Co s tím má společného třídní boj? — říkali. Rolníci prostě hladovějí a je jim třeba pomoci.

Koho však nepřesvědčily argumenty marxistů, toho snad přesvědčí „argumenty“ pana ministra vnitra. Není pravda, že „prostě hladovějí“, vykládá dobrodincům, bez povolení úřadů nelze „prostě“ pomáhat, protože se prohlubuje demoralizace a vznikají neoprávněné požadavky. Vměšovat se do zásobovací kampaně znamená zasahovat do božích a policejních záměrů, které zabezpečují pánům statkářům dělníky ochotné pracovat div ne zadarmo a eráru příliv násilně vymáhaných daní. Kdo se pozorně zamyslí nad

Sipjaginovým oběžníkem^[211], musí si říci: ano, na naší vesnici se vede sociální válka a jako v každé válce nelze válčícím stranám upírat právo kontrolovat náklady lodí směřujících do nepřátelských přístavů, i když plují pod neutrální vlajkou! Od jiných válek se tato válka liší jen tím, že v ní jedna strana, jejímž údělem je věčně pracovat a věčně hladovět, dokonce ani nebojuje, ale stále jenom prohrává... prozatím.

Že taková válka probíhá v továrním průmyslu, o tom už dávno nikdo nepochybuje a „neutrálnímu“ dobrodinci není třeba v oběžnících vysvětlovat, co to znamená: bez peněz do hospody nelez (tj. bez povolení úřadů a pánů fabrikantů). Již v roce 1885, kdy o nějaké jen trochu znatelné socialistické agitaci mezi dělníky nemohlo být ani řeči, dokonce ve středoruské oblasti, kde dělníci mají k rolnictvu blíže než v hlavním městě, bylo vlivem průmyslové krize tovární ovzduší tak nabito elektřinou, že se stále odněkud ozývalo hřmění. Za takové situace je dobročinnost předem odsouzena k bezmocnosti, a je proto jen náhodnou a čistě soukromou záležitostí určitých osob a nemá sebemenší odezvu na veřejnosti.

Je tu ještě jedna zvláštnost v postoji veřejnosti k hladu. Bez nadsázky lze říci, že u nás až donedávna panoval názor, že se celé hospodářské, ba dokonce státní zřízení v Rusku opírá pouze o *masu* rolnictva, které vlastní půdu a samostatně na ní hospodaří. Jak dalece pronikl tento názor i mezi pokrokově smýšlející lidi, kteří se ze všeho nejméně dají nachytat na oficiální chvalozpěvy, zvláště výrazně ukázala pozoruhodná kniha Nikolaje -ona, vydaná po hladových letech 1891—1892¹³⁰. Zruinování obrovského množství hospodářství se zdálo všem něčím tak absurdním, takovým nemožným skokem do nebytí, že nutnost poskytnout co nejrozsáhlejší pomoc, která by skutečně „vyléčila rány“, se stala takřka všeobecným heslem. A zas to nebyl nikdo jiný než pan Sipjagin, kdo se postaral o rozptýlení posledních iluzí. Na čem stojí „Rusko“, z čeho tyje třída

statkářů, obchodníků a průmyslníků, když ne z ožebračování a bídy lidu? Pokoušet se vyléčit *tuto* „ránu“ jinak než jen na papíře, to je přece velezrada!

Pan Sipjagin nesporně pomůže rozšířit a potvrdit pravdivé tvrzení, že ani proti nezaměstnanosti a krizím, ani proti asiatsky barbarským a bezohledným formám vykořisťování malovýrobce, kterých u nás tento proces nabyl, neexistuje a nemůže existovat jiný prostředek než třídní boj revolučního proletariátu proti celému kapitalistickému řádu. Mocní kapitalistického státu věnují masovým obětem krize a hladu právě tolik pozornosti jako lokomotiva těm, které drtí při své jízdě. Mrtvá těla zabrzdí kola, vlak se zastaví, může přitom dokonce (má-li příliš energické stroje) vykolejit, ale v každém případě po delším či kratším zdržení pokračuje v jízdě. Slyšíme o smrti hladem a o ožebračení desetitisíců a statisíců malých hospodářů, ale zároveň slyšíme také o pokroku ruského zemědělství, o tom, jak ruští statkáři vyslali expedici ruských zemědělců do Anglie a úspěšně dobývají zahraniční trhy, jak roste odbyt zdokonaleného náradí, jak se rozšiřuje setí travin apod. Pro ruské zemědělské podnikatele (jako pro všechny kapitalistické podnikatele) znamená rostoucí ožebračování a hlad pouze malé přechodné zdržení, jehož si takřka nevšimnou, dokud je hladovějící *nepřinutí*, aby jim věnovali pozornost. Všechno jde svou cestou — i spekulace s prodejem půdy u té části *hospodářů*, kterou tvoří zámožní rolníci.

Tak například buguruslanský újezd Samarské gubernie byl prohlášen za „postižený neúrodou“. To znamená, že ožebračení rolnických *mas* a hlad tu dosáhly vrcholu. Utrpení širokých vrstev však nejen nebrání, ale jak se zdá, dokonce napomáhá upevnit hospodářské postavení buržoazní menšiny rolnictva. O uvedeném újezdu^[10] čteme v zářijových příspěvcích dopisovatelů listu *Russkije vedomosti*¹³¹ (č. 244) toto:

„Buguruslanský újezd Samarské gubernie. Novinkou u nás je všeobecný, rychlý vzestup cen půdy a tím vyvolaná

obrovská spekulace s půdou. Před nějakými 15—20 lety se zde prodávala děsjatina výborné půdy v nížině *za 10 až 15 rublů*: v místech vzdálených od železnice se ještě před třemi lety cena 35 rublů za děsjatinu považovala za vysokou a jen za nejlepší půdu s pěknou usedlostí v blízkosti trhu bylo jednou zapláceno 60 rublů za děsjatinu. Teď se ale platí *50—60 rublů* za nejhorší půdu, kdežto cena nejlepší půdy stoupla na 80, ba dokonce i na 100 rublů za děsjatinu. Spekulace vyvolaná stoupajícími cenami půdy je dvojího druhu: za prvé se půda skupuje proto, aby se vzápětí prodala (jsou případy, že půda byla koupena po 40 rubelech za děsjatinu a za rok znovu prodána místním *rolníkům po 55 rubelech*); obvykle prodávají půdu statkáři, kteří nemají chuť nebo čas na různé průtahy a formality při prodeji půdy rolníkům prostřednictvím Rolnické banky, a kupují ji kapitalističtí spekulanti, kteří ji *vzápětí prodávají týmž místním mužikům*. Za druhé je tu spousta různých zprostředkovatelů, kteří nutí rolníky ze vzdálených gubernií (převážně maloruských) ke koupi všelijakých špatných pozemků a za to dostávají od statkářů slušná *procenta (1—2 ruble za děsjatinu)*. Už jen z toho je vidět, že hlavním objektem spekulace s půdou je *rolník*, jehož hlad po půdě je příčinou nepochopitelně rychlého stoupaní cen půdy, které lze těžko vysvětlit prostými ekonomickými příčinami; určitou roli zde jistě sehrály i železnice, ale nevelkou, protože půdu kupuje hlavně rolnictvo a pro ně rozhodně není železnice prvořadým činitelem.“

Tito houževnatí „příčinliví mužici“, kteří tak lakotně vkládají své „úspory“ (a to, co vydřeli z jiných) do půdy, bezpochyby umožní i ty nemajetné rolníky, které ještě nedolal nynější hlad.

Buržoazní společnost bojuje proti ožebračování a hladovění nemajetných rolníků tím, že zámožní rolníci kupují půdu, kdežto proti krizi, proti přesycení trhu průmyslovými výrobky má jediný prostředek — honbu za novými trhy. Patolízalský tisk (Novoje vremja, č. 9188) nadšeně píše

o novém úspěšném obchodu s Persií^[121] a s velkým zájmem posuzuje vyhlídky na obchod se Střední Asíí, zejména s Mandžuskem. Ocelářští i jiní průmysloví magnáti si radostně mnou ruce, když slyší o stavbě nových železnic. Bylo rozhodnuto vybudovat velké železniční spoje: Petrohrad—Vjatka, Bologoje—Sedlec a Orenburg—Taškent; vláda poskytla záruku na půjčky ve výši 37 miliónů na stavbu železnic (společnostem Moskevsko-kazaňské dráhy, Lodžské dráhy a Jihovýchodních drah); jsou plánovány spoje Moskva—Kyšтым, Kamyšin—Astrachaň a Černomořská dráha. Hladovějící rolníci a nezaměstnaní dělníci mohou mít radost: státní peníze (jestliže státní pokladna ještě nějaké sežene) se nebudou samozřejmě „neproduktivně“ (srov. Sipjaginův oběžník) vydávat na podpory, kdepak, potečou proudem do kapes inženýrů a stavebních dodavatelů — podobných těm virtuózním rozkradačům státní pokladny, kteří celá léta kradli při stavbě sormovské hráze v Nižním a teprve nyní byli odsouzeni (podmínečně) moskevským soudním senátem¹³² v Nižním Novgorodě.*

* Škoda, že nemáme dost místa, abychom se mohli podrobněji zabývat procesem, který znovu ukázal, jak hospodaří inženýři a stavební dodavatelé^[37]. Pro nás Rusy je to ta stará, ale přitom věčně nová historie. Inženýr Alexandrov ve spolku s náčelníkem nižněnovgorodského oddělení kazaňského okruhu ministerstva dopravy Šnakenburgem a šesti s nimi spolčenými dodavateli „vydělali“ *během tří let* (1893—1895) společně tisíce rublů tím, že státní pokladně předkládali účty, výkazy, stvrzenky atd. na neprovedené práce a neobdržené dodávky. Fingovali nejen práce, ale i samotné dodavatele: obyčejný písař se podepisoval jako dodavatel! Jakou částku shrábla celá tato parta, můžeme posoudit z tohoto případu: Inženýr Alexandrov předložil účty (od „dodavatelů“, kteří se dostali na lavici obžalovaných) na *více než 200 000* rublů, v nichž bylo například místo skutečně vydaných 400 rublů uvedeno 4400 rublů. Podle výpovědi jednoho svědka prohrál inženýr Alexandrov někdy s děvčaty, jindy s přímými nadřízenými, železničnickými inženýry, 50—80 rublů za jediný oběd.

Nejzajímavější je však to, jak se vyšetřovala a jak skončila celá tato aféra. Policejní komisař, kterému případ hlásil agent tajné policie,

III. TŘETÍ ŽIVEL

Pokud se nemýlím, výrazu „třetí živel“ nebo „třetí osoby“ poprvé použil samarský vicegubernátor pan Kondoidi^[76] ve svém projevu při zahájení samarského guberniálního shromáždění zemstva v roce 1900, když mluvil o osobách, které „nepatří ani k administrativě, ani k zástupcům stavů“. Počet a vliv těchto osob, které působí v zemstvech jako lékaři, technici, statistikové, agronomové, pedagogové apod., roste a toho si již dávno všimli naši reakcionáři, kteří také nazvali tyto nenáviděné „třetí osoby“ „zemstevní byrokracií“.

Vůbec je nutno říci, že naši reakcionáři — a s nimi ovšem

„s tím nechtěl mít nic společného“ (!). Řekl mu: „To není naše věc, to má řešit ministerstvo dopravy.“ Agent tajné policie byl nucen obrátit se na prokurátora. A pak celá záležitost vyšla najevo jen proto, že se zloději mezi sebou pohádali: Alexandrov „se nerozdělil“ s jedním písařem, který sehrál roli dodavatele. Aféra se vyšetřovala *šest let*, takže mnozí svědci zatím zemřeli a téměř všichni už to nejdůležitější zapomněli. Dokonce takový svědek, jako bývalý náčelník kazaňského železničního okruhu Lochtin, *nebyl k nalezení* (sic!): buď byl v Kazani, nebo v Jenisejsku na služební cestě! Nemyslete si, že je to žert: je to opsáno ze zápisu o soudním vyšetřování.

Z následujících dvou fakt je zřejmé, že do celé věci nejsou zdaleka zapleteni jenom obvinění: za prvé onen poctivý policejní agent, který aféru rozvířil, dnes už neslouží u policie, ale koupil si dům a žije z důchodu z něho. Za druhé inženýr Makarov, *náčelník kazaňského železničního okruhu* (když se stavěla sormovská hráz, byl zástupcem náčelníka), se z toho snažil u soudu Alexandrova za každou cenu vysekat; prohlásil dokonce — doslova!, že byla-li hráz na jaře roku 1894 odplavena, „*muselo se to stát*“. Když on, Makarov, dělal revizi, měl Alexandrov všechno v pořádku, a byl to zkušený, snaživý a pečlivý pracovník!

Výsledek: Alexandrov dostal jeden rok vězení v pevnosti; Šnakenburg přísnou důtku (která mu podle manifestu z roku 1896 nebyla udělena!); ostatní byli osvobozeni. Adhezní žaloba státní pokladny byla zamítnuta. Dovedu si představit, jak musí být spokojeni i nena-lezení Lochtinové i dále sloužící Makarovové!

i všechna vysoká byrokracie — mají výborný politický instinkt. Získali bohaté zkušenosti v boji proti opozici, lidovým „vzpourám“, sektářům, povstáním a revolucionářům, jsou neustále „ve střehu“ a daleko lépe než všelijací naivní prostáčky a „pocitiví tahouni“ chápou, že samoděržaví je neslučitelné s *jakoukoli* samostatností, poctivostí, svobodou přesvědčení a s pocitem uspokojení, které přináší skutečné vědění. Protože sami jsou skrznastrz pročpělí oním duchem pochlebování a byrokratismu, který vládne v celé hierarchii ruského úřednictva, podezřívají každého, kdo se nepodobá Gogolovu Akakiji Akakijevičovi¹³³, nebo, použijeme-li novějšího přirovnání, člověku ve futrálu¹³⁴.

A skutečně, nebudeme-li hodnotit lidi zastávající určité veřejné funkce podle jejich služebního postavení, ale podle vědomostí a zásluh, neuvolní se tím logicky a nevyhnutelně veřejné mínění a veřejná kontrola těchto vědomostí a zásluh? Nebudou tím podkopány základy oněch stavovských a úřednických privilegií, s nimiž stojí a padá absolutistické Rusko? Poslechněte si, proč je nespokojen onen pan Kondoidi:

„Stává se,“ říká pan Kondoidi, „že zástupci stavů, ačkoli k tomu nemají dostatečné důvody, pozorně naslouchají slovům inteligence, i když jsou to jen smluvní zaměstnanci zemstevní správy, a to jen proto, že se odvolávají na vědu nebo na rady novinářů.“ To je, co? Obyčejní „smluvní zaměstnanci“ a chtěli by poučovat „zástupce stavů“! Jen tak mimochodem: členové zemstev, o nichž pan vicegubernátor mluví, jsou ve skutečnosti členy nestavovské instituce; ale protože u nás je všechno všude proniknuto stavovským duchem a protože i zemstva ztratila podle nového nařízení značnou část svého nestavovského charakteru, můžeme pro stručnost skutečně říci, že v Rusku existují dvě vládnoucí „třídy“: 1. administrativa a 2. zástupci stavů. Pro třetí živel není ve stavovské monarchii místo. A jestliže neúprosný ekonomický vývoj už samotným rozvojem kapitalismu stále více podkopává stavovské pilíře

a vyvolává potřebu „inteligence“, jež početně neustále vzrůstá, musíme nutně očekávat, že třetí živel se vynasnaží rozšířit svůj malý prostor.

Pan Kondoidi také říká: „Vidiny lidí, kteří nepatří ani k administrativě, ani k zástupcům stavů v zemstvech, jsou pouze příznakem blouznění, ale mohou být i škodlivé, jestliže připustíme, aby se jejich základem staly politické tendence.“

Jestliže připustíme „politické tendence“, to je jen diplomaticky vyjádřené přesvědčení, že tyto tendence existují. A „vidinami“ se zde nazývají, chcete-li, všechny dohady, které vyplývají pro lékaře ze zájmů medicíny, pro statistika ze zájmů statistiky a které se neztotožňují se zájmy vládnoucích stavů. Samy o sobě jsou tyto vidiny pouhým blouzněním, ale jak račte vidět jsou živnou půdou pro politickou nespokojenost.

A tady máme dalšího úředníka, pohlavára jedné ze středoruských gubernií, který se pokouší motivovat nespokojenost s třetím živlem jinak. Podle jeho slov se činnost zemstev v *jemu svěřené* gubernii „každým rokem více vzdaluje od základních principů, na nichž je založeno Nařízení o zemstevních institucích¹³⁵“. Tímto nařízením bylo obyvatelstvo přizváno ke správě místních zájmů a potřeb; ale protože většině pozemkových vlastníků je toto jejich právo úplně lhostejné, „stala se zemstevní shromáždění pouhou *formalitou*, takže všechno mají v rukou správy, které ještě nejsou zdaleka dokonalé“. To „mělo za následek, že se při správách vytvořily velké kanceláře a do zemstev byli povoláni *odborníci* — statistikové, agronomové, pedagogové, hygienici atd. —, kteří cítí svou *převahu* nad zemstevními činiteli po stránce svého *vzdělání* a někdy i po stránce *duševní* a začali být stále *víc a víc samostatní*, což se jim dařilo hlavně proto, že byly v guberniích svolávány různé *sjezdy* a při správách zřizovány rady. Tím se celé vedení zemstev dostalo do rukou osob, *kteří nemají s místním obyvatelstvem nic společného*“. I když „se mezi těmito lidmi najde velmi

mnoho takových, kteří jsou naprosto loajální a je třeba si jich vážit, přece jen pohlížíjí na svou práci jako na zajištění vlastní existence a místní zájmy a potřeby je zajímají jen tehdy, když z nich mají osobní prospěch“. „Podle názoru gubernátora *nemůže v zemstvech námezdní síla nahradit vlastníka*.“ Toto zdůvodnění můžeme označit buď za rafinovanější, nebo za otevřenější, podle toho, jak se na věc díváme. Rafinovanější proto, že mlčky přechází politické tendence a snaží se omezit důvody svého uvažování pouze na místní zájmy a potřeby. Je otevřenější, protože přímo staví proti sobě „námezdní sílu“ a *vlastníka*. To byl vždy postoj Kitů Kityčů¹³⁶, kteří se při najímání nějakého „kantůrka“ řídili především a zejména tím, jak se platil příslušný druh odborných služeb na trhu. Skutečnými pány všeho jsou vlastníci — slavnostně prohlašuje představitel téhož tábora, z něhož se neustále ozývá chvála na Rusko, na jeho pevnou a naprosto nezávislou a nadtřídní vládu, která chválabohu nestaví své sobecké zájmy nad životní zájmy lidu, jak to vidíme v západních zemích demoralizovaných parlamentarismem. A jestliže je vlastník jednou pánem, musí být pánem i ve „věcech“ lékařství, statistiky a vzdělání: náš pompadur¹⁷⁷ se nestydí vyslovit závěr, který otevřeně přiznává politickou hegemonii majetných tříd. A nejen to: nestydí se — a to je zvlášť kuriózní — přiznat, že tito „odborníci“ jsou si vědomi své převahy nad zemstevními činiteli po stránce svého vzdělání a někdy i po stránce duševní. Proti intelektuální převaze tedy neexistují žádné prostředky kromě přísných opatření...

Náš reakční tisk měl nedávno obzvlášť vhodnou příležitost zopakovat výzvu k těmto přísným opatřením. Když příslušníci inteligence nechtěli připustit, aby se na ně hledělo jako na prostou námezdní sílu, jako na ty, kdo pouze prodávají svou pracovní sílu (a ne jako na občany vykonávající určité veřejné funkce), vedlo to k občasným konfliktům zemstevních pohlavárů jednou s lékaři, kteří dávali kolektivně výpověď, jindy s techniky atd. A právě

v poslední době se konflikty mezi správami a statistiky šíří jako mor.

Už v květnu zaznamenala Jiskra (č. 4), že statistikové byli místním úřadům (v Jaroslavlí) dávno trnem v oku a po březnových událostech v Petrohradě provedly tyto orgány dokonce „čistku“ ve statistickém úřadě a nařídily jeho vedoucímu, „aby napříště přijímal jen přísně prověřené studenty, o jejichž bezvýhradné spolehlivosti by nemohl nikdo zapochybovat“. V příspěvku pod názvem Vzpoura ve Vladimiru nad Kljazmou^[78] (Jiskra, č. 5, červen) bylo vylíčeno celkové postavení podezřelých statistiků a příčiny, pro které jsou v nemilosti u gubernátora, továrníků a statkářů. Propuštěním vladimirských statistiků za telegram vyjadřující sympatie k Anněnskému (který byl 4. března zbit na Kazaňském náměstí) byl statistický úřad prakticky zrušen, a protože statistikové z ostatních měst odmítali sloužit v zemstvu, které nedovede hájit zájmy svých zaměstnanců, bylo místní četnictvo nuceno sehrát úlohu prostředníka mezi propuštěnými statistiky a gubernátorem. „Četník navštívil některé statistiky a doporučil jim, aby podali novou žádost o přijetí do služby v úřadě“, ale k ničemu to nevedlo. V srpnovém čísle (č. 7) pak Jiskra vylíčila „incident v jekatěrinoslavském zemstvu“^[63], jehož „paša“ pan Rodzjanko (předseda guberniální zemstevní správy) propustil statistiky za to, že nesplnili „předpis“ o vedení deníku; na protest proti jejich propuštění odešli z úřadu ostatní pracovníci a charkovští statistikové napsali protestní dopisy (byly uveřejněny v témže čísle Jiskry). Čím dále, tím lépe. Zasáhl charkovský paša pan Gordějenko (také předseda guberniální zemstevní správy) a oznámil statistikům „svého“ zemstva, že nestrpí, „aby se v místnostech správy konaly porady zaměstnanců o otázkách, které se netýkají služebních povinností“. V souvislosti s tím chtěli charkovští statistikové požádat, aby byl propuštěn špicl (Antonovič), který mezi nimi pracoval, ale mezitím vedení správy propustilo vedoucího statistického úřa-

du a to mělo za následek, že všichni statistikové opět odešli.

Jak dalece pobouřily tyto události všechny zaměstnance zemstevních statistických úřadů, je například zřejmé z dopisu vjateckých statistiků, kteří se snažili obšírně zdůvodnit, proč se nechtějí připojit k hnutí, a byli za to v Jiskře (č. 9) právem nazváni „vjateckými stávkokazy“^[23].

Jiskra samozřejmě zaznamenávala pouze některé případy a zdaleka ne všechny konflikty, ke kterým došlo podle zpráv legálních listů také v Petrohradské, Oloněcké, Nižněnovgorodské, Tavridské a Samarské gubernii (ke konfliktům počítáme i případy, kdy bylo najednou propuštěno několik statistiků, protože to vzbudilo velkou nespokojenost a vření). Kam až zacházela podezřavost guberniálních úřadů a jejich nestydatost, je vidět například z tohoto případu:

„*Vedoucí tavridského statistického úřadu S. M. Bleklov píše ve Zprávě o průzkumu prováděném v květnu a červnu 1901 v dněperském újezdu*^[8], předložené zemstevní správě, že se zde pracuje za takových podmínek, jaké tu nikdy nebyvaly. I když statistikové měli povolení od gubernátora k výkonu svých povinností, i když byli vybaveni příslušnými dokumenty a podle nařízení guberniálních úřadů jim měly místní úřady pomáhat, újezdní policie je *krajně podezřívala*, sledovala *každý jejich krok* a dávala jim najevo svou nedůvěru *nejhrubší formou*. Zacházela tak daleko, že podle slov jednoho rolníka jel v patách za statistiky strážmistr a vyptával se rolníků, *zda statistikové nepropagují škodlivé myšlenky namířené proti státu a vlasti*.“ Podle slov pana Bleklova se statistikové „setkávali s různými překážkami a nesnázemi, které jim nejen ztěžovaly práci, ale hluboce se dotýkaly i *jejich lidské důstojnosti*... Statistikové si často připadali jako nějakí *vyšetřovanci*, proti nimž je vedeno tajné vyšetřování, o kterém ostatně všichni dobře vědí, a před nimiž je třeba se mít na pozoru. Podle toho si může každý představit, v jakém nesnesitelně těžkém psychickém stavu se často nacházeli.“

Je to docela dobrá ilustrace toho, jak probíhaly konflikty mezi zemstvy a statistiky a jak celkově vypadal dohled nad „třetím živlem“!

Není divu, že reakční tisk se vrhl na nové „buřiče“. Moskovskije vědomosti otiskly senzační úvodník pod názvem Stávka zemstevních statistiků^[193] (č. 263 z 24. září) a zvláštní článek Třetí živle^[60] od pana N. A. Znamenského (č. 279 z 10. října). „Třetímu živlu“ „narostl hřebínek“, napsal list; na pokusy o zavedení „nutné služební kázně“ odpovídá „soustavnou opozicí a stávkou“. Všim jsou vinni liberálové v zemstvech, kteří jejich zaměstnance rozmazlili.

„Je docela samozřejmé, že nejrozvážnější a nejrozumnější činitelé zemstev, kteří nechtěli trpět v podřízených *správách neukázněnost ani pod liberálně opozičními hesly*, zavedli do odhadních a statistických prací zemstev určitý pořádek. Jak opozice, tak *stávky* jim konečně musí otevřít oči, aby poznali, kdo to vlastně je *ten vzdělaný proletariát, který putuje z jedné gubernie do druhé* a o němž nevíme, zda se zabývá statistickým šetřením, *nebo vychovává místní mladíky v sociálně demokratickém duchu.*“

V každém případě jsou „konflikty mezi zemstvy a statistiky“ užitečným ponaučením pro rozvážné činitele zemstev. Nepochybujeme, že teď zcela jasně vidí, jakého hada v podobě *„třetího živlu“* hřály zemstevní instituce na své hrudi.“*

Pokud jde o nás, rovněž nepochybujeme o tom, že toto kňučení a vytí věrného hlídacího psa samoděržaví (je známo, že tak nazval „sám“ sebe Katkov, který dokázal na tak dlouhou dobu „vtisknout“ listu Moskovskije vědomosti svého ducha) „otevře oči“ mnohým, kteří dosud nepochopili, že samoděržaví je neslučitelné se zájmy společenského vývoje, se zájmy inteligence vůbec, se zájmy každé skutečně veřejné záležitosti, pokud to není rozkrádání státní pokladny a zrada.

* Moskovskije vědomosti, č. 263.

My, sociální demokraté, si musíme z této malé ukázky tažení proti „třetímu živlu“ a „konfliktů mezi zemstvy a statistiky“ vzít dobré ponaučení. Musí nás to naplnit novou vírou, že námi vedené dělnické hnutí může dokázat mnoho, protože vidíme, že pobouření pokrokové revoluční třídy se přenáší i na jiné společenské třídy a vrstvy, že již vedlo nejen k nebývalému rozmachu revolučních nálad mezi studenty*, ale že se začíná probouzet i vesnice a že sílí sebeuvědomění a odhodlání k boji takových společenských skupin, které (jako skupiny) byly až dosud téměř apatické.

Všechn lid v Rusku, všechny jeho třídy se bouří a naši povinností, povinností revolučních sociálních demokratů je všemi silami tohoto sílícího pobouření využít, vysvětlovat pokrokové dělnické inteligenci, jakého spojence má jak v rolnictvu, tak ve studentstvu a inteligenci, a naučit ji využívat hned tu, hned tam vyšlehujících plamínek veřejného protestu. Úlohu předního bojovníka za svobodu budeme s to splnit jedině tehdy, jestliže dělnická třída vedená bojovou revoluční stranou ani na okamžik nezapomene, že má v současné společnosti zvláštní postavení, že má zvláštní světodějný úkol osvobodit lidstvo z hospodářské poroby, jestliže zároveň pozvedne prapor boje za *svobodu* všeho lidu a shromáždí pod tímto praporem všechny příslušníky nejrozličnějších společenských vrstev, které dnes páni Sipjaginové, Kondoidiové a celá ta smečka tak usilovně zahánějí do řad nespokojenců.

K tomu si musí naše hnutí osvojit nejen důsledně revoluční teorii, ke které dospělo po věky se vyvíjející evropské

* Ve chvíli, kdy píšeme tyto řádky, přicházejí odevšad zprávy, že mezi studentstvem to znovu vře, že v Kyjevě, v Petrohradě a v dalších městech se konají shromáždění, v Oděse se tvoří revoluční studentské skupiny apod. Pověří snad historie studentstvo úlohou iniciátora i v rozhodné bitvě? Ať to dopadne tak nebo onak, ale máme-li v této bitvě zvítězit, musí se zaktivizovat široké masy proletariátu a my se musíme co nejrychleji vynasnažit, aby se zvýšilo jejich uvědomění, nadšení a organizovanost.

myšlení, ale i revoluční energii a revoluční zkušenosti, které nám odkázali naši západoevropští a ruští předchůdci, nesmíme však otrocky přejímat nejrůznější formy oportunistu, tak silně brzdícího naši cestu k vítězství; naši soudruzi na Západě se jich už začínají zbavovat, ačkoli je tak dalece nezasáhly.

Ruský proletariát teď čeká velmi obtížný, ale zato velmi vděčný revoluční úkol: rozdrtit nepřítel, kterého nedokázala přemoci těžce zkoušená ruská inteligence, a zařadit se do mezinárodní armády socialismu.

IV. DVA PROJEVY MARŠÁLKŮ ŠLECHTY

„Je to smutná, závažná a dosud nevídaná skutečnost; a takové skutečnosti, které způsobila jen naše velmi pokročilá sociální demoralizace, slibují Rusku mnoho nebývalých běd...“ Tak psaly Moskovskije vědomosti v úvodníku 268. čísla (z 29. září) o projevu [142] orelského guberniálního maršálka šlechty M. A. Stachoviče [191] na misionářském sjezdu v Orlu (sjezd skončil 24. září)... Nuže, když už i mezi maršálky šlechty, první osoby v újezdě a druhé v gubernii, pronikla „sociální demoralizace“, kde potom vlastně skončí „duchovní morová rána zachvacující Rusko“?

Oč vlastně jde? O to, že jistý pan Stachovič (týž, který chtěl orelským šlechticům poskytnout místa výběrčích ve státním lihovém monopolu: viz Zarja, č. 1, Příležitostné články*) pronesl plamenný projev na obranu svobody vyznání a „ve své netaktnosti, nemáme-li říci cynismu, dospěl tak daleko, že podal takovýto návrh“**:

* Viz V. I. Lenin, Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 397—427. *Red.*

** Moskovskije vědomosti, tamtéž. Omlouvám se čtenářům za své

„Má-li někdo v Rusku povinnost hlásat nutnost svobody vyznání, nutnost zrušit veškeré trestní sankce za odpadnutí od pravoslaví a za přijetí a vyznávání jiné víry, pak je to misionářský sjezd. A já navrhuji orelskému misionářskému sjezdu, aby se v tom smyslu přímo vyslovil a vhodnou cestou podal příslušnou petici! ...“^[117]

Bylo to samozřejmě od listu Moskovskije vědomosti stejně naivní, že chtěly z pana Stachoviče udělat Robespiera (tento optimistický M. A. Stachovič, jehož tak dlouho znám, je prý Robespierre! — psal v listu Novoje vremja pan Suvorin^[197]), a těžko se člověk bránil úsměvu, když četl jeho „obhajovací“ projev), jako byl svým způsobem naivní pan Stachovič, když navrhoval popům, aby „vhodnou cestou“ podali petici za svobodu vyznání. To je totéž, jako navrhovat sjezd policejních komisařů, aby podal petici za politickou svobodu!

Bylo by snad zbytečné čtenáři dodávat, že po vyslechnutí „vážných námitek“ veledůstojného biskupa orelského Nikanora, profesora kazaňské bohoslovecké akademie N. I. Ivanovského, redaktora a vydavatele časopisu Missioněrskoje obozrenije¹³⁷ V. M. Skvorcova a několika misionářských kněží a univerzitních kandidátů V. A. Těrnavceva

sympatie k tomuto listu. Ale co dělat! Podle mého názoru je to přece nejzajímavější, nejdůslednější a *nejvěcnější* politický list v Rusku. Nelze přece nazvat „politickou“ v pravém slova smyslu takovou literaturu, která v nejlepším případě vybírá nějaká ta zajímavá holá fakta a místo všelijakého „mudrování“ fakticky naříká. Nepopírám, že to může být velmi užitečné, ale politika to není. Právě tak nelze nazvat v pravém slova smyslu politickou ani takovou literaturu, jako je list Novoje vremja, přestože (nebo lépe právě proto) je příliš politická. Nemá žádný určitý politický program ani přesvědčení, umí se pouze přizpůsobovat okamžitým závanům a náladám, plazit se před vrchností, ať nařizuje cokoli, a předstírat, že tlumočí veřejné mínění. Naproti tomu Moskovskije vědomosti prosazují svoji linii a nebojí se (nemají se čeho bát!) jít dál než vláda, nebojí se hovořit, a někdy velmi otevřeně, o nejhroustlivějších otázkách. Užitečný list, nenahraditelný spolupracovník revoluční agitace!

a M. A. Novosjolova zamítl „zástup kněží v čele s arcipastýřem“ návrh pana Stachoviče „jednak pro nevyhovující obsah referátu, jednak proto, že neodpovídá úkolům misionářského sjezdu“. Můžeme říci: svazek „vědy“ a církve!

Pan Stachovič nás však samozřejmě nezajímá jako vzor jasně a důsledně politicky myslícího člověka, nýbrž jako vzor „neoptimističtějšího“ ruského šlechtice, který je vždy ochoten urvat kousek erárního koláče. Jak bezmezně hluboká musí být „demoralizace“, kterou vnáší policejní zvule a inkvizitorské pronásledování sektářství do ruského života a zejména do života naší vesnice, když i kameny promluvily, když už i maršáلكové šlechty začali horovat pro svobodu vyznání!

Tady máte z projevu pana Stachoviče několik malých ukázek oněch pořádků a hanebností, které nakonec pobuřují i největší „optimisty“.

„Najděte si teď,“ praví řečník, „v misionářské knihovně bratrstva příručku o zákonech a dočtete se tam, že jeden a týž 783. článek II. svazku I. části ukládá obvodnímu policejnímu komisaři povinnost vymycovat souboje, hanopisy, opilství, pytláctví, společné koupání mužů a žen ve veřejných lázních, ale i povinnost sledovat, kdo polemizuje proti dogmatům pravoslavné víry a obrací pravoslavné na jinou víru nebo na sektářství!“ A takový článek zákona, který ukládá policejnímu komisaři ještě mnoho dalších podobných povinností kromě těch, které řečník vyjmenoval, skutečně existuje. Většině městského obyvatelstva se tento článek zákona bude zdát pouhou kuriozitou, jak jej označil i pan Stachovič. Ale pro mužíka se za touto kuriozitou skrývá bitterer Ernst — trpká pravda o řádění nižších policejních orgánů, které velmi dobře vědí, že bůh je vysoko a car daleko.

A teď uvedeme konkrétní příklady spolu s oficiálním dementi „předsedy rady orelského pravoslavného petropavlovského bratrstva a orelského diecézního misionářského sjezdu, protojereje Petra Rožděstvenského“^[166] (*Mos-*

kovskije vědomosti, č. 269, z listu *Orlovskij věstnik*¹³⁸, č. 257):

„a) V referátu (pana Stachoviče) se mluví o jedné vesnici v trubčevském újezdu:

„*Se souhlasem a vědomím jak kněze, tak vrchnosti zavřeli podezřelé štundisty* do kostela, přinesli stůl pokrytý čistým ubrusem, postavili ikonu a přiváděli jednoho po druhém. — Polib ikonu!*

— Nebudu líbat modly... — Tak! *Na místě zmrskat!* Ti, kteří měli měkčí povahu, hlásili se zase k pravoslaví hned po prvním zmrskání. A někteří to *vydrželi i čtyřikrát.*“

Podle oficiálních údajů uvedených ve zprávě orelského pravoslavného petropavlovského bratrstva již v roce 1896 a podle ústního podání kněze D. Pereverzeva na sjezdu se vylíčené zúčtování pravoslavného obyvatelstva se sektáři událo v obci Ljubec v trubčevském újezdu *na základě rozhodnutí vesnického shromáždění, a to někde na návsi, rozhodně však ne se souhlasem tehdejšího místního kněze a v žádném případě v kostele*; k tomuto trapnému incidentu došlo *před 18—19 lety*, kdy o misii v orelské diecézi nebylo ani potuchy.“

Moskovskije vědomosti, které dementi přetiskly, píšou, že pan Stachovič uvedl ve svém projevu *pouze dva skutečné příklady*. Snad. Ale ty stojí za to! Dementi založené na „oficiálních údajích“ (policejního komisaře!) ze zprávy pravoslavného bratrstva *jenom potvrzuje* všechny ty zlořády, které pobouřily dokonce i optimistického šlechtice. Ať mrskali sektáře v kostele nebo „někde na návsi“, ať to bylo před půl rokem nebo před 18 lety, na věci to nic nemění (leďa snad na jedné věci: všem je známo, že v poslední době jsou sektáři pronásledováni ještě krutěji a že zřizování misí s tím přímo souvisí!). A že by místní kněz *mohl* stát stranou těchto *inkvizitorů v selské haleně* — o tom jste, otče protojereji, raději neměl v tisku mluvit.** Vysmějí se vám! Je přirozené,

* Štundisté — pronásledovaná náboženská sekta v carském Rusku. Čes. red.

** V odpovědi na oficiální dementi pan Stachovič^[102] napsal: „Ne-

že „místní kněz“ nedával svůj „souhlas“ k trestu mučením; svatá inkvizice přece také sama nikdy netrestala, ale přenechávala to světské moci, a nikdy neprolévala krev, pouze předávala k upálení.

Druhá skutečnost:

„b) V referátu se praví:

„Jenom tehdy nevyjde z úst kněze misionáře taková odpověď, jakou jsme zde také slyšeli: *Říkáte, velebný pane, že zpočátku to bylo čtyřicet rodin, a teď čtyři. Co se stalo s ostatními? Ti byli řízením božím vypovězeni do Zakavkazska a na Sibiř.*“

Ve skutečnosti však ve vesnici Glybočce v trubčevském újezdu, o které se tu mluví, nebylo podle údajů bratrstva v roce 1898 *čtyřicet rodin štundistů, ale čtyřicet osob* obojího pohlaví, včetně jedenadvaceti dětí; podle usnesení okružového soudu bylo téhož roku vypovězeno do Zakavkazska pouze sedm osob za to, že obracely jiné na štundistickou víru. Výrok *„byli řízením božím vypovězeni“* prohodil *místní kněz zcela náhodně na neveřejném zasedání sjezdu v nenucené debatě mezi účastníky sjezdu* tím spíše, že tohoto kněze všichni dávno znali a na sjezdu se projevil jako jeden z *nejdůstojnějších* misionářských pastýřů.“

Toto dementi je přímo skvostné! Řekl to zcela náhodně v nenucené debatě! Právě proto je to zajímavé, protože všichni příliš dobře víme, jakou cenu mají oficiálně pronášená slova oficiálních osob. A jestliže tato „upřímná“ slova pronesl kněz — „jeden z *nejdůstojnějších* misionářských pastýřů“, mají tím větší význam. „*Řízením božím* byli vypovězeni do Zakavkazska a na Sibiř“ — tato skvělá slova se musí stát stejně slavná, jako byla svého času slavná slova, jimiž na základě Písma svatého obhajoval metropolita Filaret nevolnictví.

Když už jsme si ostatně vzpomněli na Filareta, nebylo by správné neříci nic o dopise „učeného liberála“ nejsovíce-

vím, co stojí v oficiální zprávě bratrstva, ale potvrzují, že kněz Pereverzev vylíčil na sjezdu všechny podrobnosti a zejména zdůrazňoval, že občanské orgány o mrskání věděly (sic!!!), a na mou přímou otázku — A věděl o tom velebný pán? — odpověděl: Ano, také věděl.“ Komentář je zbytečný.

nějšímu arcibiskupovi charkovskému Ambrosiovi, otištěném v časopise *Věra i rozum*¹³⁹ v roce 1901.* Autor^[154] se podepsal: „Počestný občan, bývalý kněz Jeroným Preobraženskij“, ale „učeným(!) liberálem“ ho nazvala až redakce, která se zřejmě zalekla té „studnice moudrosti“. Ocitujeme pouze několik míst z tohoto dopisu, který nám opětně ukazuje, že politické myšlení a politický protest pronikají nepozorovaně do mnohem širších kruhů, než by se zdálo.

„Jsem už téměř šedesátiletý stařec. V životě jsem poznal nemálo lidí, kteří se vyhýbali plnění církevních povinností, a řeknu upřímně, že ve všech případech k tomu zavdalo příčinu naše duchovenstvo. Za „poslední události“ musíme našemu dnešnímu duchovenstvu dokonce upřímně poděkovat, protože mnohým otevírá oči. Dnes už nejen volostní písaři, ale staří i mladí, vzdělání, pologramotní a i ti, kteří sotva dovedou číst, všichni se snaží číst velikého spisovatele ruské země. Za drahé peníze si opatřují jeho spisy (publikace vydávané v zahraničí nakladatelstvím *Svobodné slovo*¹⁴⁰, které jsou volně ke koupi ve všech zemích na světě kromě Ruska), čtou je, přemýšlejí o tom, co četli, a jejich závěry samozřejmě nemluví ve prospěch duchovenstva. Mnozí už začínají chápat, kde je lež a kde je pravda, a vidí, že skutky našeho duchovenstva jsou v rozporu s jeho slovy a že jeho slova si velmi často odporují. Dalo by se říci mnoho pravdy, jenže s duchovenstvem přece nejde mluvit otevřeně, protože si nedá ujít příležitost k denunciacím, aby pak vzápětí trestalo a popravovalo... Kristus přece nezískával silou a popravami, ale pravdou a láskou...

V závěru své řeči píšete: „Máme velikou sílu k boji — je to absolutistická moc našich přezbožných panovníků.“ Zase překrucování a zase vám nevěříme. I když se nás vy, *osvícené* duchovenstvo, snažíte přesvědčit, že jste svou „oddanost k absolutistické moci sáli už z mateřského prsu“ (z projevu nynějšího vikáře při vysvěcení na biskupa), my, *neosvícení*, nevěříme, že by roční dítě (byť i budoucí biskup) již uvažovalo o formě vlády a dávalo přednost absolutismu. Po nezdařeném

* Využíváme této příležitosti a děkujeme dopisovateli, který nám poslal separát tohoto časopisu. Naše vládnoucí třídy se velmi často bez okolků ukazují au naturel (v přirozené podobě — *Red.*) ve vězeňských, církevních a jiných zvláštních publikacích. My, revolucionáři, jsme už dávno měli soustavně využívat této „bohaté pokladnice“ politické osvěty.

pokusu patriarchy Nikona sehrát v Rusku úlohu římských papežů, kteří na Západě vykonávají duchovní moc spolu s nejvyšší mocí světskou, podřídila se naše církve v osobě svých nejvyšších představitelů, metropolitů, úplně a navždy moci panovníků, kteří jí někdy i despoticky, jako za Petra Velikého, rozkazovali. (Nátlak Petra Velikého na duchovenstvo při souzení careviče Alexeje.) V 19. století bylo už v Rusku dosaženo úplné harmonie mezi mocí světskou a církevní. Za kruté vlády Mikuláše I., kdy se pod vlivem velkých sociálních hnutí na Západě i u nás začalo probouzet společenské uvědomění a vyzvedlo ojedinělé bojovníky proti pobuřujícímu zotročování prostého lidu, zůstala naše církve k jeho utrpení naprosto lhostejná a navzdory velkému Kristovu odkazu o bratrství mezi lidmi a o lásce k bližnímu neozval se z řad duchovenstva ani jediný hlas na obranu ujařmeného lidu proti kruté statkářské zvlášti, a to jen proto, že vláda se ještě nerozhodla sáhnout na nevolnictví, jehož existenci moskevský metropolita Filaret přímo ospravedlňoval citáty ze Starého zákona. A vtom zahřmělo. Rusko bylo u Sevastopolu poraženo a politicky poníženo. Porážka jasně odhalila všechny nedostatky našeho předreformního zřízení a byl to především mladý, humánní panovník (vděčící za výchovu svého ducha a vůle básníku Žukovskému), kdo rozbil staleté okovy otroctví. Byla to však ironie osudu, když text velkého aktu z 19. února upravoval z křesťanského hlediska též Filaret, který zřejmě velmi rychle změnil v duchu doby své názory na nevolnictví. Období velikých reforem zanechalo své stopy i na našem duchovenstvu: za Makarije (pozdějšího metropolity) byly významně přebudovány naše církevní instituce, které díky jemu otevřely okno, i když jen malé, veřejnosti a světlu. V období reakce po 1. březnu 1881 se i mezi duchovenstvem objevili činitelé typu Pobědonosceva a Katkova, a zatímco pokrokoví lidé v zemstvech a ve veřejnosti podávali petice za zrušení zbytků tělesných trestů, církve mlčela, ani slůvkem neodsoudila obhájce knuty, tohoto nástroje, který hanebně ponižuje člověka stvořeného k obrazu a podobnosti božímu. Po tom všem, co tu bylo řečeno, můžeme snad právem předpokládat, že *změní-li se režim shora*, bude všechno naše duchovenstvo ústy svých představitelů stejně velebit panovníka konstitučního, jako teď velebí absolutistického. Proč tedy ta přetvářka. Vždyť síla není v samoděržaví, ale v panovníkovi. I Petr I. byl samovládce z boží milosti, a přesto ho duchovenstvo ještě dodnes nemá příliš v lásce. A Petr III., stejný samovládce, se chystal našemu duchovenstvu ostříhat vlasy a vzdělávat je — škoda jen, že mu nebylo dopřáno panovat dva či tři roky. Kdyby nynější samovládce Mikuláš II. ráčil projevit přízeň slavnému Lvovi Nikolajevičovi, kam byste se poděli se svými intrikami, zastrašováním a výhrůžkami?

Zbytečně citujete modlitby, které duchovenstvo odřikává za cara —

tato snůška slov pronášena nesrozumitelným jazykem nikoho o ničem nepřesvědčí. U nás je přece samoděržaví: dostanete rozkaz a napíšete modlitby třikrát delší a ještě výmluvnější.“

Pokud je nám známo, projev druhého maršálka se do našeho tisku nedostal. Nám ho poslal už v srpnu do redakce neznámý dopisovatel nacyklostylovaný a nadepsaný tužkou: Projev jednoho újezdního maršálka šlechty na uzavřené poradě maršálků o studentských záležitostech. Přetiskujeme tento projev v plném znění^[165]:

„Pro nedostatek času vyslovím své názory o naší poradě maršálků šlechty formou tezí:

Příčiny dnešních nepokojů jsou přibližně známy: jsou to za prvé všeobecné nepřístojnosti v celém státním aparátě, oligarchický režim úřednictva, tj. diktatura byrokracie.

Tyto nepřístojnosti vládní diktatury byrokracie se projevují v celé ruské společnosti odshora dolů jako všeobecná nespokojenost. Navenek tato nespokojenost vypadá jako všeobecné politikaření, není to však nějaké přechodné a povrchní, ale hluboké a chronické politikaření.

Toto politikaření je jako všeobecný neduh celé společnosti patrné ve všech jejích projevech, ve všech jejích funkcích a institucích, a proto se nutně projevuje i ve školách, kde jsou mladí, a tedy i vnímavější lidé, které utlačuje týž režim byrokratické diktatury.

I když uznáváme, že příčinou studentských nepokojů jsou všeobecné nepořádky ve státě a jimi vyvolaný všeobecný chorobný stav, nemůžeme — i pokud jde o bezprostřední dojmy, i pokud jde o nutnost zadržet šíření lokálního zla — nevyšmat si přece jen těchto nepořádků a nesnažit se alespoň po této stránce zmírnit velice zhoubné projevy všeobecného zla, podobně jako při celkovém onemocnění organismu, chceme-li jej postupně úplně vyléčit, nejdříve podnikáme taková opatření, abychom potlačili lokální, těžké a zhoubné komplikace této choroby.

Na středních a vysokých školách se projevuje zlo páchané byrokratickým režimem hlavně tím, že se výchova a vzdělání člověka (mladého člověka) nahrazuje byrokratickou drezúrou soustavně potlačující lidskou osobnost a její důstojnost.

Mezi mládeží se tím vzbuzuje nedůvěra, rozhořčení a pobouření proti vedení a vychovatelům a to se přenáší z gymnázií na univerzity, kde jsou bohužel takové poměry, že se tu mládež setkává se stejným zlem, se stejným potlačováním lidské osobnosti a její důstojnosti.

Krátce řečeno, pro mládež nejsou univerzity chrámem vědy, ale fabrikou, která produkuje masy studentů zbavené individuality, úřednickou branží pro potřeby státu.

Toto potlačení lidské osobnosti (v procesu přeměny studentstva ve lhotejnou, tvárnou masu), kterého se dociluje soustavným, chronickým potlačováním a pronásledováním — často i hrubým násilím — všeho individuálního a lidsky důstojného, to je příčina všech studentských nepokojů, které trvají již několik desítek let a jsou stále bouřlivější, takže hrozí, že budou trvat i v budoucnu a strhnou s sebou nejlepší síly ruské mládeže.

To všechno víme, ale co máme v nynější situaci dělat? Jak máme zlepšit dnešní svízelnou situaci, v níž je tolik zloby, bídy a soužení? Nemáme si toho všimnout a nepokoušet se něco udělat? Máme nechat naši mládež bez pomoci napospas osudu, byrokracii a policii, umýt si ruce a jít svou cestou? To je podle mne hlavní problém — co podnikat proti dnešnímu akutnímu stavu choroby, o níž víme, že má všeobecný charakter?

Naše zasedání mi připomíná skupinu lidí, kteří se vydali s dobrým úmyslem kácet divokou tajgu, ale místo toho, aby se soustředili na nějaký určitý cíl, rozpačitě se zastavili, protože se přesvědčili, že tato obrovská práce je nad jejich síly.

Profesor K. T. nám skvěle vylíčil celkovou dnešní skutečnou situaci na univerzitě a mezi studentstvem a poukázal na to, jak škodlivě působí na rozkolísané studentstvo různé vnější nejen politické, ale dokonce i policejní vlivy; to všechno jsme si však víceméně uvědomovali již dříve, i když ne tak jasně.

Jako jediné možné opatření nám profesor K. T. navrhl radikálně odstranit celý nynější školský systém a vytvořit nový, lepší; poznamenal však, že to pravděpodobně potrvá velmi dlouho; vezmeme-li však v úvahu, že každý dílčí systém v ruském státě, stejně jako v každém jiném, je organicky spjat s celkovým systémem, pak konce této doby asi nedohlédneme.

Co však dělat nyní, abychom alespoň zmírnili nesnesitelnou bolest, kterou právě teď nemoc působí? Jakého paliativního prostředku použít? Vždyť často je nezbytné použít i paliativ, která jen dočasně uklidňují nemocného. Na tuto otázku jsme však neodpověděli; místo odpovědi jsme tu slyšeli o problému veškeré studující mládeže jakési, abych tak řekl, neurčité, nerozhodné úvahy, které všechno ještě více zamotaly; je dokonce těžko si na ně vzpomenout, ale pokusím se o to.

O posluchačkách vysokých škol se mluvilo v tom smyslu, že jsme jim dali školy a umožnili navštěvovat přednášky, a ony se nám odvděčily účastí na studentských nepokojích!

Kdybychom byli darovali krásnému pohlaví kytice nebo drahé

šperky, byla by taková výtka pochopitelná: zřízení vysokých škol pro ženy není však žádná úsluha, ale uspokojení společenských potřeb; vysoké školy pro ženy — to není rozmar, neboť jsou pro společnost stejně nutné jako univerzity atd. pro vyšší vzdělání mládeže bez rozdílu pohlaví, a proto existuje mezi školami pro ženy a pro muže naprostá solidarita z hlediska společenského i z hlediska kolegiality.

A touto solidaritou můžeme podle mého názoru dobře vysvětlit také to, že studentské bouře se šíří i ve školách pro ženy; bouří se veškerá studující mládež, ať nosí mužské či ženské šaty.

Pak se znovu přešlo ke studentským nepokojům a bylo řečeno, že se studenty se není třeba mazlit, že jejich nepřístojnosti je třeba potlačovat silou; proti tomu zde byla vznesena podle mého názoru velmi rozumná námitka, že i když jsou to nepřístojnosti, rozhodně nejsou náhodné, ale chronické, že mají své hluboké příčiny, a jak ukazují dřívější zkušenosti, nelze je odstranit pouhými trestními sankcemi. Já si však osobně myslím, že je ještě velká otázka, kdo se hlavně dopouští nepřístojností ve všech těchto pobuřujících nepokojích, které jitří a ničí naše školy; oficiálním zprávám nevěřím.

Celá věc je právě v tom, že druhou stranu u nás nikdo nevyšlechně a ani vyslechnout nemůže; druhá strana má zacpaná ústa (nepotvrdila se však plně moje slova, že úřední zprávy lžou a že všechny nepřístojnosti zaviňují svým pohoršujícím vlivem hlavně správní orgány?).

Poukazovalo se na to, že na studující mládež působí různé revoluční síly zvenčí.

Ano, tento vliv existuje, příkládá se mu však příliš velký význam: například továrníci, v jejichž továrnách se tento vliv hlavně projevuje, také v něm vidí příčinu všeho zla a říkají, že kdyby ho nebylo, byl by u nich svatý pokoj a boží požehnání, jenže zapomínají a ignorují všemožné zákonné i nezákonné vykořisťování dělníků, které jim přináší bídu, vyvolává mezi nimi nespokojenost a pak i nepokoje; kdyby neexistovalo vykořisťování, neměly by ani vnější revoluční živly četné důvody a příčiny, aby tak snadno zasahovaly do továrních záležitostí — a já si myslím, že to platí i o našich školách, které se z chrámů vědy přeměnily ve fabriky připravující úřednický potěr.

Těžce doléhající útlak, který si studující mládež všech škol instinktivně uvědomuje, a z něho plynoucí všeobecná deprese — právě to je zdroj síly oné nepočtené, ale uvědomělé hrstky mládeže, o níž mluvil pan profesor, která je s to houfně zhypnotizovat mládež, zřejmě vůbec nenáchylnou k nepokojům, a podněcovat ji k čemukoli, ke stávkám a k různým nepokojům. Tak to je ve všech továrnách!

Dále si vzpomínám, jak se poukazovalo na to, že studentům se nesmí pochlebovat; nesmí se jim dávat najevo sympatie, když se bouří; povzbuzuje je to k novým nepokojům, což bylo doloženo i příklady, tj.

různými událostmi; k tomu chci poznamenat, že za prvé z té různorodé a pestré směsice všech nejrůznějších událostí, k nimž za nepokojů dochází, nelze pro žádnou najít dost argumentů, protože proti každé z nich můžeme postavit mnoho jiných, které jí úplně odporují. Můžeme se zabývat pouze obecnými příznaky, které se vynasnažím stručně rozebrat.

Jak všichni víme, studenti nejsou zdaleka rozmazlení. Nejenže se jim nepochlebovalo (nemluvím o čtyřicátých letech), ale ani veřejnost s nimi zvláště nesympatizovala; když se studenti bouřili, veřejnosti to bylo buď úplně lhostejné, nebo se k nim chovala dokonce víc než odmítavě, ze všeho vinila pouze studenty, i když neznala a ani nechtěla znát příčiny, kvůli nimž nepokoje vznikly (věřila jen oficiálním informacím zaměřeným proti studentům a nezapochovovala o jejich pravdivosti; zdá se, že o tom veřejnost zapochovovala teď poprvé), takže o nějakém pochlebování nemůže být ani řeči.

Studentstvo nemohlo čekat podporu ani od inteligence jako takové, ani od profesorů a vedení univerzity, začalo proto usilovat o získání sympatií v různých lidových vrstvách, a tu vidíme, že se mu to nakonec také víceméně podařilo; pozvolna začalo získávat sympatie mezi širokými vrstvami lidu.

Abychom se o tom ujistili, připomeňme si, jak se choval dav ke studentům při masakru na Ochotném rjadu a jak se chová dnes. A v tom je to velké neštěstí: neštěstí není v tom, že lidé se studenty sympatizují, ale v tom, že jsou to sympatie jednostranné a že začínají mít nádech demagogie.

Protože si naše studující mládež nezískala vůbec žádné sympatie ani podporu nejlepší části inteligence, je nedůvěřivá, a tato nedůvěra způsobuje, že se naše mládež nutně ocitá pod vlivem demagogů a revolucionářů, stává se jejich nástrojem a mezi ní samotnou rovněž samy od sebe neustále sílí demagogické živly, které ji odvádějí od pokojného kulturního vývoje a od existujícího řádu (lze-li ho vůbec nazvat řádem) do nepřátelského tábora.

Můžeme naříkat sami na sebe, přestane-li nám mládež důvěřovat, neboť jsme si její důvěru ničím nezasloužili!

To jsou myslím hlavní myšlenky, které byly vysloveny na tomto shromáždění; na ostatní (a bylo jich také dost) není snad třeba ani vzpomínat.

Tím končím. Shromáždili jsme se, abychom něco udělali pro zlepšení současné svízelné situace; abychom ulehčili těžký úděl naší mládeže — dnes, a ne až někdy později, ale byli jsme poraženi — a mládež bude mít zase právo říci a řekne, že ani dnes, stejně jako dříve, jí nemůže, ba ani nechce pokojná, nejlepší část ruské inteligence nějak pomoci, zastat se jí, pochopit ji a ulehčit její trpký úděl. Propast mezi

námi a mládeží se ještě více prohloubí a mládež podlehne ještě více různým demagogům, kteří jí podávají ruce.

Nebyli jsme poraženi proto, že nebyl přijat náš návrh — obrátit se na cara; snad by to opravdu nebylo prakticky uskutečnitelné (ačkoli se to podle mého názoru vůbec nezkoumalo). Byli jsme poraženi proto, že jsme nevyužili ani jednu možnost podniknout cokoli ve prospěch naší trpící mládeže, že jsme se přiznali ke své bezmocnosti a tak jako předtím dál tápeme v temnotě.

Co tedy máme dělat?

Umýt si ruce a jít svou cestou?

Právě v této temnotě je zakleta hrozná, beznadějná tragika ruského života.“

Tento projev není třeba zvlášť komentovat. Pronesl jej také zřejmě ještě dosti „optimistický“ ruský šlechtic, který proto, že je buď dogmatik, nebo prospěchář, opěvuje „pokojný kulturní vývoj“ „existujícího řádu“ a horlí proti „revolucionářům“ a hází je do jednoho pytle s „demagogy“. Jestliže se však podíváme na jeho rozhořčení blíže, je to spíš reptání starého (ne věkem, ale názory) člověka, který je pravděpodobně ochoten uznat, že i v tom, nač reptá, je něco dobrého. Když mluví o „existujícím řádu“, nemůže si odpustit výhradu, „lze-li ho vůbec nazvat řádem“. Rozhorluje se nad nepřístojnostmi páchanými „diktaturou byrokracie“, nad „soustavným, chronickým pronásledováním všeho individuálního a lidsky důstojného“, musí vidět, že všechny zlořády vycházejí hlavně od správních úřadů, a je natolik upřímný, že se přiznává ke své bezmocnosti, k tomu, že se nesluší „umývat si ruce“ nad neštěstím celé země. Je pravda, že ho ještě lekají „jednostranné“ sympatie „davů“ k studentům; jeho aristokraticky zhýčkanému rozumu se zjevuje přízrak „demagogického“ nebezpečí, dokonce snad nebezpečí socialismu (splaťme mu upřímnost upřímností!). Nebylo by však rozumné zkoušet na socialistickém prubířském kameni názory a pocity maršálka šlechty, kterému se krajně zhnusila odporná ruská byrokracie. My nemusíme chytračit ani vůči němu, ani vůči komukoli jinému; když bude například ruský statkář láteřit

na nezákonné vykořisťování a zbídačování *továrních* dělníků, neopomeneme mu mimochodem říci: „Zameť si, brachu, raději před vlastním prahem!“^[80] Ani nás nenapadne před ním tajit, že hájíme a budeme hájit stanovisko nesmiřitelného třídního boje proti „pánům“ v současné společnosti. Politické seskupení však neurčuje pouze konečné, ale i nejbližší cíle, nejen všeobecné názory, ale i tlak bezprostřední praktické nutnosti. Každého, kdo si jasně uvědomil rozpor mezi „kulturním vývojem“ země a „utlačujícím režimem byrokratické diktatury“, přivede sám život dříve nebo později k závěru, že tento rozpor nelze odstranit, dokud nebude odstraněno samoděržaví. Dospěje-li k tomuto závěru, bude určitě pomáhat — bude reptat, ale začne pomáhat — té straně, která dokáže uvést do pohybu proti samoděržaví hrozivou sílu (hrozivou nejen v jejích vlastních očích, ale v očích všech). Aby se sociální demokracie stala takovou stranou, musí se, opakujeme, zbavit veškerého oportunistického nánosu a pod praporem revoluční teorie, opírajíc se o nejrevolučnější třídu, zaměřit svou agitační a organizační činnost na všechny třídy obyvatelstva!

A maršálkům šlechty na rozloučenou řekneme: Na shledanou, pánové, naši ztřejsí spojenci!

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE
DOKUMENTY
„S JEDNOCOVACÍHO“
SJEZDU^[43]

Deváté číslo Jiskry (říjen 1901) již přineslo zprávu o nezdařeném pokusu sjednotit zahraniční sekci organizace Zarje a Jiskry, revoluční organizaci Sociální demokrat a zahraniční Svaz ruských sociálních demokratů.* Aby si všichni ruští sociální demokraté mohli udělat svůj vlastní úsudek o tom, proč ztroskotal pokus o jejich sjednocení v zahraničí, rozhodli jsme se uveřejnit protokoly „sjednocovacího“ sjezdu. Škoda, že Svazem zvolený tajemník sjezdu odmítl podílet se na zpracování sjezdových protokolů (jak je patrné z jeho písemné odpovědi^[137] na pozvání tajemníků dvou dalších organizací, která je otištěna níže na s. 10—11).

Jeho odmítnutí je tím podivnější, že Svaz sám vydal nyní publikaci pojednávající o „sjednocovacím“ sjezdu (Dva sjezdy^[103], Ženeva 1901). To znamená, že Svaz chtěl sice seznámit ruské soudruhy s výsledky sjezdu, ale *nechtěl* je seznámit se sjezdovými diskusemi.** Ať čtenář

* Viz tento svazek, s. 295—296. *Red.*

** Podle jednacího řádu sjezdu měl protokoly schvalovat sám sjezd, každé další zasedání mělo být totiž zahájeno schválením protokolu z předchozího zasedání. Ale již druhý den sjezdového jednání, když předseda hned při zahájení zasedání navrhl, aby byly schváleny protokoly z obou zasedání prvního dne, všichni tři tajemníci jednomyslně prohlásili, že protokoly nemohou předložit. Protože na sjezdu nebyl stenograf, ukázalo se, že zápisy z diskusí jsou naprosto neuspokojivé. Když tedy tajemníci nedokázali vypracovat protokol v noci mezi prvním a druhým dnem sjezdového jednání, nemohlo se pochopitelně druhého dne večer po našem odchodu ze sjezdu o protokolu ani mluvit. Všichni dobře věděli, že protokoly nebyly hotové. Proto tedy roz-

sám posoudí, jaké jsou možné a pravděpodobné příčiny této neochoty.

Když Svaz náš návrh odmítl, nepokládali jsme za vhodné vydat protokol diskuse, který nebyl sestaven všemi tajemníky, a byli jsme proto nuceni uveřejnit pouze *všechny* dokumenty a prohlášení *předložené byru* sjezdu. Členy byra sjezdu byli předsedové a tajemníci všech tří organizací a všechna prohlášení byla předkládána byru pouze písemně, takže nikdo nemůže pochybovat o tom, že zpráva o sjezdu, vypracovaná podle dokumentů a prohlášení, je objektivní.

Na druhé straně se ukazuje, že vydání *všech* dokumentů a prohlášení předložených byru sjezdu je dnes ještě naléhavější, protože Svaz své podivné odmítnutí spolupráce při sestavování protokolů korunoval ještě podivnějším způsobem sestavení zprávy o sjezdu. Svaz například *newedl* v plném znění dotazy, které předložil *byru* sjezdu zástupce Jiskry (Frej) jménem zahraniční sekce Jiskry a organizace Sociální demokrat, ale uvedl pouze odpověď, která nebyla byru předložena a dokonce nebyla na sjezdu ani čtena, kterou prostě „vypracoval“ Svaz (brožura Dva sjezdy, s. 26). Svaz se mýlí, když prohlašuje, že „dotaz“ byl vzat zpět. Dotaz se skládal ze dvou otázek, které Frej předložil Svazu jménem dvou organizací (viz níže, s. 6*). Ani jedna otázka *nebyla vzata zpět*, ale byla pouze pozměněna forma otázky, takže se otázky změnily v rezoluci, o níž se mohlo dát hlasovat (místo fráze „uznává Svaz v zásadě rezoluci červnové konference?“ bylo řečeno: „všechny tři organizace uzná-

hoření Svazu nad tím, že náš předseda „dezertoval“ a „nepočkal na schválení sjezdových protokolů“ (brožura Dva sjezdy, s. 29), je pouhá vytáčka. Protože stenografické protokoly neexistují, nezbývalo nic jiného, než aby se tři tajemníci sešli a vylíčili alespoň stručně průběh diskuse. To jsme také navrhli, ale Svaz se tomu vyhnul. Odpovědnost za to, že neexistují když ne úplné, tedy alespoň stručné protokoly, nese přirozeně Svaz.

* Viz tento svazek, s. 284. *Red.*

vají v zásadě rezoluci červnové konference“ atd.). Svaz dále neuvedl prohlášení, které *předložila byru* skupina Borba (viz níže, s. 6—7).

Svaz nejen nevyložil obsah, ale ani se nezmínil* o projevu člena skupiny Borba, předneseném poté, když Svaz podal pozměňovací návrhy k červnovým rezolucím. Člen Borby, který se účastnil také červnové konference, se v něm vyslovil proti pozměňovacím návrhům Svazu. Zato Svaz otiskl „zdůvodnění“ pozměňovacích návrhů, které vyložil ve svém projevu na sjezdu B. Kričevskij^[79], které však nebylo byru předloženo. Krátce řečeno, Svaz odmítl náš návrh na společné sestavení zprávy o všech diskusních příspěvcích a rozhodl se vysvětlit jen to, co považoval za výhodné, a přejít mlčením dokonce některé otázky předložené byru.

Nehodláme následovat jejich příkladu. Přetiskujeme pouze všechna prohlášení a dokumenty předložené byru a stručnou informaci o tom, v jakém smyslu mluvili řečníci *všech* organizací zastoupených na sjezdu. Ať čtenáři sami posoudí, zda články v 10. čísle časopisu *Rabočeje dělo* ^[79, 104] a *pozměňovací návrhy* Svazu porušily zásadní platformu dohody vypracovanou na červnové konferenci. Stejně tak nebudeme samozřejmě reagovat na všechna nenávistná slova, jimiž brožura Svazu doslova hýří, včetně obvinění z „pomluv“ nebo z toho, že jsme svým odchodem sjezd „zmařili“. Takovému obvinění se můžeme jen zasmát: tři organizace se sešly, aby se dohodly o svém sjednocení; dvě organizace došly k názoru, že se s třetí sjednotit nemohou. Přirozeně jim nezbylo nic jiného než vyložit své mínění a odejít. Nazývat to „zmařením“ sjezdu a vydávat mínění o nepevných zásadách Svazu za „pomluvu“ mohou pouze lidé, kteří se rozčilují právě proto, že nemají pravdu.

Pokud jde o sporné otázky v ruské sociální demokracii, nebudeme raději náš názor směřovat s objektivním vylíčením událostí na sjezdu. Kromě článků, které byly a ještě

* Brožura *Dva sjezdy*, s. 28.

budou uveřejněny v Jiskře a Zarji, připravujeme brožuru, která vyjde v nejbližší době a bude speciálně věnována palčivým otázkám našeho hnutí^[97].

Napsáno v listopadu 1901

Otištěno v prosinci 1901

v brožuře vydané Ligou

ruské revoluční

sociální demokracie v Ženevě

Podle textu brožury

PROTEST FINSKÉHO NÁRODA

Otiskujeme v plném znění novou petici širokých vrstev obyvatelstva, v níž finský národ vyjadřuje svůj rozhodný protest proti politice vlády, která porušila a nadále porušuje finskou ústavu bez ohledu na slavnostní *přísahu* všech carů od Alexandra I. až po Mikuláše II.

Petice byla 17. (30.) září 1901 odevzdána finskému senátu, aby ji doručil carovi. Podepsalo ji 473 363 finských mužů a žen ze všech společenských vrstev, tj. téměř *půl miliónu* občanů. Finsko má celkem dvaapůl miliónu obyvatel, takže nová petice je skutečně *hlasem celého národa*.

Uvádíme plné znění této petice:

„Nejmocnější a nejmilostivější panovníku, imperátore a velkokníže!

Vaše imperátorské Veličenstvo pozměnilo zákon o vojenské povinnosti Finska, což vyvolalo v celé zemi znepokojení a hluboký zármutek.

Nařízení, manifest a zákon o vojenské povinnosti, které Vaše imperátorské Veličenstvo schválilo 12. července (29. června) tohoto roku, zásadně porušují základní zákony velkoknížectví a nejsvětější práva, která přísluší finskému národu a všem občanům v zemi podle jejich zákonů.

Podle základních zákonů mohou být ustanovení o povinnostech občanů při obraně země vydávána pouze se souhlasem zemských stavů. Na základě takového ustanovení byl také v roce 1878 společným rozhodnutím imperátora Alexandra II. a zemských stavů vydán zákon o vojenské povinnosti. Za vlády imperátora Alexandra III. došlo k četným dílčím změnám tohoto zákona, ale pokaždé pouze se souhlasem zemských stavů. Přesto bylo nyní bez jejich souhlasu oznámeno, že se zákon z roku 1878 ruší, přičemž nová ustanovení, která ho mají nahrazovat, jsou v naprostém rozporu s rozhodnutím zemských stavů na mimořádném sněmu v roce 1899.

Jedním z nejzákladnějších práv každého finského občana je žít

a jednat pod ochranou finských zákonů. Nyní byly tohoto práva zbaveny tisíce a tisíce finských občanů, protože podle nového zákona o vojenské povinnosti jsou povinni sloužit v ruské armádě. Plnění branné povinnosti se tak stane utrpením pro ty syny země, kteří budou násilně zařazeni do vojenských útvarů, jejichž příslušníci mluví jiným jazykem, jsou jiného náboženství a mají jiné mravy a obyčeje.

Nová ustanovení ruší všechna zákonná omezení ročního kontingentu branců. Kromě toho nemají podle nich zemské stavy vůbec žádné právo podílet se na vypracování vojenského rozpočtu, i když je toto právo zakotveno v základních zákonech.

V rozporu se základním ustanovením zákona z roku 1878 je dokonce i domobrana závislá pouze na rozhodnutí ministerstva války.

Nepříznivý dojem, který tato ustanovení vyvolávají, nezmírní ani úlevy, které manifest slibuje na dosud neurčenou přechodnou dobu, protože po dočasném snížení počtu branců nebudou odvody do ruských vojenských útvarů nijak omezovány.

Finský národ nežádal o nějaká ulehčení nynějších vojenských břemen. Zemské stavy, které tlumočily mínění národa, dokázaly, že Finsko je ochotno podle svých sil zvýšit svůj podíl na obraně státu, bude-li zachováno právní postavení finských vojenských útvarů jakožto finských institucí.

V rozporu s tím budou podle nových ustanovení finská vojska z velké části zrušena a v několika zbývajících útvarech mohou vykonávat službu ruští důstojníci: dokonce i poddůstojníci musí v těchto útvarech ovládat ruský jazyk, takže Finové, většinou příslušníci rolnického stavu, nemohou tyto hodnosti vůbec zastávat; tyto útvary budou podřízeny ruským správním orgánům a mohou být i v době míru umístěny mimo finské území.

Tato nařízení, která nejsou nějakou reformou, nýbrž mají pouze zrušit finská národní vojska, svědčí o nedůvěře, k níž finský národ za dobu svého téměř stoletého spojení s Ruskem nezavdal žádné příčiny.

V nových ustanoveních o vojenské povinnosti jsou rovněž formulace, které popírají právo finského národa na svou vlast a právo osob narozených v této zemi na finské občanství. Z těchto formulací probleskují snahy neslučitelné s nezadatelným právem finského národa zachovat si ve svazku s Ruskem politické postavení, které bylo Finsku neodvolatelně potvrzeno v roce 1809.

V posledních letech doléhaly na naši zemi těžké útrapy. Znovu a znovu jsme se přesvědčovali, že jsou ignorována ustanovení základních zákonů naší země jednak zákonodárnými opatřeními, jednak tím, že byly důležité úřady obsazovány rodilými Rusy. Země byla spravována způsobem, který budí dojem, že má být narušen klid a pořá-

dek, mařeny obecně prospěšné snahy a vyvoláváno nepřátelství mezi Rusy a Finy.

Ale největší ranou pro zemi je zavedení nových ustanovení o vojenské povinnosti.

V nejponiženější odpovědi z 27. května 1899 podaly zemské stavy podrobnou zprávu o postupu, který má být podle základních zákonů Finska zachován při vydávání zákona o vojenské povinnosti. Zároveň upozornily, že bude-li se při vydávání nového zákona o vojenské povinnosti postupovat jinak, nemůže být zákonný akt uznán za pravoplatný, i když bude uplatňován násilím, a finský národ v něm bude vidět jen příkaz moci.

Všechno, nač zemské stavy upozornily, odpovídá i nadále právnímu vědomí finského národa, které nemůže být násilně změněno.

Je třeba obávat se velmi těžkých následků, které mohou mít nařízení neodpovídající zákonům země. Úředníci a vládní instituce se budou dostávat do trapného rozporu mezi svědomím a smyslem pro povinnost, protože svědomí je nabádá, aby se takovými nařízeními neřídili. Vstoupí-li ohlášená ustanovení v platnost, přibude k těm, kteří byli nuceni již dříve se vystěhovat z obavy před hrozícími změnami, mnoho dalších práceschopných vystěhovalců.

Nová ustanovení o vojenské povinnosti, jakož i další opatření namířená proti právu finského národa na samostatnou politickou a národní existenci, musí nezbytně podryvat důvěru mezi panovníkem a národem a vyvolávat stále větší nespokojenost, pocit všeobecného útlaku, nejistotu a velké nesnáze společnosti a jejích členů v práci pro blaho země. Je pouze jediná cesta, jak tyto nesnáze odvrátit: nahradit uvedené nařízení zákonem o vojenské povinnosti, který bude vydán za účasti zemských stavů, a nařídít, aby se veškeré vládní úřady v zemi řídily ustanoveními základních zákonů.

Finský národ musí být i nadále svébytným národem. Náš národ se semkl díky společnému dějinnému osudu, právnímu povědomí a kulturnímu snažení a zůstane věren své lásce k finské vlasti a své zákonem chráněné odvěké svobodě. Národ nepřestane usilovat o to, aby důstojně zaujímal své skromné, osudem mu určené místo mezi národy.

Stejně tak pevně, jako věříme v naše právo a ctíme naše zákony, které jsou oporou našeho veřejného života, stejně tak pevně jsme přesvědčeni o tom, že jednota mohutného Ruska nebude narušena, bude-li se Finsku i nadále vládnout ve shodě se základními principy stanovenými v roce 1809, aby se ve svazku s Ruskem cítilo šťastné a spokojené.

Povinnost vůči své vlasti nutí obyvatelstvo všech obcí a příslušníky všech společenských vrstev, aby Vašemu imperátorskému Veličenstvu pravdivě a nepřikrášleně vylíčili situaci. Uvedli jsme, že nedávno zve-

řejněná ustanovení o vojenské povinnosti jsou v rozporu se slavnostně potvrzenými základními zákony velkoknížectví a nemohou být uznána za pravoplatný zákon. Považujeme za svou povinnost dodat, že vojenské břímě samo o sobě nemá pro finský národ takový význam, jako ztráta pevných právních ustanovení a zákonem zaručená jistota v tak důležité otázce. Proto co nejpokorněji žádáme, aby Vaše imperátorské Veličenstvo ráčilo milostivě prozkoumat otázky obsažené v tomto listě tak důkladně, jak to jejich vážnost vyžaduje. Zůstáváme atd.“

Zbývá nám dodat jen málo k této petici, která je skutečným soudem lidu nad smečkou ruských úředníků porušujících základní zákony.

Připomeňme si hlavní údaje o „finské otázce“.

Finsko bylo připojeno k Rusku v roce 1809 za války proti Švédsku. Alexandr I. chtěl Finy, bývalé poddané švédského krále, získat na svou stranu, a rozhodl se proto uznat a potvrdit starou finskou ústavu. Podle této ústavy nemůže být žádný základní zákon vydán, změněn, doplněn nebo zrušen *jinak než se souhlasem sněmu, tj. shromáždění zástupců všech stavů*. A tak Alexandr I. v několika manifestech „slavnostně“ potvrdil „*slib o posvátném zachování zvláštní ústavy země*“.

Tento přísežný slib potvrzovali pak všichni ruští panovníci; i Mikuláš II. v manifestu z 25. října (6. listopadu) 1894 „...slibuje zachovávat je (základní zákony) v neporušitelné a nezměnitelné síle a platnosti“.

Ale neuběhlo ani pět let a ruský car se stal *křivopřísežníkem*. Prodejný a patolízalský tisk nejdříve dlouhou dobu štvál proti Finsku a poté byl 3. (15.) února 1899 vydán „manifest“, který nastolil nový řád: zákony, které se „týkají záležitostí celého státu nebo souvisí se zákonodárstvím impéria“, mohou být vydávány *bez souhlasu sněmu*.

To bylo do nebe volající porušení ústavy, skutečný *státní převrat*, protože o každém zákoně lze přece prohlásit, že se týká záležitostí celého státu!

Tento státní převrat byl uskutečněn *násilně*: generální gubernátor Bobrikov pohrozil, že pošle do Finska vojsko,

odmítne-li senát manifest uveřejnit. Ruským vojskům rozmístěným ve Finsku byly již rozdány (podle slov ruských důstojníků) ostré náboje, koně byli osedláni atd.

Po prvním násilném aktu následovala nekonečná řada dalších: finské noviny byly postupně zastaveny, byla zrušena svoboda shromažďování, Finsko bylo zaplaveno smečkami ruských špehů a nejpodlejších provokatérů, kteří podněcovali obyvatelstvo k povstání atd. atd. Nakonec byl 29. června (12. července) *bez souhlasu sněmu* vydán zákon o vojenské povinnosti, který je dostatečně rozebrán v petici.

Jak manifest z 3. února 1899, tak zákon z 29. června 1901 jsou *protizákonné*, je to násilný čin křivopřísežníka a smečky bašibozuků, která si říká carská vláda. Dvaapůl miliónu Finů nemůže samozřejmě ani pomyslet na povstání, ale my všichni, ruští občané, se musíme zamyslet nad hanbou, která tím na nás padá. Jsme stále ještě do té míry otroky, že nás zneužívají k zotročování jiných národů. Stále ještě trpíme vládu, která v Rusku nejen potlačuje s krutostí katana každou touhu po svobodě, ale používá kromě toho ruských vojsk k násilnému útoku na cizí svobodu!

Fiskra, č. 11
20. listopadu 1901

Podle textu Fiskry

Plátek Svoboda¹⁴¹ nestojí vůbec za nic. Jeho autor — časopis působí totiž dojmem, jako by jej od začátku do konce psal jeden člověk — si činí nárok na to, že bude populárně psát „pro dělníky“. Není to však žádná popularizace, je to nechutná honba za popularitou. Nic tu není řečeno prostě, všechno je křečovitě zpitvořené... Autor neřekne ani jednu větu bez kudrlinek, bez „lidových“ přirovnání a „lidových“ výrazů, jako je „tudlectech“. A tímto zpitvořeným jazykem jsou bez nových údajů, bez nových příkladů, bez nového zpracování rozžvýkávány omšelé socialistické myšlenky, záměrně z vulgarizované. Řekli bychom autorovi, že popularizace je velmi vzdálená od vulgarizace, od honby za popularitou. Populární autor vede čtenáře k hlubokému myšlení, k hlubokému studiu, protože vychází z nejprostších a všeobecně známých skutečností, vysvětluje pomocí jednoduchých úvah nebo vhodně volených příkladů hlavní *závěry* z těchto skutečností a podněcuje přemýšlejícího čtenáře k dalším a dalším otázkám. Populární autor nepředpokládá čtenáře, který by nemyslel, nechtěl nebo neuměl myslet, ale naopak předpokládá, že nevyspělý čtenář chce skutečně přemýšlet, a *pomáhá* mu v této důležité a obtížné práci, *vede* ho, pomáhá mu dělat první kroky a *učí* ho jít samostatně dál. Vulgární autor předpokládá čtenáře, který nemyslí a není schopen myslet, nepomáhá mu zvládnout základy skutečné vědy, ale předkládá mu ve zdeformované, zjednodušené formě, prošpikované žertíky a pořekadly, *všechny* závěry nějakého učení již „hotové“, takže čtenář ne-

potřebuje dokonce ani žvýkat, stačí mu pouze tuto kaši spolknout.

*Napsáno na podzim 1901
Poprvé otištěno v roce 1936
v časopise Bolševik, č. 2*

Podle rukopisu

Мужеством "Свобода" советам и хотам.
Автомат его — упрямая потребность
не гнать вразумления, как будто бы он все
севернее до конца бы многообразие
нефтяного на подпольное мученье "Св
работам". Кто бы не похвалит, а дур
кого жона похвалит, а Соборка
на упрямая, все с упрямкой... бы
тама, бы "каждых" сравнений "ка
родных" северек — в под "каждых"
автомат не скажут ни одна дурка. И
этим упрямому упрямая разведыва
са бы новых данных бы новых упрям
под бы новых дурка упрямая советам
гласно всем, упрямую упрямую
дурка. Помысливая, скажут бы не
автомат, сами далека дурка упрямая,
он похвалит. Помысливая мученье
каждых упрямая и упрямая, к дур
оказу упрямая, упрямая и упрямая
и упрямую. Дурка, упрямая упрям
каждых мученье упрямую кем упрям
до упрямую упрямую упрямую Свобода
и упрямую, упрямую упрямую упрямую
и упрямую. Помысливая мученье
упрямую и упрямую, и упрямую
упрямую и упрямую упрямую упрямую
упрямую, — упрямую и упрямую и упрямую
упрямую упрямую упрямую упрямую.

První stránka rukopisu V. I. Lenina

O časopise Svoboda z roku 1901

Zmenšeno

DISKUSE

S OBHÁJCI EKONOMISMU

Otiskujeme v plném znění dokument, který nám zaslal jeden z našich představitelů:

„Dopis ruským sociálně demokratickým orgánům.“

Soudruzi žijící s námi ve vyhnanství nás požádali, abychom vyjádřili svůj názor na Jiskru. Rozhodli jsme se odpovědět a říci, proč s tímto orgánem nesouhlasíme.

I když uznáváme, že bylo na čase, aby začal vycházet zvláštní sociálně demokratický orgán zabývající se výlučně otázkami politického boje, nejsme toho názoru, že by Jiskra, která se tohoto úkolu ujala, jej uspokojivě řešila. Hlavní nedostatek Jiskry, který se vine jako červená nit všemi jejími sloupci a je příčinou všech jejích ostatních velkých i malých nedostatků, spočívá v tom, že věnuje příliš mnoho místa otázce, jaký vliv mají ideologové hnutí na ten či onen jeho směr. Zároveň si Jiskra nedostatečně všímá materiálních prvků hnutí a materiálního prostředí, jejichž vzájemné působení vytváří určitý typ dělnického hnutí a určuje jeho cestu, z níž ho nemůže svést žádné úsilí ideologů, i kdyby byli inspirováni sebelepšími teoriemi a programy.

Tento nedostatek Jiskry je zvlášť dobře patrný při srovnání s listem Južnyj rabočij¹⁴², který stejně jako Jiskra razí heslo politického boje, navazuje však přitom na předcházející období jihoruského dělnického hnutí. To je Jiskře naprosto cizí. Vytyčila si cíl rozdmýchat ‚z jiskry velký požár‘, ale zapomíná, že jsou k tomu nezbytné vhodné hořlaviny a příznivé vnější podmínky. Jiskra briskně odmítá ‚ekonomisty‘, ale zapomíná, že právě oni svou činností připravili dělníky k účasti na únorových a březnových událostech, které Jiskra zvlášť horlivě zdůrazňuje a podle všeho i značně zveličuje. Jiskra neuznává činnost sociálních demokratů z konce devadesátých let a ignoruje fakt, že tehdy nebyly podmínky pro jinou činnost než pro boj za drobné požadavky a že tento boj měl i velký výchovný význam. Jiskra hodnotí toto období a tento směr činnosti ruských sociálních demokratů zcela nesprávně, nehistoricky a ztotožňuje jejich taktiku s taktikou Zubatova, protože nevidí rozdíl mezi ‚bojem za drobné požadavky‘, který rozšiřuje a pro-

hlubuje dělnické hnutí, a ‚drobnými ústupky‘, jejichž cílem je paralyzovat každý boj a každé hnutí.

Jiskra, skrznaskrz prosáklá sektářskou nesnášenlivostí, tak charakteristickou pro ideology z období, kdy sociální hnutí bylo ještě v plenkách, je schopna pranýřovat každého, kdo má jiný názor, a tvrdit o něm, že se uchyluje od sociálně demokratických zásad, nebo dokonce že přechází do nepřátelského tábora. Takovým krajně nepřístojným způsobem, který je nutno ostře a nemilosrdně odsoudit, napadla list Rabočaja mysl ve svém článku o Zubatovovi, jehož úspěch u určité části dělnictva připsala vlivu tohoto listu. V zápalu polemiky proti jiným sociálně demokratickým organizacím, které chápou ruské dělnické hnutí a jeho úkoly jinak než ona, zapomíná někdy na skutečný stav věcí, chytá se jednotlivých, skutečně nevhodných výrazů, neoprávněně připisuje svým protivníkům určité názory, zdůrazňuje často malicherné neshody a zarytě mlčí o četných styčných názorech: máme na mysli postoj Jiskry k časopisu Rabočejje dělo.

Její přemrštěný sklon k polemice vyplývá především z toho, že přeceňuje úlohu ‚ideologie‘ (programů, teorií...) v hnutí, částečně pak je slyšet z této polemiky ozvěnu vnitřních rozbrojů mezi ruskými emigranty na Západě, kteří s nimi briskně vyšli na veřejnost v řadě polemických brožur a článků. Podle našeho názoru nemohou všechny tyto jejich neshody téměř nijak ovlivnit skutečný vývoj ruského sociálně demokratického hnutí; ledaže mu jen škodí, protože zanášejí nežádoucí rozbroje mezi soudruhy pracující v Rusku, a proto musíme zaujmout k polemickému zápalu Jiskry odmítavý postoj, zejména když překračuje přípustné meze slušnosti.

Tentýž základní nedostatek Jiskry je příčinou její nedůslednosti, pokud jde o vztahy sociální demokracie k různým společenským třídám a směrům. Na základě teoretických úvah došla Jiskra k závěru, že je nutné okamžitě zahájit boj proti absolutismu, zřejmě však cítí, že je to v dnešní situaci pro dělníky velmi obtížný úkol, a protože nemá trpělivost čekat, až dělníci nashromáždí síly k tomuto boji, začíná hledat spojence mezi liberály a inteligencí, přitom často opouští třídní hledisko, protože zastírá třídní protiklady a staví na první místo všeobecnou nespokojenost s vládou, i když příčiny a stupeň této nespokojenosti jsou u ‚spojenců‘ zcela odlišné. Takové jsou například vztahy Jiskry k zemstvům. Frondérské kousky zemstev, vyvolané často tím, že vláda ve srovnání s průmyslem nedostatečně hájí agrární choutky pánů ze zemstev, se Jiskra snaží rozdmýchat v plamen politického boje a slibuje šlechticům, které vláda svými dary neuspokojila, pomoc dělnické třídy, ale přitom neutrousí ani slůvko o třídních rozporech mezi těmito vrstvami obyvatelstva. Připouštíme, že lze mluvit o probouzejícím se zemstevním hnutím a poukazovat na zemstva jako na živel bojující proti

vládě, ale pouze jasnou a zřetelnou formou, aby nevznikaly pochybnosti o charakteru naší možné dohody s těmito živly. Jiskra však formuluje otázku poměru k zemstvům tak, že to podle našeho mínění může pouze zatemňovat třídní uvědomění, protože tu spolu s hlasateli liberalismu a různých kulturních snah vytváří takovou publicistiku, která je v rozporu s hlavním úkolem sociálně demokratické publicistiky — kritizovat buržoazní řád a objasňovat třídní zájmy, a ne si zastírat jejich antagonismus. Stejný vztah má Jiskra k studentskému hnutí. Na druhé straně v jiných člancích ostře odsuzuje veškeré „kompromisy“ a obhajuje například nesnášenlivost guesdovců.

Nebudeme se zabývat dalšími méně závažnými nedostatky a chybami Jiskry, ale považujeme za svou povinnost na závěr připomenout, že svou kritikou rozhodně nechceme snížit význam, který Jiskra může mít, a že nezavíráme oči před jejími zásluhami. Vítáme ji jako politický sociálně demokratický list v Rusku. Její velkou zásluhou je, že se podařilo objasnit otázku teroru, jíž v pravý čas věnovala několik článků. Nakonec musíme poznamenat, že Jiskra je psána vzorným spisovným jazykem, tak vzácným v ilegálním tisku, že vychází pravidelně a přináší velké množství aktuálního a zajímavého materiálu.

Září 1901

Soudruzi“

K tomuto dopisu především poznamenáváme, že z celé duše vítáme upřímnost a otevřenost jeho autorů. Už dávno bylo na čase přestat si hrát na schovávanou a skrývat své „ekonomistické“ „credo“ (jak to činí část oděského výboru, od něhož se oddělili „politikové“) nebo prohlašovat, jako na výsměch pravdě, že dnes „rozhodně ani jedna sociálně demokratická organizace nemůže být nařčena z „ekonomismu““ (brožura Dva sjezdy^[103], vydalo Rabočeje dělo, s. 32). A nyní k věci.

Autoři dopisu se především dopouštějí úplně stejné chyby jako časopis Rabočeje dělo (viz zejména č. 10). Pletou si vzájemný vztah mezi „materiálními“ (živelnými, jak se vyjadřuje Rabočeje dělo) a ideologickými (uvědomělými, působícími „podle plánu“) prvky hnutí. Nechápu, že „ideolog“ může být nazván ideologem jen tehdy, jestliže jde *před* živelným hnutím a ukazuje mu cestu, jestliže dříve než ostatní vyřeší všechny teoretické, politické, taktické a organizační otázky, na něž „materiální prvky“

hnutí živelně narážejí. Abychom mohli skutečně „přihlížet k materiálním prvkům hnutí“, musíme se na ně dívat kriticky, musíme umět upozornit na nebezpečí a nedostatky živelného hnutí, umět *pozvedat* živelnost k uvědomělosti. Prohlašovat však, že ideologové (tj. uvědomělí vůdcové) nemohou strhnout hnutí z cesty, kterou mu určuje vzájemné působení prostředí a prvků, to znamená zapomínat základní pravdu, že *se* na tomto vzájemném působení a určování *podílí* prvek uvědomělosti. Katolické a monarchistické dělnické spolky v Evropě jsou také nezbytným výsledkem vzájemného působení prostředí a prvků, jenže na tomto vzájemném působení se podíleli uvědomělí kněží a Zubatovové, a ne uvědomělí socialisté. Teoretické názory autorů dopisu (včetně časopisu *Rabočeje dělo*) nepředstavují marxismus, ale onu parodii marxismu, s níž nadělají tolik povyku naši „kritikové“ a bernsteinovci, kteří nemohou pochopit, jak spojit živelný vývoj s uvědomělou revoluční činností.

V dnešní době vede tento hluboký teoretický omyl nezbytně k dalekosáhlé nejhrubší taktické chybě, která již způsobila a nadále způsobuje ruské sociální demokracii nesmírné škody. Jde o to, že v posledních letech se úžasně rychle rozvíjí živelné hnutí jak v dělnických masách, tak i (díků jejich vlivu) v jiných společenských vrstvách. „Materiální prvky“ hnutí nesmírně vzrostly, dokonce i ve srovnání s rokem 1898, ale *uvědomělí vůdcové* (sociální demokraté) *se za tímto růstem opožďují*. A to je hlavní příčina krize, kterou ruská sociální demokracie prožívá. Masové (živelné) hnutí má nedostatek „ideologů“ tak teoreticky připravených, aby je to uchránilo před jakýmkoli kolísáním, má nedostatek vůdců s tak širokým politickým rozhledem, s takovou revoluční energií a s takovým organizačním talentem, aby na podkladě nového hnutí vybudovali bojovou politickou stranu.

Ale to všechno by ještě ani tak nevadilo. Teoretické znalosti, politické zkušenosti a organizační obratnost se

dají časem získat. Je třeba mít jen chuť učit se a pěstovat v sobě potřebné vlastnosti. Od konce roku 1897 a hlavně od podzimu 1898 začali však v ruské sociální demokracii zvedat hlavu takoví lidé a takové orgány, kteří nejenže nechtěli vidět tento nedostatek, ale prohlásili jej za mimořádnou přednost, kteří přeceňování živelnosti a poklonkovaní před ní povýšili na teorii a začali prohlašovat, že sociální demokraté nemají kráčet v čele, ale mají být ve *vleku* hnutí. (K těmto orgánům nepatřila jen Rabočaja mysl, ale i Rabočeje dělo, které začalo „teorií stadií“ a skončilo zásadní obhajobou živelnosti, „oprávněnosti hnutí v přítomnosti“, „taktiky jako procesu“ aj.)

To už bylo skutečné neštěstí. To už vznikl *zvláštní směr*, který je obvykle nazýván „ekonomismem“ (v širokém smyslu slova) a jehož hlavním rysem je, že nechápe a dokonce *obhajuje zaostávání*, tj., jak už jsme objasnili, zaostávání uvědomělých vůdců za živelným hnutím mas. Pro tento směr je charakteristické, že zásadně vulgarizuje marxismus a je bezmocný vůči soudobé „kritice“, této nejnovější odrůdě oportunistu; po stránce politické se snaží zúžit nebo rozmělnit politickou agitaci a politický boj a nechápe, že sociální demokracie nemůže svrhnout samoděržaví, dokud se *sama* neujme vedení všeobecně demokratického hnutí; po stránce taktické je pro tento směr příznačná absolutní nepevnost (na jaře zůstalo Rabočeje dělo rozpačitě stát před „novou“ otázkou teroru a teprve po půl roce, po mnohém kolísání, se vyslovilo ve velmi dvojznačné rezoluci proti teroru, pokulhávajíc jako vždy za hnutím); po stránce organizační nechápe, že má-li hnutí masový charakter, tím větší je naše povinnost vybudovat pevnou a centralizovanou organizaci revolucionářů, která by byla schopna řídit jak přípravný boj, tak každý neočekávaný výbuch a nakonec i poslední, rozhodný útok.

Proti tomuto směru jsme vedli a povedeme nesmiřitelný boj. Autoři dopisu zřejmě k tomuto směru patří. Upozorňují nás na to, že hospodářský boj připravil dělníky k účasti

na demonstracích. Ano, a právě my jsme první a nejdůkladněji zhodnotili tuto přípravu, protože jsme se již v prosinci 1900 (č. 1) vyslovili proti teorii stadií*, protože jsme v únoru (č. 2), hned poté, kdy byli studenti povoláni z trestu na vojnu^[94], ještě před začátkem demonstrací vyzývali dělníky, aby šli studentům na pomoc.** Únorové a březnové události „nevyvrátily strach a obavy“ Jiskry (jak se domnívá Martynov, který tím dokázal, že tomu vůbec nerozumí, Rabočeje dělo, č. 10, s. 53), ale bezezbytku je potvrdily, protože vedení zůstalo *pozadu* za živelným hnutím mas a nebylo připraveno plnit své povinnosti jako vedení. Ani dnes není ještě tato příprava dokonalá, a proto všechny úvahy o tom, že se „přeceňuje úloha ideologie“ nebo úloha uvědomělého prvku ve srovnání s prvkem živelným apod., působí i nadále velmi škodlivě na praxi naší strany.

Stejně škodlivě působí úvahy o tom, že prý se v zájmu třídního hlediska nesmí tolik zdůrazňovat všeobecná nespokojenost různých vrstev obyvatelstva s vládou. Naopak, jsme hrdí na to, že Jiskra probouzí ve *všech* vrstvách obyvatelstva nespokojenost s politikou vlády, a litujeme pouze, že se nám to nedaří v ještě širším měřítku. Není pravda, že při tom zastíráme třídní hledisko: autoři neuvedli a nemohou uvést ani jeden konkrétní příklad takového zastírání. Jako přední bojovník za demokracii je však sociální demokracie povinna — navzdory mínění časopisu Rabočeje dělo, č. 10, s. 41 — řídit aktivní činnost různých opozičních vrstev, objasňovat jim všeobecný politický význam jejich dílčích i zaměstnaneckých konfliktů s vládou, získávat je pro podporu revoluční strany, je povinna ze svých členů vychovávat takové vůdce, kteří by dovedli politicky působit na nejrůznější opoziční vrstvy. Každý, kdo se zříká této úlohy, i kdyby to zastíral sebevzletnějšími frázemi o úzkém,

* Viz Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 373—378. *Red.*

** Tamtéž, s. 391—396. *Red.*

organickém spojení s proletářským bojem apod., jako by znovu „obhajoval zaostávání“ sociálních demokratů, zaostávání za rozmachem širokého demokratického hnutí, jako by předával vedoucí úlohu do rukou buržoazní demokracie. Autoři dopisu by se měli zamyslet nad tím, proč jarní události tak oživily revoluční *nesociálně* demokratické směry a nezvýšily autoritu a prestiž sociální demokracie!

Jsme nuceni protestovat i proti nepochopitelné krátkozrakosti autorů dopisu, pokud jde o polemiku a vnitřní rozbroje mezi emigranty. Opakují staré nesmysly o tom, že bylo „neslušné“ obracet se s článkem o Zubatovovi na list Rabočaja mysl. Nebudou chtít také popírat, že rozšíření „ekonomismu“ usnadňuje práci pánům Zubatovům? To tvrdíme i my, i když v žádném případě nechceme „ztotožňovat“ taktiku „ekonomistů“ s taktikou Zubatova. A pokud jde o „emigranty“ (Kdyby autoři dopisu nebyli tak neodpustitelně bezstarostní v otázce kontinuity názorů v ruské sociální demokracii, věděli by, že varování „emigrantů“, zejména skupiny Osvobození práce, před „ekonomismem“ se ukázalo nanejvýš správné!), poslechněte si, jak posuzoval spory mezi londýnskou emigrací Lassalle, který působil roku 1852 mezi dělníky v Porýní:

„Pochybují,“ psal Marxovi, „že policie bude mít něco proti vydání Tvého spisu proti ‚velkým mužům‘ Kinkelovi, Rugemu aj... Domnívám se, že vláda to dokonce uvítá, když takové dopisy vyjdou, protože si myslí, že ‚revolucionáři se navzájem požerou‘. Úřednická logika netuší a nebojí se toho, že stranický boj dodává straně sílu a životaschopnost, že nejlepším důkazem slabosti strany je její rozplizlost a otupování ostrých hran, že strana sílí tím, že se očisťuje.“ (Z Lassalova dopisu Marxovi dne 24. června 1852.)¹⁴³

Na vědomí všem, nyní tak četným ušlechtilým odpůrcům tvrdosti, nesmiřitelnosti, polemického zápalu apod.!

Na závěr poznamenáváme, že jsme se zde mohli doptknout sporných otázek jen zběžně. Podrobně je rozebereme

ve zvláštní brožuře^[97], která, jak doufáme, vyjde asi za půldruhého měsíce.

Jiskra, č. 12
6. prosince 1901

Podle textu Jiskry

K DVACÁTÉMU PÁTÉMU
VÝROČÍ
REVOLUČNÍ ČINNOSTI
G. V. PLECHANOVA

Redakce Jiskry se co nejupřímněji připojuje k oslavě 25. výročí revoluční činnosti G. V. Plechanova.¹⁴⁴ Nechť tato oslava přispěje k upevnění revolučního marxismu, který jediný je schopen řídit osvobozenecý boj proletariátu na celém světě a čelit náporu věčně starého oportunistu, tak halasně vystupujícího pod stále novými názvy. Nechť tato oslava přispěje k upevnění svazku mezi tisíci mladých ruských sociálních demokratů věnujících všechny své síly obtížné praktické práci a skupinou Osvobození práce, která dává hnutí to, co tak nezbytně potřebuje: obrovskou pokladnici teoretických vědomostí, široký politický rozhled a bohaté revoluční zkušenosti.

Ať žije revoluční ruská sociální demokracie, ať žije mezinárodní sociální demokracie!

*Napsáno začátkem prosince
1901*

Podle rukopisu

*Poprvé otištěno roku 1924
v časopise Proletarskaja
revoljucija, č. 7*

Z A Č Á T E K D E M O N S T R A C Í

Před dvěma týdny jsme si připomněli 25. výročí první sociálně revoluční demonstrace v Rusku, která se konala 6. prosince 1876 na Kazaňském náměstí v Petrohradě, a poukazovali jsme na velký rozsah demonstrací na počátku tohoto roku. Řekli jsme, že účastníci demonstrací musí razit konkrétnější politické heslo, než je heslo „půda a svoboda“ (1876)¹⁴⁵, a širší požadavek, než je „zrušení Prozatímních předpisů“^[19] (1901). Takovým heslem je *politická svoboda* a pro veškerý lid je to *požadavek svolání zástupců lidu*.

A již jsme svědky toho, že demonstrace se z nejrůznějších příčin pořádají znovu jak v Nižním Novgorodě, tak v Moskvě i v Charkově. Pobouření všude sílí a stále naléhavěji pocítujeme, že se musí spojit v jediný proud namířený *proti samoděržaví*, které všude rozsévá zvůli, útlak a násilí. V Nižním Novgorodě se konala 7. listopadu malá, ale zdařilá demonstrace lidí, kteří se přišli rozloučit s Maximem Gorkým. Spisovatele známého po celé Evropě, jehož jedinou zbraní bylo — jak se správně vyjádřil řečník na demonstraci v Nižním Novgorodě — svobodné slovo, absolutistická vláda vypověděla bez soudu a bez vyšetřování z rodného města. Bašibozuci jej obviňují z toho, že má na nás špatný vliv — pravil řečník jménem všech ruských lidí, kteří alespoň trochu touží po světle a svobodě — ale my prohlašujeme, že jeho vliv byl dobrý. Policejní pochopové řádí potají, ale my jejich nepřístojnosti zveřejníme a odhalíme. U nás jsou bití dělníci, kteří hájí svá práva na lepší život, u nás jsou bití studenti, kteří protestují proti zvůli, u nás se potlačuje každé poctivé a smělé slovo! Demonstrace, již se účastnili

i dělníci, byla zakončena slavnostní recitací studenta: „Padne tyranie a povstane lid, mohutný, svobodný a silný!“

Na nádraží v Moskvě očekávaly Gorkého stovky studentů, ale vystrašená policie ho v půli cesty ve vagóně *zatkla*, zakázala mu (bez ohledu na zvláštní povolení, které mu předtím dala) vstup do Moskvy a donutila ho projet přímo z Nižněnovgorodské dráhy na Kurskou. Demonstrace na protest proti vypovězení Gorkého se nepodařila, ale osmnáctého se konala před domem generálního gubernátora bez jakýchkoli příprav nepočetná demonstrace studentů a „nezasvěcených osob“ (jak se vyjadřují naši ministři), která protestovala proti gubernátorovu zákazmu uspořádat vzpomínkový večer na počest N. A. Dobroľubova, od jehož smrti uplynulo 17. listopadu 40 let. Představitel absolutistické moci v Moskvě byl vypískán lidmi, jimž je tak jako celému vzdělanému a myslícímu Rusku drahý spisovatel, který vášnivě nenáviděl zvěli a toužebně očekával, že lid povstane proti „domácím Turkům“ — proti absolutistické vládě. Výkonný výbor moskevských studentských organizací správně poukázal ve svém bulletinu z 23. listopadu na to, že tato nepřipravená demonstrace je výrazným svědectvím nespokojenosti a protestu.

Charkovská demonstrace prosazující požadavky studentů již přerostla ve skutečnou pouliční bitku, v níž studenti nezůstali osamoceni. Studenti se poučili ze zkušeností z minulého roku. Poznali, že jejich protest může být úspěšný jen tehdy, když je podpoří lid a hlavně dělníci, a ti že je podpoří jedině tehdy, nebudou-li bojovat pouze za akademickou (studentskou) svobodu, ale za *svobodu všeho lidu*, za *politickou svobodu*. Charkovská svazová rada studentských organizací to již přímo vyjádřila ve své říjnové proklamaci. Jak je zřejmé z letáků a svolání, i studenti v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě, Rize a Oděse si začali uvědomovat, že jejich „bláhové sny“ o akademické svobodě jsou neuskutečnitelné, dokud je lid bezútěšně zotročen. Hanebný projev generála Vannovského v Moskvě, v němž vyvracel „po-

věsti“ o tom, že by snad někdy něco sliboval; neslýchaná drzost tajného policisty v Petrohradě (který zadržel v Elektrotechnickém institutu studenta, aby mu mohl zabavit dopis doručенý poslíčkem); surové mlácení jaroslavských studentů policíí na ulici a na komisařství — všechny tyto případy a tisíce jiných volaly po boji, boji a zase boji proti celému absolutistickému zřízení. Míru trpělivosti dovršil případ charkovských studujících zvěrolékařství. Studenti prvního ročníku podali žádost o propuštění profesora Lagermarka, stěžovali si na jeho byrokratický přístup k práci a nesnesitelnou hrubost, která šla tak daleko, že házel sylaby studentům na hlavu! Vláda vůbec záležitost nepřesměřila a odpověděla tím, že vyloučila ze studia celý ročník a ve své zprávě ještě křivě obvinila studenty, že prý se dožadují práva jmenovat profesory. Nato se vzbouřili všichni charkovští studenti a usnesli se uspořádat stávkou a demonstrací. Ve dnech 28. listopadu až 2. prosince se Charkov podruhé v tomto roce přeměnil v bitevní pole, na němž se srazili „domácí Turci“ s lidem, který protestoval proti zvlášť samoděržaví. Na jedné straně se skandovala hesla „Pryč se samoděržavím! Ať žije svoboda!“ a z druhé strany odpovídaly šavle, nahajky a koňská kopyta. Policie a kozáci, bezohledně bijící hlava nehlava všechny bez rozdílu pohlaví i věku, zvítězili nad bezbrannými a triumfují...

Necháme je opravdu triumfovat?

Dělníci! Příliš dobře znáte nepřátelskou sílu, která se bezcitně vysmívá ruskému lidu. Tato nepřátelská síla vám svazuje ruce i nohy, aby vám znemožnila váš každodenní boj proti pánům za lepší život a za lidskou důstojnost. Stovky a tisíce vašich nejlepších soudruhů zavírá tato nepřátelská síla do vězení, posílá do vyhnanství a přímo provokativně o nich prohlašuje, že jsou to „osoby chovající se nepřístojně“. Tato nepřátelská síla střelila 7. května v Petrohradě do vzbouřivších se dělníků Obuchovova závodu, kteří provolávali „My chceme svobodu!“, a pak ještě uspořádala soudní frašku, aby mohla poslat na nucené práce

hrdiny, které neumlčela kulka. Tato nepřátelská síla dnes bije studenty, ale zítra bude ještě bestiálněji bít vás, dělníky. Neztrácejte čas! Pamatujte, že musíte podporovat každý protest a boj proti bašibozukům absolutistické vlády! Snažte se všemi prostředky dorozumět s demonstrujícími studenty, organizujte skupinky aktivistů, aby se mohly rychleji předávat zprávy a rozšiřovat výzvy; vysvětlujte každému, že bojujete za svobodu všeho lidu.

Plamínky pobouření a otevřeného boje lidu, které už tu a tam vyšlehují, potřebují především silný příliv čerstvého vzduchu, aby se mohly rozhořet v mohutný plamen!

Jiskra, č. 13
20. prosince 1901

Podle textu Jiskry

O D O P I S E „D Ě L N Í K Ů Z J I H U“

Dostali jsme dopis od „Dělníků z jihu“, kteří mají radost z toho, že v ruské sociální demokracii zesílil revoluční směr, a ukládají nám, abychom předali pozdrav Zahraniční lize ruské revoluční sociální demokracie. Škoda, že nemáme dost místa, abychom otiskli celý dopis. Ztotožňujeme se s autory dopisu v tom, že „způsobem, kterým se u nás v Rusku šíří revoluční myšlenky mezi širokými vrstvami obyvatelstva, tj. prostřednictvím proklamací, nelze vychovat politicky uvědomělou masu“, že „pro politickou výchovu ruského proletariátu je nutné vydávat speciální literaturu“. V praxi by se však asi sotva osvědčil návrh autorů dopisu, aby se k tomuto účelu vydávaly populární tří až čtyřstránkové brožury a rozšiřovaly se „současně po celém Rusku“. Myslíme si, že ruský proletariát už dozrál i pro takový druh literatury, jakého používají všechny ostatní třídy, tj. pro noviny. Jedině politický list může skutečně vychovávat široké vrstvy obyvatelstva k politickému uvědomění a podle vyjádření autorů dopisu osvětlovat „život celé naší společnosti, od čtvrtého stavu až po velkoburžoazii“. Jedině celoruský list, budou-li jej aktivně podporovat všechny výbory a místní kroužky, může být rozšiřován víceméně „současně po celém Rusku“ a vycházet tak často, aby mohl být nazýván listem. Jedině tehdy, jestliže vytvoříme takový revoluční orgán, přejde naše hnutí definitivně „od hospodářského boje vedeného formou stávek k širokému revolučnímu boji proti ruské absolutistické vládě“.

*Jiskra, č. 13
20. prosince 1901*

Podle textu Jiskry

ANARCHISMUS A SOCIALISMUS

Teze:

1. Anarchismus za 35—40 let (Bakunin a *Internacionála*¹⁴⁶, 1866—) své existence (a od Stirnera daleko více let) nepřinesl nic kromě všeobecných frází proti *vykořisťování*.

Těchto frází se používá už více než 2000 let. Chybí (α) pochopení *příčin* vykořisťování; (β) pochopení *vývoje* společnosti vedoucího k socialismu; (γ) pochopení *třídního boje* jako tvořivé síly k uskutečnění socialismu.

2. Pochopení *příčin* vykořisťování. *Soukromé* vlastnictví jako základ *zbožního* hospodářství. Společenské vlastnictví výrobních prostředků. Nil* v anarchismu.

Anarchismus je buržoazní *individualismus* naruby. Individualismus jako základ celého světového názoru anarchismu.

{ Obhajoba drobného vlastnictví a *malého hospodářství*
na půdě.
Keine Majorität.**
Odmítání sjednocující a organizující síly moci. }

3. Nepochopení vývoje společnosti — úloha velkovýroby — vývoje kapitalismu k socialismu.

(Anarchismus je produkt *zoufalství*. Psychologie vyššího inteligenta nebo tuláka, ale ne proletáře.)

4. Nepochopení *třídního boje* proletariátu.

Nesmyslné zavrhování politiky v buržoazní společnosti. Nepochopení úlohy organizace a výchovy dělníků.

* Nihil. *Red.*

** Žádná většina (to znamená, že anarchisté odmítají podřizování menšiny většině). *Red.*

Panacey z jednostranných prostředků vytržených ze souvislosti.

5. Čím přispěl anarchismus, který kdysi dominoval v románských zemích, k nejnovějším dějinám Evropy?

— Žádná doktrína, žádné revoluční učení, žádná teorie.

— Tříštění dělnického hnutí.

— Úplné fiasko pokusů o revoluční hnutí (proudhonismus 1871, bakuninismus¹⁴⁷ 1873).

— Podřízení dělnické třídy *buržoazní* politice pod rouškou zavrhování politiky.

Napsáno roku 1901

Poprvé otištěno roku 1936

v časopise Proletarskaja

revolucija, č. 7

Podle rukopisu

PŘÍPRAVNÉ
MATERIÁLY

POZMĚŇOVACÍ NÁVRHY
A PŘIPOMÍNKY
K NÁVRHU STANOV
ZAHRANIČNÍ ORGANIZACE
RUSKÉ REVOLUČNÍ
SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE¹⁴⁸

STANOVY

Text návrhu stanov

Text zredigovaný Leninem

1. Revoluční organizace Sociální demokrat a zahraniční organizace Jiskry a Zarje se slučují v

1. Revoluční organizace Sociální demokrat a zahraniční sekce organizace Jiskry a Zarje se slučují v jednu organizaci s názvem *Zahraňní organizace (liga?) ruské revoluční sociální demokracie.*

2. Organizace působí v duchu revolučních zásad současného vědeckého socialismu. Její politický program je v souladu s Manifestem SDDSR. Organizace si stanovila úkol hájit třídní charakter dělnického hnutí a bojovat proti všem oportunistickým a buržoazním proudům v tomto hnutí, ale zároveň je jejím prvořadým cílem boj proti carismu.

3. Publicistickou činnost organizace řídí 1. redakce Zarje a Jiskry, 2. redakce Dělnické

3. Publicistickou činnost organizace řídí 1. redakce Zarje [[a Jiskry]] společně

knihovny a 3. skupina Osvobození práce.

Poznámka. Pro plnění krátkodobých úkolů mají redakce organizací právo doplňovat svůj stav členy organizace.

4. Organizace vydává tiskové orgány Zarju a Jiskru a brožury.

Poznámka. O vydávání nových tiskových orgánů rozhoduje společný sjezd organizace.

5. Redakce Jiskry rozesílá prostřednictvím administrace každé dva týdny všem členům organizace zprávy došlé z Ruska.*

I. Společná administrace
II. Zahraniční administrace

I. Společná administrace
Redakce Jiskry reprezentuje Ligu, má na starosti pokladnu, vydávání literatury a její přepravu.

se skupinou Osvobození práce.

Poznámka. Pro plnění krátkodobých úkolů má redakce organizace právo doplňovat svůj stav členy organizace.

5. Redakce [Jiskry] předává dvakrát v měsíci zprávy zahraniční administraci, která s nimi seznamuje členy Ligy (organizace).

- 1) Pořádá peněžní sbírky v zahraničí.
- 2) Organizuje propagaci.
- 3) Organizuje prodej a rozšiřování literatury.
- 4) Organizuje skupiny spolupracovníků.
- 5) Organizuje rozšiřování bulletinů.
- 6) Předběžně zkoumá návrhy, požadavky a stíž-

* Body 4 a 5 Lenin škrtl a na zvláštní kartičky napsal následující text 5. bodu. *Red.*

nosti, aby je mohla předložit sjezdu.

7) Organizuje sjezd.

8) Sestavuje tříměsíční zprávy o veškeré činnosti v zahraničí.

6. Organizace Sociální demokrat a organizace Zarje a Jiskry předají administraci své sklady, běžné účty a tiskárny (Zarje a skupiny Osvobození práce).*

7. Společné záležitosti organizace řeší 1. společný sjezd členů, 2. administrace složená z tajemníka jmenovaného redakcí Zarje a dvou členů, které volí organizace na dva roky.*

8. Společné sjezdy organizace se konají jednou za dva roky.

8a. Sjezd vypracovává směrnice pro redakci.*

9. O všech záležitostech rozhoduje sjezd prostou většinou hlasů všech členů organizace.

10. Administrace určuje dobu a místo konání společných sjezdů a vypracovává program sjezdu.**

11. Administrace svolává z vlastní iniciativy nebo na požádání třetiny členů organizace mimořádné sjezdy.**

12. Administrace organizuje a řídí přepravu literatury.**) 3

13. Administrace posílá každé dva měsíce všem členům organizace zprávu o situaci v přepravě literatury, o hotovosti v pokladně, o množství a druhu vydané a do Ruska přepravené literatury a zprávy došlé od ruské organizace.**) ?

* Tento bod Lenin škrtl. *Red.*

** Tento bod byl škrtnut neznámou rukou. *Red.*

14. Administrace předkládá řádným sjezdům zprávu o činnosti organizace za uplynulé dva roky. } }

15. Administrace zásobuje skupiny spolupracovníků literaturou a referáty a všestranně pomáhá členům organizace v jejich práci. } Konec

16. O všech záležitostech rozhoduje administrace prostou většinou hlasů.*

17. Všechny peněžité částky, které získávají členové organizace na podporu revoluční činnosti, se odevzdávají do společné pokladny.

18. Všech získaných peněz se používá na 1. výdaje společné administrace, 2. vydávání Jiskry, 3. vydávání Dělnické knihovny, 4. vydávání Zarje.

19. Noví členové jsou přijímáni na doporučení pěti členů organizace a se souhlasem dvouřetinové většiny všech členů organizace.

20. O vyloučení člena z organizace rozhoduje dvoutřetinová většina všech členů organizace.

21. Žije-li ve městě několik členů organizace, jsou povinni pracovat kolektivně, pokud je administrace nepověří speciálními úkoly.

22. V případě, že by se organizace rozpadla, případnou tiskárny a sklady původním majitelům.**

*Napsáno mezi 24. dubnem
(7. květnem) a 11. (24.)
červencem 1901*

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

* Tento bod Lenin škrtl. *Red.*

** Body 19—22 jsou připsány neznámou rukou na zvláštním listě.
Red.

M A T E R I Á L Y K Č L Á N K U N O V Ě K R V E P R O L I T Í

* 11. března	[8.]	Petrohrad ^[181]	11. III.	[č. 3 ¹⁴⁹]
	8.]	Kyjev ^[73]	11. III.	č. 3
1. V.	8.]	Západní Sibiř ^[54]	11. III.	č. 4
7. V.	8.]	Kazaň ^[69]	11. III.	č. 3
	8.]	Jaroslavl ^[223]	9.—10. III.	č. 4

shromáždění

1. Dvě stě lidí opustilo práci a předložilo „neodůvodněné požadavky“.

α. „Opustit práci“ je dokonce podle ruských zákonů pouze právní přestupek.]

β. Kdo posuzuje „neodůvodněnost“ požadavků?

Zástupce vedení závodu.

2. *Násilím* začali zastavovat stroje a „tím okamžikem“, podle vyjádření policie, „všichni dělníci přestali pracovat“.

[Je otázka, v čem se *zde* projevilo násilí. Když všichni odešli, nemohli přece nechat běžet stroje? Odcházel a zastavovali je, a proč hned „násilím“? Schutz der Arbeitsstillegung??**]

3. Přivolány 2 eskadrony (150 ?? × 2 = 300) + oddíl (100 až 150 ???) + 200 policajtů [Ergo pravděpodobně > 500 mužů].

4. Dělníci (3600) zaplnili ulici a zastavili provoz koňské dráhy.

5. Útok policie (s požadavkem: rozejděte se) odražen kamením.

* Tento odstavec Lenin v rukopise škrtl. *Red.*

** Ochrana při zastavení práce?? *Red.*

Ze dvorů a z davu. Krupobití kamení. Dělníci dokázali, že umějí dobře bojovat.

6. Přivolán ozbrojený oddíl — výstřely z davu.

7. Tři salvy — 1 mrtvý + 8 raněných (1 zemřel).

8. Roty omského pěšího pluku. Kamení ze dvorů.

Článek v Novoje vremja^[143]. Tento článek — *typický* pro „mimořádnou“ moudrost ruských státníků: srovnej rok 1886 (Katkov), 1896 až 1897 (z 2. VI.).

„Převzato“

1. Alespoň zčásti — „propagace protistátních a protispolečenských myšlenek“ (!)
— „škodlivé pavědy“
— „nejasné myšlenky a naděje“.
2. Ale — „dané podmínky působí příznivě“
— „vyvolávají a živí nespokojenost“.
3. (Jaké jsou to podmínky?)
4. „Bohužel, příliš málo víme.“
„Bohužel“...
5. (α) „Dělníci se odpoutávají od vesnických hnízd“...
„žijí ve... zvláštní *sociálně etické atmosféře*, vytvořené... díky... koncentraci mas, které nespojují *skutečné společenské zájmy*, ale společné stroje.“
(β) „Vesničan se odpoutává od vesnice a jejích *skromných, ale samostatných* sociálně ekonomických zájmů a vztahů.“
6. Odporný útok proti *jinorodcům*.
„hrubí a ziskuchtiví“
7. (γ) Kapitalismus: minimální mzdy za maximum práce... bezmocnost v nezaměstnanosti.

Ergo (1) odpoutání od vesnice (α)
(2) " " „skromných“ poměrů (β)
(3) zotročení kapitálem (γ).

8. *Program*: „*státní péče*“
„Prosadit.“
9. „Stejně jako“ ... rok 1861 (!!)
„Moudré tvrzení.“

Napsáno koncem května 1901

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

M A T E R I Á L Y K Č L Á N K U
P R O N Á S L E D O V A T E L Ě
Ž E M S T V A A H A N N I B A L O V Ě
L I B E R A L I S M U

1

P R O N Á S L E D O V A T E L Ě Z E M S T V A
A H A N N I B A L O V Ě L I B E R A L I S M U¹⁵⁰

Liberální úvahy o pozůstatcích zemstev*

Redakce našeho časopisu otiskla pod názvem Samodě-
řaví a zemstvo^[17] důvěrné memorandum ministra financí
S. J. Vitteho o významu zemstev a o tom, že se nemají zří-
zovat v okrajových územích (Stuttgart, Verlag Dietz,
1901). Je to obsáhlé dílo (212 tištěných stran) přinášející
systematický souhrn úvah a faktů, které dokazují konsti-
tuční charakter zemstev a jejich neslučitelnost se samodě-
řavím. Pan R. N. S., který nám tento přísně tajný doku-
ment zaslal spolu s prostředky na jeho vydání, připojil
k memorandu obsáhlou předmluvu (44 stran) napsanou
v liberálním duchu. Tuto předmluvu, která publikaci spíš
uškodila, než prospěla, musíme důkladně rozebrat.

Celkově je to velmi zajímavá publikace** . . . . .
. . . . .
zajímavější body** . . . . .
poměrně méně důležitého: z běžných ohlasů zahraničních
pozorovatelů a vědců. Tak například Wallace Macken-
zie^[260], autor známé (samozřejmě že ne ruskému čtenáři)

* Tento původní nadpis Lenin škrtl. *Red.*

** Text se nedochoval. *Red.*

anglické knihy o Rusku, říká o zemstvech: „Je to instituce svou formou čistě parlamentní, tj. shromáždění volených zástupců obyvatelstva.“ A tohle říká francouzský autor z oboru státního práva Démombynes^[231]: „Zřizování zemstevních, guberniálních a újezdních shromáždění lze hodnotit jako výchozí bod éry reforem, které se nevyhnutelně dotýkají i zákonodárné moci.“ A zde jsou příklady z dějin Pruska. Již v roce 1808 zde vznikla městská samospráva a iniciátor této reformy Stein ji dával do souvislosti s budoucí ústavou. Od městské samosprávy se muselo postupně přecházet k provinciálním sněmům. I když byly tyto sněmy složeny z aristokratů, začaly se od roku 1842 dožadovat svolání celostátního zastupitelského orgánu. V Berlíně bylo nutno zřídit společné zasedání výborů všech těchto sněmů, které však mělo pouze poradní hlas při řešení otázek navržených vládou. „Tento spojený Zemský sněm se nespokojil svým poradním hlasem a začal požadovat, aby mu bylo přiznáno mocenské postavení v nejvyšší správě. Zpočátku tak činil uctivou formou děkovných adres a později akcemi, které byly v naprostém rozporu s přáním a vůlí krále.“ A za tři roky po svém svolání se tento poradní Zemský sněm přeměnil v konstituční parlament z roku 1848.*

* Jen tak mimochodem poznamenáváme, že když autor memoranda pan Vitte popisuje význam Steinových reforem v Prusku a zmiňuje se o názorech historika Treitschkeho, doslova opisuje Dragomanovovo nelegální dílo, *ale neuvádí to* (srovnej memorandum, s. 36–37, a Dragomanovův článek Samoděržaví, místní samospráva a nezávislý soud^[50], s. 55–56). Až o několik stránek dále cituje autor memoranda Dragomanova (ale neříká, že ho úspěšně „využíval“) a přiznává, že měl pravdu, když v roce 1889 zasáhl do polemiky, kterou vedly časopisy *Russkij věstnik*¹⁵¹ a *Věstnik Jevropy*¹⁵² o tom, zda je samoděržaví slučitelné s místní samosprávou, a prohlásil, že pravdu má v podstatě *Russkij věstnik*, podle něhož „v dnešním Rusku skutečně není místní samospráva slučitelná s monarchistickým samoděržavím, protože samoděržaví si nelze představit bez byrokracie.“ Autor memoranda pan Vitte je nucen *nejednou* opisovat nelegální brožury a přímo přiznává, že měly *pravdu* a že jejich stanovisko je správné. (Text od slov *Věstnik Jevropy* až do konce odstavce Lenin v rukopise škrtl. *Red.*)

Krátce a jasně, musíme otevřeně přiznat, že pan R. N. S. *koketuje s politickými předsudky širokého okruhu liberálů a zemstev stejně nedůstojně jako Rabočaja mysl s politickými předsudky mas dělníků.* Byla by to pošetilost a trestuhodnost, kdyby revoluční sociální demokracie byla shovívavá k jednomu nebo druhému případu koketování. Myslet si, že velké reformy nebyly vymyšleny pro větší triumf byrokracie, že zemstva mají velký politický význam, že zřízením zemstev se dostalo zemi nejlepší formy umírněné ústavy, že heslem boje za politickou svobodu v Rusku může být heslo „Práva a mocensky silné celoruské zemstvo“, je pouhý předsudek.

OSNOVA ČLÁNKU

Úvodní poznámky	1—3
Ohlas v zahraničí	4—5*
Liberální hnutí 60. let	I 6—18 — revoluční hnutí
	II 19—23 — polovičitý charakter správních reformy
Reakce	24—29 — Reakce
	III
Revoluční hnutí 70. let a nové období	30—41
	IV
Reakce	42—56
	V
Předmluva R. N. S.	57—78
	VI
O významu zemstev	79—92 90 stran

* Tento řádek Lenin škrtl. *Red.*

VÝPISKY Z ČASOPISU
VOLNOJE SLOVO¹⁵³

Ž. S. Osmnáct let války úřednictva se zemstvy^[53]
Volnoje slovo, č. 53 — (20. I. 1883)
[vyšlo také jako samostatná brožurka]

...Jak je známo... Nařízení o zemstevních institucích z roku 1864 ani zdaleka neuspokojilo požadavky veřejného mínění...

...Ústy svých oficiálních orgánů — listu Severnaja počta a dokonce gubernátorů — uklidňovala vláda vzniklé obavy* poukazováním na to, že nové instituce se zavádějí pouze zkušebně, že budou jakousi školou zastupitelských orgánů, a naznačovala, že budou rozšířeny... (*Volnoje slovo*, č. 53, s. 6).

...93 900 osob z 8 gubernií středního Ruska, které mají v osobním vlastnictví 119 880 čtverečních verst zemědělských pozemků, má 1817 zástupců, zatímco 5 800 000 rolníků, kteří vlastní 181 440 čtverečních verst půdy, má pouze 1597 zástupců... (č. 55, s. 6).

V 57. čísle (VI. oddíl článku) *Ž. S.* podrobně vykládá, jak jsou zemstva bezmocná, když mají vymáhat daňové nedoplatky od statkářů, a konstatuje, že půda rolníků a statkářů není rovnoměrně zdaněna:

V rostovském újezdu Jaroslavské gubernie je půda patřící rolníkům odhadnuta na 12 rublů (s poplatkem 13 kopějek), přidělová půda na 16 rublů (20 kopějek), statkářská půda na 10 rublů (11 kopějek!).

* *Z. S.* má na mysli obavy veřejnosti z polovičatosti reformy.

				rol. statkář.	
Vladimírský	újezd	Vladimírské	gubernie	18,2	9,4
suzdalský	„	„	„	16,9	4,7
kovrovský	„	„	„	12,3	3,6 (Průměrný
vjaznikovský	„	„	„	12,8	5,9 odhad
gorochovecký	„	„	„	13,3	6,2 děšjatiny
muromský	„	„	„	14,1	6,7 v rublech.)
pokrovský	„	„	„	10,3	2,8
alexandrovský	„	„	„	10,4	4,0

atd. V Kalužské gubernii zavedla zemstva u rolníků dokonce daň z duše.

„Jen tak mimochodem. Proti tomuto ustanovení protestoval gubernátor a dal tím byrokracii příležitost stát se ochránkyní lidu před nepravdělností zemstevního zastupitelstva, ačkoli to byla právě byrokracie, která mu dodala svými zákony a kličkami úzce stavovský charakter“ (s. 6, č. 57).

VII. oddíl (č. 59) — o základním školství:

Nařízení o základních školách z roku 1864 je „zvlášť trapný kompromis mezi byrokratickou zásadou, klerikálními snahami a zájmy zemstevní školy, na něž však zemstva teď s lítostí vzpomínají, když je srovnávají s následujícími ustanoveními a zejména s Nařízením z roku 1874^[148]“ (s. 8).

„V roce 1869 byla zřízena funkce inspektora základních škol — jeden na gubernii. V roce 1871 ministerstvo lidové osvěty narušuje nařízení z roku 1864 instrukcí určenou těmto nově ustanoveným inspektorům základních škol“ (č. 59, s. 8) — mezi jiným jim dává právo propouštět učitele... „*Nová instituce školských úředníků* si pospíšila ukázat svou skutečnou tvář — takže již v roce 1873 byla na návrh pana inspektora Družinina zavřena zemstevní průmyslová škola ve Rževě, protože zemstevní správa nespĺnila požadavek kurátora vyloučit studenty ocejchované panem Družininem.“

[Sic? Nevím, co to znamená]
[podle pana Z. S. (jak je patrné z dalšího kontextu) ocejchované znamená poháněné: „ocejchoval je jako lidi politicky nespolehlivé“]

Č. 60 (dokončení).

Reskript z 25. XII. 1873^[21] neměl téměř žádné důsledky (dík „absolutní pasivitě našich maršálků šlechty“) „kromě toho, že se poněkud rozhojnil počet udání na školské funkcionáře“ (s. 11).

„V každém případě je charakteristické, že určitá část veřejnosti schvalovala tento reskript, protože doufala, že maršákové šlechty jakožto živel přece jen zemstevní mohou paralyzovat význam inspektorů základních škol, živilu to nepochybně policejního.“

Nařízení o základních školách^[5], které vyšlo v roce 1874, „zmařilo i tyto naděje“, neboť svěřilo veškeré řízení škol ředitelům a inspektorům.

Příklady policejních nepřístojností, jichž se dopouštěli inspektoři (v nejlepším případě vyložený byrokratismus).

Závěr *Ž. S.*: je nezbytná *státní* samospráva...

Napsáno v červnu 1901

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

PODKLADY K ČLÁNKU FEUDÁLOVÉ SE ČINI

1

PODPORA STATKÁŘŮ

Nové milodary velkodušným šlechticům

Zásady zákona z 8. VI. 1901

- A) prodej } Tobolská a Tomská gubernie, *Stepní, Irkuské*
B) pacht } a *Poamurské generální gubernátorství (článek 1)*

Ergo samá nejlepší místa na Sibíři

- A) 1. Prodej v dražbě } (α) do 3000 děsjatin (!) (čl. 5)
(čl. 8) } a se zvláštním povolením
2. za volné ceny } i více (čl. 6).
- { pro továrny, závody, } a
{ zemědělské podniky } (β) **střídavě s rolnickými po-**
{ (čl. 9) } **zemky** (čl. 4)
- (γ) Napříště nemohou být dá-
ny ani *prodány* jinorodcům
(čl. 7)
{ Ani neruským státním pří-
slušníkům. }
[čl. 762, sv. IX,¹⁶⁴ ergo ani
židům]

[A prodejní cena = pachtovné × 20] (čl. 23).

Splácení může být odročeno na dobu 1 roku (správou státního majetku) — 3 let (ministrem).

[Zákon projednával zvláštní poradní sbor pro záležitosti šlechtického stavu.]

PODPORA STATKÁŘŮ

Nové milodary velkodušným šlechticům*

1. Vyšel zákon o přidělování pozemků na Sibiři soukromým osobám — dobou vydání i svým charakterem je velmi důležitý (důležitější než jeho pravděpodobné důsledky) a zasluhuje pozornost.
2. Naše vláda už odedávna všemožně podporuje šlechtice — šlechtická banka, i cukr. norm., teplá místečka obvodních náčelníků, i odbyt vodky pro stát apod. — a teď se k darům připojuje ještě i *podřízení* obyvatelstva statkářům.
3. Nový zákon *vytváří* novou třídu vykořisťovatelů — příživnictví na úkor tisíců a miliónů utlačených.
4. Zásady zákona.
Příděly šlechticům (zvláštní poradní sbor).
Prodej (ne jinorodcům) a pacht pouze šlechticům.
5. Množství — 3000 (!). Doba — 99 let.
6. Zvýhodněný prodej (37 let) a pacht (bezplatně na 5 let).
7. Zvláštní výjimky (odročení daňových nedoplatků; > 3000 děsjatin za volné ceny etc.).
8. „Střídavě“ a 1 osev.
9. Počítá se s možností dalšího prodeje. Dáreček. (Příklad Ufské gubernie.)

K úvaze

10.—(4).

11.—(1).

* Tento původní nadpis Lenin škrtl. *Red.*

- 12.—(2).
 13.—(3).
 14.—(5) a (6).
 15. V období krize a hladu je to největší starost vlády. Vláda tím odhaluje svou pravou tvář, svou povahu feudála.

Zdůraznit:

- (1) Porovnání s hladem. Milodar v ceně několika milionů.
 (2) Souvislost s přesídlováním. (Strach z přesídlování, aby nestoupla cena pracovních sil v Rusku.) Vytvoření *stálé* třídy námezdních dělníků na Sibiři.
     [„střídavě“]*
 (3) Souvislost s *politickými* „záměry“: vytvoření „usedlého“ živlu na Sibiři jako protiváhy „vyhnanecké“ inteligence na Sibiři.
 (4) Zákon vydán právě *po* vybudování železnice a zrušení vyhnanství.*
 (5) Poměrně majetné a samostatné rolnictvo na Sibiři klesá na úroveň polonevolníků.
 (6) Je to ukázka skutečného názoru ruské vlády na význam velkého pozemkového vlastnictví jako nejlepší opory zvláště a vyděračského režimu, jako nejlepší uzdy pro dělný lid.

* Tento bod Lenin škrtl. *Red.*

VARIANTA ZÁVĚRU ČLÁNKU

Vláda a její přívrženci, publicisté šlechtického ražení (novináři obhajující zájmy šlechty) se samozřejmě snaží zastřít tuto drzou loupež všemožnými honosnými frázemi: mluví o větší kulturnosti ve vzorných hospodářstvích. Větší kulturností se tu nazývá přenesení polonevolnických poměrů z Ruska na Sibiř spojené s bezvýchodným postavením ožebračených rolníků, kteří jsou ve skutečnosti nuceni jako kdysi robotovat. Vzorné hospodářství nelze vytvořit úředními vyhláškami a rozkrádáním státního majetku. Přidělování půdy vede buď k prostému makléřství šlechticů, kteří se obohacují dalším prodejem půdy daleko nestydatěji než kulaci, lichváři a jim podobní, jimiž tak opovrhují. Když se půda dále nerozprodá, vznikne místo vzorných hospodářství hospodářství založené na zotročování rolníků a provádění různých lichvářských praktik (půjčování peněz a obilí za práci apod.), tj. skutečné kulacké hospodářství. Mluví se také o politickém významu statkářů z řad šlechty: na Sibíři, kde mají mezi místní inteligencí převahu vyhnanci, je prý nezbytné vytvořit spolehlivou oporu státní moci, usedlé obyvatelstvo. V těchto řečech o politickém významu velkých pozemkových vlastníků je daleko více pravdy a tato pravda je daleko hlubší, než si myslí ti, kteří se tímto argumentem ohánějí. Takové úvahy jasně dokazují, jakou oporu potřebuje ke své existenci policejní stát: potřebuje vytvořit třídu velkovykořisťovatelů, kteří by byli všemožně zavázáni státu, byli by na něm vždycky závislí (např. pachtýřům může vláda za určitých podmínek státní půdu odebrat), své důchody by získávali nejničernějším způsobem

(kulactví, makléřství, lichvářství), a proto by byli vždy věrnými přívrženci každé zvěle a útlaku. Asiatská vládní politika potřebuje mít oporu v asiatském velkém pozemkovém vlastnictví, ve feudálním systému „rozdávání statků“ (protože se dnes nemohou rozdávat statky *osídlené* nevolníky, jak tomu bylo v minulém století, rozdává se půda včleněná *střídavě* mezi rolnickou, a rolnické obyvatelstvo bude nuceno přistoupit na stejnou robotu). Jsme proto ochotni souhlasit s listem Moskovskije vedomosti a časopisem Graždanin, že politické zájmy carské vlády si skutečně *vyucují* podporovat statkáře: absolutistický car se dnes neudrží bez feudálních prostředků etc. Buržoazní (*moderne*) politika, pokud jde o volnou půdu v okrajových územích, spočívá v tom, že tato půda je prodávána farmářům a rolníkům; tím se vytváří dostatek zámožného obyvatelstva (jako v Americe), které vyvolává velkou poptávku po výrobcích buržoazie a nevídaným způsobem oživuje veškerý průmyslový život. Feudalistická politika znamená omezovat přesídlování, zavést byrokratický dozor nad veškerým pohybem obyvatelstva a rozdávat (přímo nebo zdánlivým prodejem a pachtem) státní půdu velkým pozemkovým vlastníkům, kteří si opatřují své důchody zotročováním lidu.

Zvlášť významný je tento nový zákon právě proto, že...*

*Napsáno v srpnu až
počátkem září 1901*

Otištěno podle rukopisu

Poprvé otištěno roku 1932

v publikaci Leninskij sbornik

XIX

* Tím rukopis končí. *Red.*

PŘIPOMÍNKY
K R J A Z A N O V O V U Č L Á N K U
D V Ě P R A V D Y ¹⁵⁶

Strana

1. Autor^[171] zdůrazňuje Marxova slova (o 2 cestách), která byla v podstatě vyslovena podmíněně a za *výjimečných* okolností. Autor se dopouští falzifikace, protože podsunuje Marxovi, že vlastně on *vytyčil* otázku dvou cest ^[101].
7. „Výsměch“ lidem 70. let (obrat v dějinách) *nedokazuje* „jen naprostou neschopnost zaujmout historické stanovisko“, dokazuje i teoretické *znevažování* lidí 70. let ve srovnání s lidmi 40. a 60. let.
- 7a. Příkrašluje Michajlovského, protože zdůrazňuje, že vystoupil proti V. V., ale neřká, že Michajlovskij daleko častěji s V. V. souhlasil.
8. To je do nebe volající lež: připisovat právě Michajlovskému *tragický* zánik organizace *Narodnaja volja* a hnutí „chození mezi lid“. Článek je věnován Michajlovskému, jehož Untergang* je vlastně *persönlicher*** a v jehož osudu je za groš „tragiky“ a za zlatku komiky.
9. Je to *hloupé* chtít *zepsout* Michajlovského a přitom „házet bláto na pokolení revolučních socialistů 70. let“.
9. N. B. „odmítá“ zkoumat, jak se revoluční většina projevila v legální literatuře.
- 9–10. Hlasu laika dychtivě naslouchají všichni „Gekreuzigte und Verbannte“***
??
? (70. let)

* — pád. *Red.*

** — osobní. *Red.*

*** — „ukřížování a vyhnaní“. *Red.*

13. „Společenské otázky se zaměřují za osobní“ (až do konce stránky NB). |??|
(Pisarevovština.)
15. ... (Pisarev) „Optimistické propagování osobního štěstí“ — — — „individualistických ideálů“. |??|
18. „ „ „úplně propadli problému vlastního sebezdokonalování“.
- 24—25. (oddíl III) Charakteristika utopického socialismu *revolucionářů* (70. let) směřovaného se směrem Michajlovského.
- 28—29. Michajlovskij často „obětoval“ některou z pravd. *Ale* nás nezajímá „pozdější fáze“ jeho činnosti. Michajlovskij nás zajímá jen jako mluvčí určitého proudu mezi *mládeží* 70. a 80. let.
31. Jaké „hranice“ klade „rozumu příroda“? (Teorie poznání.)
- 29.—35. Výklad „systému pravdy“.
35. ... Tento systém „se snaží vyhledat ve skutečnosti takový společenský element...“, který „by měl zájem o uskutečnění ideálu“.
41. Od sporu s Juzovem a spol. (pouhá reprodukce) — přeskakuje k Jakovenkovi (rok 1886).
- 46—48. Pendant* = *Tkačov*

Dále *Axelrod*

a přechod k soc. dem.

Všechno je vyloženo nudně a téměř se nevztahuje ke „dvěma předcházejícím“ a k *Michajlovskému*.

A N. -on (52)!! — a závěry, které v souvislosti s ním učinil Michajlovskij (53).

Oddíl V, od 57. stránky — 77 s. (78—80 o „kriticích“) — vznik marxismu. Příšerná nuda, až na 82. straně se vrací ke „*staré pravdě*“.

* Něco podobného. *Red.*

— 85 — Odmítáme dělení světa na noumeny a fenomény¹⁵⁷.

*Napsáno v září až
říjnu 1901*

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

PODKLADY K ČLÁNKU
BOJ
PROTI HLADOVĚJÍCÍM

Tři hlavní okolnosti bijí do očí v oběžníku ze 17. srpna [211]:

A. Byrokratická organizace: gubernátoři, újezdní maršálkové šlechty, obvodní náčelníci.

B. Normy při určování potřeb a půjček.

[body 5 a 10] („Jen aby neumřeli hladem.“)
 („Hladověj, ale neumřej.“)

C. „Protivládní agitace.“

[bod 16] Vždyť je to lež, nikdo nikdy nevyužíval pomoci ke vzpourám, demonstracím etc.

To není boj proti hladu, ale boj proti hladovějícím a hlavně *boj proti pomoci hladovějícím.*

- (Ad A.) (1) jsou to všechno úředníci až po krk zavalení úředními a *hlavně* policejními povinnostmi. *Ministerstvo* určuje s konečnou platností % postižení.
- (2) gubernátoři: „hlavní podmínka“ jejich úspěšné péče... podléhají jim všichni ostatní úředníci; Červený kříž pomáhá podle jejich dispozic; soukromé osoby se u nich musí hlásit; s jejich souhlasem jsou vybráni pomocníci pro zřizování veřejných vyvažoven etc.

- (3) újezdni maršákové šlechty — mají v újezdech na starosti zájmy statkářů
- „ústřední újezdni zásobovací správa“
- (4) obvodní náčelníci — sestavují seznamy — řídí veřejné práce ve svém obvodu (bod 14).
- (5) Předpokládají se výdaje na administrativu (body 7 a 8).
- (6) Všeobecná instrukce: šetřit poukazované prostředky a — „demoralizace“, „přehnané naděje“ ...

Originální v oběžníku ze 17. VIII.

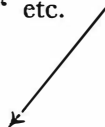
1. Rozsah pohromy (12 gubernií).
2. Nová organizace zásobování nezavedena (12. VI. 1900).
3. „Hlavní podmínka“ úspěchu „všech“ (!) opatření — aby gubernátoři učinili „zvláštní“ kroky (etc.)
(a tento článek 322 pojednává i o „vzrůstu blahobytu ve městech a na vesnicích“ a článek 323 o rozdělení opatření zabezpečujících výživu lidu na „všeobecná“ a „zvláštní“).
4. Kdo posuzuje, které újezdy byly „postiženy neúrodou“.
„S konečnou platností o tom rozhoduje ministerstvo“ (!!).
- (5) Nemohou být uznány za postižené —
  1. když $< \frac{1}{3}$ volostí
  2. když je nedostatek obilí „obvyklý“ a „každoročně“ se obilí získává „vedlejšími výdělky“
  3. když lze vystačit s místními zásobami.
- (6) O „újezdech postižených neúrodou“ bude přinášet zprávy Pravitel'stvennyj věstnik.

- (7) Zvláštní osoby, které v újezdech řídí zásobování — „újezdni maršálové šlechty“
 ↙ Na výdaje — zvláštní obnos.
 ↘ + po 1000 rublech jednorázově na „kancelářské výdaje spojené se zásobováním“ (sic!).
 [= „ústřední újezdni zásobovací správa“].
- (8) V guberniích (se značným počtem postižených újezdů) + 1000—1500 rublů na „kancelářské potřeby guberniálních úřadů“.
- (9) Předčasné sestavování seznamů je škodlivé: „přehnané naděje“ etc.
- (10) Norma: (a) průměrná sklizeň z děsjatiny — průměrná norma potravin
 (b) 48 pudů na rodinu
 (c) 48 : 2.
 (d) 48 : 2 = 24. 24 — (33 % — 10 %) ...
 „... zřídka kdy nějak podstatně přehnané...“
- (11) Na osivo ne $> \frac{1}{2}$ přídělů pro 3 muže [podle postavení rolníků].
 Přitom: (a) šetřit přidělenými prostředky;
 (b) nepřipustit „demoralizující“ poskytování podpor majetným.
- (12) Pomáhat těm, „kteří mohou vystačit“, je „z hlediska užitku a potřeb státu stejně škodlivé“ jako nechat bez pomoci skutečně potřebné (!)
- (13) Veřejné práce... hlavně — z kapitálu na stavbu silnic, kterého je... $> 2 \frac{1}{2}$ miliónu (!!)
 [jenom tolik!]
- (14) Veřejné práce menšího rozsahu podle příkazu obvodních náčelníků („možné a užitečné práce“) z peněz, které mají k dispozici.
- (15) „Obvykle“ „značně velká“ pomoc Červeného kříže.
- (16) „Protivládní agitace“ („nezřídka“, „obyčejně“) „vyvolává nespokojenost a náročnost“ („ne zcela uspo-

kojené potřeby“, „nevyhnutelný úpadek hospodářství“ etc.).

Kancelářský styl, odkazy na zákon o péči (stejně významný jako zákon „zakazující všem do jednoho opilství“), souvětí o 18 řádcích (jsou i 36[!] řádková), byrokratické omílání toho, co je všem známé, bombastické fráze etc. „Vyjasněný cíl“ etc.

Připomenout například — „zvlášť upozornit všechny podřízené instituce, aby ze všech sil pomohly“ etc.

Napsáno v říjnu 1901

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

SEZNAM
DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ

POZNÁMKY

REJSTŘÍKY

ŽIVOTOPISNÁ DATA

SEZNAM DOSUD NENALEZENÝCH LENINOVÝCH PRACÍ

(*Květen—prosinec 1901*)

NÁSTIN PROGRAMU STRANY

Tento dokument předal Lenin G. V. Plechanovovi po svém příjezdu do Mnichova počátkem května roku 1901. P. B. Axelrod o tom píše Leninovi v dopise z 12. července 1901: „Teď o programu. Vzpomínám si, že bratr [Plechanov] si vzal od Vás nástin s tím, že se této záležitosti ujme.“ Dále píše, že nástin četl a „po přečtení měl dojem, že se hodí jako úvod...“ (Leninskij sborník III, s. 199).

DOSLOV K ČLÁNKU PRONÁSLEDOVATELÉ ZEMSTVA A HANNIBALOVÉ LIBERALISMU

V dopise G. V. Plechanovovi z 30. VII. 1901 V. I. Lenin píše: „V článku proti R. N. S. jsem zmírnil některé ostré výroky a zaslal jsem jej do tisku. Napsal jsem k němu ještě doslov, ve kterém jsem srovnal článek R. N. S. s jedním článkem Dragomanova (Tolcite i otverzetsja); Dragomanovův je lepší.“ (Spisy 34, Praha 1959, s. 79.) Doslov nebyl otištěn.

NÁVRH USNESENÍ O JISKROVSKÝCH ORGANIZACÍCH V RUSKU

Obsah tohoto dokumentu je vyložen v dopise N. K. Krupské a V. I. Lenina L. I. Goldmanovi napsaném mezi 31. červencem a 12. srpnem 1901. Říká se v něm: „Chtěli bychom to udělat takto: poslat do Ruska 2—3 osobám k posouzení plán organizace, který jsme vypracovali, a s jejich pomocí vypracovat stanovy organizace.“ Obsah plánu vysvětluje rovněž N. K. Krupská v dopise L. I. Goldmanovi a S. O. Cederbaumovi ze srpna 1901 (viz Spisy 43, Praha 1969, s. 45; Leninskij sborník VIII, s. 191, 196—197).

DOPIS M. T. JELIZAROVVI

V dopise M. I. Uljanovové z 6. (19.) května 1901 Lenin píše: „Právě jsem napsal Markovi dopis a velmi podrobně jsem mu vyložil, jaký ‚režim‘ by si měl nejlépe zavést...“ (Spisy 37, Praha 1959, s. 306).

DOPISY A. I. JELIZAROVVÉ

O jednom dopise se Lenin zmiňuje v dopise P. B. Axelrodovi ze 4. srpna 1901: „Abychom se v tom teď lépe vyznali,* napíšu hned sestře...“ (Spisy 43, Praha 1969, s. 47; Leninskij sbornik III, s. 232).

Z dopisů Marii Alexandrovně Uljanovové je zřejmé, že si Lenin dopisoval s A. I. Jelizarovovou, když byla v zahraničí (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 311, 312, 313 a 317).

DOPIS R. S. ZEMLJAČKOVÉ

O tomto dopise se zmiňuje R. S. Zemljačková ve svých vzpomínkách: „V roce 1901 jsem dostala dopis od Vladimíra Iljiče, kde mi píše, že jsem jmenována důvěrníci Jiskry a mám okamžitě odjet do Oděsy“ (viz Pravda, č. 213, 4. srpna 1938).

DOPISY J. D. STASOVVÉ

O těchto dopisech píše ve svých vzpomínkách J. D. Stasovová: „S Vladimírem Iljičem jsem se osobně setkala na podzim roku 1905 v Ženevě, ale dopisovat jsme si začali mnohem dřív — už od roku 1901. Psali jsme si tehdy velmi často a nebyly to jen dopisy pracovního charakteru, ale i čistě přátelské“ (viz Směna 1940, č. 4).

* Jde o A. J. Finna-Jenotajevského. *Red.*

SEZNAM PRACÍ,
JEJICHŽ AUTOREM
JE PRAVDĚPODOBNĚ
V. I. LENIN

NOTICKA „PETROHRAD“
(JISKRA, Č. 7, SRPEN 1901)

Noticka se vztahuje k dopisu, který dostala redakce Jiskry od dělníka z Petrohradu. Nadšeně v něm píše o 4. čísle Jiskry, o Leninově článku Čím začít? a o smýšlení petrohradských dělníků. V závěru noticky se praví: „Dovídáme se, že od 7. července opět začal stávkovat Obuchovův závod, protože propuštěný zástupce vedoucího Ivanov, který zavínil první stávkou, se znovu objevil v závodě.“ Vzpomínaným událostem v Obuchovově závodě je věnován Leninův článek Nové krveprolití (tento svazek, s. 29—34).

NOVÉ ZÁBRANY
(JISKRA, Č. 9, ŘÍJEN 1901)

Tento článek má svým obsahem a námětem velmi blízko k Leninovým článkům Boj proti hladovějícím, Galejnické předpisy a galejnické tresty, jakož i k článku Vnitropolitický přehled, v němž se Lenin na uvedený článek odvolává: „Nebudeme se zabývat takovou ‚malíčností‘, jako je — ve srovnání s posuzovaným oběžníkem — další oběžník téhož ministra o zesílení dozoru nad dobročinnými koncerty, představeními aj. (srov. článek Nové zábrany v 9. čísle Jiskry)“ (tento svazek, s. 314).

S Ě Ž Ň A M P Ě R I O D I K A P U B L I K A C Í,
N A J E J I C H Ž R E D I G O V Á N Í
S E V. I. L E N I N P O D Í L E L

Jiskra, č. 4, květen 1901

Jiskra, č. 5, červen 1901

Jiskra, č. 6, červenec 1901

Jiskra, č. 7, srpen 1901

Jiskra, č. 8, 10. září 1901

Jiskra, č. 9, říjen 1901 (s přílohou Na obranu ivanovsko-vozněnských dělníků)

Jiskra, č. 10, listopad 1901

Jiskra, č. 11, 20. listopadu 1901

Jiskra, č. 12, 6. prosince 1901

Jiskra, č. 13, 20. prosince 1901

Časopis Zarja, č. 2/3, prosinec 1901

Brožura: Dokumenty „sjednocovacího“ sjezdu. Vydala Liga ruské revoluční sociální demokracie, Ženeva 1901.

Prohlášení Zahraniční ligy ruské revoluční sociální demokracie. Vyšlo jako leták koncem roku 1901.

- ¹ Leninův článek *Čím začít?*, otištěný jako úvodník ve 4. čísle Jiskry, odpovídá na tehdy nejdůležitější otázky sociálně demokratického hnutí v Rusku, jako je povaha a hlavní obsah politické agitace, organizační úkoly a vytvoření bojové celoruské marxistické strany.

Článek byl programovým dokumentem pro revoluční sociální demokracii a byl hojně rozšiřován v Rusku i v zahraničí. Místní sociálně demokratické organizace jej četly v Jiskře a přetiskovaly ho jako zvláštní brožuru. Sibiřský sociálně demokratický svaz vytiskl 5000 exemplářů této brožury a rozšiřoval ji po celé Sibiři. Článek byl přetištěn také ve Rževě a rozšiřován v Saratově, Tambově, Nižním Novgorodě, Ufě a jiných městech.

Leninovy myšlenky o organizaci a taktice obsažené v článku *Čím začít?* a podrobně zpracované v knize *Co dělat?* Palčivé otázky našeho hnutí, která vyšla v březnu 1902, byly návodem ke každodenní praktické činnosti, jež vedla k vytvoření marxistické strany v Rusku. — 17

- ² *Ekonomický směr* neboli *ekonomismus* — oportunistický směr v ruské sociální demokracii koncem 19. a počátkem 20. století, ruská forma mezinárodního oportunismu. V Rusku byl tiskovým orgánem ekonomistů list *Rabočaja mysl* (1897—1902) a v zahraničí časopis *Rabočeje dělo* (1899—1902).

V roce 1899 vyšlo *Credo* — manifest ekonomistů, který sestavila J. D. Kuskovová. Když V. I. Lenin, který byl v té době ve vyhnanství, dostal *Credo*, napsal ihned *Protest* ruských sociálních demokratů (viz *Sebrané spisy* 4, Praha 1980, s. 175—188), v němž program ekonomistů ostře zkritizoval. „*Protest*“ byl projednán a jednohlasně schválen na poradě sedmnácti marxistů v Jermarkovském (minusinský okruh), kteří tam byli posláni do vyhnanství z politických důvodů. Ekonomisté omezovali úkoly dělnické třídy na hospodářský boj za zvýšení mezd, zlepšení pracovních podmínek apod. Politický boj považovali za záležitost liberální buržoazie. Odmítali vedoucí úlohu strany dělnické třídy. Podle jejich názoru

má strana živelný proces hnutí pouze sledovat a registrovat události. Poddávali se živelnosti dělnického hnutí, snižovali význam revoluční teorie i uvědomělosti a tvrdili, že socialistická ideologie může vzniknout ze živelného hnutí. Odmítali názor, že pro dělnické hnutí je nutné socialistické uvědomění, a tím razili cestu buržoazní ideologii. Ekonomisté hájili roztržštěnost a přístipkaření jednotlivých kroužků, podporovali rozkol a nesváry v sociálně demokratickém hnutí a vystupovali proti nezbytnosti vytvořit centralizovanou stranu dělnické třídy. Hrozilo nebezpečí, že ekonomismus svede dělnickou třídu z revoluční cesty třídního boje a přemění ji v politický přívěsek buržoazie. Velkou úlohu v boji s ekonomismem sehrála leninská Jiskra. Ideovou porážku ekonomismu dovršil V. I. Lenin v knize *Co dělat?* (1902). — 21

³ *Rabočeje dělo* — časopis ekonomistů, neperiodický orgán Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí. Vycházel v Ženevě od dubna 1899 do února 1902 za redakce B. N. Kričevského, A. S. Martynova a P. Těplova, později V. P. Ivanšina. Vyšlo dvanáct čísel (devět sešitů). Redakce časopisu byla zahraničním ústředím ekonomistů (rabočedělovců). *Rabočeje dělo* podporovalo Bernsteinovo heslo „svobody kritiky“ marxismu. Časopis vedl otevřený boj proti jiskrovskému plánu výstavby strany, vyzýval k tradeunionistické politice, popíral revoluční možnosti rolnictva apod. Jeden z redaktorů tohoto časopisu (V. P. Ivanšin) zároveň spoluredigoval orgán zjevných ekonomistů list *Rabočaja mysl*, který *Rabočeje dělo* podporovalo. Na II. sjezdu SDDSR představovali rabočedělovcí krajně pravicové, oportunistické křídlo ve straně. — 21

⁴ *Listok Rabočeje děla* — neperiodická příloha časopisu *Rabočeje dělo*. Vycházel v Ženevě od června 1900 do července 1901; vyšlo jen 8 čísel. — 21

⁵ *Rabočaja mysl* — list ekonomistů, vycházel od října 1897 do prosince 1902. Vyšlo 16 čísel. První dvě čísla byla rozmnožena na mimeografu v Petrohradě, 3. až 11. číslo vyšlo v Berlíně, 12. až 15. číslo ve Varšavě; také poslední, 16. číslo vyšlo v zahraničí. List redigoval K. M. Tachtarjov a jiní.

Názory listu *Rabočaja mysl* kritizoval Lenin v řadě článků v *Jiskře* a v knize *Co dělat?* — 21

Lenin má na mysli svůj článek *Naléhavé úkoly našeho hnutí*, otisklý jako úvodník v 1. čísle *Jiskry* v prosinci 1900 (viz *Sebrané spisy* 4, Praha 1980, s. 373—378).

Jiskra — první celoruský ilegální marxistický list; založil jej v roce 1900 V. I. Lenin. *Jiskra* měla rozhodující význam pro vytvoření revoluční marxistické strany dělnické třídy.

Protože kvůli policejnímu pronásledování nemohl revoluční list vycházet v Rusku, promyslel Lenin už v sibiřském vyhnanství do všech podrobností plán vydávání takového listu v zahraničí. Po návratu z vyhnanství (v lednu 1900) začal Lenin ihned svůj plán realizovat. V únoru 1900 jednal v Petrohradě o účasti skupiny Osvobození práce při vydávání celoruského marxistického listu s V. I. Zasuličovou, která přijela ilegálně ze zahraničí. Koncem března — začátkem dubna 1900 se konala za účasti V. I. Lenina, L. Martova (J. O. Cederbauma), A. N. Potresova, S. I. Radčenka a legálních marxistů (P. B. Struveho, N. I. Tugana-Baranovského) tzv. pskovská porada, na níž se projednával Leninův návrh prohlášení redakce o programu a úkolech celoruského listu *Jiskra* a časopisu pro vědu a politiku *Zarja*. V první polovině roku 1900 navštívil Lenin řadu ruských měst (Moskvu, Petrohrad, Rigu, Smolensk, Samaru, Nižnij Novgorod, Ufu a Syzraň), navázal spojení se sociálně demokratickými skupinami i jednotlivci a dohodl se s nimi, že budou *Jiskru* podporovat. Ihned po Leninově příjezdu do Švýcarska v srpnu 1900 se Lenin a Potresov sešli se členy skupiny Osvobození práce a jednali o programu a úkolech listu i časopisu, o eventuálních spolupracovnících, o složení redakce a jejím sídle. Jednání málem skončila roztržkou (viz Leninův článek *Jak Jiskra div nezhasla, Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 338—356*), avšak nakonec se podařilo dosáhnout dohody ve všech sporných otázkách.

První číslo leninské *Jiskry* vyšlo v prosinci 1900 v Lipsku, další čísla vycházela v Mnichově; od dubna 1902 v Londýně a od jara 1903 v Ženevě. Při zakládání listu (zřízení tajné tiskárny, opatření ruského písma apod.) významně pomáhali němečtí sociální demokraté C. Zetkinová, A. Braun a další, polský revolucionář J. Marchlewski, který tehdy žil v Mnichově, a H. Quelch, jeden z vedoucích pracovníků anglické sociálně demokratické federace.

Členy redakce byli V. I. Lenin, G. V. Plechanov, L. Martov, P. B. Axelrod, A. N. Potresov a V. I. Zasuličová. Tajemnicí redakce byla zpočátku I. G. Smidovičová-Lemanová a od jara 1901 N. K. Krupská, která také vyřizovala veškerou korespondenci *Jiskry* se sociálně demokratickými organizacemi v Rusku. Lenin byl fakticky šéfredaktorem *Jiskry*. Psal články o všech základních otázkách výstavby strany a třídního boje ruského proletariátu a reagoval na nejdůležitější mezinárodní události.

Jiskra se stala centrem, kolem něhož se sjednocovaly všechny síly

strany a kde se soustřeďovaly a vychovávaly stranické kádry. V mnoha ruských městech (v Petrohradě, Moskvě, Samaře a jinde) vznikly skupiny a výbory SDDSR orientované v duchu leninské Jiskry a v lednu 1902 byla na sjezdu jiskrovců v Samaře založena ruská organizace Jiskry. Tyto organizace vznikaly a pracovaly pod přímým vedením Leninových žáků a spolupracovníků N. E. Bau- mana, I. V. Babuškina, S. I. Guseva, M. I. Kalinina, P. A. Krasikova, G. M. Kržižanovského, F. V. Lengnika, P. N. Lepešinského aj.

Z Lenina podnětu a za jeho přímé účasti vypracovala redakce Jiskry návrh programu strany (byl uveřejněn v 21. čísle Jiskry) a připravila II. sjezd SDDSR, který se konal v červenci až srpnu 1903. Ještě před svoláním sjezdu se většina místních sociálně demokratických organizací v Rusku připojila k Jiskře, schválila její taktiku, program a organizační plán a uznala ji za svůj řídicí orgán. Ve zvláštním usnesení ocenil sjezd mimořádnou úlohu Jiskry v boji o vytvoření strany a prohlásil ji za ústřední orgán SDDSR. Na II. sjezdu byla schválena redakce Jiskry ve složení Lenin, Plechanov a Martov. Martov přes usnesení sjezdu strany odmítl list redigovat a 46.—51. číslo Jiskry vyšlo za redakce Lenina a Plechanova. Zanedlouho přešel Plechanov na pozice menševiků a žádal, aby do redakce byli přijati všichni bývalí menševičtí redaktori, které sjezd neschválil. S tím nemohl Lenin souhlasit a 19. října (1. listopadu) 1903 z redakce Jiskry vystoupil. Byl kooptován do ústředního výboru a odtud pak bojoval proti menševickým oportunistům. 52. číslo Jiskry redigoval Plechanov sám a 13. (26.) listopadu 1903 o své vůli kooptoval do redakce Jiskry její bývalé menševické redaktory, čímž porušil usnesení sjezdu. Od 52. čísla se Jiskra stala menševickým orgánem. — 22

- ⁷ Jde o masové revoluční akce studentů a dělníků. Politické demonstrace, shromáždění a stávky probíhaly v únoru a březnu 1901 v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě, Charkově, Kazani, Jaroslavli, Varšavě, Białystoku, Tomsku, Oděse a dalších ruských městech.

Studentské hnutí vzniklo ve školním roce 1900—1901 na základě akademických požadavků, nabylo rázu revolučních politických akcí proti reakční politice carského absolutismu, bylo podporováno pokrokovými dělníky a našlo odezvu ve všech vrstvách ruské společnosti. Bezprostřední příčinou demonstrací a stávek v únoru a březnu 1901 bylo povolání 183 studentů kyjevské univerzity do vojska z trestu za účast na studentském shromáždění. Viz o tom Leninův článek Z trestu rukuje 183 vysokoškolských studentů (Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 391—396). Vláda proti účastníkům

revolučních akcí krutě zakročila: policie a kozáci rozháněli demonstranty, bili je, stovky studentů byly zatčeny a vyloučeny z vysokých škol. Zvláště těžce byli postiženi účastníci demonstrace, která se konala 4. (17.) března 1901 na náměstí u Kazaňského chrámu v Petrohradě. Únorové a březnové události roku 1901 svědčily o rostoucím revolučním rozmachu v Rusku. Nesmírný význam měla účast dělníků v hnutí, které probíhalo pod politickými hesly. — 24

⁸ Jde o Leninovu knihu *Co dělat?* Palčivé otázky našeho hnutí, kterou vytisklo Dietzovo nakladatelství ve Stuttgartu v březnu 1902. — 24

⁹ Lenin má na mysli dopis První máj v Rusku^[140], otištěný v 5. čísle *Jiskry* v červnu 1901 v rubrice *Kronika dělnického hnutí*, a dopisy z továren a závodů. — 31

¹⁰ Jde o Engelsův Úvod ke knize K. Marxe *Třídní boje ve Francii 1848—1850* (K. Marx-B. Engels, *Spisy* 22, Praha 1967, s. 566—585). V roce 1895 vyšel v listu *Vorwärts* úvodník s názvem *Jak se dnes dělají revoluce*, v němž bylo bez Engelsova vědomí citováno několik zvláště vybraných úryvků jeho Úvodu, které měly vzbudit dojem, že Engels je zastáncem pokojné cesty přechodu moci do rukou dělnické třídy. Viz o tom Engelsovy dopisy z 1. a 3. dubna 1895 (K. Marx-B. Engels, *Spisy* 39, Praha 1975, s. 485, 487—491).

Oportunističtí vůdcové německé sociální demokracie využili tohoto dokumentu k obhajobě smířlivecké taktiky a k ospravedlnění své orientace, tj. že se zříkali revoluce, odmítali nutnost ozbrojeného povstání a boje proletariátu na barikádách.

V plném znění byl poprvé Úvod uveřejněn v SSSR v knize K. Marks, *Klassovaja borba vo Francii 1848—1850*, Moskva-Leningrad 1930. — 33

¹¹ Lenin má na mysli srážku policie se stávkujícími dělníky z Maxwellovy továrny za Něvskou branou v Petrohradě v prosinci 1898. Aby zlomila stávkou, rozhodla se policie zatknout neaktivnější dělníky, organizátory stávky. V noci na 16. prosince obklíčily pěší a jízdní oddíly policie tovární ubikace v domě č. 63 na Šlisselburské silnici. Když se policie pokoušela vniknout do domu, narazila na houževnatý odpor neozbrojených dělníků, jejich žen a dětí, kteří se několik hodin hrdinně bránili. Tato událost svědčila o pevném odhodlání, odvaze a rozhodnosti dělníků bojujících za svá práva. — 34

¹² Dne 4. (17.) března 1901 konala se na náměstí u Kazaňského chrámu v Petrohradě demonstrace na protest proti povolání 183 posluchačů kyjevské univerzity do vojska z trestu za účast v revolučním hnutí. Demonstrace, které se zúčastnilo několik tisíc studentů a dělníků, byla rozehnána carskou vládou. Stovky demonstrantů byly přitom surově zbity kozáky, policií a četníky, několik lidí bylo zabito, mnozí zraněni a zmrzačeni. Podrobná zpráva o této demonstraci byla otištěna v 3. čísle Jiskry v dubnu 1901. — 34

¹³ *Zarja* — marxistický časopis pro vědu a politiku, vydávala jej legálně v letech 1901—1902 ve Stuttgartu redakce Jiskry. Celkem vyšla čtyři čísla (tři sešity): číslo 1 v dubnu 1901 (de facto 23. března podle nov. kal.), číslo 2/3 v prosinci 1901, číslo 4 v srpnu 1902.

Úkoly časopisu byly formulovány v návrhu prohlášení redakce Jiskry a *Zarje*, které napsal Lenin v Rusku. Při jednání o vydávání těchto orgánů v zahraničí společně se skupinou Osvobození práce bylo rozhodnuto vydávat *Zarju* legálně a *Jiskru* ilegálně, a proto se už v prohlášení redakce Jiskry o *Zarje* nemluví. Napsat redakční prohlášení pro první číslo *Zarje* dostal za úkol P. B. Axelrod; Dietzovo nakladatelství je však nepřijalo, protože obsahovalo odkazy na ilegální *Jiskru*. První číslo *Zarje* bylo uvedeno stručnou výzvou Čtenářům; pro zachování legality bylo na obálce uvedeno, že časopis vychází za spolupráce Plechanova, Zasuličové a Axelroda. Leninovo jméno uvedeno nebylo a rovněž se neuvádělo, že *Zarju* rediguje redakce Jiskry. Když v roce 1902 došlo v redakci Jiskry a *Zarje* k neshodám a konfliktům, navrhl Plechanov oddělit časopis od listu (s tím, že by si ponechal redigování *Zarje*), avšak tento návrh byl zamítnut a redakce obou orgánů zůstala i nadále společná.

Zarja kritizovala mezinárodní a ruský revizionismus (legální marxismus a ekonomismus) a obhajovala teoretické základy marxismu. Této otázce byly věnovány Leninovy práce uveřejněné v *Zarji*: *Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu*, *Páni „kritikové“ v agrární otázce* (první čtyři kapitoly práce *Agrární otázka a „kritikové Marxe“*), *Agrární program ruské sociální demokracie*, a rovněž Plechanovy práce *Kritika našich kritiků*. Část 1. Pan P. Struve v úloze *kritika Marxovy teorie společenského vývoje, Cant proti Kantovi aneb závěť pana Bernsteina* aj. — 35

¹⁴ *Stal' Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu* napsal Lenin v roce 1901 po vydání knihy *Samoděržaví a zemstvo*. Důvěrné memorandum ministra financí, státního tajemníka S. J. Vitteho s předmluvou a poznámkami R. N. S. (P. B. Struveho) [17]. Kniha usvědčovala politiku carské vlády vůči zemstvům a odhalovala

buržoazní podstatu liberalismu v Rusku. Hannibaly liberalismu nazývá Lenin ironicky ruské liberály, kteří, jak napsal P. Struve, přísahali, že budou bojovat proti samoděržaví, tak jako přísahal kartaginský vojevůdce Hannibal, že do konce svého života neustane bojovat proti Římu.

Lenin chtěl původně tento článek otisknout v Jiskře, jak se označovalo v jejím 5. čísle, v poznámce Tajný dokument (viz tento svazek, s. 35). Článek byl však dlouhý, a proto bylo rozhodnuto, že bude otištěn v časopise Zarja.

Diskuse o článku v redakci Jiskry a Zarje trvala téměř půldruhého měsíce. Živá korespondence kolem této diskuse ukázala, že v redakci jsou vážné rozdíly v názorech na taktiku marxistické strany vůči buržoaznímu liberalismu. Někteří členové redakce, jako Plechanov, Axelrod a Zasuličová, uznávali Leninovu kritiku liberalismu za správnou, ale požadovali, aby byl zmírněn pranýřující tón a polemický charakter článku a aby liberalismus nebyl tak ostře kritizován. Lenin přistoupil na to, že pozmění některé méně významné formulace, ale kategoricky odmítl změnit tón, zaměření a charakter polemiky v článku. V této podobě byl článek otištěn v 2/3 čísle Zarje v prosinci 1901. Původní znění článku se nezachovalo. — 37

- ¹⁵ *Kolokol* — politický časopis, který vycházel pod heslem Vivos voco! (Volám živě!) od 1. července 1857 do dubna 1865 v Londýně a od roku 1865 do července 1867 v Ženevě jako měsíčník a po jistou dobu i jako čtrnáctideník. Vydávali jej A. I. Gercen a N. P. Ogarjov. Vyšlo 245 čísel. V roce 1868 vycházel časopis ve francouzštině, některá čísla měla přílohy v ruštině. Kolokol vycházel v nákladu až 2500 výtisků a byl hojně rozšiřován po celém Rusku. Odhaloval zvlí samoděržaví, kořistnictví a zkorumpovanost úřednictva a nemilosrdné vykořisťování rolníků statkáři, obracel se na široké vrstvy lidu s revolučními výzvami a burcoval je proti carské vládě a vládnoucím třídám.

Kolokol stál v čele revolučního necenzurovaného tisku, byl předchůdcem dělnického tisku v Rusku a sehrál významnou roli ve vývoji všeobecně demokratického a revolučního hnutí, v boji proti samoděržaví a nevolnictví. — 43

- ¹⁶ *La Revue des deux Mondes* — francouzský buržoazně liberální měsíčník, který vycházel v Paříži v letech 1829—1940. Zpočátku to byl časopis pro literaturu a umění, později se v něm stále více prosazovala filozofie a politika. V různé době v něm pracovali přední spisovatelé V. Hugo, G. Sandová, H. de Balzac, A. Dumas aj.

- ¹⁷ Jde o polské národně osvobozené povstání proti útlaku carského absolutismu v letech 1863 až 1864. Bezprostředním podnětem k povstání se staly zvláštní odvody branců, které měly podle rozhodnutí carské vlády a vládnoucích kruhů v Polsku odstranit z měst masu revolučně naladěné mládeže. Zpočátku stál v čele povstání Ústřední národní výbor organizovaný v roce 1862 stranou nižší šlechty a maloburžoazie, stranou „rudých“. Program výboru obsahoval tyto požadavky: národní nezávislost Polska, rovnoprávnost všech mužů v zemi bez rozdílu náboženského vyznání a původu, předání půdy rolníkům, kteří na ní pracují, do úplného vlastnictví bez výkupu, zrušení roboty, zaplacení půdy statkářům ze státních prostředků aj. Tento program získal pro povstání nejrozličnější vrstvy polského obyvatelstva: řemeslníky, dělníky, studenty, šlechtickou inteligenci, část rolnictva a duchovenstva.

Během povstání se k němu připojily živly sjednocené kolem strany „bílých“ (strana velkostatkářské aristokracie a velkoburžoazie), které se snažily využít povstání pro své zájmy a za pomoci Anglie a Francie dosáhnout výhodné dohody s carskou vládou.

Ruští revoluční demokraté s povstáním vřele sympatizovali. Členové tajného spolku Zemlja i volja, který byl ve spojení s N. G. Černyševským, se mu snažili všemožně pomoci. Ústřední výbor tohoto spolku vydal výzvu k ruským důstojníkům a vojákům, která byla rozšiřována ve vojsku vyslaném potlačit povstání. A. I. Gercen a N. P. Ogarjov otiskli v Kolokolu řadu článků o boji polského národa a poskytovali účastníkům povstání materiální pomoc.

Ale strana „rudých“ byla nedůsledná, nevyužila revoluční iniciativy, takže vedení povstání přešlo do rukou strany „bílých“ a ti je zradili. Počátkem léta 1864 bylo povstání krutě potlačeno carskými vojsky.

K. Marx a B. Engels hodnotili polské povstání v letech 1863 až 1864 jako pokrokové, vřele s ním sympatizovali, přáli polskému národu vítězství v jeho boji za národní osvobození. Marx napsal jménem německé emigrace v Londýně výzvu na pomoc Polákům. Lenin konstatoval, že polské povstání má na svou dobu pokrokový charakter, a napsal: „Dokud ještě lidové masy v Rusku a ve většině slovanských zemí spaly hlubokým spánkem, dokud v těchto zemích *nebylo* samostatné, masové, demokratické hnutí, nabývalo *šlechtické* osvobozovací hnutí v Polsku obrovského, prvořadého významu z hlediska demokracie nejen celoruské, nejen celoslovanské, ale

i celoevropské“ (Spisy 20, Praha 1957, s. 440—441). — 43

¹⁸ *Mladé Rusko* — provolání, které vydal v květnu 1862 moskevský revoluční studentský kroužek P. G. Zaičnevského. Provolání usvědčovalo absolutisticko-feudalistické zřízení v Rusku ze zlořádů, odhalovalo kompromisnictví liberálů a vyzývalo k boji za svržení monarchie a vytvoření „ruské sociálně demokratické republiky“ založené na principu dobrovolného federativního svazu oblastí. Jak ukazoval Marx, provolání „jasně a přesně vyličilo vnitřní poměry v zemi, situaci v různých stranách a v tisku, proklamovalo komunismus a dospělo k závěru, že je nutná sociální revoluce“ (K. Marx-B. Engels, Spisy 18, Praha 1966, s. 470). Požadovalo rovnoprávnost žen, volené soudy, spravedlivé zdanění, nezávislost Polska a Litvy, ustavení národní gardy místo pravidelné armády atd. Provolání usilovalo o revoluční převrat a doporučovalo revolucionářům, aby agitovali mezi starověry, rolníky a vzdělanými důstojníky, ale za hlavní sílu hnutí prohlašovalo revoluční raznočinskou inteligenci.

Provolání bylo rozšiřováno v Moskvě, Petrohradě a v mnoha dalších ruských městech. — 44

¹⁹ *Nu čestném místě* [¹¹³] — literární sborník, který vydali narodníci k čtyřicátému výročí (1860—1900) literární a veřejné činnosti jednoho z narodnických ideologů N. K. Michajlovského. Ve sborníku byly otištěny články N. Anněnského, V. Černova, A. Čuprova, S. Južakova, N. Karyševa, N. Michajlovského, P. Miljukova, V. Mjakotina, P. Mokijevského, A. Pešechonova, M. Rafailova, N. Rubakina, V. Semevského aj. — 45

²⁰ *Sovremennik* — měsíčník pro vědu, politiku a literaturu, založený A. S. Puškinem. Vycházel v Petrohradě v letech 1836—1866. V letech 1847—1862 ho vydávali N. A. Někrasov a I. I. Panajev, od roku 1863 pouze Někrasov. Spolupracovali v něm V. G. Bělinskij, N. G. Černyševskij, N. A. Dobroljubov, N. V. Šelgunov, M. J. Saltykov-Ščedrin, M. A. Antonovič aj. *Sovremennik* byl ve své době nejlepším časopisem, vyjadřoval úsilí revolučních demokratů a měl velký vliv na pokrokovou část ruské společnosti, zejména na revolučně smýšlející mládež. Za rolnické reformy byl časopis orgánem revoluční demokracie, hlásal revoluční ideje, podporoval boj širokých vrstev lidu za svržení carismu a hájil zájmy rolníků. V roce 1866 jej carská vláda zastavila. — 45

²¹ *Russkoje slovo* — měsíčník pro politiku a literaturu; vycházel v Petrohradě v letech 1859—1866. Pracovali v něm D. I. Pisarev,

N. V. Šelgunov a jiní. Byl to vlivný pokrokový časopis, propagoval myšlenky revolučního demokratismu a měl značný vliv na uvědomělou mládež šedesátých let. V roce 1866 byl zastaven carskou vládou. — 45

- ²² *Děň* — týdeník slavjanofilského zaměření, vydával jej I. S. Aksakov. Vycházel v Moskvě v letech 1861—1865. — 45
- ²³ *Literární fond* — (Společnost literárního fondu pro podporu nemajetných spisovatelů a vědců a jejich rodin) — legální dobrovolná společnost, založená za účasti N. G. Černyševského v roce 1859 v Petrohradě. Pod rouškou pomoci nemajetným spisovatelům a vědcům se organizátoři společnosti snažili sdružit pokrokovou, revolučně smýšlející část inteligence. V dubnu 1862 chtěli vytvořit legální studentskou organizaci. Byla však založena sekce pro podporu chudých studentů (druhá sekce při Literárním fondu). V čele sekce byl studentský výbor. Značná část členů výboru měla spojení s ilegální revoluční organizací Zemlja i volja. V červnu 1862 byla činnost sekce carskou vládou zakázána. — 45
- ²⁴ *Klub šachistů* byl založen z iniciativy N. G. Černyševského a jeho nejbližších přátel v Petrohradě v lednu 1862. Ve vedení klubu byli N. A. Někrasov, bratři A. A. a N. A. Serno-Solovjovičové, bratři V. S. a N. S. Kuročkinové, P. L. Lavrov, G. J. Blagosvětlov, G. Z. Jelisejev a N. G. Pomjalovskij. Členy klubu byli členové ilegální revoluční organizace Zemlja i volja. Klub šachistů byl ve skutečnosti klubem spisovatelů, střediskem politického a společenského života pokrokové, revolučně smýšlející petrohradské inteligence. V červnu 1862 carská vláda klub rozpustila. — 45

- ²⁵ Rozumí se Všeobecné nařízení o rolnících osvobozených od poddanství, které podepsal Alexandr II. dne 19. února 1861 zároveň s manifestem, jímž se rušilo nevolnictví.

Rolnickou reformu provedla v roce 1861 carská vláda v zájmu feudálních velkostatkářů. Reformu si vynutil celkový ekonomický vývoj země a vzrůstající masové rolnické hnutí proti nevolnickému vykořisťování. Svou formou to byla buržoazní reforma uskutečněná feudály. Její buržoazní „obsah se stával tím zřejmější, čím méně rolnických pozemků bylo odřezáváno, čím úplněji byly oddělovány od statkářských pozemků, čím nižší poplatek byl odváděn feudálům“ (V. I. Lenin, Spisy 17, Praha 1957, s. 111—112). Rolnická reforma byla krokem k přeměně Ruska v buržoazní monarchii.

Celkem bylo „osvobozeno“ 22,5 miliónu rolníků, avšak statkář-

ské vlastnictví půdy zůstalo zachováno. Půda rolníků byla prohlášena za vlastnictví statkářů. Rolník mohl získat jen zákonem stanovený příděl půdy se souhlasem statkáře, a to výkupem. Výkupní platby odváděli rolníci carské vládě, která určitou část vyplácela statkářům. Podle přibližných výpočtů patřilo po reformě šlechticům 71,5 miliónu děsjatin půdy a rolníkům 33,7 miliónu děsjatin. Díky reformě si statkáři odřezali více než $\frac{1}{6}$, a někde dokonce $\frac{2}{6}$ rolnické půdy.

Starou soustavu robotního hospodářství reforma sice podlomila, avšak neodstranila. Statkářům zůstala nejlepší část rolnických přídělů („odřezaná půda“, lesy, louky, napajedla, pastviny aj.), bez nichž rolníci nemohli samostatně hospodařit. Dokud nebyla uzavřena smlouva o výkupu, byli rolníci pokládáni za „dočasně zavázané“ a byli povinni odvádět statkáři obrok a pracovat pro něj. Skutečnost, že si rolníci museli svůj příděl půdy do vlastnictví vykupovat, neznamenal nic jiného, než že je statkáři a carská vláda okrádali. Rolníci mohli svůj dluh carské vládě zaplatit do 49 let, byl jim však připočítán úrok ve výši 6 %. Nedoplatky za výkup rok od roku vzrůstaly. Jen bývalí statkářští rolníci zaplatili carské vládě ve výkupních platbách 1,9 miliardy rublů, zatímco tržní cena získané půdy nepřesahovala 544 miliónů rublů. Rolníci museli ve skutečnosti zaplatit za svou půdu stamilióny rublů, čímž byla rolnická hospodářství zbídačena a široké masy rolníků ožebračeny. Ruští revoluční demokraté v čele s N. G. Černyševským kritizovali nevolnický charakter „rolnické reformy“.

V. I. Lenin nazval „rolnickou reformu“ z roku 1861 prvním hromadným násilím spáchaným na rolnících v zájmu rodícího se kapitalismu v zemědělství, akci statkářů, jíž „připravili půdu“ pro kapitalismus.

O rolnické reformě z roku 1861 viz Engelsův článek Socialismus v Německu (K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 287 až 302) a Leninovy práce Padesáté výročí zrušení nevolnictví, K výročí, „Rolnická reforma“ a proletářsko-rolnická revoluce (Spisy 17, Praha 1957, s. 78—81, 100—108 a 109—118). — 46

²⁶ *Smírčí zprostředkovatelé* — úřední hodnost zavedená carskou vládou v období rolnické reformy v roce 1861. Jmenoval je gubernátor z místních šlechticů a byli zmocněni projednávat a řešit konflikty mezi statkáři a rolníky, k nimž docházelo při realizaci Nařízení [149] o osvobození rolníků, ale ve skutečnosti bylo jejich úkolem chránit zájmy statkářů. Hlavním úkolem smírčích zprostředkovatelů bylo sepsat takzvané pozemkové listiny, v nichž se přesně stanovily rozměry a poloha rolnických přídělů, povinnosti rolníků

a dohled nad rolnickou samosprávou. Smírčí zprostředkovatelé potvrdzovali volené představitele rolnické samosprávy, měli právo vymáhat od rolníků pohledávky, vyměřovat jim tresty nebo pokuty a rušit usnesení rolnických shromáždění.

V. I. Lenin má na mysli liberálně smýšlející smírčí zprostředkovatele z Tverské gubernie, kteří odmítli provádět Nařízení. Rozhodli se, že se ve své činnosti budou řídit usneseními šlechtického shromáždění ve své gubernii, které v únoru 1862 uznalo Nařízení za nevyhovující, považovalo za nutné uskutečnit okamžitý výkup rolnických přídělů za součinnosti státu a zřídít některé demokratické instituce. Carská vláda tverské smírčí zprostředkovatele zatkla a odsoudila je na víc než dva roky do vězení. — 46

²⁷ Jde o povstání části petrohradské posádky dne 14. prosince 1825, v jehož čele stáli šlechtičtí revolucionáři, tzv. děkabristé.

Děkabristé byli organizováni ve třech tajných spolcích, v Severním v Petrohradě, v čele s N. M. Muravjovem, K. F. Rylejevem a S. P. Trubeckým; v Jižním na Ukrajině, vedeném P. I. Pestělem, S. I. Muravjovem-Apostolem, M. P. Bestuževem-Rjuminem aj. a ve Společnosti sjednocených Slovanů, v jejímž čele stáli bratři A. I. a P. I. Borisovové. Všechny tyto spolky měly své programy, jejichž základním požadavkem bylo zrušení nevolnictví a omezení carského absolutismu. Děkabristé se báli podniknout široké lidové povstání a chtěli svých požadavků dosáhnout vojenským převratem, bez účasti lidových mas.

Ráno 14. prosince 1825, kdy měla vojska skládat přísahu novému panovníkovi Mikuláši I., vyvedli členové Severního spolku na Senátní náměstí vojenské jednotky, které jim byly oddány, a ty odepřely přísahat. Neodhodlaly se však přejít do útoku. Do večera bylo povstání potlačeno. Povstání černigovského pluku, k němuž došlo pod vedením členů Jižního spolku 29. prosince 1825, bylo potlačeno 3. ledna 1826.

Carská vláda se s účastníky povstání krutě vypořádala. Byly zatčeny stovky důstojníků a více než 4000 vojáků. Nejvýznamnější vůdcové děkabristů Pestěl, Rylejev, Muravjov-Apostol, Bestužev-Rjumin a Kachovskij byli oběšeni, přes sto děkabristů bylo odsouzeno do vyhnanství a k nuceným pracím na Sibiři, část důstojníků byla degradována a zařazena do bojujících jednotek na Kavkaze, 188 vojáků muselo za trest proběhnout „ulicí“, přes 3000 jich bylo zařazeno do pohraničních vojsk.

Lenin vysoce hodnotil činnost děkabristů jako prvních revolučních bojovníků, kteří vytvořili ilegální revoluční organizaci a podnikli ozbrojené povstání proti samoděržaví a nevolnictví. I když

poukazoval na třídní omezenost děkabristů, zdůrazňoval zároveň jejich obětavost, ušlechtilé vlastenectví a revolučnost a upozorňoval na význam jejich činnosti pro vznik revolučně demokratického hnutí v Rusku. Napsal: „Byl to jen úzký kruh revolucionářů. Měli příliš daleko k lidu. Nepracovali však nadarmo. Děkabristé probudili Gercena. Gercen rozvinul revoluční agitaci“ (Spisy 18, Praha 1957, s. 23). — 47

²⁸ Jde o účast vojsk ruského cara Mikuláše I. na potlačení revolučního národně osvobozeneckého hnutí ve středoevropských zemích. V roce 1848 vyslal car svá vojska do Rumunska, Polska, pobaltských zemí a na pravobřežní Ukrajinu a poskytl rakouskému císaři šestimilionovou půjčku na potlačení národně osvobozeneckého hnutí v Itálii. V roce 1849 byla za pomoci carských vojsk potlačena revoluce v Maďarsku. — 47

²⁹ Generál Vannovskij, který byl v březnu 1901 jmenován ministrem lidové osvěty, se pokoušel uklidnit studentské nepokoje liberálními frázemi o „lásce“ ke studující mládeži a o „dojemné péči“ o ni. Provedl řadu bezvýznamných reforem v osvětě, přitom však stále používal proti revolučně naladěnému studentstvu represivních opatření: věznil je, posílal do vyhnanství, vylučoval z univerzit apod. — 50

³⁰ *Severnaja počta* — deník, oficiální orgán ministerstva vnitra carské vlády. Vycházel v Petrohradě od ledna 1862 do roku 1869. Mezi hlavními redaktory listu byli spisovatelé A. V. Nikitěnko a I. A. Gončarov. Od roku 1869 začal místo tohoto deníku vycházet *Pravitelstvennyj vestnik*. — 52

³¹ *Volnoje slovo* — týdeník, od 37. čísla čtrnáctideník; vycházel v Ženevě v letech 1881—1883. Vyšlo 62 čísel. Cílem časopisu bylo sjednotit opoziční síly. Propagoval liberální myšlenky o nutnosti přebudovat společenský řád v Rusku „na základě osobní svobody a samosprávy“. Ve skutečnosti jej kvůli provokaci založili z podnětu policejního oddělení členové Svaté družiny (tajná organizace příslušníků nejvyšších statkářských a šlechtických kruhů a vysokých carských hodnostářů v čele s knížetem P. Šuvalovem aj.). Redigoval jej policejní agent A. P. Malšinskij.

Koncem roku 1882 se Svatá družina rozpadla a od 52. čísla (8. ledna 1883) se *Volnoje slovo*, které tehdy vycházelo za redakce M. P. Dragomanova, prohlásilo za orgán Svazu zemstev, který však jako stálá a oficiální organizace neexistoval. — 56

- ³² *Pravitel'stvennyj vjestnik* — deník, oficiální orgán carské vlády. Vycházel v Petrohradě v letech 1869—1917. — 56
- ³³ V březnu 1880 se dvacet pět moskevských zemstevních činitelů (profesoři, spisovatelé, advokáti) obrátilo na ministra vnitra Lorise-Melikova s peticí, v níž navrhovali, aby byla rozšířena pravomoc zemstevních shromáždění a aby se jejich představitelé mohli podílet na správě státu. — 57
- ³⁴ Jde o *Listok Narodnoj voli*, č. 2 z 20. srpna 1880, kde byl otištěn článek K charakteristice Lorise-Melikova.
Vydávala jej ilegálně v letech 1880—1886 strana Narodnaja volja v různých ruských městech. Vyšlo 7 čísel. — 57
- ³⁵ *États généraux* (Generální stavy) — stavovská zastupitelská instituce ve Francii ve 14. až 18. století, složená ze zástupců šlechty, duchovenstva a měšťanů (třetího stavu); svolával je král k řešení administrativně správních a finančních otázek. Po 175 let (1614—1789) se generální stavy nescházely. V roce 1789 je svolal Ludvík XVI., aby vyřešily finanční krizi. Pod tlakem lidových mas prohlásili se zástupci třetího stavu za Národní shromáždění, které bylo po vypuknutí buržoazní revoluce přejmenováno na Ústavodárné shromáždění. — 58
- ³⁶ *Shromáždění notáblů* — představitelů feudální šlechty, duchovenstva a několika bohatých měšťanů svolával ve Francii král k projednání závažných, především finančních otázek. Za Ludvíka XVI. bylo shromáždění notáblů svoláno roku 1787 a 1788, aby vyřešilo finanční krizi v zemi. Shromáždění odmítlo schválit ustanovení o zdanění privilegovaných stavů, takže Ludvík XVI. musel svolat Generální stavy. — 58
- ³⁷ *Diktatura srdce* byl ironický název pro krátké období politiky koketování carského hodnostáře Lorise-Melikova s liberály. Melikov byl v roce 1880 jmenován předsedou Nejvyšší komise pro ochranu státního pořádku a veřejného klidu, později ministrem vnitra. Svou politiku se pokoušel podepřít slibováním „ústupků“ liberálům a krutými represáliemi proti revolucionářům. Tato politika lavírování, vyvolaná revoluční situací v letech 1879—1880, měla oslabit revoluční hnutí a získat na stranu carismu opozičně smýšlející liberální buržoazii. Jakmile byla revoluční vlna z let 1879—1880 odražena, carská vláda od „diktatury srdce“ upustila a okamžitě vydala manifest o „neotřesitelnosti“ samoděržaví. V dubnu 1881 musel Loris-Melikov abdikovat. — 59

³⁸ *Social-demokrat* — literárně politická revue. Vydávala ji v letech 1890—1892 skupina Osvobození práce v Londýně a Ženevě. Revue sehrála významnou úlohu v šíření marxistických myšlenek v Rusku. Vyšly pouze 4 sešity. Přispívali do ní především G. V. Plechanov, P. B. Axelrod a V. I. Zasuličová. — 59

³⁹ 1. března 1881 zabili členové organizace Narodnaja volja Alexandra II.

Narodnaja volja — tajná narodnická teroristická organizace, která vznikla v srpnu 1879 rozštěpením narodnické organizace Zemlja i volja. V jejím čele stál výkonný výbor, jehož členy byli A. I. Željabov, A. D. Michajlov, M. F. Frolenko, N. A. Morozov, V. N. Fignerová, S. L. Perovská, A. A. Kvjatkovskij aj. Narodovoljovci setrvali na pozicích narodnického utopického socialismu a zahájili politický boj, za jehož hlavní cíl považovali svržení samoděržaví a vydobytí politické svobody. Podle jejich programu měly být na základě všeobecného volebního práva zvoleny „stálé lidové zastupitelské orgány“, vyhlášeny demokratické svobody, předána lidu půda a vypracována opatření pro převedení továren a závodů do rukou dělníků. Lenin napsal: „Narodovoljovci udělali krok kupředu, neboť přešli k politickému boji, ale spojit tento boj se socialismem se jim nepodařilo“ (Spisy 8, Praha 1954, s. 64).

Narodovoljovci vedli hrdinný boj proti carskému absolutismu. Vycházeli však z chybné teorie o aktivních hrdinech a pasívním davu a chtěli přebudovat společnost bez účasti lidu, jen vlastními silami, individuálním terorem, zastrašováním a dezorganizováním vlády. Po 1. březnu 1881 (po zavraždění Alexandra II.) vláda krutě zúctovala s organizací Narodnaja volja pronásledováním, popravami a provokacemi. Několik pokusů o obnovení této organizace, k nimž došlo v 80. letech, zůstalo bez výsledku. Tak například v roce 1886 vznikla skupina v čele s A. I. Uljanovem (Leninovým bratrem) a P. J. Ševyrjovem, která pokračovala v tradicích organizace Narodnaja volja. Po nezdařeném pokusu o atentát na Alexandra III. v roce 1887 byla skupina odhalena a účastníci atentátu popraveni.

Lenin kritizoval mylný, utopický program narodovoljovců, chovával však velkou úctu k jejich obětavému boji proti carismu, vysoce hodnotil jejich techniku konspirace a přísně centralizovanou organizaci. — 59

⁴⁰ *Porjadok* — umírněný liberální list pro politiku a literaturu. Vycházel v Petrohradě v letech 1881—1882 za redakce M. M. Stasjuleviče. — 60

- ⁴¹ *Strana* — umírněný liberální list pro politiku a literaturu. Vycházel v Petrohradě za redakce L. A. Polonského v letech 1880—1883, počátku dvakrát a od roku 1881 třikrát týdně. — 60
- ⁴² *Golos* — umírněný liberální deník pro politiku a literaturu. Vycházel v Petrohradě v letech 1863—1884 za redakce A. A. Krajevského. K revolučnímu hnutí zaujímal nepřátelské stanovisko. — 60
- ⁴³ Rozumí se manifest Alexandra III. o upevnění a ochraně samodržaví sestavený carským hodnostářem K. P. Pobědonoscevem, který se vyznačoval krajně reakčními názory. Manifest vyjadřoval reakční podstatu vnitřní a zahraniční politiky za Alexandra III. — 60
- ⁴⁴ *Machiavelistický plán* — plán v duchu politiky Machiavelliho (italského politika z konce 15. a počátku 16. století), který se v boji za dosažení vytčeného cíle nezastavil před žádnými prostředky, ani před věrolomností, zradou, podvodem, vraždou atp. — 61
- ⁴⁵ *Dvakrát dvě je stearínová svíčka* — výraz převzatý z románu I. S. Turgeněva Rudin. Používá se ho k označení nelogického myšlení, v němž chybí jakákoli souvislost mezi premisami a závěry. — 72
- ⁴⁶ *Zvláštní příloha listu Rabočaja mysl* — brožura vydaná redakcí ekonomistického listu Rabočaja mysl v září 1899, v které se nepokrytě hlásaly oportunistické názory, zejména v článku Naše skutečnost^[159] podepsaném R. M. Lenin kritizoval tuto brožuru v článku Zpětný směr v ruské sociální demokracii (Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 250—281) a v knize Co dělat? (Spisy 5, Praha 1953, s. 359—544). — 73
- ⁴⁷ Lenin má na mysli bernsteinismus — oportunistický směr v mezinárodní sociální demokracii, který vznikl koncem 19. století v Německu a byl pojmenován podle německého sociálního demokrata E. Bernsteina. Bernstein otevřeně hlásal revizionismus v německé sociální demokracii, který se zvláště jasně projevil po Engelsově smrti v roce 1895.
- V letech 1896—1898 uveřejnil Bernstein v teoretickém orgánu německé sociální demokracie Die Neue Zeit sérii článků pod společným názvem Problémy socialismu, v nichž otevřeně revidoval marxismus. Levé křídlo německé sociální demokracie zahájilo na stránkách svých listů proti Bernsteinovi boj, avšak ústřední výbor strany proti Bernsteinovi a bernsteinismu nevystoupil. V červenci

1898 zahájil časopis Die Neue Zeit polemiku proti Bernsteinovi a revizionismu Plechanovovým článkem Bernstein a materialismus.

V březnu 1899 vyšly Bernsteinovy články knižně pod názvem Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie. Knihu příznivě přijalo pravé křídlo německé sociální demokracie a oportunistické živly v ostatních stranách II. internacionály. Bernsteinovo heslo „svoboda kritiky“ převzali také ruští legální marxisté a ekonomisté. Carská cenzura povolila tři ruská vydání Bernsteinovy knihy a Zubatov ji zařadil do seznamu knih doporučených k četbě dělníkům.

Na stuttgartském (v říjnu 1898), hannoverském (v říjnu 1899) a lübeckém (v září 1901) sjezdu německé sociálně demokratické strany byl bernsteinismus odsouzen, avšak strana se od Bernsteina nedistancovala, protože většina jejích vůdců k němu zaujímala smířlivecké stanovisko. Bernsteinovci nadále nezastřeně propagovali revizionistické názory ve svém teoretickém orgánu Sozialistische Monatshefte a ve stranických organizacích. Jedině bolševická strana v čele s Leninem energicky bojovala proti bernsteinismu, jeho stoupcům a následovníkům. Kritice bernsteinismu je věnována řada Leninových prací, jako Zpětný směr v ruské sociální demokracii (viz Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 250—281), Diskuse s obhájci ekonomismu (tento svazek, s. 367—374), Co dělat? a další. — 79

⁴⁸ *Listok* — list konstitučně liberálního zaměření, který vydával ilegálně v zahraničí kníže P. V. Dolgorukov. Vycházel od listopadu 1862 do července 1864; vyšlo jen 22 čísel, z toho prvních pět v Bruselu, ostatní v Londýně. — 82

⁴⁹ *Strana Narodnoje pravo* — ilegální organizace ruské demokratické inteligence založená v létě 1893 za součinnosti bývalých narodovoljovců O. V. Aptekmana, A. I. Bogdanoviče, A. V. Gedeonovského, M. A. Natansonova, N. S. Ťučeva a jiných. Cílem narodopravovců bylo sjednotit všechny opoziční síly k boji za politické reformy. Organizace vydala dva programové dokumenty: Manifest a Naléhavá otázka. Na jaře 1894 byla carskou vládou rozeznána. Leninovo hodnocení příslušníků organizace Narodnoje pravo jako politické strany viz v jeho pracích Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (Sebrané spisy 1, Praha 1979, s. 151—362) a Úkoly ruských sociálních demokratů (Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 427—461). Většina členů organizace přešla později k eserům. — 84

- ⁵⁰ Lenin má na mysli tezi z Marxovy práce *Třídní boje ve Francii 1848—1850* (K. Marx—B. Engels, *Spisy* 7, Praha 1959, s. 29 až 131). — 85
- ⁵¹ *Novoje vremja* — deník, vycházel v Petrohradě v letech 1868—1917. Patřil různým vydavatelům a několikrát změnil svou politickou orientaci. Zpočátku byl umírněně liberální, od roku 1876, kdy se jeho vydavatelem stal A. S. Suvorin, byl orgánem reakčních šlechtických a byrokratických kruhů. Od roku 1905 se stal orgánem černosotňovců. Po únorové buržoazně demokratické revoluci bezvýhradně podporoval kontrarevoluční politiku prozatímní vlády a zuřivě šval proti bolševikům. Dne 26. října (8. listopadu) 1917 byl zastaven vojenským revolučním výborem při petrohradském sovětu. Lenin označil tento deník za vzor prodejných novin. — 86
- ⁵² Jde o tajný oběžník hlavní správy pro tisk při ministerstvu vnitra rozeslaný redaktorům listů a časopisů 11. května 1901. Zakazovalo se v něm tisknout zprávy o revolučním dělnickém hnutí v závodech a továrnách bez předběžného schválení policejního departmentu. Obsah oběžníku byl uveden v noticce Petrohrad (rubrika *Ze života naší společnosti*), otištěné v 6. čísle *Jiskry* (červenec 1901). — 86
- ⁵³ Stávkové hnutí v roce 1885 zachvátilo četné textilní závody ve Vladimírské, Moskevské, Tverské a dalších guberniích průmyslové části středního Ruska. Nejrozsáhlejší a nejvýznamnější byla stávka dělníků Nikolské textilky S. Morozova v lednu 1885 (odtud název „morozovovská stávka“). Hlavním požadavkem dělníků bylo snížení pokut, úprava podmínek při najímání apod. V čele stávky stáli uvědomělí dělníci P. Moisejenko, L. Ivanov a V. Volkov. Morozovovskou stávku, které se zúčastnilo asi 8000 dělníků, potlačila carská vojska. Přes 600 dělníků bylo uvězněno. Stávkovým hnutím v letech 1885—1886 byla vláda donucena vydat 3. června 1886 zákon o pokutách, podle něhož neměly peníze z pokut plynout do kapes továrníků, ale mělo se jich použít pro potřeby dělníků samých (viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy* 2, Praha 1980, s. 29—73). — 88
- ⁵⁴ *Moskovskije vědomosti* — nejstarší ruské noviny, které od roku 1756 vydávala moskevská univerzita. Od roku 1863 se pod vedením M. N. Katkova staly orgánem monarchistů a nacionalistů, mluvčím nejreakčnějších vrstev statkářů a duchovenstva. Od roku 1905 byly jedním z hlavních orgánů černosotňovců. Vycházely až do Říjnové revoluce 1917.

Moskovskije vědomosti vyjadřovaly tajné tužby a podstatu politiky carské vlády. Proto jich Lenin často používal jako usvědčujícího dokumentu a nazýval je „nenahraditelným spolupracovníkem revoluční agitace“. — 88

⁵⁵ Lenin má na mysli stávky petrohradských, především textilních dělníků v roce 1895 a zejména 1896. Stávka v roce 1896 začala 23. května v Kalinkinské textilce a vypukla poté, kdy továrníci odepřeli dělníkům vyplatit v plné výši mzdu za dny, kdy se nepracovalo, protože se konala korunovace Mikuláše II. Stávka se rychle rozšířila po všech hlavních přádelnách bavlny a tkalcovnách v Petrohradě, přenesla se také do velkých strojírenských závodů, do gumárny, papírny a cukrovaru. Petrohradský proletariát poprvé zahájil boj proti vykořisťovatelům na široké frontě. Stávkovalo přes 30 000 dělníků. Stávku řídil petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy, který vydával letáky a provolání, v nichž vyzýval dělníky, aby svorně a neochvějně bojovali za svá práva. Svaz boje otiskl a rozšířil hlavní požadavky stávkujících: zkrácení pracovní doby na 10 1/2 hodiny, zvýšení sazeb, včasné vyplácení mezd atd.

Zprávy o stávce vyvolaly neobyčejně silnou odezvu v zahraničí. Informoval o ní Vorwärts v Berlíně a Arbeiter-Zeitung ve Vídni. Petice anglických dělníků, podepsaná vůdci všech socialistických a odborových organizací, byla přeložena do ruštiny a Svaz boje ji rozšiřoval mezi petrohradskými dělníky. Na mítinku londýnských tradeunionistů byla s nadšením přijata zpráva V. I. Zasluchovce o stávce a projev Marxovy dcery Eleonory Marxové-Avelingové; účastníci mítinku pak podnikli sbírku na podporu stávkujících a rovněž v tradeunionech byly zahájeny sbírky. Sbírký se konaly také v Německu, Rakousku a Polsku. Londýnský kongres II. internacionály, který se sešel v červenci 1896, s nadšením vyslechl zprávu G. V. Plechanova o stávce z roku 1896 a přijal zvláštní rezoluci — pozdrav ruským dělníkům bojujícím proti „jedné z posledních bašt evropské reakce“.

Petrohradské stávky přispěly k rozvoji dělnického hnutí v Moskvě a dalších ruských městech, donutily vládu, aby urychleně revidovala tovární zákony a vydala zákon z 2. (14.) června 1897 o zkrácení pracovní doby v továrnách a závodech na 11 1/2 hodiny. Lenin později o těchto stávkách napsal, že „zahájily éru neochvějně mohutnějšího dělnického hnutí, tohoto nejmocnějšího činitele celé naší revoluce“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 89). — 88

⁵⁶ Jde o Sibiřskou železnici, jejíž stavba byla zahájena v roce 1891 a skončena (zároveň se stavbou Zabajkalské železnice) v roce 1901.

Po dokončení stavby Sibiřské železnice se zvýšil příliv přistěhovalců z evropského Ruska na Sibiř. — 103

⁵⁷ Nařízení carské vlády O zrušení vyhnanství a schválení prozatímních předpisů o zavedení jiných trestů místo vyhnanství a nuceného vystěhovalectví podepsal car 10. (23.) června 1900; bylo zveřejněno v listu Pravitel'stvennyj věstnik 20. června (3. července) 1900 zároveň s prozatímními předpisy. Tímto nařízením se rušilo vyhnanství na Sibiř (kromě vzdálených sibiřských gubernií) a do Zakavkazska a místo toho byli odsouzení zařazováni do trestaneckých oddílů nebo posíláni do vyhnanství na Sachalin. — 103

⁵⁸ *Graždanin* — reakční časopis, který vycházel v Petrohradě v letech 1872—1914. Od 80. let 19. století byl orgánem radikálních monarchistů. Redigoval jej kníže Meščerskij a financovala vláda. Nebyl příliš rozšířen, měl však vliv na kruhy vysoké byrokracie. — 104

⁵⁹ *Manilovovščina* — souhrn povahových vlastností, jimiž se vyznačoval Manilov, jedna z postav Gogolových Mrtvých duší. Spisovatel ztělesnil v postavě sentimentálního „krasoduchého“ statkáře Manilova typické rysy slabošského snílka, duchaprázdného fantasty a zahálčivého žvanila. — 107

⁶⁰ Práce *Agrární otázka a „kritikové Marxe“* obhajuje marxistickou teorii agrární otázky a zabývá se programem a taktikou dělnické třídy vůči rolnictvu. Lenin psal tuto práci nadvakrát: prvních devět kapitol v červnu až září 1901 a poslední tři kapitoly na podzim roku 1907. První čtyři kapitoly byly otištěny v 2/3 čísle časopisu *Zarja* v prosinci 1901 s nadpisem „Páni ‚kritikové‘ v agrární otázce. Studie první“ s podpisem N. Lenin. Roku 1905 je legálně vydalo vydavatelství *Burevěstnik* v Oděse jako samostatnou brožuru s názvem N. Lenin, *Agrární otázka a „kritikové“ Marxe*.

Kapitoly V—IX byly poprvé uveřejněny v 2. čísle legálního časopisu *Obrazovanije* v únoru 1906. Na rozdíl od dříve uveřejněných kapitol I—IV byly opatřeny podtitulky.

V roce 1908 vyšel v Petrohradě sborník VI. Iljin, *Agrární otázka*, část I, v němž bylo kromě jiných Leninových prací o agrární otázce poprvé otištěno všech jedenáct kapitol pod názvem *Agrární otázka a „kritikové Marxe“*. Přitom byly kapitoly I—IV opatřeny podtitulky a k textu, v němž byly provedeny některé redakční úpravy, bylo připojeno několik poznámek. Poslední, dvanáctá kapitola, která nebyla náhodou do sborníku zařazena, byla uveřejněna zvlášť v roce 1908 ve sborníku *Současný život*.

Lenin v této práci dále propracoval myšlenky obsažené v díle *Vývoj kapitalismu v Rusku* a později je použil jako základ agrárního programu SDDSR.

Ve 2., 3. a 4. ruském vydání Spisů V. I. Lenina byly jednotlivé kapitoly práce *Agrární otázka* a „kritikové Marxe“ zařazeny do různých svazků podle data jejich vzniku. Například ve 4. vydání bylo prvních devět kapitol (I—IX) otištěno v 5. svazku, zbývající tři kapitoly (X—XIII) v 13. svazku. V našem vydání je celá práce otištěna v tomto svazku. Přípravné materiály k této práci vyšly rusky v samostatném svazku (*Tětradi po agrarnomu voprosu*, Moskva 1969; česky Spisy 40, Praha 1970). — 109

- ⁶¹ *Russkoje bogatstvo* — měsíčník. Vycházel v Petrohradě od roku 1876 do roku 1918. Počátkem 90. let se stal orgánem liberálních narodníků, redigoval jej N. K. Michajlovskij. V roce 1893 zahájil štvavou kampaň proti ruským sociálním demokratům. V překrucování a falšování marxismu se opíral o západoevropské revizionisty. Seskupili se kolem něho publicisté, kteří se později stali předními členy strany eserů, strany lidových socialistů a trudovických skupin ve státních dumách. Do literární rubriky časopisu přispívali pokrokoví spisovatelé V. M. Garšin, A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, A. I. Kuprin, D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij, V. V. Veresajev aj. Od roku 1906 se časopis stal orgánem polokadetské strany enesů (lidových socialistů).

Časopis *Russkoje bogatstvo* několikrát změnil svůj název (*Sovremennyje zapiski*, *Sovremennost'*, *Russkije zapiski*), od dubna 1917 vycházel opět pod názvem *Russkoje bogatstvo*. — 113

- ⁶² *Načalo* — měsíčník pro vědu, literaturu a politiku, orgán legálních marxistů. Vycházel v Petrohradě v první polovině roku 1899 za redakce P. B. Struveho, M. I. Tugana-Baranovského aj. S časopisem spolupracovali G. V. Plechanov, V. I. Zasuličová aj. Ve 4. čísle byl otištěn úryvek Engelsových zápisků z cest Z Paříže do Bernu z roku 1848. Byla v něm také otištěna Leninova recenze o knize K. Kautského *Agrární otázka*, šest podkapitol III. kapitoly knihy *Vývoj kapitalismu v Rusku* s názvem *Vytlačování robotního hospodářství hospodářstvím kapitalistickým v soudobém ruském zemědělství* a recenze Hobsonovy knihy *Vývoj soudobého kapitalismu*. — 113
- ⁶³ *Žizň* — časopis pro literaturu, vědu a politiku, vycházel v Petrohradě od roku 1897 do roku 1901. Přispívali do něho legální marxisté (M. I. Tugan-Baranovskij, P. B. Struve aj.), pokrokoví spisovatelé

a kritici (A. M. Gorkij, A. P. Čechov, V. V. Veresajev, S. G. Skitalec, I. A. Bunin, J. A. Solovjov). V tomto časopise byla otištěna Marxova práce *Mzda, cena a zisk* a Leninovy práce *Kapitalismus v zemědělství* (O knize Kautského a o článku pana Bulgakova), *Odpověď panu P. Něždanovovi* (Sebrané spisy 4, Praha 1980, s. 109, 169). V červnu 1901 vláda Žizň zastavila; znovu ji začala vydávat v zahraničí v dubnu 1902 sociálně demokratická skupina Žizň (V. D. Bonč-Brujevič, V. A. Posse, V. M. Věličkinová, G. A. a M. A. Kuklinovi aj.). V zahraničí vyšlo šest sešitů časopisu, dvanáct čísel jeho přílohy *Listok Žizni* a jednotlivé publikace edice *Bibliotéka Žizni*. Skupina Žizň nejednou sklouzla od sociálně demokratických názorů a taktiky ke křesťanskému socialismu a anarchismu. V prosinci 1902 byla skupina rozpuštěna a vydavatelství zrušeno. — 114

- ⁶⁴ *Malthuziánství* — reakční, antihumánní teorie anglického buržoazního ekonomy, duchovního R. Malthuse (1776—1834). Malthuziánství obhajovalo kapitalismus, pokoušelo se jeho veškeré sociální neduhy vysvětlit přirozenými historickými příčinami a odvrátit tak široké vrstvy pracujících od boje proti kapitalistickému řádu. Malthus tvrdil, že příčinou zbídačování pracujících není kapitalismus a vykořisťování, ale nadměrný přírůstek obyvatelstva předstihující růst výroby životních prostředků, a že veškerou bídu lze odstranit jedině umělým omezením přírůstku obyvatelstva, tj. omezováním sňatků a porodů.

V Rusku propagovali malthuziánství Struve, Tugan-Baranovskij, Bulgakov aj. Pokoušeli se vysvětlit ožebračení a zbídačení rolnického obyvatelstva v Rusku přelidněním.

Malthuziánství, které ospravedlňuje epidemie a války jakožto prostředek ke snížení počtu obyvatelstva, využívají často ideologové imperialismu k ospravedlnění antihumánní politiky, anexe cizího území, národnostního a koloniálního útlatku a imperialistických válek. — 119

- ⁶⁵ Viz K. Marx, *Kapitál* III-2, Praha 1956, s. 206. Lenin při citování III. dílu Marxova *Kapitálu* používal německého vydání z roku 1894 a všechny citované úryvky sám překládal. — 123
- ⁶⁶ Viz K. Marx, *Kapitál* III-2, Praha 1956, s. 293. — 124
- ⁶⁷ Viz K. Marx, *Kapitál* III-2, Praha 1956, s. 289—292, 292—293. — 124

⁶⁸ *Občinnová půda* — půda náležející občině.

Občina (pozemková) v Rusku byla forma společného užívání půdy rolníky. Pro občinu bylo typické povinné dodržování osevního postupu, společné užívání lesů a pastvin. Nejdůležitějšími znaky ruské pozemkové občiny bylo vzájemné ručení a pravidelné znou- rozdělování půdy; rolníci přitom neměli právo vzdát se půdy a nesměli občinnovou půdu kupovat ani prodávat.

Občina byla v Rusku známá už od nejstarších dob. Během historického vývoje se tu stala jedním z pilířů feudalismu. Po reformě v roce 1861 se občina zachovala jako jeden z hlavních přežitků nevolnictví a sloužila carské vládě a statkářům při policejních zásazích a v daňové politice, především k vymáhání výkupních plateb, daní a jiných povinností od rolníků. Lenin poukazoval na to, že občina „nechrání rolníka před proletarizací, ale ve skutečnosti má úlohu středověké přihrádky, která rozděluje rolníky jakoby přímo přikované k malým svazkům a ke kategoriím, které ztratily jakékoli „právo na existenci““ (Spisy 15, Praha 1957, s. 74).

Občina byla předmětem ostrých sporů. Zabývala se jí rozsáhlá ekonomická literatura. Zvlášť mnoho pozornosti věnovali občině narodníci, kteří v ní viděli záruku specifického vývoje Ruska k socialismu. Tendenčním výběrem faktů a jejich falšováním, operováním s takzvanými „průměrnými čísly“ se narodníci pokoušeli dokázat, že občinnové rolnictvo v Rusku má mimořádnou „stabilitu“ a že občina brání pronikání kapitalistických vztahů do života rolníků, že je „chrání“ před ožebračováním a třídní diferenciací. G. V. Plechanov už v osmdesátých letech 19. století poukázal na to, že narodnické iluze o „občinném socialismu“ jsou neudržitelné, a v 90. letech V. I. Lenin narodnické teorie definitivně vyvrátil. Na obrovském množství faktografických a statistických materiálů ukázal, jak se na ruské vesnici vyvíjely kapitalistické vztahy a jak kapitál pronikal do patriarchální vesnické občiny a rozkládal rolnictvo na antagonistické třídy, na kulaky a chudinu.

Carský absolutismus a statkáři, postrašení masovými povstáními rolníků v letech 1902 a 1903 a revolucí v letech 1905—1907, změnili zásadně svou politiku, pokud šlo o občinu, začali ji násilně rozbíjet a vytvářet početnou vrstvu (třídu) kulaků jako silnou oporu své politiky na vesnici. S touto politikou je spjata jméno kata revoluce, carského ministra Stolypina. Na jeho popud byl 9. listopadu 1906 vydán zákon, podle něhož mohl každý majitel usedlosti užívající přidělovou půdu jako člen občiny tento příděl získat do soukromého vlastnictví a žádat, aby mu byly přiděleny ucelené pozemky a aby mohl svobodně vystoupit z občiny. Tímto zákonem byla občinnová půda vydána napospas kulakům. Za devět let po vydání

tohoto zákona, jenž znamenal začátek úřední likvidace občinového zřízení na vesnici a prohloubil rozklad rolnictva, vystoupily z občin přes dva milióny rolníků. — 127

- ⁶⁹ *Klanové vlastnictví* — rodové pozemkové vlastnictví. — 127
- ⁷⁰ *Hypotéka (hypotekární úvěr)* — půjčka poskytovaná bankami na zástavu nemovitostí: půdy, lesů, budov atd. Byl to jeden ze způsobů, jímž kapitál pronikal do zemědělství a jímž se obdělávání půdy oddělovalo od vlastníka půdy. Hypotéka přispívala ke koncentraci pozemkového vlastnictví v bankách, k podřízení zemědělství finančnímu kapitálu a k vývoji kapitalistického způsobu výroby v zemědělství. Se vzrůstající hypotekární zadlužeností ztráceli rolníci svou půdu a majetek. Po Říjnové revoluci byl systém hypotekárních úvěrů navždy odstraněn a rolníci byli zproštěni hypotekárních dluhů. — 128
- ⁷¹ Viz K. Marx, *Kapitál III-2*, Praha 1956, s. 197. — 130
- ⁷² Viz K. Marx, *Teorie o nadhodnotě (IV. díl Kapitálu)*, část II, Praha 1964, s. 323–324. — 133
- ⁷³ *Sozialistische Monatshefte* — měsíčník, ústřední tiskový orgán německých oportunistů a jeden z orgánů mezinárodního oportunismu. Vycházel v Berlíně v letech 1897–1933. Za první světové války zaujímal sociálněšovinistické stanovisko. — 140
- ⁷⁴ Rčení „*dostat se do situace Buridanova osla*“ se používá k vyjádření krajní nerozhodnosti, váhání při volbě mezi dvěma rovnocennými předměty, rozhodnutími atd. Toto rčení se připisuje francouzskému scholastickému filozofovi ze 14. století Johannesu Buridanovi, který popíral existenci svobody vůle. Jako důkaz uváděl příklad osla, který by mezi dvěma naprosto stejnými otýpkami sena nebo kbelíky vody zahynul hladem a žízní, protože kdyby měl naprostou svobodu volby, nebyl by s to dát přednost jedné věci před druhou. — 146
- ⁷⁵ *Die Neue Zeit* — teoretický časopis německé sociální demokracie. Vycházel ve Stuttgartu v letech 1883–1923 (od roku 1890 jako týdeník). Do roku 1917 jej redigoval K. Kautsky, později H. Cunow. V letech 1885–1895 v něm byla uveřejněna řada Marxových a Engelsových článků. Engels soustavně pomáhal redakci časopisu svými radami a ostře ji kritizoval za to, že se odklání od marxismu.

V časopise vyšly články F. Mehringa, P. Lafargua a dalších činitelů mezinárodního dělnického hnutí. V druhé polovině 90. let, po Engelově smrti, začal časopis hlásat oportunistické názory a soustavně uveřejňovat články revizionistů. Za první světové války zaujímal centristické stanovisko, ve skutečnosti však podporoval sociálšovinisty. — 146

⁷⁶ *Zástavní listy* — zvláštní druh cenných papírů, které vydávají v kapitalistických zemích hypoteční banky na zastavenou půdu a nemovitosti. Jsou volně v oběhu a používá se jich k burzovním speculacím. — 155

⁷⁷ *Výjimečný zákon proti socialistům* vydala v Německu roku 1878 Bismarckova vláda proti dělníkům a socialistickému hnutí. Zakazovaly se jím všechny organizace sociálně demokratické strany, masové dělnické organizace, dělnický tisk, zabavovala se socialistická literatura, sociální demokraté byli pronásledováni a vypovídáni. Avšak tyto represálie nezlomily sociálně demokratickou stranu, jež svou činnost přizpůsobila ilegalitě: v zahraničí vycházel ústřední orgán strany Der Sozialdemokrat a pravidelně se konaly stranické sjezdy (v letech 1880, 1883 a 1887); v Německu se rychle obnovovaly v ilegalitě sociálně demokratické organizace a skupiny, v jejichž čele stál ilegální ústřední výbor. Zároveň strana využívala co nejvíce legálních možností k pevnějšímu spojení s masami. Její vliv neustále vzrůstal, počet hlasů pro sociální demokraty při volbách do Říšského sněmu se od roku 1878 do roku 1890 více než ztrojnásobil.

Německým sociálním demokratům významně pomáhali K. Marx a B. Engels. Roku 1890 byl výjimečný zákon proti socialistům pod tlakem mohutnějšího masového dělnického hnutí zrušen. — 156

⁷⁸ *Vorwärts* — deník, ústřední orgán německé sociální demokracie. Z rozhodnutí stranického sjezdu v Halle vycházel od roku 1891 v Berlíně pod názvem „Vorwärts. Berliner Volksblatt“ jako pokračování listu Berliner Volksblatt, vycházejícího od roku 1884. Engels vedl v tomto listě boj proti nejrůznějším projevům oportunismu. Od druhé poloviny 90. let, po Engelově smrti, se listu zmocnilo pravé křídlo strany a list začal soustavně uveřejňovat články oportunistů. Vorwärts tendenčně zkresloval boj proti oportunismu a revizionismu v SDDSR, podporoval ekonomisty a později, po rozštěpení strany, menševiky. V letech reakce otiskoval pomlouvačné články Trockého, kdežto Leninovi a bolševikům neumožňoval tyto pomluvy vyvracet a objektivně hodnotit situaci ve straně.

Za první světové války zaujímal Vorwärts sociálšovinistické stanovisko; po Říjnové revoluci se zaměřil na protisovětskou propagandu. Vycházel do roku 1933. — 156

- ⁷⁹ V obraze Vorošilova vykreslil Turgeněv typ pseudovědce, knihomola, neschopného samostatně myslet (viz I. S. Turgeněv, *Dým*, Praha 1956). — 158
- ⁸⁰ Viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 4, Praha 1958, s. 432. — 161
- ⁸¹ Viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 18, Praha 1966, s. 310. — 161
- ⁸² K. Marx - B. Engels, *Spisy* 20, Praha 1966, s. 222–228. — 162
- ⁸³ *Proudhonismus* — nevědecký, protimarxistický směr maloburžoazního socialismu, nazvaný podle svého zakladatele francouzského anarchisty Proudhona. Proudhon kritizoval velkokapitalistické vlastnictví z maloburžoazních pozic a snil o zachování drobného soukromého vlastnictví. Navrhoval zřídit „lidovou“, „směnnou“ banku, s jejíž pomocí by si mohli dělníci opatřit vlastní výrobní prostředky, stát se drobnými vlastníky a zajistit si „spravedlivý“ odbyť svých výrobků. Proudhon nechápal historickou úlohu a význam proletariátu, odmítal třídní boj, proletářskou revoluci a diktaturu proletariátu. Jako anarchista odmítal nutnost státu. Marx a Engels důsledně bojovali proti pokusům proudhonovců vnutit své názory I. internacionále. Marx podrobil proudhonismus zdrcující kritice v práci *Bída filozofie*. Rozhodný boj Marxe, Engelse a jejich stoupenců proti proudhonismu v I. internacionále skončil úplným vítězstvím marxismu.
- Lenin nazýval proudhonismus „omezeností měšťáka a šosáka“ neschopného pochopit hledisko dělnické třídy. Proudhonovy názory často využívají buržoazní „teoretici“ k propagování třídní spolupráce. — 165
- ⁸⁴ *Der Volksstaat* — ústřední orgán německé sociální demokracie (eisenaušských). Vycházel v Lipsku za redakce W. Liebknechta v letech 1869–1876, zpočátku dvakrát a od roku 1873 třikrát týdně. Spolupracovali s ním K. Marx a B. Engels. — 165
- ⁸⁵ Viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 18, Praha 1966, s. 297. — 165
- ⁸⁶ Viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 21, Praha 1967, s. 354–355. — 166

- ⁸⁷ Podle biblické mytologie byla Ruth donucena nouzí sbírat klasy na cizím poli. Zde se rozumí výrazem „kláskování Ruth“ lehká, bezstarostná práce. — 176
- ⁸⁸ *Slínování půdy* — jeden ze způsobů zúrodnování půdy slínem (usaženou horninou složenou ze směsi vápence a jílu). — 179
- ⁸⁹ Zde jde zřejmě o diskové válce, protože v Klawkiho práci O konkurenční schopnosti zemědělské malovýroby^[253], kterou Lenin cituje, se všude uvádí termín „Ringelwalze“. — 180
- ⁹⁰ *Torgovo-promyšlennaja gazeta* — denní příloha listu Věstník finansov, promyšlenosti i torgovli. Vycházela v Petrohradě v letech 1893 až 1918, od roku 1894 jako samostatný list.
Lenin cituje úryvek ze zprávy Mikulášský výroční trh v Kachovce otištěné v rubrice Výroční trhy. — 182
- ⁹¹ *Spolek pro sociální politiku* (Verein für Sozialpolitik) — sdružení německých buržoazních ekonomů založené G. Schmollerem v roce 1872. Program spolku a jeho činnost byly zaměřeny na obranu kapitalistického zřízení a na zdůvodnění nutnosti polovičatých reforem, které neměly otrást základy kapitalismu, ale otupit ostří třídního boje. Spolek bojoval proti německé sociální demokracii a snažil se podřídit dělnické hnutí zájmům buržoazie. Obhajoval nadvládu kapitalistických monopolů a agresivní politiku německého imperialismu. V roce 1936 se spolek rozpadl, ale v roce 1948 byl obnoven v západním Německu s názvem Společnost ekonomických a sociálních věd. — 187
- ⁹² Viz K. Marx, *Kapitál* III-2, Praha 1956, s. 355. — 193
- ⁹³ Viz N. Ščedrin (M. J. Saltykov), *Současná idyla*. — 201
- ⁹⁴ *Wagner* — postava z Goethova *Fausta*, typ omezeného pracovníka od zeleného stolu, odtrženého od skutečnosti. — 201
- ⁹⁵ Všechna čísla v tomto sloupci jsou uváděna podle výpočtů, které provedl V. I. Lenin v přípravných materiálech k práci *Agrární otázka a „kritikové Marxe“* (viz *Leninskij sbornik XXXI*, 1938, s. 107). — 218
- ⁹⁶ *Zemstevní statistika* — statistická činnost organizovaná zemstevními institucemi. Statistická oddělení, kanceláře, komise při guberniál-

ních a újezdních zemstevních správách prováděly statistická šetření (soustavy rolnických usedlostí zabývajících se zemědělstvím nebo jinou výrobní činností, zjišťování výnosnosti půdy, nové odhady půdy a majetku, které podléhaly zemstevnímu zdanění, zkoumání rolnických rozpočtů atd.) a vydávaly četné přehledy a statistické sborníky o újezdech a guberniích, jež obsahovaly bohatý faktografický materiál.

Lenin vysoce hodnotil práci zemstevních statistiků, kritizoval však metody zpracování a třídění statistických údajů. Napsal o tom: „Zde je nejobavější místo naší zemstevní statistiky, jejíž práce vyniká pečlivostí a podrobností“ (Spisy 20, Praha 1957, s. 80). Zemstevní statistikové, z nichž mnozí sdíleli názory narodníků, často zpracovávali statistické údaje tendenčně. Za sloupce čísel se jim ztrácely podstatné rozdíly a znaky jednotlivých skupin rolníků, které s sebou přinášel vývoj kapitalismu.

Lenin studoval, ověřoval a zpracovával údaje zemstevní statistiky. Dělal si vlastní výpočty, sestavoval přehledy a tabulky, marxisticky analyzoval a třídil získané údaje o rolnických usedlostech zabývajících se zemědělstvím nebo jinou výrobní činností. Bohatý materiál zemstevní statistiky využíval ke kritice vykonstruovaných schémat narodníků. Uvedl jej zejména v knize Vývoj kapitalismu v Rusku. O zemstevní statistice viz Leninovu práci K úkolům zemstevní statistiky, napsanou v roce 1914 (Spisy 20, Praha 1957, s. 78–85). — 222

- ⁹⁷ Z textu VII. a IX. kapitoly, které byly poprvé uveřejněny v časopise *Obrazovaniye*, je zřejmé, že Lenin měl v úmyslu prozkoumat v této práci údaje francouzské zemědělské statistiky a rozebrat „kritické“ názory francouzského ekonoma Maurice. Tento plán však neuskutečnil a ve vydání z roku 1908 změnil příslušné místo v textu, svědčící o jeho úmyslu. Z věty „Proletarizace rolnictva pokračuje, dokážeme to později na globálních údajích německé a francouzské statistiky...“ byla vypuštěna dvě slova: „a francouzské“. Z věty „Rychlý růst měst počet takových ‚mlékařských farmářů‘ neustále zvětšuje a vždycky se pochopitelně najdou nějakí Hechtové, Davidové, Hertzové a Černovové (a také, abychom neukřivdili Francii — Mauriceové, o nichž bude řeč níže)...“ byla vypuštěna slova uvedená v závorkách. Konec věty „Jestliže proto někdo směšuje tyto procesy nebo ignoruje jeden z nich, snadno se dopustí nejhrubších chyb, jejichž příklad uvidíme dále, při rozboru závěrů pana Bulgakova vyvozených z francouzských údajů“ byl pozměněn takto: „jimiž se Bulgakovova kniha hemží.“ — 230

- ⁹⁸ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 112—113. — 236
- ⁹⁹ Lenin má na mysli známé dopisy narodnického publicisty N. A. Engelgardta Z vesnice^[220]. Jedenáct těchto dopisů bylo uveřejněno v časopise Otčestvennyje zapiski v letech 1872—1882, dvanáctý dopis vyšel roku 1887. — 236
- ¹⁰⁰ Viz K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 293. — 242
- ¹⁰¹ Viz K. Marx, Teorie o nadhodnotě, část II, Praha 1964, s. 167 až 618. — 242
- ¹⁰² *Kadeti* — členové konstitučně demokratické strany, hlavní buržoazní strany v Rusku. Kadetská strana byla založena v říjnu 1905; tvořili ji představitelé liberálně monarchistické buržoazie, činitelé zemstev z řad statkářů a příslušníci buržoazní inteligence. Pod rouškou pokryteckých „demokratických“ frází se snažili získat na svou stranu rolnictvo. Mezi přední činitele kadetů patřil P. N. Miljukov, S. A. Muromcev, V. A. Maklakov, A. I. Šingarjov, P. B. Struve, E. I. Rodičev. Kadeti byli pro zachování monarchistického zřízení; za svůj hlavní cíl považovali boj proti revolučnímu hnutí a snažili se rozdělit o moc s carem a statkáři. Za první světové války aktivně podporovali agresivní politiku carské vlády. Za únorové revoluce se snažili zachránit monarchii. V buržoazní prozatímní vládě prosazovali protilidovou, kontrarevoluční politiku vyhovující americkým, anglickým a francouzským imperialistům. Po Říjnové revoluci se stali úhlavními nepřáteli sovětské moci, zúčastňovali se všech ozbrojených kontrarevolučních akcí a tažení interventů. Po porážce interventů a bělogvardějců pokračovali ve své protisovětské kontrarevoluční činnosti v emigraci. — 262
- ¹⁰³ Viz K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 359. — 268
- ¹⁰⁴ Na jaře a v létě roku 1901 probíhalo mezi zahraničními sociálně demokratickými organizacemi (Svaz ruských sociálních demokratů, zahraniční výbor Bundu, revoluční organizace Sociální demokrat, zahraniční organizace Jiskry a Zarje) jednání o dohodě a sjednocení, jež zprostředkovávala a k němuž dala podnět skupina Borba. Pro přípravu sjezdu, na němž mělo dojít k sjednocení, byla v červnu 1901 svolána do Ženevy konference zástupců těchto organizací (odtud název červnová čili ženevská konference). Byla na ní vypracována rezoluce (zásadní dohoda), v níž se uznávalo, že

je nezbytné stmelit všechny sociálně demokratické síly Ruska na základě revolučních zásad Jiskry a sjednotit sociálně demokratické organizace v zahraničí. V rezoluci se odsuzoval oportunistus ve všech jeho formách a odstínech: ekonomismus, bernsteinismus, millerandismus apod. (Viz KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 18 až 19.)

Svaz ruských sociálních demokratů a jeho orgán Rabočeje dělo začaly po konferenci ještě horlivěji hlásat oportunistus (svědčily o tom především články B. Kričevského *Zásady, taktika a boj* a A. Martynova *Usvědčující literatura a proletářský boj* v 10. čísle časopisu Rabočeje dělo v září 1901 a oportunistické pozměňovací návrhy III. sjezdu Svazu k rezoluci červnové konference), znemožnily tak sjednocení jiskrovců s rabočedělvci a odsoudily „sjednocovací“ sjezd k nezdaru.

„Sjednocovací“ sjezd zahraničních organizací SDDSR se konal ve dnech 21.—22. září (4.—5. října) 1901 v Curychu. Na sjezdu bylo přítomno 6 členů zahraniční organizace Jiskry a Zarje (V. I. Lenin, N. K. Krupská, L. Martov aj.), 8 členů organizace Sociální demokrat (z toho 3 členové skupiny Osvobození práce: G. V. Plechanov, P. B. Axelrod, V. I. Zasuličová), 16 členů Svazu ruských sociálních demokratů (z toho 5 členů zahraničního výboru Bundu) a 3 členové skupiny Borba. Lenin, jenž byl na sjezdu přítomen pod pseudonymem Frej, přednesl projev k prvnímu bodu programu *Zásadní dohoda a instrukce pro redakce*, v němž demaskoval oportunistus Svazu ruských sociálních demokratů. Byl to první Leninův veřejný projev k ruským sociálním demokratům v zahraničí. Po přečtení oportunistických pozměňovacích návrhů a doplňků k červnové rezoluci, které přijal III. sjezd Svazu ruských sociálních demokratů, prohlásila revoluční část sjezdu (členové organizace Jiskry, Zarje a Sociální demokrat), že sjednocení není možné, a sjezd opustila. Z Leninova podnětu se tyto organizace v říjnu 1901 sjednotily v Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie. — 277

¹⁰⁶ *Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí* byl založen v Ženevě roku 1894 z podnětu skupiny Osvobození práce pod podmínkou, že všichni členové Svazu přijmou program této skupiny. Skupina měla redigovat publikace Svazu a v březnu 1895 mu postoupila svou tiskárnu. Za Leninova pobytu v zahraničí bylo v létě 1895 rozhodnuto, že Svaz bude vydávat sborníky *Rabotnik*, jež bude redigovat skupina Osvobození práce, jak požadovali sociální demokraté v Rusku, z jejichž podnětu se sborníky vydávaly. Svaz

vydal šest neperiodických čísel Rabotnika, deset čísel přílohy (Listok Rabotnika), Leninovu práci Výklad zákona o pokutách (1897) aj.

I. sjezd SDDSR (březen 1898) uznal Svaz za představitele strany v zahraničí. Později získali ve Svazu převahu oportunistické živly — ekonomisté neboli tzv. mladí. Ti odmítli solidarizovat se s Manifestem I. sjezdu SDDSR, který za nejbližší cíl sociální demokracie vytyčil požadavek dosažení politické svobody. Na I. sjezdu Svazu v listopadu 1898 v Curychu skupina Osvobození práce prohlásila, že kromě 5/6 čísla sborníku Rabotnik a Leninových brožur Úkoly ruských sociálních demokratů a Nový tovární zákon odmítá redigovat další publikace Svazu. V dubnu 1899 začal Svaz vydávat časopis Rabočeje dělo, jehož redaktory se stali ekonomisté B. N. Kričevskij, V. P. Ivanšin aj. Ve svých prohlášeních sympatizoval Svaz s Bernsteinem, s millerandisty aj.

Boj ve Svazu pokračoval až do jeho II. sjezdu, který se konal v dubnu 1900 v Ženevě, i na sjezdu samém. Proto skupina Osvobození práce a její stoupenci sjezd opustili a vytvořili samostatnou organizaci Sociální demokrat.

Na II. sjezdu SDDSR roku 1903 zaujímali představitelé Svazu (rabočedělovci) krajně oportunistické stanovisko, a když sjezd uznal Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie za jedinou organizaci strany v zahraničí, sjezd opustili. Usnesením II. sjezdu byl Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí rozpuštěn (viz KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 47). — 279

¹⁰⁶ Organizaci *Sociální demokrat* založili členové skupiny Osvobození práce a její stoupenci v květnu 1900 po rozkolu Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí. V letákové výzvě formulovala tato organizace své cíle takto: „pomáhat socialistickému hnutí ruského proletariátu“ a bojovat proti jakýmkoli oportunistickým pokusům překrucovat marxismus. Organizace vydala v ruském překladu Manifest Komunistické strany, některé práce K. Marxe a B. Engelse, několik brožur G. V. Plechanova aj. V říjnu 1901 se na Leninův návrh sloučila se zahraniční organizací Jiskry a Zarje v Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie. — 279

¹⁰⁷ Lenin má na mysli zahraniční sociálně demokratickou skupinu *Borba*, jejímiž členy byli D. B. Rjazanov, J. M. Stěklov (Něvzorov) a E. L. Gurevič (V. Daněvič, J. Smirnov). Skupina vznikla v létě 1900 v Paříži a v květnu 1901 přijala název Borba. Ve snaze smířit revoluční a oportunistický směr v ruské sociální demokracii navrhovala sjednotit zahraniční sociálně demokratické organizace

a jednala o tom s organizací Jiskry, Zarje, Sociální demokrat a se Svazem ruských sociálních demokratů. Zúčastnila se ženevské konference (v červnu 1901) a „sjednocovacího“ sjezdu zahraničních organizací SDDSR, který se konal 21.—22. září (4.—5. října) 1901 v Curychu. Ve svých publikacích (Materiály k vypracování programu strany I—III, Leták skupiny Borba aj.) překrucovala marxismus, vykládala jej doktrinářsky a scholasticky a neuznávala leninské organizační zásady výstavby strany. Protože se odchylovala od sociálně demokratických názorů a taktiky, podnikala rozbižecké akce a neměla spojení se sociálně demokratickými organizacemi v Rusku, nebyla pozvána na II. sjezd SDDSR. Na základě usnesení II. sjezdu byla skupina Borba rozpuštěna. — 279

- 108 *Hora a Gironda* — název dvou politických skupin buržoazie za Velké francouzské revoluce. Horou neboli jakobíny byli nazýváni nejradikálnější představitelé tehdejší revoluční třídy — buržoazie, kteří dokazovali, že je nutné odstranit absolutismus a feudalismus. Girondisté na rozdíl od jakobínů kolísali mezi revolucí a kontrarevolucí a paktovali se se stoupenci monarchie.

„Socialistickou Girondou“ nazýval Lenin oportunistický směr v sociální demokracii, kdežto revoluční sociální demokrati nazýval proletářskými jakobíny, Horou. Po rozštěpení SDDSR na bolševiky a menševiky často zdůrazňoval, že menševici jsou girondistický směr v dělnickém hnutí. — 281

- 109 *Lübecký sjezd strany* — sjezd německé sociální demokracie, jenž se konal v Lübecku ve dnech 22.—28. září 1901. Hlavní pozornost věnoval boji proti revizionismu, jehož stoupenci tehdy vytvořili organizaci s vlastním programem a literárním orgánem Sozialistische Monatshefte. Vůdce revizionistů Bernstein požadoval ve svém projevu na sjezdu „svobodu kritiky“ marxismu. Sjezd zamítl návrh rezoluce předložený Bernsteinovými stoupenci a schválil rezoluci, v níž Bernsteina přímo varoval. Protože však většina vůdců strany zaujala smírlivecké stanovisko, neřešil sjezd principiálně otázku setrvávání revizionistů v řadách sociálně demokratické strany. — 282

- 110 *Jaurèsovci* — stoupenci francouzského socialisty Jaurèse, který v 90. letech vytvořil spolu s A. Millerandem skupinu „nezávislých socialistů“ a stál v čele pravicového, reformistického křídla ve francouzském socialistickém hnutí. Jaurèsovci hlásali „svobodu kritiky“ a pod tímto heslem začali revidovat základní marxistické teze a obhajovat třídní spolupráci proletariátu s buržoazií. V roce

1902 založili reformistickou Francouzskou socialistickou stranu. — 282

¹¹¹ *Dělnická strana pro politické osvobození Ruska* — nevelká organizace národnického zaměření; vznikla v roce 1899 v Minsku. V jejím čele stáli Ch. A. Galperin, G. A. Geršuni, L. M. Kljačková (Rodionovová), M. D. Sladkopěvcev aj. Její jednotlivé skupiny vznikly rovněž v Białystoku, Jekatěrinoslavi, Žitomiru a některých dalších městech. — 282

¹¹² *Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku* (Bund) byl založen v roce 1897 na ustavujícím sjezdu židovských sociálně demokratických skupin ve Vilně. Sdružoval převážně poloproletářské židovské řemeslníky ze západoruských oblastí. Na I. sjezdu SDDSR (1898) vstoupil Bund do SDDSR „jako autonomní organizace, samostatná jen v otázkách týkajících se výlučně židovského proletariátu“ (KSSS v rezolucích a usneseníh sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 11).

Bund byl nositelem nacionalismu a separatismu v ruském dělnickém hnutí. Na II. sjezdu SDDSR vystoupil Bund ze strany, protože sjezd jej odmítl uznat za jediného představitele židovského proletariátu. V roce 1906 byl Bund na základě usnesení IV. (sjednocovacího) sjezdu znovu přijat do strany.

V SDDSR bundovci neustále podporovali oportunistické křídlo strany (ekonomisty, menševiky, likvidátory) a bojovali proti bolševismu a bolševikům. Proti bolševickému programovému požadavku práva národů na sebeurčení kladl Bund požadavek kulturně národnostní autonomie. Za stolypinské reakce zastával Bund likvidátorské stanovisko a aktivně se podílel na vytvoření protistranického srpnového bloku. Za první světové války zastávali bundovci sociálšovinistické stanovisko. V roce 1917 podporoval Bund kontrarevoluční prozatímní vládu a bojoval na straně nepřátel Říjnové revoluce. V letech zahraniční vojenské intervence a občanské války se bundovské vedení spojilo s kontrarevolucí. Zároveň však někteří řadoví členové Bundu začali spolupracovat se sovětskou mocí. V březnu 1921 se Bund rozpadl a část jeho členů vstoupila do KSR(b). — 283

¹¹³ *Soubor zákonů Ruské říše* — sborník zákonů platných v carském Rusku. Byl uveřejněn v roce 1833, v platnost vstoupil v roce 1835; měl patnáct svazků, 16. svazek vyšel v roce 1892. — 285

¹¹⁴ Lenin má na mysli proklamaci První dopis hladovějícím rolní-

kům^[141], kterou vydala Skupina narodovoljovců v roce 1892 s podpisem Mužičtí dobrodinci. Proklamaci napsal N. M. Astyrev; byla vytištěna v ilegální Lachtinské tiskárně v Petrohradě založené narodovoljovci. — 290

¹¹⁵ *Jidáška snaha* — podle Jidáška Golovleva, postavy z románu M. J. Saltykova-Ščedrina Golovlevské panstvo. V postavě Jidáška zobrazil spisovatel duchovní i fyzický rozklad dožívající třídy feudálních statkářů, příživnictví, pokrytectví, bezmeznou faleš a zradu. V. I. Lenin často používal tohoto obrazu k pranýřování charakterových rysů sociálních skupin nepřátelských lidu. — 291

¹¹⁶ Jde o petrohradský výbor Svazu boje za osvobození dělnické třídy, který tehdy ovládali ekonomisté.

Svaz boje za osvobození dělnické třídy, který založil na podzim roku 1895 V. I. Lenin, sdružoval asi dvacet petrohradských marxistických dělnických kroužků. Veškerá činnost Svazu spočívala na zásadách centralismu a přísné kázně. V čele Svazu stála ústřední skupina, kterou tvořili V. I. Lenin, N. K. Krupská, G. M. Kržižanovskij, L. Martov, M. A. Silvin, V. V. Starkov, A. A. Vanějev, P. K. Zaporozec aj. Činnost Svazu bezprostředně řídilo pět členů skupiny v čele s Leninem. Organizace se dělila na skupiny podle obvodů. Spojení mezi těmito skupinami a továrnami a závody udržovali nejuvědomělejší dělníci (I. V. Babuškin, V. A. Šelgunov aj.). V závodech měl Svaz organizátory, kteří sbírali informace a rozšiřovali literaturu; ve velkých podnicích byly vytvořeny dělnické kroužky.

Svaz boje za osvobození dělnické třídy začal jako první v Rusku spojovat socialismus s dělnickým hnutím a přešel od propagování marxismu v poměrně úzkém okruhu uvědomělých dělníků v kroužcích k politické agitaci mezi širokými masami proletariátu. Řídil dělnické hnutí a spojoval boj dělnictva za hospodářské požadavky s politickým bojem proti carismu. V listopadu 1895 organizoval stávkou v Torntonově textilní továrně. V létě 1896 se konala pod jeho vedením velká stávka petrohradských textilních dělníků, které se zúčastnilo přes 30 000 stávkujících. Svaz boje vydával pro dělníky letáky a brožury. Publikace Svazu redigoval Lenin; pod jeho vedením se připravovalo vydávání politického dělnického listu *Rabočeje dělo*. Svaz boje rozšířil svůj vliv i mimo Petrohrad. Z jeho podnětu se sloučily v obdobné Svazy boje dělnické kroužky v Moskvě, Kyjevě, Jekatěrinoslavi a v dalších městech a oblastech Ruska.

V prosinci 1895 zasadila carská vláda Svazu boje těžkou ránu:

v noci z 8. na 9. (z 20. na 21.) prosince 1895 byla zatčena značná část členů Svazu v čele s Leninem. Bylo zabaveno též 1. číslo listu *Rabočeje dělo* připravené k tisku.

Za několik dní po zatýkání se konala první schůzka skupiny; na ní bylo rozhodnuto pojmenovat organizaci petrohradských sociálních demokratů Svazem boje za osvobození dělnické třídy. Na protest proti zatčení V. I. Lenina a dalších členů Svazu vydali ti členové Svazu, kteří unikli zatčení, 15. (27.) prosince 1895 politický leták, jehož autory byli dělníci.

Lenin řídil činnost Svazu i z vězení, pomáhal mu svými radami, posílal z vězení šifrované dopisy a letáky, napsal brožuru *O stávkách* (nebyla dosud nalezena) a *Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany* (viz *Sebrané spisy 2*, Praha 1980, s. 93–120).

Význam petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy spočíval v tom, že to byl podle Leninových slov zárodek revoluční strany, která se opírá o dělnické hnutí a vede třídní boj proletariátu.

V únoru 1897 zorganizovali staří vůdcové Svazu po svém propuštění z vězení a před svým odchodem do vyhnanství společnou schůzku „starých“ a „mladých“, na níž se projevil názorový neshody v základní otázce — v otázce úlohy sociální demokracie v Rusku. „Staří“ trvali na tom, že je třeba upevnit Svaz boje jako vedoucí politickou organizaci dělnické třídy, „mladí“ prosazovali tradeunionistické stanovisko, byli pro založení dělnických stávkových pokladen apod. Dlouhotrvající nepřítomnost zakladatelů Svazu, kteří si odpykávali vyhnanství na Sibiři, zejména nepřítomnost Lenina, usnadnila „mladým“ prosadit svoji politiku. V druhé polovině roku 1898 se zmocnili vedení Svazu ekonomisté, kteří prostřednictvím listu *Rabočaja mysl* šířili v Rusku tradeunionismus a bernsteinismus. — 293

¹¹⁷ Skupina *Osvobození práce* — první ruská marxistická skupina, kterou založil roku 1883 v Ženevě G. V. Plechanov. Kromě Plechanova byli členy skupiny P. B. Axelrod, L. G. Dejč, V. N. Ignatov a V. I. Zasuličová.

Skupina *Osvobození práce* propagovala marxismus v Rusku, přeložila do ruštiny, vydala v zahraničí a rozšiřovala v Rusku Marxovy a Engelsovy práce *Manifest Komunistické strany*, *Námezdní práce a kapitál*, *Vývoj socialismu od utopie k vědě* aj. Tato skupina zasadila těžkou ránu narodnictví, jež bylo hlavní ideovou překážkou šíření marxismu a rozvíjení sociálně demokratického hnutí v Rusku. Ve svých pracích *Socialismus a politický boj* (1883), *Naše neshody* (1885) aj. kritizoval Plechanov z marxis-

tických pozic narodnické teorie nekapitalistického vývoje Ruska, subjektivně idealistický názor narodníků na úlohu osobnosti v dějinách, popírání pokrokové úlohy proletariátu v revolučním hnutí aj. Dva návrhy programu ruských sociálních demokratů, které napsal Plechanov v roce 1883 a 1885 a vydala skupina Osvobození práce, byly významným krokem k přípravě a založení sociálně demokratické strany v Rusku. Zvláště velký význam pro rozšíření marxistických názorů, pro zdůvodnění a obhajobu dialektického a historického materialismu měla kniha G. V. Plechanova (N. Beltova) O vývoji monistického názoru na dějiny (1895), která „vychovala celou generaci ruských marxistů“ (V. I. Lenin, Spisy 16, Praha 1958, s. 277). Skupina vydala a rozšířila v Rusku čtyři sešity sborníku Social-demokrat a sérii populárních brožur pro dělníky.

Engels uvítal založení skupiny Osvobození práce, „která otevřeně a bezvýhradně přijímá Marxovy velké ekonomické a historické teorie“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 36, Praha 1973, s. 360, 363). Plechanov a Zasuličová byli Engelsovými osobními přáteli a mnoho let si s ním dopisovali. Skupina Osvobození práce navázala spojení s mezinárodním dělnickým hnutím a od prvního kongresu II. internacionály roku 1889 v Paříži po celou dobu své existence zastupovala ruskou sociální demokracii na všech kongresech této mezinárodní organizace.

Členové skupiny Osvobození práce se však dopouštěli i závažných chyb: přeceňovali úlohu liberální buržoazie a nedoceňovali revolučnost rolnictva jako zálohy proletářské revoluce. Tyto chyby byly zárodkem budoucích menševických názorů Plechanova a jiných členů skupiny. Lenin napsal, že „skupina Osvobození práce založila sociální demokracii jen teoreticky a udělala první krok směrem k dělnickému hnutí“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 283).

V roce 1894 byl z podnětu skupiny založen Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí. V roce 1900 vystoupili členové skupiny a jejich přívrženci ze Svazu a založili revoluční organizaci Sociální demokrat. Členové skupiny Plechanov, Axelrod a Zasuličová byli redaktory Jiskry a Zarje. Na II. sjezdu SDDSR v srpnu 1903 skupina Osvobození práce oznámila, že zastavuje svou činnost. — 293

¹¹⁸ *Zahraněční liga ruské revoluční sociální demokracie* byla založena z Leninova podnětu v říjnu 1901. Členy Ligy se staly zahraniční organizace Jiskry a Zarje a organizace Sociální demokrat, do níž patřila i skupina Osvobození práce. Úkolem Ligy bylo propagovat myšlenky revoluční sociální demokracie a přispívat k vytvoření bojové sociálně demokratické organizace. Podle svých stanov byla Liga

představitelem organizace Jiskry v zahraničí. Sdružovala stoupence Jiskry mezi ruskými sociálními demokraty v zahraničí, hmotně Jiskru podporovala, organizovala přepravu vytištěných čísel do Ruska a vydávala populární marxistickou literaturu. Vydala několik čísel Bulletinu a brožur. II. sjezd SDDSR schválil Ligu jako jedinou organizaci strany v zahraničí, která měla podle stanov práva výboru, a uložil jí, aby pracovala pod vedením a kontrolou ústředního výboru SDDSR.

Po II. sjezdu SDDSR získali v Zahraňiční lize rozhodující postavení menševici a zahájili boj proti Leninovi a ostatním bolševikům. Na II. sjezdu Ligy v říjnu 1903 prosadili menševici její nové stanovy, které odporovaly stanovám strany schváleným na II. sjezdu SDDSR. Od té doby se Liga stala oporou menševismu. Existovala do roku 1905. — 295

¹¹⁹ *Vojenské osady* — speciální vojsková organizace v Rusku, zavedená za Alexandra I. Zřízením vojenských osad hodlala carská vláda omezit výdaje na vydržování armády a mít pohotově zálohy pro případ války. Doufala rovněž, že vojáci izolovaní od lidu budou spolehlivou oporou proti vzrůstajícímu se revolučnímu hnutí. Nejvyšším velitelem vojenských osad byl jmenován ministr války, zarytý reakcionář A. A. Arakčejev (proto též „Arakčejevovy osady“).

Všichni rolníci žijící na území vyčleněném pro vojenské osady se stávali doživotními vojáky. Z vojenských osadníků ve věku 18—45 let („hospodářů“) se formovaly vojenské jednotky; ostatní rolníci schopní vojenské služby se stávali „pomocníky hospodářů“. Každý „hospodář“ ve vojenské osadě musel uživit práci svých rukou tři další vojáky ubytované ve vojenských osadách. Všichni osadníci museli nosit stejnokroj a pravidelně se účastnit vojenského výcviku. Jejich život byl podroben tvrdému režimu dokonce i v rodinných otázkách. Vojenský výcvik a předepsané vojenské zaměstnání zabíralo osadníkům všechnen čas, nemohli se proto věnovat hospodářství, takže stále více upadalo.

Galejnické životní podmínky a práce ve vojenských osadách vedla k častým rozsáhlým povstáním, jež pak carská vojska s neuvěřitelnou krutostí potlačovala. V roce 1857 byly vojenské osady zrušeny. — 299

¹²⁰ První kapitola této Leninovy práce byla vydána dvakrát jako brožura pod titulem *Boj proti hladovějícím*. První vydání vyšlo jako separát z 2/3 čísla časopisu *Zarja*, druhé bylo vytištěno v ilegální tiskárně Jiskry v Kišiněvě v třítisícovém nákladu. — 305

- ¹²¹ Výraz „dojít až k *Herkulovým sloupům*“ znamená dojít až k nejkrajnější hranici, nadměrné zveličování. Herkulovy sloupy postavil podle starořecké mytologie Herkules (Heraklés) a podle představ starých Řeků stály na samém kraji světa, kde končily všechny cesty. — 307
- ¹²² Jde o Arkadije Pavlyče Pěnočkina, postavu z Turgeněvy povídky Šafář (viz I. S. Turgeněv, *Lovcovy zápisky*, Praha 1976). — 308
- ¹²³ Lenin zřejmě neměl po ruce výtisk Jiskry a odvolával se na 6. a 7. číslo popaměti. Ve skutečnosti byla zpráva ze Simferopolu (o prvomájové demonstraci) otištěna v 7. čísle a zpráva z Kurska [62] (Ohlasy na březnové události v Petrohradě a o nepokojích mezi studenty a rolníky) v 8. čísle Jiskry. — 313
- ¹²⁴ *Pompaduři* — zobecněný satirický obraz z díla M. J. Saltykova-Ščedrina Pompaduři a pompadurky, v němž velký ruský satirik pranýřoval vysoké carské úředníky, ministry a gubernátory. Výstižný výraz Saltykova-Ščedrina se v ruštině vžil pro označení byrokratické zvlů a despotismu. — 314
- ¹²⁵ Lenin cituje dílo M. J. Saltykova-Ščedrina *Dějiny jednoho města* (Praha 1958). — 314
- ¹²⁶ Lenin má na mysli zprávu saratovské guberniální zemstevní správy [42] předloženou mimořádnému guberniálnímu zemstevnímu shromáždění, které bylo zahájeno 29. srpna 1901. Obsah zprávy byl uveřejněn 29. srpna 1901 v 187. čísle listu *Saratovskij dněvník*. V citovaných úryvcích parafrázuje Lenin jednotlivé teze této zprávy. — 316
- ¹²⁷ *Priazovskij kraj* — deník; vycházel v Rostově nad Donem v letech 1892–1916; navazoval na deník *Donskoje pole*, který vycházel v letech 1889–1891. — 318
- ¹²⁸ *Vzájemné ručení* — nucená kolektivní odpovědnost rolníků každé vesnické obcíny za včasné zaplacení všech poplatků a plnění všech povinností vůči státu a statkářům (daně, výkupní platby, vojenské odvody aj.). Tato forma zotročování rolníků se v Rusku zachovala i po zrušení nevolnictví; byla zrušena teprve roku 1906. — 319
- ¹²⁹ *Listiny trestanců* byly doklady sestavené místními guberniálními správami; obsahovaly podrobné údaje o trestancích, kteří měli být poslání na Sibiř. — 323

- ¹³⁰ Lenin má na mysli knihu Nikolaje -ona (N. F. Danielsona) Studie o našem poreformním společenském hospodářství [³⁶], která vyšla v Petrohradě roku 1893. — 329
- ¹³¹ *Russkije vědomosti* — list, který tlumočil názory umírněné liberální inteligence. Vycházel v Moskvě od roku 1863. V 80. a 90. letech do něj přispívali demokratičtí spisovatelé (V. G. Korolenko, M. J. Saltykov-Ščedrin, G. I. Uspenskij aj.). Byla v něm uveřejňována díla liberálních narodníků. Od roku 1905 se tento list stal orgánem pravého křídla kadetské strany. Lenin konstatoval, že *Russkije vědomosti* svérázně spojovaly „*pravicové* kadetství s příchutí narodnictví“ (Spisy 19, Praha 1959, s. 127). Roku 1918 byly *Russkije vědomosti* zároveň s jinými kontrarevolučními listy zastaveny. — 330
- ¹³² *Senát* — instituce carského soudu zřízená na základě soudní reformy z roku 1864; zabýval se občanskoprávními a trestními věcmi, byl odvolací instancí; k němu bylo možné se odvolat proti rozhodnutí okruhových soudů. Senát byl společný vždy pro několik gubernií. — 332
- ¹³³ Jde o Akakije Akakijeviče Bašmačkina — hrdinu Gogolovy povídky *Plášť*. — 334
- ¹³⁴ *Člověk ve futrálu* — postava ze stejnojmenné povídky A. P. Čechova. V literatuře se používá pro charakterizování zkosnatělých lidí, odtržených od života, kteří se bojí všeho nového. — 334
- ¹³⁵ Myslí se Nařízení o guberniálních a újezdních zemstevních institucích, které schválil Alexandr III. 12. června 1890[¹⁴⁷]. — 335
- ¹³⁶ *Kit Kityč neboli Tit Tityč* — postava z komedie A. N. Ostrovského *Z cizí viny kocovina* (Praha 1962). Je to zobecněný obraz nevzdělaného, primitivního a tupého člověka. — 336
- ¹³⁷ *Missioněrskoje obozrenije* — teologický měsíčník; vydávaly jej církevní kruhy. Vycházel v letech 1896—1898 v Kyjevě, v letech 1899—1916 v Petrohradě. Jeho redaktorem a vydavatelem byl V. M. Skvorcov. Časopis sdružoval nejreakčnější církevní kruhy, proslulé tmářstvím a mající úzké spojení s policií, bojoval proti sektářům. — 342
- ¹³⁸ *Orlovskij věstník* — společenskopolitický a literární deník umírněně liberálního zaměření. Vycházel v letech 1876—1918 v Orlu. — 344

- ¹³⁹ *Věra i razum* — teologickofilozofický časopis; vycházel dvakrát měsíčně v letech 1884—1916 při charkovském bohosloveckém semináři. Zastával krajně reakční pozici a zuřivě napadal demokratické hnutí a pokrokové myšlenky. — 346
- ¹⁴⁰ *Svobodnoje slovo* — nakladatelství, které v zahraničí (v Anglii a Švýcarsku) vydávalo carskou cenzurou zakázaná díla L. N. Tolstého a brožurky namířené proti pronásledování sektářů carskou vládou. V letech 1899—1901 vydávalo časopis *Svobodnaja mysl* a v letech 1901—1905 časopis *Svobodnoje slovo*. — 346
- ¹⁴¹ *Svoboda* — časopis, který vydávala ve Švýcarsku v letech 1901—1902 „revolučně socialistická skupina“ *Svoboda*. Vyšla dvě čísla: č. 1 v roce 1901 a č. 2 v roce 1902. Kromě časopisu vydala *Svoboda* 1. číslo publikace *Předvečer revoluce*, neperiodický přehled teoretických a taktických otázek, 1. číslo tiskového orgánu *Otkliki*, programovou brožuru *Obrození revolucionismu v Rusku* od L. Naděždina aj. Skupinu založil v květnu 1901 J. O. Zelenskij (Naděždin). Lenin ji radil ke skupinám, které neměly „ani pevné, závažné ideje, program, taktiku a organizaci, ani kořeny v masách“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 364). Skupina *Svoboda* propagovala ve svých publikacích terorismus a ekonomismus.

Společně s petrohradskými ekonomisty vystupovala proti Jiskře a petrohradskému výboru SDDSR. Lenin ji nazýval skupinou „ekonomistů teroristického typu“ (Spisy 5, Praha 1953, s. 496). Skupina zanikla v roce 1903. — 363

- ¹⁴² *Južnyj rabočij* — sociálně demokratický list, který vydávala skupina *Južnyj rabočij* ilegálně od ledna 1900 do dubna 1903. Vyšlo 12 čísel. Redaktory a spolupracovníky listu byli v různém období I. Ch. Lalajanc, A. Vilenskij („Ilja“), O. A. Kogan (Jermanskij), B. S. Cejtlin (Batarskij), J. J. a J. S. Levinovi, V. N. Rozanov aj. Tiskárna listu se ustavičně stěhovala, byla zřízena v Jekatěrinoslavi, pak ve Smolensku, Kišiněvu, Nikolajevu a jiných městech.

Skupina *Južnyj rabočij* bojovala proti ekonomismu a terorismu; zastávala názor, že je nutné rozvíjet masové revoluční hnutí a vyvíjela významnou revoluční činnost v jižním Rusku. V srpnu 1902 začala jednat s redakcí *Jiskry* o spolupráci při obnovování jednoty ruské sociální demokracie. Prohlášení skupiny *Južnyj rabočij* o solidaritě s *Jiskrou*, uveřejněné 1. listopadu 1902 ve 27. čísle *Jiskry* a v prosinci 1902 v 10. čísle listu *Južnyj rabočij*, mělo velký význam pro konsolidaci sociálně demokratických sil v Rusku. Zároveň však skupina částečně nesouhlasila s jiskrovským organizačním

plánem výstavby strany na základě zásad demokratického centralismu a patřila, jak poukazoval Lenin, mezi organizace, které „slovy sice uznávaly Jiskru za vedoucí orgán, ve skutečnosti však sledovaly své zvláštní plány a vyznačovaly se zásadovou nepevností“ (Spisy 7, Praha 1953, s. 211).

II. sjezd strany ocenil „plodnou publicistickou a organizační činnost skupiny Južnyj rabočij pro sjednocení a obnovení strany“, ale rozhodl se zastavit vydávání listu Južnyj rabočij a skupinu Južnyj rabočij, stejně jako všechny jednotlivé sociálně demokratické skupiny a organizace, rozpustit (viz KSSS v rezolucích a usneseníích sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 47). — 367

¹⁴³ Lenin uvádí vlastní překlad citátu z dopisu F. Lassalla [¹⁸⁶⁷] K. Marxovi z 24. června 1852. Část tohoto citátu použil Lenin za epigraf ke své práci Co dělat? — 373

¹⁴⁴ Dvacáté páté výročí revoluční činnosti G. V. Plechanova oslavili ruští sociální demokraté 6. (19.) prosince 1901 v Ženevě ve dnech dvacátého pátého výročí demonstrace před Kazaňským chrámem v Petrohradě. Tuto demonstraci uspořádali dělníci a studenti 6. prosince 1876 na protest proti zvůli carského absolutismu. Plechanov pronesl na této demonstraci revoluční projev. Policie a vojsko demonstraci rozehnaly, mnoho demonstrantů bylo zatčeno a odsouzeno do vězení, vyhnanství nebo na nucené práce. Plechanov musel emigrovat.

Slavnostní shromáždění věnovaná jubileu Plechanovovy revoluční činnosti se konala v Ženevě, Bernu, Paříži, Curychu a dalších městech, kde žili ruští sociálně demokratičtí emigranti. — 375

¹⁴⁵ Heslo „Půda a svoboda“ tehdy razila organizace Zemlja i volja, kterou založili v Rusku roku 1876 narodníci. Jejými předními činiteli byli A. D. Michajlov, G. V. Plechanov, O. V. Aptekman, A. A. Kvjatkovskij, S. M. Kravčinskij (Stěpňak), S. L. Perovská, N. A. Morozov, V. N. Fignerová aj.

Členové organizace Zemlja i volja považovali za hlavní revoluční sílu v Rusku rolnictvo, a proto se je snažili podnítit k povstání proti carismu. Vytvořili revoluční činnost v Tambovské, Voroněžské a dalších ruských guberniích. V roce 1879 se v organizaci Zemlja i volja vytvořila frakce teroristů, která považovala teror za hlavní prostředek boje proti carismu. Na sjezdu, který se konal téhož roku ve Voroněži, se Zemlja i volja rozpadla na dvě organizace: Narodnaja volja a Čornyj pereděl. — 376

¹⁴⁶ Jde o *I. internacionálu* (Mezinárodní dělnické sdružení), první mezinárodní organizaci proletariátu, založenou 28. září 1864 na mezinárodním dělnickém shromáždění v Londýně, které svolali angličtí a francouzští dělníci. Založení *I. internacionály* bylo výsledkem mnohaletého houževnatého zápasu K. Marxe a B. Engelse o revoluční stranu dělnické třídy. Marx byl organizátorem a vůdcem *I. internacionály*, autorem její Inaugurální adresy, stanov a dalších dokumentů týkajících se programu a taktiky. Jak poznamenal Lenin, *I. internacionála* „položila základ mezinárodní organizace dělníků k přípravě jejich revolučního náporu na kapitál“, „položila základ k proletářskému, mezinárodnímu boji za socialismus“ (Spisy 29, Praha 1955, s. 301, 302).

Ústředním vedoucím orgánem *I. internacionály* byla generální rada Mezinárodního dělnického sdružení, jejímž stálým členem byl K. Marx. Marx čelil maloburžoazním vlivům a sektářským tendencím v tehdejší dělnické hnutí (tradeunionismus v Anglii, proudhonismus a anarchismus v románských zemích, lassallovství v Německu) a sdružoval na základě vědeckého socialismu pokrokové dělníky v Evropě a v Americe. *I. internacionála* vedla hospodářský a politický boj dělníků z různých zemí a upevňovala jejich mezinárodní solidaritu, měla obrovský význam pro šíření marxismu a spojování socialismu s dělnickým hnutím.

Po porážce Pařížské komuny vyvstal před dělnickou třídou úkol vytvořit masové národní strany na zásadách vyhlášených *I. internacionálou*. K. Marx v roce 1873 napsal: „Podle toho, jak se mně nyní jeví evropské poměry, je rozhodně užitečné odsunout zatím formální organizaci internacionály do pozadí“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 33, Praha 1971, s. 674). V roce 1876 byla na filadelfském kongresu *I. internacionála* oficiálně rozpuštěna. — 383

¹⁴⁷ *Bakuninismus* — směr nazvaný podle M. A. Bakunina, ideologa anarchismu, odpůrce marxismu a vědeckého socialismu. Bakuninovi houževnatě bojovali proti marxistické teorii a taktice dělnického hnutí. Základní ideou bakuninismu je odmítání státu včetně diktatury proletariátu a nepochopení světodějně úlohy proletariátu. Bakunin razil myšlenku „vyrovnávání“ tříd, sjednocení „svobodných sdružení“ zdola. Podle názoru bakuninovců měl tajný revoluční spolek složený z „vynikajících“ osobností vést lidová povstání, která nutně vypuknou. Bakuninovci se domnívali, že v Rusku je rolnictvo připraveno k okamžitému povstání. Jejich taktika spikleneckví, okamžitých povstání a terorismu odporovala marxistickému učení o povstání. Bakuninismus má blízko k proudhonismu, maloburžoaznímu směru vyjadřujícímu ideologii drobného

zchudlého vlastníka. Jedním z představitelů bakuninismu v Rusku byl S. G. Něčajev, který byl v úzkém spojení s Bakuninem, jenž žil v zahraničí. Svůj program spikleneckého spolku vyložili v Revolučním katechismu. V roce¹1869 se Něčajev pokoušel založit v Rusku spikleneckou organizaci Narodnaja rasprava. Podařilo se mu však organizovat jen několik kroužků v Moskvě. Organizace byla brzy odhalena a v prosinci 1869 carská vláda její činnost zastavila. Teorii a taktiku bakuninovců ostře odsoudili K. Marx a B. Engels. Lenin charakterizoval bakuninismus jako světový názor „maloburžoy, jenž ztratil veškerou víru ve svou záchranu“ (Spisy 18, Praha 1957, s. 19). Bakuninismus byl jedním z ideových zdrojů narodnictví.

O Bakuninovi a bakuninovcích viz práce K. Marxe a B. Engelse Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení (1873), Bakuninovci při práci (1873), Emigrantská literatura (1875), Leninovu práci O prozatímní revoluční vládě (1905) aj. — 384

¹⁴⁸ Na jaře 1901, kdy v Rusku zesílilo revoluční hnutí, jednali ruští sociální demokraté v emigraci o potřebě sjednotit a koordinovat činnost četných sociálně demokratických organizací v zahraničí. Lenin považoval za zásadně nemožné sjednotit revoluční organizace s oportunistickými. V dopise P. B. Axelrodovi o tom napsal: „Napadlo mi, zda by se nedal zkusit tento plán organizace: organizace Sociální demokrat, redakce Zarje a ty a ty skupiny... se spojí v jednu, řekněme Ligu“ (Spisy 34, Praha 1959, s. 54). Lenin tu vyložil, jaký charakter by měla mít tato organizace.

Původní návrh stanov Zahraněční ligy sestavila mnichovská část redakce společně s Plechanovem, který přijel do Mnichova; projednali jej všichni členové organizací Jiskry, Zarje a organizace Sociální demokrat. Lenin v té době zřejmě napsal pozměňovací návrhy k návrhu stanov. — 387

¹⁴⁹ Na tomto místě a dále Lenin uvádí čísla Jiskry, v nichž byly otištěny dopisy a zprávy o dělnických a studentských demonstracích v různých ruských městech. — 391

¹⁵⁰ Tento dokument je zřejmě jednou z variant začátku článku Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu. — 394

¹⁵¹ *Ruskij věstník* — časopis pro politiku a literaturu vycházející v letech 1856—1906. Zpočátku byl časopis zaměřen liberálně, ale od šedesátých let 19. století se stal orgánem feudální reakce. V letech 1856 až 1887 vycházel v Moskvě a jeho redaktorem a vydavatelem byl

M. N. Katkov. Po Katkovově smrti vycházel od konce roku 1887 do roku 1896 v Petrohradě, v letech 1896—1902 v Moskvě a od roku 1902 do roku 1906 opět v Petrohradě. — 395

- ¹⁵³ *Věstník Jevropy* — historickopolitický a literární měsíčník liberální buržoazie; vycházel v Petrohradě v letech 1866—1918. Uveřejňoval články proti revolučním marxistům. — 395
- ¹⁵⁴ Tento dokument obsahuje stručný výklad článků o zemstvech uveřejněných v časopise *Volnoje slovo*, č. 53, 57, 59 a 60 s podpisem Z. S. Napsal jej Lenin, když pracoval na článku *Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu*. — 398
- ¹⁵⁴ Jde o 762. článek IX. svazku Souboru zákonů Ruské říše, který zní: „Mezi jinorodce žijící v Ruské říši patří: 1. sibiřští jinorodci; 2. Samojedové v Archangelské gubernii; 3. kočovníci v Stavropolské gubernii; 4. Kalmyci kočující v Astrachaňské a Stavropolské gubernii; 5. Kirgizové Vnitřní hordy; 6. neruští obyvatelé akmolinské, semipalatinské, semirečenské, uralské a turgajské oblasti; 7. neruské obyvatelstvo v zakaspické oblasti; 8. židé.“ — 401
- ¹⁵⁵ V 210. čísle listu *Russkije vědomosti* z 1. srpna 1901 byla uveřejněna redakční poznámka k zákonu z 8. června 1901 O přidělování státní půdy na Sibíři soukromým osobám^[128]. V poznámce se na příkladu Ufské gubernie uváděly informace, které potvrzovaly fakta o obrovských ziscích šlechticů a ožebračování a ruinování rolnických mas v důsledku zavedení tohoto zákona. Některé údaje z této poznámky si Lenin vypsál. — 402
- ¹⁵⁶ V tomto dokumentu jsou připomínky V. I. Lenina k článku D. B. Rjazanova *Dvě pravdy* ^[171], který napsal v létě 1901 pro časopis *Zarja*. Redakce článek odmítla, takže v časopise nevyšel.
Stránky uvedené Leninem v připomínkách jsou z rukopisu Rjazanovova článku, který nabídl redakci časopisu *Zarja*. — 408
- ¹⁵⁷ *Noumen a fenomén* — protikladné pojmy v Kantově idealistické filozofii. Noumen je podle Kanta nepoznatelná „věc o sobě“, která existuje nezávisle na vědomí člověka a je nedostupná jeho poznání. Fenomén existuje pouze ve vědomí člověka a tvoří předmět jeho poznání.
Protikladu mezi „věcmi o sobě“ (noumeny) a jevy (fenomény), který je jedním z hlavních pilířů Kantovy subjektivně idealistické

teorie poznání, využívají ideologové imperialismu a revizionisté ve svém boji proti materialismu.

Dialektický materialismus tento protiklad zavrhl a dokázal vědeckou neudržitelnost Kantovy teorie. — 410

SEZNAM LITERATURY,
KTEROU V. I. LENIN CITUJE
NEBO O NÍŽ SE ZMIŇUJE*

[1] *Адрес тверского дворянства*. 2 февраля 1862 г.— «Колокол», Лондон, 1862, № 126, 22 марта, стр. 1—2. — 43—44

Адреса земств Николаю II 1894—1895 гг. — см. Мирный С.

[2] *Аксаков, И. С. О правильной постановке местного самоуправления.* — В кн.: Аксаков, И. С. Полное собрание сочинений. Т. 5. Государственный и земский вопрос. Статьи о некоторых исторических событиях. М., Волчанинов, 1886, стр. 45—57. — 61—62

[3] *Аксельрод, П. Б. Историческое положение и взаимное отношение либеральной и социалистической демократии в России.* Изд. РСДРП. Женева, тип. «Союза русских социал-демократов», 1898. 34 стр. — 78

[4] *Александр II. [Речь перед представителями сословий в Москве 20 ноября 1878 г.]* — «Правительственный Вестник», Спб., 1878, № 261, 21 ноября (3 декабря), стр. 1. — 56

[5] *Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям*

* Česká redakce přetiskuje tento seznam literatury z 5. ruského vydání v nezměněné podobě.

V textové části jsou bibliografické prameny přeloženy a opatřeny číslem v hranaté závorce, které odkazuje na originální název díla a jeho bibliografické údaje v tomto seznamu.

Knihy, noviny a časopisy s Leninovými poznámkami jsou označeny hvězdičkou. Tyto výtisky jsou uloženy v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *Čes. red.*

издания 1886 года) с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 11, 59, 136—137, 439, 563—575. — 53, 400

- [6] *Безработица...* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 2, февраль, стр. 5, в отд.: Хроника рабочего движения и письма с фабрик и заводов. — 98
- [7] *Бердяев, Н. Субъективизм и индивидуализм в общественной философии.* Критический этюд о Н. К. Михайловском. С предисл. П. Струве. Спб., Попова, 1901 [360] стр. — 79—80
- [8] *Блеклов, С. М. Отчет по обследованию Днепровского уезда в течение мая и июня 1901 г.* Август 1901. Гект. 53 стр. — 338
- [9] *Ближайшие задачи земства.* — «Вольное Слово», Женева, 1883, № 56, 1 марта, стр. 4—6. — 55
- [10] *Бузурусланский уезд.* — «Русские Ведомости», М., 1901, № 244, 4 сентября, стр. 2, в отд.: Внутренние известия. — 330—331
- [11] *Булгаков, С. Н. К вопросу о капиталистической эволюции земледелия.* — «Начало», Спб., 1899, № 1—2, стр. 1—21; № 3, стр. 25—36. — 113, 142, 156, 159—160, 163, 167, 186, 206, 208, 216—217, 230
- [12] — *Капитализм и земледелие.* Т. 1—2. Спб., Тиханов, 1900. 2 т. — 113—150, 163, 174—178, 182—191, 193—194, 197—201, 204—210, 215—219, 226, 230—233, 235, 240—242
- [13] *Бурцев, В. За сто лет (1800—1896).* Сборник по истории политических и общественных движений в России. В 2-х ч. Сост. В. Бурцев при ред. уч. С. М. Кравчинского (Степняка). London, 1897, 267, 164 стр. (Изд. фонда ВРП. Вып. 23). — 44, 82
- [14] *Велепольский, А. [Докладная записка. 6 марта 1881 г.]*—

В кн.: [Ковалевский, М. М.] Конституция графа Лорис-Меликова. Лондон, 1893, стр. 25—27. — 60

[15] «*Вера и Разум*», Харьков, 1901, № 8, апрель, стр. 457—462. — 345—347

[16] «*Вестник Европы*», Спб. — 395

— 1886, № 10, стр. 757—758. — 55

[17] *Витте, С. Ю. Самодержавие и земство*. Конфиденциальная записка министра финансов (1899 г.), с предисл. и примеч. Р. Н. С. [П. Б. Струве]. Печ. «Зарей». Штутгарт, Дитц, 1901. XLIV, 212 стр. — 35, 41—43, 49—85, 394—397

[18] «*Вольное Слово*», Женева. — 56

— 1883, № 53, 20 января, стр. 5—7; № 54, 1 февраля, стр. 6—7; № 55, 15 февраля, стр. 5—8; № 56, 1 марта, стр. 6—8; № 57, 15 марта, стр. 4—6; № 59, 15 апреля, стр. 6—8; № 60, 1 мая, стр. 10—12. — 398—400

— 1883, № 56, 1 марта, стр. 4—6. — 56

[19] *Временные правила об участии населения пострадавших от неурожая местностей в работах, производимых распоряжением ведомств путей сообщения и земледелия и государственных имуществ*. 15 сентября 1901 года. — «Правительственный Вестник», Спб., 1901, № 208, 22 сентября (5 октября), стр. 3. — 297—300, 320—325, 376

[20] *Высочайший манифест [Александра III от 29 апреля 1881 г.]*. — «Земство», М., 1881, № 23, 6 мая, стр. 1. — 60, 61

[21] *Высочайший рескрипт, данный на имя министра народного просвещения графа Д. А. Толстого*. 25 декабря 1873 г. — «Правительственный Вестник», Спб., 1873, № 307, 27 декабря (8 января 1874), стр. 1. — 54, 400

[22] *Высочайший рескрипт, данный на имя члена Государственного совета Ванновского*. 25 марта 1901 года. —

«Правительственный Вестник», Спб., 1901, № 68,
25 марта (7 апреля), стр. 1. — 51, 106

[23] *Вятские штрейкбрехеры.* — «Искра», [Мюнхен], 1901,
№ 9, октябрь, стр. 3, в отд.: Из нашей общественной
жизни. — 338

[24] *Герци, Ф. О. Аграрные вопросы.* С предисл. Э. Берн-
штейна. Пер. А. Ильинского. Спб., 1900, 323 стр. — 113,
136—137, 140—144, 152—160, 168—171, 175—176, 184,
187—192, 199, 222—226, 231, 235

[25] *Герценштейн, М. Я. Речь, произнесенная в Государст-
венной думе 18 мая 1906 г.* — В кн.: Государственная
дума. [Первый созыв.] Стенографические отчеты.
1906 год. Сессия первая. Т. I. Заседание 1—18 (с
27 апреля по 30 мая). Спб., 1906, стр. 465—471. —
255—256

[26] *Гёте. Фауст.* — 201

[27] *Гоголь, Н. В. Мертвые души.* — 107, 215

[28] — *Шинель.* — 334

«Голос», Спб. — 60

[29] *Государственная дума.* [Первый созыв.] Стенографиче-
ские отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. I. Заседание
1—18 (с 27 апреля по 30 мая). Спб., 1906, стр. 465—
471. — 255—256

[30] *Государственная дума.* Второй созыв. Стенографические
отчеты. 1907 год. Сессия вторая. Т. II. Заседание
31—53 (с 1 мая по 2 июня). Спб., 1907, стб. 1180—
1197. — 255—256

[31] *Градовский, А. Д. [Докладная записка].* — В кн.: [Ко-
валевский, М. М.] Конституция графа Лорис-Мели-
кова. Лондон, 1893, стр. 28—30. — 60

[32] «Гражданин», Спб. — 104, 405

[33] *Грибоедов, А. С. Горе от ума.* — 66, 199, 363

- [³⁴] *Григорович, Д. В. Акробаты благотворительности.* — 320
- [³⁵] *Давид, Э. Социализм и сельское хозяйство.* Пер. с нем. под ред. Г. А. Гроссмана. Спб., 1906. VIII, 550 стр. — 141, 231—245, 248—249, 252—255, 262
- [³⁶] [*Даниельсон, Н. Ф.*] *Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства.* Спб., 1893. XVI, 353 стр.; XVI л. табл. Перед загл. авт.: Николай —он. — 329
- [³⁷] *Дело о злоупотреблениях в Казанском округе путей сообщения.* — «Новое Время», Спб., 1901, № 9191, 5 (18) октября, стр. 4; № 9192, 6 (19) октября, стр. 4; № 9193, 7 (20) октября, стр. 5; № 9195, 9 (22) октября, стр. 4; № 9196, 10 (23) октября, стр. 4; № 9198, 11 (24) октября, стр. 1—2. В №№ 9191—9193 загл.: Дело о злоупотреблениях в Казанском округе путей сообщения; в №№ 9195—9196 загл.: Дело о злоупотреблениях волжских путейских инженеров; в № 9198 загл.: Волжское строительство. — 332—333
- [³⁸] «*День*», М. — 45
- [³⁹] *Диккенс, Ч. Посмертные записки Пикквикского клуба.* — 321
- [⁴⁰] *Добролюбов, Н. А. Когда же придет настоящий день?* — 377—378
- [⁴¹] *Доклад Комиссии Черниговского губернского земского собрания 1879 г.* — В кн.: Мнения земских собраний о современном положении России. Berlin, Veitg, 1883, стр. 91—98. — 56
- [⁴²] [*Доклад Саратовской губернской земской управы о мероприятиях по борьбе с последствиями неурожая. 29 августа 1901 г. Сжатое изложение.*] — «Саратовский Дневник. Приложение к № 187», 1901, 31 августа, стр. 1, в ст.: «Чрезвычайное губернское земское собрание». — 316—317
- [⁴³] *Документы «объединительного» съезда.* Женева, изд. Лиги русской революционной социал-демократии, 1901. IV, 11 стр. — 279—284, 295, 354—357

- [44] [*Долгоруков, П. В.*] *Взгляд на основные положения судоустройства, судопроизводства и земских учреждений.* — «Листок», Брюссель, 1862, № 3, декабрь, стр. 17—19. Подпись: КПД. — 82
- [45] — Из статьи: «*Взгляд на основные положения судоустройства и судопроизводства и земских учреждений.*» — В кн.: Бурцев, В. *За сто лет (1800—1896).* Сборник по истории политических и общественных движений в России. В 2-х ч. Сост. В. Бурцев при ред. уч. С. М. Кравчинского (Степняка). London, 1897, стр. 63—66. — 82
- [46] — Из статей: «*О земских учреждениях.*» — В кн.: Бурцев, В. *За сто лет (1800—1896).* Сборник по истории политических и общественных движений в России. В 2-х ч. Сост. В. Бурцев при ред. уч. С. М. Кравчинского (Степняка). London, 1897, стр. 66—67. — 82
- [47] — *О земских учреждениях.* — «Листок», Лондон, 1864, № 18, 25 февраля, стр. 137—139. — 82
- [48] *Драгоманов, М. Земский либерализм в России (1858—1883).* — В кн.: Драгоманов, М. *Либерализм и земство в России.* (Отд. оттиск из 1-го №-ра «Свободной России».) Genève, Georg, 1889, стр. 1—51. — 42—44, 55—56, 62
- [49] — *Либерализм и земство в России.* (Отд. оттиск из 1-го №-ра «Свободной России».) Genève, Georg, 1889. 64 стр. — 42—44, 55—56, 62, 395
- [50] — *Самодержавие, местное самоуправление и независимый суд.* — В кн.: Драгоманов, М. *Либерализм и земство в России.* (Отд. оттиск из 1-го №-ра «Свободной России».) Genève, Georg, 1889, стр. 52—64. — 43, 395
- [51] [*Ермолов, А. С.*] *Неурожай и народное бедствие.* Спб., Киришбаум, 1892. 270 стр. — 102
- [52] «*Жизнь*», Спб., 1900, № 1, стр. 84—110; № 2, стр. 59—68. — 114

— 1901, № 3, стр. 162—186; № 4, стр. 63—100. — 133, 146

[53] З. С. *Восемнадцать лет войны чиновничества с земством.* — «Вольное Слово», Женева, 1883, № 53, 20 января, стр. 5—7; № 54, 1 февраля, стр. 6—7; № 55, 15 февраля, стр. 5—8; № 56, 1 марта, стр. 6—8; № 57, 15 марта, стр. 4—6; № 59, 15 апреля, стр. 6—8; № 60, 1 мая, стр. 10—12. — 398—400

[54] *Западная Сибирь.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 4, май, стр. 3, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 391

[55] *Записка московских либералов гр. Лорис-Меликову, нач. Высшей Исполнительной Комиссии.* [Петиция 25 московских земских деятелей. Март 1880 г.] — В кн.: Ж. Кеннан. Последнее заявление русских либералов. Genève, Elpidine, 1890, стр. 20—40. — 57

[56] «Заря», Штутгарт. — 41, 280, 357, 387, 394

— 1901, № 1, апрель, стр. 247—270. — 341

[57] *Засулич, В. Революционеры из буржуазной среды.* — «Социал-Демократ», Лондон, 1890, № 1, февраль, стр. 50—87. — 59

[58] *Заявление гласных Тверского губернского земского собрания 1879 г.* — В кн.: Мнения земских собраний о современном положении России. Berlin, Behr, 1883, стр. 85—90. — 56

[59] «Земство», М., 1880, № 1, 3 декабря, стр. 2—8. — 57

— 1881, № 23, 6 мая, стр. 1. — 60—61

— 1881, № 24, 13 мая, стр. 5. — 61

[60] *Знаменский, Н. А. Третий элемент.* — «Московские Ведомости», 1901, № 279, 10 (23) октября, стр. 1—2. — 339

Игнатъев, Н. П. — см. Циркуляр министра внутренних дел гг. начальникам губерний от 6-го мая 1881 г.

[61] *Из Иваново-Вознесенска.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 4, май, стр. 5, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 98

[62] *Из Курска.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 8, 10 сентября, стр. 2, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 313

Ильин, Вл. — с. м. Ленин, В. И.

[63] *Инцидент в Екатеринославском земстве.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 7, август, стр. 3—4. — 337

[64] «Искра», [Лейпциг—Мюнхен]. — 279—282, 295—296, 357, 372, 387—388

— [Лейпциг], 1900, № 1, декабрь, стр. 1, 2—3, [8]. — 22, 279, 293, 372

— [Мюнхен], 1901, № 2, февраль, стр. 5, 6. — 98, 372

— 1901, № 3, апрель, стр. 2—4, 5. — 391

— 1901, № 4, май, стр. 3, 5. — 98, 337, 338, 391

— 1901, № 5, июнь, стр. 1—3, 4. — 31, 300, 337

— 1901, № 6, июль, стр. 2, 4—5, 8. — 86, 291, 300, 305, 313

— 1901, № 7, август, стр. 3—4, 5. — 313, 337

— 1901, № 8, 10 сентября, стр. 2. — 313

— 1901, № 9, октябрь, стр. 3—5, 8. — 300—302, 314, 337, 354

[65] *Исполнительный Комитет [«Народной воли»] императору Александру III.* 10 марта 1881 г. Б. м., тип. «Народной воли», 12 марта 1881 г. 4 стр. — 71

[66] *Исторический поворот.* — «Листок «Рабочего Дела»», Женева, 1901, № 6, апрель, стр. 1—6. — 21—24, 28

[67] *К характеристике Лорис-Меликова.* — «Листок «Народной Воли»», [Спб.], 1880, № 2, 20 августа, стр. 3—5. — 57, 63

- [68] *Кавелин, К. Д. Письмо к С. Корсаковой.* — «Вестник Европы», Спб., 1886, № 10, стр. 757—758. — 54
- [69] *Казань.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 3, апрель, стр. 5, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 391
- [70] *Караваев, А. Л. Речь, произнесенная в Государственной думе 26 мая 1907 г.* — В кн.: Государственная дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. 1907 год. Сессия вторая. Т. II. Заседание 31—53 (с 1 мая по 2 июня). Спб., 1907, стб. 1180—1197. — 255—256
- [71] [Катков, М. Н.] *Москва, 28 мая.* — «Московские Ведомости», 1886, № 146, 29 мая, стр. 2. — 88
- [72] *Кеннан, Ж. Последнее заявление русских либералов.* Genève, Elpidine, 1890. 40 стр. — 55, 57
- [73] *Киев.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 3, апрель, стр. 5, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 391
- [74] [Ковалевский, М. М.] *Конституция графа Лорис-Меликова.* Лондон, 1893. [2], 43, VIII стр. (Изд. фонда ВРП. Вып. 7.) — 58—61, 69—70
- [75] «Колокол», Лондон — Женева. — 45
— Лондон, 1862, № 126, 22 марта, стр. 1—2. — 43
- [76] *Кондоиди, В. Г. Речь г. управляющего Самарской губернией* [при открытии очередной сессии губернского земского собрания 11 января 1900 г.] — «Самарская Газета», 1900, № 9, 13 февраля, стр. 1—2. — 333—336, 338
- [77] *Кошелев, А. Конституция, самодержавие и земская дума.* Лейпциг, Вагнер, 1862. IV, 59 стр. — 47—48, 52
- [78] *Крамola во Владимире на Клязьме.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 5, июнь, стр. 2—3, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 337
- [79] *Кричевский, Б. Принципы, тактика, борьба.* — «Рабочее Дело», Женева, 1901, № 10, сентябрь, стр. 1—36. — 280—283, 295, 356, 369—371

- [⁸⁰] *Крылов, И. А. Зеркало и Обезьяна.* — 353
- [⁸¹] — *Кот и Повар.* — 306
- [⁸²] — *Любопытный.* — 128—129
- [⁸³] [*Ленин, В. И.*] *Аграрный вопрос.* Ч. I. Спб., 1908, стр. 164—263. Перед загл. авт.: Вл. Ильин. — 255
- [⁸⁴] — *Аграрный вопрос и «критики Маркса».* В кн.: [*Ленин, В. И.*] *Аграрный вопрос.* Ч. I. Спб., 1908, стр. 164—263. Перед загл. авт.: Вл. Ильин. — 255
- [⁸⁵] — *Аграрный вопрос и «критики» Маркса.* [Гл. I—IV.] Одесса, «Буревестник», 1905. 49 стр. Перед загл. авт.: Н. Ленин. — 167
- [⁸⁶] — *Аграрный вопрос и «критики» Маркса.* [Гл. V—IX.]— «Образование», Спб., 1906, № 2, стр. 175—226. Подпись: Н. Ленин. — 167, 255
- [⁸⁷] — [*Вопросы, предложенные «Союзу русских социал-демократов» на «объединительном» съезде 21 сентября (4 октября) 1901 г.*] — В кн.: Документы «объединительного» съезда. Женева, изд. Лиги русской революционной социал-демократии, 1901, стр. 6. — 355—356
- [⁸⁸] — *Заграничные дела.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 9, октябрь, стр. 8. — 354
- [⁸⁹] — *Задачи русских социал-демократов.* С предисл. П. Аксельрода. Женева, тип. «Союза русских социал-демократов», 1898. 32 стр. — 84—85, 94—95
- [⁹⁰] — *Капитализм в сельском хозяйстве (О книге Каутского и о статье г. Булгакова).* — «Жизнь», Спб., 1900, № 1, стр. 84—110; № 2, стр. 59—68. Подпись: Вл. Ильин. — 114
- [⁹¹] — *Насущные задачи нашего движения.* — «Искра», [Лейпциг], 1900, № 1, декабрь, стр. 1. — 22, 372
- [⁹²] — *Новое побоище.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 5, июнь, стр. 1—2. — 300

- [⁹³] — *От редакции.* [Заявление редакции «Искры».] Листовка. [Мюнхен], тип. «Искры», [октябрь 1900]. [2] стр. (РСДРП). — 281
- [⁹⁴] — *Отдача в солдаты 183-х студентов.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 2, февраль, стр. 6. — 372
- [⁹⁵] — *Раскол в заграничном Союзе русских социал-демократов.* — «Искра», [Лейпциг], 1900, № 1, декабрь, стр. [8], в отд.: Из партии. — 279, 293
- [⁹⁶] — *Случайные заметки.* — «Заря», Штутгарт, 1901, № 1, апрель, стр. 247—270. Подпись: Т. Х. — 341
- [⁹⁷] — *Что делать? Наболевшие вопросы нашего движения.* — 24, 357, 374
- [⁹⁸] «Листок», Брюссель, 1862, № 3, декабрь, стр. 17—19. — 82
— Лондон, 1864, № 18, 25 февраля, стр. 137—139. — 82
- [⁹⁹] «Листок «Народной Воли»», [Спб.], 1880, № 2, 20 августа, стр. 3—5. — 57, 63
- [¹⁰⁰] «Листок «Рабочего Дела»», Женева, 1901, № 6, апрель, стр. 1—6. — 21—24, 28
- [¹⁰¹] *Маркс, К.* [Письмо в редакцию «Отечественных Записок». (Письмо Михайловскому.) Ноябрь 1877 г.] — «Юридический Вестник», М., 1888, октябрь, стр. 270—273, в ст.: «Письмо Карла Маркса». — 408
- [¹⁰²] [Мартов, Л.] *Голод идет.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 6, июль, стр. 8. — 291, 305
- [¹⁰³] [Мартынов, А.] *Два съезда.* III-й очередной съезд Союза и «объединительный съезд». Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1901. 34 стр. — 354—356, 369
- [¹⁰⁴] — *Обличительная литература и пролетарская борьба.* — «Рабочее Дело», Женева, 1901, № 10, сентябрь, стр. 37—64. — 280—283, 295, 356, 369, 372

- [105] *Маслов, П. К аграрному вопросу.* (Критика критиков.) — «Жизнь», Спб., 1901, № 3, стр. 162—186; № 4, стр. 63—100. — 133, 146, 242
- [106] *Мирный, С. Адреса земств 1894—1895 и их политическая программа.* Женева, 1896. 63 стр. (Голоса из России. Вып. I.) — 64
- [107] «Миссионерское Обозрение», Киев. — 342
- [108] *Мнение Государственного совета о порядке производства дел в земских, дворянских и городских, общественных и сословных собраниях.* 13 июня 1867 г. — В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 42. Отд-ние 1-е. Спб., 1871, ст. 44690, стр. 896—898. — 53
- [109] *Мнения земских собраний о современном положении России.* Berlin, Behr, 1883. [2], 107 стр. — 57—58
- [110] *Молодая Россия.* [Прокламация]. Б. м., [май 1862]. — 44—45
- [111] *Москва, 1 августа.* — «Русские Ведомости», М., 1901, № 210, 1 августа, стр. 1. — 103, 402, 404
- [112] «Московские Ведомости». — 88, 104, 291, 310, 314, 339, 342, 407
- 1886, № 146, 29 мая, стр. 2. — 88
- 1901, № 252, 13 (26) сентября, стр. 4. — 318—320
- 1901, № 258, 19 сентября (2 октября), стр. 1—2. — 315
- 1901, № 263, 24 сентября (7 октября), стр. 1. — 339—340
- 1901, № 268, 29 сентября (12 октября), стр. 1. — 341
- 1901, № 269, 30 сентября (13 октября), стр. 2. — 341—345
- 1901, № 279, 10 (23) октября, стр. 1—2. — 339

- [113] *На славном посту*. Литературный сборник, посвященный Н. К. Михайловскому. Ч. II. Б. м., [1900], стр. 157—197, 314—326. — 45, 113, 157, 163—165
- [114] *«Начало»*, Спб., 1899, № 1—2, стр. 1—21; № 3, стр. 25—36. — 113, 142, 160, 163, 167, 187, 206, 208, 216, 230
- [115] *Недостаток гласности*. — «Московские Ведомости», 1901, № 252, 13 (26) сентября, стр. 4. — 318—320
- [116] *Никитенко, А. В. Записки и дневник (1826—1877)*. Моя повесть о самом себе и о том, «чему свидетель в жизни был». Т. 3. Спб., Суворин, 1893. 458 стр. — 43, 53
- Николай* — он — см. Даниельсон, Н. Ф.
- [117] *Нилус, С. Г. Стахович на миссионерском съезде в Орле*. (Открытое письмо о г. Стаховиче и к г. Стаховичу). — «Московские Ведомости», 1901, № 269, 30 сентября (13 октября), стр. 2. — 342
- [118] *«Новое Время»*, Спб. — 300
- 1901, № 9049, 9 (22) мая, стр. 2. — 30—33, 391—392
- 1901, № 9051, 11 (24) мая, стр. 1. — 86, 89—92, 392
- 1901, № 9188, 2 (15) октября, стр. 2. — 331—332
- 1901, № 9191, 5 (18) октября, стр. 1—2. — 342
- 1901, № 9195, 9 (22) октября, стр. 4. — 314—316
- 1901, № 9191, 5 (18) октября, стр. 4; № 9192, 6 (19) октября, стр. 4; № 9193, 7 (20) октября, стр. 5; № 9195, 9 (22) октября, стр. 4; № 9196, 10 (23) октября, стр. 4; № 9198, 11 (24) октября, стр. 1—2. — 332—333
- [119] *Новые друзья русского пролетариата*. (Посвящается «Рабочей Мысли») — «Искра», [Лейпциг], 1900, № 1, декабрь, стр. 2—3. — 373
- [120] *Новые рогатки*. — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 9, ок-

тябрь, стр. 4, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 314

- [121] *Новые успехи русской торговли с Персией.* — «Новое Время», Спб., 1901, № 9188, 2 (15) октября, стр. 2. — 331—332
- [122] *Новый циркуляр об общественных работах.* — «Московские Ведомости», 1901, № 258, 19 сентября (2 октября), стр. 1—2. — 315
- [123] *О закрытии нынешнего с.-петербургского губернского земского собрания и приостановлении в С.-Петербургской губернии действия Положения о земских учреждениях.* — «Северная Почта», Спб., 1867, № 13, 17 (29) января, стр. 1. — 52
- [124] *О надзоре за заведениями фабричной промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих* [3 июня 1886 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1886, № 68, 15 июля, ст. 639, стр. 1390—1405. — 88
- [125] *О продовольствии скота в местностях, пострадавших от неурожая.* [Изложение доклада Саратовской губернской земской управы.] — «Саратовский Дневник», 1901, № 187, 29 августа, стр. 3. — 315—317
- [126] *О продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности* [2 июня 1897 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1897, № 62, 13 июня, ст. 778, стр. 2135—2139. — 50, 88
- [127] *Об изменении редакции ст. 9 и 11 Временных правил для земских учреждений, касательно обложения торговли и промышленности сборами на земские повинности.* [Мнение Государственного совета. 21 ноября 1866 г.] — В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 41. Отд-ние 2-е. Спб., 1868, ст. 43874, стр. 258—259. — 52

- [128] *Об отводе частным лицам казенных земель в Сибири.* 8 июня 1901 г. — «Правительственный Вестник», Спб., 1901, № 167, 31 июля (13 августа), стр. 1. — 100—105, 401—407
- [129] *Обвинительный акт [по делу о майских волнениях на Обуховском заводе].* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 9, октябрь, стр. 3—5. — 300—302
- [130] «Образование», Спб., 1906, № 2, стр. 175—226. — 234
- [131] *Обуховский завод.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 6, июль, стр. 4—5, в отд.: Хроника рабочего движения и письма с фабрик и заводов. — 300
- [132] *Ом. Необходимая гласность.* — «Приазовский Край», Ростов-на-Дону, 1901, № 236, 5 сентября, стр. 2. — 318—319
- [133] «Орловский Вестник», 1901, № 254, 25 сентября, стр. 2—3. — 341—343
— 1901, № 257, 28 сентября, стр. 3. — 342—345
— 1901, № 259, 30 сентября, стр. 3. — 345
- [134] *Островский, А. Н. В чужом пиру похмелье.* — 336
- [135] *От земского отдела министерства внутренних дел.* — «Правительственный Вестник», Спб., 1901, № 203, 16 (29) сентября, стр. 2. — 317
- [136] *От Союза Борьбы.* — «Рабочая Мысль», [Варшава], 1901, № 12, июль, стр. 19. Под общ. загл.: Партийные дела. — 293—294
- [137] *Ответное письмо секретаря «Союза русских социал-демократов»...* — В кн.: Документы «объединительного» съезда. Женева, изд. Лиги русской революционной социал-демократии, 1901, стр. 10—11. — 354
- [138] *Отдельное приложение к «Рабочей Мысли».* Пб., изд. петербургского «Союза», 1899, сентябрь, стр. 3—16. — 73

- [139] *Пантелеев, Л. Из воспоминаний о 60-х годах.* — В кн.: На славном посту. Литературный сборник, посвященный Н. К. Михайловскому. Ч. II. Б. м., [1900], стр. 314—326. — 45
- [140] *Первое мая в России.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 5, апрель, стр. 4. — 31
- [141] *Первое письмо к голодающим крестьянам.* [Листовка, Спб.], тип. народовольцев, март 1892. [1] стр. Подпись: Мужницкие доброты. — 290
- [142] *Печально-знаменательная речь.* — «Московские Ведомости», 1901, № 268, 29 сентября (12 октября), стр. 1.— 341—342
- [143] *По поводу рабочих беспорядков.* — «Новое Время», Спб., 1901, № 9051, 11 (24) мая, стр. 1. — 86, 89—92, 392
- [144] *Полное собрание законов Российской империи.* Собрание 2-е. Т. 39. Отд-ние 1-е. Спб., 1867, ст. 40457, стр. 1—14. — 40, 49—50
- Собрание 2-е. Т. 41. Отд-ние 2-е. Спб., 1868, ст. 43874, стр. 258—259. — 52
- Полное собрание законов Российской империи.* Собрание 2-е. Т. 42. Отд-ние 1-е. Спб., 1871, ст. 44690, стр. 896—898. — 53—54
- Собрание 2-е. Т. 44. Отд-ние 1-е. Спб., 1873, ст. 47456, стр. 67. — 54
- Собрание 3-е. Т. 10. Отд-ние 1-е. Спб., 1893, ст. 6927, стр. 493—511. — 63, 67, 106—107, 335
- Собрание 3-е. Т. 13. Отд-ние 2-е. Спб., 1893, стр. 9744, 9791, стр. 414—419, 448—456. — 64
- [145] *Положение Комитета министров о порядке отправления, с 1 января 1870 года, частными лицами по почте всякого рода документов и бумаг, не подлежащих оплате страховым сбором.* 19 сентября 1869 г. — В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Соб-

рание 2-е. Т. 44. Отд-ние 1-е. Спб., 1873, ст. 47456.
стр. 67. — 54

- [146] *Положение о губернских и уездных земских учреждениях.* 1 января 1864 года.— В кн: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 39. Отд-ние 1-е. Спб., 1867, ст. 40457, стр. 1—14. — 44, 49
- [147] *Положение о губернских и уездных земских учреждениях.* 12 июня 1890 г.— В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. Т. 10. Отд-ние 1-е. Спб., 1893, ст. 6927, стр. 493—511. — 63, 67, 106—107, 335
- [148] *Положение о начальных народных училищах.* (25 мая 1874 г.) — В кн.: Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям издания 1886 года), с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 563—575. — 54, 400
- [149] *Положения о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости.* 19 февраля 1861 года. Спб., 1861. Разд. паг. — 45—46
- [150] *Поправки к речи г. Стаховича.* [Письмо П. Рождественского в редакцию «Орловского Вестника».] — «Московские Ведомости», 1901, № 269, 30 сентября (13 октября), стр. 2. — 343—345
- [151] «*Порядок*», Спб. — 60
- [152] *Правила оценки недвижимых имуществ для обложения земскими сборами.* 8 июня 1893 г.— В кн: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. Т. 13. Отд-ние 2-е. Спб., 1893, ст. 9744, стр. 414—419. — 64
- [153] «*Правительственный Вестник*», Спб., 1873, № 307, 27 декабря (8 января 1874), стр. 1. — 54, 400
— 1878, № 186, 20 августа (1 сентября), стр. 1. — 56

- 1878, № 261, 21 ноября (3 декабря), стр. 1. — 56
- 1901, № 68, 25 марта (7 апреля), стр. 1. — 51, 106
- 1901, № 167, 31 июля (13 августа), стр. 1. — 100—105, 401—407
- 1901, № 182, 19 августа (1 сентября), стр. 2—3. — 285—292, 298—299, 307—316, 318, 320—324, 327—329, 332, 411—414
- 1901, № 203, 16 (29) сентября, стр. 2. — 317
- 1901, № 208, 22 сентября (5 октября), стр. 3. — 297—300, 320—325

[154] *Преображенский, И. Письмо к преосвященному Амвросию, архиепископу харьковскому.* — «Вера и Разум», Харьков, 1901, № 8, апрель, стр. 457—462. — 345—347

[155] «*Приазовский Край*», Ростов-на-Дону, 1901, № 236, 5 сентября, стр. 2. — 318—319

[156] [*Призыв правительства к содействию общества...*] — «Правительственный Вестник», Спб., 1878, № 186, 20 августа (1 сентября), стр. 1. — 56

[157] [*Проект адреса Александру II, приложенный к прокламации «Великорусс». 1862 г.*] — В кн.: Бурцев, В. За сто лет (1800—1896). Сборник по истории политических и общественных движений в России. В 2-х ч. Сост. В. Бурцев при ред. уч. С. М. Кравчинского (Степняка). London, 1897, стр. 39—40. — 44

[158] *Прошедшее земских учреждений.* — «Земство», М., 1880, № 1, 3 декабря, стр. 2—8. — 57

[159] *Р. М. Наша действительность* (Рабочее движение, самодержавие, общество с его слоями... и общественная борьба). — В кн.: Отдельное приложение к «Рабочей Мысли». Пб., изд. петербургского «Союза», 1899, сентябрь, стр. 3—16. — 73

[160] «*Рабочая Мысль*», [Пб. — Берлин — Варшава]. — 21, 80, 282—283, 371, 373, 396

- «Рабочая Мысль», [Варшава], 1901, № 12, июль, стр. 1. — 293—294
- [161] «Рабочее Дело», Женева. — 21—24, 295—296, 369—372 — 1901, № 10, сентябрь, стр. 1—64. — 280—283, 295, 356, 369—372
- [162] *Разъяснение правительствующего Сената*. 16 декабря 1866 г. — В кн.: Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям издания 1886 года), с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 59. — 53
- [163] *Разъяснение правительствующего Сената*. 4 мая 1867 г. — В кн.: Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям издания 1886 года), с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 11. — 53
- [164] *Резолюция конференции представителей Союза Р. С.-Д., заграничной организации «Искры» и «Зари» и революционной организации «Социал-демократ». Женева, июнь 1901 г.* — В кн.: Документы «объединительного» съезда. Женева, изд. Лиги русской революционной социал-демократии, 1901, стр. 1—3. — 279—284, 295, 356
- [165] *Речь одного из уездных предводителей дворянства на частном собрании предводителей по поводу студенческих дел*. 1901. Гект. — 348—353
- [166] *Рождественский, П. Письмо в редакцию «Орловского Вестника»*. — «Орловский Вестник», 1901, № 257, 28 сентября, стр. 3, в отд.: Письма в редакцию. — 342—345
- [167] «Русские Ведомости», М., 1901, № 210, 1 августа, стр. 1.— 104, 402, 405

— 1901, № 244, 4 сентября, стр. 2. — 330—331

[168] «Русский Вестник», М. — Спб. — 395

[169] «Русское Богатство», Спб., 1900, № 4, стр. 127—157; № 7, стр. 153—169; № 8, стр. 201—239; № 10, стр. 212—259. — 113, 152—157, 159, 165—170, 193, 196, 222—225, 231, 235

— 1900, № 11, стр. 232—248. — 163

[170] «Русское Слово», Спб. — 45

[171] Рязанов, Д. Б. Две правды. Рукопись¹. — 408—409

[172] Салтыков-Щедрин, М. Е. Благонамеренные речи. — 71

[173] — Господа Головлевы. — 291, 310

[174] — Дикий помещик. — 310

[175] — История одного города. — 314, 328

[176] — Повесть о том, как один мужик двух генералов прокормил. — 102

[177] — Помпадурсы и помпадурши. — 314, 315, 336

[178] — Современная идиллия. — 201

[179] — Убежище Монрепо. — 184

[180] «Самарская Газета», 1900, № 9, 13 февраля, стр. 1—2.— 333—336, 338

[181] С.-Петербург. — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 3, апрель, стр. 2—4, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 391

¹ Článek Dvě pravdy s podpisem N. Rjazanov vyšel jako příloha k brožůře J. Něvzorova [J. Stěklův] Otkazyvajemsja li my ot nasledstva? (Ženeva 1902).

- [182] *С.-Петербург по переписи 15 декабря 1890 года*. Изд. городской управы по статистическому отделению под ред. Ю. Э. Янсона. Ч. I, вып. 1—2. Спб., 1891—1892. 2 т. — 228
- [183] «*Саратовский Дневник*», 1901, № 187, 29 августа, стр. 3; «Приложение к № 187», 1901, 31 августа, стр. 3. — 315—317
- [184] «*Свобода*», Женева, 1901, № 1. — 363—364
- [185] «*Северная Почта*», Спб., 1867, № 13, 17 (29) января, стр. 1. — 52
- [186] *Симферополь*. — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 7, август, стр. 5, в отд.: Хроника рабочего движения и письма с фабрик и заводов. — 313
- Сипягин, Д. С.* — см. Циркуляр министра внутренних дел начальникам губерний, пострадавших от неурожая 1901 года.
- [187] «*Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате*», Спб., 1886, № 68, 15 июля, ст. 639, стр. 1390—1405. — 88
- 1897, № 62, 13 июня, ст. 778, стр. 2135—2139. — 50, 87—88
- [188] «*Современник*», Спб. — 45
- [189] [*Сообщение о событиях на Обуховском заводе*]. — «Новое Время», Спб., 1901, № 9049, 9 (22) мая, стр. 2. — 30—33, 391—392
- [190] «*Социал-Демократ*», Лондон, 1890, № 1, февраль, стр. 50—87. — 59
- [191] *Стахович, М. А. Доклад, читанный на Орловском миссионерском съезде*. — «Орловский Вестник», 1901, № 254, 25 сентября, стр. 2—3. — 341—343
- [192] — *Письмо в редакцию*. [Возражения на поправки П. Рождественского]. — «Орловский Вестник», 1901, № 259, 30 сентября, стр. 3. — 345

- [193] *Стачка земских статистиков.* — «Московские Ведомости», 1901, № 263, 24 сентября (7 октября), стр. 1. — 339—340
- [194] «Страна», Спб. — 60
- [195] *Струве, П. Б. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России.* Вып. I. Спб., Скороходов, 1894, X, 291 стр. — 120, 201
- [196] — *Предисловие [к книге С. Витте «Самодержавие и земство»].* — В кн.: Витте, С. Ю. Самодержавие и земство. Конфиденциальная записка министра финансов (1899). Печ. «Зарей». Штутгарт, Дитц, 1901, стр. I—XLIV. — 35, 41, 68—85, 394—397
- [197] *Суворин, А. Маленькие письма.* СДХІХ. — «Новое Время», Спб., 1901, № 9191, 5 (18) октября, стр. 1—2. — 342
- [198] *Тайные документы, относящиеся к закону 2-го июня 1897 года.* Женева, изд. РСДРП, 1898. 66 стр. — 88
- [199] «Торгово-Промышленная Газета», Спб., 1901, № 109, 16 (29) мая, стр. 2. — 182
- [200] *Тургенев, И. С. Дым.* — 158—159, 163—167, 171, 178, 188, 193, 225, 227
- [201] — *Записки охотника. Бурмистр.* — 308
- [202] — *Рудин.* — 72
- [203] *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных.* Изд. 1885 г. со включением статей по продолжениям 1890 и 1891 гг. Спб., б. г. 683 стр. — 297, 301—302, 307
- [204] *Устав лечебных заведений министерства внутренних дел.* 10 июня 1893 г. — В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. Т. 13. Отд-ние 2-е, Спб., 1893, ст. 9791, стр. 448—456. — 54
- [205] *Фонвизин, Д. И. Недоросль.* — 346

- [206] Харитонов, А. *Никольская ярмарка в Каховке*. — «Торгово-Промышленная Газета», Спб., 1901, № 109, 16 (29) мая, стр. 2, в отд.: Ярмарки. — 182
- [207] *Циркуляр Главного управления по делам печати*. 11 мая 1901 г. — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 6, июль, стр. 2, в ст.: «С.-Петербург». — 86
- [208] *Циркуляр Костромского губернатора гг. полицмейстеру г. Костромы, исправникам Костромской губернии*. 19-го июня 1901 г. Секретно. — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 6, июль, стр. 8, в отд.: Последние известия. — 313
- [209] *Циркуляр Министерства внутренних дел*. 8 октября 1867 г. — В кн.: Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям издания 1886 года), с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 136—137. — 53
- [210] *Циркуляр министра внутренних дел гг. начальникам губерний от 6-го мая 1881 г.* — «Земство», М., 1881. № 24, 13 мая, стр. 5. — 61
- [211] *Циркуляр министра внутренних дел начальникам губерний, пострадавших от неурожая 1901 года*. (17-го августа 1901 г.) — «Правительственный Вестник», Спб., 1901, № 182, 19 августа (1 сентября), стр. 2—3. — 285—292, 298—299, 307—316, 318, 320—324, 327—329, 332, 411—414
- [212] *Циркуляр хозяйственного департамента*. 22 октября 1870 г. — В кн.: Андогский, И. Сборник узаконений, относящихся до земских учреждений (по Своду законов и продолжениям изданий 1886 года), с включением решений правительствующего Сената и правительственных разъяснений и с прилож. Городового положения. Изд. 2-е, испр. и доп. Спб., Евдокимов, 1888, стр. 439. — 54
- [213] Чернов, В. М. *К вопросу о капиталистической и аграр-*

ной эволюции. — «Русское Богатство», Спб., 1900, № 11, стр. 232—248. — 163

[214] — *Крестьянин и рабочий, как категории хозяйственного строя.* — В кн.: На славном посту. Литературный сборник, посвященный Н. К. Михайловскому. Ч. II. Б. м., [1900], стр. 157—197. — 113, 157, 163—165

[215] — *Типы капиталистической и аграрной эволюции.* — «Русское Богатство», Спб., 1900, № 4, стр. 127—157; № 5, стр. 29—48; № 6, стр. 203—232; № 7, стр. 153—169; № 8, стр. 201—239; № 10, стр. 212—258. — 113, 152—157, 159, 165—170, 193, 196, 222—225, 231, 235

[216] *Чехов, А. П. Человек в футляре.* — 334

[217] *Чичерин, Б. Н. [Докладная записка, поданная графу Милютину].* — В кн.: [Ковалевский, М. М.] Конституция графа Лорис-Меликова. Лондон, 1893, стр. 21—24. — 59—61, 69—70

[218] *Шаховской, Н. Сельскохозяйственные отхожие промыслы.* (Движение сельских рабочих. Условия найма. Отношения между нанимателями и рабочими. Меры к упорядочению рабочего движения.) М., Сытин, 1896. VII, 253, II стр. — 182

[219] *Щербачев, В. С. Обзор табаководства в России.* Вып. II—III. (Малороссия и Туркестанский край.) Спб., Демаков, 1894. II, 192 стр.; 7 табл., 19 л. илл. — 223—224

[220] *Энгельгардт, А. Н. Из деревни.* — 236

[221] *Энгельгардт, А. П. [Беседа с сотрудником «Саратовского Листка»].* — «Новое Время», Спб., 1901, № 9195, 9 (22) октября, стр. 4, в отд.: Внутренние известия. — 314—316

[222] «Юридический Вестник», М., 1888, октябрь, стр. 270—273. — 408

[223] *Ярославль.* — «Искра», [Мюнхен], 1901, № 4, май, стр. 5, в отд.: Из нашей общественной жизни. — 337—338, 391

- [²²⁴] «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710—734. — 156
- 1900, Bd. XV, S. 406—418. — 146, 149—150
- [²²⁵] *Auhagen, H. Über Groß- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft.* — In: «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1—55. — 175—176
- [²²⁶] *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1—3. Leipzig. Duncker u. Humblot, 1883. 1 Bd. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII—XXIV.) — 187
- Bd. 1. S. 61—74, 273—294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 187—188
- Bd. 2. S. 193—226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 187—188
- Bd. 3. S. 59—112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 244—254, 272
- [²²⁷] *Bensing, F. Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft.* Breslau, 1898. IX, 205 S. — 138 až 140, 232—233
- Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten* — см. Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozialpolitischer Briefwechsel mit A. I. Herzen.
- Brauns Archiv* — см. «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*».
- [²²⁸] *Bulgakoff, S. Рецензия на книгу: Kautsky, Karl. Die Agrarfrage.* Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, 1899, Dietz, gr. 8°. VIII und 451 S. — In: «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710—734. — 156
- [²²⁹] *Danmarks Statistik. Statistik Aarbog.* 8de aarg. 1903. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. København, Bogtrykkeri, [1903]. XIV, 199 S. — 256

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 1. Kreaturholdet den 17de Juli 1876.* Udgivet af det Statistiske Bureau. København, Bogtrykkeri, 1878. XXI, 136 S. — 271—276

Danmarks Statistik. Statistik Tabelvoerk, 5-e Raekke, Litra C, N 2. Kreaturholdet den 15de Juli 1898. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. København, Bogtrykkeri, 1901. 52, 144 S. — 263 až 276

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 9. Danmarks Jordbrug, ordnede efter Størrelsen af deres Hartkorn den 1. Januar 1895.* Udgivet af Statens Statistiske Bureau. København, Bogtrykkeri, 1896. 40, 183 S. — 256, 258—261, 265—267

[²³⁰] *David, E. Bäuerliche Barbaren.* — In: «Sozialistische Monatshefte», Berlin, 1899, N 2, S. 62—71. — 140—141, 167—169, 171, 223

[²³¹] *Demombynes, G. Constitutions européennes.* Résumé de la législation concernant les parlements, les conseils provinciaux et communaux et l'organisation judiciaire dans les divers états de l'Europe avec une notice sur le Congrès des Etats-Unis d'Amérique. T. I. Paris, 1881. XXXV, 740 p. — 395

[²³²] *Die Deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts.* Auf Grund der Ergebnisse der Berufs- und Gewerbezahlungen von 1895 und nach anderen Quellen bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt. Berlin, Puttkammer u. Mühlbrecht, 1900. VII, 209 S. — 223

[²³³] *Dittenberger. Die bäuerlichen Verhältnisse des Eisenacher Unterlandes (III. Verwaltungsbezirk des Großherzogtums Sachsen.)* — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1. Leipzig. Duncker u. Humblot, 1883, S. 61—74. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 187—188

[²³⁴] *Drechsler, H. Die bäuerlichen Zustände in einigen Teilen der Provinz Hannover.* — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 59—112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 244—256, 277

- [²³⁵] — *Die Verteilung des Grundbesitzes und der Viehhaltung im Bezirke des landw. Kreisvereins Göttingen.* — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XV. Berlin, 1886, S. 753—811. — 245—254, 272
- [²³⁶] *Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschafts-Buchdr., 1878. VIII, 274 S. — 161—162
- [²³⁷] — *Vorbemerkung* [zu: Der Deutsche Bauernkrieg]. 1. Juli 1874. In: F. Engels. Der Deutsche Bauernkrieg. Leipzig, 1875, S. 3—19. — 33
- [²³⁸] — *Vorwort* [zu: Zur Wohnungsfrage]. 10. Januar 1887. — In: F. Engels. Zur Wohnungsfrage. S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887, S. 3—10. — 166
- [²³⁹] — *Zur Wohnungsfrage.* S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887. 72 S. (Sozialdemokratische Bibliothek. XIII.) — 161, 165—166
- [*Zur Wohnungsfrage.*] — «Der Volksstaat», Leipzig, 1872, N 51, 26. Juni, S. 1—2; N 52, 29. Juni, S. 1—2; N 53, 3. Juli, S. 1—2; N 103, 25. Dezember, S. 1—2; N 104, 28. Dezember, S. 1—2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1—3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1—2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. В NN 51—53 за 1872 г. загл.: Wie Proudhon die Wohnungsfrage löst; в NN 103—104 за 1872 г. и в NN 2—3 за 1873 г. загл.: Wie die Bourgeoisie die Wohnungsfrage löst; в NN 12—13, 15—16 за 1873 г. загл.: Nachtrag über Proudhon und die Wohnungsfrage. — 161, 165—166
- [²⁴⁰] *Ergebnisse der Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Großherzogtum Baden 1883.* [Karlsruhe, Braun, 1883.] 185 S., 8 Taf. (В изд.: Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Großherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Großherzogliche Ministerium des Innern. Bd. 4.) — 188 аэ 196
- [²⁴¹] *Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Großherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Großherzogliche Ministerium des*

Innern. Bd. 4. Karlsruhe, Braun, 1883, 185 S., 8 Taf. —
188—196

- [²⁴²] *Goltz, T. Die ländliche Arbeiterklasse und der preußische Staat.* Jena, Fischer, 1893, VI, 300 S. — 144—145
- [²⁴³] *Hecht, M. Drei Dörfer der badischen Hard.* Eine wirtschaftliche und soziale Studie. Leipzig, Wilhelm, 1895. 94 S. — 167 až 175, 191—193, 215, 223, 235
- [²⁴⁴] **Helms, E. Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Danemark,* Leipzig, Hirschfeld, 1907. 200 S. — 229
- [²⁴⁵] *Hertz, F. O. Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus.* Mit einer Vorrede von Ed. Bernstein, Wien, 1899. VII, 141 S. — 113, 136—137, 140—144, 152—160, 168—171, 175—176, 184, 187—192, 199, 222—226, 231, 235
- [²⁴⁶] *Huschke, L. Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Großbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens.* Jena, Fischer, 1902. VI, 184 S. — 186—187
- [²⁴⁷] **Kautsky, K. Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 451 S. — 113—114, 136, 138, 140, 142, 145—146, 149, 154—156, 158, 162—164, 167, 170, 175—176, 196, 208, 234, 236
- [²⁴⁸] — *Die Elektrizität in der Landwirtschaft.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1900—1901, 19 J-g, Bd. I, N 18, S. 565—572. — 146—147
- [²⁴⁹] — *Tolstoi und Brentano.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1900—1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20—28. — 159
- [²⁵⁰] — *Zwei Kritiker meiner «Agrarfrage».* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1899—1900, 18 J-g, Bd. I, N 10, S. 292—300; N 11, S. 338—346; N 12, S. 363—368; N 14, S. 428—463; N 15, S. 470—477. — 154—157, 176
- [²⁵¹] *Kawelin, K. D. Briefe an A. I. Herzen. 6. August 1862.* — In: Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen. Mit Beil. und Erläut. hrsg. v. M.

Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen v. B. Minzes. Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten. Hrsg. v. Schiemann. Bd. 4.) — 47–49, 52

- [²⁵²] *Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen.* Mit Beil. und Erläut. Hrsg. v. M. Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen v. B. Minzes. Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten, Hrsg. v. Schiemann. Bd. 4.) — 47–49, 52
- [²⁵³] *Klawki, K. Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebes.* — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 175–186, 193, 206, 213, 236, 254–255
- [²⁵⁴] *Laferté, V. Alexandre II. Détails inédits sur sa vie intime et sa mort.* Bâle — Genève — Lyon, Georg, 1882. 219 p. — 58
- [²⁵⁵] «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XV. Berlin, 1886, S. 753 — 811. — 245–254, 272
- Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1–55. — 175–176
- Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 175–186, 193, 206, 213, 236, 254–255
- [²⁵⁶] *Langsdorff, K. Die bäuerlichen Verhältnisse im Königreich Sachsen.* — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik.* Leipzig, 1883, Bd. 2. S. 193–226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 187–188
- [²⁵⁷] *Lassalle, F. Brief an K. Marx. 24 Juni 1852.* — In: *Lassalle, F. Briefe an K. Marx und F. Engels 1849 bis 1862.* Stuttgart, Dietz, 1902, S. 52–54. (In: *Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle.* Hrsg. F. Mehring. Bd. 4.) — 373
- [²⁵⁸] *Leroy-Beaulieu, A. Un homme d'état Russe (Nicolas Milutine) d'après sa correspondance inédite.* Etude sur la Russie et la Pologne pendant le règne d'Alexandre II (1855–1872). Paris, Hachette, 1884. XI, 332 p. — 49

- [259] Mack, P. *Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten*. Eine Untersuchung über den Dienst, den Maschinenteknik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten. Königsberg, 1900. 56 S. — 147, 149
- [260] Mackenzie, W. *La Russie*. Le pays — les institutions, les moeurs. Ouvrage trad. de l'angl. par H. Bellenger. Paris, Decaux e. Dreyfous, 1877. III, 431, 448 p. — 394
- [261] Marx, K. und Engels, F. *Manifest der Kommunistischen Partei*. Veröffentlicht im Februar 1848. London, gedr. in der Office der «Bildungs-Gessellschaft für Arbeiter» von J. E. Burghard, 1848. 23 S. — 161
- [262] Marx, K. *Das Elend der Philosophie*. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. XXXVII, 209 S. — 235—236
- [263] * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kap. XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — 122—126, 129—130, 193, 242, 268
- [264] Marx, K. *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850*. Abdr. aus der «Neuen Rheinischen Zeitung». Mit Einl. von F. Engels. Berlin, «Vorwärts», 1895. 112 S. — 85
- [265] — *Theorien über den Mehrwert*. Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. v. K. Kautsky. Bd. II. David Ricardo. 2 T. Stuttgart, Dietz, 1905. IV, 384 S. — 132—133, 242
- [266] Mazade, Gh. de. *La Russie sous l'Empereur Alexandre II*. La crise de l'autocratie et la société russe. — In: «La Revue des deux Mondes», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769—803. — 43
- [267] «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1899—1900, 18 J-g, Bd. I, N 10, S. 292 bis 300; N 11, S. 338—346; N 12, S. 363—368; N 14, S. 428 bis 463; N 15, S. 470—477. — 154—157, 176
- 1900—1901, 19 J-g, Bd. I, N 18, S. 565—572. — 146—147

— 1900—1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20—28. — 159

- [²⁶⁸] *Pringsheim, O. Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft.* — «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik», Berlin, 1900, Bd. XV, S. 406—418. — 146, 149—150
- [²⁶⁹] *Pudor, H. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande.* Bd. I. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den skandinavischen Ländern. Leipzig, Dietrich, 1904. VIII, 153 S. — 255—256, 262
- [²⁷⁰] *Ranke, H. Die Verhältnisse von drei Bauerngemeinden in der Umgebung Münchens.* — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 273—294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 189
- [²⁷¹] «*La Revue des deux Mondes*», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769—803. — 43
- [²⁷²] *Richter, E. Sozialdemokratische Zukunftsbilder.* Berlin, 1891. 48 S. — 156, 157
- [²⁷³] *Schriften des Vereins für Sozialpolitik.* XXII—XXIV. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 1—3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883. 1Bd. — 187
- XXII. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 1. S. 61 bis 74, 273—294. — 187—188
- XXIII. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 2. S. 193—226. — 187—188
- XXIV. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 3. S. 59—112; 2 Tab. — 245—254, 272
- [²⁷⁴] *Seufferheld, A. Die Anwendung der Elektrizität im landwirtschaftlichen Betriebe, aus eigener Erfahrung mitgeteilt.* Stuttgart, Ulmer, 1899. 42 S. — 147
- [²⁷⁵] «*Sozialistische Monatshefte*», Berlin, 1889, N 2, S. 62—71. — 140 až 141, 167, 169, 171, 223
- [²⁷⁶] *Sprenger. Die Lage der Landwirtschaft in Baden.* Karlsruhe, 1884. — 194

- [²⁷⁷] *Statistik des Deutschen Reichs*. Hrsg. vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 112. Die Landwirtschaft im Deutschen Reich. Nach der landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 14 Juni 1895. Berlin, 1898. VIII, 70, 500 S. — 119—120, 141, 151, 179, 199, 202, 234—235, 237, 254
- [²⁷⁸] *Statistique agricole de la France*. Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892. Paris, 1897. 451, 365 p. — 118
- «Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher» — c.m. «Landwirtschaftliche Jahrbücher».
- [²⁷⁹] *Tikhomirov, L. La Russie politique et sociale*. Paris, Giraud, 1866. IV, 560 p. — 55
- [²⁸⁰] «Der Volksstaat», Leipzig, 1872, N 51, 26. Juni, S. 1—2; N 52, 29. Juni, S. 1—2; N 53, 3. Juli, S. 1—2; N 103, 25. Dezember, S. 1—2; N 104, 28. Dezember, S. 1—2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1—3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1—2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. — 161, 165—166
- [²⁸¹] «Vorwärts», Leipzig — Berlin. — 156

JMENNÝ REJSTŘÍK

- AKSAKOV I. S. (1823—1866) — slavjanofil, spisovatel a publicista. Odhaloval zlořády carských úřadů, prosazoval umírněně liberální program: svobodu tisku, zrušení šlechtických výsad apod. Listy Parus, Děň a Moskva, jež vydával, carská cenzura mnohokrát pronásledovala. Po vypuknutí polského povstání v roce 1863 podporoval reakční šlechtu, hájil myšlenku sjednocení všech slovanských národů pod vedením ruské monarchie. Přestože Aksakov v některých dílčích otázkách kritizoval vládu, zůstal vždy stoupencem monarchismu. Zabýval se plánem na vytvoření státu s místní samosprávou a absolutistickým carským režimem. Této myšlenky se chopila carská vláda, aby si naklonila liberály. — 45, 61
- ALČEVSKIJ A. K. (1836—1901) — milionář, zakladatel charkovské obchodní banky (1868) a agrární banky (1871) a stálý předseda její správní rady. Byl zakladatelem a majitelem Alexejevské (1879) a Doněcko-jurjevské (1894) báňské společnosti a četných továren. Za krize zkrachoval a spáchal sebevraždu. — 97, 98
- ALEXANDR I. (ROMANOV) (1777—1825) — ruský car (1801—1825). — 358, 361
- ALEXANDR II. (ROMANOV) (1818—1881) — ruský car (1855—1881). — 54, 56, 58, 60, 69, 76, 80, 358
- ALEXANDR III. (ROMANOV) (1845—1894) — ruský car (1881—1894). — 61, 69, 71, 87, 358
- ALEXANDROV P. G. (nar. 1859) — inženýr, zástupce vedoucího bagrovacích prací na Volze. V letech 1893—1895 řídil stavbu sormovské hráze (nedaleko Nižního Novgorodu), zpronevěřil přes 50 000 rublů ze státních prostředků určených na tuto stavbu a byl odsouzen k jednomu roku vězení. — 332—333
- ALEXEJ (1690—1718) — starší syn Petra I. — 347

AMVROSIJ (Ambrosius, vl. jm. Ključarjov A. I.) (1821—1901) — jeden z nejreakčnějších představitelů ruského pravoslavného duchovenstva. Bojoval proti sebenepatrnějším projevům osvobozenického hnutí. V letech 1860—1867 vydával v Moskvě časopis Dušespašitelnoje čtenije. Od roku 1882 byl arcibiskupem charkovským a achtyrským. Od roku 1884 až do své smrti redigoval a vydával v Charkově teologický časopis Věra i razum. — 346

ANNĚNSKIJ N. F. (1843—1912) — ekonom a statistik, publicista, představitel liberálně narodnického hnutí. Řídil zemstevní statistiku v několika guberniích, pod jeho vedením bylo vydáno mnoho statistických prací. Přispěl do dvousvazkového sborníku Vliv sklizní a cen obilí na některé stránky ruského národního hospodářství, který sestavili na pokyn ministerstva financí narodničtí a liberální ekonomové pod vedením prof. A. I. Čuprova a A. S. Posnikova (Petrohrad 1897). Přispíval do časopisů Dělo a Otčestvennyje zapiski a byl členem redakce liberálně narodnického časopisu Russkoje bogatstvo. V letech 1904—1905 byl jedním z vedoucích činitelů buržoazně liberální organizace Svaz osvobození. V roce 1906 patřil k organizátorům maloburžoazní strany lidových socialistů, která vznikla z pravého křídla eserské strany a inklinovala ke kadetům. V posledních letech života zanechal politické činnosti. — 337

ANTONovič — statistik; v roce 1901 pracoval ve statistickém úřadě charkovské guberniální zemstevní správy. — 337

ARAKČEJEV A. A. (1769—1834) — jeden z nejreakčnějších představitelů carského absolutismu, hrabě. Za Alexandra I. byl ministrem války, silně ovlivňoval ruskou vnitřní i zahraniční politiku. S Arakčejevovým jménem je spjata celé období reakční policejní zvěle, vojenského drilu, špehování, úplatkářství a bezduchého, malicherného formalismu. Tomuto režimu se říkalo arakčejevovština. — 47

AUHAGEN Hubert — německý buržoazní ekonom. Přispíval do ročenky Landwirtschaftliche Jahrbücher. Napsal Über Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft [Velkovýroba a malovýroba v zemědělství] (1896). — 175, 176

AXELROD P. B. (1850—1928) — jeden z čelných představitelů menševismu; v 70. letech patřil k narodníkům, po rozkolu organizace Zemlja i volja se přiklonil ke skupině Čornyj pereděl; v roce 1883 se podílel na vytvoření skupiny Osvobození práce. Od roku 1900

byl členem redakce listu Jiskra a časopisu Zarja. V roce 1905 propagoval oportunistickou myšlenku svolání širokého „dělnického sjezdu“, který stavěl proti straně proletariátu. V letech reakce stál v čele likvidátorů, byl členem redakce listu menševiků-likvidátorů Golos Social-demokrata, v roce 1912 byl členem protistranického „srpnového bloku“. Za první světové války zaujímal centristické stanovisko. Říjnovou revoluci neschvaloval, emigroval a agitoval pro ozbrojenou intervenci proti Sovětskému Rusku. — 78, 409

BAKUNIN A. A. (1823—1882) (bratr M. A. Bakunina) — liberál; aktivně se účastnil všech opozičních akcí tverské šlechty v období příprav i provádění rolnické reformy. V roce 1860 byl zvolen maršálkem šlechty v novotoržském újezdu. Společně se svým bratrem N. A. Bakuninem (viz níže) a dalšími podepsal opoziční petici tverské šlechty a byl za to uvězněn v Petropavlovské pevnosti. Odmítl podepsat žádost o milost. Po propuštění nesměl pracovat ve státních službách a zastávat volené funkce. — 43

BAKUNIN M. A. (1814—1876) — maloburžoazní revolucionář, ideolog anarchismu. V letech 1836—1840 byl členem kroužku N. V. Stankeviče, znal se s V. G. Bělinským a A. I. Gercenem. S revolučně demokratickými názory se však nikdy neztotožnil. V roce 1840 emigroval, žil v Německu, ve Švýcarsku a ve Francii, kde kritizoval carský absolutismus a nevolnictví, sympatizoval s polským národně osvobozeneckým hnutím. V roce 1844 ho za to carský senát zbavil šlechtického titulu, všech stavovských výsad a odsoudil v nepřítomnosti k nuceným pracím na Sibiři. V roce 1848—1849 se zúčastnil povstání v Praze a v Drážďanech; byl zatčen a odsouzen k smrti oběšením. Trest byl později změněn na doživotní žalář. Saské úřady ho vydaly rakouské vládě, která ho v roce 1851 předala carské vládě. V letech 1851—1854 byl uvězněn v Alexejově ravelinu v Petropavlovské pevnosti a poté v Šlisselburské pevnosti. Z vězení napsal Mikuláši I. Zpověď, v níž se zřikal revolučních názorů. V roce 1857 byl vypovězen k doživotí na Sibiř, odkud roku 1861 uprchl do Anglie. Od roku 1868 byl Bakunin členem I. internacionály, v níž založil anarchistické sdružení (Alianci socialistické demokracie), které se pokoušel postavit proti internacionále a zmocnit se vedoucího postavení v generální radě. Na Marxovo naléhání byl v roce 1872 za rozbíječskou činnost z internacionály vyloučen.

„Bakunin,“ napsal Engels, „má svéráznou teorii, všehočůť proudhonismu a komunismu“ (K. Marx - B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1980, s. 697). Myšlenku kolektivního vlastnictví výrobních prostředků spojoval Bakunin s anarchistickou „absolutní svobodou“

individua. Vyjadřoval zájmy lumpenproletariátu a maloburžoazie a požadoval odstranění státu, v němž — a nikoli v kapitálu — viděl hlavní zlo buržoazní společnosti. Bakunin popíral světodějnou úlohu proletariátu, a proto považoval za nejvhodnější prostředí pro anarchistickou sociální revoluci zaostalé země, v nichž převládá rolnictvo. Výsledkem revoluce měla být „rovnost tříd“, spojení „svobodných sdružení“. Reakční podstatu bakuninismu odhalili ve svých pracích Marx a Engels. Podle Leninovy definice byl bakuninismus světovým názorem „maloburžoy, jenž ztratil veškerou víru ve svou záchranu“ (Spisy 18, Praha 1957, s. 19). — 43, 383

BAKUNIN N. A. (1818—1901) (bratr A. A. a M. A. Bakuninových) — liberální mluvčí šlechty v Tverské gubernii. V roce 1858 se stal členem tverského výboru pro rolnickou otázku, od roku 1861 pracoval v tverském guberniálním úřadě pro rolnické záležitosti. Patřil k iniciátorům petice z roku 1862, v níž tverská šlechta žádala carskou vládu, aby zrušila stavovská privilegia, zřídila veřejný soud a svolala volené zástupce lidu bez rozdílu stavů. Společně s ostatními šlechtici, kteří petici podepsali, byl N. A. Bakunin zatčen a uvězněn v Petropavlovské pevnosti. Odmítl podepsat žádost o milost. Po roce vězení byl propuštěn a zbaven práva zastávat veřejné funkce. — 43

BERNSING August Franz (nar. 1870) — německý buržoazní ekonom, profesor univerzity v Heidelbergu, autor knihy *Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft* [Vliv zemědělských strojů na národní a soukromé hospodářství]; vyšla roku 1897 ve Vratislavi. — 138—140, 232—233

BERĐAJEV N. A. (1874—1948) — idealistický filozof, mystik, ideolog věchovství. Vyšel z legálního marxismu. V roce 1901 vydal knihu *Subjektivizm i individualizm v obščestvennoj filosofii* [Subjektivismus a individualismus ve filozofii společnosti], v níž otevřeně vystoupil proti marxismu. V roce 1905 se připojil ke kadetům. V období reakce byl jedním z představitelů nábožensko-filozofického směru bohohledačství a spoluautorem kontrarevolučního sborníku *Věchi* [Na rozcestí]. Po Říjnové revoluci se stal stoupencem středověké scholastiky, v níž viděl záchranu před vzrůstajícím se komunismem. V roce 1922 emigroval. — 79, 133, 160, 161

BERNSTEIN Eduard (1850—1932) — vůdce krajně oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály, teoretik revizionismu a reformismu. V letech 1881—1890 redigoval ilegální

orgán Sociálně demokratické strany Německa Der Sozial-Demokrat. V letech 1896—1898 uveřejnil v časopise Die Neue Zeit sérii článků Problémy socialismu, jež později vydal knižně pod názvem Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie [Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie] (1899; česky 1902). V této knize revidoval všechny základní teze marxistické filozofie, ekonomie a vědeckého socialismu. Odmítal marxistickou teorii třídního boje, učení o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu, socialistickou revoluci a diktaturu proletariátu. Za jediný úkol dělnického hnutí považoval boj za reformy, které by „zlepšily“ hospodářské postavení dělníků. Razil oportunistické heslo Hnutí je vším, konečný cíl není ničím. Za první světové války byl centristou. V následujících letech vyzýval k podpoře politiky buržoazie, vystupoval proti VŘSR a sovětskému státu. — 79, 154, 156, 201

BERTHELOT Pierre Marcelin (1827—1907) — francouzský chemik, historik a politik. — 157

BISMARCK Otto Eduard Leopold von (1815—1898) — pruský a německý státník a diplomat. „Sjednocením shora“ vytvořil z rozdrobených německých států říši pod vedením Pruska. V letech 1871—1890 řídil jako říšský kancléř veškerou zahraniční i vnitřní politiku Německa, hájil zájmy junkerských statkářů a zároveň se snažil zajistit koalici junkerstva s velkoburžoazií. Ve snaze potlačit dělnické hnutí vydal v roce 1878 výjimečný zákon proti socialistům. Když nedosáhl úspěchu, vystoupil s demagogickým programem sociálního zákonodárství a vydal zákony o povinném pojištění některých kategorií dělníků. Jeho pokus rozložit dělnické hnutí drobnými ústupky byl však bezvýsledný. V březnu 1890 byl nucen abdikovat. — 87

BLEKLOV S. M. (1860—1913) — narodník, zemstevní statistik. Byl zaměstnán v zemstevních institucích Poltavské, Tverské a Orelské gubernie. V letech 1900—1901 řídil statistická šetření v mnoha újezdech Tavridské gubernie. Ve svých pracích a zprávách odhaloval zlořády carské administrativy; v roce 1902 byl ze služby v zemstvu propuštěn. Účastnil se veřejného hnutí v letech 1905—1906, inklinoval k eserům. Byl zatčen za účast při zakládání Celoruského rolnického svazu. Po propuštění z vězení emigroval. — 338

BOBRIKOV N. I. (1839—1904) — generál carské armády, od roku 1898 finský generální gubernátor. Horlivě uplatňoval carskou politiku porušování této země. Zavedl ve Finsku jako úřední jazyk ruštinu,

prakticky zrušil ústavu, rozpustil finská vojska, krutě potlačoval všechny projevy národně osvobozenického hnutí. Dne 3. (16.) června 1904 byl zabit finským teroristou. — 361

BRAUN Heinrich (1854—1927) — německý sociální demokrat; psal o sociálně politických problémech. Patřil k zakladatelům teoretického orgánu německé sociální demokracie, časopisu *Die Neue Zeit* (1883). V letech 1888—1903 vydával časopis *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, věnovaný otázkám teorie i praxe dělnického hnutí a dělnického zákonodárství; tiskly se v něm též revizionistické články. V roce 1903 se stal Braun poslancem Říšského sněmu. V letech 1905—1907 vydával časopis *Neue Gesellschaft* a v letech 1911—1913 časopis *Annalen für Sozialpolitik und Gesetzgebung*. — 146, 156

BRENTANO Lujó (1844—1931) — německý buržoazní ekonom, od roku 1896 profesor politické ekonomie na mnichovské univerzitě, katedrový socialista. V agrární otázce byl Brentano zastáncem teorie stability drobného rolnického hospodářství a „zákona klesající úrodnosti půdy“. V. I. Lenin upozornil na vzájemnou souvislost mezi brentanismem, ruským legálním marxismem a mezinárodním revizionismem. — 116, 125, 159, 160, 162

BULGAKOV S. N. (1871—1944) — buržoazní ekonom, idealistický filozof, v 90. letech legální marxista. Revidoval Marxovo učení o agrární otázce a vystupoval proti materialistické filozofii z pozic novokantovství, mysticismu a klerikalismu. Po porážce revoluce 1905—1907 se přiklonil ke kadetům, zúčastnil se hnutí kolem sborníku *Věchi*, který Lenin nazýval „encyklopedií liberálního renegátství“. Po roce 1918 se stal knězem; emigroval a vedl nepřátelskou protisovětskou propagandu. — 113, 114, 116—126, 128—131, 134—146, 148—150, 154—156, 159—160, 163, 167, 173—178, 182—183, 185—189, 191, 193—194, 197—201, 204—209, 215—219, 226, 230—233, 235, 239, 240, 242

BURCEV V. L. (1862—1936) — účastník revolučního hnutí 80. let, stoupenec narodovoljovců. Po propuštění z vězení uprchl do ciziny, kde shromažďoval a publikoval dokumenty revolučního hnutí. V roce 1897 vydal sborník materiálů o dějinách revolučního hnutí s názvem *Za sto let*, v roce 1898 vydával v Ženevě list *Svobodnaja Rossija*, později časopis *Byloje* a list *Buduščeje*. Odhaloval zákulisní intriky policejního ředitelství a usvědčil provokátéra Azefa. Před první ruskou revolucí sympatizoval s esery, po porážce revoluce

podporoval kadety. Za první světové války jako šovinista odmítl jakoukoli opozici vůči carismu, vrátil se do Ruska a po boku kontra-revolucionářů bojoval proti bolševikům. V roce 1917 patřil k stoupencům Kornilova. Po Říjnové revoluci emigroval a za hranicemi zakládal bělogvardějské monarchistické organizace bojující proti Sovětskému Rusku. — 44, 82

CAESAR Gaius Julius (100—44 př. n. l.) — jeden z největších státníků římské říše, vojevůdce a spisovatel. — 306

ČERNOV V. M. (1876—1952) — teoretik eserské strany, redaktor jejího ústředního listu *Revolucionnaja Rossija*, který vycházel v zahraničí. V časopise *Russkoje bogatstvo* uveřejňoval články namířené proti marxismu, v nichž dokazoval, že Marxovu teorii nelze aplikovat na zemědělství. Po únorové buržoazně demokratické revoluci byl ministrem zemědělství v první a druhé koaliční prozatímní vládě. Užíval krutých represálií proti rolníkům, kteří se zmocnili statkářské půdy. Po Říjnové revoluci organizoval eserské vzpoury proti sovětské vládě. V roce 1920 emigroval a vedl protisovětskou propagandu. — 113, 136, 152—159, 163—166, 168—170, 185, 191, 193, 196, 222, 223, 225, 231, 235

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1828—1889) — významný ruský revoluční demokrat, vědec, utopický socialista, spisovatel, literární kritik, jeden z význačných předchůdců ruské sociální demokracie a vůdce revolučně demokratického hnutí 60. let v Rusku. V roce 1862 jej carská vláda zatkla a uvěznila v Petropavlovské pevnosti, kde strávil asi dva roky; poté byl odsouzen k sedmi letům nucených prací a k doživotnímu vyhnanství na Sibiři. Teprve na sklonku života byl z vyhnanství propuštěn. Až do své smrti zůstal oddaným bojovníkem proti sociální nerovnosti a proti všem projevům politického i hospodářského útlaku.

Černyševskij napsal celou řadu prací z oboru filozofie, politické ekonomie, historie, etiky a estetiky. Jeho literárně kritické práce měly obrovský vliv na rozvoj ruské literatury a umění; román *Čto dělat?* [*Co dělat?*] (1863; česky 1975) vychoval nejedno pokolení revolucionářů v Rusku i za hranicemi. — 44, 45, 48, 76

ČIČERIN B. N. (1828—1904) — znalec v oboru státního práva, historik, idealistický filozof, liberál, stoupenec konstituční monarchie. V letech 1861—1868 byl profesorem moskevské univerzity, v letech 1882—1883 starostou města Moskvy. Hlavní práce: *Sobstvennosť i gosudarstvo* [*Vlastnictví a stát*] (1882—1883), *Istorija političeskich*

učeníj [Dějiny politických učení] (1869—1902), Filosofija prava (1900) aj. — 60, 70

DACHIN J. S. (nar. 1871) — dělník alexandrovského závodu v Petrohradě; byl obviněn z účasti na květnových nepokojích, k nimž došlo roku 1901 v Obuchovově závodě. — 301

DANIELSON N. F. (N. -on, Nikolaj -on) (1844—1918) — ruský ekonom, publicista, ideolog liberálního nacionalismu 80. a 90. let. V 60. a 70. letech udržoval spojení s kroužky revoluční ruské mládeže. Dokončil první překlad Marxova Kapitálu do ruštiny, který začal pořizovat G. A. Lopatin. Při práci na překladu si dopisoval s K. Marxem a B. Engelsem a informoval je i o problémech ekonomického rozvoje Ruska. Podstatu marxismu však nepochopil a později proti němu vystupoval. V roce 1893 vydal knihu Očerki našego poreformennogo obščestvennogo chozjajstva [Studie o našem poreformním společenském hospodářství], která byla spolu s pracemi V. P. Voroncova ekonomickým zdůvodněním liberálního nacionalismu. — 164, 329, 409

DAVID Eduard (1863—1930) — ekonom, jeden z pravicových vůdců německé sociální demokracie a zakladatelů revizionistického časopisu Sozialistische Monatshefte. Ve svém návrhu agrárního programu zdůrazňoval jako hlavní požadavek zajistit a upevnit za kapitalismu drobné soukromé vlastnictví. Od roku 1903 byl David poslancem Říšského sněmu; v roce 1919 se stal členem první koaliční vlády Německé republiky, v letech 1919—1920 byl ministrem vnitra, v letech 1922—1927 zástupcem vlády v Hesensku. Podporoval revanšistické snahy německého imperialismu; byl nepřitelem SSSR. V roce 1903 vydal knihu Sozialismus und Landwirtschaft [Socialismus a zemědělství], kterou Lenin nazval „hlavní revizionistickou prací v agrární otázce“. — 140—141, 154—157, 167—169, 171, 191, 222, 223, 231—245, 248, 249, 252—255, 262, 265, 276

DÉMOMBYNES Gabriel (nar. 1840) — francouzský advokát, znalec v oboru státního práva, autor práce Constitutions européennes [Evropské ústavy]. — 395

DICKENS Charles (1812—1870) — spisovatel, klasik anglického realismu. Ve svých románech vylíčil život buržoazní Anglie a projevil své hluboké sociální citění, talent pro dramaticko, humor a grotesku.

Marx řadil Dickense ke skvělé plejádě „současných anglických romanopisců, jejichž mistrně napsané a výmluvné stránky ukázaly světu víc politických a sociálních pravd než všichni profesionální

politikové, publicisté a moralisté dohromady“ (K. Marx-B. Engels, Spisy 10, Praha 1961, s. 674). — 321

DIETZ Johann Heinrich Wilhelm (1843—1922) — německý vydavatel sociálně demokratické literatury, poslanec Říšského sněmu v letech 1881—1918. Řídil nakladatelství sociálně demokratické strany ve Stuttgartu, které vydávalo Marxovy a Engelsovy spisy. V tiskárně nakladatelství se ilegálně tiskla první čísla ruského bolševického listu Jiskra, časopis Zarja a Leninův spis Co dělat? — 35, 41, 394

DITTENBERGER — hospodářský komisař, úředník státních zeměměřičských orgánů v Německu; prováděl průzkum rolnických hospodářství v Eisenachu. — 188

DOBRO LJUBOV N. A. (1836—1861) — ruský revoluční demokrat, literární kritik a materialistický filozof, blízký přítel N. G. Černyševského. Od podzimu 1857 řídil kritickou a bibliografickou rubriku časopisu Sovremennik, později se ujal též řízení satirické přílohy časopisu Svistok. Napsal řadu článků: *Tomnoje carstvo* [Říše temna], *Luč světa v tomnom carstve* [Paprsek světla v říši temna], *Čto takoje oblomovščina?* [Co je to oblomovščina?], *Kogda že pridot nastojaščij děň?* [Kdy přijde ten pravý den?] (česky ve Vybraných literárních statích 1950) aj., které jsou vzorem bojovné literární kritiky. Byl nesmiřitelným odpůrcem samoděržaví a nevolnictví, nenáviděl despotickou zvlášť a byl stoupencem lidového povstání proti carské vládě. — 377

DOLGORUKOV P. V. (1816—1868) — kníže, spisovatel a publicista, liberál. Předložil vládě memorandum o nutnosti osvobodit za výkup rolníky i s půdou. Byl za to pronásledován a v roce 1859 musel emigrovat. V emigraci napsal knihu *Pravda o Rossii*, v níž se vyslovil pro zavedení konstituční formy vlády v Rusku. Založil vlastní tiskárnu a vydával opoziční časopisy, noviny a brožury; v letech 1860—1861 list *Buduščnosť*, v roce 1862 časopis *Pravdivyj*, v letech 1862—1864 noviny *Listok*; přispíval do časopisu *Kolokol*, kritizoval feudální poměry v Rusku. Carská vláda odsoudila Dolgorukova v nepřítomnosti k doživotnímu vyhnanství, odňala mu šlechtický titul a zkonfiskovala jeho statky. — 82

DRAGOMANOV M. P. (1841—1859) — ukrajinský historik, etnograf a publicista, jeden z představitelů buržoazního liberalismu. Byl docentem na kyjevské univerzitě, přispíval do liberálních časopisů. Kritizoval carskou politiku a narodovoljovce, ale i sociální demokraty

a brojil proti teorii třídního boje a socialismu. Oporu v boji proti carismu viděl v zemstevním hnutí. V roce 1883 byl redaktorem časopisu *Volnoje slovo*, jenž se prohlásil za orgán zemstevní opozice.

Dragomanov patřil k nejvýznamnějším vůdcům umírněného křídla ukrajinského národně osvobozenického hnutí, dožadoval se kulturně národnostní autonomie. Roku 1889 vyšla v Ženevě jeho brožura *Liberalizm i zemstvo v Rossii* [*Liberalismus a zemstvo v Rusku*]; redigoval soubor Kavelinových a Turgeněvových dopisů Gercenovi a vydání Bakuninových dopisů Gercenovi a Ogarjovovi. — 42, 43, 49, 55, 56, 62

DRECHSLER Gustav — německý profesor, zakladatel a ředitel zemědělského ústavu v Göttingenu. Společně s W. Hennebergem vydával *Journal für Landwirtschaft* a napsal několik prací o zemědělství: *Die Statik des Landbaues* [*Statika obdělávání půdy*] (1869), *Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke* [*Výpočet náhrady za vyvlastněné pozemky*] (1873) aj. V roce 1887 byl zvolen do Říšského sněmu. — 244—247, 249—253, 272

DRUŽININ — inspektor lidových škol v Tverské gubernii. — 399

ENGELGARDT A. N. (1832—1893) — publicista, narodnik, agronom. Na svém batiščeveckém statku ve Smolenské gubernii se pokusil zavést racionální formy hospodaření, které Lenin charakterizuje v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*. Na příkladu tohoto hospodářství ukázal utopičnost narodnických teorií. Engelgardt psal pro časopis *Otčestvennyje zapiski* dopisy *Iz děrevni* [*Z vesnice*], které vyšly i knižně v roce 1882. Napsal též řadu dalších prací o zemědělství. Byl redaktorem časopisu *Chimičeskij žurnal* (1859—1860). — 236

ENGELGARDT A. P. (1845—1903) — kazaňský vicegubernátor od roku 1890, od roku 1893 archangelský a v letech 1901—1903 saratovský gubernátor. — 314—315, 317

ENGELS Bedřich (1820—1895) — spoluzakladatel vědeckého komunismu, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu, přítel a spolupracovník K. Marxe (životopis viz v Leninově článku *Bedřich Engels* — *Sebrané spisy 2*, Praha 1980, s. 15—27). — 33, 161—162, 165, 166

FILARET (vl. jm. Drozdov V. M.) (1782—1867) — reakční představitel ruské pravoslavné církve, horlivý obhájce nevolnictví. Od roku 1826 byl moskevským metropolitou. Na příkaz Alexandra II. sestavil

manifest carské vlády z 19. února 1861 o zrušení nevolnictví v Rusku.
— 345, 347

FISCHER Gustav (1845—1910) — nakladatel v Jeně, vydával zejména encyklopedické příručky; dnes toto nakladatelství vydává literaturu z oboru biologie, lékařství aj. — 186

FREJ — viz Lenin V. I.

FÜHLING Johann Joseph (1823—1884) — německý ekonom a odborník pro zemědělské stroje. Od roku 1864 redigoval Fühling's landwirtschaftliche Zeitung. V letech 1872—1880 byl profesorem na heidelberské univerzitě. Napsal knihu Ökonomie der Landwirtschaft [Ekonomika zemědělství]. — 137

GAVRILOV A. I. (nar. 1869) — dělník Obuchovova závodu, jeden z vůdců obuchovské stávky v květnu 1901. Byl zatčen a carský soud ho odsoudil k 6 letům nucených prací. — 301

GERCEN A. I. (1812—1870) — publicista a spisovatel, revoluční demokrat, pokračovatel děkabristických tradic, materialistický filozof. V době studií na moskevské univerzitě (1829—1833) stál v čele kroužku pokrokové, revolučně smýšlející mládeže. V roce 1834 byl spolu s jinými členy kroužku zatčen a v roce 1835 vypovězen do vyhnanství do Permi, později do Vjatky, do Vladimíru a Novgorodu. V roce 1842 se vrátil a žil v Moskvě. Filozofické práce, které v té době napsal — Diletantizm v nauke [Diletantismus ve vědě] (1842—1843; česky 1960) a Pisma ob izučenii prirody [Listy o studiu přírody] (1844—1846; česky 1954) — sehrály důležitou úlohu v rozvoji ruské materialistické filozofie. V lednu 1847 byl Gercen nucen emigrovat. Zpočátku žil v Paříži a v Nizze, v roce 1852 přesídlil do Londýna, kde založil ruskou tiskárnu. Nejdříve vydal několik revolučních provolání, brožur a článků a v roce 1855 začal vydávat almanach Poljarnaja zvezda; od roku 1857 vydával spolu s N. P. Ogarjovem časopis Kolokol. Protože si neuvědomoval buržoazně demokratickou podstatu hnutí roku 1848 a podstatu předmarxovského socialismu, nemohl pochopit ani buržoazní podstatu ruské revoluce a kolísal mezi demokratismem a liberalismem. V 60. letech se odklonil od liberalismu a přešel na stranu revoluční demokracie. V dopise Ogarjovovi vítal Gercen překlad Marxových děl do ruštiny.

Lenin zhodnotil Gercenovu úlohu v dějinách ruského osvobozenického hnutí v článku Památce Gercenově (1912) (viz Spisy 18, Praha 1958, s. 19). — 48, 49, 76

GERCENŠTEJN M. J. (1859—1906) — buržoazní ekonom, profesor moskevského zemědělského institutu, člen I. státní dumy, vedoucí činitel kadetské strany a její teoretik v zemědělských otázkách. Po rozpuštění I. státní dumy byl zavražděn ve Finsku černosotňovci. — 256

GOETHE Johann Wolfgang von (1749—1832) — významný německý básník a myslitel. — 201

GOGOL N. V. (1809—1852) — velký ruský spisovatel, jeden ze zakladatelů kritického realismu v ruské literatuře. Ve svých dílech podal kritický obraz života statkářů a úředníků v nevolnickém Rusku. — 334

GOLTZ Theodor Alexander^h (1836—1905) — německý ekonom a agronom, ředitel královeckého a později jenského zemědělského ústavu. Napsal řadu prací o zemědělských otázkách, v nichž hájil zájmy velkých pozemkových vlastníků. — 144, 145

GORDĚJENKO M. J. — předseda charkovské guberniální zemstevní správy v letech 1900—1901. — 337

GOREMYKIN I. L. (1839—1917) — ministr vnitra v letech 1895—1899, stoupenec monarchie. Snažil se oslabit a zlikvidovat reformy z 60. let (tzv. politika „kontrareforem“) a krutě potlačoval dělnické hnutí. Od dubna do srpna 1906 a od ledna 1914 do ledna 1916 byl předsedou rady ministrů. — 35, 41, 66—68

GORKIJ Maxim (vl. jm. Peškov A. M.) (1868—1936) — ruský spisovatel a dramatik, jeden z představitelů předrevoluční realistické literatury, zakladatel socialistického realismu. Uvedl do literatury zcela specifický svět lidí vyvržených měšťáckou společností a jejich svéráznou životní filozofií. Svým literárním dílem a svými názory na poslání socialistického umělce působil na vývoj ruské a sovětské literatury i na tvorbu četných pokrokových světových autorů. — 376—377

GRADOVSKIJ A. D. (1841—1889) — právník, profesor historie práva na petrohradské univerzitě, publicista, liberál. Na počátku 80. let psal články proti revolučnímu hnutí do časopisu Golos. Dokazoval, že je nutno provést umírněné reformy, které by neomezovaly absolutismus, ale zmírnily by současný režim zvláště a nezákonnosti. Když byl Golos v roce 1884 zastaven, věnoval se Gradovskij vědecké a pedagogické činnosti. — 60

GROSSMAN G. A. (vl. jm. Kovrov A.) (nar. 1863) — žurnalista, menševik. Psal do časopisů *Russkoje bogatstvo*, *Obrazovanije*, *Žizň*; přeložil do ruštiny knihu E. Davida *Socialismus a zemědělství*. K Říjnové revoluci zaujal nepřátelské stanovisko, v roce 1919 byl v Oděse spoluvydavatelem protisovětského menševického časopisu *Grjaduščij děň*, později emigroval. — 233, 234

HANNIBAL (247—183 př. n. l.) — kartaginský vojevůdce. V roce 216 př. n. l. dosáhl v bitvě u Cann významného vítězství nad Římany. Přisahal svému otci, že bude až do konce života bojovat proti Římanům, kteří porobili Kartágo. — 69, 70, 72, 85

HEGEL Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — německý filozof — objektivní idealista. Hegelova filozofie byla dovršením německého idealismu konce 18. a počátku 19. století. Historickou zásluhou Hegela je hluboké a všestranné zpracování idealistické dialektiky, která se stala jedním z teoretických zdrojů dialektického materialismu. Podle Hegela je celý přírodní historický i duchovní svět v neustálém pohybu, mění se, přetváří a vyvíjí; avšak objektivní svět, skutečnost, chápe Hegel jako výplod absolutního ducha, absolutní ideje. Pro Hegelovu filozofii je charakteristický hluboký rozpor mezi dialektickou metodou a konzervativním, metafyzickým systémem. Hegelovy sociálně politické názory byly reakční.

Hlavní práce: *Phänomenologie des Geistes* [Fenomenologie ducha] (1807; česky 1960), *Wissenschaft der Logik* [Logika jako věda] (1812—1816; slovensky pod názvem *Logika*, 1961), *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Encyklopedie filozofických věd] (1817), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Základy filozofie práva] (1821). Po jeho smrti byly vydány *Vorlesungen über die Ästhetik* [Přednášky o estetice] (1836—1838; česky pod názvem *Estetika*, 1966) a *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* [Přednášky o dějinách filozofie] (1833—1836; česky pod názvem *Dějiny filozofie I, II, III*; 1961, 1965, 1974). — 165

HECHT Moritz — německý ekonom a statistik, autor monografie o rolnickém hospodářství *Drei Dörfer der badischen Hard* [Tři vesnice bádenského Hardu] (1895); hájil v ní tezi buržoazních ekonomů o stabilitě drobného hospodářství za kapitalismu. Této knihy využívali revizionisté v boji proti marxismu. — 168—175, 193, 215, 222, 223, 235, 236

HELLRIEGEL Hermann (1831—1895) — německý agrochemik. Objevil asimilaci vzdušného kyslíku bakteriemi žijícími v kořenových hlízách

motýlokvětých rostlin. V letech 1856—1873 vedl pokusnou stanicí v Damme a od roku 1882 pokusnou stanicí v Bernburgu.

Hlavní práce: Beiträge zu den naturwissenschaftlichen Grundlagen des Ackerbaues mit besonderer Rücksicht auf die agrikulturchemischen Methoden der Sandkultur [Příspěvky k přírodovědeckým základům zemědělství, zejména k agrotechnickým metodám obdělávání písčité půdy] a (společně s N. Wilfarthem) Untersuchungen über die Stickstoffnahrung der Gramineen und Leguminosen [Studie o dusíkaté výživě travin a motýlokvětých rostlin]. — 157, 158

HELMs Emil — dánský katedrový socialista; autor knihy Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark [Sociálně demokratické a odborové hnutí v Dánsku]; vyšla roku 1907 v Lipsku. — 239

HERTZ Friedrich (nar. 1878) — rakouský ekonom, sociální demokrat, revizionista. V knize Die Agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus. Mit einer Vorrede von E. Bernstein [Agrární otázky ve vztahu k socialismu. S předmluvou E. Bernsteina] (1899) vystoupil proti marxistickému učení o agrární otázce, pokoušel se dokázat stabilitu malých rolnických hospodářství a jejich schopnost obstát v konkurenci s velkým hospodářstvím. Překlady Hertzovy knihy využívali v Rusku Bulgakov, Černov aj. v boji proti marxismu. — 113, 136, 137, 140—141, 143—144, 148, 152—157, 159—160, 168 až 171, 175—176, 184, 187—192, 199, 222, 223, 225—227, 231, 235

HUSCHKE Leo — německý buržoazní ekonom, autor práce Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthuringens [Výpočty čistého důchodu ze zemědělské výroby v malých, středních a velkých hospodářstvích doložené typickými příklady ze středního Durynska] (1902). — 186—187

IGNAŤJEV N. P. (1832—1908) — hrabě, jeden z nejreakčnějších představitelů carské vlády. Od roku 1881 byl ministrem vnitra. Podílel se na vypracování vyhlášky „o zesílené nebo mimořádné ochraně“, která posílila moc policie a despotismus místních orgánů. Ignatjev byl jedním ze zakladatelů kontrarevoluční organizace Svatá družina. Po roce 1905 stál v čele nejpravicejších kruhů reakční šlechty, požadující likvidaci všech ústupků demokracii, které carská vláda učinila v letech revolučního rozmachu. — 61—62, 81

ILJIN VI. — viz Lenin V. I.

ILJINSKIJ A. — překladatel Hertzovy práce Agrární otázky ve vztahu k socialismu. — 136

IVANOV K. V. — podplukovník, zástupce vedení Obuchovova závodu za květnových nepokojů v roce 1901. — 31, 32, 391

IVANOVSKIJ N. I. (1840—1913) — jeden z nejreakčnějších představitelů pravoslavného duchovenstva. Od roku 1869 byl profesorem na kazaňské bohoslovecké akademii. Bojoval proti různým rozkolnickým sektám a starověrcům. — 342

JAKOVENKO V. I. (nar. 1859) — publicista a zemstevní statistik. Pracoval v statistickém úřadě moskevského a tverského zemstva, v letech 1894—1901 řídil statistické práce petrohradského zemstva. Přispíval do časopisů Russkije vědomosti, Otčestvennyje zapiski a Severnyj věstnik. — 409

JAKOVLEVOVÁ M. (nar. 1883) — dělnice v petrohradské továrně na výrobu karet. Roku 1901 se zúčastnila stávky v Obuchovově závodě. — 301, 302

JANSON J. E. (1835—1893) — ekonom a statistik, profesor na petrohradské univerzitě. Byl členem statistické rady ministerstva vnitra, místopředsdou petrohradského guberniálního statistického výboru, členem Ruské zeměpisné společnosti a Svobodné ekonomické společnosti a od roku 1892 dopisujícím členem Ruské akademie věd. Účastnil se statistického průzkumu obchodu s obilím a pracoval v komisi pro průzkum domácího průmyslu. Organizoval sčítání obyvatelstva hlavního města a zabýval se zdravotnickou statistikou. Hlavní práce: O značeníi teorii renty Rikardo [O významu Ricardovy teorie renty] (1864), Sravnitel'naja statistika Rossii i zapadnoevropejskich gosudarstv [Srovnávací statistika Ruska a západoevropských států] (1878—1880), Opyt statističeskogo issledovanija o kresťjanskich nadělach i plaťožach [Výsledky statistického průzkumu rolnických přídělů a plateb] aj. — 228

JERMAKOV A. I. (nar. 1879) — dělník Obuchovova závodu, jeden z vůdců květnové stávky v závodě v roce 1901. Byl odsouzen k pěti letům nucených prací. — 301

JERMOLOV A. S. (1846—1917) — úředník carské vlády. Od roku 1893 byl ministrem státního majetku, v letech 1894—1905 ministrem

zemědělství a státního majetku, později členem Státní rady. V letech 1886—1888 byl viceprezidentem Svobodné ekonomické společnosti. Ve svých pracích o zemědělství prosazoval zájmy statkářské šlechty. V roce 1892 vydal knihu *Něurožaj i narodnoje bedstvije* [Neúroda a bída lidu], v níž se pokoušel ospravedlnit vládní politiku vůči hladovějícím rolníkům. — 102

Juzov (vl. jm. Kablic I. I.) (1848—1893) — publicista, narodnik. V 80.—90. letech se stal ideologem liberálních narodníků; spolupracoval s redakcí liberálně narodnického listu *Nědělja*. Hlavní práce: *Osnovy narodničestva* [Základy narodnictví] (1882) a *Inteligencija i narod v obščestvennoj žizni Rossii* [Intelligence a lid ve společenském životě Ruska] (1885). — 409

KABLUKOV N. A. (1849—1919) — ekonom a statistik, narodnik, profesor moskevské univerzity. V letech 1885—1907 byl vedoucím statistického oddělení moskevského guberniálního zemstva. Za jeho vedení byly sestaveny *Sborníky statistických údajů o Moskevské gubernii* (1877—1879). Ve svých pracích vycházel z myšlenky „stability“ drobného rolnického hospodářství, domníval se, že občina je schopna zabránit diferenciaci rolnictva. Bojoval proti marxismu a hlásal třídní smír. Lenin kritizoval Kablukovovy názory zejména v díle *Vývoj kapitalismu v Rusku*. V roce 1917 pracoval Kablukov v Hlavním pozemkovém výboru při prozatímní vládě a po Říjnové revoluci v Ústřední statistické správě; věnoval se rovněž pedagogické a publicistické činnosti. Hlavní práce: *Vopros o rabočich v selskom chozjajstve* [Dělníci v zemědělství] (1897), *Lekcii po ekonomii selskogo chozjajstva* [Přednášky z ekonomiky zemědělství] (1897), *Ob uslovijach razvitija krestjanskogo chozjajstva v Rossii* [Podmínky rozvoje rolnického hospodářství v Rusku] (1899), *Političeskaja ekonomija* [Politická ekonomie] (1918) aj. — 164

KARAVAJEV A. L. (1855—1908) — lékař, narodnik, významný činitel Rolnického svazu. Za Jekatěrinoslav byl zvolen do II. státní dumy, kde vedl frakci trudoviků, pracoval v agrární komisi, zabýval se agrární otázkou a otázkou výživy. Napsal několik brožur: *Partija i krestjanstvo v Gosudarstvennoj Dume* [Strana a rolnictvo ve Státní dumě], *Pravitelstvennyje obeščanija nasčot zemli i trebovanija krestjanskich děputatov* [Vládní sliby ohledně půdy a požadavky rolnických poslanců], *Novyje zemelnyje zakony* [Nové pozemkové zákony]. Těsně před volbami do III. státní dumy ho v Jekatěrinoslavi zavraždili černosotňovci. — 256

KATKOV M. N. (1818—1887) — publicista. Od roku 1851 redigoval list *Moskovskije vědomosti*, orgán monarchistické reakce. Sám se nazýval „věrným hlídacím psem samoděržaví“. Katkovovo jméno se stalo symbolem nejběsilější monarchistické reakce. — 43, 60, 62, 63, 88, 339, 347, 392

KAUTSKY Karl (1854—1938) — jeden z vůdců německé sociální demokracie a II. internacionály; zpočátku marxista, později renegát marxismu a ideolog centrismu. Zapojil se do socialistického hnutí v roce 1874. Jeho tehdejší názory byly směsicí lassallovství, novomalthuziánství a anarchismu. V roce 1881 se seznámil s Marxem a Engelsem a pod jejich vlivem se začal přiklánět k marxismu. Již v tomto období měl však sklony k oportunistu a Marx s Engelsem ho za to nejednou ostře kritizovali. V 80. a 90. letech napsal řadu teoretických a historických prací o různých otázkách marxistické teorie, které přispěly k propagaci marxismu: *Karl Marx's Ökonomische Lehren* [Ekonomické učení Karla Marxe] (1887; česky 1958), *Die Agrarfrage* [Agrární otázka] (1899; česky 1959) aj. Později zcela přešel na pozici oportunistu. Před první světovou válkou se stal centristou, za války otevřeným odpůrcem revolučního marxismu, svůj sociálšovinismus zastíral frázemi o internacionalismu. Kautsky byl zakladatelem teorie ultraimperialismu, jejíž reakční podstatu odhalil Lenin v pracích *Krach II. internacionály* (1915), *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* (1916) aj. Po Říjnové revoluci Kautsky napadal sovětské socialistické zřízení, diktaturu proletariátu.

Lenin teorie Kautského ostře kritizoval ve svých dílech *Stát a revoluce* (1917), *Proletářská revoluce a renegát Kautsky* (1918) aj. — 113, 114, 134, 136, 138, 140—143, 144, 145, 149, 154—159, 162—164, 167—168, 175—176, 187, 196, 206, 217, 226, 234, 236, 239

KAVELIN K. D. (1818—1885) — historik a právník, profesor na moskevské (1844—1848) a petrohradské (1857—1861) univerzitě, liberál. Přispíval do časopisů *Sovremennik*, *Otčestvennyje zapiski* a *Vestnik Jevropy*. V období příprav a provádění reformy z 19. února 1861 brojil proti revolučně demokratickému hnutí, schvaloval represivní carskou politiku a stranil vládě v jejím boji proti revoluci. — 47—49, 54

KENNAN George (1845—1924) — americký žurnalista a cestovatel. V letech 1865—1868 cestoval po Sibiři a vydal knihu *Tent Life in Siberia* [Kočovný život na Sibiři] (rusky 1872 v Petrohradě),

v roce 1870 navštívil Kavkaz, v letech 1885—1886 studoval na Sibiři život vyhnanců a vydal knihu *Siberia and the Exile System* [Sibiř a vyhnanství] (rusky 1890 v Paříži a Londýně, česky *Na Sibiři, dojmy a úvahy z cest*, 1891), v níž popsal těžké podmínky politického vyhnanství. Carská vláda knihu zakázala. Když přijel Kennan v roce 1901 opět do Petrohradu, byl z Ruska okamžitě vypovězen. — 55

KINKEL Gottfried (1815—1882) — německý básník a publicista, maloburžoazní demokrat, Marxův a Engelsův odpůrce. — 373

KLAWKI Karl — německý buržoazní ekonom, autor práce *Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs* [O konkurenční schopnosti zemědělské malovýroby] (1899). — 176—185, 193, 206, 213, 236, 254

KLINGENBERG N. M. (nar. 1852) — v roce 1901 gubernátor ve Vjatce, v letech 1905—1906 v Mogilevu. — 319

KOGAN-GRINĚVIČ M. G. (Kruglov) (nar. 1874) — sociální demokrat, menševik. Pracoval v odborovém hnutí, byl činný v oportunistickém Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí, v letech 1900—1902 psal do listu *Rabočaja mysl*. Po rozkolu v SDDSR se přiklonil k menševikům. V letech 1906—1908 přispíval do listu *Tovarišč*, orgánu levých kadetů. Po Říjnové revoluci pracoval v odborech. — 279

KONDOIDI V. G. — samarský vicegubernátor po roce 1900, autor rozšířeného termínu „třetí živel“, jímž se označovala radikální inteligence, sloužící v zemstvech, městských správách apod. — 333—335, 340

KOŠELJOV A. I. (1806—1883) — šlechtic, slavjanofil, publicista. Roku 1862 vydal v Lipsku knihu *Konstitucija, samoděržavije i zemskaja дума* [Ústava, samoděržaví a zemstevní дума], v níž vystoupil proti ústavě a hájil myšlenku svolat zemstevní dumu jakožto poradní orgán carské samovlády. V letech 1880—1882 vydával list *Zemstvo*, v němž se domáhal nejreakčnějších opatření vůči Polsku. — 47, 48

KRIČEVSKIJ B. N. (1866—1919) — ruský sociální demokrat, publicista, představitel ekonomismu. Koncem 80. let pracoval v sociálně demokratických kroužcích v Rusku; počátkem 90. let emigroval; v zahraničí se přiklonil ke skupině *Osvobození práce* a podílel se na její

ediční činnosti. Brzy se však s touto skupinou rozešel. Koncem 90. let se stal jedním z čelných představitelů oportunistického Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí a redaktorem jeho orgánu *Rabočeje dělo*, v němž propagoval Bernsteinovy názory. Po II. sjezdu SDDSR činnosti v sociálně demokratickém hnutí zanechal.
— 281—283, 356

KRUGLOV — viz Kogan-Griněvič M. G.

KRUZE N. F. (1823—1901) — publicista a veřejný činitel. V letech 1855—1858 působil jako cenzor, v roce 1865 byl zvolen předsedou petrohradské zemstevní správy. Za opozici vůči vládě byl na carův příkaz z této funkce odvolán a vypovězen do Orenburgu (roku 1867). Později se věnoval publicistické činnosti, psal do časopisů *Vestnik Jevropy*, *Russkij vestnik* a *Russkaja starina*. — 52

K. T. — 349

KUTZLEB W. — německý ekonom, autor práce *Ist der bauerliche Wirtschaftsbetrieb mit dem der grossen Güter konkurrenzfähig?* [Mohou rolnická hospodářství konkurovat velkostatkům?], jež vyšla roku 1885 v *Landwirtschaftliche Jahrbücher*. — 137

LAGERMARK G. I. (nar. 1843) — profesor organické chemie na charkovské univerzitě. V letech 1889—1901 byl rektorem, přednášel v charkovském veterinářském institutu, roku 1902 odešel do penze. Politickými názory patřil k odpůrcům pokrokového společenského hnutí. — 378

LANSKOJ S. S. (1787—1862) — člen Státní rady carského Ruska, v letech 1855—1861 ministr vnitra. V době příprav reformy z 19. února 1861 byl členem Tajného výboru pro rolnickou otázku. V roce 1857 předložil návrh hlavních zásad zrušení nevolnictví, podle něhož měli být rolníci osvobozeni za výkup. Tímto návrhem Lanskoj do značné míry ovlivnil vyděračský, feudální charakter reformy.
— 49

LASSALLE Ferdinand (1825—1864) — německý maloburžoazní socialista, spisovatel, účastník revoluce 1848—1849. Od té doby udržoval styky s Marxem a Engelsem. Lassalle byl spoluzakladatelem Všeobecného německého dělnického spolku (1863), který měl pro německé dělnické hnutí pozitivní význam, ale vinou Lassalla jakožto předsedy se spolek vyvíjel oportunisticky. Lassallovci chtěli legální

agitací za všeobecné volební právo a vytvářením výrobních družstev, dotovaných junkerským státem, realizovat myšlenku „svobodného lidového státu“. Lassalle podporoval Bismarckovu politiku sjednocení Německa „shora“ pod vedením reakčního Pruska. Opportunistická politika lassallovců brzdila činnost I. internacionály a vytvoření skutečně dělnické strany v Německu, bránila třídnímu uvědomění dělníků. Teoretické a politické chyby lassallovců ostře kritizoval Marx v Kritice gothajského programu a Lenin ve Státu a revoluci a jiných pracích. — 373

LENIN V. I. (Vl. Iljin, Frej, T. Ch.) (1870—1924) — viz Životopisná data. — 84, 114, 240, 255, 279, 355

LEROY-BEAULIEU Anatole (1842—1912) — francouzský liberální publicista, profesor dějepisu. V letech 1872—1881 navštívil čtyřikrát Rusko. Napsal knihu *L'Empire des Tsars et Russes* [Říše carů a Rusové] o ruském státním a společenském zřízení a řadu prací o dějinách, hospodářství a mezinárodních vztazích evropských zemí. — 49

LIEBIG Justus von (1803—1873) — německý chemik, jeden ze zakladatelů agrochemie a nauky o půdě. Objevil zákon obnovování organických a minerálních látek v půdě. Liebigovy práce vysoce hodnotil K. Marx. Hlavní práce: *Chemische Briefe* [Dopisy o chemii], *Anleitung zur Analyse organischer Körper* [Příručka k rozboru organických látek], *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie* [Chemie a její použití v zemědělství a fyziologii]. — 124, 157, 162, 242

LIEBKNECHT Wilhelm (1826—1900) — význačný pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí, publicista, jeden ze zakladatelů a vůdců Sociálně demokratické strany Německa, otec Karla Liebknechta. Účastnil se revoluce 1848—1849 v Německu, po její porážce emigroval nejdříve do Švýcarska a později do Londýna, kde se sblížil s Marxem a Engelsem a stal se členem Svazu komunistů. Po návratu do Německa roku 1862 a po založení I. internacionály byl jedním z nejhorlivějších propagátorů jejích revolučních myšlenek a organizátorem sekcí internacionály v Německu. Od založení jednotné Socialistické dělnické strany Německa (1875) byl Liebknecht až do konce svého života členem jejího představenstva a odpovědným redaktorem ústředního orgánu *Vorwärts*. V letech 1867—1870 byl poslancem Severoněmeckého říšského sněmu a po roce 1874 byl několikrát zvolen poslancem Německého říšského sněmu (1874

- až 1900). Parlamentní tribuny využíval k odhalování reakční zahraniční i vnitřní politiky pruských junkerů. Za revoluční činnost byl několikrát žalářován. Aktivně se podílel na založení II. internacionály. — 21, 22
- LJUBOŠČINSKIJ M. N. (1817—1889) — vrchní prokurátor prvního oddělení senátu v období příprav a provádění rolnické reformy. Podal četné připomínky k návrhu statutu civilního soudnictví, které vyvolaly nelibost carské vlády. V posledních letech svého života byl předsedou rady pro vězeňské záležitosti. — 52
- LOCHTIN V. M. (1849—1919) — hydrotechnik a hydrolog. V letech 1892—1899 byl náčelníkem kazaňského železničního okruhu. V říjnu 1901 byl pozván k soudu jako svědek v procesu s volžskými železničními inženýry obžalovanými ze zpronevěry. Protože byl do případu zapleten, nedostavil se k přelíčení. — 333
- LORIS-MELIKOV M. T. (1825—1888) — hrabě, generál. V dubnu 1880 byl jmenován předsedou Nejvyšší komise pro ochranu státního pořádku a veřejného klidu, od srpna 1880 byl ministrem vnitra. Jeho politice se dostalo přezdívky politika „vlčí tlamy“ a „liščího ohonu“ a období jeho ministerské činnosti označoval tisk ironicky „diktaturou srdce“. Po 1. březnu 1881, kdy carská vláda skoncovala s politikou lavírování, odešel Loris-Melikov do výslužby. — 57—61, 70, 81
- LUDVÍK XVI. (1754—1793) — francouzský král (1774—1792) z dynastie Bourbonů. Za Velké francouzské revoluce byl sesazen, odsouzen Konventem, uznán vinným ze spiknutí proti svobodě národa a bezpečnosti státu a 21. ledna 1793 popraven gilotinou. — 58
- MACK P. — východopruský statkář, autor studie o úloze strojové techniky a elektrifikace v zemědělství. — 147, 149—150
- MAKARIJ (1482—1563) — metropolita, církevní a politický činitel. — 347
- MAKAROV V. A. — železniční inženýr. Kolem roku 1900 byl náčelníkem kazaňského železničního okruhu. V říjnu 1901 svědčil v procesu proti volžským železničním inženýrům obviněným ze zpronevěry státních prostředků. — 333
- MALTHUS Thomas Robert (1766—1834) — anglikánský kněz, zaklada-

tel teorie zabývající se přelidněním a způsoby jeho odstranění. V díle *An Essay on the Principle of Population* [Pojednání o populačním principu] (1798) se pokoušel dokázat, že příčiny přelidnění a bídy nelze hledat v ekonomických podmínkách života společnosti, ale v přírodě, v absolutním nedostatku existenčních prostředků. Podle Malthusova „teoretického schématu“ roste výroba existenčních prostředků pouze aritmetickou řadou, zatímco počet obyvatel, není-li brzděn, řadou geometrickou. Malthus ospravedlňoval války, epidemie a jiné pohromy snižující počet obyvatel; vyzýval pracující, aby neuzavírali sňatky. „Malthusovy vědecké závěry jsou ‚ohleduplné‘ vůči vládnoucím třídám vůbec a vůči reakčním elementům těchto vládnoucích tříd zvláště; to znamená, že falšuje vědu pro zájmy těchto tříd“ (K. Marx, *Teorie o nadhodnotě II*, Praha 1964, s. 122). V Rusku zastával Malthusovo stanovisko Struve, Bulgakov aj. Dnešní imperialistická buržoazie křísí Malthusovy teorie a využívá jich v boji proti pracujícím a k ospravedlnění imperialistické politiky. — 123, 125

MARTYNOV A. S. (1865—1935) — člen různých narodovoljovských kroužků v 80. letech. Po četných represáliích emigroval. Stal se jedním z teoretiků ekonomismu a členem redakce časopisu *Rabočeje dělo*. Na II. sjezdu SDDSR se přiklonil k menševikům a záhy se stal jedním z menševických vůdců. V letech reakce patřil k likvidátorům, za první světové války k menševikům-internacionalistům. Pod vlivem Říjnové revoluce se s menševismem rozešel a v roce 1923 byl na XII. sjezdu strany přijat do KSR(b). Pracoval v Institutu Marxe a Engelse a od ledna 1924 byl členem redakce časopisu *Kommunističeskij Internacional*. — 283, 372

MARX Karel (1818—1883) — zakladatel vědeckého komunismu, geniální myslitel, velkán revoluční vědy, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu [viz stať V. I. Lenina „Karel Marx (Stručný životopis a výklad marxismu)“ — *Spisy* 21, Praha 1959, s. 37—87]. — 85, 109, 116, 119—133, 138, 140, 147, 157, 159, 161, 163, 193, 235, 240, 242, 255, 268, 373, 408

MASLOV P. P. (1867—1946) — ekonom, sociální demokrat, autor řady prací o agrární otázce, v nichž se pokusil revidovat marxismus. Přispíval do časopisů *Žizň*, *Načalo* a *Naučnoje obozrenije*. Po II. sjezdu SDDSR se připojil k menševikům a vytyčil menševický program municipalizace půdy. V letech reakce byl likvidátorem, za první světové války sociálšovinistou. Po Říjnové revoluci zanechal politické činnosti a věnoval se pedagogické a vědecké práci. V roce

1929 byl jmenován řádným členem Akademie věd. — 133, 146, 242

MICHAJLOV M. I. (1826—1865) — revolucionář, básník, publicista a překladatel, přítel Černyševského a Dobroljubova. Roku 1861 vydal v Londýně svolání Mladé generaci a rozšiřoval je v Rusku. V roce 1862 byl na udání provokatéra zatčen a poslán na nucené práce. Zemřel na tuberkulózu. — 44

MICHAJLOVOVÁ P. — výpomocná zaměstnankyně ve státní výčepně lihovin, svědkyně v procesu s účastníky květnových nepokojů roku 1901 v petrohradském Obuchovově závodě. — 301

MICHAJLOVSKIJ N. K. (1842—1904) — význačný teoretik liberálního narodnictví, publicista, literární kritik, pozitivistický filozof, jeden z představitelů subjektivní školy v sociologii. Svou publicistickou činnost zahájil v roce 1860. V roce 1868 se stal spolupracovníkem a později redaktorem časopisu Otčestvennyje zapiski; roku 1892 se stal vedoucím redaktorem časopisu Russkoje bogatstvo, na jehož stránkách ostře útočil proti marxistům. Názory Michajlovského kritizoval Lenin ve své práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (1894) a v jiných a Plechanov v knize O vývoji monistického názoru na dějiny. — 157, 408—409

MIKULÁŠ I. (ROMANOV) (1796—1855) — ruský car (1825—1855). — 45, 46, 48, 347

MIKULÁŠ II. (ROMANOV) (1868—1918) — poslední ruský car (1894 až 1917). Dne 17. července 1918 byl na rozkaz uralského oblastního sovětu dělnických a vojenských zástupců v Jekatěrinburgu (Sverdlovsk) zastřelen. — 64, 69—71, 105, 347, 358, 361

MILJUTIN D. A. (1816—1912) — hrabě, generál-polní maršálek, ruský vojevůdce a státník. V letech 1861—1881 byl ministrem války; za jeho éry byly provedeny vojenské reformy. Napsal četná vědecká pojednání o vojenské statistice a o dějinách válek. — 70

MILJUTIN N. A. (1818—1872) (bratr D. A. Miljutina) — hrabě. Řídil přípravu Nařízení z 19. února 1861; domníval se, že carismus lze upevnit provedením umírněných liberálních reforem. K revolučnímu hnutí zaujímal nepřátelský postoj, vystoupil proti národně osvobozeneckému hnutí v Polsku 1863. Napsal četné statistické práce. — 43, 49

MÜLBERGER Arthur (1847—1907) — německý lékař, vulgární socialista, stoupenec Proudhonova učení. Jeho články o bytové otázce, otištěné v listě *Der Volksstaat*, přiměly Engelse k ostré kritice. Mülberger přispíval do časopisu *Die Zukunft*, jenž byl orgánem pravého křídla německé sociálně demokratické strany. — 165

N. -ON, NIKOLAJ -ON — viz Danielson N. F.

NAPOLEON III. (vl. jm. Bonaparte Ludvík) (1808—1873) — synovec Napoleona I., francouzský císař (1852—1870). Po revoluci roku 1848 byl zvolen francouzským prezidentem; v roce 1851 provedl státní převrat, nastolil osobní diktaturu a 2. prosince 1852 se prohlásil císařem.

Jeho dobrodružná zahraniční politika se řídila zájmy velkoburžoazie, vnitřní politika se vyznačovala terorem a zesílením byrokracie. Po porážce ve válce s Pruskem (1870) byl svržen. — 87

NIKANOR (vl. jm. Kamenskij N. T.) (1847—1910) — jeden z představitelů reakčních kruhů pravoslavného duchovenstva; napsal četná pojednání o teologických otázkách. V letech 1901—1902 byl orelským biskupem. — 342

NIKITĚNKO A. V. (1805—1877) — akademik, zabýval se dějinami ruské literatury, liberál. Napsal memoáry *Zapiski i dněvník*. *Moja povest' o samom sebe i o tom, „čemu svidětel v žizni byl“* [Zápisy a deník. Vyprávění o mém vlastním životě a o tom, „čeho jsem byl svědkem“] (Petrohrad 1893), které obsahují mnoho cenných údajů o období vlády Mikuláše I. a Alexandra II. — 43, 53

NIKON (1605—1681) — patriarcha. Provedl řadu církevních reforem. Snažil se podřídit státní moc církvi. — 347

NOVOSJOLOV M. A. — kandidát teologických věd. — 343

OBOLENSKIJ I. M. (1845—1910) — kníže, po roce 1900 chersonský a později charkovský gubernátor, monarchista. Zakazoval soukromým osobám poskytovat rolníkům pomoc. Roku 1902 krutě potlačil vzpoury rolníků v Charkovské gubernii, bestiálně zúčtoval s celými vesnicemi. V roce 1904 byl jmenován generálním gubernátorem ve Finsku; v říjnu 1905 krutě potlačil revoluční povstání v Helsingforsu [Helsinkách]. Poté odešel do výslužby. — 306—308

OBRUČEV V. A. (1836—1912) — publicista, účastník revolučně demo-

kratického hnutí 60. let. Spolupracoval s Černyševským a Dobroľubovem v časopise *Sovremennik*. Za rozšiřování ilegálního provolání *Velikoruss* byl v roce 1862 vypovězen na Sibiř. Po návratu z vyhnanství byl úředníkem námořní správy. V roce 1906 odešel do výslužby. — 44

OM. — spolupracovník listu *Priazovskij kraj*. — 318

PANTĚLEJEV L. F. (1840—1919) — ruský spisovatel, publicista, účastník revolučního hnutí 60. let. Za členství v organizaci *Zemlja i volja* v letech 1861—1862 byl odsouzen k šesti letům nucených prací, ale pak mu byl trest změněn v nucený pobyt na Sibiři. Po návratu do Petrohradu v roce 1901 podepsal manifest literátů proti bití demonstrantů 4. března na Kazaňském náměstí a byl za to na tři roky vypovězen z Petrohradu. Později se přiklonil ke kadetům a věnoval se vydavatelské činnosti. Napsal knihu vzpomínek o společenském hnutí 60. let. — 45

PASTEUR L. (1822—1895) — francouzský chemik a bakteriolog, zakladatel stereochemie, mikrobiologie a imunologie. Objevil možnost očkování proti sněti slezinné a vzteklině. — 157

PERELS Emil (1837—1893) — německý profesor, odborník pro zemědělské stroje a meliorace. Přednášel na vysokých školách v Berlíně, v Halle i ve Vídni. Psal vědecká pojednání o konstrukci zemědělských strojů. — 137

PEREVERZEV D. — kněz farnosti v Orelské gubernii. — 344—345

PETR I. (Veliký) (1672—1725) — ruský car (1682—1725). — 347

PETR III. (1728—1762) — ruský car (1761—1762), vnuk Petra I. — 347

PISAREV D. I. (1840—1868) — ruský revoluční demokrat a literární kritik, materialistický filozof. Po studiích v roce 1861 se stal hlavním redaktorem časopisu *Ruskoje slovo*. Dne 2. července 1862 byl zatčen za článek vyzývající ke svržení samoděržaví. Byl čtyři a půl roku vězněn v Petropavlovské pevnosti, kde napsal řadu článků o literatuře, přírodních vědách a filozofii. Po propuštění v listopadu 1866 psal do časopisů *Dělo* a *Otěčestvennyje zapiski*. Kritizoval nevolnictví, západoevropský kapitalismus a liberalismus; propagoval myšlenky socialismu a prosazoval revoluční cestu přeměny společnosti. Zároveň však podceňoval úlohu lidových mas. Z materia-

listických pozic kritizoval idealistickou filozofii, reakční estetiku a „čisté umění“ a zdůrazňoval společenský dosah literatury a umění. Hlavní poslání literatury spatřoval ve službě lidu. Pisarev značně ovlivnil utváření revolučních názorů pokrokových vrstev ruské společnosti. — 409

PLECHANOV G. V. (1856—1918) — ruský marxistický filozof, literární historik a estetik, první propagátor marxismu v Rusku, sociální demokracie a II. internacionály. Jako student navázal v roce 1875 spojení s narodniky a s petrohradskými dělníky a zapojil se do revoluční činnosti. V roce 1877 se stal členem narodnické organizace Zemlja i volja a po jejím rozštěpení v roce 1879 se postavil do čela nově vytvořené narodnické organizace Čornyj pereděl. V roce 1880 emigroval, rozešel se s narodnictvím a v roce 1883 založil v Ženevě první ruskou marxistickou organizaci — skupinu Osvobození práce. Po únorové buržoazně demokratické revoluci roku 1917 se vrátil do Ruska a podporoval prozatímní vládu; k Říjnové revoluci se stavěl negativně.

Nejdůležitější teoretické práce: Socializm i političeskaja borba [Socialismus a politický boj] (1883; česky ve Vybraných filozofických spisech I, 1959), Naši raznoglasija [Naše neshody] (1884), K voprosu o razvitiu monističeskogo vzgljada na istoriju [O vývoji monistického názoru na dějiny] (1895; česky VFS I, 1959), Beiträage zur Geschichte des Materialismus [Příspěvky k dějinám materialismu] (1896; česky VFS II, 1960), Obosnovanije narodničestva v trudach g-na Voroncova (V. V.) [Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.)] (1896), O materialističeskom ponimanii istorii [O materialistickém pojetí dějin] (1897; česky VFS II, 1960), K voprosu o roli ličnosti v istorii [O úloze osobnosti v dějinách] (1898; česky VFS II, 1960) aj. — 21, 293, 375

POBĚDONOSCEV K. P. (1827—1907) — reakční státník carského Ruska, nejvyšší prokurátor synodu, faktický předseda vlády a hlavní inspirátor bezuzdné feudální reakce za vlády Alexandra III. Hrál významnou úlohu i za cara Mikuláše II. Celý svůj život houževnatě bojoval proti revolučnímu hnutí. Hájil carský absolutismus, byl nesmiřitelným odpůrcem buržoazních reforem 60. let a nepřítelem vědy a osvěty. Při vzestupu buržoazně demokratické revoluce v říjnu 1905 byl nucen odstoupit. — 347

PREOBRAŽENSKIJ I. — autor dopisu charkovskému arcibiskupovi Ambrosiovi, jenž byl otištěn roku 1901 v 8. čísle časopisu Věra i razum. — 346

PRINGSHEIM Otto (nar. 1860) — německý ekonom, odborník pro využití elektrotechniky v zemědělství. — 146—148, 150

PROUDHON Pierre Joseph (1809—1865) — francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden ze zakladatelů anarchismu. V roce 1840 vydal knihu *Qu'est-ce que la propriété?* [Co je vlastnictví?]. Prosazoval zachování drobného vlastnictví, velké kapitalistické vlastnictví prohlašoval za krádež. Navrhoval, aby byla založena lidová banka, která by poskytovala dělníkům bezúročný úvěr a pomáhala jim získat vlastní výrobní prostředky a stát se tak drobnými vlastníky. Hájil reakční a utopickou ideu organizace „spravedlivé směny“ mezi jednotlivými výrobci zboží v kapitalistických podmínkách. V roce 1846 vydal knihu *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère* [Systém ekonomických rozporů aneb Filozofie bídy], ve které vyložil své maloburžoazní filozofické a ekonomické názory. Marx v díle *Bída filozofie* podrobil Proudhonovu knihu kritice a dokázal její vědeckou neudržitelnost. Za revoluce 1848 byl Proudhon zvolen do Ústavodárného shromáždění. Schvaloval bonapartistický převrat z 2. prosince roku 1851. — 165

PUDOR Heinrich (nar. 1855) — německý buržoazní politik. Byl spolupracovníkem a vydavatelem mnoha pravicových, reakčních časopisů. — 255, 262, 276

R. M. — autor oportunistického článku *Naše skutečnost*, otištěného ve zvláštní příloze listu *Rabočaja mysl* v září 1899. — 73

R. N. S. — viz Struve P. B.

RADIŠČEV A. N. (1749—1802) — ruský spisovatel, materialistický filozof, revoluční osvícenec, autor proslulé knihy *Putěšestvije iz Petěrburga v Moskvu* [Putování z Petrohradu do Moskvy] (česky 1954), kterou vlastním nákladem vytiskl ilegálně roku 1790. Dílo bylo prvním otevřeným protestem proti nevolnictví a bylo přijato jako vášnivá výzva k lidové revoluci a svržení carismu.

Na rozkaz Kateřiny II. byl Radiščev uvězněn v Petropavlovské pevnosti a odsouzen k trestu smrti, který byl změněn v desíleté vyhnanství na Sibiři (Ilimskij ostrov). Ve vyhnanství napsal Radiščev filozofický traktát *O čeloveke, o jeho smertnosti i bessmertii* [O člověku, jeho smrtelnosti a nesmrtelnosti] a další práce. V roce 1796 byl omilostněn a žil pod přísným policejním dohledem ve vesnici Němcovo v Kalužské gubernii. Roku 1801 se směl vrátit do

Petrohradu a byl jmenován do komise pro sestavení souboru zákonů. Navrhl okamžité zrušení nevolnictví a vyhlášení rovnosti všech stavů před zákonem. Z obav před novým pronásledováním spáchal sebevraždu.

Radiščeovy spisy i jeho činnost měly obrovský vliv na rozvoj revolučně osvobozenického hnutí v Rusku. — 47

RICARDO David (1772—1823) — významný anglický ekonom, autor děl *On the Principles of Political Economy and Taxation* [Zásady politické ekonomie a zdanění] (1817; česky 1956), *On Protection to Agriculture* [O ochraně zemědělství] (1822) a jiných prací, jimiž vrcholí klasická politická ekonomie. Ricardo zastával zásadu volné konkurence a požadoval odstranění všech omezení brzdících rozvoj kapitalistické výroby. Rozvinul Smithovu teorii hodnoty, kterou považoval za základ celé politické ekonomie, a dokázal, že hodnota je určována prací vynaloženou na výrobu zboží a z tohoto zdroje vznikají jak mzda dělníka, tak i bezpracný důchod — zisk a renta. Formuloval ekonomický zákon protichůdných zájmů jednotlivých tříd, nechápal však historický charakter kapitalistické výroby, kterou pokládal za věčnou. Neuvědomoval si společenský charakter hodnoty ani rozdíl mezi hodnotou a výrobní cenou; nepochopil původ a podstatu peněz.

Ricardovy teoretické názory kritizoval Marx v *Kapitálu*, v Teoriích o nadhodnotě a v jiných dílech. — 121—123, 125, 130, 132

RICHTER Eugen (1838—1906) — jeden z vůdců německé „strany svobodomyšlných“, která vyjadřovala zájmy liberální buržoazie. Nenáviděl socialismus a propagoval myšlenky třídního smíru proletariátu s buržoazií. Odrazem tohoto myšlení je pamflet *Sozialdemokratische Zukunftsbilder* [Sociálně demokratické obrazy budoucnosti] (česky pod názvem *V budoucím sociálně demokratickém státě*, 1892). V knize vylíčil legendu o „šetrné Anežce“ a snažil se dokázat, že pracující a buržoazie jsou si rovni. — 156—157

RJABUŠINSKIJ P. P. (nar. 1871) — moskevský bankéř a průmyslník; jeden z vůdců kontrarevoluce. Od roku 1907 vydával list *Útro Rossii*, jenž hájil zájmy velkoburžoazie. V srpnu 1917 vyhrožoval, že zardousí revoluci „kostnatou rukou hladu“; patřil k inspirátorům a organizátorům Kornilovy vzpoury. Po Říjnové revoluci emigroval do Francie, kde řídil kontrarevoluční protisovětskou činnost. — 98

RJAZANOV (vl. jm. Goldendach D. B.) (1870—1938) — účastník sociál-

ně demokratického hnutí 90. let. Zastával stranické funkce v Oděse, v Petrohradě i v zahraničí. V emigraci kolísal mezi jiskrovci a ekonomisty a založil skupinu Borba. Na pokyn Sociálně demokratické strany Německa připravoval vydání Spisů K. Marxe a B. Engelse. Za první světové války patřil k centristům, psal do menševicko-trockistických listů Golos a Naše slovo. Po únorové buržoazně demokratické revoluci se vrátil do Ruska, pracoval v odborovém hnutí a stal se členem KSR(b). Po Říjnové revoluci pracoval v odborech. Věnoval se vědeckovýzkumné práci v oboru dějin strany a mezinárodního dělnického hnutí. Byl zakladatelem a ředitelem Institutu K. Marxe a B. Engelse. V roce 1931 byl z VKS(b) vyloučen. — 408—410

ROBESPIERRE Maximilien Marie Isidore de (1758—1794) — ústřední postava Velké francouzské revoluce. Stál v čele jakobínské diktatury a zasloužil se o porážku girondistů. Byl mezi lidem velice populární; dostalo se mu přezdívky „nepodplatitelný“. Po svržení jakobínů reakcí 27. července 1794 (9. thermidoru podle republikánského kalendáře) byli Robespierre a jeho stoupenci zatčeni a bez soudu popraveni. — 342

RODBERTUS-JAGETZOW Johann Karl (1805—1875) — německý ekonom, pruský velkostatkář, katedrový socialista. Měl v úmyslu zachovat „alespoň pro nejbližších 500 let privilegovanou třídu...“, jak napsal Engels (K. Marx - B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 216). Rodbertus začal rozlišovat nadhodnotu a její speciální formy, ale vědecky je nevysvětlil. Příčinu hospodářských krizí viděl v neúplné spotřebě, a nikoli v základním rozporu kapitalismu. Hlavní práce: Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände [K poznání hospodářských poměrů v našem státě] (1842), Soziale Briefe an v. Kirchmann [Sociální dopisy von Kirchmannovi] (1850—1851, 1884). — 129

RODZJANKO M. V. (1859—1924) — velkostatkář, jeden z vůdců strany obchodní, průmyslové a zemědělské velkoburžoazie (Svaz 17. října), monarchista. Po roce 1900 byl předsedou jekatěrinoslavské guberniální zemstevní správy, předsedou III. a pak i IV. státní dумы. Za únorové buržoazně demokratické revoluce organizoval kontrarevoluční centrum — „prozatímní výbor“ Státní dумы a později „tajnou poradu“ členů Státní dумы. Patřil k vůdcům Kornilovovy vzpoury. Po Říjnové revoluci se připojil k Děnikinovi; pokoušel se sjednotit všechny kontrarevoluční síly k boji proti sovětské moci. Později emigroval. — 337

ROTHSCHILDOVÉ — finančníci. Ovládají rozvětvenou síť bank v mnoha zemích a ovlivňují jejich hospodářství a politiku. — 155

ROŽDĚŠTVENSKIJ P. — protojerej, předseda rady orelského pravoslavného petropavlovského bratrstva a orelského eparchiálního misiónářského sjezdu. — 343—345

RUGE A. (1802—1880) — německý radikální publicista, mladohegelovec, maloburžoazní demokrat. V roce 1848 se stal poslancem frankfurtského Národního shromáždění (levé křídlo); v padesátých letech byl jedním z vůdců maloburžoazní emigrace v Anglii; po roce 1866 patřil k národním liberálům. — 373

RYMARENKO S. (nar. 1839) — student chirurgické akademie v Petrohradě, člen tajného spolku Zemlja i volja. V roce 1862 byl zatčen spolu s Černyševským a Sernem-Solovjovičem. Byl vypovězen z Petrohradu a nesměl se zdržovat ve velkých městech. — 45

SALTYKOV-ŠČEDRIN M. J. (1826—1889) — ruský spisovatel, satirik, revoluční demokrat. Kritizoval feudálně absolutistický režim v Rusku a vytvořil celou galérii typů statkářských tyranů, carských byrokratů, bázlivých liberálů a jako první v ruské krásné literatuře zachytil procesy probíhající na poreformní vesnici, vytvořil nesmrtelné typy (např. Jidáška v románu Gospoda Golovjovy [Golovlevské panstvo] (1875—1880, česky 1955), které připomíná Lenin ve svých pracích, když demaskuje různé protilidové sociální skupiny a politické strany. Díla Saltykova-Ščedrina vysoce ocenil rovněž K. Marx. V letech 1863—1864 byl Saltykov členem redakce revolučně demokratického časopisu Sovremennik, v roce 1868 členem redakce časopisu Otěčestvennyje zapiski a po Někrasovově smrti v roce 1878 odpovědným redaktorem tohoto časopisu. Stal se duchovním vůdcem demokratické inteligence, pokračoval v tradicích revoluční demokracie 60. let. — 201

SERNO-SOLOVJOVIČ A. A. — bratr N. A. Serna-Solovjoviče. — 48

SERNO-SOLOVJOVIČ N. A. (1834—1866) — ruský revoluční demokrat. Účastnil se práce Hlavního výboru pro rolnickou otázku, jenž měl připravit rolnickou reformu, ale přesvědčil se, že za daných podmínek není skutečné osvobození rolníků možné. Začátkem roku 1860 zanechal služby v úřadě a odjel do ciziny, kde se sblížil s Gercenem. Roku 1861 vydal v Berlíně brožuru Okončateľnoje rešenije krestjanskogo voprosa [Vyřešení rolnické otázky], v níž podal kritiku Naří-

zení z 19. února a vypracoval návrh ústavy, který měl být předložen Alexandru II. Téhož roku se vrátil do Petrohradu, kde si otevřel knihkupectví a knihovnu s čítárnou. Podílel se aktivně na založení tajné organizace Zemlja i volja. Roku 1862 byl spolu s Černyševským uvězněn v Petropavlovské pevnosti, odsouzen k 12 letům nucených prací a po vykonání potupného obřadu „občanské popravu“ 2. června 1865 na Mytninském náměstí v Petrohradě byl poslán na Sibiř; roku 1866 ve vyhnanství zemřel. — 45, 48

SEUFFERHELD Adolf — německý statkář, autor několika spisů o zemědělství, v nichž popsal zkušenosti s používáním elektrické energie na svém statku. — 147

SCHIEMANN Theodor (1847—1921) — německý buržoazní historik. Od roku 1892 profesor na berlínské univerzitě. Specializoval se na dějiny Ruska 19. století, vydával knižnici ruské klasické literatury. — 49

SCHIPPEL M. (1859—1928) — německý ekonom a publicista, zpočátku stoupenec Rodbertusův. Od roku 1886 byl sociální demokrat, jeden z mluvčích poloanarchistické skupiny „mladých“, později se z něho stal revizionista a za první světové války sociálšovinista. — 154

SIPJAGIN D. S. (1853—1902) — ruský reakční politik, zastánce nevolnictví. Od roku 1899 byl ministrem vnitra a velitelem četnictva; nelítostně stíhal sebenepatrnější projevy demokratismu, všemožně mařil pokusy veřejných i soukromých organizací pomoci hladovějícím rolníkům. Dne 2. dubna 1902 ho zavraždil eser S. V. Balmašev. — 67, 106, 285—292, 298—299, 308—311, 313, 315—316, 318, 320, 325, 329—330, 332, 340

SKVORCOV A. I. (1848—1914) — buržoazní ekonom, agronom, profesor novoalexandrovského zemědělského a lesnického institutu, autor mnoha prací z politické ekonomie a ekonomiky zemědělství. Hlavní díla: Vlijanije parovogo transporta na selskoje chozjajstvo [Vliv parní dopravy na zemědělství] (1890), *Ekonomičeskije eťudy* [Ekonomické studie] (1894), *Osnovanija političeskoj ekonomii* [Základy politické ekonomie] (1898) aj. — 119

SKVORCOV V. M. (nar. 1859) — představitel bojovného pravoslavného duchovenstva, spisovatel. Byl prostředníkem mezi církví a policií. Vydával a redigoval časopis *Missioněrskoje obozrenije*. V letech

1906—1917 nepravidelně vydával politický list pravoslavné církve Kolokol. — 342

SPRENGER A. E. — německý buržoazní ekonom, autor knihy Die Lage der Landwirtschaft in Baden [Situace bádenského zemědělství] (1884). — 194

STACHOVIČ M. A. (1861—1923) — umírněný liberál, v letech 1895 až 1907 maršálek šlechty v Orelské gubernii; hrál významnou úlohu v zemstevním hnutí. Byl poslancem I. a II. státní dумы. Zpočátku sympatizoval s kadety, později patřil k zakladatelům oktábristické strany (Svaz 17. října). Po únorové revoluci v roce 1917 byl jmenován generálním gubernátorem ve Finsku a později zástupcem prozatímní vlády v zahraničí. — 341—344

STEIN Heinrich Friedrich Karl (1757—1831) — v roce 1804^r byl jmenován pruským ministrem financí. Po porážce Pruska Napoleonovou armádou se dostal v říjnu 1807 do čela vlády. Aby vzkřísil politickou, ekonomickou a vojenskou moc Pruska a zabránil nepokojům, provedl v krátké době řadu polovičatých buržoazních reforem; začal osvobozovat rolníky, zreformoval městskou správu a zahájil reorganizaci armády. Na žádost junkerů, kteří nebyli s prováděnými reformami spokojeni, a na Napoleonův nátlak byl v listopadu 1808 sesazen a musel uprchnout do Prahy. V roce 1812 přesídlil do Petrohradu a stal se rádcem Alexandra I. Stein sehrál významnou úlohu v boji za osvobození Německa z francouzského područí. — 395

STIRNER Max (vl. jm. Schmidt Kaspar) (1806—1856) — německý filozof, jeden z ideologů buržoazního individualismu a anarchismu. Své názory vyložil roku 1844 v knize Der Einzige und sein Eigentum [Jedinec a jeho vlastnictví]. Marx a Engels ho mnohokrát kritizovali. — 383

STOLBOVSKIJ R. Z. (zemř. 1867) — policejní úředník carského Ruska; v roce 1862 byl členem vyšetřovací komise, jež měla zjistit příčiny požáru v květnu 1862 v Petrohradě. — 45

STRUVE P. B. (R. N. S.) (1870—1944) — ruský buržoazní ekonom a publicista, představitel legálního marxismu, spolupracovník a redaktor časopisů Novoje slovo (1897), Načalo (1899) a Žizň (1900). Již ve své první práci Kritičeskije zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii [Kritické poznámky k ekonomickému rozvoji Ruska] (1894) kritizoval Struve narodnictví, „doplňoval“ a „kriti-

zoval“ Marxovo ekonomické a filozofické učení, sympatizoval s představiteli vulgární buržoazní politické ekonomie a propagoval malthuziánství. Lenin ho nazval „velikým mistrem renegátství“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 495). Na přelomu století se Struve definitivně rozešel s marxismem a sociální demokracií, přešel k liberálům a stal se jedním z teoretiků a organizátorů buržoazně liberální organizace Svaz osvobození (1904—1905) a redaktorem jejího ilegálního orgánu Osvoboždění (1902—1905). Od roku 1905 byl členem ústředního výboru kadetské strany a po porážce revoluce roku 1905—1907 vůdcem pravého křídla liberálů. Po Říjnové revoluci byl členem Wrangelovy kontrarevoluční vlády; později emigroval. — 35, 41, 68—81, 83—84, 116—117, 120, 128, 142, 159—161, 201, 394, 396, 397

STUMPFE E. (nar. 1866) — vysoký úředník odboru státního majetku v Německu, autor pojednání *Über die Konkurrenzfähigkeit des kleinen und mittleren Grundbesitzes gegenüber dem Grossgrundbesitz* [O schopnosti malých a středních hospodářství konkurovat velkostatkům], jež vyšlo roku 1896 v 25. svazku *Landwirtschaftliche Jahrbücher*. Napsal řadu dalších prací, v nichž se snažil dokázat, že malé hospodářství je schopno konkurovat velkému. — 137

SUVORIN A. S. (1834—1912) — reakční novinář a vydavatel. V letech 1876—1912 byl majitelem a vydavatelem listu *Novoje vremja*, orgánu reakčních šlechtických kruhů a úřednické byrokracie. Svou novinářskou činnost zahájil Suvorin v provinciálním tisku, později psal do časopisů *Otčestvennyje zapiski* a *Sovremennik*. V roce 1876 se náhle přiklonil k reakci. — 342

ŠACHOVSKOJ D. I. (nar. 1861) — kníže, zemstevní činitel, jeden ze zakladatelů organizace Svaz osvobození (1904—1905). Od roku 1905 byl členem ústředního výboru konstitučně demokratické strany (kadetů). Byl poslancem I. státní dumy a jejím tajemníkem. V roce 1917 byl od května do června ministrem sociální péče v první koaliční prozatímní vládě. Po Říjnové revoluci pracoval v sovětském družstevním aparátu. — 106

ŠACHOVSKOJ N. V. (1856—1906) — kníže, předseda petrohradského cenzurního výboru, náčelník hlavní tiskové správy. Autor knih *Selsochozjajstvennyje otchožije promysly* [Odcházení na zemědělské práce] (Moskva 1896) a *Zemledělčeskij otchod krestjan* [Odcházení rolníků na zemědělské práce] (Petrohrad 1903). Mezi prameny ke druhé knize uvedl Leninův *Vývoj kapitalismu v Rusku*. — 182

ŠČEDRIN — viz Saltykov-Ščedrin M. J.

ŠNAKENBURG R. Ch. — inženýr, náčelník nižněnovgorodského oddělení kazaňského okruhu ministerstva dopravy. V roce 1901 byl souzen za zpronevěru státních prostředků. — 332—333

ŠUVALOV A. P. (1816—1876) — hrabě, umírněný liberál, od roku 1872 petrohradský maršálek šlechty. Byl pro nezávislost zemstevních institucí. Zabýval se ekonomikou zemědělství, napsal řadu článků, otiskovaných ve sbornících Svobodné ekonomické společnosti. — 52

TĚRNAVCEV V. A. — úředník kanceláře synodu v letech 1902—1917. — 342

THIEL Hugo (1839—1918) — německý velkostatkář, profesor zemědělské školy v Darmstadtu a v Mnichově. Od roku 1897 řídil zemědělské školy v Prusku. V letech 1873—1918 vydával *Landwirtschaftliche Jahrbücher*. — 176, 245

T. CH. — viz Lenin V. I.

TICHOMIROV L. A. (1852—1923) — představitel revolučního hnutí 70. a 80. let 19. století. Byl členem organizace *Zemlja i volja* a jedním z redaktorů jejího tiskového orgánu. Od roku 1879 byl členem výkonného výboru organizace *Narodnaja volja*; napsal známý dopis výkonného výboru carovi po 1. březnu 1881 (viz tento svazek, s. 71). V roce 1883 emigroval a řídil v zahraničí *Věstník Narodnoj voli*. Roku 1888 vydal v Paříži brožuru *Počemu ja perestal byt' revoljucioněrom* [Proč jsem přestal být revolucionářem], v níž se zřekl svých dřívějších revolučních názorů. V roce 1889 napsal carovi kající dopis a po návratu do Ruska proslul jako monarchista a reakcionář. Přispíval do listů *Moskovskije vědomosti*, *Novoje vremja* a *Ruskoje obozrenije*. Od roku 1917 žil v ústraní. — 55, 59

TKAČOV P. N. (1844—1885) — ideolog revolučního národnictví, publicista a literární kritik. Od roku 1873 žil jako emigrant v zahraničí. Psal do časopisu P. L. Lavrova *Vperjod!*, v letech 1875—1881 vydával se skupinou polských emigrantů časopis *Nabat*, roku 1880 přispíval do listu L. A. Blanquiho *Ni Dieu, ni Maître*.

Tkačov stanul v čele nového směru v revolučním národnictví. Podle Tkačovova názoru musí revoluční menšina uchopit politickou moc, vytvořit nový stát a provést revoluční přeměny v zájmu lidu,

který pak jen uvítá hotové výsledky. Zastával mylný názor, že absolutistický stát nemá v Rusku sociální základnu a nevyjadřuje zájmy žádné třídy. Tkačovovy názory ovlivněné blanquismem kritizoval Engels v člancích *Emigrantská literatura* (viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 18, Praha 1966, s. 555—584). Poslední léta života strávil Tkačov v Paříži, kde také zemřel. — 409

TOLSTOJ D. A. (1823—1889) — hrabě, reakční státník carského Ruska. V roce 1865 byl jmenován nejvyšším prokurátorem synodu a v roce 1866 zároveň i ministrem lidové osvěty; na základních a středních školách zavedl četné zpátečnické reformy. Od roku 1882 byl ministrem vnitra a náčelníkem četnictva. Zavedl drakonické Prozatímní předpisy, značně omezil samostatnost zemstevních institucí, bojoval proti každému projevu svobodného myšlení. — 62, 63

TOLSTOJ L. N. (1828—1910) — ruský spisovatel, jeden z nejvýznamnějších světových autorů. Značně ovlivnil vývoj ruské i světové literatury. Ve své tvorbě vylíčil život předrevolučního Ruska.

Původem i výchovou byl šlechtic, ale rozešel se s názory svých kruhů a ostře kritizoval státní, společenské a ekonomické zřízení. Jeho ostré kritice neušla ani církev, která žehnala samoděržaví, podporovala a ospravedlňovala útlak a vykořisťování. Za to byl Tolstoj z církve vyobcován.

Tolstoj odhaloval zvlí samoděržaví, ale místo boje proti nevolnictví a absolutistickému a policejnímu státu hlásal „neodporování zlu násilím“, fatalismus, apolitičnost, odklon od revoluce a mravní sebezdokonalování. Tvrdil, že je nutno nahradit staré náboženství novým. Jeho učení — tolstojovství — bylo utopické. Lenin věnoval charakteristice světového názoru a zhodnocení veškeré činnosti Tolstého několik článků: *Lev Tolstoj jako zrcadlo ruské revoluce* (*Spisy* 15, Praha 1958, s. 205—212), *L. N. Tolstoj*; *L. N. Tolstoj a současné dělnické hnutí*; *Tolstoj a proletářský boj* (*Spisy* 16, Praha 1958, s. 332—337; 340—342, 364—365) aj.

Tolstoj patří rovněž mezi významné představitele ruské pedagogiky. Sestavil *Slabikář*, zřídil z vlastních prostředků školu pro děti rolníků a sám v ní vyučoval, vydával pedagogický časopis *Jasnaja Poljana*. — 159, 347

TREITSCHKE Heinrich Gotthard von (1834—1896) — německý historik, publicista, ideolog prušáctví, šovinismu a rasismu. V letech 1866 až 1889 redigoval reakční časopis *Preussische Jahrbücher*. V letech 1871—1888 byl poslancem Německého říšského sněmu, aktivně podporoval Bismarckovu vnitřní i zahraniční politiku a v roce 1878

přijal s uspokojením zavedení výjimečného zákona proti socialistům. Od roku 1886 se stal oficiálním historiografem pruského státu. Roku 1895 byl zvolen členem berlínské Akademie věd. Hlavní Treitschkovou prací jsou pětisvazkové *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* [Německé dějiny v 19. století]. — 395

TUGAN-BARANOVSKIJ M. I. (1865—1919) — buržoazní ekonom, v 90. letech významný představitel legálního marxismu, spolupracovník časopisů *Novoje slovo* (1897), *Načalo* (1899) aj.; kritizoval Marxe. Za první buržoazně demokratické revoluce v Rusku byl členem kadetské strany, v letech 1917—1918 aktivním činitelem buržoazní kontrarevoluce na Ukrajině, ministrem financí ukrajinské Centrální rady. Nejdůležitější práce z 90. let: *Promyšlennyje krizisy v sovremennoj Anglii, ich pričiny i vlijanije na narodnuju žizň* [Průmyslové krize v soudobé Anglii, jejich příčiny a vliv na život lidu] (1894), *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem, t. I* [Ruská továrna v minulosti a přítomnosti], sv. I (1898) aj. — 116—117, 142

TURGENĚV I. S. (1818—1883) — ruský spisovatel. Napsal řadu románů, povídek a divadelních her, v nichž vylíčil mentalitu ruské společnosti 30.—70. let minulého století. Vytvořil celou galérii „zbytečných lidí“, kteří si uvědomovali, že šlechtické zřízení je odsouzeno k zániku, avšak prakticky nebyli schopni podniknout nic, aby toto zřízení změnili. Jako první uvedl do literatury představitele nové generace — revolučního demokrata-raznočince. Protest proti nevolnictví se v Turgeněvově tvorbě mísil s umírněně liberálními požadavky. — 49, 158, 308

UNKOVSKIJ A. M. (1828—1893) — veřejný činitel, liberál. V letech 1857—1859 byl maršálkem šlechty v Tverské gubernii, účastnil se přípravy rolnické reformy a sestavil jeden z nejliberálnějších návrhů na zrušení nevolnictví. V roce 1860 protestovala tverská šlechta proti nařízení, jímž se šlechtickým shromážděním zakazovalo jednat o rolnické otázce. Unkovskij jakožto iniciátor protestu byl zbaven své funkce a vypovězen do Vjatky. Od roku 1861 vykonával v Moskvě advokátní praxi a psal o rolnické otázce a soudnictví. — 76

USPENSKÁ — jedna ze soukromých dobrodinců, v roce 1901 přijela do Chersonské gubernie pomáhat hladovějícím rolníkům. — 306

USTIMOVIČ — poltavský maršálek šlechty. — 62

VALUJEV P. A. (1814—1890) — hrabě, státní činitel, v letech 1861—

1868 ministr vnitra, 1872—1879 ministr státního majetku. Pod jeho vedením byla připravena správní reforma. Valujev hájil zájmy konzervativní šlechty, byl pro zachování samoděržaví a energicky bojoval proti revolučnímu hnutí. — 49, 50, 59

VANDERBILT Cornelius (1794—1877) — americký velkokapitalista; vlastnil a kontroloval nejdůležitější americké železnice. — 155

VANNOVSKIJ P. S. (1822—1904) — generál carské armády, v letech 1882—1898 ministr války. V roce 1899 byl předsedou komise pro vyšetřování příčin nepokojů na vysokých školách. V letech 1901 až 1902 se stal ministrem lidové osvěty. Licoměrným lavírováním se pokoušel uchlácolit nespokojenost pokrokových vrstev společnosti s reakční carskou politikou. — 50, 51, 106, 377

VILÉM II. (HOHENZOLLERN) (1859—1941) — německý císař a pruský král (1888—1918). — 87

VINOGRADSKIJ S. N. (1856—1953) — zakladatel půdní mikrobiologie, čestný člen AV SSSR. — 157

VITTE S. J. (1849—1915) — ruský státník z konce 19. a začátku 20. století, představitel zájmů „vojensko-feudálního imperialismu“ carského Ruska, přesvědčený zastánce samoděržaví. Snažil se zachránit monarchii malými ústupky a sliby liberální buržoazii a krutými represáliemi vůči lidu. Byl jedním z těch, kdo potlačili revoluci v letech 1905—1907. Jako ministr dopravy (únor—srpen 1892), ministr financí (1892—1903) a předseda vlády (konec roku 1905—duben 1906) prosazoval v oblasti financí, celní politiky, výstavby železnic a továrního zákonodárství zájmy velkoburžoazie; přispěl tak k rozvoji kapitalismu v Rusku a k větší závislosti Ruska na imperialistických státech. Lenin jej charakterizoval jako „ministra makléře“. — 35, 41—44, 49—51, 55—61, 63—68, 70, 76—78, 80, 83, 394, 395

VORONCOV V. P. (V. V.) (1847—1918) — ekonom a publicista, jeden z ideologů liberálního narodnictví 80.—90. let, autor knih *Sud'by kapitalizmu v Rossii* [Osudy kapitalismu v Rusku] (1882), *Naši napravlenija* [Naše směry] (1893), *Očerki tčoretičeskoj ekonomii* [Nástin teoretické ekonomie] (1895) aj. Tvrdil, že v Rusku nejsou podmínky pro rozvoj kapitalismu; hájil malovýrobce zboží a idealizoval rolnickou občinu. Prosazoval politiku smíru s carskou vládou a byl odpůrcem marxismu. Voroncovovy názory kritizoval Ple-

chanov v díle Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.) (1896). — 249, 408

V. V. — viz Voroncov V. P.

WALLACE Donald Mackenzie (1841—1919) — anglický literát a žurnalista. Byl dopisovatelem listu *The Times* v mnoha zemích a rovněž v Rusku. V letech 1891—1899 řídil zahraniční rubriku listu *The Times*; později spolupracoval na vydávání díla *Encyclopaedia Britannica*. Napsal knihu *Russia* [Rusko] (1877; česky *Rusové doma*, 1881—1882). — 394

WEST Edward (1782—1828) — anglický ekonom, jeden z představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. V roce 1815 vydal knihu *Essay on the Application of Capital to Land* [Pojednání o vkládání kapitálu do půdy], v níž rozvinul ještě před Ricardem teorii pozemkové renty. Zároveň se pokoušel vysvětlit zbláckování pracujících za kapitalismu „přirozenými zákony“ poklesu úrodnosti půdy a společně s Malthusem a Ricardem zformuloval „zákon klesající úrodnosti půdy“. — 123, 125

WIELEPOLSKI A. (1803—1877) — polský reakční politik, markýz a hrabě; hájil třídní zájmy polské šlechty. V roce 1861, v době vzestupu polského společenského hnutí, napsal Alexandru II. dopis, v němž poukazoval na nutnost dílčích reforem, které by odvrátily revoluci. Brzy byl Alexandrem II. jmenován do nejvyšších administrativních funkcí. Po potlačení polského povstání v roce 1863 odešel do důchodu a emigroval. — 60

Z. S. — autor článku Osmnáct bojů byrokracie proti zemstvům, jenž vyšel roku 1883 v časopise *Volnoje slovo*. — 398—400

ZASULIČOVÁ V. I. (1851—1919) — význačná pracovnice narodnického a později sociálně demokratického hnutí v Rusku; revolučně činná od roku 1869. Byla členkou narodnických organizací *Zemlja i volja* a *Čornyj pereděl*. V roce 1880 emigrovala do ciziny, počátkem 80. let přešla na pozice marxismu. V letech 1883—1884 se zúčastnila zakládání skupiny *Osvobození práce*. V 80.—90. letech přeložila do ruštiny *Marxovu Bídu filozofie* a *Engelsův Vývoj socialismu od utopie k vědě*, napsala *Očerky istorii Meždunarodnogo obščestva rabočich* [Přehled dějin Mezinárodního dělnického sdružení] a *práci o J. J. Rousseauovi*; přispívala do publikací skupiny *Osvobození práce*, do časopisů *Novoje slovo* a *Naučnoje obozrenije*; uveřejnila řadu

literárně kritických statí. V roce 1900 se stala členkou redakce leninského listu Jiskra a časopisu Zarja.

Po rozkolu ve straně v roce 1903 patřila k vedoucím představitelům menševiků a vstoupila do redakce menševické Jiskry. V roce 1905 se vrátila do Ruska. V letech reakce se přidala k likvidátorům, za první světové války stála na pozicích sociálšovinismu. K Říjnové revoluci se stavěla negativně. — 59

ZNAMENSKIJ N. A. — spolupracovník listu Moskovskije vědomosti. — 339

ZUBATOV S. V. (1864—1917) — plukovník četnictva; zavedl provokační politiku „policejního socialismu“ (takzvanou zubatovovštinu). V 90. letech byl jmenován velitelem moskevské tajné policie. V letech 1902—1903 stál v čele zvláštního oddělení policejního departmentu. Zakládal policejní dělnické spolky, např. Podpůrný spolek dělníků ve strojírenské výrobě v Moskvě a Spolek ruských továrních dělníků v Petrohradě. Zubatov v nich horlivě propagoval knihy E. Bernsteina. Protože jeho politika nepřinesla výsledky, byl dán do výslužby. V prvních dnech únorové revoluce spáchal sebevraždu. — 367, 368, 370, 373

ŽUKOVSKIJ V. A. (1783—1852) — básník první generace ruského romantismu. Po pětadvacet let působil u dvora, byl vychovatelem budoucího cara Alexandra II. — 347

ŽIVOTOPISNÁ DATA

(květen—prosinec 1901)

1901

- V květnu až prosinci* Lenin žije v Mnichově v emigraci, řídí boj revoluční ruské sociální demokracie za vytvoření bojové marxistické dělnické strany v Rusku a vede redakci Jiskry.
5. (18.) května Jménem redakce Jiskry vyslovuje v dopise M. G. Večeslovovi souhlas s tím, aby berlínská skupina Jiskry vydávala bulletiny; doporučuje vypracovat podrobný plán jejich vydávání a vyřešit s tím spojené otázky.
6. (19.) května V dopisech sestře Marii Iljiničně a M. T. Jelizarovovi do vězení Lenin zdůrazňuje, že v samovazbě je velmi důležité zachovávat pravidelný denní režim; radí jim, jak si mají zorganizovat duševní práci, jak se racionálně učit cizímu jazyku; doporučuje jim, aby denně cvičili.
- Nejdříve*
6. (19.) května Lenin sestavuje bilanci příjmů a vydání redakce Jiskry za období od 11. dubna do 19. května 1901.
11. (24.) května Lenin děkuje v dopise N. E. Baumanovi za „zevrubné a přesné vyúčtování příjmů a vydání“, prosí, aby mu podrobně napsal o své práci, píše o finančních potížích Jiskry a poukazuje na to, jak je důležité šetřit penězi ze sbírek a zlepšit přepravu Jiskry do Ruska; doporučuje mu, aby se usadil v blízkosti hranic.
- 11.—17. (24.—30.) května Lenin a další členové mnichovské sekce redakce Jiskry se sešli s D. B. Rjazanovem a diskutovali s ním o podmínkách spolupráce skupiny Borba s Jiskrou a o sjednocení zahraničních organizací ruské sociální demokracie.

12. (25.)
května Lenin informuje v dopise P. B. Axelroda o novém pokusu skupiny Borba zahájit jednání o sjednocení zahraničních organizací SDDSR, o úmyslu svolat předběžnou konferenci zástupců všech skupin SDDSR a o svém souhlasu s touto akcí; sděluje mu, že přijel Rjazanov a že s ním jednali o podmínkách spolupráce Borby s Jiskrou; žádá o urychlenou odpověď, zda organizace Sociální demokrat souhlasí se svoláním konference; dotazuje se na obsah 2/3 čísla Zarje.
- Před 13.
(26.) květnem Lenin začíná psát knihu Co dělat? s podtitulem Palčivé otázky našeho hnutí.
- 13.—15. (26.—
—28.) května Ve 4. čísle Jiskry byl uveřejněn Leninův článek Čím začít?, v němž Lenin vyložil konkrétní plán vybudování revoluční strany dělnické třídy v Rusku, který později zpracoval v knize Co dělat?
- V první polovině
května Lenin se stěhuje do jiného bytu na mnichovském předměstí Schwabing.
15. (28.)
května V dopise R. E. Klassonovi žádá Lenin jménem redakce Jiskry a Zarje o finanční podporu listu. Lenin píše L. M. Knipovičové do Astrachaně, informuje se, zda by nemohly tisknout Jiskru legální tiskárny v Rusku; zdůrazňuje, že je nezbytné šetřit prostředky a silami v zájmu přepravy Jiskry do Ruska; pokládá to za velmi důležité pro veškerou práci ruské sociální demokracie.
19. května
(1. června) Lenin píše dopis P. N. Lepešinskému a P. A. Krasi-
kovovi do Pskova o přepravě a kolportáži Jiskry. V dopise P. B. Axelrodovi sděluje, že od něho dostal materiály a dopisy revolucionáře ze 70. let Děbogorije-Mokrijeviče a souhlasí s tím, aby jeho vzpomínky byly uveřejněny v 2/3 čísle časopisu Zarja; oznamuje mu, v jakých časových intervalech vychází Zarja, jaký má obsah a kdy vyjde 5. číslo Jiskry; žádá o urychlený písemný souhlas organizace Sociální demokrat se svoláním předběžné konference zástupců všech zahraničních organizací SDDSR.
23. května V dopise berlínské skupině pro spolupráci s Jiskrou

- (5. června) dáva Lenin podrobné pokyny pro ilegální přepravu Jiskry přes hranice.
25. května
(7. června) V dopise své matce do Podolsku děkuje Lenin bratrovi Dmitriji Iljiči za zaslání novin a prosí, aby mu i nadále posílal do zahraničí zajímavá čísla ruských listů; oznamuje mu, že dostal peníze a že psal do vězení sestře Marii Iljiničně a M. T. Jelizarovovi.
29. května
(11. června) Lenin píše G. V. Plechanovovi o doplnění 2/3 čísla časopisu Zarja.
- Koncem května Lenin si dělá výpisky z listu Novoje vremja a píše podrobnou osnovu článku Nové krveprolití.
- V květnu až červnu Lenin řídí přepravu Jiskry do Ruska. Vyjednává s bakuskou skupinou Jiskry o přetiskování Jiskry v místní ilegální tiskárně, kterou organizuje V. Z. Kecchoveli.
V dopisech důvěrníkům Jiskry dáva pokyny k přetiskování materiálů z Jiskry v jiskrovské tiskárně v Kišiněvě.
4. (17.) června Lenin opravuje a doplňuje dopis N. K. Krupské důvěrníkovi Jiskry I. V. Babuškinovi do Orechova-Zujeva. V dopise se píše, že jeho příspěvek byl zařazen do Jiskry, že je nutné vyvrátit pomlouvačný článek v časopise Russkoje bogatstvo o ivanovsko-vozněsenkých dělnících; dále je tu dotaz, zda adresát dostal nová čísla Jiskry a zda někde pracuje.
V dopise M. G. Večeslovovi do Berlína Lenin důrazně žádá, aby adresát napsal podrobnou zprávu o práci a o plánech do budoucna.
- Po 4. (17.) červnu Lenin si dělá výpisky z 3683. čísla listu The Times ze 17. června 1901 o dělnických nepokojích v Petrohradě.
- Před 5. (18.) červnem V dopise neznámému adresátovi v Rusku poslaném prostřednictvím L. M. Knipovičové Lenin prosí, aby byla uspořádána peněžní sbírka pro Jiskru.
5. (18.) června Lenin oznamuje L. J. Galperinovi v dopise do Baku,

že Jiskra byla poslána přes Vídeň do Persie; dotazuje se, jak se bude Jiskra tisknout na Kavkaze; píše, že je velmi důležité sbírat peníze pro Jiskru a hledat nové cesty pro její přepravu ze zahraničí.

- Po 11.(24.)
červnu Lenin si dělá výpisky ze 173. čísla listu Frankfurter Zeitung z 24. června 1901 o dělnických nepokojích v Petrohradě.
- Před 12.
(25.) červnem Redakce Jiskry obdržela od dělníka z Petrohradu nadšený dopis o Leninově článku Čím začít? a o 4. čísle Jiskry.
13. (26.) června Lenin píše N. E. Baumanovi do Moskvy o přepravě Jiskry a jiné ilegální literatury do Ruska.
- Před 24. červnem
(7. červencem) Lenin se spolu s mnichovskou sekcí redakce Jiskry účastní vypracování návrhu na sjednocení organizací Jiskra, Zarja a Sociální demokrat se Svazem ruských sociálních demokratů a dalšími.
Lenin píše článek Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu.
24. června
(7. července) V dopise G. V. Plechanovovi Lenin sděluje, že dostal z Ruska zprávu o pokusu svolat sjezd SDDSR; píše mu, že je důležité pospíšet si s vypracováním programu strany a o tom, jak pokračuje práce na 6. a 7. čísle Jiskry.
24. a 26. června
(7. a 9.
července) Lenin nabádá členy redakce Jiskry, aby urychlili vypracování programu strany.
24. června
(7. července) —
17. (30.) srpna Při projednávání Leninova článku Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu se v redakci Jiskry projeví neshody mezi Leninem a dalšími členy redakce v otázce postoje k liberálům. Lenin odmítl změnit celkový tón článku a zásadní stanovisko k liberálům.
26. června
(9. července) Lenin se setkal s V. P. Noginem a S. V. Andropovem, kteří odjížděli z Londýna do Ruska jako důvěrníci Jiskry; informoval je o organizování práce přímo mezi

lidem. Lenin seznamuje v dopise P. B. Axelroda s obsahem 6. čísla Jiskry a 2/3 čísla Zarje; píše mu, že dostal z Ruska zprávy o svolání sjezdu SDDSR; žádá ho, aby spolu s G. V. Plechanovem začali psát program SDDSR; sděluje, že se setkal s K. Kautským a že diskutoval s V. P. Noginem a S. V. Andropovem, kteří přijeli do Mnichova.

Před 29. červnem Lenin se podílí na vypracování nového návrhu stanov
(12. červencem) zahraniční organizace ruské revoluční sociální demokracie.

30. června Lenin píše G. V. Plechanovovi, že začal psát článek
(13. července) Agrární otázka a „kritikové Marxe“, a prosí ho, aby mu poslal Liebknichtovu knihu Zur Grund- und Bodenfrage.

V červnu V 5. čísle Jiskry vyšel Leninův článek Nové krveprolití, věnovaný obraně dělníků Obuchovova závodu.

V červnu až září Lenin píše práci Agrární otázka a „kritikové Marxe“, v níž kritizuje revizionisty, obhajuje marxistickou teorii agrární otázky a vypracovává základy agrárního programu SDDSR.

8. (21.) Lenin prosí v dopise P. B. Axelroda, aby mu poslal
července knihu Zur Grund- und Bodenfrage od W. Liebknichta a protokoly kongresů internacionály nebo Der Vorbote se zprávami o nich, neboť je nutně potřebuje k napsání článku Agrární otázka a „kritikové Marxe“.

12. (25.) V dopise G. V. Plechanovovi děkuje Lenin za zaslání
července knihy, píše mu o své práci o agrární otázce a o svém záměru podrobit kritice revizionisty.

14. (27.) Lenin píše dodatek k dopisu N. K. Krupské pro X;
července v dopise informuje o práci důvěrníků Jiskry, o tom, že je nutné lépe zorganizovat přepravu listu ze zahraničí. Na poradě mnichovské sekce redakce Jiskry se diskutuje o otištění Leninova článku Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu v časopise Zarja.

Před 17. (30.) Lenin píše doslov k článku Pronásledovatelé zemstva
červencem a Hannibalové liberalismu.

17. (30.) Lenin píše G. V. Plechanovovi, děkuje mu za zasláné
července knihy o agrární otázce, sděluje, že mu poslal knihu W. Kulemana Odborové hnutí, že podle zpráv z Ruska jsou tam nadšeni Berďajevovými výplody, a domnívá se, že je nutné jej „potřít nejen po odborně filozofické stránce“; vyjadřuje svou radost z toho, že adresát začal pracovat na programu strany.

V dopise P. B. Axelrodovi děkuje za zasláný časopis Vorbote a knihu W. Liebknechta Zur Grund- und Bodenfrage; sděluje mu, že má v úmyslu setkat se někdy mezi 8. a 12. srpnem v Curychu s L. Naděždinem a že by se rád sešel a pohovořil si s adresátem.

Mezi 18. a 30. Lenin dostal z Ruska první publikaci vytištěnou
červencem v ilegální kišinevské tiskárně a brožuru N. K. Krupské
(31. červencem Žena — dělnice. Lenin spolupracuje na návrhu tezí
a 12. srpnem) o jiskrovských organizacích v Rusku. Návrh byl zaslán v srpnu 1901 do Ruska. Lenin doplňuje dopis N. K. Krupské L. I. Goldmanovi do Kišineva. V dopise děkuje adresátovi za zaslánou knihu Žena — dělnice, vytištěnou v ilegální tiskárně; vysvětluje se v něm otázka vztahu redakce Jiskry k otiskování jejích materiálů v ilegální tiskárně v Rusku; upozorňuje se, že do Ruska bude zaslán návrh tezí o jiskrovských organizacích vypracovaný redakcí, který má být společně projednán a na jehož základě bude vypracován návrh stanov.

Lenin opravuje a doplňuje dopis N. K. Krupské L. J. Galperinovi do Baku, v němž mu redakce Jiskry dává souhlas k tištění Jiskry v Baku; vysvětluje, že je možné tisknout z matric, poukazuje na přednosti tohoto způsobu tisku a na nutnost co nejrychleji ho použít.

V druhé polovině V dopise S. O. Cederbaumovi nesouhlasí Lenin
července s návrhem S. V. Andropova a V. P. Nogina, který adresát zaslal Jiskře, aby byl v Petrohradě vytvořen oblastní orgán ruské organizace Jiskry a aby se tam členové redakce Jiskry přestěhovali; Lenin kritizuje tento plán, považuje jej za nereálný, omezený,

neúčelný a pro revoluční práci škodlivý; zdůrazňuje, že je nutné lépe zorganizovat přepravu a kolportování Jiskry v Rusku.

V červenci

V 6. čísle Jiskry vyšel Leninův článek Cenné přiznání.

11. (24.) srpna V dopise P. B. Axelrodovi si Lenin stěžuje na vzájemně si odporující postup J. O. Martova, A. N. Potresova a dalších členů redakce Jiskry, pokud jde o Stěklovův článek Čím tedy začít? Na jedné straně prohlašují, že článek je škodlivý, zrádcovský, a přitom na druhé straně navrhují, aby byl uveřejněn v Zarji; Lenin vyjadřuje svou nespokojenost s jejich „taktikou shovívavosti a nadržování“ oportunistům; zdůrazňuje, že je velmi důležité co nejdříve vypracovat program strany; oznamuje, že v nejbližší době vyjde 7. číslo Jiskry a že redakce má již materiály pro 2/3 číslo Zarje.

*Před 13. (26.)
srpnem*

Lenin posílá G. V. Plechanovovi své připomínky k jeho článku Cant proti Kantovi aneb závěť pana Bernsteina, který měl být uveřejněn v 2/3 čísle Zarje. Na Plechanovovu žádost Lenin provedl v jeho článku opravy a rozdělil článek na kapitoly.

*Před 17. (30.)
srpnem*

V 7. čísle Jiskry vyšel Leninův článek Poučení z krize.

17. (30.) srpna

V dopise P. B. Axelrodovi Lenin oznamuje, že vyšlo 7. číslo Jiskry, a seznamuje adresáta s předpokládaným obsahem 8. čísla; sděluje mu, že píše článek Agrární otázka a „kritikové Marxe“. Lenin píše osnovu a varianty článku Podpora statkářů. Článek byl uveřejněn v 8. čísle Jiskry z 10. září pod názvem Feudálové se činí.

18. (31.) srpna

V dopise M. A. Uljanovové do Moskvy jí Lenin doporučuje, aby zajela do Petrohradu a podala stížnost na protizákonný postup justičních orgánů, které oddalují projednávání věci M. I. Uljanovové a M. T. Jelizarova; sděluje, že se chystá jet do Švýcarska navštívit A. I. Jelizarovovou.

*27. srpna
(9. září)*

Leninův článek Feudálové se činí a noticka Sjezd zemstev byly uveřejněny v 8. čísle Jiskry.

- V srpnu* Lenin zaslal důvěrníkům Jiskry v Rusku návrh na vytvoření celoruské organizace Jiskry a žádal, aby jej posoudili a zaslali mu své připomínky a pozměňovací návrhy.
- 8. (21.) září* Lenin sděluje v dopise M. A. Uljanovové, že od ní obdržel peníze, že od A. I. Jelizarovové ze Švýcarska dostal zprávu, že vyšetřování ve věci M. I. Uljanovové a M. T. Jelizarova bylo předáno prokurátorovi; radí jí, aby jela do Petrohradu a podala stížnost proti oddalování vyšetřovacího řízení; píše jí adresy známých v Petrohradě, u kterých by se mohla ubytovat.
- 10. (23.) září* V 8. čísle Jiskry byl uveřejněn Leninův článek Feudálové se činí a noticka Sjezd zemstev.
- Mezi 16. a 19. zářím (29. zářím a 2. říjnem)* Lenin odjíždí z Mnichova do Curychu na „sjednocovací“ sjezd zahraničních organizací SDDSR.
- 20. září (3. října)* Lenin se účastní porady zástupců zahraničních organizací Jiskra a Zarja a Sociální demokrat v Curychu. Porada zmocňuje Lenina, aby promluvil na „sjednocovacím“ sjezdu zahraničních organizací SDDSR.
- 21. září (4. října)* Na „sjednocovacím“ sjezdu zapisuje Lenin text pozměňovacích návrhů k rezoluci ženevské konference, které jménem Svazu ruských sociálních demokratů přednesl Kričevskij. Lenin přednesl na „sjednocovacím“ sjezdu zahraničních organizací SDDSR (Jiskra a Zarja, Sociální demokrat, Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí, Bund a skupina Borba) projev, v němž odhalil oportunistus vedoucích činitelů Svazu.
- Mezi 21. a 23. zářím (4. a 6. říjnem)* Lenin se účastní porady všech členů redakce Jiskry, na které se projednávaly otázky spojené s vydáváním Jiskry a Zarje a vytvořením sjednocené Zahraniční organizace ruské revoluční sociální demokracie.
- 22. září (5. října)* Po přečtení deklarace o definitivní roztržce se Svazem opouští Lenin spolu se zástupci zahraničních organizací Jiskra, Zarja a Sociální demokrat „sjednocovací“ sjezd.

- Po 22. září (5. říjnu)* V dopise L. I. Axelrodové (která byla na sjezdu jednou ze zapisovatelek) Lenin žádá, aby okamžitě opsala dokumenty „sjednocovacího“ sjezdu a poslala mu je do Mnichova; oznamuje jí, že odjíždí z Curychu do Mnichova. Lenin se vrací z Curychu do Mnichova.
- Nejdříve 23. září (6. října)* V Mnichově se Lenin setkává s G. M. a Z. P. Kržižanovskými, kteří k němu přijeli po skončení sibiřského vyhnanství, aby se s ním domluvili o vytvoření ústřední jiskrovské organizace v Rusku.
- Koncem září — začátkem října* Lenin se podílí na vytváření Zahraniční ligy ruské revoluční sociální demokracie, organizované na jeho popud, která sjednocuje přívržence Jiskry a Zarje a organizace Sociální demokrat.
- 8. (21.) října* Lenin píše G. V. Plechanovovi o práci redakce Jiskry; oznamuje, že mu zaslal 1. číslo časopisu Die Neue Zeit s Engelsovým článkem o programu, který adresát potřebuje k práci na programu strany; píše mu, že hodlá napsat článek Vnitropolitický přehled do 2/3 čísla Zarje, a o tom, jak pokračuje práce na knize Co dělat?
- Po 8. (21.) říjnu* Lenin začíná psát článek Vnitropolitický přehled pro Zarju.
- 9. (22.) října* V dopise L. I. Axelrodové Lenin žádá, aby zaslala všechny dokumenty „sjednocovacího“ sjezdu do Ženevy, kde je vydají; sděluje, že jí zaslal 8. sešit časopisu Novoje slovo (1897) s články S. N. Bulgakova aj.
- V druhé polovině října* Společně s J. O. Martovem píše Lenin jiskrovské skupině v Petrohradě dopis o práci této skupiny a o jejich vztazích k Jiskře a také o tom, jak je důležitá agitační práce a získání petrohradských sociálních demokratů na stranu Jiskry; sděluje, že musí informovat redakci Jiskry o událostech v Petrohradě.
- 20. října (2. listopadu)* Lenin informuje dopisem G. V. Plechanova o 9. a 10. čísle Jiskry a 2/3 čísle Zarje; ptá se ho, kdy dokončí program strany; sděluje mu, že dopsal článek Vnitropolitický přehled.

21. října
(3. listopadu) Lenin sděluje G. V. Plechanovovi, že mu poslal peníze, že redakce Jiskry obdržela peníze, a informuje ho o situaci v redakci.
- V říjnu V 9. čísle Jiskry vyšly Leninovy články Boj proti hladovějícím, Odpověď petrohradskému výboru a Zahraníční záležitosti.
6. (19.) listopadu Lenin informuje G. V. Plechanova o obsahu 4. čísla Zarje; píše mu, že většina členů redakce a administrace Jiskry souhlasí s okamžitým vydáním dokumentů „sjednocovacího“ sjezdu.
14. (27.) listopadu Lenin děkuje L. I. Axelrodové za její knihu Světový názor Tolstého a jeho vývoj; informuje ji o práci na knize Co dělat?
18. listopadu
(1. prosince) Lenin píše Plechanovovi o obsahu ekonomické a historické rubriky v Jiskře; důrazně mu připomíná, jak je důležité vypracovat program; informuje ho o své práci na knize Co dělat?
- Před 20. listopadem
(3. prosincem) V 10. čísle Jiskry byl uveřejněn Leninův článek Galejnické předpisy a galejnické tresty.
20. listopadu
(3. prosince) V 11. čísle Jiskry vyšel Leninův článek Protest finského národa.
- Před 29. listopadem
(12. prosincem) Lenin oznamuje P. B. Axelrodovi a G. V. Plechanovovi, že se bude konat zasedání mezinárodního socialistického byra v Bruselu, a doporučuje, aby do Bruselu jel Plechanov; oznamuje, že zaslal adresátům obsah 4. čísla Zarje.
- V listopadu až
prosinci Lenin intenzivně pracuje na knize Co dělat?
- Na podzim Lenin píše noticku O časopise Svoboda.
- Před 5. (18.)
prosincem Lenin oznamuje jiskrovským organizacím v Rusku, že v nejbližší době vyjde jeho kniha Co dělat?

5. (18.) *prosinec* V dopise důvěrníkovi Jiskry se Lenin kategoricky vyslovuje proti tomu, aby v kišiněvské jiskrovské tiskárně byly tištěny publikace blízké ekonomismu. V dopise I. G. Smidovičové píše, že podle došlé zprávy tiskne jiskrovská tiskárna ekonomisticky zaměřený list Vperjod; ostře proti tomu protestuje a žádá, aby mu sdělila, zda snad nejde o nedorozumění; žádá L. N. Radčenko a S. O. Cederbauma, aby okamžitě přijeli k němu do Mnichova.

Před 6. (19.) *prosincem* Lenin blahopřeje jménem redakce Jiskry G. V. Plechanovovi k dvacátému pátému výročí jeho revoluční činnosti.

6. (19.) *prosinec* Lenin píše G. V. Plechanovovi, že jeho účast na zasedání mezinárodního socialistického byra v Bruselu je nezbytná; sděluje mu, že redakce Jiskry mu poslala peníze na cestu; zve jej, aby se na zpáteční cestě zastavil v Mnichově, aby projednali program strany a 4. číslo Zarje aj.; žádá ho, aby napsal pro Jiskru poznámku o zasedání mezinárodního socialistického byra. Lenin píše P. B. Axelrodovi, že Plechanov pojedje na zasedání mezinárodního socialistického byra do Bruselu; že mnichovská sekce redakce Jiskry mu navrhla, aby se na zpáteční cestě zastavil v Mnichově; zve Axelroda, aby v té době rovněž přijel do Mnichova a účastnil se projednávání otázek souvisejících s programem strany, 4. číslem Zarje aj. V 12. čísle Jiskry byl uveřejněn Leninův článek Diskuse s obhájci ekonomismu.

Mezi 6. a 10. (19. a 23.) *prosincem* V 2/3 čísle Zarje vyšel Leninův článek Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu, první čtyři kapitoly práce Agrární otázka a „kritikové Marxe“ pod názvem Páni „kritikové“ v agrární otázce (první práce s podpisem N. Lenin) a Vnitropolitický přehled.

10. (23.) *prosinec* Lenin se v dopise dotazuje Axelroda, zda by nemohl pročíst jeho knihu Co dělat?

V polovině *prosinec* Lenin píše jiskrovským organizacím v Rusku, že dostal zprávu o svolání konference nejdůležitějších

výborů v Rusku, a dává výborům a skupinám pokyny, jaká opatření mají v této souvislosti učinit.

20. prosince V 13. čísle Jiskry byl uveřejněn Leninův článek Za-
(*2. ledna 1902*) čátek demonstrací a noticka O dopise „Dělníků
z jihu“.

21. prosince Lenin obdržel první výtisk 10. čísla Jiskry vytištěný
(*3. ledna 1902*) v kišiněvské ilegální tiskárně Jiskry.

V prosinci Lenin píše L. I. Goldmanovi, že je důležité zlepšit
práci jiskrovských organizací v Rusku, že je nutné ji
centralizovat, že „celá budoucnost Jiskry závisí na
tom, dokáže-li překonat místní přištipkaření a ob-
lastní izolovanost a stane se skutečně celoruským
listem“.

V roce 1901 Lenin píše teze Anarchismus a socialismus.
Dopisuje si z Mnichova s J. D. Stasovovou, která je
v Rusku.

Setkává se ve Schwabingu (Mnichov) s R. Luxembur-
govou. Ve své korespondenci s R. Zemljačkovou se
zabývá jejím jmenováním důvěrníci Jiskry v Oděse.

OBSAH

Předmluva	7
1901	
ČÍM ZAČÍT?	17
NOVÉ KRVEPROLITÍ	29
TAJNÝ DOKUMENT	35
PRONÁSLEDOVATELÉ ZEMSTVA A HANNIBALOVÉ LIBERALISMU	37—85
I	42
II	49
III	54
IV	61
V	68
VI	78
GENNÉ PŘIZNÁNÍ	86—93
POUČENÍ Z KRIZE	94—99
FEUDÁLOVÉ SE ČINÍ	100—105
SJEZD ZEMSTEV	105—107
AGRÁRNÍ OTÁZKA A „KRITIKOVÉ MARXE“	109—276
I. „Zákon“ klesající úrodnosti půdy	113
II. Teorie renty	125
III. Stroje v zemědělství	136

IV. Odstranění protikladu mezi městem a vesnicí. Jednotlivé otázky „kritiků“	152
V. „Prosperita pokročilých moderních malých hospodářství.“ Příklad Bádenska	167
VI. Produktivita malého a velkého hospodářství. Příklad z Východního Pruska	175
VII. Bádenská anketa o rolnickém hospodářství	189
VIII. Globální údaje německé zemědělské statistiky za léta 1882 a 1895. Otázka středních hospodářství	202
IX. Mléčné hospodářství a zemědělská družstva v Německu. Vesnické obyvatelstvo v Německu podle jeho postavení v hospodářství	214
X. „Dílo“ německého Bulgakova E. Davida	231
XI. Chov dobytka v malém a velkém hospodářství	243
XII. „Ideální země“ z hlediska odpůrců marxismu v agrární otázce	255
<i>„S JEDNOCOVACÍ“ SJEZD ZAHRANIČNÍCH ORGANIZACÍ SDDSR</i>	
21.—22. září (4.—5. října) 1901	277—284
1. Projev dne 21. září (4. října) (<i>Protokolární zápis</i>)	279
2. Otázky položené Svazu ruských sociálních demokratů na „sjednocovacím“ sjezdu dne 21. září (4. října) 1901	284
BOJ PROTI HLADOVĚJÍCÍM	285—292
ODPOVĚĎ PETROHRADSKÉMU VÝBORU	293—294
ZAHRANIČNÍ ZÁLEŽITOSTI	295—296
GALEJNICKÉ PŘEDPISY A GALEJNICKÉ TRESTY	297—302
VNITROPOLITICKÝ PŘEHLED	303—353
I. Hlad	305
II. Stanovisko ke krizi a hladu	326
III. Třetí živel	333

IV. Dva projevy maršálků šlechty	341
PŘEDMLUVA K BROŽUŘE DOKUMENTY „SJEDNOCOVARČÍHO“ SJEZDU	354—357
PROTEST FINSKÉHO NÁRODA	358—362
O ČASOPISE SVOBODA	363—364
DISKUSE S OBHÁJCI EKONOMISMU	367—374
K DVACÁTÉMU PÁTÉMU VÝROČÍ REVOLUČNÍ ČINNOSTI G. V. PLECHANOVA	375
ZAČÁTEK DEMONSTRACÍ	376—379
O DOPISE „DĚLNÍKŮ Z JIHU“	380
ANARCHISMUS A SOCIALISMUS	383—384
PŘÍPRAVNÉ MATERIÁLY	
Pozměňovací návrhy a připomínky k návrhu stanov zahraniční organizace ruské revoluční sociální demokracie	387—390
Materiály k článku Nové krveprolití	391—393
<i>Materiály k článku Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu</i>	394—400
1. Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu	394
2. Osnova článku	397
3. Výpisky z časopisu Volnoje slovo	398
<i>Podklady k článku Feudálové se činí</i>	401—407
1. Podpora statkářů	401
2. Podpora statkářů	404
3. Varianta závěru článku	406
Připomínky k Rjazanovovu článku Dvě pravdy	408—410
Podklady k článku Boj proti hladovějícím	411—414

Seznam dosud nenalezených Leninových prací (květen—prosinec 1901)	417—418
Seznam prací, jejichž autorem je pravděpodobně V. I. Lenin	419
Seznam periodik a publikací, na jejichž redigování se V. I. Lenin podílel	420
Poznámky	421—465
Seznam literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo o níž se zmiňuje	466—497
Jmenný rejstřík	498—536
Životopisná data	537—548

V. I. L E N I N
S E B R A N Ě S P I S Y

5

Podle 5. ruského vydání V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, tom 5, Politizdat, Moskva 1976, připraveného Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS, přeložil kolektiv překladatelů. Kontrolní redaktorka Miluše Hančilová. Odpovědná redaktorka Marie Vondrášková. Obálka, vazba a grafická úprava Milan Hegar. Výtvarný redaktor František Kraus. Technická redaktorka Jaroslava Lorenzová. Vydání II. Praha 1981. Vydalo Nakladatelství Svoboda jako svou 4710. publikaci. Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Praha. Náklad 1—30 000. AA 29,54, (text 29,26, ilustrace 0,28), VA 30,41. Tematická skupina 00/3. Cena brož. výt. 10,70 Kčs, váz. výt.

16,— Kčs. 73/202 - 21 - 8.5

25 - 042 - 81 Kčs 16,—